

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2026

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2026

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus LXVI, Fasc. 1

**Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy**

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Výkonné redaktorky svazku:

Jana Ratajová (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Blanka Zilýnská (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Za spolupráce Marka Brčáka (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Svazek je součástí řešení programu COOPERATIO HIST, obor History and Philosophy of Science.

Na obálce použita fotografie budovy Archivu UK, AUK, fotoarchiv UK – budovy, bez sign.

<https://www.karolinum.cz/journals/hucp>

© Univerzita Karlova, 2026

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

9	Jiří Šouša, Zodpovědná archivářka, obětavá vysokoškolská pedagožka, přední historička vědy a vzdělanosti Milada Sekyrková jubilující
13	Bibliografie Milady Sekyrkové za léta 1989–2025 (sestavila Tereza Klozová)
23	Tabula gratulatoria
	<i>Články</i>
27	Jan Boukal, „In scamno nobilium“. Několik poznámek o vztazích šlechty a pražských univerzit v pozdním středověku
49	Marek Ďurčanský – Andrea Veverková, Vznik a prvních deset ročníků časopisu Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis
67	Libor Jůn, „My tady muzeologii také doopravdy děláme...“ Národní muzeum a odborné vzdělávání muzejníků v letech 1918 až 1989
85	Adéla Jůnová Macková, Ženy spjaté s Orientálním ústavem před válkou a v ČSAV
101	Barbora Kličková, Studia hudebního skladatele Josefa Kličky na pražské konzervatoři ve světle rodinné korespondence
127	Jana Ratajová, Možnosti výzkumu postavení asistentů a asistentek filozofické fakulty Německé (Karlovy) univerzity v Praze
145	Tomáš Sekyrka, Studentská legie pražské univerzity v roce 1800 a její památky
153	Marek Suk, „Neuznávám vskutku autoritativní systém.“ František Kovárna mezi lety 1945–1948 a po únorovém převratu
179	Petr Svobodný, Inaugurační projevy rektorů pražských univerzit od konce 19. do počátku 21. století
199	Jiří Šouša, Kolkovací akce při vzniku měny Československé republiky a účast absolventů právnické fakulty české pražské univerzity při ní: úsměvné i chmurné chvíle na základě paměti Karla Leopolda
215	Michal Továrek, Příspěvek k dějinám budovy Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy a Archivního a depozitního střediska Lešetice
249	Zdeněk Vašek – Lenka Vašková, Vzdělávání učitelů a jejich provázanost s univerzitním prostředím v 1. polovině 19. století se zaměřením na (pražská) gymnázia
263	Annette Vogt, Lise Meitner (1878–1968) in Berlin – 30 years of research on foundational problems in physics and the first female corresponding member of the Berlin Academy of Sciences
273	Jindřich Vybíral, Pozitivistická metoda dějin umění a její nepřítel. Alfred Woltmann v diskusi
281	Klára Woitschová, Mezi Národním muzeem a Karlovou univerzitou: ke kariérním strategiím univerzitních absolventů a muzejních pracovníků v letech 1818–1938
	<i>Recenze a zprávy</i>
297	Michal Dragoun (ed.), Knihovna mistra Křišťana z Prachatic, Praha 2024 (Blanka Zilynská)
299	Alena Císařová Smítková (ed.), Libri boni semper amici fidi erunt...: kolektivní monografie k životnímu jubileu PhDr. Milady Svobodové, Praha 2023 (Jan Boukal)
300	Barbora Kocánová, Meteorologie a předpovídání počasí ve vzdělanosti středověkých Čech a Moravy, Praha 2025 (Jan Boukal)
301	Petr Čornej, Pekařův Žižka, Turnov 2024 (Jan Boukal)
302	Jiří Hrabal – Eva Janečková – Vladan Marenčík – Natálie Trojková (edd.), Krátká zpráva o cestě Šimona Aloise Tudecia de Monte Galea, Olomouc 2025 (Jan Boukal)
303	Daniela Lunger Štěrbová, Co jest k pravému porozumění architektury třeba. Johann Ferdinand Schor a jeho přednášky na pražské Stavovské inženýrské škole / Was zur wahren Einsicht

in die Bau-Kunst erfordert werde. Johann Ferdinand Schor und seine Vorlesungen
an der Ständischen Ingenieurschule in Prag, Praha 2024 (Jan Boukal)

304 Tomáš Gecko – Kristýna Kaucká (edd.), „Hrad“ ve světě lobbingu a financí. Jaroslav Preiss
v korespondenci s T. G. Masarykem a Přemyslem Šámalem, Praha 2024 (Andrea Veverková)

306 Vlasta Mádllová, Stálé vojsko vědecké. Česká akademie věd a umění 1891–1952, Praha 2024
(Marek Brčák)

308 Michal V. Šimůnek, Narušená kontinuita. Česká věda, německá hegemonie a totální válka, 1939–1945,
Praha 2025 (Petr Svobodný)

Cizojazyčná shrnutí

48 Jan Boukal, „In scamno nobilium“. Zu den Beziehungen zwischen dem Adel und den Prager
Universitäten im Spätmittelalter

61 Marek Důrčanský – Andrea Veverková, Die Gründung und die ersten zehn Jahrgänge der Zeitschrift
Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis

82 Libor Jün, „Museumskunde betreiben wir hier auch tatsächlich...“ Das Nationalmuseum und die
Fachausbildung von Museologen in den Jahren 1918 bis 1989

99 Adéla Jünová Macková, Frauen in Verbindung mit dem Orientalischen Institut der Vorkriegszeit
und in der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften (ČSAV)

126 Barbora Kličková, Das Studium des Komponisten Josef Klička am Prager Konservatorium im Lichte
der Familienkorrespondenz

144 Jana Ratajová, Möglichkeiten zur Untersuchung der Stellung der Assistenten und Assistentinnen
an der Philosophischen Fakultät der Deutschen (Karls-)Universität Prag

152 Tomáš Sekyrka, Die Studentenlegion der Prager Universität von 1800 und ihre Denkmäler

177 Marek Suk, „Ich erkenne in der Tat kein autoritatives System an.“ František Kovárna zwischen den
Jahren 1945–1948 und nach dem Februarumsturz

196 Petr Svobodný, Die Inaugurationsreden der Rektoren der Prager Universitäten vom Ende des 19. bis
zum Beginn des 21. Jahrhunderts

213 Jiří Souša, Die Stempelaktion bei der Einführung der tschechoslowakischen Währung und Teilnahme
der Absolventen der Juristischen Fakultät der Prager Universität: heitere und düstere Momente
in den Memoiren Karel Leopolds

247 Michal Továrek, Ein Beitrag zur Geschichte der Gebäude des Instituts für Geschichte und Archiv
der Karlsuniversität und des Archiv- und Zentraldepots Lešetice

261 Zdeněk Vašek – Lenka Vašková, Die Lehrerausbildung und ihre Verbindung mit dem
Universitätsmilieu in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts mit Blick auf die (Prager) Gymnasien

271 Annette Vogt, Lise Meitner (1878–1968) in Berlin – 30 Jahre Grundlagenforschung zur Physik und
erstes weibliches Korrespondierendes Mitglied der Berliner Akademie der Wissenschaften

279 Jindřich Vybíral, Die positivistische Methode der Kunstgeschichte und ihre Gegner. Alfred Woltmann
in der Diskussion

293 Klára Woitschová, Zwischen Nationalmuseum und Karlsuniversität. Zu den Karrierestrategien
der Universitätsabsolventen und den Museumsmitarbeitern in den Jahren 1818–1938

Autoři

PhDr. Jan Boukal, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
PhDr. Marek Brčák, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
Mgr. Libor Jůn, Ph.D., Národní muzeum, Praha
Mgr. Adéla Jůnová Macková, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv AV ČR
Mgr. Bc. Barbora Kličková, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
Ing. Tereza Klozová, Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
Mgr. Jana Ratajová, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
Mgr. Tomáš Sekyrka, Ph.D., Národní muzeum, Praha
Mgr. Marek Suk, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
prof. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
Mgr. Michal Továrek, Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
PhDr. Zdeněk Vašek, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
PhDr. Lenka Vašková, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
Mgr. Andrea Veverková, Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
Prof. Dr. Annette Vogt, Humboldt University of Berlin, Economics Faculty
prof. PhDr. et PaedDr. Jindřich Vybíral, DSc., Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze
PhDr. Klára Woitschová, Ph.D., Národní muzeum, Praha
PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

ZODPOVĚDNÁ ARCHIVÁŘKA, OBĚTAVÁ VYSOKOŠKOLSKÁ PEDAGOŽKA, PŘEDNÍ HISTORIČKA VĚDY A VZDĚLANOSTI MILADA SEKYRKOVÁ JUBILUJÍCÍ

Čas je zcela specifická kategorie a zasahuje do bytí i osudů každého z členů lidské společnosti. V průběhu času se vážení a milí profesní kolegové a kolegyně stávají postupně „více dospělými“. Zařazují se k bardům oboru historie, který si zvolili za své povolání i poslání, aby se v mlhách Avalonu snažili rozpoznat kontury, ale i detaily dějů minulých. Do řad takových „více zkušených“ jedinců vstupuje i archivářka, univerzitní pedagožka, historička a na předním místě skromná, charakterní a přátelská kolegyně Milada Sekyrková.

Narozena v silném a kreativním znamení Vodnáře v jádru chodského kraje, městě Domažlicích, je osobností energickou, originální a nezávislou. Po maturitě na zdejším Gymnáziu Jindřicha Šimona Baara (v roce 1984), kde se již plně projevily její předpoklady pro studium, absolvovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, a to na Katedře pomocných věd historických a archivního studia. V roce 1988 zde dosáhla i doktorátu filozofie. Nadstandardní zájem o historii, především o národní dějiny, ji přivedl do interní aspirantury v Historickém ústavu ČSAV, kde již předtím působila jako pomocná vědecká síla, v oddělení dějin přírodních věd a techniky. V tomto žel již zaniklém institucionálním segmentu historického bádání se vyprofiloval celoživotní zájem Milady Sekyrkové o dějiny vědy. Ten v letech 1991–2000 rozvíjela v Archivu Českého vysokého učení technického, následně v Archivu Národního technického muzea (2000–2010), ve výzkumném centru pro dějiny vědy, společném pracovišti Univerzity Karlovy a Akademie věd České republiky (2000–2005). Od roku 2010 působí jako vědecká pracovnice v Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy, kde rozšířila okruh svého zájmu i o historii edukace. Kromě intenzivní vědecké práce je jubilantka i odpovědnou archivářkou „polem pracující“, takže stále byla a je v bezprostředním kontaktu s primárními historickými zdroji. V odlesku trůnu patrona archivářů papeže Damase I., k němuž se hlásila dávná italská bratrstva knapů archivních, si tak může připomínat refrén archivního hymnu: – *jaká to rozkoš, jaká slast, být archivářské obce část, poznati světa dávnou tvář, to může jenom archivář* –, a to zvláště v okamžicích práce s fondy, a to nejen při jejich využívání pro hlubší porozumění historickým jevům, procesům či souvislostem. V Archivu Univerzity Karlovy je kurátorkou fondu Filozofická fakulta UK, zajišťuje akvizice archiválií a skartační řízení, uspořádala osobní fond Jaroslava Prokeše a od roku 2022 zahájila inventarizaci jednoho z klíčových fondů univerzitního archivu VŠestudentského archivu.

Preciznost, spolehlivost, organizační schopnosti a jazyková vybavenost M. Sekyrkové se vcelku logicky projeví v jejím nevěštném zapojení do profesních sdružení, jež se zabývají dějinami vědy, nejen v rámci České republiky, ale výrazně v rovině mezinárodní. Je členkou, od roku 1994 členkou výboru a v současnosti místopředsedkyní Společnosti pro dějiny

vědy a techniky a předsedkyní Českého národního komitétu pro dějiny vědy a techniky. Na mezinárodní scéně byla v období 2010–2014 členkou vědecké rady *European Society for the History of Science* (ESHS), od 2017 do 2025 byla pokladníkem, nyní je členkou výboru a zástupkyní generálního sekretáře *International Union of History and Philosophy of Science and Technology / Division of History of Science and Technology* (IUHSPST/DHST). Zásadní podíl měla na organizaci konferencí, jež se konaly v Praze, konkrétně: *Gendering Science: Women and Men Producing Knowledge* (2015), *7th International Conference of European Society for the History of Science* (2016), *26th International Congress of History of Science and Technology* (2012). M. Sekyrková se (již standardně) aktivně účastnila a účastní organizačních prací při přípravě konferencí ESHS a IUHSPST/DHST po celém světě, včetně Brazílie, USA či Nového Zélandu. Od roku 2019 je členkou-korespondentkou *International Academy of the History of Science / Mezinárodní akademie pro dějiny vědy*.

Jako erudovaná badatelka schopná komunikovat i s nejmladší generací zahájila M. Sekyrková od druhé poloviny devadesátých let 20. století výuku na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, kde přednášela a vedla semináře z českých dějin 18.–20. století s orientací na sociální dějiny a dějiny vzdělanosti. V letech 2015–2025 vyučovala na Katedře Pomocných věd historických a archivního studia FF UK se zaměřením na moderní české dějiny, nauku o pramenech novověku a novověkou i nejnovější diplomatiku, kterou přednášela také na Univerzitě v Hradci Králové. Zároveň na obou výše uvedených fakultách Univerzity Karlovy vypisovala bakalářské a diplomové semináře a vedla celou řadu úspěšně obhájených prací v širokém tematickém diapazonu moderních národních dějin. Na fakultě humanitních studií se jednalo o cca dvacet prací a na filozofické fakultě o téměř třicet atestačních textů. Jako vedoucí kvalifikačních prací byla vždy chápavá, vstřícná a lze se jen dohadovat, zda by bez jejího pedagogického nasazení a taktu všichni studenti se svými texty úspěšně prošli sítí státní zkoušky.

Ve vlastní vědecké činnosti PhDr. Milady Sekyrkové, CSc., jistě nepřekvapí, že nejvíce položek v její bibliografii lze zařadit do oblasti dějin vědy. Za třicet let věnovaných výzkumu můžeme napočítat úctyhodný počet studií a článků v češtině, němčině a angličtině. Plodnou produkci zahájilo zpracování vývoje Komitétu pro přírodovědecký výzkum Čech, jež bylo počáteční etapou odborných aktivit mladé badatelky. Její zájem se pak přesunul k osobnosti vynikajícího českého historika Otakara Odložilíka, jemuž nepříznivé dějinné okolnosti znemožnily, aby se razantněji zapsal mezi české následovníky múzy Kleio v národním povědomí. Po informacích o pramenech k životu O. Odložilíka uchovávaných v pražských archivech, o jeho osobní situaci před první a druhou emigrací, představila jeho korespondenci s Václavem Novotným a Jaroslavem Prokešem a nastínila vzájemný poměr mezi Jaroslavem Prokešem a Otakarem Odložilíkem i jejich vztah k Jaroslavu Gollovi a jeho odkazu. Jubilantka završila svá „odložilíkovská“ studia rozsáhlou vzorovou edicí jeho deníků z let 1924–1948, jež jsou nepostradatelné pro všechny vážné zájemce o královskou disciplínu oboru – dějiny historiografie.

Druhou mimořádnou osobností z řad vědců-historiků a archivářů, které Milada Sekyrková věnovala pozornost, je Jaroslav Prokeš. Ten se stal její takřka „srdeční záležitostí“. Po zevrubném představení jeho života a díla, jež „očistila“ od nánosů invectiv a nařčení, s nimiž vystoupili jeho nepřátelé po roce 1945, předestřela Prokešův portrét v turbulencích nelehké doby. K Jaroslavu Prokešovi se M. Sekyrková ještě vrátila později připomenutím jeho odborných a organizačně-redakčních příspěvků k českým agrárním dějinám.

Stranou pozornosti jubilantky nezůstaly ani další osobnosti české vědy, jako byli: historik a bibliograf Jan Klepl, ekonom/národohospodář Rudolf Hotowetz či technik Otto Wichterle. Z následujících článků stojí za připomenutí např. počiny: *Pražské technické muzeum v období 2. světové války*, *Poválečné proměny přístupu ke svědectví naší průmyslové minulosti* a zejména *K institucionalizaci dějin vědy a techniky na mezinárodní úrovni a konference v Budapešti (2009) a Barceloně (2010)* či *Kongresy pro dějiny vědy a techniky (1929) 1937–2021 a Praha*.

Vcelku podobný kvantitativní rozsah jako dějiny vědy má odborná produkce dr. Sekyrkové k dějinám vzdělanosti s logickým zintenzivněním po nástupu do Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy v roce 2010. Na začátku stojí příspěvky k dějinám původně německé zemědělské školy v Děčíně-Libverdě, u jejíhož zrodu stál vynikající agrární odborník Anton Emanuel Komers. Nejprve se jednalo o stať *Z dějin zemědělské školy v Děčíně-Libverdě*, následoval podíl na Almanachu vydaném ke stopadesátému výročí zemědělských a zahradnických škol v Děčíně – Libverdě, konkrétně texty *Z dějiny školy* a společně s Hanou Slavičkovou *Libverdští pedagogové 1850–1945* či článek *Německá Vysoká škola zemědělská v Děčíně – Libverdě za 2. světové války a její písemná pozůstalost v Archivu ČVUT v Praze*.

Z dalších pojednání lze vyzvednout konceptuálně zajímavé *Rozdělení polytechniky: precedens pro univerzitu?*, stati *Ze stížností na pražské studenty v první polovině 19. století*, *Studenti protestantského vyznání na české FF UK-F v Praze v období let 1882–1919* či *Norma technického vzdělávání v rakouské monarchii a její překračování: případ Karla Václava Zengera* a společně s Markem Ďurčanským: *Univerzitní oslavy 1948 a Karel Kazbunda* či *Dva dokumenty k počátkům přípravy oslav univerzitního jubilea 1948: generační pokus o syntézu dějin pražského vysokého učení*. Mezinárodní dosah má práce *School of Slavonic and East European Studies*. London: T. G. Masaryk a jeho následovníci.

Za prozatímní vrcholy úsilí M. Sekyrkové při zpracování historie školství lze považovat edici *Minerva 1890–1936: Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii* s doprovodnou statí *Město a dívčí střední školství aneb kronika Minervy vypráví a správně-diplomatickou monografií Univerzita jako úřad? Správní vývoj pražské univerzity od tereziánských reforem do roku 1950 a její písemnosti (s důrazem na období do roku 1850)*.

Závěrečná desítka studií k dějinám vzdělanosti obsahuje stati: *Technici pro císaře pána nebo pro sebe? Pražské technické vysoké školy a první světová války*, *Z výuky pomocným vědám historickým a archivnictví v Praze*, *Císařský dekret z 6. srpna 1755*, *Svědomitá studentka a obětavá doktorka: Ida Irma Marens, roz. Winternitz*, *Stálá archivní škola, causa Jaroslav Prokeš*, *Zahraniční studia Bohuše Riegra ve světle jeho korespondence s rodiči* a speciálně k moderní diplomacie *Jakob Eduard Wettek a jeho doba v univerzitní kanceláři* a *Komunikace pražské univerzitní kanceláře s nadřízenými institucemi (po roce 1784)*. Společně s Ivanou Ebelovou připravila M. Sekyrková studii *První absolventky – lékařky židovského původu z pražských univerzit a jejich karierní možnosti mezi světovými válkami* a s Janou Ratajovou společně s Lenkou Vašákovou *Volby rektorů na pražských univerzitách a jejich proměny v letech 1848–1945*. Jak je patrné z výše uvedeného přehledu prací, jsou jejich společným jmenovatelem především univerzitní dějiny situované do Prahy. Hledání grálu se koncentruje na hlubší a komplexnější poznání jejich novověkého a moderního dějinného vývoje v širších souvislostech a překonávání interpretačních i dalších nástrah téměř po vzoru mytického Parsifala.

V odborných aktivitách M. Sekyrkové ve sféře historie mají závažnou roli rovněž edice, kde kromě dříve uvedeného deníku O. Odložilíka a kroniky Minervy lze připomenout v Pracích z dějin techniky a přírodních věd vyšlý spis Evy Lisé o Karlu hraběti Chotkovi, nejvyšším purkrabí Království českého s hodnotným úvodem k osobě autorky i zařazením do dobového kontextu, jakož i řadou užitečných doplňků. Dále se jedná o text k počtě vedoucího archivu Národního technického muzea v Praze PhDr. Jana Hozáka s kultivovaným názvem *Pěšák s noblesou* (připravený spolu se Zdeňkem Váchou), inspirativní *Příklady ediční práce v mezinárodním kontextu* a zejména autorský podíl spojený s publikací *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, kde je uvedena jako editorka, či příspěvek k tématu pramenů k majetkové držbě a obrazu krajiny v Čechách kolem roku 1945.

K dějinám cestování se jubilantka (spolu s Jindřichem Vybíralem) vyjádřila v upozornění na britskou cestu Jana Adolfa ze Schwarzenbergu roku 1825 a na zprávy Jakuba Schikandera a Antona Helmessena ze světové výstavy v Paříži roku 1900. Z dalších témat Miladu Sekyrkovou zaujala osobnost Ferdinanda V. a jeho pražská korunovace, jíž věnovala populární monografii. Jeho stručný portrét pak vložila do knihy *Čeští králové*. Mimo zkoumání nezůstal ani brizantní vztah dvou výrazných protagonistů první poloviny 19. století ve stati *Metternich kontra Chotek*. Ke genderové problematice se vyslovila u sebereflexe pracujících žen na přelomu 19. a 20. století a k otázce dětství v minulosti u jejího zachycení ve sbírce rukopisů a vzpomínek uchovávaných v Archivu Národního technického muzea v Praze.

Pro studie, stati a články PhDr. Milady Sekyrkové, CSc. je celkově příznačný precizní pramenný výzkum, obeznaná analýza materie opírající se o znalost metod historické práce a nadhled jejího přístupu. Z jejího pera tak vzešla díla vyznačující se spolehlivostí závěrů a invencí, jimiž obohatila český historický diskurz zejména v oblasti dějin vědy a vzdělanosti.

Náčrtnutý obraz vědeckého přínosu dr. Sekyrkové by nebyl kompletní bez alespoň kvantitativního nástínu více než pěti desítek zpráv a recenzí. Ve zprávách referovala zvláště o náplni mezinárodních konferencí Evropské společnosti pro dějiny vědy, o mezinárodním kongresu pro dějiny vědy a techniky či o konferenci Mezinárodní akademie pro dějiny vědy, v jejichž strukturách sama působí, dále pak o letní škole dějin matematiky, o dějinách vzdělanosti na sjezdu českých historiček a historiků či o setkání archivářů vysokých škol České republiky. Recenze se potom týkají širší plejády publikací a sborníků k různým problémům z oblasti moderních dějin.

V závěru je rovněž vhodné zdůraznit důležitost adekvátního osobního a rodinného zázemí s pochopením pro vlastní profesi a odbornou práci. S manželem Tomášem tvoří Milada po desetiletí stabilní a pevný pár, přímo „spojité nádoby“. Stali se šťastnými rodiči dvou úspěšných synů a nyní také prarodiči, kteří pečují o další pokolení, kdy již nemusí vychovávat, jen decentně usměrňovat, hýčkat a rozmazlovat, a to nejen při procházkách poblíž nuselského mostu, v okolí Vyšehradu či v západočeském rodinném tusculu. Do dalších let přeji naší milé kolegyni Miladě Sekyrkové za všechny její přátele, kolegy, žáky i známé hodně profesních i tvůrčích sil a invence ku prospěchu českého archivnictví a historie i k vlastnímu potěšení. Očekávat nepochybně můžeme zejména práce z dějin Univerzity Karlovy a zevrubnou monografii o Jaroslavu Prokešovi napsanou „sine ira et studio“, ale i příspěvky k tématům dalším.

Jiří Šouša

DOI: 10.14712/23365730.2026.1

BIBLIOGRAFIE MILADY SEKYRKOVÉ ZA LÉTA 1989–2025

1989

Život a dílo archiváře a historika Jaroslava Prokeše. *Sborník archivních prací*. 1989, roč. 39, s. 395–465. ISSN 0036-5246

1990

Příspěvek k organizaci a přínosu československo-rakouské archivní a spisové rozluky. *Archivní časopis*. 1990, roč. 40, č. 1, s. 5–13. ISSN 0004-0398

K počátkům Komitétu pro přírodovědecký výzkum Čech. *Dějiny věd a techniky*. 1990, roč. 23, s. 212–220. ISSN 0300-4414

Symposium o Josefu Hlávkově. [Zpráva z konference, Praha, 14.–15. listopadu 1989]. *Dějiny věd a techniky*. 1990, roč. 23, č. 3, s. 190–192. ISSN 0300-4414

1991

Europäischer Adel 1750–1950 / Hans-Ulrich Wehler. [Recenze]. *Český časopis historický*. 1991, roč. 89, č. 5–6, s. 803. ISSN 0862-6111

1993

„Pofričovské“ období Komitétu pro přírodovědecký výzkum Čech. *Dějiny věd a techniky*. 1993, roč. 26, č. 2, s. 89–98. ISSN 0300-4414

Otakar Odložilík, 12. 1. 1899 – 14. 7. 1973. *Historický obzor*. 1993, roč. 4, č. 7–8, s. 188–190. ISSN 1210-6097

Modrá krev: minulost a přítomnost šlechtických rodů v Českých zemích / Petr Mašek. [Recenze]. *Český časopis historický*. 1993, roč. 91, č. 1, s. 131. ISSN 0862-6111

1994

Několik stránek ze života Otakara Odložilíka (Pražské archivy k životu Otakara Odložilíka). *Sborník archivních prací*. 1994, roč. 44, s. 34–67. ISSN 0036-5246

1995

SEKYRKOVÁ, Milada a SEKYRKA, Tomáš. Bratři Šternberkové na cestách. In: *Cesty a cestování v životě společnosti*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1995, s. 415–420. ISBN 80-7044-136-4

The Aristocracy in Europe 1815–1914 / D. C. B. Lieven. [Recenze]. *Český časopis historický*. 1995, roč. 93, č. 1, s. 153. ISSN 0862-6111

Le regard du voyageur en Allemagne du Sud et en Autriche dans les relations de voyageurs allemands / Françoise Knopper. [Recenze]. *Český časopis historický*. 1995, roč. 93, č. 1, s. 148–149. ISSN 0862-6111

1997

- Z dějin zemědělské školy v Děčíně-Libverdě. *Dějiny věd a techniky*. 1997, roč. 30, č. 3, s. 129–146. ISSN 0300-4414
17. Letní škola z dějin matematiky. [Zpráva z konference, Jevíčko, 23.–27. srpna 1996]. *Dějiny věd a techniky*. 1997, roč. 30, č. 1, s. 57–58. ISSN 0300-4414

1998

- VYBÍRAL, Jindřich a SEKYRKOVÁ, Milada. Britská cesta Jana Adolfa ze Schwarzenbergu roku 1825. *Umění*. 1998, roč. 66, č. 1/2, s. 129–145. ISSN 0049-5123

1999

- Studenti z českých zemí na vídeňské polytechnice v letech 1850–1875. *Dějiny věd a techniky*. 1999, roč. 32, č. 3, s. 129–142. ISSN 0300-4414
2. setkání archivářů vysokých škol České republiky. [Zpráva z II. setkání archivářů vysokých škol ČR, Brno: 28.–29. května 1999]. *Dějiny věd a techniky*. 1999, roč. 32, č. 3, s. 184. ISSN 0300-4414
- Mezi časy. [Zpráva z konference, Plzeň, 4.–6. března 1999]. *Dějiny věd a techniky*. 1999, roč. 32, č. 1, s. 54–56. ISSN 0300-4414
- O senátorce Anně Chlebounové / Marie Macková. [Recenze]. *Český časopis historický*. 1999, roč. 97, č. 4, s. 859–860. ISSN 0862-6111
- Zapomenutý (?) starosta (Adalbert Kölbl von Geysing) / Marie Macková. [Recenze]. *Český časopis historický*. 1999, roč. 97, č. 4, s. 859–860. ISSN 0862-6111

2000

- Otakar Odložilík před první a před druhou emigrací. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963*. (Práce z dějin vědy; 1). Praha: Archiv Akademie věd České republiky v nakl. Arenga, 2000, s. 373–381. ISBN 80-86404-00-5. ISSN 1213-1199
- Z dějin školy. In: *Almanach vydáný ke stopadesátému výročí zemědělských a zahradnických škol v Děčíně-Libverdě 1850–2000*. Děčín: Střední zahradnická škola, 2000, s. 6–13
- SLAVÍČKOVÁ, Hana a SEKYRKOVÁ, Milada. Libverdští pedagogové 1850–1945. In: *Almanach vydáný ke stopadesátému výročí zemědělských a zahradnických škol v Děčíně-Libverdě 1850–2000*. Děčín: Střední zahradnická škola, 2000, s. 39–47
- Německá Vysoká škola zemědělská v Děčíně-Libverdě za 2. světové války a její písemná pozůstalost v Archivu ČVUT v Praze. In: *II. setkání archivářů vysokých škol ČR*. Brno: Veterinární a farmaceutická univerzita, 2000, s. 12–19. ISBN 80-7305-385-3
- Fondy a sbírky Archivu Akademie věd České republiky. (Práce z dějin Akademie věd. Řada B, 1211-1813; sv. 13). [Recenze]. *Český časopis historický*. 2000, roč. 98, č. 1, s. 166–167. ISSN 0862-6111

2001

- Příspěvek Jaroslava Prokeše k agrárním dějinám. In: *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Praha: Karolinum, 2001, s. 361–368. ISBN 80-246-0179-6
- Vzájemná korespondence Václava Novotného, Jaroslava Prokeše a Otakara Odložilíka. *Sborník archivních prací*. 2001, roč. 51, č. 1, s. 85–274. ISSN 0036-5246
- Tadeáš Hájek z Hájku. K 400. výročí úmrtí / Pavel Drábek (ed.). [Recenze]. *Český časopis historický*. 2001, roč. 99, č. 4, s. 884–886. ISSN 0862-6111

Hilsneriáda (k 100. výročí 1899–1999). [Recenze]. *Český časopis historický*. 2001, roč. 99, č. 2, s. 375–376. ISSN 0862-6111
Rakovnický historický sborník, 2000. [Recenze]. *Archivní časopis*. 2001, roč. 51, č. 2, s. 128. ISSN 0004-0398

2002

HOZÁK, Jan a SEKÝRKOVÁ, Milada. Archiv pro dějiny obchodu, průmyslu a technické práce po 70 letech. *Archivní časopis*. 2002, roč. 52, č. 4, s. 201–210. ISSN 0004-0398
Druhý odboj „z druhého břehu“: (ze zkušeností a názorů Otakara Odložilíka na druhý odboj v USA v letech 1939–1943). *Dějiny a současnost*. 2002, roč. 24, č. 3, s. 46–51. ISSN 0418-5129
Obraz vlasti. Příběh Národního muzea / Karel Sklenář. [Recenze]. *Dějiny věd a techniky*. 2002, roč. 35, č. 2, s. 116–117. ISSN 0300-4414
Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl 1. A–G. [Recenze]. *Kuděj*. 2002, roč. 4, č. 2, s. 106–107. ISSN 1211-8109
Rakovnický historický sborník, 2001. [Recenze]. *Archivní časopis*. 2002, roč. 52, č. 3, s. 182–183. ISSN 0004-0398

2003

Rozdělení polytechniky: precedens pro univerzitu? In: *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918*. (Práce z dějin vědy; 11). Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 231–240. ISBN 80-7285-027-X
ODLOŽILÍK, Otakar a SEKÝRKOVÁ, Milada (ed.). *Deníky z let 1924–1948*. (Práce z dějin vědy; 5). Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. ISBN 80-238-9887-6
VYBÍRAL, Jindřich a SEKÝRKOVÁ, Milada. Dokumenty k dílu Ignáce Ullmanna. *Umění*. 2003, roč. 51, č. 4, s. 325–334. ISSN 0049-5123
F. L. Rieger a spolková činnost. In: *František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století. Z Českého ráje a Podkrkonoší, Supplementum*. 8. Semily: Státní okresní archiv Semily, 2003, s. 201–206. ISBN 80-86254-08-9. ISSN 1211-975X

2004

7. 9. 1836. *Ferdinand V. Poslední pražská korunovace*. (Dny, které tvořily české dějiny; 10). Praha: Havran, 2004. ISBN 80-86515-37-0
Entwicklungen der Emigration in den USA während des Zweiten Weltkriegs – die Gruppe um die Zeitschrift *Husův lid*. In: *Wissenschaft im Exil*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 82–94. ISBN 80-86103-81-1
Dětství ve Sbirce rukopisů a vzpomínek v Archivu Národního technického muzea v Praze. In: *Muzeum a současnost. Řada společenskovědní: středočeský vlastivědný sborník. Svazek 22*. Roztoky u Prahy: Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2004, s. 115–122. ISSN 0862-2043

2005

Paměti a vzpomínky jako historický pramen. [Zpráva z konference, Praha, NTM, 20.–21. října 2004]. *Český časopis historický*. 2005, roč. 103, č. 1, s. 243–244. ISSN 0862-6111
Jaroslav Prokeš a Otakar Odložilík ve vzájemném poměru a v poměru ke Gollovi a jeho odkazu. In: *Jaroslav Goll a jeho žáci*. (Historia culturae; 6). České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2005, s. 463–474. ISBN 80-7040-780-8

2006

- SEKYRKOVÁ, Milada (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. (Práce z dějin techniky a přírodních věd; 10). Praha: NTM, 2006. ISBN 80-7037-152-8
- VYBÍRAL, Jindřich a SEKYRKOVÁ, Milada. Zprávy Jakuba Schikanedera a Antona Helmesena ze Světové výstavy v Paříži 1900. *Umění*. 2006, roč. 54, č. 2, s. 189–197. ISSN 0049-5123

2007

- PhDr. Jan Klepl – 100 let od narození. *Archivní časopis*. 2007, roč. 57, č. 3, s. 169–177. ISSN 0004-0398
- Několik úvah nad rozdělenou pozůstalostí prof. Otakara Odložilíka. In: *České archivy a prameny k dějinám zahraničních Čechů*. Praha: Národní Archiv, 2007, s. 75–79. ISBN 978-80-86712-50-5

2008

- K osobě autorky a dobovému kontextu. In: LISÁ, Eva a SEKYRKOVÁ, Milada (ed.). *Karel hrabě Chotek, nejvyšší purkrabí Království českého*. (Práce z dějin techniky a přírodních věd; 18). Praha: Národní technické muzeum, 2008, s. 3–24. ISBN 978-80-7037-179-4
- Ferdinand V. In: RYANTOVÁ, Marie a VOREL, Petr (ed.). *Čeští králové*. Praha: Paseka, 2008, s. 518–529. ISBN 978-80-7185-940-6
- Ze stížností na pražské studenty v první polovině 19. století. In: *Město a intelektuálové od středověku do roku 1848*. Praha: Scriptorium, 2008, s. 959–969. ISBN 978-80-86852-27-0; ISSN 0231-7443

2009

- Metternich kontra Chotek? In: *Metternich & jeho doba*. V Plzni: Fakulta filozofická Západočeské univerzity, 2009, s. 59–71. ISBN 978-80-7043-860-2
- Pražské technické muzeum v období 2. světové války. In: *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*. (Práce z dějin techniky a přírodních věd; 20). Praha: Národní technické muzeum, 2009, s. 1–8. ISBN 978-80-7037-181-7
- Učíme ekonomii 90 let. [Zpráva z konference, Praha, 16.–18. září 2009]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2009, roč. 49, č. 1, s. 123–124. ISSN 0323-0562
7. mezinárodní konference k dějinám chemie. [Zpráva z konference, Sopron, 2.–5. srpna 2009]. *Český časopis historický*. 2009, roč. 107, č. 4, s. 928. ISSN 0862-6111
- Keplerův odkaz v kosmickém věku. [Zpráva z konference, Praha, NTM, 24.–27. srpna 2009]. *Český časopis historický*. 2009, roč. 107, č. 4, s. 929–930. ISSN 0862-6111
- Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918. [Zpráva z konference, Ostrava, listopad 2008]. *Dějiny věd a techniky*. 2009, roč. 42, č. 2, s. 133–135. ISSN 0300-4414
- XXIII. mezinárodní kongres pro dějiny vědy a techniky. [Zpráva z konference, Budapešť, 28. 7. – 2. srpna 2009]. *Český časopis historický*. 2009, roč. 107, č. 4, s. 926–927. ISSN 0862-6111
- Příběh Národního technického muzea / Jan Hozák. [Recenze]. *Dějiny věd a techniky*. 2009, roč. 42, č. 1, s. 71. ISSN 0300-4414

50 let kosmonautiky. Konference a sborník k padesátému výročí startu první umělé družice Země. [Recenze]. *Dějiny věd a techniky*. 2009, roč. 42, č. 3, s. 199–201. ISSN 0300-4414

2010

K sebereflexi pracujících žen na přelomu 19. a 20. století. *Historická demografie*. 2010, roč. 34, č. 1, s. 30–44. ISSN 0323-0937

SEKYRKOVÁ, Milada (ed.). *Pěšák s noblesou: pocta P. T. PhDr. Janu Hozákovi*. Praha 2010. ISBN 978-80-87489-03-1

K institucionalizaci dějin věd a techniky na mezinárodní úrovni a kongresy v Budapešti (2009) a Barceloně (2010). *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2010, roč. 50, č. 2, s. 131–134. ISSN 0323-0562

Poválečné proměny přístupu ke svědectví naší průmyslové minulosti. In: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. (Práce z dějin techniky a přírodních věd; 24). Praha: Národní technické muzeum, 2010, s. 81–88. ISBN 978-80-7037-197-8

Daguerrotypie Chotkovy rodiny. *Dějiny a současnost*. 2010, roč. 32, č. 12, s. 50. ISSN 0418-5129

SEKYRKOVÁ, Milada a VÁCHA, Zdeněk. Úvod: výběrová bibliografie prací Jana Hozáka. In: *Pěšák s noblesou: pocta P. T. PhDr. Janu Hozákovi*. Praha 2010, s. 5–9 a 121–126. ISBN 978-80-87489-03-1

Institucionální zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích v letech 1848–1952 / Jaroslava Hoffmannová. [Recenze]. *Dějiny věd a techniky*. 2010, roč. 43, č. 4, s. 295. ISSN 0862-6111

2011

Sbírka vzpomínek a rukopisů, č. 791, Archiv NTM. *Dějiny věd a techniky*. 2011, roč. 44, č. 1, s. 62–68. ISSN 0300-4414

Rudolf Hotowetz. In: *Učíme ekonomii 90 let*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, s. 143–157. ISBN 978-80-7357-641-7

Archivní teorie a praxe: jsou archiváři historici? Seminář archivářů vysokých škol a vědeckých institucí a konference ICA/SUV. [Zpráva z konference, Praha, 29. září – 3. října 2010]. *Archivní časopis*. 2011, roč. 61, č. 2, s. 177–180. ISSN 0004-0398

Ze života pražských studentských spolků v minulosti. *Forum*. 2011, roč. 11, č. 2, s. 18–21. ISSN 1211-1724

Universities in Central Europe – Crossroads of Scholars from All Over the World. Praha, Karolinum 29. 9. – 1. 10. 2011. [Zpráva z konference]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2011, roč. 51, č. 2, s. 107–109. ISSN 0323-0562

Pěšák s noblesou. Pocta P. T. PhDr. Janu Hozákovi. [Recenze]. *Dějiny věd a techniky*. 2011, roč. 44, č. 2, s. 141. ISSN 0300-4414

2012

Studenti protestantského vyznání na české FF UK-F v Praze v období let 1882–1919. In: *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2012, s. 285–309. ISBN 978-80-7465-053-6

PRAHL, Roman a SEKYRKOVÁ, Milada. Instituce umění v Praze a Mnichově = Kunstinstitutionen in Prag und München. In: *Mnichov – Praha: výtvarné umění mezi tradicí*

- a modernou = München – Prag: Kunst zwischen Tradition und Moderne*. Praha: Academia, 2012, s. 43–68. ISBN 978-80-200-1889-2
- HOJDA, Zdeněk a SEKYRKOVÁ, Milada. Ferdinand V. Dobrotivý v roce 1212: jedna výstava – dva pohledy. *Dějiny a současnost*. 2012, roč. 34, č. 10, s. 16–17. ISSN 0418-5129
- Čamara nebo frak? In: *Ve víru tance*. Pardubice: Východočeské muzeum, 2012, s. 49–62. ISBN 978-80-87151-21-1
- SEKYRKOVÁ, Milada a CAJTHAML, Petr (ed.). *Universities in Central Europe – crossroads of scholars from all over the world. 29 September – 1 October, 2011, Charles University in Prague, Czech Republic: conference proceedings*. [CD-ROM]. Prague: Institute of the History of Charles University and Archive of Charles University, 2012. ISBN 978-80-87489-05-5
- Kapitoly z dějin celoživotního vzdělávání u nás (do 2. světové války). *Forum*. 2012, č. 3, s. 23–25. ISSN 1211-1724
- SEKYRKOVÁ, Milada a ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. Universities in Central Europe – Crossroads of Scholars from All Over the World. [Zpráva z konference]. *Centaurus*. 2012, roč. 54, s. 103–104. ISSN 0008-8994
- Pátá mezinárodní konference Evropské společnosti pro dějiny vědy. [Zpráva z konference, Athény, 2012]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2012, roč. 52, č. 2, s. 137–138. ISSN 0323-0562
- Deník motocyklistky 1926 / Jana Horská. [Recenze]. *Dějiny a současnost*. 2012, roč. 34, č. 7, s. 45–46. ISSN 0418-5129
- Profesor Čeněk Strouhal. Zakladatel české experimentální fyziky / Evžen Strouhal. [Recenze]. *Dějiny a současnost*. 2012, roč. 34, č. 11, s. 45–46. ISSN 0418-5129
- Österreichische Historiker. Bd. 2: Lebensläufe und Karrieren 1900–1945, Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2012 / Karel Hruza. [Recenze]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2012, roč. 52, č. 1, s. 117–120. ISSN 0323-0562

2013

- School of Slavonic and East European Studies, London: T. G. Masaryk a jeho následovníci. In: *T. G. Masaryk a Slované*. Praha: Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR, 2013, s. 117–131. ISBN 978-80-7286-221-4
- Norma technického vzdělávání v rakouské monarchii a její překračování: případ Karla Václava Zengera. In: *Člověk a stroj v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2013, s. 53–63. ISBN 978-80-200-2232-5. WOS: 000323856100005
- Otto Wichterle. In: *Otto Wichterle (1913–1998): 100. výročí narození*. Prostějov: Muzeum Prostějovska, 2013, s. 6–19. ISBN 978-80-86276-38-0; ISSN 0231-9454
- SEKYRKOVÁ, Milada a ĎURČANSKÝ, Marek. Univerzitní oslavy 1948 a Karel Kazbunda. In: *Karel Kazbunda, kulturní dědictví a mezinárodní právo*. Semily: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, 2013, s. 73–83. ISBN 978-80-86254-28-9
- ĎURČANSKÝ, Marek a SEKYRKOVÁ, Milada. Budování československé antropologie: věda o člověku v českých zemích a Aleš Hrdlička. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2013, roč. 53, č. 2, s. 181–182. ISSN 0323-0562

„Für Geist und Licht! ... das Dunkel schwand.“ (konference Innsbruck). [Zpráva z konference]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2013, roč. 53, č. 2, s. 179–181. ISSN 0323-0562

Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948 / Bohumír Smutný. [Recenze]. *Český časopis historický*. 2013, roč. 111, č. 3, s. 653–655. ISSN 0862-6111

Mezi brázdou a bankovním úvěrem: o agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století / Jiří Šouša. [Recenze]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2013, roč. 53, č. 1, s. 120–121. ISSN 0323-0562

CAJTHAML, Petr, ĎURČANSKÝ, Marek, JAREŠ, Jakub, PEŠEK, Jiří, SEKYRKOVÁ, Milada et al. *Julie Moschelesová (1892–1956): [příloha Universitas Carolina Pragensis 2013]*. 1 list: barevný; 49 × 34 cm + 1 list (49 cm). Karolinum, 2012

2014

Josef Vítězslav Šimák: jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě / Hana Káblová. [Recenze]. *Dějiny a současnost*. 2014, roč. 36, č. 2, s. 49. ISSN 0418-5129

2015

Unflinching loyalty or calm before the storm? Some events at the Prague University in the first half of the 19th century. *Dějiny věd a techniky*. 2015, roč. 48, č. 4, s. 205–216. ISSN 0300-4414

Václav Novotný (1869–1932): život a dílo univerzitního profesora českých dějin / Jaroslava Hoffmannová. [Recenze]. *Dějiny a současnost*. 2015, roč. 37, č. 6, s. 48. ISSN 0418-5129

Mráz kopřivu nepálí. Život a dílo Fridolína Macháčka a Václava Vojtíška ve vzájemné korespondenci z let 1905–1954 / Jitka Janečková. [Recenze]. *Lidé města*. 2015, roč. 17, č. 3, s. 547–548. ISSN 1212-8112

2016

SEKYRKOVÁ, Milada (ed.). *Minerva 1890–1936: kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3437-1

ĎURČANSKÝ, Marek a SEKYRKOVÁ, Milada. Dva dokumenty k počátkům přípravy oslav univerzitního jubilea 1948: generační pokus o syntézu dějin pražského vysokého učení. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2016, roč. 56, č. 1, s. 183–195. ISSN 0323-0562

Technici pro císaře pána, nebo pro sebe? Pražské technické vysoké školy a první světová válka. In: *Nezměrné ztráty a jejich zvládání*. Praha: Scriptorium, 2016, s. 425–446. ISBN 978-80-88013-62-4

SEKYRKOVÁ, Milada a ĎURČANSKÝ, Marek. „Věda a moc. Věda jako moc“. [Zpráva ze 7. mezinárodní konference Evropské společnosti pro dějiny vědy v Praze, 22.–24. září 2016]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2016, roč. 56, č. 2, s. 132–133. ISSN 0323-0562

Čekej na mne / Robert Sak. [Recenze]. *Lidé města*. 2016, roč. 18, č. 1, s. 170–171. ISSN 1212-8112

2017

Die Thun'schen Reformen an der Prager Universität. In: *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860*. Wien: Böhlau Verlag, 2017, s. 179–197. ISBN 978-3-205-20411-4

University and Universality: 650. výročí pécské univerzity. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2017, roč. 57, č. 2, s. 156–157. ISSN 0323-0562

BRČÁK, Marek, CAJTHAML, Petr, ĎURČANSKÝ, Marek, SEKYRKOVÁ, Milada, SVOBODNÝ, Petr et al. Dějiny vzdělanosti na sjezdu historiků v Olomouci (13.–15. 9. 2017). [Zpráva z konference]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2017, roč. 57, č. 2, s. 158–161. ISSN 0323-0562

2018

Příklady ediční práce v mezinárodním kontextu. *Sborník archivních prací*. 2018, roč. 68, č. 2, s. 326–339. ISSN 0036-5246

Z výuky pomocným vědám historickým a archivnictví v Praze. In: *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 16–30. ISBN 978-80-246-3799-0

Císařský dekret z 6. srpna 1755. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2018, roč. 58, č. 1, s. 279–284. ISSN 0323-0562

Město a dívčí střední školství aneb kronika Minervy vypráví. *Sborník 35. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy*. (Documenta Pragensia; 2018, roč. 37, č. 1), s. 679–690. ISSN 0231-7443; ISBN 978-80-86852-84-3

Veränderungen in der Benützung von Archivbeständen im Lichte der Qualifizierungsarbeiten der Studierenden des Archivwesens an der Philosophischen Fakultät der Karls-Universität in Prag, 1990–2015. In: *Normen und Ethos*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2018, s. 175–181. ISBN 978-3-96023-188-2

Arcivévoda Ludvík Salvátor a pražská univerzita. In: *Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel, v roce 170. výročí narození*. Praha: Národní archiv, 2018, s. 123–127. ISBN 978-80-7469-085-3

Univerzitní botanické zahrady v Praze v letech 1775–1945 / Filip Paulus, Šárka Steinová, Jiří Štěchovský. [Recenze]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2018, roč. 58, č. 2, s. 105–106. ISSN 0323-0562

2019

Příspěvek k tématu „Prameny k majetkové držbě a obrazu krajiny v Čechách kolem roku 1945“. In: *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III*. Praha: Národní archiv, 2019, s. 189–202. ISBN 978-80-7469-098-3

Písemnosti o (univerzitních) studentech a pro studenty od josefinských reforem do 1950. In: *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku. I*. V Bratislavě: Univerzita Komenského v Bratislavě, 2019. ISBN 978-80-223-4943-7; ISSN 204-213

„... mohl se stát jedním z největších historiků českého národa“: Otakar Odložilík (1899–1973). In: *Osobnosti moravských dějin. 2*. Brno: Maticе moravská, 2019, s. 455–467. ISBN 978-80-87709-25-2

Bohuslav Raýman. Vědec, vlastenec a Evropan / Soňa Štrbáňová. [Recenze]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2019, roč. 59, č. 1, s. 199–200. ISSN 0323-0562

Zakladatel' slovenskej fyziky. Život a dielo Dionýza Ilkoviča / Juraj Šebesta. [Recenze]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2019, roč. 59, č. 2, s. 141–143. ISSN 0323-0562

Universities in Imperial Austria 1848–1918: A Social History of a Multilingual Space / Jan Surman. [Recenze]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2019, roč. 59, č. 1, s. 197–199. ISSN 0323-0562

Doména diletantství? Konference věnovaná stému výročí založení Státní archivní školy v Praze. [Zpráva z konference, Praha, 7.–8. listopadu 2019]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2019, roč. 59, č. 2, s. 121–122. ISSN 0323-0562

První konference Mezinárodní akademie pro dějiny vědy. [Zpráva z konference]. *Dějiny věd a techniky*. 2019, roč. 2019, č. 3, s. 162–163. ISSN 0300-4414

2020

Univerzita jako úřad? Správní vývoj pražské univerzity od tereziánských reforem do roku 1950 a její písemnosti (s důrazem na období do roku 1850). Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020. ISBN 978-80-246-4409-7

EBELOVÁ, Ivana a SEKYRKOVÁ, Milada. První absolventky – lékařky židovského původu z pražských univerzit a jejich kariérní možnosti mezi světovými válkami. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2020, roč. 60, č. 2, s. 23–35. ISSN 0323-0562

RATAJOVÁ, Jana, SEKYRKOVÁ, Milada a VAŠKOVÁ, Lenka. Volby rektorů na pražských univerzitách a jejich proměny v letech 1848–1945. In: *Volby v Praze: z dějin pražské volební kultury (1848–1945)*. Praha: NLN, 2020, s. 97–117. ISBN 978-80-7422-790-5

2021

Kongresy pro dějiny vědy a techniky (1929)1937–2021 a Praha. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2021, roč. 61, č. 2, s. 99–102. ISSN 0323-0562

Svědomitá studentka a obětavá doktorka: Ida Irma Marcus roz. Winternitz. In: *Z archivu ke studentům a zase zpět*. Praha: NLN, 2021, s. 323–329. ISBN 978-80-7422-789-9

Státní archivní škola: causa Jaroslav Prokeš. *Paginae historiae*. 2021, roč. 29, č. 1, s. 241–254. ISSN 1211-9768

SVOBODNÝ, Petr a SEKYRKOVÁ, Milada. Konference Evropské společnosti pro dějiny vědy (ESHS), Londýn 2018 a Boloňa 2020. [Zprávy z konference]. *Dějiny věd a techniky*. 2021, roč. 54, č. 2, s. 124–127. ISSN 0300-4414

2022

Jakob Eduard Wittak a jeho doba v univerzitní kanceláři. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2022, roč. 62, č. 1, s. 39–55. ISSN 0323-0562

Komunikace pražské univerzitní kanceláře s nadřízenými institucemi (po roce 1784). *Archivní časopis*. 2022, roč. 72, č. 3, s. 278–296. ISSN 0004-0398

Těžko uvěřitelná sedmdesátka – Jiří Šouša. *Archivní časopis*. 2022, roč. 71, č. 4, s. 433–434. ISSN 0004-0398

Pražská univerzita – úvod = The University of Prague – Introduction. In: *Československo v Orientu, Orient v Československu = Czechoslovakia in the Orient, the Orient in Czechoslovakia: 1918–1938*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2022, s. 10–22. ISBN 978-80-88304-84-5

Zahraniční studia Bohuše Riegra ve světle jeho korespondence s rodiči. In: *Vůdce národa. František Ladislav Rieger a jeho místo v české politice, kultuře a vědě*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2022, s. 451–462. ISBN 978-80-88304-57-9

10. mezinárodní konference Evropské společnosti pro dějiny vědy. [Zpráva z konference, Brussels, 7.–10. září 2022]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2022, roč. 62, č. 2, s. 236–238. ISSN 0323-0562

2023

Čeští architekti a stavitelé v 19. století. Profesní a společenský vzestup / Tomáš Korbel. [Recenze]. *Dějiny věd a techniky*. 2023, roč. 56, č. 1–2, s. 87–88. ISSN 0300-4414

2024

„A přece mě ten krutý osud stihl...“ Ovdovělé pražské měšťanky ve druhé polovině 19. století v odrazu ego-dokumentů / Dana Marešová. [Recenze]. *Časopis Matice moravské*. 2024, roč. 143, č. 1, s. 228–229. ISSN 0323-052X

2025

Mária Jeršová, rod. Opočenská (1899–1978), první profesionální archivářka na Slovensku. [Recenze]. *Archivní časopis*. 2025, roč. 75, č. 2, s. 196–199. ISSN 0004-0398

Marie Opočenská, provd. Jeršová ve světle pramenů, uložených v pražských archivech. In: ČERVENKOVÁ, Ivana a BERNÁTOVÁ, Lenka (ed.). *Mária Jeršová, rod. Opočenská (1899–1978): první profesionální archivářka na Slovensku*. Bratislava: Spoločnosť slovenských archivárov, 2025, s. 105–121. ISBN 978-80-975075-0-3

Druhý život Chodů a Chodska v kvalifikačních pracích Univerzity Karlovy. In: KINKOROVÁ, Radka a ŘEHÁČEK, Karel (ed.). *Chodové a rok 1325: sedm století chodské historie*. [Plzeň]: Státní oblastní archiv v Plzni, 2025, s. 197–206. ISBN 978-80-908992-5-4

Zdeňka Marie Baborová: The First Female Doctor of the University of Prague. *Przegląd Nauk Historycznych*. 2025, vol. 24, no. 2, s. 209–228. ISSN 1644-857X

Franz Leonard Anton Herget: 1741–1800: osvěcenský inženýr očima pramenů / Kamila Mádrová, Jiří Šoukal, Tatiana Vavřínková. [Recenze]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2025, roč. 65, č. 2, s. 138–139. ISSN 0323-0562

27. kongres Divize pro dějiny vědy a techniky / Mezinárodní unie pro dějiny a filozofii vědy a techniky (DHST/IUHPST). [Zpráva z konference, Dunedin, Nový Zéland, 29. června – 5. července září 2009]. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 2025, roč. 65, č. 2, s. 124–126. ISSN 0323-0562

Zpracovala Tereza Klovová

DOI: 10.14712/23365730.2026.2

TABULA GRATULATORIA

Marie Bahenská
Kamil Boldan
Tomáš Burda
Petr Cajthaml
Eliška Cajthamlová
Karel Černý
Ivana Čornejová
Jan Dobeš
Daniel Doležal
Ivana Ebelová
Zdeněk Hojda
Jan Hozák
Jakub Hrdlička
Eliška Ježková
Václav Maidl
Lenka Neřoldová
Kateřina Paulusová
Zbyšek Pivoňka
Petr Pribilinec
Zdeněk Pousta
Jarmila Příbylová
Kristína Rašlová
Lenka Sýkorová
Soňa Štrbáňová
Jiří Štaif
Emilie Těšínská
Jiřina Urbanová
Vít Vlnas

Články

„IN SCAMNO NOBILIUM“. NĚKOLIK POZNÁMEK O VZTAZÍCH ŠLECHTY A PRAŽSKÝCH UNIVERZIT V POZDNÍM STŘEDOVĚKU

JAN BOUKAL

IN SCAMNO NOBILIUM. SOME REMARKS ON THE RELATIONS BETWEEN THE NOBILITY AND PRAGUE UNIVERSITIES IN THE LATE MIDDLE AGES

This study deals with the relations between the Prague university and both Czech and foreign nobility in the Middle Ages. It challenges the traditional notion of nobility's resistance against universities and traces actual forms of interaction, from nobles studying at universities through financial support of students and the university, all the way to university graduates finding employment with noble families. Prague medieval universities are presented as a model for possible future study of relations between universities and nobility in Europe.

Keywords: nobility – universities – colleges – donations – interaction

DOI: 10.14712/23365730.2026.3

Úvod

V české historiografii panoval donedávna názor, že když se král Václav II., děd zakladatele pražské univerzity Karla IV., pokusil na konci 13. století založit vysoké učení, česká šlechta se mu měla postavit na odpor, a král se tak musel svých snů o univerzitě vzdát.¹ Tento tradiční výklad byl nedávno reinterpretován: s velkou pravděpodobností se jedná o kronikářovu fabulaci za účelem představení Václava II. jako ideálního panovníka. Přesto jde o důležitou součást narativu o počátcích pražské univerzity, v němž je šlechta představena jako společenská vrstva, která neměla zájem o její vznik a fungování.² S tímto názorem se můžeme setkat i v pracích, které se soustředily na interpretaci pramenů k dějinám pražských univerzit ve středověku, tj. původní čtyřfakultní (1346–1372), později trojfakultní (1372 – asi 1422) a s ní souběžně fungující právnické univerzity (1372–1419), která vznikla osamostatněním někdejší právnické fakulty, a nakonec jednofakultní utrakvistické univerzity, tvořené pouze artistickou fakultou, neboť fakulty lékařská a teologická po husitských válkách neobnovily svou činnost. Jednofakultní „zemská“ univerzita ukončila svou

¹ *Cronica Aule regie*, edd. Anna PUMROVÁ – Libor JAN, Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum 40, Wiesbaden 2022, s. 102–103.

² Martin ŠENK, *Václav II. a obecné učení v Praze*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 64/2, 2024, s. 11–18.

činnost v roce 1622, kdy bylo Karolinum předáno jezuitům z akademie v Klementinu.³ Samotný Karel IV. ve své listině z roku 1366 zmiňuje, že vysoké učení založil „na přání knížat, pánů i předních osob a obyvatel Království českého“. I další prameny, zejména z doby těsně před husitskými válkami, naznačují, že vztahy mezi šlechtou a univerzitami existovaly a neměly zdaleka negativní konotace.⁴ Co se týče šlechty, která v průběhu středověku interagovala s pražskými univerzitami, značná část jejich příslušníků pocházela ze zemí Koruny české a jednotlivé osoby z těchto řad lze klasifikovat jako pány (nobiles, barones) anebo příslušníky tzv. nižší šlechty, tedy rytíře, vладыky, panoše či zemany. Styky s pražskými univerzitami ovšem navazovala i cizí nobilita, jejíž někteří příslušníci jsou označováni i jako hrabata a knížata.⁵

Styčné sféry mezi šlechtou a pražskými univerzitami lze rozdělit do následujících okruhů, na které se pokusíme nahlédnout: v první řadě se jedná o vysledování šlechticů jako studentů a vyučujících na pražských univerzitách. Ve druhé řadě se dá sledovat uplatnění absolventů univerzity ve službách české šlechty a v neposlední řadě je možné soustředit se na vzájemné interakce na úrovni setkávání, komunikace a podpory, včetně podpory financí. Cílem této studie není vyčerpávající vyčtení všech dostupných pramenů k tématu, ale spíše náznak možné cesty při studiu obdobné problematiky, jak bude uvedeno dále.

³ Obecně k dějinám pražské univerzity ve středověku: Wacław Wławiwoj Tomek, *Děje University pražské, I, Od založení učení Pražského až do uzavření kompaktat Basilejských (1348–1436)*, Praha 1849; Týž, *Geschichte der Prager Universität: zur Feier der fünfhundertjährigen Gründung derselben*, Prag 1849; Zikmund Winter, *Děje vysokých škol pražských od secese cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*, Praha 1897; Týž, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1899; František Kavka et al. *Stručné dějiny University Karlovy*, Praha 1964, zejména s. 7–83; Michal Svatoš (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, I, 1347/48–1622*, Praha 1995; František Šmahel, *Alma mater Pragensis: studie k počátkům Univerzity Karlovy*, Praha 2016; k právnické univerzitě zejména Peter Moraw, *Die Juristenuniversität in Prag (1372–1419), verfassungs- und sozialgeschichtlich betrachtet*, in: Johannes Fried (ed.), *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*, Sigmaringen 1986, s. 439–486; Jiří Kejř, *Dějiny pražské právnické univerzity*, Praha 1995.

⁴ Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), f. Listiny I, sign. I/7, srovnaj Václav Chaloupecký, *Karlova Univerzita v Praze: její založení, vývoj a ráz v XIV. století*, Praha 1948, s. 34–35.

⁵ Ze základní literatury o středověké šlechtě např. August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého, I–XV*, Praha 1882–1927; Josef Petráň (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Praha 1976; Jaroslav Mezník, *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, Sborník historický 37, Praha 1990, s. 7–36; Miloslav Polívka, *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, Praha 1982; Josef Macek, *Jagellonský věk v českých zemích, II, Šlechta*, Praha 1994; Týž, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997; Jiří Jurok, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*, Nový Jičín 2000 (s řadou nepřesností); David Papáň, *Majetkové poměry na střední Moravě ve 14.–16. století*, Olomouc 2003 (s vlastní kategorií „střední šlechty“); Robert Novotný, *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.*, in: Dana Dvořáčková-Malá, *Dvory a rezidence ve středověku, II, Skladba a kultura dvorské společnosti*, Praha 2008 s. 215–229; Robert Šimůnek, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013; Libor Jan, *Nástin vzniku a vývoje české a moravské šlechty (s důrazem na její počátky)*, Časopis Matice moravské 138/2, 2019, s. 241–260; David Richter, *Drobná šlechta v Čechách na přelomu pozdního středověku a raného novověku: Chrudimsko, Červený Kostelec 2023* (s poněkud kontroverzním dělením nižší šlechty na dva stavy); John Martin Klassen, *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*, New York 1978; Krzysztof Kowalewski, *Rycerze, włódcy, panosze: ludzie systemu lennego w średniowiecznych Czechach*, Warszawa 2009; Marcin Rafał Pauk, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*, Kraków 2000; Uwe Tresp, *Söldner aus Böhmen: im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*, Paderborn 2004.

1. Šlechta na pražských univerzitách

Hned první ze sledovaných tematických okruhů s sebou nese rozličná úskalí. Na základě matričních záznamů nelze vždy jednoznačně určit, zda je student skutečně šlechticem či nikoliv, neboť zdánlivý predikát může být pouhým označením místa původu.⁶ Takto se v minulosti uvažovalo například o příslušnosti mistra Pavla z Kravař k moravskému rodu pánů z Kravař,⁷ obdobně je s největší pravděpodobností mylné řazení mistra Jana z Borotína k rodu Borotínů, vedlejší větvi pánů z Landštejna.⁸ Spekulativní je rovněž ztotožnění bakaláře artistické fakulty Mikuláše z Újezda s Mikulášem Chudým z Újezda, grünerskou postavou rodu Lobkoviců.⁹ Počet šlechticů graduovaných na pražských univerzitách byl nízký, jednalo se o méně než 1 % všech vysledovatelných studentů, což již dříve dokázali František Šmahel a Miroslav Truc.¹⁰

Jindy je však v matrikách šlechtický původ studenta přímo zdůrazněn, jako je tomu v případě Zdislava ze Zvířetic z rozrodu Markvarticů.¹¹ Pokud je osoba určena jako „*nobilis vir, baro, comes, miles*“ apod., lze osobu šlechtického původu identifikovat, ovšem problematický je termín „*dominus*“, který nemusí být a často ani není směrodatný.¹² V pedagogickém sboru původní pražské univerzity se nacházelo jen málo učitelů šlechtického původu. Mezi ně náleželi např. absolventi pařížské Sorbonny Vojtěch Bludův „*de Alto Castro*“, rytíř

⁶ Zásadní přehled o studentech a vyučujících na univerzitě do roku 1409 podal Josef TRÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské Pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981. Srovnej W. Tomek, *Děje university pražské*, s. 79, kde autor zmiňuje příslušníky šlechtických rodů na univerzitě, ovšem není příliš konkrétní.

⁷ František BEDNÁŘ, *Pavel Kravař*, Časopis Matice moravské 39, 1915, s. 67–76; Matthew SPINKA, *Paul Kravař and the Lollard-Hussite Relations*, Church History 25/1, 1956, s. 16–26; Paul VYŠNÝ, *A Hussite in Scotland: The Mission of Pavel Kravař to St Andrews in 1433*, The Scottish Historical Review 82, vol. 213/1, 2003, s. 1–19; k rodu pánů z Kravař souhrnně Tomáš BALETKA, *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*, Praha 2003, který již s Pavlem Kravařem jako členem rodu erbu odřívousu nepočítá, srovnej s. 426–431.

⁸ Např. František Michálek BARTOŠ, *Doktor Jan z Borotína a kronika starého kolegiátu*, Jihočeský sborník historický 19/2, 1950, s. 37–43; Roman CIKHART, *Petr Hromádka z Jistebnice, zakladatel města Tábora a Jan z Borotína, obhájce kompaktát: příspěvky k dějinám husitství*, Tábor 1920, s. 7; k borotínským větvi Landštejnů např. TÝŽ, *Páni z Borotína*, Jihočeský sborník historický 11/3, 1938, s. 91–96, úvahy o mistru Borotínovi s. 93.

⁹ *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* (dále jen MUPr) I/1, Pragae 1830, s. 212; srov. Jaroslav PANÁČEK, *Školy a univerzitní studenti na Českolipsku v době předhusitské*, Bezděz: vlastivědný sborník Českolipska 18, 2009, s. 7–25, zde s. 17; TÝŽ, *Mikuláš Chudý z Újezda – první Lobkovic. Věnováno 600. výročí nabytí Lobkovic Mikulášem Chudým a vydání Dekretu kutnohorského*, Časopis Společnosti přátel starožitností 117/1, 2009, s. 31–46, zde s. 35.

¹⁰ Pro období 1399–1419 je vysledováno pouze 6 osob označených jako „*nobiles*“ a několik dalších osob, označených jako „*domini*“ (24 světských a 36 duchovních), viz František ŠMAHEL, *Pražské univerzitní studentstvo v předrevolučním období 1399–1419. Statistickosociologická studie*, Praha 1967, s. 41; František ŠMAHEL – Miroslav TRUC, *Studie k dějinám University Karlovy v letech 1433–1622*, AUC-HUCP 4/2, 1963, s. 3–60, zde s. 31. Pro léta 1433–1618 tvořili šlechtici pouze 0,44 % promovaných. Přestože by bylo možné Šmahelův a Trucův statistický rozbor revidovat, stále bychom se pohybovali pod 1 %.

¹¹ František Michálek BARTOŠ, *Husův žák, rektor Karlovy university Zdislav ze Zvířetic*, Kostnické jiskry XLI/34, 11. 10. 1956, s. 3; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 542; Martin HURKA, *Úloha české šlechty při transferu lollardského učení do Čech na konci 14. a počátkem 15. století*, bakalářská práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2006, s. 40–46; Jan BOUKAL, *Zdislav ze Zvířetic. Šlechtic z Pojizeří a rektor pražské univerzity*, Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 31(47)/1, 2024, s. 28–32.

¹² Srovnej F. ŠMAHEL, *Pražské univerzitní studentstvo*, s. 41–42; Jiří STOČES, *Regionální a sociální původ příslušníků bavorského univerzitního národa na pražské právnické univerzitě v letech 1372 až 1419*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1998, s. 108, a zejména Jana BOROVÍČKOVÁ – Magda SUK-KARIOVÁ – Jiří STOČES, *Český, bavorský a polský univerzitní národ pražské juristické univerzity 1372–1418/19*, AUC-HUCP 33–34/1–2, 1993–1994, s. 59–75, zde s. 73.

Martin z Veselice¹³ nebo již zmíněný Zdislav ze Zvířetic. Ten zastával rovněž post rektora univerzity (krátce v roce 1418), stejně jako jiní šlechtici – Mikuláš Puchník¹⁴ nebo Zdeněk z Labouně.¹⁵

Větší množství šlechtů nacházíme v předhusitském období pouze na právnické univerzitě, kde byla dokonce šlechticům vyhrazena prestižní lavice. Šlechtici nebo jiní zájemci o možnost sedět „*in scamno nobilium*“ (ve šlechtické lavici) platili při imatrikulaci o 10 grošů víc než jiní studenti, tedy celkem 24 grošů.¹⁶ Z osob panského stavu lze mezi studenty právnické univerzity zmínit například výše uvedeného Zdislava ze Zvířetic, který odsud ovšem přestoupil na artistickou fakultu, dále Oldřicha z Boskovic, Pavla z Miličina nebo Ondřeje z Kravař, z rytířů třeba Petra z Mašova, Václava Tluku z Dohalic, Jana Krabici z Weitmile, Kuníka z Weitmile a Petra z Nahoštic.¹⁷ Šlechtického původu na právnické univerzitě nebyli ovšem pouze tamní studenti, nýbrž i vyučující, a dokonce i někteří rektori: Jindřich ze Stvolínka,¹⁸ Jan z Pernštejna,¹⁹ Jaroslav z Pořešína,²⁰ Petr Kaplíř ze Sulevic,²¹ Jošt Hecht z Rosic²² či Smil z Víckova,²³ z osob mimo země Koruny české Jan z Hohenlohe.²⁴

Z dat týkajících se studentů šlechtického původu před husitskými válkami lze soudit, že nejméně jich bylo zastoupeno v polském (cca 3 %) a v českém národě (3–4 %), jen o málo

¹³ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Codex iuris Bohemici*, II/3, Pragae 1889, s. 250; Bedřich JENŠOVSKÝ (ed.), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, III, 1362–1370, Pragae 1944, s. 38; Ferdinand TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, s. 106, 246, 250, 282–283; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 15, 357.

¹⁴ MUPr I/1, s. 261. Nejpodrobněji s odkazy na další práce Dominik BUDSKÝ, *Mikuláš Puchník: život a právnické dílo*, Praha 2016, 11–28.

¹⁵ MUPr I/1, s. 409; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 541; A. SEDLÁČEK, *Hrady*, V, s. 272, 278. Zdeněk z Labouně může být totožný i s rektorem právnické univerzity Čeněkem z Labouně.

¹⁶ *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, II/1, Pragae 1834 (dále jen MUPr II/1), s. 163; srovnej W. W. TOMEK, *Děje university pražské*, s. 79–80; F. ŠMAHEL, *Pražské univerzitní studentstvo*, s. 42; J. BOROVIČKOVÁ – M. SUKKARIOVÁ – J. STOČES, *Český, bavorský a polský univerzitní národ pražské juristické univerzity*, s. 67.

¹⁷ MUPr II/1, s. 49, 51, 53, 54, 56, 57; F. ŠMAHEL, *Pražské univerzitní studentstvo*, s. 43; k Oldřichovi z Boskovic Alois Vojtěch ŠEMBERA, *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu boskovického na Moravě*, Vídeň 1870, s. 14–15; J. PANÁČEK, *Školy a univerzitní studenti na Českolipsku*, s. 16; TÝŽ, *Kuník z Weitmile „plebanus in Lipa“ a jeho rodina*, Bezděz: vlastivědný sborník Českolipska 16, 2007, s. 5–26.

¹⁸ MUPr II/1, s. 90; srovnej J. PANÁČEK, *Školy a univerzitní studenti*, s. 15.

¹⁹ MUPr II/1, s. 28; Jiří KOTYK, *Pernštejnská zajímavost v dějinách pražské univerzity*, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 59/5–6, 2024, s. 155; srovnej Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 2012, s. 35; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 289. Rektor Jan z Pernštejna může být snad totožný s vyšehradským kanovníkem téhož jména.

²⁰ MUPr II/1, s. 15; Johann Matthäus KLIMESCH (ed.), *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Gutes Poresching im 14. und 15. Jahrhunderte*, Prag 1889, s. 51–52; Maximilian MILLAUER, *Die Ritter von Poresching im Süden Böhmens*, Prag 1823, s. 32–33; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 211.

²¹ MUPr II/1, s. 17; Petr Kaplíř ze Sulevic, který byl rektorem právnické univerzity, může, ale i nemusí být totožný se Zikmundovým stejnojmenným služebníkem v Uhrách, viz Vladimír ROSOL, *Kaplířové ze Sulevic*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009, s. 30–33; Petr KOZOJED, *Kaplířové ze Sulevic na prahu raného novověku*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009, příloha s. 254.

²² MUPr II/1, s. 4, 17; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 213; Stanislav VOHRÝZEK, *Hechtové z Rosic*, Jižní Morava: vlastivědný časopis 53/56, 2017, s. 9–41, zde s. 12.

²³ MUPr II/1, s. 139; August SEDLÁČEK, *Z Víckova*, Ottův slovník naučný 27, Praha 1908, s. 16–17.

²⁴ MUPr II/1, s. 27, o rodu stručně např. Karl SCHUMM, *Hohenlohe, Grafen und Fürsten zu*, Neue Deutsche Biographie, IX, Berlin 1972, s. 484–485; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 255.

více v bavorském národě (5–6 %) a nejvíce v saském národě (8–15 %). Počty však nejsou zcela přesné, neboť ne vždy se u osob na právnické univerzitě podařilo zjistit jejich sociální původ.²⁵ Navzdory nízkému počtu šlechticů polského národa vzešlo právě z něj několik pozoruhodných osobností, které dosáhly v pozdějších letech oslnivé církevní kariéry – Jan z Borsnitz, Jan Szafraniec či kníže Jan Kropidlo.²⁶ Rovněž šlechtické studenty z dalších národů na právnické univerzitě čekala pozoruhodná kariéra – z českého národa se Hynek Kluk z Klučova stal litomyšlským vzdorobiskupem a dvořanem vzdoropapeže Klimenta VII. Jiný někdejší student, Vilém z Házmburka, může být identický se stejnojmenným proboštem staroboleslavským a litoměřickým.²⁷ Ze studentů bavorského národa lze vyzdvihnout Ludvíka z Tecku, který se stal akvilejským patriarchou.²⁸ V případě saského národa je vyšší procentuální zastoupení dáno i faktem, že u některých osob je šlechtický původ možné určit navzdory absenci predikátu. Určení sociálního původu příslušníků saského národa na Právnické univerzitě ovšem komplikuje fakt, že některé osoby mohly být šlechticem a měšťanem zároveň.²⁹ Šlechta se rovněž ujímala některých chudých studentů a stala se jejich patrony po dobu jejich studia. V průběhu husitských válek nevíme až na jednu výjimku o žádném šlechtici, který by na provizorně obnovené jednofakultní univerzitě studoval.³⁰ V době po

²⁵ J. STOČES, *Regionální a sociální původ příslušníků bavorského univerzitního národa*, s. 66–75; TÝŽ, *Pražské univerzitní národy do roku 1409*, Praha 2010, s. 209–218 (pro saský národ na právnické univerzitě); Jana BOROVIČKOVÁ, *Regionální a sociální původ studentů polského univerzitního národa na pražské právnické univerzitě v letech 1372 až 1419*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1997, s. 86–88, 95–96; Magda SUKKARIOVÁ, *Regionální a sociální stratifikace studentů českého univerzitního národa na pražské právnické univerzitě 1372–1419*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1997, s. 92–93; J. BOROVIČKOVÁ – M. SUKKARIOVÁ – J. STOČES, *Český, bavorský a polský univerzitní národ pražské juristické univerzity*, s. 70.

²⁶ MUPr II/1, s. 90, 94–95, 106; Jana BOROVIČKOVÁ, *Regionální a sociální původ studentů polského univerzitního národa*, s. 95–96; F. ŠMAHEL, *Pražské univerzitní studentstvo*, s. 42; Jan z Borsnitz, lubušský biskup (1397–1420) a ostríhomský arcibiskup (1420–1421); J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 224, 231–232, 291; Jan Szafraniec – absolvent pražské a heidelberské univerzity, kancléř krále Vladislava Jagiella, biskup ve Włocławku a rektor krakovské univerzity – k němu Jerzy SPERKA, *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice 2001, s. 70–259; Krzysztof OZÓG, *Uczni w monarchii Jagiellonów*, Warszawa 2004, s. 41–43; Jan Kropidlo, několikanásobný biskup a hradecký arcibiskup v letech 1389–1394, k němu např. Kazimierz JASIŃSKI, *Jan zwany Kropidło (1360/1364–1421), książę opolski, biskup wrocławski*, in: TÝŽ, *Ludzie pomorskiego średniowiecza: szkice biograficzne*, Gdańsk 1981, s. 58–62. Za odkazy na polskou literaturu děkuji dr. J. Škvrňákovi z Filozofického ústavu AV ČR. V literatuře zmiňované pražské studium knížete Bolka V. Opolského, který zde měl dosáhnout gradu, je značně nejisté a současní historikové jej spíše odmítají, viz David RADEK, *Bolek V. Opolský (okolo 1400–1460). Život a legenda*, Opava 2018, zvláště s. 46 a 107–112; Robert T. TOMCZAK, *Praskie studia księcia opolskiego Bolka V – problem identyfikacji*, *Średniowiecze Polskie i Powszechnie* 11 (15), 2019, s. 316–329, v obou pracích odkazy na další literaturu k tématu.

²⁷ J. PANÁČEK, *Školy a univerzitní studenti na Českolipsku*, s. 13, 20.

²⁸ MUPr II/1, s. 77; Franz von KRONES, *Ludwig, Patriarch von Aquileja*, *Allgemeine Deutsche Biographie*, XIX, 1884, s. 483–485.

²⁹ J. STOČES, *Pražské univerzitní národy*, s. 209–210, 217–218, autor uvádí například Giselera de Münden, který je rytířem a měšťanem v Göttingenu; TÝŽ, *K otázce sociální mobility chudých studentů středověké pražské právnické univerzity. Několik příkladů ze saského univerzitního národa*, in: Pavel KRAFL (ed.), *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, Praha 2008, s. 459–467, zde s. 464–465, kde autor uvádí dánského rytíře Petra de Dacia, pozdějšího kanovníka v dánském (nyní švédském) Lundu, nebo Hermana Bozepolle, šlechtice a kanovníka v Bützowě v Meklenbursku.

³⁰ Onou výjimkou je patrně „bakalář svobodných umění“ Jan Kolda z Žampachu, označený takto až v roce 1437, viz František PALACKÝ (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (dále AČ), III, Praha 1844, s. 519; Gustav FRIEDRICH (ed.), AČ XXXVI, Praha 1941, s. 86; srov. Vladimír JEŽEK, *Koldové ze Žampachu*, *Hradecký kraj* 1959, s. 98–108, zde s. 105; Vladimír WOLF, *Jan Kolda z Žampachu: Život tábořského hejtmána, loupeživého rytíře, kondotiéra a psance*, Hradec Králové – Trutnov 2002, s. 19, 107–108, 112.

husitských válkách studovali šlechtici na pražské jednofakultní univerzitě spíše výjimečně a pokud již měli potřebu univerzitního studia, odjížděli raději do zahraničí.³¹

Ve zcela ojedinělých případech došlo v průběhu středověku k nobilitaci osoby působící na pražském vysokém učení. Příkladem může být lékař posledních Lucemburků Albík z Uničova, působící na artistické a lékařské fakultě.³² Z pozdního středověku jsou známy nobilitace rožmberského služebníka mistra Václava z Rovného (jenž byl ovšem absolventem vídeňské univerzity) a mistra Jana Paška z Vratu, v letech 1496/97 a 1497/1498 děkana artistické fakulty, od roku 1498 působícího mimo univerzitu.³³ Jeho současník mistr Viktorin Kornel ze Všehrd, děkan artistické fakulty, nebyl navzdory užívanému predikátu šlechticem v pravém slova smyslu. Syn řezníka z Chrudimi nabyl prostřednictvím Jana ze

³¹ O Benešovi z Valdštejna viz samostatný exkurs. V polovině 15. století studoval v Praze polský šlechtic Vincentius z Karczowa. Na počátku 16. století studoval v Praze např. Oldřich Humpolec z Prostiboře, k oběma viz Mlada Holá – Martin Holý a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622)*, Praha 2022, s. 347 a 332–333. Šlechtický původ Řehoře a Zikmunda Hrubých z Jelení je nejistý, srov. Emil PRAŽÁK, *Řehoř Hrubý z Jelení*, Praha 1964, s. 9. Z českých šlechticů na zahraničních univerzitách známe např. Jana z Rabštejna, který studoval v Bologni, kde byl krátce i ve funkci „*Vicerektor Ultramontanorum*“; viz Carlo MALAGOLA, *Monografie storiche sullo Studio bolognese*, Bologna 1888, s. 167; a David KOZLER, *Prokop, Jan a ti druzí. Mladší Rabštejnové ve věrech husitského století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2017, s. 69, 143–145. Ve Wittenbergu jsou doloženi na sklonku středověku Zikmund Hasištejnský z Lobkovic a Jindřich Berka z Dubé, viz Ferdinand MENČIK, *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku od r. 1502 až do 1602*, Časopis Českého musea (dále ČČM) 71, 1897, s. 250–268; Beneš z Valdštejna studoval v Rýzmswaldu a velké množství české šlechty v pozdním středověku nalezeme na lipské univerzitě, doloženi jsou členové rodů Šliků (již v měšťanském období, ale i po něm), Hertenberků z Lokte (měšťanská větev rytířského rodu), Chodauerů z Lokte, Plíků, Planknářů z Kynšperka, pánů z Roupova, Fictumů, z jednotlivců lze zmínit Kryštofa Děčinského z Vartenberka, Jaroslava Hasištejnského z Lobkovic či Půtu a Václava Švihovské z Rýzmburka, Bohuslava ze Švamberka, Viktorina Kříneckého z Ronova či Jindřicha Berka z Dubé. Pod zkomolenými jmény bude jistě možné do budoucna identifikovat i další osoby, viz Josef Vitězslav ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.–XVIII. st.*, ČČM 79, 1906, s. 118, 510–521, nověji Günther SCHALICH, *Studenten aus den böhmischen Ländern und der Slowakei an der Universität Leipzig in den Jahren 1409–1548*, Wissenschaftliche Zeitschrift Karl-Marx-Universität Leipzig 7/1–2, 1957–1958, s. 65–85. Členové moravského rodu Boskoviců studovali často na univerzitě ve Vídni, viz Zdeněk MĚŘINSKÝ, *Černohorští z Boskovic na vídeňské univerzitě v pozdním středověku a raném novověku*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus*, 1999, s. 285–306. Na téže univerzitě bychom našli i členy rodů Kunštátů či Šternberků a snad i další, které jednoznačně určit nešlo, viz Ivan HLAVÁČEK – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské univerzitě*, I. část, AUC-HUCP 2/1, 1961, s. 97–132, II. část, AUC-HUCP 3/2, 1962, s. 139–159; F. TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou*, s. 232–309; František ŠMAHEL, *Humanismus v době poděbradské*, Praha 1963, s. 15, 78. Běžnější záležitostí se pro českou šlechtu stává akademická peregrinace spíše až v průběhu raného novověku, speciálně k této společenské vrstvě např. Kateřina SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta a univerzity německé jazykové oblasti v raném novověku. (Čeští páni a rytíři, imatrikulovaní v letech 1550–1620 na univerzitách nynějšího Německa, Rakouska a Švýcarska.)*, AUC-HUCP 46/1–2, 2006, s. 25–131.

³² Ivan HLAVÁČEK (ed.), *AC XXXIX (Codex Přemyslaeus)*, Praha 2013, s. 188, č. 285; Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků: Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999, s. 22; F. TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou*, s. 271–272, pozn. č. 8.

³³ K Václavovi z Rovného: Hynek GROSS, *Václav z Rovného, rožmberský kancléř na Krumlově, dobrodinec ústavů církevních*, Sborník historického kroužku 7–8, 1907, s. 193–199, k nobilitaci s. 194; k Paškovi: M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, s. 352–354 (autorka hesla Mlada Holá); Wacław Wladowi TOMEK, *Život M. Jana Paška z Vratu, primasa Pražského († 1533)*, ČČM 18/1, 1844, s. 17–53; Jiří PEŠEK, *Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období (1471–1526)*, AUC-HUCP 18/1, 1978, s. 129–171, zde s. 160–161; Matouš VANČA, *Veliké strašidlo, Herodes a mrcha ohybná. Mistr Jan Pašek z Vratu jako archetypální padouch v kontextu soudobých stavovských a konfesních konfliktů*, Historie – Otázky – Problémy 12/2, 2020, s. 76–89. Z dalších nobilitovaných mistrů lze připomenout Jana Kulatu Přestického z Javořice (1530), Mikuláše Šúda Litomyšlského ze Semanína (1530) či Tomáše Rakovnického z Javořice (1525), k nim M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, s. 339, 367–368, 451–452.

Všehrd tzv. erbovního strýcovství, na jehož základě začal užívat erb a predikát svého „strýce“. Totéž se patrně odehrálo v případě Viktorinova současníka a diplomata jagellonského věku Jana Šlechty-Blovického.³⁴ V evropském kontextu lze říci, že nobilitace univerzitních pedagogů byly až do raného novověku spíše nezvyklé, jak dokládá Le Goff.³⁵

Nízký zájem šlechty o studium a případně i pedagogické působení na univerzitě se netýká pouze Prahy.³⁶ Vyšší počty šlechtických studentů můžeme vysledovat např. na univerzitách v Salamance, Léríde, Avignonu, Bologni (konkrétně tamní ultramontánní právnické univerzitě), Padově, Orleánu či v Paříži, naopak naprosto minimální zájem, který vzrůstá až ke sklonku středověku, lze sledovat v případě univerzit v Anglii a střední Evropě. Pokud však již šlechtic na univerzitě studoval, jeho oborem se až na výjimky stávalo právo či teologie.³⁷ Na boloňské ultramontánní právnické univerzitě pocházelo 75 % všech studentů do roku 1425 z řad šlechty.³⁸ V případě pařížské univerzity, kde se šlechta podílela na zrodu tamního vysokého učení, mělo původ ve šlechtických kruzích v počátcích instituce dokonce 25 % univerzitních mistrů.³⁹ V mladším středověku se u nobility zájem o univerzitní vzdělání ve Francii postupně snižoval, ale i tak tvořila šlechta nepominutelnou část studentstva.⁴⁰ V Paříži nacházíme v době před založením pražské univerzity ojediněle i české šlechtice.⁴¹ Šlechta se objevovala i na italských univerzitách, dokonce i osoby původem z českých zemí.⁴² Oproti tomu na univerzitách v Oxfordu a Cambridge studovalo v letech 1307 až 1485 pouze 88 šlechticů (z toho 69 v Oxfordu a 19 v Cambridge).⁴³ Percentuální zastoupení šlechty na říšských univerzitách v pozdním středověku je mírně vyšší než v případě Prahy, ale stejně se jedná o minoritní skupiny v rámci celé univerzitní obce.⁴⁴ Univerzity Svaté říše římské měly v případě šlechtických studentů rozličná specifika, např. na kolínské

³⁴ M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, s. 359–360 (autor hesla Martin Holý); František ČÁDA, *Viktorin Kornel ze Všehrd na pražské universitě*, Praha 1918; Václav VANĚČEK, *Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd (ca 1460–1520) a další vývoj českého právníci: K 500. výročí Všehrdova narození*, Praha 1960; David RICHTER, *Viktorin Kornel ze Všehrd a Chrudim*, Chrudim 2020, zejména s. 15.

³⁵ Jacques LE GOFF, *Intelektuálové ve středověku*, Praha 1999, s. 110–113.

³⁶ Srov. Walter RÜEGG – Hilde de RIDDER-SYMOENS (edd.), *A History of the University in Europe, I, Universities in the Middle Ages*, Cambridge 2003, s. 166.

³⁷ Alan B. COBBAN, *The Medieval Universities: their development and organisation*, London 1975, např. s. 62, 71–72, 121, 168, 201; W. RÜEGG – H. de RIDDER-SYMOENS (edd.), *A History of the University in Europe, I*, souhrnně na s. 207 a 271.

³⁸ Jürg SCHMUTZ, *Juristen für das Reich. Die deutschen Rechtsstudenten an der Universität Bologna 1265–1425*, Teil 1, Basel 2000, s. 83–84.

³⁹ Nathalie GOROCHOV, *Les maîtres parisiens et la genèse de l'Université (1200–1231)*, Cahiers de recherches médiévales 18, 2009, s. 53–73; John W. BALDWIN, *Masters at Paris from 1179 to 1215. A Social Perspective*, in: Robert Louis Benson – Giles Constable (edd.), *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Cambridge 1982, s. 138–172. Za zprostředkování těchto textů děkuji kolegovi dr. J. Malému z Lobkowicz Collections.

⁴⁰ Srov. Neithart BULST, *Studium und Karriere im königlichen Dienst in Frankreich, im 15. Jahrhundert*, in: Johannes Fried (Hg.), *Schulen und Studium im sozialen Wandel des hohen und späten Mittelalters*, Sigmaringen 1986, s. 375–405; zájem byl však o studium práv v Orleánu, viz Detlef ILLMER, *Die Rechtsschule von Orléans und ihre deutsche Studenten*, tamtéž, s. 407–438.

⁴¹ Marie L. ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti z českých zemí v Paříži*, Strahovská knihovna: sborník Památníku národního písemnictví 5–6/1, 1971, s. 67–88, zde s. 70–71 (např. Zdeslav ze Šternberka, Martin z Veselice, Vojtěch Bludův, Vojtěch Raňkův z Ježova, později Jan z Jenštejna).

⁴² Např. Jan z Jeřeně, bratr Heřmana z Nečtin, studoval na univerzitách v Bologni a Padově, viz J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 260.

⁴³ Joel T. ROSENTHAL, *The Universities and the Medieval English Nobility*, *History of Education Quarterly* 9/4 1969, s. 415–437.

⁴⁴ Rainer Christoph SCHWINGES, *Studenten und Gelehrte. Studien zur Sozial- und Kulturgeschichte deutscher Universitäten im Mittelalter*, Leiden – Boston 2008, s. 324 udává následující percentuální vyjádření počtu

univerzitě museli studenti-šlechtici skládat zvláštní druh imatrikulační přísahy. Vyšší šlechtické imatrikulační poplatky univerzitě se objevují nejen v Praze, ale i na všech říšských univerzitách.⁴⁵

Určit příčinu malého zájmu šlechty o univerzitní vzdělání ve středověké Svaté říši římské by vyžadovalo samostatný výzkum, obecně však u šlechty převažovala touha po základních znalostech práv (což byl jistě dobrý předpoklad pro úspěšnou úřednickou kariéru) nebo teologické studium, otevírající dveře k vyšším postům v rámci církevní hierarchie. Snad mohl určitou roli sehrát fakt, že v této době je šlechtic stále ještě více válečníkem nežli učencem.

2. Univerzitáni ve službách šlechty

Poměrně málo jsme informováni o absolventech či alespoň osobách imatrikulovaných na pražských univerzitách, které vstoupily do služeb české a moravské šlechty. Někteří ze studentů a absolventů pražských univerzit se již ve středověku mohli zapojovat do výuky a výchovy šlechtických synů. Jistý Jan, který se zapsal ke studiu na právnické univerzitě, se objevuje jako „*pedagogus*“ v rodině Šternberků. Služebníkem Šternberků se stal i jistý „*Wenceslaus de Hradek, magister Johani de Sternberg*“, přičemž on i jeho pán byli zapsáni na právnické univerzitě.⁴⁶ Mistr Jindřich „z Libšic“ (ve skutečnosti z Hlubčic), první známý absolvent pražského vysokého učení, působil prokazatelně roku 1363 jako služebník a stálý spolustolovník (patrně vychovatel) knížete Václava II. Lehnického.⁴⁷ Imatrikulované osoby z pražských univerzit mohly vstoupit i do služeb šlechty mimo země Koruny české, jak dokládají případy Jana Ephingena de Finger, jenž je doložen jako „*pedagogus*“ a doprovod studenta Jiřího z Pappenheimu,⁴⁸ nebo mistra svobodných umění Miloty de Racedic, služebníka Leuchtenberků.⁴⁹ Nejen z Prahy, ale z dalších univerzit ve Svaté říši římské jsou známy případy, kdy společně se šlechticem-studentem či univerzitním mistrem žilo i jeho služebnictvo.⁵⁰ Truhlář a Šmahel se patrně správně domnívají, že učitelem synů Jiřího z Poděbrad mohl být mistr Václav z Chrudimi.⁵¹ Petra IV. z Rožmberka vychovával mistr Mikuláš z Budějovic, který jej i doprovázel na jeho cestě na boloňskou univerzitu, odkud společně prchli před morem do Tridentu.⁵² Vychovateli šlechtických dětí mohli být i absolventi cizích univerzit, např. tachovský rodák a držitel bakalářského gradu z Lipska František

šlechtických studentů na několika říšských univerzitách: Heidelberg (3,4 %), Kolín nad Rýnem (2,3 %), Erfurt (2,0 %), Vídeň (1,3 %) a Lipsko (0,8 %).

⁴⁵ W. RÜEGG – H. de RIDDER-SYMOENS (edd.), *A History Of The University In Europe*, I, s. 184–186.

⁴⁶ MUPr II/1, s. 33, 37; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 214, 523.

⁴⁷ *Monumenta Vaticana* III, s. 105–106; F. ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis*, s. 89–90.

⁴⁸ MUPr II/1, s. 62; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 239.

⁴⁹ MUPr II/1, s. 38; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 376–377.

⁵⁰ W. RÜEGG – H. de RIDDER-SYMOENS (edd.), *A History Of The University In Europe*, I, s. 198.

⁵¹ Josef TRUHLÁŘ, *Počátky humanismu v Čechách*, Praha 1892, s. 47–48, pozn. 4; F. ŠMAHEL, *Humanismus v době poděbradské*, s. 34.

⁵² Státní oblastní archiv v Třeboni – oddělení Třeboň, fond Historica Třeboň, 1216–1659 (1696), i. č. 3812, sign. 3151. Dostupné online: <<https://digi.cesearchivy.cz/115426>> [20. 8. 2025]; František PALACKÝ (ed.), AČ VI, Praha 1872, s. 172. Preceptor (snad i univerzitně vzdělaného) Matouše z Domaslavi (z Chlumčan?) měl s sebou při studiích v Lipsku i Bohuslav ze Švamberka, viz Jaroslav ČECHURA, *Švamberkové v proměnách pěti století*, Praha 2023, s. 116–118.

Schneittel byl vychovatelem Zikmunda Hasištejnského z Lobkovic. Zcela výjimečný je případ zahraničního univerzitního učenice mistra Girolama Balbiho z Benátek, učitele Jindřicha, syna Jana ze Šelmberka. Balbi kromě toho přednášel i na pražské univerzitě, z Čech odešel patrně roku 1501 do Uher.⁵³ Absolventi pražské univerzity vystupují pak poměrně často ve službách šlechty až od 16. století, nejčastěji jako vychovatelé dětí.⁵⁴ Jiným případem jsou církevní služebníci šlechty, u nichž však není jisté, zda rovněž nepůsobili jako pedagogický doprovod svých pánů. Na univerzitě byl imatrikulován Mikuláš ze Smržnice, kaplan Jindřicha z Rožmberka,⁵⁵ stejně tak i kaplan pánů z Kunštátů na hradě Boskovice Martin z Holešova.⁵⁶ Pernštejnský úředník a písař Burian Bakalář (po nobilitaci roku 1531 známý jako Burian Svítkovský ze Škudel) dosáhl patrně vzhledem ke svému přízvisku rovněž nižšího univerzitního gradu.⁵⁷ Šlechta zaměstnávala ovšem i absolventy jiných než domácích univerzit, což je případ rožmberských kancléřů Václava z Krumlova, absolventa univerzity v Padově, nebo Václava z Rovného, absolventa vídeňské univerzity. Václav z Krumlova vytvořil nedochovaný oslavný spis o Menhartovi z Hradce. Zůstává otázkou, zda psal sám ze své vůle či na základě objednávky pánů z Hradce.⁵⁸ Oproti tomu Martin z Tišnova, který sepsal oslavné spisy o Tasovi z Boskovic a Tovačovských z Cimburka patrně není totožný se svým jmenovcem, absolventem pražské univerzity a pozdějším děkanem artistické fakulty.⁵⁹ Za husitských válek se objevují letmé zmínky o mistru Borotínovi jakožto lékaři karlštejnského purkrabího Tluksy z Buřenic.⁶⁰ Jistý mistr Mikuláš, kanovník pražského kostela, dával na počátku 16. století Jindřichovi ze Švamberka rady, kterak se ochránit před morem. Zda se však jednalo o Švamberkova lékaře, není jasné.⁶¹ Ve službách Kostků z Postupic a Pernštejnů působil Jan Černý, lékař, bakalář svobodných umění a absolvent pražské univerzity.⁶²

⁵³ Martin HOLÝ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011, s. 134–135, 286–287.

⁵⁴ Nejpodrobněji M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 9–125.

⁵⁵ MUPr I/1, s. 317; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 419.

⁵⁶ MUPr II/1, s. 43; J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 352.

⁵⁷ Vladimír HRUBÝ – Petr VOREL, *Burianova báseň a pozdně gotické Pardubice*, in: Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek (edd.), *Pocta Josefu Petráňovi*. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 161–190.

⁵⁸ J. TRUHLÁŘ, *Počátky humanismu v Čechách*, s. 23; Valentin SCHMIDT – Alois PÍCHA, *Das wissenschaftliche Leben und der Humanismus in Krummau im 15. Jahrhundert*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 42/1, 1904, s. 61–78; H. GROSS, *Václav z Rovného*, s. 193–199; Josef HEJNÍČ, *Knihovna Václava z Rovného jako historický pramen*, in: Josef Polišenský – František Šmahel (edd.), *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*. Sborník prací k 500. výročí českého knihtisku, Praha 1970, s. 169–189; Karel PLETZER, *Dobrovolné vyhnanství Václava z Rovného v Č. Budějovicích*, Jihočeský sborník historický 40/3, 1971, s. 149–152; F. ŠMAHEL, *Humanismus*, s. 43; Robert ŠIMÚNEK, *Správný systém šlechtického dominia v pozdním středověku. Rožmberská doména 1418–1472*, Praha 2005, s. 459.

⁵⁹ Kamil BOLDAN, *Písař a tiskař Martin z Tišnova*, Studie o rukopisech 42, 2012, s. 7–31; M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři*, s. 459 (autorka hesla Mlada Holá).

⁶⁰ Josef PELIKÁN (ed.), *Účty hradu Karlštejna z let 1423–1434*, Praha 1948, s. 104; srov. František Michálek BARTOŠ, *Chronicon veteris collegiati Pragensis*, Časopis Musea Království českých 98, 1924, s. 260–267, zde s. 265, pozn. 29; TÝŽ, *Doktor Jan z Borotína a kronika starého kolegiátu*, s. 42.

⁶¹ Státní oblastní archiv v Třeboni – oddělení Třeboň, fond Historica Třeboň, 1216–1659 (1696), inv. č. 4534, sign. 3787. Dostupné online: <<https://digi.cesearchivy.cz/392152>> [20. 8. 2025]; Josef KALOUSEK (ed.), *AC XV*, Praha 1896, s. 158–160.

⁶² Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellovské*, Praha 1935, např. s. 35–36, 54 a jinde; David TOMÍČEK, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, Ústí nad Labem 2009, s. 84.

3. Vzájemná interakce mezi šlechtou a univerzitou

Jak již bylo nadneseno v úvodu tohoto příspěvku, třetím poznatelným okruhem vztahů mezi šlechtou a pražskými univerzitami je jejich vzájemná interakce. Ke stykům mezi šlechtou a univerzitou docházelo již v jejich počátcích, neboť některé z majetků univerzity, které pro ni získal její kancléř Arnošt z Pardubic, byly původně majetky šlechtickými. Jednalo se o statky Epíka z Hrádku, bratří Henzlina a Hynka z Dubé a Hrocha z Přílučí a Hořiněvsi, které byly posléze vloženy do desek zemských. V souvislosti s ručením, že věc skutečně proběhne, se objevují jména Ješka z Kolovrat, Čeňka Krušiny z Lichtenburka a Matěje z Plešnic.⁶³ V průběhu 15. století získala kolej Českého národa plat z Obědovic u Hradce Králové, ovšem někdejší šlechtický vlastník Vilém Vrbata z Mečkova plat zadržoval. Roku 1519 tak univerzita uzavřela s novým držitelem Janem Turským z Dřevěnice smlouvu ohledně dalších platů a doplatku za předchozího vlastníka vsi.⁶⁴ Ze sklonku středověku známe případ, kdy univerzita zakoupila majetek šlechtice, totiž dvůr v Roztylech, který byl do roku 1524 v držení Hynka Svatopolského z Jablonné, karlístejnského hejtmána. Ten univerzitě současně s dvorem prodal všechny s držbou související starší listiny.⁶⁵ Rovněž movitý majetek univerzity souvisí s českou šlechtou, a to zejména základ knižního fondu Karlovy koleje, který tvořila knihovna kanovníka a člena rodu pánů ze Švamberka, Viléma z Lestkova. Tu roku 1370 zakoupil a univerzitě daroval Karel IV.⁶⁶ Šlechta a univerzitní mistři se vzájemně setkávali během různých příležitostí. Roku 1408 došlo k blíže nespecifikovanému konfliktu, během nějž neznámý student zranil panoše „Kassatu“, působícího ve službách Zdeňka z Labouně, rektora tří fakultní univerzity a člena rytířského rodu. Rektor si útok na svého panoše nenechal líbit a studenta zpolíčkoval. Tentýž Zdeněk byl později zatčen, odevzdán arcibiskupskému soudu a mučen, ovšem dle Novotného tento trest souvisí spíše se Zdeňkovým příklonem ke straně krále Václava v době sporů s německými mistry.⁶⁷ Během jednání o vydání tzv. Dekretu kutnohorského, který se týkal úpravy hlasů na univerzitě, rozhodovala kromě krále za přítomnosti představitelů univerzity i šlechta. Rozhodnutí krále Václava vydat dokument zřejmě ovlivnili Lacek z Kravař, Petr Zmrzlík ze Svojšína a písař či správce urbury „Mikuláš“, pod jehož jménem se může skrývat šlechtic Mikuláš Chudý z Lobkovic nebo pražský měšťan Mikuláš Augustinův z Prahy, zvaný Bohatý.⁶⁸

⁶³ Josef EMLER (ed.), *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých*, I, Praha 1870, s. 424; W. W. TOMEK, *Děje university pražské*, s. 14–15.

⁶⁴ AUK, f. Listiny II, sign. II/117. Srov. Mlada HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku. Dějiny – správa – úřední písemnosti (do roku 1622)*, Praha 2017, s. 111.

⁶⁵ AUK, f. Listiny II, sign. II/69–70.

⁶⁶ *Kronika Beneše z Weitmile*, in: Josef EMLER (ed.), *Fontes rerum Bohemicarum*, IV, Praha 1884, s. 541; Josef BEČKA – Emma URBÁNKOVÁ, *Katalogy knihoven kolejí Karlovy university*, Praha 1948, s. 2–5; Ivan HLAVÁČEK, *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích: příspěvek ke kulturním dějinám českým*, Praha 1966, s. 75, k Lestkovcovi Jiří JANSKÝ, *Páni ze Švamberka. Pětisetletá saga rodu s erbem labutě*, Domažlice 2006, s. 32–35.

⁶⁷ *Chronicon Bohemiae*, in: Konstantin HÖFLER (Hg.), *Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen*, I, Wien 1856, s. 9, 11; Václav NOVOTNÝ, *M. Jan Hus. Život a učení*, I/1, Praha 1919, s. 389–390; F. ŠMAHEL, *Pražské universitní studentstvo*, s. 68.

⁶⁸ Dekret je dochován ve formě notářsky ověřeného opisu z roku 1414: AUK, f. Listiny I, sign. I/68. Obecně s dalšími odkazy Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010; F. ŠMAHEL, *Alma mater Pragensis*, s. 206–207; k Lackovi z Kravař např. Václav ŠTĚPÁN, *Osobnost Lacka z Kravař*, I, *Lackův politický vzestup*, Časopis Matice moravské 110/2, 1991, s. 217–238; II, *Na vrcholu politické dráhy*, tamtéž 112/1, 1993, s. 11–41; nověji T. BALETKA, *Páni z Kravař*, s. 180–224; k Mikulášem Chudým J. PANÁČEK, *Mikuláš Chudý z Újezda – první*

V době před husitskými válkami máme několik ojedinělých dokladů podpory univerzitních studentů ze strany šlechty.⁶⁹ Je poměrně dobře zmapováno, že intenzivní styky udržoval se šlechtou Jan Hus, mistr pražské univerzity a její rektor v roce 1409, který souběžně působil jako kazatel v pražské Betlémské kapli. Jeho kázání byla patrně navštěvována královnou Žofií a zcela určitě představiteli dvora krále Václava IV., převážně z řad nižší šlechty, včetně jejich manželek.⁷⁰ Během roku 1411 se česká i cizí šlechta angažovala rovněž ve sporech mezi univerzitou a pražským arcibiskupem Zbyňkem Zajícem z Házmburka.⁷¹

Mezi šlechtou nalezl mistr Jan Hus své zastánce a přátele již v čase svých konfliktů s vysoce postavenými představiteli církve, odmítajícími na univerzitě učení Jana Viklefa. Vyjma Husova žáka a kolegy z univerzity Zdislava ze Zvířetic se jednalo např. o Jindřicha Lefla z Lažan, Voksu z Valdštejna, Jana Sádla ze Smilkova, Jana Kepku z Chlumu, Mikuláše Divůčka z Jemniště nebo Petra Zmrzlíka ze Svojšína.⁷² Je známo i několik listů na Husovu obranu, sepsaných údajně šlechtou v průběhu roku 1410. Jejich pravost je ovšem zpochybňována. Zvláště problematizován bývá list, údajně odeslaný Janem z Michalovic, který Husovým příznivcem nebyl.⁷³

V době Husova vynuceného odchodu z Prahy mu poskytli na svých hradech útočiště Jindřich Lefl z Lažan a Ctibor a Jan z Kozího.⁷⁴ Když byl Jan Hus předvolán ke koncilu

Lobkovic, s. 31–46; srov. Václav CHALOUPECKÝ, *Kdo vymohl Čechům dekret Kutnohorský?*, Český časopis historický 48/49, 1947/48, s. 14–29.

⁶⁹ Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*, VI, Prague 1883, s. 26, 226; srov. J. M. KLASSEN, *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*, s. 103.

⁷⁰ Z žen navštěvovaly Betlémskou kapli Anna z Frymburka, manželka Petra Zmrzlíka ze Svojšína, Anna z Mochova, matka Prokopa z Ústí, Eliška z Kravař, manželka Jindřicha z Rožmberka, dále Anna Zajícová z Házmburka, manželka donátora Betlémské kaple Jana z Milheimu, Petra z Řičan (snad sestra Diviše z Řičan) a neznámé manželky Jana z Chlumu, Jindřicha Škopka z Dubé a Jindřicha Lefla z Lažan, viz Anna CISAŘOVÁ – KOLÁŘOVÁ, *Posluchačky v kapli Betlémské*, Praha 1947, s. 23–24; k Anně z Frymburka Tomáš VELIMSKÝ, *Páni ze Svojšína: Rod velmožů, pánů a rytířů z povodí Mže*, Praha 2013, s. 82, srov. František ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 154–155, k Petře z Řičan Jan BOUKAL, *Páni z Řičan do roku 1420. Studie k počátkům rodu erbu trojlistu*, Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí 10/1, 2022, 9–54, zde s. 26–27.

⁷¹ Srov. AUK, f. Listiny I, sign. I/62–63. Kromě Lacka z Kravař se v této souvislosti objevují jména např. polsko-uherského šlechtice a sedmihradského vévody Stibora ze Stiborč, Václava z Donína, Petra Zmrzlíka ze Svojšína, další členové královské rady přitiskli své pečeti k listině I/63; z osob na pomezí mezi šlechtou a měšťany Mikuláš Augustinův (jako „Mikuláš z Vožic“).

⁷² František ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, II, *Kořeny české reformace*, Praha 1993, s. 246, 253, 309, 335; k Voksovi August SEDLÁČEK, *Příčinky k životopisu M. Jana Husi (část 2)*, Český časopis historický 30/3, 1924, s. 546–560, zde 554–555; k Sádlovi Silvie VANČUROVÁ, *Jan Sádlo ze Smilkova: kariéra králova milce*, Husitský Tábor 19, 2015, s. 181–224. K dalším viz níže.

⁷³ Božena KOPIČKOVÁ – Anežka VIDMANOVÁ (edd.), *Listy na Husovu obranu z let 1410–1412*, Praha 1999, s. 47, 49–51; Aleš POŘIZKA, *Listy na obranu Husovu ze 12. září až 2. října 1410. Konec druhé legendy?*, Český časopis historický 99/4, 2001, s. 700–724. K Janovi z Michalovic srovnej Zdeněk BERAN, *Poslední páni z Michalovic: Jan IV. († 1435/1436) a Jindřich II. († 1468)*, České Budějovice 2010, s. 22.

⁷⁴ K Leflovi Viktor POHANKA, *Cesta Husova ochrání do služeb Zikmunda Lucemburského: poznámky ke dvorské kariéře Jindřicha Lefla z Lažan*, Historica Olomucensia 41, 2012, s. 119–141; TÝŽ, *Jindřich Lefl z Lažan: reinterpretace jedné politické kariéry*, Husitský Tábor 19, 2015, s. 127–148; TÝŽ, *Jindřich Lefl z Lažan, Husův dobrodinec, nebo Zikmundův služebník?*, Otázky z historie, I, Hus – osobnost napříč staletími, Rakovník 2016, s. 65–78. K otázce pobytu Husa na Leflově hradě Krakovci, některými historiky zpochybňovanému, nejlépe David KOZLER, *Jan Hus a hrad Krakovec. K historicitě pobytu a počátkům místní husovské tradice*, Husitský Tábor 23–24, 2019, s. 29–87. K Janovi z Kozího Roman CIKHART, *Rod Kozských z Kozího*, Jihočeský sborník historický 8/3–4, 1935, s. 86–88; Eduard MAUR, *Chelčičtí plebáni 1357–1420*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová, *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, 259–270, zde s. 263; k Divůčkovi Ondřej SCHMIDT, *Vikáři a hejtmani krále Zikmunda na severu Benátska (1411/12–1420)*, Studia mediaevalia Bohemica 7/1, 2015, s. 81–113. Příspěvek

v Kostnici, doprovod mu zajistili šlechtici Jan Kepka z Chlumu a Václav z Dubé na Lištně, k nimž se připojil Jindřich Lacembok z Chlumu.⁷⁵ Svým šlechtickým přátelům pak Hus adresoval některé ze svých kostnických listů.⁷⁶ Šlechtické přátele a podporovatele měli ovšem i další univerzitní mistři – Jeroným Pražský našel oporu ve Voksovi z Valdštejna a z kostnického vězení psal Lackovi z Kravař, Bočkovi z Kunštátu a Čenkovi z Vartenberka,⁷⁷ patronem Prokopa z Plzně a Křišťana z Prachatic byl Menhart z Hradce,⁷⁸ za příznivce Jana z Jesenice lze považovat Petra Zmrzlíka ze Svojšína.⁷⁹ Styky s mistrem Janem z Příbrami mohl udržovat Jakoubek z Vřesovic, doložen je ovšem pouze Příbramův pobyt v Jakoubkem ovládaném Žatci za husitských válek a jeho preposlání listu o synodě v Kutné Hoře roku 1443.⁸⁰ Počátkem července 1415 se snažil u Lacka z Kravař nalézt zastání rektor Brikcius z Budína, který mu žaloval, že v Olomouci upálili 2 studenty pražské univerzity.⁸¹

Se šlechtou spřízněná skupina univerzitních mistrů měla svého zastánce především v osobě Čenka z Vartenberka. Ten mimo jiné společně s Bočkem z Kunštátu a Vilémem ze Zvířetic v říjnu 1414 sděloval králi Zikmundovi, že arcibiskup Konrád z Vechty neviní Jana Husa z kacířství a snažil se přimluvit se za možnost Husova veřejného slyšení na koncilu. Za skrytého iniciátora tohoto listu lze snad považovat Zdislava ze Zvířetic, je však možné, že nikdy nebyl odeslán, jak se domníval Šmahel.⁸²

Klíčovým rokem, který determinoval vztahy univerzity a šlechty v českých zemích, byl rok 1415. Upálení Jana Husa vyvolalo u české šlechty velkou nevoli. Již předtím, v čase

Martina Šandery o Divůčkovi, přednesený na konferenci Kutná Hora a husitství v roce 2022, dosud nebyl vydán.

⁷⁵ K nim souhrnně August SEDLÁČEK, *Něco o Husových průvodcích do Kostnice*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 29, 1921, s. 49–61, ke Kepkovi Jaroslav PANAČEK, *Jan Kepka z Chlumu na Svojkově, průvodce Husův do Kostnice: věnováno 600. výročí mučednické smrti Mistra Jana Husa*, Bezděz: vlastivědný sborník Českolipska 24, 2015, s. 209–219; k Lacembokovi Jiří JUROK, *Jindřich Lacembok z Chlumu. Od purkrabího markraběte Prokopa k průvodci Jana Husa v Kostnici a husitovi: na paměť 600. výročí upálení M. Jana Husa*, Vlastivědný věstník moravský 67/3, 2015, s. 209–215, k Václavovi z Dubé Ol'ga KONÍČKOVÁ, *Václav z Dubé, přítel Jana Husa a radce Žigmunda Luxemburského*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2017. Přestože Hus tyto osoby nazývá svými přáteli, je otázkou, nakolik jimi skutečně byli, neboť k jeho doprovodu do Kostnice byli pověřeni a v čase husitských válek je nacházíme na straně Zikmundově.

⁷⁶ Srov. Václav FLAJŠHANS (ed.), *Jan Hus, Listy z Kostnice (1414–1415)*, III, Praha 1915.

⁷⁷ František ŠMAHEL, *Život a dílo Jeronýma Pražského: zpráva o výzkumu*, Praha 2010, s. 56, 59, 310–311.

⁷⁸ Jaroslav PROKEŠ, *M. Prokop z Plzně. Příspěvek k vývoji konservativní strany husitské*, Praha 1927, s. 7, 48, 62–64, 83, 215; roku 1433 byl mistr Příbram Menhartovým tlumočnickem při jednání s koncilními legáty, s. 205; zejména na brněnském sněmu roku 1435 se objevuje mistr Prokop jako Menhartův důvěrník, s. 185.

⁷⁹ T. VELÍMSKÝ, *Páni ze Svojšína*, s. 92–93; Pavla MATĚJKOVÁ, *Rod Zmrzlíků ze Svojšína v období pozdního středověku*, diplomová práce, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci, Liberec 2011, s. 58.

⁸⁰ Zdeněk NEJEDLÝ, *Prameny k synodám strany pražské a tábořské v letech 1441–1444*, Praha 1900, s. 20 a 42–44; Blanka ZILYNSKÁ, *Synody v Čechách 1440–1540. Proměny synodální praxe v Čechách v kontextu vývoje synodality v Evropě*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2008, s. 135–136; Jan BOUKAL, *Jakoubek z Vřesovic († 1462): Cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*, České Budějovice 2016, s. 64. O stycích mezi Vřesovcem a mistrem Příbramem uvažoval i F. M. BARTOŠ, *Chronicon veteris collegiati Pragensis*, s. 264.

⁸¹ František PALACKÝ (ed.), *Documenta mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia, annis 1403–1418 motas illustrantia*, Pragae 1869, s. 561–562; P. BALETKA, *Páni z Kravař*, s. 220–221, uvažuje, že tento dopis motivoval Lacka k připojení pečeti ke stížnému listu.

⁸² AUK, f. Listiny I, sign. I/70. Srov. Jiří KEJŘ, *Mistři pražské univerzity a kněží tábořští*, Praha 1981, s. 14; Ivana RAKOVÁ, *Čeněk z Vartenberka (1400–1425): příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*, Sborník historický 28, 1982, s. 57–99; zde s. 61–65; F. ŠMAHEL, *Jan Hus*, s. 153.

Husova uvěznění, vznikaly kolektivní stížnosti, přičemž jeden z takovýchto listů, adresovaný českým dvořanům krále Zikmunda, se uchoval v univerzitním archivu.⁸³ Vrcholem pak bylo sepsání protestních listů více než 450 příslušníků české a moravské šlechty, které byly zaslány kostnickému koncilu (2. září), a ustavení jednoty české husitské šlechty, jímž se mimo jiné uděluje zvláštní postavení pražské univerzitě. Mezi moravskými pány, odsuzujícími jednání koncilu, byl i někdejší rektor pražské právnické univerzity Jošt Hecht z Rosic. Česká a moravská šlechta svým prohlášením uznala moc biskupů nad kněžími v otázkách jurisdikce, ale v případě, že by byl kněz obviněn z šíření bludů, měli situaci posuzovat rektor, doctři a mistři univerzity. Univerzita kromě autoritního postavení u šlechty ve věroučných otázkách však svými vztahy s jejími představiteli spíše ztrácela a stávala se na šlechtě postupně závislou. Za iniciátora intenzivních vztahů mezi mistry a šlechtou a patrně též autora textu stížného listu lze s velkou pravděpodobností označit mistra Jana z Jesenice. V souvislosti s protestními listy je ovšem nutno připomenout, že existovalo větší množství šlechticů (převážně ze severních a západních Čech), kteří se k protestu nepřipojili a v čase husitských válek je nacházíme v táboře krále Zikmunda.⁸⁴ Roku 1417 unesl Čeněk z Vartenberka světicího biskupa Heřmana na svůj hrad Lipnici, kde došlo k vysvěcení husitských kněží, což posléze část univerzitních mistrů navzdory zneplatnění aktu Konrádem z Vechty schvalovala.⁸⁵

V době nefungování univerzity za husitských válek sloužila Karlova kolej (Karolinum) jako místo konání zemského sněmu, kde se shromažďovali představitelé šlechty a měst, snad i společně s univerzitními mistry. Významným setkáním šlechty a univerzitanů bylo tzv. hádání v domě u Zmrzlíků, které se původně rovněž mělo odehrát v Karolinu.⁸⁶ Představitelé utrakvistů na chebském jednání, předcházejícím disputacím na basilejském koncilu, byli rovněž šlechtici a představitelé kléru, z nichž někteří měli vazby na univerzitu.⁸⁷ Z doby husitských válek je doložen i kuriózní případ hádky mezi husitským šlechticem Zikmundem z Řepan a pražskými univerzitními mistry ve věroučných otázkách.⁸⁸

⁸³ AUK, f. Listiny I, sign. I/71, list pečetili Pavel z Jenštejna, Jan a Jindřich z Vlašimi, Jan z Dubé, Diviš a Bartoš z Řičan, Aleš Hříč z Pozdně a Jan Hříč řečený Kekule ze Stradonic.

⁸⁴ University of Edinburgh, Library Heritage Collections, Box: Coll-1698. Bohemian Protest. Dostupné online: <<https://archives.collections.ed.ac.uk/repositories/2/resources/85819>> [20. 6. 2025]; AČ III, s. 193–195; *Documenta mag. Joannis Hus*, s. 590–593; Václav NOVOTNÝ, *Hus v Kostnici a česká šlechta: poznámky a dokumenty*, Praha 1915; Bohdan ZILYNSKYI, *Česká šlechta a počátky husitství (1410–1415)*, Jihočeský sborník historický XLVIII/1, 1979, s. 52–65; nověji Petr ČORNEJ – Aleš KNÁPEK – Ladislav MACEK – Pavel ROUS, *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení Mistra Jana Husa 1415–2015*, Okrouhlice 2015; Jiří KEJŘ, *Husitský právník m. Jan z Jesenice*, Praha 1965, s. 90–91; též, *Mistři pražské univerzity a kněží táborští*, s. 7.

⁸⁵ Jan ROKYTA, *Vysvěcení husitských kněží na hradě Lipnici v historické perspektivě*, in: Petr Elbel – Libor Jan – Jiří Jurok (edd.), *Z počátků husitské revoluce: k výročí svěcení husitských kněží na Lipnici v roce 1417*, Brno 2019, s. 117–128; Blanka ZILYNSKÁ, *Svěcení kleriků podobojí na Lipnici v březnu 1417*, in: Lucie Doležalová – Karel Pacovský (edd.), *Lipnická bible. Štít víry v neklidných časech pozdního středověku*, Okrouhlice 2021, s. 264–277; I. RAKOVÁ, *Čeněk z Vartenberka*, s. 66.

⁸⁶ Vavřinec z BŘEZOVÉ, *Kronika husitská*, ed. Jaroslav GOLL, Fontes Rerum Bohemicarum V, Praha 1893, s. 452–465.

⁸⁷ Srov. Bohdan KAŇÁK, *Soudce chebský – mikrohistorie vzniku, diplomatický rozbor a edice předběžné dohody husitů s basilejským koncilem z roku 1432*, Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 11 (30), 2002, s. 109–157; Adam PÁLKA, *Husitské poselstvo, projev Pax vobis, šestice stručných vzpomínek: (staro)nové poznatky k chebskému jednání z května 1432*, Český časopis historický 118/1, 2020, s. 7–45.

⁸⁸ Vavřinec z BŘEZOVÉ, *Kronika husitská*, s. 430–431; Josef MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, II, Praha 1955, s. 324–325; k osobě Zikmunda z Řepan Jaroslav KOS, *Rakovnicko v husitském revolučním hnutí*, Praha 1974, s. 50–57.

Roku 1442 řešili Jan mladší z Rabštejna a Matyáš z Chlumčan spor mezi mistrem Janem Příbramem a Oldřichem z Valdeka, zastupujícím svou manželku Annu. Spor se týkal užívaní vinice na Věnečku. Oldřich měl po sklizni úrody předat vinici Příbramovi a tato vinice již měla nadále patřit k Betlémské kapli.⁸⁹ Výsledkem společného úsilí pána a purkrabího Pražského hradu Děpolta z Rýzemberka a mistrů Prokopa z Plzně a Jana z Příbrami bylo ukončení vzájemných sporů a usmíření Starého a Nového města pražského roku 1448.⁹⁰

Významnou událostí, při níž došlo k prolnutí šlechtického a univerzitního světa v pohusitském období, byla promoce absolventa artistické fakulty pana Benedikta (Beneše) z Valdštejna a Vranova. Promoce se účastnili šlechtici Jindřich a Hynek z Poděbrad, synové nově zvoleného krále šlechtického původu, Jiřího z Poděbrad. U příležitosti promoce pronesl mistr Mikuláš z Ledče oslavnou řeč na krále Jiřího.⁹¹ Jiřího a jeho syna Viktorina pak o několik let později ve svém zápisu v Liber decanorum oslavil mistr Václav z Chrudimi.⁹² Nejen pro šlechtu se v „husitském století“ univerzita stala jakousi autoritou v církevních otázkách, což dokládá Šmahel na příkladu dvou listů, které jí zaslal Jan Zajíc z Házmburka, předák katolické šlechty.⁹³ Se zástupci šlechty často komunikoval univerzitní mistr Václav Koranda, ovšem nikoliv z pozice mistra, nýbrž jako představitel utrakvistické konzistoře.⁹⁴

Jinou rovinou vzájemných vztahů bylo donátorství. Vrátime-li se opět k počátkům univerzity, pak byli jejími hlavními donátory univerzitní kancléři, tedy pražští arcibiskupové, nezřídka urozeného původu. Ti však sponzorovali pražské vysoké učení z jiné pozice nežli šlechtické. Již první z kanclérů, Arnošt z Pardubic z rodu pánů z Hostýně a Starých Hradů, měl být sám v mládí studentem na univerzitách v Bologni a Padově, a v důsledku toho si jistě dobře uvědomoval potřebu podpory univerzity.⁹⁵ Mezi nejstarší známé šlechtické donátory univerzity lze řadit Jana z Milheimu, původem slezského rytíře, svázaného sňatkem s českou šlechtou a působícího ve službách krále Václava IV. Tento rytíř založil Betlémskou

⁸⁹ AUK, f. Listiny II, sign. II/54.

⁹⁰ Wacław Władiwoj Tomek, *Dějepis města Prahy*, VI, Praha 1885, s. 161; Rudolf Urbánek, *Věk Poděbradský*, II, (České dějiny III/2), Praha 1918, s. 270; J. Prokeš, *M. Prokop z Plzně*, s. 139.

⁹¹ Bohumil Ryba, *Ozvuk královské volby Jiříkovy na universitě Karlově. Řeč mistra Mikuláše z Ledče 27. VI. 1458*, Časopis Matice moravské 67/3–4, 1947, s. 308–323. O Benešovi z Valdštejna viz případová studie v příloze tohoto článku.

⁹² *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, I/2, Pragae 1832 (dále jen MUPr I/2), s. 102–114; J. Truhlář, *Počátky humanismu*, s. 47–48; F. Šmahel, *Humanismus v době poděbradské*, s. 63.

⁹³ Jaroslav Bidlo (ed.), *Akty jednoty bratrské*, II, Brno 1923, s. 132–148. Je však otázkou, zda tyto listy ve skutečnosti nepsal Václav Koranda. Srovnej F. Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 534.

⁹⁴ Jindřich Marek, *Václav Koranda mladší. Utrakvistický administrátor a literát*, Praha 2017, např. s. 40, 45, 71–76, 81–86, 100–102, 135.

⁹⁵ K pražským arcibiskupům nejnověji souhrnně Jiří Kuthan, *Pražští biskupové a arcibiskupové: zakladatelé, stavebníci a objednavatelé uměleckých děl (973–1421)*, Praha 2023, k jednotlivým arcibiskupům a jejich vztahům k univerzitě např. Zdeňka Hledíková, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce*, Praha 2008, k jeho studiu zejména s. 21; Táž., *Jan Očko z Vlašimi: první český kardinál a rádce Karla IV.*, Praha 2024; Ruben Ernest Weltsch, *Archbishop John of Jenstein (1348–1400): Papalism, Humanism and Reform in Pre-hussite Prague*, Haguer 1968; Martin Musílek, *Z měšťanského domu na panovnický dvůr: potomci Jana z Kamenice a Olbramovici ve službách Lucemburků a církve*, Mediaevalia Historica Bohemica 20/2, 2017, s. 85–115 (k Očkovi, Jenštejnovi a Olbramovi); František Xaver Stejskal, *Zbyněk Zajíc z Hasenburka: příspěvek k životopisu šestého arcibiskupa Pražského, jeho činnost a synody v r. 1403 a 1404*, Praha 1914; M. Říhová, *Dvorní lékař posledních Lucemburků*; Jiří Štočes, *Původ a studium bratří Konráda a Konstantina z Vechty*, Mediaevalia Historica Bohemica 14/2, 2011, s. 91–112. Srov. Karel Hrdina (ed.), *Jan Campanus, Mecenáš Karlovy univerzity*, Praha 1949, s. 31.

kapli v Praze, obdařil ji platem z Újezdce u Unhoště a podřídil ji seniorům Karlovy koleje. V kapli byl donátor později pohřben.⁹⁶ Za zvláštní donaci univerzitě lze považovat darování kaple Božího těla koleji Národa českého. Dárce bylo tzv. bratrstvo obruče a kladiva, jehož členy byli šlechtici spjatí s královským dvorem, osoby duchovního stavu a pražští měšťané. K předání kaple došlo 28. června 1403 za účasti tří hejtmanů bratrstva, Zachariáše ze Svinář, Štěcha z Lopuce a Petra Kvasa ze Všenor, a představitelů univerzity (mezi nimi Jana Husa) a měšťanů.⁹⁷ Darovaná kaple se stala pohřebištěm univerzitních mistrů. Z let 1407 a 1413 jsou na přípisu k mladší listině dochovány zlomkovité zprávy o donacích univerzitním mistrům šlechtici Jindřichem z Valdštejna a Janem z Vartenberka.⁹⁸

Osoby šlechtického původu nacházíme i mezi donátory univerzitních kolejí, což není nijak ojedinělé ani ve světě. Kupříkladu některé koleje pařížské univerzity, jež vznikly jako šlechtické donace, byly z valné části osazeny studenty šlechtického původu. To je případ koleje de Dormans-Beauvais, kde nalézáme mezi studenty a pozdějšími donátory i příbuzného zakladatelského rodu, Filiberta de Montjeu.⁹⁹ V případě Prahy je v první řadě nutné vyzdvihnout postavu husitského hejtmana a bývalého studenta univerzity Matěje Laudy (od 19. století uváděn jako Louda) z Chlumčan. V období po husitských válkách se Louda zapojil do obnovy fungování své alma mater a roku 1451 daroval univerzitě svůj dům, který byl později znám jako „Loudova kolej“. Na odvádění platu koleji dohlížel na základě Laudova testamentu jiný šlechtic, Čeněk z Klinštejna.¹⁰⁰ Privilegia koleji potvrdil Jiří z Poděbrad na základě žádosti svého syna Viktorina z Minsterberka. Páni z Poděbrad, honosící se i titulem

⁹⁶ AUK, f. Listiny I, sign. I/28; František ŠEBEK, *Dějiny Pardubic*, I, Pardubice 1990, s. 59–60, 175–176, pozn. 4; František Michálek BARTOŠ, *Čechy v době Husově* (České dějiny II/6), Praha 1947, s. 54, 135, 154–155, 181, 213, za mecenáše univerzity jej považoval i J. KAMPANUS, *Mecenáši Karlovy univerzity*, s. 32. Náhrobek Milheima vydržel v kapli až do její demolice, srov. František HREJSA (ed.), *Betlémská kaple. O jejích dějinách a zachovalých zbytcích*, Praha 1922, s. 88; Bohumil RYBA, *Epitafy v kapli Betlémské*, Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická 1951/4, 1952, s. 5.

⁹⁷ AUK, f. Listiny I, sign. I/16 (zakládací listina bratrstva); tamtéž, sign. I/55 (předání kaple bratrstva univerzitě); Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, s. 425; Miloslav POLÍVKA, *K šíření husitství v Praze. (Bratrstvo a kaple Božího těla na Novém Městě pražském v předhusitské době)*, Folia Historica Bohemica 5, 1983, s. 95–118; Hana PÁTKOVÁ, *Bratrství ke cti Boží: poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách*, Praha 2000, s. 16; Petr STANČÍK, *Kaple Božího Těla a Krve a Bratrstvo obruče s kladivem*, Horoměřice 2015. Petr Stančík je amatérský badatel a některé jeho výklady jsou poněkud svérázné, položil však základ prosopografii členů bratrstva, což ocenil Robert NOVOTNÝ (rec.), *Petr Stančík, Kaple Božího Těla a Krve a Bratrstvo obruče s kladivem*, Studia Mediaevalia Bohemica 10/2, 2018, s. 299–300; nejnověji Jan HRDINA, *Relikvie, odpustky, poutní odznaky: čtyři kapitoly z náboženského života lucemburské Prahy*, Praha 2017, s. 35–54; Jan BOUKAL, *Zdimír ze Sedlce, loketský purkrabí a hejtman Bratrstva obruče a kladiva*, Sokolovsko 13/1, 2022, s. 7–8.

⁹⁸ AUK, f. Listiny II, sign. II/110; M. HOLÁ, *Studentské koleje*, s. 76; M. HOLÁ – M. HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity*, kapitola Umírání, smrt a pohřby univerzitních mistrů, s. 228–231.

⁹⁹ Thierry KOUAMÉ, *Le Collège de Dormans-Beauvais à la fin du Moyen Âge: stratégies politiques et parcours individuels a l'Université de Paris (1370–1458)*, Leiden 2005; srovnej Blanka ZILYNSKÁ, *Z Burgundska až do husitských Čech: životní pouť Filiberta de Montjeu: opožděná reflexe biografické knihy*, Historie – Otázky – Problémy 3/2, 2011, s. 127–142, zde s. 129 a 132.

¹⁰⁰ Nejpodrobněji k jeho životu Vladimír HRUBÝ, *Matěj Louda z Chlumčan, husitský hejtman a autor starých letopisů českých*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1973; též, *Matěj Louda z Chlumčan, husitský hejtman města Písku*, Jihočeský sborník historický 47, 1978, s. 183–194; František Michálek BARTOŠ, *Z husitského a bratrského dějepisectví. Po stopách ztracené kroniky Matěje Loudy z Chlumčan*, Časopis Musea Království českého 94/1, 1920, s. 1–9, zde s. 6–9; Michal SVATOŠ, *Listiny k počátkům koleje Matyáše Loudy z Chlumčan*, AUC-HUCP 17/1, 1977, s. 71–96; M. HOLÁ, *Studentské koleje*, s. 152–160; srov. též J. KAMPANUS, *Mecenáši Karlovy univerzity*, s. 35–36, 59–60; k podobě Laudova jména Alena M. ČERNÁ, *Nectný Matěj Louda z Písku*, Naše řeč 87, 2004/1, s. 51–52.

knížat z Minsterberka, se posléze stali dědičnými ochránci této koleje.¹⁰¹ V roce 1465 se stal donátorem univerzity i jiný husitský válečník šlechtického původu, Václav Carda z Petrovic, který obdařil Nazaretskou kolej ročním platem 4 kop grošů (viz dále). Donátorkou Nazaretské koleje byla Anna, vdova po Oldřichu Medkovi z Valdeka a vnučka kramáře Kříže. Je ovšem znám i případ, kdy Nazaretská kolej odprodala svůj majetek šlechtici, a to plat z vesnice Hostovlice, který získal mezi lety 1480–1481 Slavata z Chlumu a Košumberka. Od téhož ovšem později zakoupila kolej jiný plat.¹⁰² Méně známým šlechtickým dobrodincem univerzity byl i Smil z Kostelce, který se pokoušel na základě svého kšaftu z roku 1451 založit novou kolej donací 20 kop z Děčan a Semče, ovšem ve výsledku žádná kolej nevznikla.¹⁰³ Nepřímo se šlechta zapojila i do jiných donací univerzitě, například když Jan Reček z Ledče učinil nadání jím nově založené koleji, k listině přivěsilo své pečeti hned několik významných šlechticů.¹⁰⁴ Je znám i případ, kdy plat z původně šlechtického majetku určený univerzitní koleji přešel opět do šlechtických rukou. Kramář Kříž zakoupil roku 1409 platy z Postupic a Bohušic od Viléma Kostky z Postupic pro studenty žijící v koleji královny Hedviky. V pozdějších desetiletích ovšem odvádění platu patrně vázlo, o čemž svědčí nedatovaný list z doby kolem roku 1470, v němž upomínali mistři Václav Vrbenský a Václav Koranda mladší služebníka Zdeňka Kostky z Postupic Markvarta z Nechanic, purkrabího na hrádku Odranci, aby byl koleji odváděn plat z Postupic. Zdeněk Kostka z Postupic ovšem někdy po roce 1472 převedl tento plat na Myšlín a ten posléze prodal Albrechtu Rendlovi z Oušavy.¹⁰⁵

V samotném závěru středověku se ve vztazích mezi univerzitou a šlechtou objevují i styky konfliktního rázu, a to nejen co se týče již zmiňovaného neplnění závazků vůči kolejím, ale došlo i k útokům na univerzitní majetek, např. když rytíř Jiřík Kopidlanský vypálil „studentům z koleje Rečkovy“ jejich ves Michli u Prahy.¹⁰⁶

¹⁰¹ Národní archiv, fond Archiv pražského arcibiskupství (1221–1525), sign. 59; František PALACKÝ (ed.), AČ I, Praha 1840, s. 300–306; M. HOLÁ, *Studentské koleje*, s. 158, o synech Jiřího z Poděbrad nejpodrobněji Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008.

¹⁰² M. HOLÁ, *Studentské koleje*, s. 124–125.

¹⁰³ Srov. Z. WINTER, *Děje vysokých škol pražských*, s. 15–16.

¹⁰⁴ AUK, f. Listiny II, sign. II/52, edice Michal SVATOŠ, *Jan Reček a jeho písemná pozůstalost v archivu pražské univerzity*, AUC-HUCP 14/1–2, 1974, s. 140–151. Mezi pečeti se nacházeli Menhart z Hradce, Hanuš, Beneš a Jindřich z Kolovrat, Jindřich Berka z Dubé, Hynek Škoda z Valdeka, Jindřich Sup ze Šelmberka, Jan z Kunvaldu, Jan z Kralovic, Otík z Vřeskovice, Jan z Litovic a Přech z Kladna. Šlechta pečetila i listinu, v níž český národ přijímá Rečkův dar (sign. II/52) – Hanuš, Beneš a Jindřich Kolovratové, Jan z Kunvaldu, Otík z Vřeskovice, Jan Litevský ze Svinař a Přech z Kladna.

¹⁰⁵ Josef EMLER (ed.), *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých*, II, Praha 1872, s. 359; Josef TEIGE (ed.), AČ XXVI, Praha 1909, s. 240–241; Karel BERÁNEK, *O knihách statut koleje královny Hedviky*, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 10/1, 1993, 187–207, zde s. 191; Jindřich MAREK, *Nové písemnosti utrakvistické konzistoře a další dodatky k soupisu samostatných rukopisných zlomků v Národní knihovně ČR*, *Archivní časopis* 59, 2009, s. 27–49, zde s. 37–38; M. HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity*, s. 96, 129; srov. KAMPANUS, *Mecenáši Karlovy univerzity*, s. 32–33, 56.

¹⁰⁶ František PALACKÝ (ed.), *Starý letopisové čestj od roku 1378 do 1527, čili pokračování v kronikách Přibjka Pulkawy a Benesse z Hořowice, z rukopisů starých vydané*, Praha 1829, s. 288. Srov. J. PEŠEK, *Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období*, s. 129.

Závěr

Se šlechtici se lze v souvislosti s pražskými univerzitami setkat jako se studenty, učiteli, podporovateli studentů i univerzitních pedagogů, ale i jako donátory a ochránci univerzitních kolejí. Pokusme se nyní shrnout, k čemu lze v rámci tematických okruhů stanovených v úvodu ve sledovaném prostředí dospět. Samotné hledání šlechticů na pražských univerzitách je poměrně obtížné a identifikovat šlechtice jako studenta může být nejednoznačné. Počty šlechticů mezi univerzitními pedagogy jsou v řádu pouhých jednotek. S větším množstvím šlechty se setkáváme pouze v případě krátce fungující právnické univerzity, kde i tak tvořila maximálně přibližně jednu dvacetinu studentstva. Nízké počty studujících z řad šlechty nejsou v rámci univerzit na území Svaté říše římské ničím výjimečným, jak jsme doložili v případě drobné srovnávací sondy se situací v cizině. Druhým tematickým okruhem, který jsme v úvodu stanovili, bylo uplatnění absolventů či někdejších studentů univerzit ve šlechtickém prostředí. Hledání absolventů neurozeného původu ve službách šlechty je rovněž obtížné, ba téměř nemožné. Přestože se ve službách šlechticů objevují osoby s přízvisky „bakalář“ či „mistr“, nemusí se nutně vždy jednat o držitele akademického gradu, nýbrž pouze o poukázání na jejich vzdělanost či odbornost (v případě „mistra“ se může jednat i o mistra řemesla, stavebního mistra apod.). Pozoruhodným jevem je, že se lze již ve středověku v případě šlechtického studenta setkat s jeho neurozeným preceptorem, který jej na studiích doprovázel. Třetí okruh rozebíral rozličné jiné formy interakce, ať již donace, nebo i vzájemné styky mezi šlechtou a univerzitními mistry. Zatímco výsledky předchozích sledovaných tematických okruhů vyznívají spíše negativně, sledování vzájemných vztahů – ať už jde o materiální či jinou podporu studentů, pedagogů a univerzitních institucí (kolejí, kaplí apod.), nebo o konflikty mezi šlechtou a univerzitami – nabízí do budoucna nové možnosti bádání, zejména při hledání míst vzájemného setkávání a komunikace. Zvláště jednofakultní kališnická univerzita se v průběhu své existence stala nejen vzdělávací, ale také společenskou a náboženskou institucí, která se postupně stávala pro šlechtu čím dál atraktivnější. Jak již bylo uvedeno, tento text si v žádném případě neklád za cíl představit téma vztahů v celé jeho komplexnosti, ale měl spíše naznačit možné badatelské směry a do budoucna i posloužit jako odrazový můstek k prohloubení studia této problematiky.

Příloha: Tři drobné případové studie

Šlechtic jako absolvent univerzity: Beneš/Benedikt z Valdštejna

Jedním z nejvýznamnějších šlechtických absolventů pozdně středověké jednofakultní univerzity v Praze byl Beneš z Valdštejna, známější pod latinizovanou variantou svého jména Benedikt.¹⁰⁷ Kromě toho, že se jednalo o studenta prominentního, nelze opomenout

¹⁰⁷ K němu nejlépe Antonín ROUBIC, *Benedikt z Valdštejna, olomoucký probošt a biskup v Pomořanech: Benedictus episcopus Caunicensis in Marchia*, Vlastivědný věstník moravský 44/1, 1992, s. 45–57; dále Friedrich BERNAU, *Benesch von Waldstein, Probst von Leitmeritz*, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursion-Klub XV/1, 1892, s. 106–107; B. RYBA, *Ozvuk královské volby Jiříkovy na universitě Karlově*, s. 308–323; Petr HLAVÁČEK, *Proč biskup Benedikt z Valdštejna navštívil roku 1493 Kadaň?*, Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska a Kadaňska 38/3, 2006, s. 21–24, Jürgen PETERSOHN, *Waldstein, Benedikt von*, in: Erwin GATZ

ani jeho pozdější oslnivou církevní kariéru. Benedikt byl synem Henika IV. z Valdštejna a mládí strávil na hradě Vranov u Malé Skály.¹⁰⁸ Jeho cesta jej přivedla na pražskou artistickou fakultu, kde dosáhl nejprve bakalářského gradu a roku 1458 byl promován mistrem svobodných umění. Ačkoliv byla pražská univerzita v rukou utrakvistů, nikdo zde nebránil ve studiu katolíkům, což je patrně i Benešův případ. Jak již bylo zmíněno dříve, jeho promoce se účastnili synové Jiřího z Poděbrad, Jindřich a Hynek, promočním řečníkem byl Benediktův učitel Mikuláš z Ledče. Valdštejnova slavnostní promoce za účasti mladých Poděbradů byla považována za mimořádnou událost v dějinách univerzity a ještě v průběhu raného novověku byla mnohokrát připomínána.¹⁰⁹ Souběžně se studiem však již od roku 1455 zastával post probošta litoměřické kapituly.¹¹⁰ Benedikt si patrně dále rozšiřoval vzdělání na univerzitách v Boloni a Krakově, což nepřímě dokládají jím vlastnoručně pořízené opisy rukopisů z těchto univerzit.¹¹¹ Nejpozději v roce 1461 se měl stát olomouckým kanovníkem a roku 1464 proboštem tamtéž. Později v Olomouci dosáhl arcijáhenství, patrně však pomýšlel na obsazení úřadu olomouckého biskupa.¹¹² Roku 1465 získal Beneš coby litoměřický probošt dům v Litoměřicích.¹¹³ V listině z roku 1470 se tituluje jako „*Beneš z Valdštejna a z Šonberka* [= Šumperka], *olomucký a litoměřický probošt, na Chelmě a Brodinci nejvyšší správce*“.¹¹⁴ Vrcholem jeho církevní kariéry bylo obsazení úřadu biskupa kaminského (dnes Kamień Pomorski) v letech 1485–1498.¹¹⁵ I zde si rozšiřoval vzdělání, o čemž svědčí to, že se roku 1487 zapsal ke studiu na univerzitě v Greifswaldu.¹¹⁶ Navzdory svému pobytu v cizině neztrácel kontakt s českým prostředím. V letech 1491 a 1493 uskutečnil dva delší výjezdy do rodné země, kde vysvětil několik kostelů a vykonal

(Hg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648: Ein biographisches Lexikon*, Berlin 2023, s. 731–732; Bartoloměj PAPROCKÝ z HLOHOL A PAPROCKÉ VŮLE, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, II, *O stavu panském*, Olomvitiem 1593, s. LXXIX–LXXX (Paprocký považuje mistra Beneše a biskupa Benedikta za 2 osoby).

¹⁰⁸ O nadměrném užívání jména Heník u Valdštejnů viz Přemysl ŠPRÁCHAL, *Problematika genealogického zařazení několika Heníků z Valdštejna kolem roku 1400*, *Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědná ročenka* 25, 2012, s. 13–42, k Vranovským Heníkům s. 27, 29, 32; k rodu dále A. SEDLÁČEK, *Hrady*, X, s. 329; Pavel KOUDELKA, *Páni z Valdštejna ve středověku (české větve)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2007.

¹⁰⁹ MUPr I/2, s. 52, 61–62, 64; B. RYBA, *Ozvuk královské volby*, s. 308–323, o novověkých ohlasech promoce s. 312, edice promoční řeči 312–323.

¹¹⁰ Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Kapitula v Litoměřicích, Listiny, sign. R 32. Regest dostupný online z: <<https://digi.soalitomeric.cz/digitalnibadatelna/permalink/DC7942ABE95511E28A4C782BCBB0ACF6>> [17. 7. 2025].

¹¹¹ A. ROUBIC, *Benedikt z Valdštejna*, s. 47, přinejmenším o krátkém pobytu na univerzitách svědčí konvolut manuskrptů z jeho vlastnictví, které jsou uchovány v Olomouci, v matrikách univerzit uveden není.

¹¹² Tamtéž, s. 47–48. Valdštejnovy kanonikáty ve Staré Boleslavi a v Praze, o nichž se zmiňuje J. PETERSOHN, *Waldstein*, s. 731, jsou nejisté.

¹¹³ Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Kapitula v Litoměřicích, Listiny, sign. R 37. Regest dostupný online z: <<https://digi.soalitomeric.cz/digitalnibadatelna/permalink/DC7942AFE95511E28A4C782BCBB0ACF6>> [5. 12. 2025].

¹¹⁴ Zemský archiv Opava, Státní okresní archiv Šumperk, fond Archiv města Šumperk I, Listiny, inv. č. 4, sign. 22. Dostupné online: <<https://digi.archives.cz/da/permalink/198836758C8C11E690F400247EA230EE/de55e2a5c49d437e86b6a595af06fc73>> [17. 7. 2025].

¹¹⁵ Podrobněji J. PETERSOHN, *Waldstein*, s. 731–732; A. ROUBIC, *Benedikt z Valdštejna*, s. 50–53.

¹¹⁶ Ernst FRIEDLAENDER (ed.), *Aeltere Universitätsmatrikeln II, Universität Greifswald I*, Leipzig 1893, s. 98; J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách*, s. 118.

další církevní úkony.¹¹⁷ Roku 1498 rezignoval na svůj úřad a vrátil se domů. Zemřel roku 1505 v moravském Zábřehu, kde byl i pohřben.¹¹⁸

Beneš z Valdštejna nebyl zcela typickým studentem a absolventem pražské univerzity, jeho životní osudy, kariéra a kontakty s královskou rodinou se poněkud vymykají ve srovnání s jinými šlechtickými absolventy. Právě proto však o něm máme velké množství informací a je zajímavé sledovat, jakým způsobem jej studium ovlivnilo na celý život, neboť i po promoci v Karolinu se neustále vzdělával a získával tak společenské a intelektuální kontakty. Poněkud v rozporu s tím, s čím se mohl setkávat na kališníky ovládané univerzitě, je jeho touha po hromadění rozličných církevních prebend.

Šlechtic jako univerzitní mistr: Zdislav ze Zvířetic

Zdislav ze Zvířetic pocházel z rozrodu tzv. Markvarticů.¹¹⁹ Roku 1400 přijal společně se svým otcem a svými bratry v pražské katedrále nejnižší svěcení.¹²⁰ Roku 1403 se nechal zapsat ke studiu na pražské právnické univerzitě. Brzy z ní ale přešel na artistickou fakultu, kde byl jeho učitelem Jan Hus. Ten také u příležitosti udělení bakalářského gradu svému žákovi pronesl proslov.¹²¹ V roce 1410 byl Zdislav promován mistrem svobodných umění. Na fakultě ovšem zůstal i po svém absolutoriu i splnění povinnosti bienna.¹²²

Po vyhlášení klatby nad Janem Husem se stal jedním z jeho předních obhájců, což mělo i vzhledem k jeho společenskému postavení váhu. Vystupoval aktivně rovněž na obranu Viklefových knih, a dokonce dne 6. srpna 1410 veřejně obhajoval Viklefvův spis *De universaliibus*.¹²³ To se doneslo až do Anglie, odkud zaslal předák lollardů John Oldcastle Voksovi z Valdštejna a Zdislavu ze Zvířetic povzbudivý list.¹²⁴ Roku 1411 se Zdislav zúčastnil

¹¹⁷ Doloženy jsou cesty po jižních a severních Čechách, viz A. ROUBIC, *Benedikt z Valdštejna*, s. 52–53; Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520: jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách*, České Budějovice 2011, s. 178–184; P. HLAVÁČEK, *Proč biskup Benedikt z Valdštejna navštívil roku 1493 Kadaň*, s. 22–24.

¹¹⁸ O smrti a již v 16. století zaniklém náhrobníku B. PAPROCKÝ, *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*, II, *O stavu panském*, s. LXXX; A. ROUBIC, *Benedikt z Valdštejna*, s. 45, 53; J. PETERSOHN, *Waldstein*, s. 732.

¹¹⁹ O rodu August SEDLÁČEK, *Zvířetický z Vartemberka*, Ottův slovník naučný, XXVII, Praha 1908, s. 720; nověji David MÜLLER, *Petr ze Zvířetic*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2024, s. 6–13; o něm samotném František M. BARTOŠ, *Husův žák*, s. 3; M. HŮRKA, *Úloha české šlechty při transferu lollardského učení do Čech na konci 14. a počátkem 15. století*, s. 40–46; J. BOUKAL, *Zdislav ze Zvířetic*, s. 28–32. Tato podkapitola je stručným shrnutím tohoto článku.

¹²⁰ Antonius PODLAHA (ed.), *Liber ordinationum cleri 1395–1416*, Praha 1922, s. 61; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Příspěvky místopisné. Klerikové z horního Pojizeří, svěcení v l. 1395–1415 (dokončení)*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 13/2, 1905, s. 67–69, zde s. 69; František Michálek BARTOŠ, *Hus jako student a profesor Karlovy university*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica II, 1958, s. 9–26, zde s. 20.

¹²¹ MUPr II/1, s. 50; MUPr I/1, s. 384; J. KEJŘ, *Dějiny pražské právnické univerzity*, s. 100; Jana NECHUTOVÁ a kol., *Mistr Jan Hus, učitel a kolega: promoční promluvy M. Jana Husa*, Brno 2021, s. 149–155.

¹²² MUPr I/1, s. 407, 409; F. M. BARTOŠ, *Hus jako student a profesor*, s. 21. Hus byl dlouho považován autorem úvodní promluvy (představení kandidáta promotorem) při Zdislavově mistrovské promoci, ovšem tuto tezi nedávno vyvrátila J. NECHUTOVÁ a kol., *Mistr Jan Hus*, s. 182. Husovo autorství textu není jisté a stejně tak nebyl „adresátem“ Zdislav, ale patrně jakýsi Jan; srovnej F. ŠMAHEL, *Jan Hus*, s. 83.

¹²³ Václav NOVOTNÝ (ed.), *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, Praha 1920, s. 56–72; W. W. TOMEK, *Děje University pražské*, s. 170–171, 175; Vilém HEROLD, *Pražská univerzita a Wyclif*, Praha 1985, s. 159; M. NODL, *Dekret kutnohorský*, s. 312–313; F. ŠMAHEL, *Jan Hus*, s. 85, 87, 99.

¹²⁴ V. NOVOTNÝ (ed.), *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, s. 74–75; F. M. BARTOŠ, *Hus jako student a profesor*, s. 21.

Husova kvodlibetu.¹²⁵ Po upálení Jana Husa byl Zdislav společně se svými bratry Václavem a Petrem mezi signatáři protestního listu české a moravské šlechty.¹²⁶ Na počátku roku 1417 se Zdislav zúčastnil kvodlibetu mistra Prokopa z Kladrub.¹²⁷ Téhož roku vystřídal v úřadu rektora univerzity Jana Kardinála z Rejštejna. Jako rektor mimo jiné rozhodl spor o viklefské pojetí církve mezi Janem Vavřincovým z Račic a Šimonem z Tišnova na straně jedné a mistrem Pavlem z Prahy, který jim oponoval, ve prospěch prvních jmenovaných.¹²⁸

Koncem roku 1419 se měl stát Zdislav litoměřickým proboštem, ovšem reálně se této funkce ujal spíše až v průběhu následujícího roku. Jelikož se zastával v Litoměřicích roku 1420 utopených příznivců Husova učení a patrně měl s Litoměřickými i další spory, místní měšťané na probošství zaútočili a dobyli jej. Zdislav měl před hněvem Litoměřických uprchnout do Prahy a údajně zemřít roku 1427, jiné zdroje uvádějí, že z Litoměřic nebo z Prahy uprchnul do Saska, kde žil ještě v průběhu 30. let 15. století.¹²⁹

Stejně jako Beneš z Valdštejna nebyl zcela typickým šlechtickým studentem ani Zdislav ze Zvířetic; oproti svým kolegům z vyšších společenských vrstev spjatých s univerzitou vystupuje poněkud výrazněji. I v rámci rozrodu Markvarticů představuje Zdislav určitou anomálii, neboť zatímco jiní členové jeho rodu i vzdálenější příbuzní (např. Vartenberkové) zůstali věrni katolictví nebo obratně lavírovali mezi stranami a názory, intelektuálně zaměřený Zdislav, obdivovatel Viklefa a přítel Jana Husa, setrval patrně až do smrti při svém názorovém přesvědčení, jehož nabyl vlivem svého univerzitního studia a následného působení tamtéž. Opět můžeme říct, že právě díky tomu o něm máme větší množství zpráv.

Šlechtic jako donátor univerzity: Václav Carda z Petrovic

Jedním ze šlechticů s vazbou na univerzitu je postava husitského hejtmána Václava Cardy z Petrovic.¹³⁰ Vzhledem k množství Petrovic na území Čech nelze jednoznačně určit, odkud pocházel, s ohledem na jeho vazby na původně německý rod Renhardů/Remsů/Mühlhausenů držících statky v zázemí Prahy snad neuděláme chybu, označíme-li jej za

¹²⁵ Bohumil RYBA (ed.), *Magistri Iohannis Hus Quodlibet*, Praga 1948, s. 169–170 a 214; M. NODL, *Dekret kutnohorský*, s. 315.

¹²⁶ V. NOVOTNÝ, *Hus v Kostnici a česká šlechta*, s. 77; August SEDLÁČEK, *Úvahy o osobách v stížných listech r. 1415 psaných*, Český časopis historický 23, 1917, 85–109 a 310–352, zde s. 93; Petr ČORNEJ, „Prozatím poroučíme zmíněné křivdy Pánu Bohu, jehož je pomsta...“ *Stížný list české a moravské šlechty proti Husovu upálení v historických souvislostech*, in: TÝŽ, *Husitství a husité*, Praha 2019, s. 85–128, zde s. 111.

¹²⁷ Jiří KEJŘ, *Quodlibet M. Prokopa z Kladrub z r. 1417*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica II, 1958, s. 27–48, zvláště s. 32 a 44.

¹²⁸ *Documenta Mag. Joannis Hus*, s. 663–665; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, II, s. 298, 307; TÝŽ, *Husitská revoluce*, IV, *Epilog bouřlivého věku*, Praha 1996, s. 136.

¹²⁹ Johann SCHLENZ, *Geschichte des Propsteistiftes St. Stephan in Leitmeritz*, Prag 1933, s. 59–61; Václav BARTŮNĚK, *Od probošství k biskupství (1057–1957)*, in: 900 let litoměřické kapituly, Praha 1959, s. 40–41; Jaroslav MACEK, *950 let litoměřické kapituly*, Kostelní Vydří 2007, s. 49–50; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, I, *Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993, s. 410. Srovnej A. SEDLÁČEK, *Hrady* X, s. 106; F. M. BARTOŠ, *Husův žák*, s. 3.

¹³⁰ O něm např. August SEDLÁČEK, *Carda z Petrovic*, Ottův slovník naučný, V, Praha 1892, s. 143; Josef JARSCHL, *Geschichte der Stadt Auscha*, Auscha 1922, s. 33–37; Josef BECHYNĚ, *Václav Carda na Úštěku*, Kulturní měsíčník Roudnice 6, 1970, s. 124–125; František ŠABATA, *Carda z Petrovic a jeho doba*, Úštěk 2014; Jan BOUKAL – Petr KOSCELNÍK – Milan SÝKORA – Tomáš VELÍČKA, *Průběžná zpráva o průzkumu bojiště u Želenic z r. 1438 (II. sezóna, rok 2020)*. Nepublikovaný rukopis uložený v archivu autora.

středočeského šlechtice.¹³¹ S Cardou se v průběhu husitských válek setkáváme jako s velitelem pražanů či jako držitelem hradu Okoř a města Úštěk s hradem. Držbu majetků získaných za husitských válek mu po Lipanech potvrdil král Zikmund. Z Úštěka začal Carda vytvářet své rezidenční město, jímž byl i pro jeho dědice.¹³² Po Zikmundově smrti se stal příznivcem tzv. polské strany v Čechách a jakožto jeden z jejích velitelů stanul v bitvě u Želenic na straně poražených.¹³³ Posléze se s ním setkáváme jakožto se spolupečetitelem listu mírného a příznivcem Jiřího z Poděbrad.¹³⁴ Jelikož se Cardův stejnojmenný syn utopil během výpravy Jiřího z Poděbrad do Rakous, dědičkou rodových majetků se stala jeho vnučka Kateřina, po matce z rodu Kostků z Postupic. Roku 1465, kdy byl již Carda poměrně starým mužem, začal patrně přemýšlet o osudu svých majetků. Uvedeného roku dospěla Cardova vnučka Kateřina, kterou dne 13. července provdal za Sezimu z Ústí.¹³⁵ Starý Carda ovšem neměl ve svém pokročilém věku myšlenky pouze na zabezpečení kontinuity majetkové držby, nýbrž se snažil uchovat na sebe dobrou památku. Proto rovněž téhož roku nařídil, aby byl Nazaretské koleji pražské univerzity odváděn roční plat 4 kop grošů z jeho vsi Nunčice (dnes Nučnice) na břehu Labe.¹³⁶ Václav Carda z Petrovic zemřel roku 1471.¹³⁷ Vzpomínka na jeho donaci se udržela v paměti univerzity dlouho po jeho smrti, ještě roku 1616 jej jmenuje Jan Campanus mezi předními mecenáši univerzity.¹³⁸ Cardovi dědicové však se sponzorováním koleje nesouhlasili, a tak se kazatel Betlémské kaple jménem Nazaretských kolegiátů roku 1522 o plat přel, a zdá se, že spor vyzněl ve prospěch koleje. I v pozdějším období, když již správu vsi převzalo město Úštěk, problémy s odvodem dávky přetrvávaly.¹³⁹

¹³¹ Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, III, Praha 1951, s. 351–355. Podle Profouse se v Čechách nachází 31 obcí, nesoucích jméno Petrovice. Manželkou Cardy byla Ofka Renhardová, někdejší držitelka Hradenína na Kolínsku, viz AČ III, s. 495. K rodu Martin HÜRKA, *Mühlhausenové – rod stavitelů roztocké tvrze*, Středočeský vlastivědný sborník 29, 2011, s. 30–53.

¹³² August SEDLÁČEK (ed.), *Zbytky register králův Římských a Českých 1361–1480*, Praha 1914, s. 215; Stanislav BARTA, *Zástanovní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*, Brno 2016, s. 190; srov. A. SEDLÁČEK, *Hrady VIII*, s. 233; TÝŽ, *Hrady XIV*, s. 105; J. JARSCHEL, *Geschichte der Stadt Auscha*, s. 31, k funkci Úštěka jako Cardovy rezidence nejnověji Robert ŠIMŮNEK, *Šlechtické rezidenční město v pozdně středověkých Čechách*, I–II, Praha 2025, passim.

¹³³ *Starý letopisové češtj*, s. 111–112; Rudolf URBÁNEK, *Věk Poděbradský I*, (České dějiny III/1), Praha 1915, s. 372–373.

¹³⁴ AČ I, s. 245.

¹³⁵ Franz KÜRSTNER, *Jobst von Einsiedel und Seine Correspondenz mit Eger*, Archiv für österreichische Geschichte 39, 1868, s. 246–292, zde s. 268 (zpráva Jošta z Einsidle o smrti Cardy mladšího); Historický ústav AV ČR, fond Kartotéka Augusta Sedláčka, skříň B, řada B07, zásuvka B07B, lístek č. 1451. Dostupné online: <https://www.augustsedlacek.cz/apis/resolver-api/cs/catalog/default/detail/huavcr_as%7C127341> [15. 12. 2025]; tamtéž, skříň C, řada C05, zásuvka C05C, lístek č. 936. Dostupné online: <https://www.augustsedlacek.cz/apis/resolver-api/cs/catalog/default/detail/huavcr_as%7C208414> [15. 12. 2025]; J. JARSCHEL, *Geschichte der Stadt Auscha*, s. 37. Jarschel zaměňuje starého a tehdy již zesnulého mladého Cardu a považuje Kateřinu za dceru starého Cardy.

¹³⁶ AUK, f. Rukopisy A, sign. A50, fol. 3r; 161r; AUK f. Rukopisy B, sign. B 18, fol. 66v; Knihovna Národního muzea, signatura VIII F 47, fol. 5r; srovnej též Mlada HOLÁ, *Nazaretská kolej pražské univerzity v pozdním středověku*, in: Eva Doležalová – Petr Sommer (edd.), *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*, Praha 2016, s. 511–521, zde s. 516; TÁŽ, *Studentské koleje*, s. 123, 190.

¹³⁷ Gustav FRIEDRICH (ed.), AČ XXXVII/2, Praha 1941, s. 1580; A. SEDLÁČEK, *Hrady XIV*, s. 106.

¹³⁸ Jan KAMPANUS, *Mecenáši Karlovy univerzity*, Praha 1949, s. 16: „Domin. Vencesl. Czarda de Petrovicz in Husti (Ustam intellige) dedit collegio Nazarethano census perpetui 4 ss. Gr. in pago Nucziuz dicto, relatore Czenkone de Clinstein, procuratore regis Georgii“.

¹³⁹ AUK, f. Rukopisy A, sign. A50, fol. 12r–v; fol. 63r.

Václav Carda z Petrovic se od jiných šlechtických donátorů univerzity liší zejména tím, že vyjma donace postrádáme jakoukoliv jinou zprávu o jeho vazbě na pražskou univerzitu. Jakožto hejtman pražanů se však nepochybně s představiteli pražské utrakvistické univerzity setkával, a ti na něj mohli zapůsobit natolik, že na ně pomyslel na sklonku života, kdy se rozhodoval, jak naložit se svým majetkem. Přestože byla Cardova donace univerzitě ve srovnání s jinými šlechtickými dary (stačí vzpomenout na Jana z Milheimu či Matěje Laudu/Loudu) poměrně nepatrná, i tak si díky tomu v paměti univerzity uchoval své místo.

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy nazvaného Cooperatio, vědní oblasti „History“, obor Dějiny a filozofie vědy.

Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2023062).

JAN BOUKAL

„In scamno nobilium“. Zu den Beziehungen zwischen dem Adel und den Prager Universitäten im Spätmittelalter

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag untersucht die historische Entwicklung und den Charakter der Beziehungen zwischen dem Adel und den Prager Universitäten (der Vierfakultäten-, dann Dreifakultätenuniversität und der selbstständigen Juristenuniversität, und schließlich der Einzelfakultäts-Utraquistenuniversität) im Mittelalter. Dabei wird die traditionelle Ansicht, der böhmische Adel hätte kein Interesse an der Entstehung einer Universität gehabt, angezweifelt und stattdessen auf die zahlreichen Formen der gegenseitigen Beziehungen hingewiesen. Adlige erscheinen im Zusammenhang mit den Prager Universitäten als Studenten, Lehrer, Donatoren und Beschützer der Universitätskollegien. Vorliegender Beitrag beschäftigt sich vorwiegend mit drei Themenkreisen: Der erste Kreis betrifft die physische Präsenz des Adels an der Universität, sei es als Studenten oder Lehrer. Der zweite Themenkreis betrifft die Betätigung der Absolventen bzw. einstigen Studenten im Adelsmilieu. Im dritten Themenkreis werden verschiedene andere Formen der Interaktion untersucht, seien es Stiftungen oder wechselseitige Beziehungen zwischen Adligen und Universitätsmagistern. Der Beitrag fasst die Universität nicht nur als Bildungseinrichtung in den Blick, sondern auch als gesellschaftliche und religiöse Institution, die für den Adel zunehmend an Attraktivität gewann. Vorliegende Studie leistet einen Beitrag zur Kenntnis der gegenseitigen Beziehungen zwischen dem Milieu der Universitätsgebildeten und dem Adel und kann in Zukunft zu einer Vertiefung des Studiums dieser Problematik auf gesamteuropäischem Niveau dienen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

PhDr. Jan Boukal, Ph.D.

Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

<https://cuni.academia.edu/JanBoukal>

<https://orcid.org/0000-0002-3667-810X>

jan.boukal@ruk.cuni.cz

VZNIK A PRVNÍCH DESET ROČNÍKŮ ČASOPISU ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

MAREK ĐURČANSKÝ – ANDREA VEVERKOVÁ

THE ORIGINS AND FIRST DECADE OF THE ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE – HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS JOURNAL

This text focuses on the first ten years of existence (1960–1969) of *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (AUC-HUCP), the first Central European journal dedicated to the history of university education. Attention is paid to the institutional framework of the journal, its editorial board, and the contributing authors. On top of that, the article features an analysis of the contents of the first ten years of the journal. The authors consider the wider context of the development of European historiography during the period in question, including the establishment of the history of university education as a separate field (such as the creation of the International Commission for the History of Universities in 1962).

Keywords: Institute for the History of Charles University – Archive of Charles University – journal *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* – history of historiography

DOI: 10.14712/23365730.2026.4

Úvodem

Periodikum *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (AUC-HUCP) vydával od prvního ročníku Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy (dnes Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy). Publikování tohoto časopisu/sborníku bylo zakotveno již v organizačním řádu ústavu, který vznikl na konci roku 1958, a tato činnost byla jedním z jeho důležitých úkolů.¹ Nová publikační platforma měla poskytnout prostor nejen pro texty o dějinách Univerzity Karlovy, ale vysokých škol a vzdělanosti obecně. Časopis byl zařazen do univerzitní ediční řady *Acta Universitatis Carolinae*.

Představitelé pražské univerzity se ohlíželi soustavněji za její minulostí už v 19. století a snažili se ji také využít pro řadu aktuálních účelů.² Symptomatické je v tomto ohledu především dění související s oslavami jubilea roku 1848, kdy vedle pomníku Karla IV. na

¹ Je tak uvedeno v článku II., bod 1b. Viz AUK, f. ÚDAUK, neuspořádáno, karton s materiály z roku 1958, Organizační řád.

² Srov. Adam HORKÝ, *Dějiny ve vlastní režii. Příběh dějin Univerzity Karlovy ve 20. století*, AUC-HUCP 55/2, 2015, s. 17–80.

Křižovnickém náměstí vznikla i řada důležitých publikací – edic historických pramenů i syntetická zpracování z pera Wácslawa Wladiwoje Tomka.³ Také s přípravami na oslavy kulatého jubilea o sto let později měl paralelně probíhat historický výzkum, který by přinesl řadu nových poznatků a podnětů pro plánovanou novou syntézu, která by nahradila v té době již antikvované Tomkovo dílo. Návrh zástupců mladší generace českých historiků v čele s Otakarem Odložilíkem, Jaroslavem Prokešem a Františkem Michálkem Bartošem z listopadu 1935 zahrnoval vedle vydání několikavazkových dějin pražské univerzity a jejího diplomataře také ustavení prvního periodika, které by se soustavně zaměřovalo na minulost pražské *almae matris*. Mělo nést název *Zprávy Archivu University Karlovy* a mělo vycházet pod redakcí profesora Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (FF UK) a inspektora univerzitního archivu Václava Vojtíška (1883–1974), který s touto myšlenkou přišel už dříve.⁴ S ohledem na geopolitickou situaci a další důvody nebyly plány realizovány, uvedené myšlenky ale nepochybně žily v následujících desetiletích vlastním životem a nikdy úplně nezapadly. Jejich realizace, byť ve značně modifikované podobě, se přiblížila v roce 1958, kdy k 15. prosinci vznikl Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy (ÚDUK) jakožto samostatný vysokoškolský ústav mimo fakultní strukturu, podřízený přímo rektorovi a personálně propojený s Archivem Univerzity Karlovy (AUK).⁵

Vznik nového pracoviště prosadil ředitel univerzitního archivu Václav Vojtíšek, tehdy již také akademik Československé akademie věd. Tato událost se ale časově sběhla s jeho penzionováním, k němuž došlo v rámci širší akce, během níž se na podzim 1958 UK zbavovala řady starších profesorů spojených ještě s meziválečnou dobou.⁶ Ke svému překvapení se tak prvním ředitelem Ústavu pro dějiny UK a Archivu UK (ÚDAUK) stal medievista František Kavka (1920–2005), v téže době děkan FF UK.⁷ V Kavkovi získalo nové pracoviště do čela energickou osobnost s velkým rozhledem, rozšiřujícími se mezinárodními kontakty a disponující také v té době podstatným bezproblémovým politickým profilem.⁸ S vedením Archivu UK převzal i dva dosavadní archiváře, Karla Kučeru (1932–1990) a Miroslava Truce (1929–1996).

Ambice pracoviště fungujícího v symbiotické administrativně-vědecké podobě se v 60. letech podařilo naplnit v řadě ohledů. Pod redakcí obou zmíněných archivářů vznikl *Průvodce po Archivu UK*, jejich péčí byly vydány dva svazky nově založené řady edic pramenů ke starším dějinám pražské univerzity a pod redakcí Františka Kavky byly vydány

³ K jubileím 1848 a 1948 přehledně i s uvedením starší literatury Marek ĎURČANSKÝ – Pieter DHONDT, *Two Great Anniversaries, Two Lost Opportunities. Charles University in Prague, 1848 and 1948*, in: Pieter Dhondt (ed.), *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*, Leiden – Boston 2015, s. 21–56. K W. W. Tomkovi nejnověji Roman PAZDERSKÝ, *Historik Wácslav Wladiwoj Tomek a české dějepisectví 19. století*, Praha 2020, zvl. s. 425–431.

⁴ Marek ĎURČANSKÝ – Milada SEKÝRKOVÁ, *Dva dokumenty k počátkům příprav oslav univerzitního jubilea 1948. Generační pokus o syntézu pražského vysokého učení*, AUC-HUCP 56/1, 2016, s. 191–194.

⁵ K jeho podobě a charakteristice srov. AUK, fond ÚDAUK, neuspořádáno, Organizační řád Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy v Praze.

⁶ Petr CAJTHAML – Marek ĎURČANSKÝ, *Dobové souvislosti a ohlas prověrek politické a třídní spolehlivosti v roce 1958 na Univerzitě Karlově*, *Práce z dějin Akademie věd* 2/2, 2010, s. 125–126.

⁷ Kavka si vymínil, že nabízené místo přijme pouze jako externista a ponechá si svůj úvazek na fakultě, srov. František KAVKA, *O počátcích práce na velkých dějinách UK*, AUC-HUCP 39/1–2, 1999, s. 131–132; TÝŽ, *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví*, Praha 2002, s. 52.

⁸ František Kavka byl původně členem Československé strany sociálně demokratické a po sloučení přešel do KSČ.

Stručné dějiny University Karlovy,⁹ které vzbudily pozitivní ohlas a staly se příslibem většího syntetického díla. Tyto slibné náběhy přerušila normalizace a prakticky jediným pojitkem mezi touto fází existence ÚDAUK a jeho polistopadovým vývojem se stal časopis AUC-HUCP. Ale to už poněkud předbíháme.

V dosavadní literatuře byl časopis zmiňován především v egodokumentech pamětnického charakteru. Na následujících stránkách bychom se rádi věnovali právě prvnímu období existence tohoto časopisu od jeho založení až do počátků normalizace. Kromě samotného časopisu bylo možné využít části dochovaných redakčních materiálů uložených v archivním fondu ÚDAUK a písemností z archivního fondu Rektorát UK.

Článek cílí na zachycení vzniku a prvních deseti let existence časopisu AUC-HUCP v širším kontextu vývoje středoevropského dějepisectví 60. let 20. století a současně se pokouší o zhodnocení naplňování či nenaplňování cílů vytyčených v programových textech jeho redakce. Chronologické vymezení je v tomto ohledu dost jednoznačně dáno, protože se shoduje s působením klíčových autorů a členů redakční rady v ÚDAUK, kteří padli za „oběť“ normalizačním personálním čistkám. Z dnešního pohledu se jeví tak trochu jako malý zázrak, že se jeho vydávání podařilo i za takových podmínek udržet.

Dobový kontext

Pokud neobecně ve světové, pak určitě v evropské historiografii 50. a 60. let zaznamenaly velký vzestup proudy, které se vymezovaly vůči klasické politické historiografii. Na jedné straně to byla francouzská škola Annales, která již v meziválečném období připravila cestu pro nástup hospodářských a sociálních dějin korunovaný úspěchem Fernanda Braudela a jeho pojetí totálních dějin v knize *Středozevní moře a středozemní svět v době Filipa II.* (1. vydání 1949),¹⁰ na druhé straně se začaly objevovat první práce předznamenávající kvantifikační přístupy, kulturní dějiny a historickou antropologii.¹¹ Toto vše bylo pro studium vysokoškolské vzdělanosti podobně důležité, jako přelom v přístupu k dějinám vědy, který nastal během 60. let. Pokud bychom měli zmínit alespoň jedno zásadní dílo, byla by to samozřejmě *Struktura vědeckých revolucí* Thomase Samuela Kuhna,¹² která vyvolala plodné diskuse i mimo samotnou historiografii vědy¹³ a pomohla přivést do tohoto oboru sociálně-historické podněty. Tento vývoj šel ruku v ruce se směřováním k profesionalizaci

⁹ Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961 (= Sbirka pramenů a příruček k dějinám University Karlovy, I); tiž (edd.), *Matricula Facultatis Medicae Universitatis Pragensis 1657–1783*, Praha 1968 (= Monumenta historica Universitatis Carolinae Pragensis, I); Miroslav TRUC (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Iesu 1573–1617 (1565–1624)*, Praha 1968 (= Monumenta historica Universitatis Carolinae Pragensis, II); František KAVKA (ed.), *Stručné dějiny University Karlovy*, Praha 1964.

¹⁰ Přehledně Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*, Praha 2004; Franziska METZGER, *Geschichtsschreibung und Geschichtsdenken im 19. und 20. Jahrhundert*, Bern – Stuttgart – Wien 2011, s. 230–235.

¹¹ Srov. alespoň Janusz ŻARNOWSKI, *Metamorfozy społeczne. Historia społeczna. Metodologia – ewolucja – perspektywy*, Warszawa 2011; Lutz RAFAEL, *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München 2001 (zvláště kapitola IX a X pojednávající o dějinách idejí a sociálních dějinách).

¹² V již druhém českém překladu: Thomas S. KUHN, *Struktura vědeckých revolucí*, Praha 2022.

¹³ K souvisejícím sporům o pojetí sociologie vědy srov. Ziauddin SARDAR, *Thomas Kuhn a vědecké války*, Praha 2001.

historiografie vědy, ke které docházelo právě v první dekádě existence časopisu AUC-HUCP.¹⁴ Připomeňme již na tomto místě, že Historický ústav ČSAV zřídil samostatné oddělení dějin vědy a techniky (viz dále). V uvedené dekádě se pojem vědecko-technická revoluce stal slovním spojením, kterému se vzhledem k frekvenci výskytu ve sdělovacích prostředcích nemohli vyhnout ani žáci základních škol.

V československém prostředí se tyto změny samozřejmě prosazovaly pomaleji a postupně. Geopolitická a vnitropolitická situace měla své důsledky nejen ohledně infrastruktury oboru, ale také vůbec pro přístup k informacím ze svobodného světa. Zprostředkující roli tu hrála francouzská a polská historiografie. U první bylo možné využít její převažující levicové orientace, která ovšem dostávala ránu za ranou během politických procesů počátku 50. let, polských a maďarských událostí roku 1956 a nakonec invaze států Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. U druhé byla trvalým jevem největší otevřenost vůči světu v rámci východního bloku a dlouhodobé propojení právě s francouzskou historiografií. Jestliže František Kavka vzpomínal, že k založení *Mezinárodní komise pro dějiny univerzit* došlo v Krakově v roce 1962 a jejím prvním tajemníkem se stal autor (v té době nedávno vydaných) *Intelektuálů ve středověku* Jacques Le Goff¹⁵, nebyla to jen souhra náhod.¹⁶ Byl to skutečně otisk soudobé situace v oblasti výzkumu dějin univerzitní vzdělanosti. Je ale také třeba dodat, že právě v 60. letech se začínala dostávat z poválečné izolace historiografie německá. Tento fenomén je dobře zřetelný i na stránkách AUC-HUCP ve sledovaném období.

Počátky časopisu

V úvodu prvního čísla publikoval František Kavka text s názvem *Hlavní úkoly současného bádání o dějinách University Karlovy*, který můžeme považovat za programové prohlášení AUC-HUCP.¹⁷ V něm se přihlásil především k tradici české historiografie 19. století a dílům W. W. Tomka, Zikmunda Wintera, pro první polovinu 20. století pak Zdeňka Nejedlého (monografie o Masarykovi), ale také stále rovněž žijících autorů Václava Vojtíška a právního historika Václava Vaněčka, stejně jako s marxismem těžko spojitelného Františka Michálka Bartoše. Připomněl díla vzniklá v souvislosti s výročí 600 let od založení pražské univerzity i – bez jmenovitého výčtu – nejnovější práce. Následoval motiv, který rezonuje i v dalších dobových dokumentech a ve vzpomínkových textech: absence syntetické monografie, k níž mělo směřovat úsilí pracovníků ÚDAUK i redakční rady ústavu.¹⁸ Co do metodologie a výzkumných otázek, vedle obligátního postulátu „*důkladného osvojení*

¹⁴ V obecné rovině Daniel ŠPĚLDA, *Proměny historiografie vědy*, Praha 2009, s. 86–90.

¹⁵ Když autor v předmluvě k druhému vydání tohoto díla hodnotil svůj přístup, uváděl: „Vyjádřením tohoto přístupu je v první řadě užití výrazu ‚intelektuál‘, které by mělo přesunout pozornost od institucí k lidem, od idejí ke společenským strukturám, k praxi a k dobovému způsobu myšlení a umožnit začlenění jevu tak svěbytného, jakým je středověká univerzita, do dlouhodobých dějinných souvislostí.“ Viz Jacques LE GOFF, *Intelektuálové ve středověku*, Praha 1999, s. 7.

¹⁶ F. KAVKA, *Ohlédnutí*, s. 53.

¹⁷ František KAVKA, *Hlavní úkoly současného bádání o dějinách University Karlovy*, AUC-HUCP 1, 1960, s. 3–16.

¹⁸ F. KAVKA, *Hlavní úkoly*, s. 4; Ivana ČORNEJOVÁ, *Prst vzpomínek na novodobou historii univerzitního archivu aneb od Kavky po Litsche*, AUC-HUCP 58/1, 2018, s. 233–240, zde s. 234.

principů historického materialismu“ Kavka plédoval pro řadu moderních přístupů: interdisciplinární výzkum dějin jednotlivých oborů, mezinárodní zakotvení univerzity (včetně nezbytně nutného zahrnutí dějin Německé univerzity, jejíž přítomnost byla „mocným stimulem vývoje i na poli vědy“), potřeba studovat její vývoj v souvislostech s dějinami mimouniverzitních vědeckých institucí, ale také jako nedílné složky celého vzdělávacího systému.¹⁹ Tyto přístupy a plány byly v souladu s celosvětovým trendem, v němž do výzkumu dějin univerzit a akademií vkročily sociální a intelektuální dějiny, ale také metodické podněty založené na kvantifikaci a prosopografii. Programové prohlášení mělo samozřejmě své dobové limity poplatné vládnoucímu režimu.²⁰ Můžeme však konstatovat, že odhlédneme-li od nezbytných ideologických úliteb, byla základní obsahová složka programového prohlášení pozoruhodně otevřená aktuálním trendům a částečně i dosud tabuizovaným tématům.

Takto zněly oficiální proklamace a plány. Jak byla zamýšlena jejich realizace v praxi, může naznačit záznam z porady pracovníků ÚDAUK z téže doby (říjen 1960), kdy mezi zúčastněné přibyl také historik Jan Havránek (1928–2003), pozdější kmenový zaměstnanec ústavu.²¹ František Kavka odkazoval k pětiletému plánu a nutnosti textově připravit do konce roku 1963 „*střední dějiny University Karlovy*“, aby mohly být přeloženy a vydány před světovým historickým kongresem, který se měl konat v roce 1965 ve Vídni a který se opravdu stal plně otevřeným „oknem“, přes něž mohly desítky českých historiků nahlédnout do soudobé západoevropské historiografie.²² „Středními dějinami“ byly myšleny pozdější *Stručné dějiny University Karlovy*,²³ zatímco malá syntéza z pera samotného Františka Kavky²⁴ jim měla předcházet a vícesvazkové „velké dějiny“ měly následovat. Příprava *Stručných dějin* byla hlavním obsahem jednání, včetně rozvržení autorství jednotlivých kapitol a úvah o dalších nutných krocích (archivní výzkum ve Vídni, sběr vzpomínek „starých profesorů“). Zmínka o AUC-HUCP se omezuje na monotematické číslo, k němuž se ještě vrátíme a které bylo plánováno opravdu s předstihem: „*Na poradě se rovněž hovořilo o časopisu a znovu se konstatovalo, že jedno číslo Sborníku bude věnováno výročí university v Krakově. Bude dobře rovněž pamatovat na blížící se výročí Husovy smrti (1965).*“

Redakční rada

První číslo ještě připravoval Václav Vojtíšek a redigoval František Kavka.²⁵ Pak už vše bylo v režii redakční rady, která byla ustavena nejpозději během příprav druhého ročníku

¹⁹ F. KAVKA, *Hlavní úkoly*, s. 5–9, citace na s. 5 a 6.

²⁰ F. KAVKA, *Hlavní úkoly*, s. 11.

²¹ AUK, f. ÚDAUK, zápis redakční rady ze dne 4. 10. 1960.

²² František Kavka se jej účastnil jako člen sedmadvacetičlenné oficiální československé delegace a sekretář Československé historické společnosti. Neoficiální počet účastníků z Československa se ale pohyboval kolem dvou set osob. Srov. Bohumil JIROUŠEK, *Od Paříže k Vídni (Československo a kongresy let 1950–1960)*, in: týž, *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd, České Budějovice 2006*, s. 64–68.

²³ F. KAVKA (ed.), *Stručné dějiny*.

²⁴ Byla skutečně vydána v angličtině o dva roky později a následně také ve francouzském překladu. František KAVKA, *The Caroline University of Prague. A short Story*, Praha 1962.

²⁵ První číslo bylo připsáno jako dílo Václavu Vojtíškovi, který jej za pomoci Františka Kavky připravil k vydání (Kavka je v tiráži uveden jako redaktor svazku). Viz AUK, f. ÚDAUK, Redakční rada HUCPu (neuspořádané), nedatovaná zpráva.

časopisu. Její působnost nebyla omezena jen na AUC-HUCP, ale současně zahrnovala také všechny publikace vydávané ústavem. Sestávala z osmi osob: František Kavka, Karel Kučera, František Červinka, Václav Husa (po úmrtí v roce 1964 nebyl nahrazen), Vladimír Kašík, Luboš Nový, Ludmila Sinkulová, Václav Vaněček. Tato personální sestava byla stabilní a nezměnila se až do otřesů počínající normalizace.

Tajemníkem redakční rady se stal Karel Kučera, jehož výkonnost a obětavost František Kavka vysoce cenil: „*Byla to zásluha [brzké vydání prvního ročníku AUC-HUCP] Karla Kučery, který byl tajemníkem záhy ustavené redakční rady po všech deset ročníků (I–X/1) vydaných za mého předsednictví.*“²⁶ Oni dva byli jedinými interními členy rady za ÚDAUK.

Už v programovém prohlášení postuloval František Kavka spolupráci s oddělením dějin přírodních věd a techniky Historického ústavu ČSAV.²⁷ Výrazem této spolupráce bylo členství historika matematiky a fyziky Luboše Nového (1929–2017) v redakční radě AUC-HUCP.²⁸ Nový byl zároveň od roku 1968 šéfredaktorem časopisu *Dějiny věd a techniky*, mohl tak působit jako určitý svorník mezi oběma tematicky se částečně překrývajícími periodiky. Pod jeho vedením připravené *Dějiny exaktních věd a techniky v českých zemích* (1961) patřily nepochybně mezi domácí inspirace pro autory *Stručných dějin UK*.

Dalším pracovištěm, které bylo univerzitnímu archivu tradičně blízké, byl Ústav pro dějiny lékařství Fakulty všeobecného lékařství UK. V redakční radě jej zastupovala jeho vedoucí, čerstvě habilitovaná docentka Ludmila Sinkulová (1910–1988).

S FF UK byli spojeni dva Kavkovi jen o pár let mladší generační soupeřníci, docenti František Červinka (1923–1981)²⁹ a Vladimír Kašík (1925–2015), kteří stejně jako on po nějakou dobu studovali také na Vysoké škole politických a hospodářských věd. Oba se zabývali hlavně 19. stoletím, první z nich studentským hnutím,³⁰ druhý dějinami revolučních proudů a biografiemi jejich představitelů.

Ke starší generaci historiků patřili profesori Václav Husa (1906–1965) a Václav Vaněček (1905–1985). Zatímco Husa byl jako vedoucí Katedry českých dějin na FF UK Kavkovým nadřízeným,³¹ Vaněček byl vedoucím Katedry dějin státu a práva na Právnické fakultě UK a do redakční rady jej kvalifikovaly rovněž jeho práce ze starších právních dějin pražské univerzity. Oba mohli redakční radu zaštitit svými odbornými, ale také politickými konexemi. Jak dokládají dochované posudky, Vaněček se do praktických redakčních prací opakovaně zapojil jako recenzent článků předložených k otiskům.

Redakční rada ÚDAUK musela ve vztahu k časopisu od počátku řešit řadu běžných starostí – dodržování termínů, problémy s korekturami Státního pedagogického nakladatelství (SPN) nebo limity při zajištění autorů věnujících se přírodním vědám. Uzávěrky pro odevzdání textů byly stanoveny na 15. června a 30. září.³²

²⁶ F. KAVKA, *O počátcích práce na velkých dějinách UK*, s. 132.

²⁷ F. KAVKA, *Hlavní úkoly*, s. 7.

²⁸ AUK, f. ÚDAUK, neuspořádáno, Komplexní rozbor činnosti za rok 1962.

²⁹ Osobnosti Františka Červinky je věnována část sborníku *Semináře a studie k dějinám vědy*, Práce z dějin vědy, svazek 21. Vzhledem k našemu tématu jsou zvláště zajímavé příspěvky Eduarda Maura a Vladimíra Kašíka. Viz Antonín KOSTLÁN (ed.), *Semináře a studie k dějinám vědy*, Praha 2009 (Práce z dějin vědy = Studies in the history of sciences and humanities, sv. 21).

³⁰ Pro ediční řadu ÚDAUK *Práce z dějin University Karlovy* připravil její první svazek: František ČERVINKA, *Boje a směry českého pokrokového studentstva na sklonku minulého a na počátku našeho století*, Praha 1962.

³¹ Kavka považoval své vztahy s Husou za dobré nebo přinejhorším korektní. F. KAVKA, *Ohlédnutí*, s. 35–38.

³² AUK, f. ÚDAUK, zápis redakční rady ze dne 1. 6. 1961

Redakční rada vypracovala *Rámcový program sborníku HUCP 1961–1965*³³ (resp. její člen František Kavka).³⁴ Tento rámcový program, podle kterého se jednotlivé ročníky měly zaměřovat na konkrétní témata, nebyl dodržen. Druhé číslo roku 1963 se mělo věnovat FF UK, první číslo roku 1964 lékařské fakultě a druhé číslo roku 1964 pak právnické fakultě. S největší pravděpodobností byl rámcový program vypracován na pokyn vedení univerzity. Jak pak na jeho neplnění příslušné univerzitní orgány reagovaly, je otázkou. Rovněž byla vypracována *Základní rámcová thémata pro „Historia Universitatis Carolinae“*³⁵ s 21 okruhy. Ačkoliv témata (viz příloha) byla relativně podrobná, přesto nepokrývala celý záběr zaměření publikovaných textů. Je pravděpodobné, že dokument vznikl rovněž pro vedení univerzity a redakční rada neměla v plánu se jím přímo řídit a zamýšlela spíše vycházet z „programového prohlášení“ Františka Kavky.

Podoba periodika

Vzhledem k tomu, že AUC-HUCP byl zařazen do již existující řady univerzitních periodik, jeho podoba byla dopředu dána a z větší části se zachovala do dnes. Při publikování byly dodržovány celouniverzitní *Směrnice pro ediční činnost University Karlovy* z roku 1960.³⁶ Sešit o formátu větší A5 vydávala UK ve spolupráci se SPN, a to až do roku 1966, kdy si univerzita konečně zajistila vydávání publikací ve vlastní režii.³⁷ Od prvního do pátého ročníku byl časopis tisknut v nákladu 700 výtisků, ovšem od šestého ročníku došlo ke snížení počtu výtisků každého čísla na 500. Přední stránka nesla název periodika, rok, ročník, pořadové číslo a znak univerzity. Dodejme, že časopis až do šestého ročníku měl opravdu oficiální podtitul *Sborník příspěvků k dějinám University Karlovy*, který byl následně upraven na *Příspěvky k dějinám University Karlovy*. První tři ročníky disponovaly obsahem a abstrakty v češtině, ruštině, němčině a angličtině, od šestého do desátého ročníku byly tyto pouze v češtině a němčině. Cílení na potencionální čtenáře v zahraničí vypovídá o jistém politickém tání, stejně jako o vědomí mezinárodních souvislostí výzkumu dějin pražské univerzity. Obsah byl rozdělen na dvě části. Každé číslo začínalo vždy články/studiemi, za kterými následovaly zprávy a recenze. Ty byly pravděpodobně z důvodu úspory tisknuty ve dvou sloupcích na jedné straně menším fontem. Pořadí textů v čísle určovala redakční rada.³⁸

³³ AUK, f. ÚDAUK, HUCP (neuspořádáno).

³⁴ AUK, f. ÚDAUK, zápis redakční rady ze dne 25. 10. 1960.

³⁵ AUK, f. ÚDAUK, HUCP (neuspořádáno).

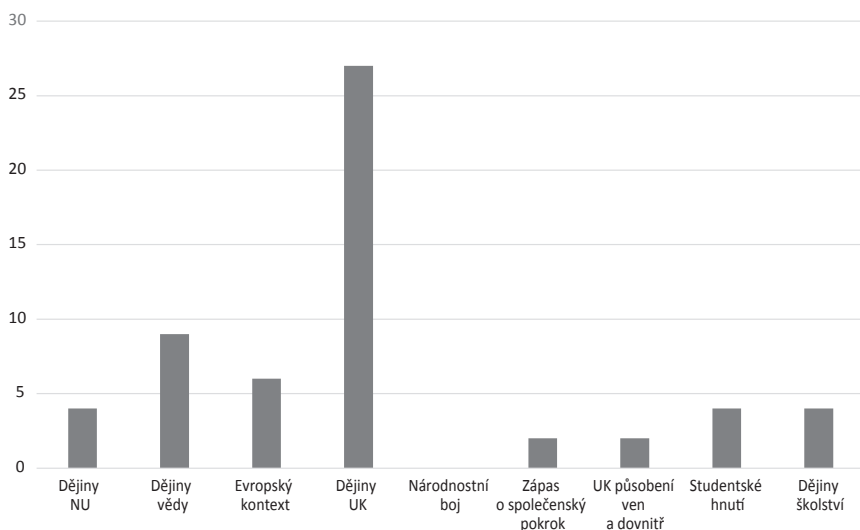
³⁶ AUK, f. ÚDAUK, Redakční rada (neuspořádáno), *Směrnice pro ediční činnost University Karlovy* (1960).

³⁷ AUK, f. ÚDAUK, Redakční rada (neuspořádáno), dopis předsedy ediční komise Pavla Levita Karlu Kučerovi, tajemníku redakční rady AUC-HUCP ze dne 24. 11. 1965.

³⁸ Např. se tak stalo na redakční radě konané dne 9. 12. 1960. Viz AUK, f. ÚDAUK, Redakční rada (neuspořádáno), zápis z redakční rady ze dne 9. 12. 1960.

Obsahová analýza

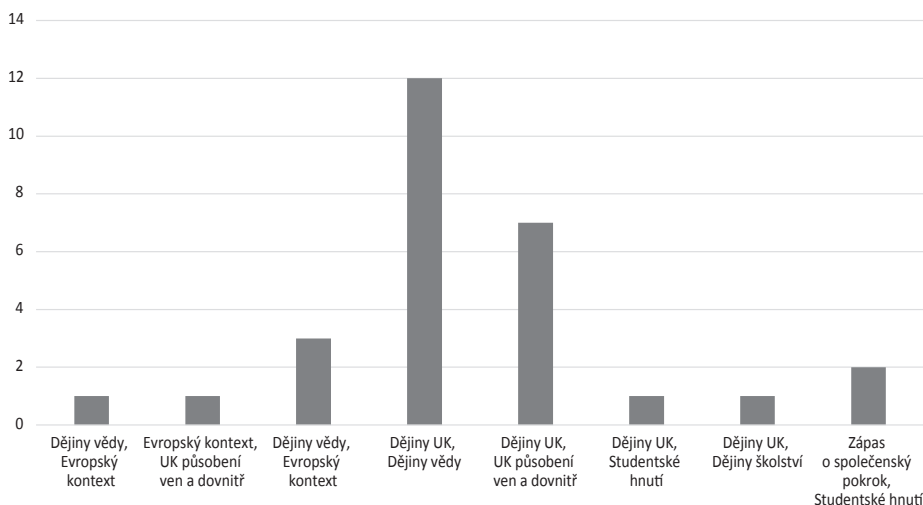
V prvním až desátém ročníku AUC-HUCP bylo otištěno celkem 86 článků/studií.³⁹ Na základě „programového prohlášení“ Františka Kavky z prvního čísla autoři tohoto článku stanovili základní tematické okruhy, a to *dějiny Německé univerzity v Praze, dějiny vědy, evropský kontext, dějiny Univerzity Karlovy, národnostní boj, zápas o společenský pokrok, Univerzita Karlova – její působení vně a uvnitř instituce, studentské hnutí*. Pro lepší rozřídění textů do jednotlivých kategorií přidali autoři navíc *dějiny školství*, které v „programovém prohlášení“ chybí, ovšem práce věnující se vývoji školství nižší než univerzitní úrovně byly na stránkách AUC-HUCP uveřejňovány. Celkem 28 textů autoři rozdělili do spojených kategorií, které pro tuto analýzu vytvořili. Jsou to *dějiny vědy a evropský kontext, evropský kontext a Univerzita Karlova, dějiny Univerzity Karlovy a evropský kontext, dějiny Univerzity Karlovy a dějiny vědy, dějiny Univerzity Karlovy a Univerzita Karlova – působení vně a dovnitř instituce, dějiny Univerzity Karlovy a studentské hnutí, dějiny Univerzity Karlovy a dějiny školství, zápas o společenský pokrok a studentské hnutí*. V rámci jednotlivých kategorií jsou jednoznačně nejvíce zastoupeny dějiny UK s 27 texty. Toto téma dominovalo ve většině ročníků s výjimkou zvláštního ročníku 1964 věnovaného 500letému výročí Jagellonské univerzity v Krakově. S velkým odstupem následovaly dějiny vědy (devět textů, dominantní v ročnících 1965 a 1967) a ostatní kategorie (viz graf 1). Jedinou nenaplněnou kategorií zůstal *národnostní boj*, ke které autoři nepřičítali žádný

Graf 1: Počet článků publikovaných v AUC-HUCP dle tematických okruhů z „programového prohlášení“ Františka Kavky (1960–1969)⁴⁰

³⁹ Do celkového počtu nebylo zahrnuto „programové prohlášení“ Františka Kavky. O recenzích a zprávách, které byly rovněž obsahem jednotlivých čísel, bude pojednáno níže.

⁴⁰ Všechny grafy a tabulky v této studii byly zpracovány na základě provedené analýzy obsahů prvního až desátého ročníku AUC-HUCP.

Graf 2: Počet článků publikovaných v AUC-HUCP, zasahujících dvě témata (1960–1969)

text. Ve spojených tematických okruzích „kralovaly“ dějiny Univerzity Karlovy a dějiny vědy s 12 texty, s jistým odstupem následovaly dějiny Univerzity Karlovy a Univerzita Karlova – působení vně a dovnitř instituce se sedmi texty. Zbývající témata byla zastoupena jednotkami textů (viz graf 2). Přestože většina článků/studií byla zaměřena na dějiny UK, periodikum dávalo prostor pro publikování i jiných témat, tak jak to uvedl František Kavka v „programovém prohlášení“.

Pod výše uvedenými 86 články/studiemi je podepsáno celkem 51 osob,⁴¹ přičemž poměr mezi pohlavími je 41 mužů a 10 žen. Nejplodnějšími přispěvateli v prvních deseti letech AUC-HUCP byli Karel Beránek, Miroslav Truc a Josef Tříška. Každý z nich přispěl pěti texty; Karel Beránek dvěma články a třemi materiálovými studiemi, přičemž u žádného textu neměl spoluautora. U Josefa Tříšky hraje zásadní roli fakt, že studie *Příspěvky ke středověké literární universitě* byla rozdělena do tří čísel (1/1968; 2/1968; 1/1969). Miroslav Truc měl u dvou textů spoluautora (Františka Šmahela a Karla Kučeru). Šest autorů ve sledovaném čase publikovalo 4 články/studie (viz tab. 1). Např. u Evy Rozsivalové to bylo díky tomu, že v čísle 2/1969 jí byly otištěny dva texty, přičemž jeden z nich byl jako náhrada za text J. Marka, který měl údajně po roce 1968 emigrovat.⁴² Po třech textech publikovala Ludmila Hlaváčková a Valentin Urfus. Dvěma nebo jedním textem přispělo 41 autorů (viz tab. 1). Uvedené počty vypovídají o tom, že AUC-HUCP měl své pravidelné přispěvatele, kteří opakovaně využívali této platformy pro publikování svých vědeckých výstupů. Na druhou stranu bylo vysoké i číslo autorů, kteří přispěli jedním nebo dvěma texty, což svědčí o otevřenosti AUC-HUCP a snaze redakční rady zajistit rozmanitost. Výmluvná je

⁴¹ Jedná se o analýzu obsahů jednotlivých čísel AUC-HUCP mezi lety 1960 až 1969. Pokud měl text více autorů, byl počítán u každého autora. Jestliže byl rozsáhlejší text rozdělen na více částí a byl tak otištěn ve více číslech AUC-HUCP, byly počítány jednotlivé části jako samostatné publikované texty.

⁴² AUK, f. ÚDAUK, Redakční rada (neuspořádáno), zápis z redakční rady ze dne 28. 4. 1971.

Tab. 1: Počty článků/studií publikovaných jednotlivými autory v AUC-HUCP (1960–1969)

Počet textů	Autor	Časový rozsah
5	Beránek Karel	1962–1968
5	Truc Miroslav (ÚDUK)	1960–1966
5	Tříška Josef (ÚDUK)	1965–1969
4	Hanzal Josef (ÚDUK)	1963–1967
4	Haubelt Josef	1960–1965
4	Hlaváček Ivan	1961–1965
4	Kučera Karel (ÚDAUK)	1960–1963
4	Polišenský Josef	1961–1965
4	Rozsívalová Eva	1961–1969
3	Hlaváčková Ludmila	1961–1968
3	Urfus Valentin	1961–1969
2	9 autorů a autorek	1960–1969
1	32 autorů a autorek	1960–1969

v této souvislosti skutečnost, že „pouze“ 19 článků/studií (22 %) bylo napsáno zaměstnanci Ústavu pro dějiny University Karlovy.

Kromě článků/studií byly na stránkách jednotlivých čísel AUC-HUCP (od druhého ročníku) publikovány rovněž tzv. referáty. V druhém až desátém ročníku bylo publikováno 66 referátů, na nichž se autorsky podílelo 24 osob, (22 mužů a 2 ženy). Nejplodnějším autorem v této oblasti byl s jasným předstihem Miroslav Truc, který přispěl 13 texty (11 recenzí, 2 přehledy bibliografie),⁴³ s odstupem pak následovali Jiří Klabouch (6 recenzí, 1 přehled bibliografie), Karel Kučera (7 recenzí) a Josef Hanzal (5 recenzí, 1 přehled bibliografie). Zbývajících 20 autorů přispělo jedním až třemi příspěvky (viz tab. 2). Podíváme-li se na podíl zaměstnanců Ústavu pro dějiny University Karlovy, připadá na ně 36 textů (54,5 %), tedy lehce přes polovinu.

Tab. 2: Počty recenzí a referátů publikovaných jednotlivými autory v AUC-HUCP (1961–1969)

Počet textů	Autor
13	Miroslav Truc (ÚDUK)
7	Jiří Klabouch
7	Karel Kučera (ÚDUK)
6	Josef Hanzal (ÚDUK)
3	4 autoři
2	5 autorů a autorek
1	11 autorů a autorek

⁴³ Recenze a bibliografické přehledy vyšly v AUC-HUCP ve svazcích 1/1961, 1/1962, 2/1962, 1/1963, 1/1965, 2/1965, 1/1966, 1/1969 a 2/1969.

Referáty rozdělili autoři článku do tří skupin dle jejich zaměření, a to na recenze, bibliografické přehledy a zprávy. Recenze představují a hodnotí domácí i zahraniční odbornou literaturu věnující se dějinám univerzit a vědy, a to jak publikace, tak i studie. Do této kategorie byly zařazeny i texty, které rozebírají a navzájem porovnávají více prací. Jednalo se o dominantní náplň referátů, neboť jich bylo na stránkách AUC-HUCP v druhém až desátém ročníku otištěno 53. Z velké části byla pozornost věnována především literatuře zaměřující se na univerzitní prostředí v prostoru Československa (25 recenzí), po níž se značným odstupem následovala literatura pojednávající o univerzitách rakouských (6 recenzí) a polských (5 recenzí). V bibliografických přehledech byla souhrnně představována publikovaná odborná literatura k vybranému tématu, ať ke konkrétní univerzitě či vědnímu oboru. Ačkoliv jich bylo publikováno ve sledovaném období pouze sedm, tedy výrazně méně než recenzí, představují užitečný zdroj zpráv o zahraniční literatuře ke 150 letům Humboldtovy univerzity,⁴⁴ sovětské literatuře k dějinám matematiky na univerzitách,⁴⁵ k dějinám univerzitní právní nauky v Polsku,⁴⁶ obsah německého periodika *Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt*,⁴⁷ k dílu Bernarda Bolzana,⁴⁸ 600. výročí vídeňské univerzity⁴⁹ a literatuře o Wyclifovi⁵⁰. Pět zpráv referuje o význačných událostech, jakými byly přednáška profesora Svena Stellinga-Michauda o historických pracích k dějinám středověkých a renesančních univerzit,⁵¹ přednáška profesora Adama Vetulianiho⁵² v Kabinetu dějin státu a práva Československé socialistické republiky,⁵³ Mezinárodní symposium k šestistému výročí Jagellonské univerzity v Krakově,⁵⁴ první zasedání Mezinárodní komise pro dějiny univerzit⁵⁵ a padesáté výročí univerzity v Lublani.⁵⁶ Autoři článku do této kategorie zahrnuli i jednu diskuzi/polemiku Josefa Tříšky s P. Spunarem a jeho mimořádně kritickou recenzí knihy *Literární činnost předhusitské univerzity*.⁵⁷

Bližší pozornost si jistě zaslouží příprava speciálního čísla, které jsme již zmínili a které reagovalo na kulaté jubileum krakovské *almae matris*.⁵⁸ Nebyla asi úplně jednoduchá,

⁴⁴ Miroslav TRUC (Mtc.), *150 let Humboldtovy university*, AUC-HUCP 3/1, 1962, s. 153–163.

⁴⁵ Luboš NOVÝ, *K sovětské literatuře o dějinách matematiky na univerzitách*, AUC-HUCP 4/1, 1963, s. 122–125.

⁴⁶ Jiří KLABOUCH, *Z nové literatury k dějinám univerzitní právní nauky v Polsku*, tamtéž, s. 125–129.

⁴⁷ Miroslav TRUC (Mtc.), *Německé periodikum věnované dějinám erfurtské university*, tamtéž, s. 129–132.

⁴⁸ Josef HANZAL (J. Hz.), *Nové příspěvky k dílu Bernarda Bolzana*, AUC-HUCP 9/1, 1968, s. 98–99.

⁴⁹ Gerda KOLLER, *Zpráva o literatuře k 600. výročí založení vídeňské university*, AUC-HUCP 9/2, 1968, s. 143–148.

⁵⁰ Miloslav KAŇÁK, *K nové anglické literatuře o Wyclifovi*, AUC-HUCP 10/2, 1969, s. 67–76.

⁵¹ František KAVKA, *Posledních dvacetpět let historické práce v dějinách středověkých a renesančních universit*, AUC-HUCP 2/2, 1961, s. 154–156.

⁵² Výjezd do Prahy byl pro významného krakovského právního historika, pronásledovaného režimem, po delší době první možností prezentovat výsledky svých výzkumů ke starším dějinám evropských univerzit, kanonického práva a právních rukopisů na zahraniční půdě a této možnosti si cenil. Srov. Piotr BILIŃSKI, *Adam Vetulani. Historyk prawa polskiego i kanonicznego*, Kraków 2023, s. 201; Jiří KEJŘ, *Žil jsem ve středověku*, Praha 2012, s. 128.

⁵³ Vladislav PROCHÁZKA, *Přednáška o studiu práv na krakovské universitě ve 14. století*, AUC-HUCP 4/1, 1963, s. 138–139.

⁵⁴ František KAVKA, *Mezinárodní symposium k šestistému výročí Jagellonské university v Krakově*, AUC-HUCP 6/1, 1965, s. 87–88.

⁵⁵ Týž, *Prvé zasedání Mezinárodní komise pro dějiny universit*, tamtéž, s. 88–89.

⁵⁶ Jaroslav MORÁVEK, *Padesát let university v Lublani*, AUC-HUCP 10/2, 1969, s. 76–77.

⁵⁷ Josef TŘÍŠKA, *Literární činnost předhusitské university*, Praha 1967; odpověď na kritiku: Týž, *Defensio laboris*, AUC-HUCP 9/2, 1968, s. 139–142.

⁵⁸ Jednalo se o AUC-HUCP 5/1–2, 1964 (s podtitulem *Sborník příspěvků k 600. výročí Jagellonské university v Krakově*). Ke kontextu oslav srov. Urszula PERKOWSKA, *Jubileusz Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000.

Tab. 3: Regionální zaměření (dle států) recenzí, bibliografických přehledů a zpráv v AUC-HUCP (1961–1969)

Země	Recenze	Bibliografie	Zprávy	Celkem
Československo	25	0	1	26
Polsko	5	1	1	7
Rakousko	6	1	0	7
Evropa	2	1	3	6
Německá demokratická republika	4	2	0	6
Francie	3	0	0	3
Spolková republika Německo	3	0	0	3
Sovětský svaz	2	1	0	3
Velká Británie	1	1	0	2
Itálie	1	0	0	1
Švýcarsko	1	0	0	1
Jugoslávie (Slovinsko)	0	0	1	1
Celkem	53	7	6	66

protože z *Rámcového programu 1961–1965* vyplývá, že z polské strany měl důležitou roli hrát historik specializující se na humanismus Kazimierz Lepszy. Ten byl ale v jubilejním roce Jagellonské univerzity dokonce jejím rektorem (téhož roku také nenadále zemřel) a nepochybně se nedalo počítat přímo s jeho účastí, příprava textů tak byla svěřena jiným odborníkům. Ačkoli zatím neznáme přesný postup redakce, je zřejmé, že dlouho dopředu plánované vydání monografického čísla časopisu se podařilo, ať už co do oslovení domácích polonistů, tak zahraničních odborníků. Z pracovníků ÚDAUK se autorsky účastnil Miroslav Truc, který snad v této souvislosti navštívil Krakov. Dochovaný děkovný dopis Henryka Barycze (viz obrazová příloha) jakožto v té době nejvýznamnějšího polského historika vysokého školství a autora zásadního textu k polsko-českým historickým akademickým kontaktům, svědčí o úspěchu edičního záměru.

Závěr

Horní chronologická hranice tohoto příspěvku byla zvolena zcela záměrně – během příprav desátého ročníku časopisu AUC-HUCP byla jeho redakce, respektive větší část personálu ÚDAUK v důsledku politické perzekuce zcela rozprášena. V redakční radě zůstali jen externí členové, kteří měli odpovídající politický profil – Ludmila Sinkulová, Luboš Nový a Václav Vaněček, který se stal také novým předsedou redakční rady a zůstal jím až do své smrti (†1985). František Kavka považoval před svým vynuceným odchodem práci v redakční radě ÚDAUK za jedno ze svých nejdůležitějších poslání.⁵⁹ Další výzkum by měl ukázat,

⁵⁹ „Patřil jsem k těm, kteří považovali za důležitější než exil či okázalé vystupování ze strany pokračovat v započatém díle na všech jeho úrovních a využít krátkého času k uskutečnění všeho, co by mohlo hlouběji

nakolik se profil časopisu s těmito změnami proměnil – již teď ovšem můžeme říci, že v podmínkách české historiografie doby normalizace představoval přinejmenším nadprůměr a do jisté míry i „niku“, do níž se mohli uchýlit alespoň někteří odborníci s kádrovými problémy.⁶⁰

Lze konstatovat, že AUC-HUCP představuje zcela výjimečný pokus o etablování široce zaměřeného odborného časopisu, věnujícího se dějinám vysokého školství, s důrazem na jednu konkrétní instituci, ovšem ve středoevropském kontextu. Jedná se tak o starší počín, než je oxfordské periodikum *History of Universities* (od 1984) a německý *Jahrbuch für Universitätsgeschichte* (od 1998). Tento text podle názoru autorů prokázal, že ambiciózní projekt redaktorů a autorů nejstaršího evropského časopisu specializovaného na univerzitní dějiny se v první dekádě své existence úspěšně etabloval v domácím i středoevropském měřítku. Zároveň je svědectvím o recepci nových proudů zkoumajících intelektuální a kulturní dějiny, ale také o užitečnosti praktického propojení více souvisejících úkolů (archivní činnost – příprava syntézy dějin univerzity – publikování souvisejících přípravných studií).

Tímto textem samozřejmě nebylo řečeno poslední slovo. K lepšímu poznání může v budoucnu snad posloužit i korespondence z osobních fondů členů redakce a autorů (František Kavka, Josef Polišenský, Jan Havránek), které jsou však zatím nezpracované. Podobně se mohou objevit relevantní písemné prameny v zahraničních archivech, zejména německých a polských. Stejně tak je nepochybně možné podrobněji analyzovat obsahovou strukturu časopisu, která byla v této studii kvantifikována jen v hrubých obrysech.

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy „Cooperatio“, vědní oblast „History“, obor Dějiny a filozofie vědy.

MAREK ĎURČANSKÝ – ANDREA VEVERKOVÁ

Die Gründung und die ersten zehn Jahrgänge der Zeitschrift *Acta Universitatis Carolinae* – *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag befasst sich mit der Gründung und den ersten zehn Jahrgängen (1960–1969) der Fachzeitschrift *Acta Universitatis Carolinae* – *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (AUC-HUCP), die von Anfang an vom Institut für Geschichte der Karlsuniversität (heute Institut für Geschichte und Archiv der Karlsuniversität) herausgegeben wird. Das Thema des Beitrags wird dabei im breiteren Kontext der Entwicklung der mitteleuropäischen Historiographie der 1960er Jahre behandelt, wobei zugleich eine Einschätzung versucht wird, inwieweit die in den Programmtexten der Zeitschriftenredaktion gesteckten Ziele erreicht worden sind. Nach einer Einleitung folgen fünf Abschnitte (Der zeitgenössische historische Kontext; Die Anfänge der Zeitschrift; Der Redaktionsrat; Die Gestalt des Periodikums; Inhaltliche Analyse) und ein abschließendes Fazit.

vřýt stopu této doby do paměti budoucích. Pro mne to znamenalo pokračovat co nejintenzivněji v pedagogické práci, v činnosti v Ústavu dějin UK a v redigování jeho časopisu, kde ještě všude bylo možné říci své slovo.“ F. KAVKA, *Ohlédnutí*, s. 60.

⁶⁰ Což platí o Archivu UK v době, kdy byl Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy zrušen, i v obecné rovině. Přesvědčivou kombinaci věcné zprávy a osobního svědectví podal Michal SVATOŠ, *Das Institut für die Geschichte der Karls-Universität in Prag: Versuch einer Bilanz der letzten zwanzig Jahre*, *Bohemia* 33/2, 1992, s. 361–370.

In dem Abschnitt über den zeitgenössischen historischen Kontext wird die Entstehung der Zeitschrift in Zusammenhang mit dem Einfluss der französischen Annales-Schule sowie mit der Entfaltung quantitativer Methoden in der Historiographie und mit dem Aufschwung der Wissenschaftsgeschichte gebracht. Auf diese Situation reagierte auch das Historische Institut der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, in der eine selbstständige Abteilung für Wissenschaftsgeschichte eingerichtet wurde, deren Vertreter einen Sitz im Redaktionsrat von AUC-HUCP innehatte. Eine gewichtige Rolle spielten auch die innenpolitischen Verhältnisse, konkret eine größere Offenheit gegenüber dem westlichen Lager sowie freiheitlichere Publikationsbedingungen. Redaktion und Autoren der Zeitschrift reagierten vor allem auf die Entwicklung der polnischen, französischen, österreichischen und deutschen Historiographie (und zwar sowohl in der Bundesrepublik Deutschland als auch in der DDR). Diese Offenheit hatte sich bereits in einer programmatischen Erklärung geäußert. Initiator der Zeitschrift AUC-HUCP war der langjährige Direktor des Universitätsarchivs, Václav Vojtěšek (1883–1974), doch der tatsächliche *spiritus movens* war der Mediävist František Kavka (1920–2005). Das bisherige Archiv der Karlsuniversität wurde 1958 mit dem neu entstandenen Institut für Geschichte der Karlsuniversität vereint und Kavka wurde, angesichts der Pensionierung von Václav Vojtěšek, Direktor dieser Institution. Die Gründung der von letzterer herausgegebenen Zeitschrift AUC-HUCP war auch mit Plänen verbunden, die Geschichte der Karlsuniversität detailliert zu bearbeiten. Noch im Laufe der 1960er Jahre gelang es einem Autorenkollektiv unter Leitung von František Kavka, eine einbändige konzise Geschichte der Karlsuniversität herauszugeben (1964).

Der nächste Abschnitt ist dem Redaktionsrat gewidmet, dem die Herausgabe sämtlicher Arbeiten des Instituts oblag, und stellt die einzelnen Personen vor (František Kavka, Karel Kučera, František Červinka, Václav Husa, Vladimír Kašík, Luboš Nový, Ludmila Sinkulová, Václav Vaněček), die in dem von uns verfolgten Zeitraum im Redaktionsrat des Instituts für Geschichte der Karlsuniversität tätig waren, sowie ihre Tätigkeit für die Zeitschrift und weitere Projekte. 1970 wurde der Redaktionsrat aufgelöst, weil ein Teil seiner Mitglieder infolge ihrer Aktivitäten zur Zeit des „Prager Frühlings“ Verfolgungen ausgesetzt war. Die Gestalt des Periodikums äußert sich in Format, Inhalt und Auflage, in welcher die Zeitschrift in den 1960er Jahren herausgegeben wurde. Die inhaltliche Analyse bietet eine Übersicht über die Themen der publizierten Artikel/Studien, über Rezensionen und diverse Berichte sowie über ihre Autoren. Insgesamt 86 Studien/Artikel wurden in thematische Kategorien aufgeteilt, die sich aus der in der ersten Zeitschriftennummer abgedruckten programmatischen Erklärung ergeben (Autor ist František Kavka). Bei den Rezensionen wurde die Herkunft der besprochenen Publikationen verfolgt. Die Zusammensetzung der Textautoren (insgesamt 51 Personen bei Artikeln/Studien und 24 Personen bei den Rezensionen und Berichten) wurde vor allem anhand der Anzahl/Häufigkeit der publizierten Texte analysiert. Besondere Aufmerksamkeit galt dann der monothematischen Doppelnummer des vierten Zeitschriftenjahrgangs (1964) anlässlich der 500-Jahrfeier der Jagiellonenuniversität Krakau.

Man kann sagen, dass die AUC-HUCP einen außergewöhnlichen Versuch darstellen, eine breit angelegte Fachzeitschrift ins Leben zu rufen, die sich mit der Geschichte des Hochschulwesens befasst, wobei der Nachdruck auf einer konkreten Einrichtung liegt, allerdings im mitteleuropäischen Kontext. Es handelt sich somit um ein älteres Unternehmen als das Oxford Periodikum *History of Universities* (seit 1984) und das deutsche Jahrbuch für Universitätsgeschichte (seit 1998). Vorliegender Beitrag hat gezeigt, dass sich das ehrgeizige Projekt von Redakteuren und Autoren in der ersten Dekade seines Bestehens erfolgreich im einheimischen und im mitteleuropäischen Maßstab etablieren konnte. Gleichzeitig zeugt es von der Rezeption neuer Richtungen in der Erforschung der Geistes- und Kulturgeschichte, aber auch von der Nützlichkeit der praktischen Verbindung mehrerer zusammenhängender Aufgaben (archivalische Tätigkeit – Vorbereitung einer Synthese der Universitätsgeschichte – Publizierung zusammenhängender Vorbereitungsstudien).

Vorliegender Beitrag ist das erste Ergebnis laufender Forschung zu einer komplexen Geschichte der AUC-HUCP.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D.
Ústav dějin UK a archiv UK
marek.durcansky@ruk.cuni.cz

Mgr. Andrea Veverková
Ústav dějin UK a archiv UK
andrea.veverkova@ruk.cuni.cz

Obrazová příloha

Obr. 1: Zleva Dr. Josef Hanzal, Dr. Zdeněk Poustka, Dr. Miroslav Truc (Bořivoj Čelovský, *Nezlomný duch. Historik Josef Hanzal 1934–2002*, Šenov u Ostravy 2003)

Rámcový program sborníku HUC 1961 - 1965		
Názvy pracovní	Zajišťuje	Rok redakčního zpracování
1) KŠČ a pokrokové studentské hnutí na UK (k 40. výročí založení KŠČ)	Kašík	1961
2) UK a rozmach pozitivismu v přírodních vědách v 2. pol. 19. stol.	Nový	
1) Rozdělení UK r. 1882, jeho význam a počátky nových fakult	Havránek	1962
2) Filozofická fakulta UK 1882-1918 ve vývoji české filosofie (historiografie, jazykovědy)	Červinka	
1) Vznik přírodovědecké fakulty a jeho význam		1962
2) Přírodní vědy na UK v letech 1922-1939 (přírodovědecká a lékařská fakulta) (bude jako syntéza pokus o syntézu nebo některé kapitoly tematu) Možno doplnit dalšími tematy :		
3) Vývoj přírodovědeckých ústavů UK		
4) Studium na přírodovědecké fakultě UK - jeho metody a orientace		
1) Únor 1948 na UK		1963
2) Úloha UK v rozvoji marxismu na poli společenských věd 1948 - 1958		
3) Nové sociálně politické postavení univerzitního posluchače 1948 - 1960		
Prvé číslo sborníku bude věnováno 600. výročí Jagellonské univerzity v Krakově, zahrnuje 2 studie polské (Lepszy a kol.), třeba dodat 1 studii naši. Pro případ, že by závazky nebyly dodrženy, připravit vývoj mezinárodních styků UK 1948 - 1962		
1) Filozofická fakulta 1918 - 1939 - hlavní přínos k vývoji společenských věd		
2) Veřejné postavení filozofické fakulty 1918 - 1939		
3) Sociální poměry posluchačů filozofické fakulty 1918 - 1939 (statisticko-demografická studie)		

Obr. 2a a 2b: Rámcový program sborníku AUC-HUCP 1961–1965 vypracovaný F. Kavkou (AUK, f. ÚDAUK, Redakční rada – neuspořádáno)

Názvy pracovní	Zajišťuje	Rok redakčního zpracování
1) Lékařská fakulta UK 1919 - 1939 - hlavní přínos k vývoji lékařských věd (kromě theoretických)		1964
2) Veřejné působení lékařské fakulty v těchto letech		
3) Sociální poměry studentů LF v těchto letech		
1) Právnická fakulta UK 1918 - 1939 - její postavení ve vývoji právních věd		
2) Veřejné působení fakulty v těchto letech		1965
3) Sociální poměry posluchačů fakulty v těchto letech		
4) Článek k výročí založení vídeňské univerzity		
1) UK a národní obrození		1965
2) UK v revolučním roce 1848		

Základní rámcová témata pro "Historia universitatis Carolinae"
(návrhy pracovní).

- 1) Husitství
- 2) Humanismus
- 3) Boj o nové vědecké myšlení v 18. stol. (univerzitní reformy).
- 4) Postavení UK v národním obrození
- 5) Universita v buržoasní revoluci r. 1848
- 6) Rozmach pozitivismu v druhé polovině 19. stol.
- 7) Rok 1882 a jeho význam
- 8) Počátky studentského hnutí
- 9) Studentské hnutí od devadesátých let do r. 1918
- 10) Střetnutí zájmů české a německé buržoasie na půdě univerzitní
- 11) Německá universita 1882 - 1918
- 12) Úloha UK v rozvoji přírodních věd 20. stol.
- 13) Úloha UK ve vývoji společenských věd 20. stol.
- 14) Společenská funkce university za předmnichovské republiky
- 15) Pokrokové studentské hnutí za předmnichovské republiky
- 16) Německá universita za předmnichovské republiky a v období okupace (Význam vědecký, politický, vztah k nacismu)
- 17) Úloha UK v boji proti okupantům
- 18) Úloha UK v boji dělnické třídy o vybudování socialismu
- 19) Úloha UK v rozvoji marxistické vědy
- 20) UK a výchova nové socialistické inteligence
- 21) Mezinárodní postavení UK - dějiny a současnost

Obr. 3: Rámcová témata
pravděpodobně z počátku 60. let
(AUK, f. ÚDAUK, Redakční
rada – neuspořádáno)

Prof. Dr. Henryk Barycz
Kraków, Al. Mickiewicza 24 m. 2

14.5. listopad 1966

60 2

Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy

W Krakowie, dnia 30 kwietnia 1966 r.

Došlo 10.5.66

Čís. 223 příloha: -

P.T. Rektorát University Karlovy

v P r a z e

Jestem ogromnie wzruszony żaskawym przysięsaniem mi niezwykle cennej i interesującej książki czesko polskiej "Sborník příspěvků k 600. výročí Jagellonské university" i pragnę niniejszym wyrazić za to Jego Magnificencji Panu Rektorowi Wzciędnego Uniwersytetu Karola serdeczne i gorące podziękowanie. Źtrzymana książka stanowi dla mnie nie tylko cenną pomoc naukową w studiach nad dziejami Krakowskiego Uniwersytetu, ale jednocześnie symbol współpracy kulturalnej czesko polskiej.

Proszę o przyjęcie wyrazów najgłębszego poważania

Henryk Barycz

/Henryk Barycz/

v. prof.
na almanachu

Obr. 4: Poděkování za čtvrtý
monotematický ročník AUC-HUCP
věnovaný pětistému výročí založení
Krakovské univerzity od Henryka
Barycze (AUK, f. ÚDAUK, k. 1966,
spisový materiál – neuspořádáno)

„MY TADY MUZEOLOGII TAKÉ DOOPRAVDY DĚLÁME...“¹ NÁRODNÍ MUZEUM A ODBORNÉ VZDĚLÁVÁNÍ MUZEJNÍKŮ V LETECH 1918 AŽ 1989

LIBOR JŮN

‘WE DO ACTUALLY WORK IN MUSEOLOGY...’ THE NATIONAL MUSEUM AND TRAINING OF MUSEUM PROFESSIONALS IN 1918–1989

Within the activities of the National Museum, education of museum professionals played an irreplaceable role, although it became more prominent only after 1945 and especially after 1948, when the National Museum was (in 1949) transformed into a state institution. As such, it was executing cultural and science policies of the state, at that time fully controlled by the Communist Party of Czechoslovakia, which had a monopoly on power. Even so, the programmes educating museum professionals, which operated through a collaboration between the National Museum and Faculty of Arts of the Charles University, achieved numerous notable successes. Their achievements were appreciated even abroad and significantly influenced the development of museum science both within the country and internationally. In the 1980s, it was decided, without any justification, that the museum science course implemented through a collaboration between the museum and the faculty should end. This was a needless step, and the programme has not been fully replaced to this day.

Keywords: National Museum – Faculty of Arts of Charles University – Czechoslovakia – cultural heritage – education – cultural policy – Communist Party of Czechoslovakia – museum science

DOI: 10.14712/23365730.2026.5

Otázka vzdělávání, jeho kvality, přístupnosti a celkové úrovně nepochybně náleží k velice důležitým atributům té které společnosti a velice často spoluurčuje i její bezprostřední osudy. Proto nás jistě nepřekvapí úvaha o podobně důležité roli vzdělávání v celém muzejnickém oboru a v činnosti jednotlivých muzeí. A aniž bychom chtěli umenšit význam vzdělávání praktikovaného v muzeích směrem k odborné a laické veřejnosti, často propojeného s osvětovými úkoly, hodláme naši pozornost soustředit jiným směrem. A to ke vzdělávání určeného pro muzejníky. Ať už se jednalo o muzejníky již působící v konkrétních muzeích nebo o ty, kteří se na svoji profesní dráhu teprve připravovali. Za místo, kde budeme tento zajímavý a důležitý děj sledovat, jsme zvolili Národní muzeum, jednu z nejdůležitějších tuzemských paměťových institucí s dlouhodobým a prokazatelným vlivem na českou vědu a kulturu, ale i obecnější vývoj české a československé společnosti.² Zvolený čas našeho

¹ Z úvodního projevu Jiřího Neustupného při zahájení výukového kurzu muzejních konzervátorů a preparátorů v Národním muzeu, 30. ledna 1948. Libor JŮN, *Paměť Národního muzea*, Praha 2023, s. 77.

² K tomuto tématu např. Karel SKLENÁŘ, *Obraz vlasti – příběh Národního muzea*, Praha 2001; Klára WOITSCHOVÁ – Libor JŮN, *Národní muzeum v éře Československa*, Praha 2019.

odborného zájmu, ohraničený léty 1918 a 1989 a kryjící se tak s podstatnou částí existence československého státu, nám umožňuje pokusit se zodpovědět na hned několik významných otázek, rozkrývajících vztah mezi státem, ať už demokratickým či autoritářským, a muzejnictvím podléhajícím tu většímu či menšímu vlivu státu. Můžeme pozorovat konfrontaci státu s rozvojem odborného muzejnického vzdělávání s motivy politického a ideologického ovlivňování tohoto specializovaného vzdělávacího procesu.

Jednu z hlavních rolí v našem líčení, jak už plyne z výše uvedeného, jsme přisoudili Národnímu muzeu. To vždy náleželo k nejvýznamnějším domácím muzejním institucím, ať už v souvislostech českých nebo československých. V každém ohledu se jednalo o prestižní ústav spoluvytvářející vědecké poznání a rozvíjející kulturní vědomí. Byť byl sice časem do pozadí odsunut jeho dřívější zemsky vlastenecký, a tudíž i dvojjazyčný charakter a muzeum se stalo institucí uvědoměle nacionálně českou. Na rozdíl od toho však nikdy neztratilo svůj vědecký a široce osvětový charakter. A minimálně až do rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou univerzitu bylo muzeum i největší a publikačně nejproduktivnější autenticky českou vědeckou institucí s vlastním česky tištěným vědeckým časopisem.³ Nezpochybnitelný byl i jeho symbolický význam, od roku 1891 nerozlučně spjatý s nově otevřeným muzejním palácem ovládajícím horní hranu Václavského náměstí,⁴ po čase ještě doplněný (1913) o sochu českého světce a mučedníka, knížete svatého Václava.

Vzestup české univerzity a konečně v roce 1918 vznik samostatného Československa přinesly pro muzeum mnoho změn a výzev. Česká a následně i československá kritická věda se rychle vyvíjela, a to hlavně zásluhou univerzity a muzeum se v mnoha ohledech začalo jevit jako instituce zastaralá a těžkopádná. A na tomto faktu často nic neměnilo ani úzké personální propojení muzea právě s univerzitou, ať už ve vědách humanitních či přírodních. Tato zdánlivě nepochopitelná situace však měla své velmi jednoduché vysvětlení. Odborný personál muzea, alespoň částečně tvořený osobami angažovanými na české univerzitě, jen s velkými obtížemi prosazoval své představy proti rozhodnutím správního výboru fakticky soukromé Společnosti Národního muzea, ovládaného spíše konzervativními osobnostmi, často víceméně oprávněně podezíranými z neochoty akceptovat poznatky moderní vědy. Mnoho z toho otravovalo všední dny muzea už hluboko před vypuknutím války v létě roku 1914 a nemalá část těchto konfliktů se až v překvapivě velké míře přenesla i do běžné praxe meziválečného muzea „československých“ časů.⁵ Jedním z důležitých míst, kde se odehrávalo mnoho diskusí, často velice bouřlivých a vypjatých, o muzejních záležitostech se stal *Spolek vysokoškolských odborných úředníků Národního muzea v Praze*⁶ vzniklý v květnu

³ Jedná se o *Časopis Národního muzea*, jehož 1. ročník byl díky úsilí Františka Palackého vydán už v roce 1827 jako *Časopis Společnosti Wlastenského Museum w Čechách*. Časopis je nejstarším českým, nepřetržitě vycházejícím vědeckým periodikem. Klára WOITSCHOVÁ, *Časopis Národního muzea v letech 1827–2012*, Český lid 100, 2013, s. 5–26.

⁴ V tomto ohledu jistě zaujme i dobová kritika architekta nové muzejní budovy Josefa Schulze zpochybňující zasazení hmoty objektu muzea do okolní zástavby. Lubomír SRŠEŇ, *Národní muzeum. Příručka – architektura, výzdoba a původní vybavení hlavní budovy Národního muzea v Praze*, Praha 1990, s. 58; Vladimír DENKSTEIN, *Budova Národního muzea*, in: *Národní muzeum 1818–1948*, Praha 1949, s. 15–30.

⁵ Unikátním pramenem k poznání všedního fungování Národního muzea doby předválečné i meziválečné jsou v tomto ohledu nedoceněné deníky odborného knihovníka a pozdějšího ředitele muzejní knihovny Josefa Volfy, objevené teprve relativně nedávno. Klára WOITSCHOVÁ, *Národní muzeum a Josef Volf počátkem roku 1919*, *Časopis Národního muzea*, řada historická, 185/3–4, 2026, s. 71–83.

⁶ ANM, f. Spolek vysokoškolských odborných úředníků Národního muzea v Praze 1920–1949.

1920. Jeho dva zástupci následně získali právo účastnit se pravidelných schůzí správního výboru muzejní společnosti, byť pouze s poradním hlasem. I to však byl na poměry muzea úspěch, svědčící o postupné demokratizaci tamních poměrů.

Nepřilíší potěšující situaci, vzniklou ještě před koncem 19. století a svými četnými dozvuky zasahující až do zmiňovaných meziválečných časů, poměrně přesně popsal i zasloužilý archivář a historik Václav Vojtíšek?: „[...] že *Společnost Národního musea nezískala plnější půdu v české veřejnosti, způsobil i zvláštní stav, do něhož přišla při svém složení i při složení úřednictva musejního. Nastalo v nich zpoždění proti rozletu vědy na půdě univerzitní. Nedlouho, co byla Karlova universita vrácena do rukou českého národa, zahájila vedením Masarykovým, Gebauerovým a Gollovým boj za vědeckou pravdu a národní čest.*“⁸ Možnost vzájemné a jistě i velmi prospěšné úzké spolupráce obou významných vědeckých středisek tak byla od samého počátku výrazně ochromována. Navíc odborné spory záhy doplnily osobní sváry rámované četnými emocionálně laděnými polemikami.

Obecně tyto neshody náležely v bohatých muzejních dějinách k častým jevům, a hlavně k jevům v různých podobách se neustále navracejícím. Na jedné straně názory a představy jednotlivých muzejníků a na straně druhé odlišné představy muzejního vedení. Navíc po celý meziválečný čas muzeum řešilo nemalý a jen zdánlivě banální problém, a to jak se z muzea českého stát úspěšným muzeem československým, navíc poprvé ve svých dějinách muzeem státotvorného národa, byť nikoliv českého, ale právě československého. A je nutné i dnes ocenit hned několik tehdejších muzejnických generací, že jejich úsilí, často vedené spíše zkušeností a vědeckým citem než uvědomělým plánem, se v mezích možností potkávalo poměrně se značným úspěchem. A to přes chronické finanční obtíže, které muzeum zdědilo z předválečných i válečných časů. Teprve „pozemštění“ Národního muzea, které proběhlo v 30. letech 20. století bylo jistým příslibem dalšího rozvoje, a hlavně alespoň částečné garance pravidelného financování, byť to vše výrazně podvázala brzy vypuknuvší 2. světová válka.

Není se tak příliš čemu divit, že na organizaci odpovědného, cíleného a systematického vzdělávání muzejníků nezbývalo příliš času a svým způsobem se v meziválečném období na tomto poli nic výraznějšího nevykonalo. Vše se řešilo zprvu na úrovni osobních vztahů a ochoty starších a zkušenějších kolegů předávat své zkušenosti mladším kolegům, což v komplikovaných podmínkách muzea opětovně nebývalo úplně jednoduchou záležitostí. Muzejní knihovník Josef Volf⁹ ve svých denících zaznamenal škodolibou radost vedoucího muzejní knihovny Čenka Zíbrta¹⁰ nad rozpaky a začátečnickou neohrabaností Františka M. Bartoše,¹¹ který nebyl schopen splnit Zíbrtem mu vymyšlené úkoly.¹² „*Dnes nastoupil u nás ‚katalogizátor‘ dr. Bartoš. Zíbrt jej přijal velice divně, svým způsobem. Přivítal jej, sdělil mu, že se mu do ničeho míchat nebude, že je suverénní a dal mu šikovně pro počátek katalogizace skříň XII., nejtěžší oříšek. Milý B. si s tím také nevěděl rady. Za dopoledne ‚popsal‘ 2 rukopisy, jak by je mohl popsati každý gymnasista (XII A 2, 3). V poledne přinesl*

⁷ Václav Vojtíšek (1883–1974), český archivář a historik, profesor UK a člen ČSAV.

⁸ K. SKLENÁŘ, *Obraz vlasti*, s. 316.

⁹ Josef Volf (1878–1937), český historik a knihovník, v NM působil od roku 1903.

¹⁰ Čeněk Zíbrt (1864–1932), český historik, knihovník, folklorista a jeden z nejdůležitějších propagátorů kulturních dějin v českém a československém prostředí.

¹¹ František Michálek Bartoš (1889–1972), český historik, filozof a archivář.

¹² ANM, f. Josef Volf, k. 2, Kniha I., záznam 15. 6. 1914.

elaborát svůj Zíbrtovi, jenž se mu tajně smál. Na venek kladl důraz na to, že popis Z. je přec jen slabý, ukázal, jak některé rukopisy již Patera udělal, jak on sám a já jsme si schema popisu představovali (schválené 1904 výborem) a p. Nahnal B. hodně krve do hlavy. Konečně mu vnutil, aby sám napsal schema a odmítl katalogizaci rukopisů německých a slovanských. Když Bart. schléple odešel, dal se Z. do bohapustého smíchu. „Ten mě chce nahradit,“ vybuchl a zase se smál. Já jsem hleděl Bartošovi úlohu ulehčit, ukázal jsem mu knihovnu, dal příručky, doporučil to a ono, zkrátka hleděl jsem mu nepříjemnou situaci co možná usnadnit. Zdá se mi to býti dobrý hoch. Uvidíme, jak se odmění.“¹³

Jedním z ojedinělých pokusů o zřízení pravidelné muzeologické výuky tak bylo její včlenění do osnov pražské Státní archivní školy¹⁴ určené ku praktické výchově kvalifikovaných archivářů. První takto rozšířená výuka proběhla ovšem až v letech 1934–1937 a v podstatě se jednalo o náhradu za nikdy nevzniklou Státní muzejní školu po vzoru zmiňované školy archivní nebo obdobné školy knihovní.¹⁵ Obsah muzeologické výuky ponejvíce koncipovaný významným archeologem, historikem dějin umění a přednostou historicko-archeologické sbírky NM Karlem Guthem¹⁶ vznikl jako ucelený vhled do muzejnické problematiky a nepostrádal jak lekce o konzervaci muzejních předmětů tak i základní seznámení s teoretickými východisky muzeologického oboru. To vše doplňovaly přednášky z prehistorické a historické archeologie, dějin umění, dějin numismatiky atd. Zavedení muzeologických předmětů do archivní výuky ji sice částečně omezilo, ovšem nově získanou „přidanou“ hodnotou bylo rozšíření pracovních znalostí a dovedností absolventů školy. A to navíc za situace, kdy mnozí z odchovanců této výuky zamířili na místo do archivů právě do různých muzeí. Přesto se toto soužití obou nemálo odlišných oborů neobešlo bez některých obtíží, které v roce 1939 trefně popsal nám již známý Václav Vojtíšek: „V Praze je státní škola archivní, jež byla před několika lety tak upravena, že je i škola archivní i muzejní. Ale nejsou s ní spokojeni ani archiváři ani muzejníci. Je to proto, že si neřekli, co škola má býti a který je její hlavní účel. Je i zatížena příliš teorií a trpí nedostatkem praxe. Upozorňuje se na to zejména v souvislosti, že státní zkouška na této škole zprošťuje aprobovaného absolventa povinnosti skládati ustanovovací zkoušku úřednickou, kteráž má právě ukázati, jak je úředník schopen k definitivní službě. Archiváři proto žádají větší míru praxe s ohledem na úřednické povinnosti archivářské, muzejníci vedle podobného přání stěžují si, že nejsou zastoupeny všechny disciplíny, jichž je potřebí, a upozorňují, že absolventi, kteří by šli na venek, musí počítati i s potřebou, aby spravovali v muzeích přírodovědecké sbírky, aniž by si k tomu přinášeli přípravu.“¹⁷ I přes kritiku Vojtíšky, který se dlouhodobě a také neúspěšně snažil o zavedení muzejnické a archivní výuky na univerzitní filozofickou fakultu, tento ne plně dokonalý model přežil jak německou okupaci, tak zprvu i únorové události roku 1948, byť jen do roku 1950. Archivní studium

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Státní archivní škola byla založena v roce 1919 z rozhodnutí tehdejšího ministerstva školství a národní osvěty, kterému byla i podřízena. Výuka, svojí náplní plně odpovídající vysokoškolskému vzdělání, měla trvat 3 roky a každý z realizovaných kurzů byl určen nejvíce pro 10 posluchačů.

¹⁵ Neúspěchem skončil také plán archiváře a historika Václava Vojtíšky zavést společné studium archivnictví a muzeologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Václav VOJTÍŠEK, *K organizaci našich městských archivů a muzeí*, Zprávy památkové péče 1939, s. 4–8.

¹⁶ Karel Guth (1883–1943), český archeolog, historik, muzejník a pedagog. Jako jeden z prvních zkušených muzejníků neúspěšně varoval před překotným zakládáním nových, nadpočetných muzeí.

¹⁷ V. VOJTÍŠEK, *K organizaci našich městských archivů a muzeí*, s. 7.

bylo tehdy konečně přeneseno na FF UK a Státní archivní škola byla uzavřena a s tím zanikla i její muzeologická část.

Kupodivu úspěšný rozvoj muzeologického studia realizovaný na brněnské Masarykově univerzitě, a to již od roku 1921, kdy díky aktivitám Jaroslava Helferta¹⁸ v Brně vznikl samostatný muzejnický lektorát, nebyl pro pražské prostředí závažnější inspirací. Konečně i samotní protagonisté brněnských muzejních studií se snažili o udržení nemalé autonomie moravského prostředí na prostředí českém, a i přes výše uvedené kritické připomínky V. Vojtiška na adresu muzejnické výuky na Státní archivní škole zjevně jí připravený nevelký počet muzejníků prozatím dostačoval. Četné zkušenosti získané na brněnském pracovišti se tak do prostředí tehdejších muzeí dostávaly spíše díky působnosti Českého svazu muzeí než například promyšlenou spoluprací obou univerzit, které by napomohlo k etablování obdoby brněnského pracoviště na pražské Karlově univerzitě.

Vraťme se však v našem líčení zpět na konec 30. let, kdy bylo Československo nejprve konfrontováno se ztrátou pohraničních území, a nakonec s přímou německou okupací, zahájenou 15. března 1939. Ad acta tak byl definitivně odsunut plán Ministerstva školství a národní osvěty na vznik vysokoškolského muzeologického studia. Nepříznivé okupační a posléze i válečné podmínky rozvoji vzdělávacích aktivit skutečně nepřály. Z tohoto pohledu byla 2. světová válka a s ní spojená německá okupace sice jen epizodou, byť pro muzeum epizodou velice stresující a nebezpečnou. Dobou kdy muzeum hrálo jak o svoji vlastní existenci, tak o životy svých zaměstnanců. A německá okupace si skutečně i životy některých muzejníků vyžádala. O možnosti vzdělávat muzejníky nebylo možno v zásadě ani uvažovat především proto, že jakákoliv přednášková či jinak vzdělávací činnost v muzeu byla okupačními orgány velice přísně kontrolována a případně i zakazována s podezřením, že se jedná o nedovolenou výuku určenou pro studenty z uzavřených českých vysokých škol. Navíc, ač si to tehdy snad uvědomoval jen málokdo, několik let trvající okupace významně změnila organizaci muzea a stejně tak ovlivnila i četné činnosti odehrávající se v něm. Střet muzejního ústavu s ničím nekontrolovanou totalitní mocí, reprezentovanou nacistickým Německem, posílil mnoho z centralizačních tendencí a likvidoval i ty nejmenší projevy muzejní samosprávy. Navíc se okupační režim po celou dobu války různými způsoby snažil muzeum co nejvíce zapojit do svých ideologicky deformovaných a veskrze nabubřelých propagandistických plánů, které se odrážely i v realizovaných a připravovaných výstavách. Téměř vše, co postihlo muzeum v čase okupace, se následně objevilo i po roce 1948, ať už to byl důraz na centralizaci rozhodování, či politická perzekuce a šikana zaměstnanců. Nicméně v roce 1945, v čase osvobození o tomto přemýšlel jen málokdo, naopak se zdálo, že vše bude nyní jiné.

Konec války v květnu 1945 tak Národní muzeum, konečně jako celou československou společnost uvedl do nové pozice. Obnovený stát byl postaven hned před celou řadu problémů, válka a okupace si vybrala krvavou daň především mezi intelektuálními elitami a nově osvobozené Československo bylo umenšeno jak geograficky, tak postupně i významně demograficky. Novým imperativem se stala nejen stále se prohlubující orientace

¹⁸ Jaroslav Helfert (1883–1972), český muzeolog a historik. Jeden z nejvýznamnějších protagonistů muzejních a muzeologických studií. Viz podrobněji Otakar KIRSCH – Lucie JAGOŠOVÁ, *Vývoj Lektorátu muzejnictví 1922–1951. Devadesát let od počátků univerzitního vzdělávání muzejníků v českých zemích*, Muzeum 51/1, 2013, s. 3–16.

na Sovětský svaz, ale i prosazující se centrální plánování a celkový nárůst kolektivistických tendencí, byť ty byly alespoň zpočátku haleny do v zásadě upřímného smýšlení o nutných reformách a prohloubení celkové demokratizace společnosti a celé země.

A právě v takovéto situaci stanulo Národní muzeum na křižovatce svých vpravdě epochálních změn a zvratů, kdy se mělo stát ústavem státním a své výjimečné postavení mělo mít potvrzeno faktickým monopolem na pozici prvního a nejpřednějšího muzejního ústavu v zemi. V tomto ohledu jej neohrozila ani později nově koncipovaná tzv. stranická muzea – nejprve Muzeum V. I. Lenina a posléze Muzeum Klementa Gottwalda.¹⁹ Pro muzea, včetně Národního muzea, bylo v novém politickém a společenském uspořádání vyhrazeno poměrně mnoho nových úkolů. Na rozdíl od univerzit či knihoven nebyla sice zmiňována např. v tzv. Košickém vládním programu, ale jejich podíl na likvidaci německé vzdělanosti, prohloubení demokratizace a rovněž i na posílení slovanského charakteru státu byl jaksi automaticky uvažován a podporován. Vedle toho i v důsledku mnoha nepříznivých zkušeností s meziválečným stavem bylo počítáno s posilováním role státu při zřizování a vedení muzeí jako takových. V případě Národního muzea se jednalo o jeho definitivní převzetí státem, když dosavadní status zemského ústavu byl stále více a více pocíťován jako nedostatečný. Stát tak měl vytvořit rámec pro úspěšný muzejnický rozvoj, zajistit dostatečný a pravidelný přísun finančních prostředků, a tím odstraňovat různé překážky v muzejní práci. To vše ovšem vyžadovalo profesionalizaci muzejního personálu, ať už se jednalo o důsledný požadavek na dostatečné vzdělání při vstupu do služeb muzea, tak i na další vzdělávání v průběhu muzejní služby. Jen tak mohla podle dobových představ muzea plnit svoje závazky hlavně v oblasti osvěty a vzdělávání svých návštěvníků, a to při plném zachování kvalitní vědecké práce.²⁰

Zásadní změny téměř ve všem přinesl únorový převrat z roku 1948, který především definitivně zajistil hlubokou změnu ve statusu tehdejšího Národního muzea, když z něj učinil instituci vydržovanou a placenou státem. To byl posun vskutku epochální, který měl ovlivnit prakticky vše, co se dosud v NM odehrávalo. A opětovně se na scéně vynořil i požadavek na profesionalizaci muzejního personálu. To odpovídalo i mnoha předpokladům poúnorového režimu, který si velice zakládal na využívání vědeckých a vysoce odborných postupů, byť kategoricky odvozených od celkového marxisticko-leninského světového názoru.

Ještě před únorovým převratem však v muzeu, hlavně díky činnosti archeologa a muzeologa Jiřího Neustupného, zahájili ve vlastní režii muzeologické vzdělávání. To bylo zprvu určené pro muzejní konzervátory a preparátory. O tom, že si v muzeu plně uvědomovali význam a dosah takového počínu, svědčí i slova, která při zahájení této specializované výuky přednesl její hlavní organizátor a propagátor Jiří Neustupný.²¹ „*Dosud bylo zvykem, nejen u nás ale všude v cizině, ponechávat laboratorní musejní zaměstnance v jejich dílnách při jejich odborné práci. Nikdo se nesnažil jejich odbornou práci zvýšit jejím*

¹⁹ Tomáš KAVKA – Jolana TOTHOVÁ – Pavlína VOGELOVÁ a kol., *Sbírký a politika. Collections and Politics*, Praha 2022.

²⁰ Mnoho z těchto předpokladů bylo uvedeno také v příslušných programových pasážích poválečné vlády Klementa Gottwalda, vzešlé z voleb z roku 1946. „Musea mají zpřístupnit lidu velké myšlenky a ideje a musí se jevit jako oddaný služebník národa a společnosti a účastnit se plně života v přítomnosti...“ Viz *Budovatelský program Gottwaldovy vlády*, Praha 1946, s. 23.

²¹ Jiří Neustupný (1905–1981), český archeolog a muzejník, jedna z nejdůležitějších postav poválečné československé archeologie.

teoretickým prosvětlením a jejím začleněním do snah moderní museologie. To všechno je úkolem a účelem tohoto kursu. Je to první podnik tohoto druhu a slouží ke cti Národnímu muzeu, že k němu přikročilo. Známost o něm se rozšířila a byli jsme již dotazováni, zda by Národní muzeum nemohlo do něho přijmout i preparátory a konzervátory ostatních muzeí československých. Budeme o tom uvažovat pro některý z příštích kursů, abychom pomohli i ostatním muzeím. Vynasnažíme se také, aby o tomto kursu se dozvěděli všichni zahraniční zájemci, aby viděli, že my tady museologii také doopravdy děláme.

Co chceme docílit tímto kursem? Především nechceme, aby naši odborní zaměstnanci jenom dělali, nýbrž chceme, aby věděli, proč odbornou práci konají, aby chápali její konečný smysl a význam. Mají poznat se všech stran úkol a poslání našeho ústavu ve vědě i celé národní kultuře. Chceme, aby poznali také úkoly a práci těch druhých, co pracují vedle nich a s nimi. Vzájemná spolupráce a úcta k práci druhých se nejlépe prohloubí poznáním všech těchto rozsáhlých úkolů, jaké spočívají na bedrech všech zaměstnanců, kteří dohromady tvoří pracovní kolektiv Národního muzea. Slibujeme si mnoho od těchto kursů. Z praktiků různých muzejních oborů chceme vytvořit uvědomělý kádr pracovníků, kteří by se stali pevnou oporou těch, kteří mají na mysli vzestup činnosti a význam našeho Národního muzea. To je cíl, který, leží na srdci všem odpovědným činitelům tohoto ústavu a který chceme vštípit všem jeho zaměstnancům.²²

Celý kurs tak byl zaměřen na muzejní preparátory a konzervátory, jejichž práce pro muzeum byla velice důležitou a často ne plně docenovanou. To právě oni byli skutečnými partnery pro muzejní kurátory v péči o sbírky, a tudíž i pomocníky v naplňování nově koncipovaného muzejního programu, který byl zaměřen jak na vědecké poznání, tak i na významný rozvoj lidovému osvětové činnosti. Kurs měl rozšiřovat jejich teoretické znalosti tak, aby byly aplikovatelné do jejich praktické činnosti, a ještě více se tak zapojili do činnosti jednotlivých oddělení. Frekventanti kurzů si měli plně uvědomit: „*účel a význam práce, kterou prakticky konají po léta, a aby ji dovedli zařadit do tohoto velkého souboru kulturního dění, jaké představuje naše Národní muzeum. Předpokládáme u nich rovněž upřímný a živelný zájem o práci, kterou konají v odděleních, a proto se nesmíme bát ukládat jim nové povinnosti, které jejich práci zlepší ku prospěchu Národního muzea i celého československého muzejnictví.*“²³ Zároveň s tím se učinila opatření, aby byly kurzy skutečně hodnoceny a nestačila pouze pasivní účast na nich. Jedním z požadovaných výsledků tak mělo být reálné přenesení nově získaných znalostí a vědomostí do jednotlivých oborů v konkrétních muzejních odděleních. Přednášet dílčí témata měli přednostově jednotlivých muzejních oddělení, případně jimi pověřeni vědecky kvalifikovaní zaměstnanci. Důraz byl kladen na vzájemný dialog mezi vyučujícími a vyučovanými, látka měla být probírána co nejpodrobněji a očekávaly se časté dotazy kurzistů, aby bylo zajištěno co nejlepší předvedení získaných poznatků do jejich konkrétní praxe.

Tomu odpovídal i závěrečný apel Jiřího Neustupného na přednášející: „*Paní a pány přednášející prosím, aby posluchačům kursu zodpověděli všechny dotazy a aby nezapomněli jim vyložit všechny body, které mají obsaženy v programovém formuláři svých výkladů. Žádný z těchto bodů se totiž neopakuje. Kdyby jej přednášející nevyložili, šli by posluchači*

²² Z úvodního projevu Jiřího Neustupného při zahájení výukového kursu muzejních konzervátorů a preparátorů v Národním muzeu, 30. ledna 1948. L. JÜN, *Paměť Národního muzea*, s. 77–78.

²³ Tamtéž, s. 78.

k závěru kursu bez dokonalé přípravy. Každý z posluchačů dostane před každou přednáškou její tištěný výtah, který jim bude oporou paměti a základem ke studiu. Nemusím podotýkat, že jako vedoucí kursů jsem všem jeho posluchačům k dispozici a doufám, že v jeho závěru budu mít možnost si s nimi pohovořit souborně o základních a všeobecných problémech přednášené látky.²⁴ Následně k této výuce přispěl rovněž i Svaz československých muzeí²⁵ a jednotlivé kursy určené i pro odborné osazenstvo jiných muzeí pokračovaly až do roku 1954, kdy se ministerstvu školství, věd a umění podařilo fakticky tuto činnost výrazně podvázat a muzeologické kurzy převzít do své režie. To mělo zásadní, ale i velice neblahý vliv na jejich úroveň a celkové posílení jejich ideově-politického vyznění. Z „ideově“ zaměřených témat je možno připomenout např.: *Vývoj lidské společnosti jako boj vnitřních protikladů; Socialistické vlastenectví a proletářský internacionalismus; Boj proti kosmopolitismu a buržoaznímu nacionalismu a boj proti objektivismu v historiografii; Historický vznik vědeckého světového názoru; Dnešní stav, úkoly a reorganizace vlastivědných muzeí; Mezinárodní situace a boj za mír; Podstata dialektického a historického materialismu a jejich využití v muzejní činnosti*.²⁶ Teprve poté následovala odborná témata a exkurze do pražských muzeí a praktická muzejnická cvičení.²⁶

Výrazně liberálnější poměry 60. let přinesly také možnost opětovného propojení univerzitního a muzejního prostředí. Tato navzájem výhodná aliance získala své konkrétní obrysy 18. prosince 1967, kdy bylo zřízeno Středisko pro výuku muzeologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy při Národním muzeu.²⁷ Na tvorbě obsahu výuky střediska se významně podílel Kabinet muzejní a vlastivědné práce, který měl mj. pečovat o vzdělávání muzejníků. Jednou z hlavních postav při vzniku osnov byl opětovně agilní a neúnavný Jiří Neustupný. Studium bylo třísemestrální a bylo možno jej ukončit státním rigorózním řízením. Vedoucím střediska byl jmenován J. Neustupný, pedagogickou činnost vedl již tehdy etablovaný muzejník a muzeolog Josef Beneš.²⁸ To pravda nebylo příliš mnoho pracovních vědeckých sil (výuka byla samozřejmě doplňována o výklady konkrétních muzejníků dle odborných zájmů posluchačů střediska), přesto však po celá 70. léta, tj. v době normalizační, a i jinak velice komplikované, středisko úspěšně plnilo své vzdělávací a výukové poslání.

Přestože nástup normalizace byl spíše pozvolný a hlavní představitelé neúspěšných reformních sil byli odstraňováni ze svých pozic spíše postupně a bez zbytečné publicity, její intenzita se neustále zvyšovala. Ruku v ruce s tím se rozšiřoval i počet osob postiho-
vaných normalizačními opatřeními. Nejinak tomu bylo i v podmínkách Národního muzea, kde se rozvinula neblahá agenda stranických a pracovních prověrek. Ty postihly zprvu hlavně vedoucí pracovníky muzea a následně se v různých formách uplatnily i vůči zbylému odbornému a technickému personálu. Jedním z účinných prostředků tohoto nátlaku

²⁴ Tamtéž, s. 78.

²⁵ Svaz československých muzeí vznikl v roce 1919 jako dobrovolná organizace tehdejších muzeí a jako odborný partner ministerstva školství a národní osvěty, které muzea mělo ve své kompetenci. Svaz se výrazně angažoval, byť neúspěšně v přijetí tzv. muzejního zákona. V roce 1960 byl komunistickou mocí donucen k ukončení činnosti. Jiří ŠPĚT, *Přehled vývoje českého muzejnictví, I, do roku 1945*. Brno, 2003.

²⁶ Pavel DOUŠA, *Organizace českého muzejnictví 1945–1989: Systém řízení muzeí v zajetí politické ideologie*, dis. práce, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, 2005, s. 54.

²⁷ K. WOITSCHOVÁ – L. JÜN, *Národní muzeum v éře Československa*, s. 264.

²⁸ Josef Beneš (1917–2005), český muzeolog a etnograf.

„normalizované“ KSČ bylo vyhotovování „politicko-pracovního hodnocení“²⁹ na konkrétní osoby jako podklad pro pohovory před speciálně vytvořenými komisemi. Písemné hodnocení mělo být co možná podrobné a přednostně zodpovědět čtyři, níže uvedené okruhy otázek:³⁰

- a) postoj hodnoceného ke KSČ a k výstavbě socialismu u nás, spojení se SSSR a ostatními socialistickými zeměmi, polednovému vývoji a současné politice nového vedení strany a státu;
- b) zapojení se do veřejně prospěšné činnosti na pracovišti a v místě bydliště (např. na NV a v jeho komisích, ROH, SČSP, Svazarmu a jiných masových organizacích);
- c) úsilí pracovníka o zvyšování kvalifikace a jeho konkrétní pracovní hodnoty (odbornost, pracovní kázeň, odpovědnost, iniciativa atp.).
- d) názor pracovníka na politickou a hospodářskou situaci svého pracoviště.

V případě Jiřího Neustupného, jednoho z hlavních představitelů muzejního vzdělávání, toto hodnocení dospělo k následujícím závěrům:

„a) *Postoj profesora Neustupného ke KSČ je kladný – souhlasí s KSČ jako vedoucí silou naší společnosti. Socialismus považuje za ideální uspořádání společnosti. Spojenectví se SSSR a ostatními socialistickými zeměmi podle jeho názoru vyvěrá z národních tradic a odpovídá našemu společenskému zřízení i naší ochraně před útokem zvenčí, jak jsme jej zažili v letech 1938–1945. V polednovém vývoji shledával určité uvolňující rysy s nápravou minulých chyb. Uvolňování občanské kázně a státní autority však v té době sledoval s obavami o postavení státu v zahraniční sféře a o jeho vnitřní sílu. Proto je jeho postoj k současné politice vedení KSČ a státu kladný.*

b) *Není politicky organizován, je členem ROH a Socialistické akademie. V rámci lidové university zorganizoval mimoškolní výuku prehistorie a protohistorie.*

c) *Dosáhnul hodnosti doktora věd, je řádný profesor Karlovy university v oboru muzeologie a prehistorie, v roce 1968 mu při jubileu Národního muzea bylo uděleno vyznamenání Za vynikající práci. Je nejen vynikající odborník v prehistorii a muzeologii, ale i výborný organizátor. Během nemnoha posledních let se mu cílevědomým úsilím podařilo ze svého pracoviště vybudovat výborně organizovaný vědecký útvar.*

d) *Svůj názor na politickou situaci pracoviště vyjádřil v posudcích na jednotlivé pracovníky oddělení prehistorie a protohistorie. Národní muzeum by podle jeho názoru mohlo mít lepší pozici ve společnosti, tj. ve vědě i v kultuře, zvláště kdyby se také naplňovalo znění muzejního zákona.“³¹*

Prestížní a svým způsobem i monopolní postavení Národního muzea v systému celého tehdejšího státního muzejnictví jej nakonec ochránilo před největšími výstřelky normalizační moci. Přesto celé řadě muzejníků účast v reformním hnutí přinesla celou škálu

²⁹ V tomto případě se jednalo o hodnocení vzniklé z popudu ministerstva kultury a bylo zaměřeno na prověření všech vedoucích pracovníků v resortu tohoto ministerstva. ANM, f. RNM, HM-ředitelství, k. 19, i. č. 629, Politicko-pracovní hodnocení vedoucích oddělení HM, 30. září 1970.

³⁰ Viz tamtéž.

³¹ Viz tamtéž, Politicko-pracovní hodnocení prof. Jiřího Neustupného, 6. října 1970. O co nejvíce neutrální vyznění požadovaného posudku s poukázáním na dosahované vynikající pracovní a vědecké výsledky prověřovaných muzejníků se v co největší míře zasloužila hlavně tehdejší ředitelka Historického muzea NM etnografka a historička Helena Johnová.

nejrůznějších ústrků, od výrazného zpomalení či úplného zastavení kariérního postupu až po v několika případech uplatněný vyhazov z muzea nebo předčasné penzionování. Někteří z takto šikanovaných a pronásledovaných proto raději zvolili dobrovolnou emigraci.³² Ani téměř všemocná KSČ si však nemohla dovolit úplné dezorganizování nejpřednějšího muzejního ústavu, a to mnohé pronásledované muzejníky zachránilo alespoň pro odbornou muzejní práci. Případná Neustupného ostrakizace by tak nejspíše vedla k rychlé likvidaci teprve nedávno vzniklého muzeologického střediska, navíc za situace, kdy byl z muzea nakonec odstraněn (v roce 1970) jeho dlouholetý a úspěšný ředitel Vladimír Denkstein.³³ Vynikající historik dějin umění, muzejník a aktivní člen KSČ, ovšem více než liberálního střihu s potřebnými mezinárodními kontakty³⁴ a úzkými vazbami na mnohé režimu nepohodlné historiky a archiváře.

Neustupného úmrtí v roce 1981 však znamenalo postupný zmar celého projektu, kdy se od něj především distancovala sama filozofická fakulta. Bez konzultací s vedením Národního muzea bylo středisko zrušeno a od školního roku 1982/1983 byla výuka muzeologie na FF UK převedena pod fakultní katedru etnografie a folkloristiky. O příčinách takto příkrého a v zásadě i formálně pochybeného postupu nejsme zcela zpraveni, přesto těchto důvodů bylo zjevně více, od osobních ambic nového vedoucího zmiňované katedry Antonína Robka,³⁵ přes tehdy probíhající změny na Univerzitě Karlově až po možnou nedůvěru vůči muzejnímu prostředí po Neustupného úmrtí. Národní muzeum tak na dlouhý čas ztratilo přímý vliv na výuku muzeologie a zbylé aktivity na tomto poli se v něm opětovně přenesly na bedra Muzeologického kabinetu.

Samotná otázka odborného vzdělávání muzejníků a postupného zvyšování jejich vědecké kvalifikace se tak přenesla i do oblasti tzv. „kádrové práce“, jednoho z mnoha nástrojů aktivní stranické práce sloužící k prosazování politiky KSČ. V koncepčním materiálu o výstavbě Národního muzea z roku 1976³⁶ se tak můžeme dočíst o „uspokojivém“ stavu kvalifikace muzejních pracovníků, kdy bylo konstatováno, že přes 90 % muzejníků má pro posty, které zastávají, příslušné vzdělání. Na druhé straně bylo vyhodnoceno jako riziko to, že více jak pětina ze zhruba 400 zaměstnanců muzea je ve věkové kategorii 50 až 60 let. Za kladnou záležitost bylo naopak považováno, že do muzea nastupují opětovně noví pracovníci, vesměs mladí a současně plně odborně kvalifikovaní, takže mohou – za předpokladu systematické odborné i politické přípravy – tvořit jádro perspektivních rezerv.

³² Nejistou cestou emigrace se vydal např. muzejní přírodovědec a dlouholetý skautský vedoucí Karel Táborský, který i s celou svojí rodinou odešel do USA. Táborský náležel nejen ke zkušeným muzejníkům, ale rovněž i k účastníkům celé řady přírodovědných expedic, podniknutých v režii muzea. V 50. letech byl několik let vězněn na základě odsouzení ve vykonstruovaném procesu se skautskými funkcionáři a po svém propuštění, kdy byl opětovně přijat do muzea, jej několik let sledovala komunistická StB.

³³ Vladimír Denkstein (1906–1993), český archeolog, muzejník a historik dějin umění. Jeden z nejvýznamnějších ředitelů Národního muzea v celé jeho historii.

³⁴ Denkstein budoval zahraniční kontakty jak východním, tak i západním směrem a díky svému zájmu o středověké a husitské vojenství udržoval čilou korespondenci s čelnými vojenskými historiky z Francie, Německa, Itálie, ale i Velké Británie nebo USA. Zároveň s tím dokázal udržet kontakty s českými historiky německého jazyka, kteří po roce 1945 odešli do Německa a Rakouska (např. Anton Ernstberger nebo Walther Hummelberger). To plně zúročil jak ve svých vědeckých textech, tak v přednáškách o dějinách muzeologie, které držel až do roku 1983.

³⁵ Antonín Robek (1931–2008), český etnograf a politicky exponovaný funkcionář ČSAV.

³⁶ ANM, f. RNM, k. č. 189, Koncepce rozvoje a výstavby Národního muzea v Praze, nositele Řádu republiky, Praha 1976.

Tato kádrová práce se měla skládat z dále uvedených kroků – již na první pohled zaujme, že mělo být mnoho prostoru věnováno právě otázce vzdělávání odborného muzejního personálu. Stejně tak zaujme, že i v podmínkách československé normalizace se níže uvedený koncepční materiál i nadále nutně vypořádával, či spíše se pokoušel vypořádat s tradičními neduhy muzejnictví. Mimo stárnutí personálu a nemalou fluktuaci pracovních sil se především jednalo o dlouhodobé podfinancování, což se odráželo i v ubohých platech muzejníků. Znění jednotlivých bodů bylo následující:

- (1) *Zajistit průběžně doplňování politického i odborného vzdělávání pracovníků vytvořením vhodných forem soustavného doškolovacího systému uvnitř Národního muzea i využitím vhodných doškolovacích forem, poskytovaných jinými zařízeními.*
- (2) *Zajistit, aby mladí pracovníci, s nimiž se počítá jako s perspektivními vedoucími kádry, prošli vyšším politickým školením, zejména v oblasti kulturní politiky, a dosáhli formou postgraduálního studia i odbornou kvalifikaci v oblasti muzeologie.*
- (3) *Vhodnými personálními opatřeními postupně realizovat zásadu, aby vedoucí pracovníci, kteří dosáhli důchodového věku, byli postupně uvolňováni z vedoucích funkcí a aby jim bylo současně umožněno věnovat se vědecké i kulturně výchovné práci, popř. výchově mladších pracovníků ve svém vědním oboru.*
- (4) *Docílit, aby v každé složce i v každém oddělení byla prosazována správná kádrová politika, směřující k tomu, že v nich budou vytvořeny interní kádrové rezervy, mající politické i odborné předpoklady pro zastávání vedoucích funkcí v rámci složek i oddělení.*
- (5) *Výpracovat dlouhodobý plán kádrového rozvoje ústavu jako celku i jednotlivých složek, a to s ohledem na jejich strukturu a úkoly a přizpůsobit jej tak, aby odpovídal reálným možnostem nárůstu pracovníků.*
- (6) *Vhodnými interními přesuny a zlepšením vnitřní organizace zajistit plné kvalifikační i pracovní uplatnění všech pracovníků a současně zabezpečit realizaci hlavních úkolů ústavu.*
- (7) *Soustavně zlepšovat pracovní i platové podmínky pracovníků, zejména mladých, aby nedocházelo k nežádoucí fluktuaci, pokud odchody pracovníků jsou oprávněně motivovány nedostatečným hmotným zabezpečením, popř. malými možnostmi jejich perspektivního uplatnění.*
- (8) *V celé kádrové práci, a zejména při přijímání nových pracovníků, důsledně uplatňovat stranickou kádrovou politiku a tvůrčím způsobem ji aplikovat v souladu s perspektivními potřebami NM a obecně platnými předpisy.³⁷*

Materiál poukazuje na jednoznačnou snahu účinně propojit otázky „kádrové“ politiky s rozšiřováním muzejnického vzdělávání, což byl od samého počátku značný problém, kdy většina muzejníků (vztaheno právě k Národnímu muzeu) vyhovovala kvalifikačně, ovšem jejich postoje politické byly více než odtazité a značně neutrální. A stejně tak ani příslušníci KSČ většinou nenáleželi k významným normalizátorům či propagátorům tehdy vládnoucího režimu. Dlouhodobé nenaplnění bodu 7 o zlepšování pracovních, a hlavně i platových podmínek muzejníků následně podvázal i většinu z navrhovaného, obzvláště ze

³⁷ ANM, f. RNM, k. č. 189, Koncepce rozvoje a výstavby Národního muzea v Praze nositele Řádu republiky, Praha 1976.

strany politického vyzrávání muzejníků. O to více prostoru se alespoň v některých oblastech mohlo otevřít odbornému a profesnímu vzdělávání, byť pod institucionálním zabezpečením muzejníky nepříliš oblíbeného „Kabinetu“ dlouhodobě vedeného komunistickým exponentem Václavem Pubalem.³⁸

Závěr

Při zhodnocení významu vzdělávání ať už odborného personálu Národního muzea, případně podílu NM na profesní výuce muzejníků působících v muzejnickém oboru nelze nevnímat, že se tak většinou dělo za výrazně deformovaných a nepříznivých společenských a politických podmínek. Neklidná a hospodářskou krizí ovlivněná 30. léta 20. století vystřídal v roce 1939 počínající německá okupace a po velice krátké a nejednoznačné existenci 3. republiky³⁹ se v únoru 1948 na více jak 40 let ujali autoritářské a ničím nekontrolované moci českoslovenští komunisté. Největší část muzejního vzdělávání se tak odehrávala v područí moci nacistického a komunistického režimu a svým způsobem je téměř s podivem, že se za takovýchto podmínek dařilo tuto výuku nejen vůbec uspořádat, ale navíc i v potřebné kvalitě. V kvalitě, která po celá desetiletí pozitivně ovlivňovala domácí muzejnictví, zajišťovala profesní růst muzejníků a v mnoha ohledech se stala i vzorem pro zahraniční muzejnictví. A to i přes to, že obzvláště po únoru 1948 neustále rostly požadavky KSČ na prohlubování politické a ideologicky motivované angažovanosti budoucích muzejníků, čemuž se hojně přizpůsobovaly i osnovy a studijní materiály jednotlivých kurzů a přednášek. Ani to však nedokázalo výrazněji oslabit prokazatelný pozitivní vliv muzejnické a muzeologické výuky na posílení profesionalizace odborné muzejní práce a upevnění postavení jednotlivých muzeí jako odborně fundovaných ústavů schopných poskytovat celou řadu různých kulturních a vědeckých služeb. Nepochybně se tak dělo zásluhou mnohých jednotlivců, kteří zcela nepodlehli politickému tlaku a do procesu muzejnické výuky dokázali zařadit i mnoho motivů ne zcela odpovídajících politické poptávce.

Tak jako o zaniklém komunistickém režimu, vládoucím v Československu v letech 1948–1989 není možno uvažovat jako o neměnném monolitu, fungujícím bez větších proměn, nemůžeme o stejné nehybnosti uvažovat ani v případě jeho vztahu k muzejnictví, včetně muzejního vzdělávání. I zde je možno vysledovat několik rozdílných vývojových etap, reagujících na podněty z vnějšku muzejního světa. Konečně mnohým z nich jsme se výše podrobněji věnovali a poukázali na nejrůznější formy ovlivňování, kontroly a uplatňování mocenské převahy KSČ vůči muzejnictví a jeho protagonistům. Stejně tak je možno připomenout překotně vnucovanou inspiraci sovětským muzejnictvím, charakteristickou pro počátek 50. let 20. století⁴⁰ i četné liberalizační a modernizační

³⁸ Václav Pubal (1913–1992), český muzejník a historik, aktivní člen KSČ a spolutvůrce muzejní politiky KSČ a nejvýznamnější představitel Ústředního kabinetu muzejní a vlastivědné práce, který v zásadě převáděl ideologické koncepty KSČ do muzejní praxe. I přes svoji značnou dogmatičnost se však V. Pubal výrazně zasloužil o rozvoj obecního a místního kronikářství, které díky jeho aktivitám Národní muzeum dlouhodobě odborně podporovalo.

³⁹ V současné historiografii je tímto termínem stále častěji označován čas od dokončení osvobození Československa v květnu 1945 až do únorového převratu z roku 1948.

⁴⁰ Podrobněji k tomu např. Jiří KNAPIK, *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha 2004. V NM k nadšeným propagátorům výsledků sovětské vědy a sovětského muzejnictví náležel mj. paleontolog Ferdinand

pokusy v následujících 60. letech. Pozoruhodné výsledky dosažené na poli vzdělávání muzejníků v liberálnějších 60. letech se ovšem už ve výrazně jiných podmínkách plně uplatnily až v 70. a 80. letech za plného fungování společného muzejního a fakultního muzeologického střediska. To je možno plným právem považovat za vrchol tehdejší praktické muzeologické výuky. Náhlý konec střediska na počátku 80. let, iniciovaný ze strany filozofické fakulty, bez jakékoliv konzultace s představiteli Národního muzea ovšem poukazuje ještě na jeden nečekaně se objevivší problém, a to zjevný úpadek prestiže muzea v pozdně socialistickém a obdobně úpadkovém Československu. Záležitost, kterou si muzeum přeneslo do nových porevolučních poměrů a mělo s ní svést vícero těžkých zápasů.

Všechna tato výše uvedená konstatování nás přivádějí ještě k nutné dvojici závěrečných otázek. A to, jak byl v zásadě úspěšný rozvoj muzejního vzdělávání závislý na činnosti konkrétních klíčových osob a v souvislosti s tím, zda se KSČ podařilo mj. i systémem vzdělávání dostatečně politicky vyškolit a v podstatě infiltrovat svými ideologickými dogmaty muzejní personál. Tak jako v mnoha jiných případech není odpověď na tyto otázky nijak jednoduchá, přesto některé základní záležitosti je možno vysledovat a ověřit. V prvé řadě je možno velice jednoznačně konstatovat, že úspěch muzejního vzdělávání byl dán aktivitami poměrně malého okruhu osob, které celé záležitosti věnovaly maximální úsilí a čas. Jednalo se nejen o snahu napravit mnohé nepořádky a nedostatky v meziválečném muzejnictví, ale rozvinout i zcela nové pohledy na práci muzeí. V tomto ohledu mohla nová nastupující generace muzejníků vzbudit i oprávněný zájem nového režimu o možnou vzájemnou spolupráci a koexistenci. Ať už si tuto nepříjemnou pravdu přiznáme či nikoliv, únorový převrat z roku 1948 a následné budování nového režimu na jedné straně mnohé kariéry ukončilo a na straně druhé pro nové kariéry vytvořilo potřebný prostor. Kontinuitu s meziválečným obdobím tu zajistil hlavně Svaz českých muzeí⁴¹ a jeho výrazné formativní osobnosti. Přímo na půdě Národního muzea je nutno vyzdvihnout nebývale tvůrčí a schopnou osobnost Jiřího Neustupného, bez jehož erudice a odhodlání by se nikdy muzejní vzdělávání nevyvinulo do tak úspěšné podoby.

Role Národního muzea v organizaci muzejnického vzdělávání nepochybně náleží k závažným kapitolám muzejních dějin. Na první pohled se snad může zdát, že se jedná o činnost z pohledu fungování muzea spíše okrajovou, opak je však pravdou a muzeum zde nejen spoluvytvářelo podmínky pro rozšiřování vzdělávání v oblasti muzejnické, ale svým způsobem se tu potýkalo i s představami politických špiček o úrovni a preferencích muzejnické práce a činnosti. Plně se tak i zde potvrdila skutečnost, že ani v tomto případě se KSČ nemohla plně spolehnout na loajalitu vyučujících i samotných vyučovaných. To konečně po celou dobu existence komunistického mocenského monopolu plně potvrzovala neschopnost zajistit dostatek skutečně kvalifikovaného muzejního personálu pro obě protežovaná tzv. stranická muzea – Muzeum V. I. Lenina a Muzeum Klementa Gottwalda, která se nakonec ve většině případů pro své expoziční a výstavní aktivity musela spolehnout na činnost externě najímaných historiků a muzejníků.⁴² Rychlý příklon osazenstva Národního muzea na stranu revoltujících studentů a občanů v listopadu a prosinci 1989, živelně

Prantl, paradoxně v 60. letech režimem odsouzený za údajné prozrazení státního tajemství a na několik let uvězněný. Posmrtné rehabilitace se F. Prantl dočkal až v roce 1990.

⁴¹ ANM, f. RNM, k. č. 189, Koncepce rozvoje a výstavby Národního muzea v Praze, nositele Řádu republiky, Praha 1976.

⁴² Podrobněji o tomto fenoménu T. KAVKA – J. TOTHOVÁ – P. VOGELOVÁ a kol., *Sbírky a politika*.

následovaný dalšími pražskými i mimopražskými muzei zajisté nenechal nikoho na pochybách o skutečném poměru mezi komunistickou mocí a muzei jako takovými.⁴³

Rozsah a úspěchy muzejnického vzdělávání, obdobně jako i rozvoj státem budované a financované muzejní sítě tak v mnoha ohledech můžeme nahlížet i jako vyjádření nemalého paradoxu, kdy monopolně vládnoucí KSČ pro své vlastní ideologické a z toho odvozené účely vybudovala státem financované a organizované muzejnictví, které však nikdy nedokázala plně kontrolovat. A tento systém se naopak mohl pochlubit celou řadou pozoruhodných výsledků poutajících i mezinárodní pozornost. Muzejnická studia v zásadě přinesl v celosvětovém srovnání jako vůbec první. Proč se tomu tak stalo, je zajisté tématem dalšího výzkumu, jedním z prvků této skutečnosti rozhodně je, že KSČ nikdy nezískala v muzejnickém prostředí pod úplnou kontrolu všechny zde pracující odborné kádry, které tak mohly poměrně plynule navázat a rozvinout i zkušenosti z meziválečných let atd.

Příloha

ANM, f. RNM, k. č. 189, Koncepce rozvoje a výstavby Národního muzea v Praze, nositele Řádu republiky, Praha 1976 (úvod a důvodová zpráva, zkráceno).

Koncepce rozvoje a výstavby Národního muzea v Praze, nositele Řádu republiky 1976

I. Význam a poslání Národního muzea

Více než stopadesátileté vědecké i kulturně politické působení Národního muzea (NM) i sbírkové bohatství mimořádné hodnoty, jež za dobu své existence shromáždilo, vytvořilo z něj instituci, která právem patří k předním representantům naší národní kultury a jejíž podíl na rozvoji vědy a výchovy byl oceněn udělením vysokého státního vyznamenání Řádu republiky. Z tohoto mnohaletého aktivního působení vyplynulo i jeho vůdčí postavení v muzejní síti, jednoznačně zdůrazněné v zákoně o muzeích a galeriích č. 54/59 Sb. i ve statutu NM z roku 1974.

Tím byl uznán i dosavadní přínos NM na celkovém kulturním vývoji i na rozvoji socialistické kultury i výchovy zvláště, a stanoveno tak jeho zásadní místo ve struktuře muzeí v ČSR. Současně však tím byla zdůrazněna povinnost NM, aby zbilancovalo výsledky své dosavadní práce, zhodnotilo její klady a zápory a z rozboru nynějšího stavu a s ohledem na potřeby rozvíjející se socialistické společnosti vyvodilo závěry pro svůj rozvoj tak, aby se mohlo stát v plné míře muzeem, které pracuje novými progresivními metodami v oblasti vědy, výchovy i péče o sbírky, angažovaně plní svou funkci socialistického kulturního zařízení a je vzorem ostatním muzeím.

Toto nové, skutečně socialistické, pojetí muzejní práce předpokládá, že bude skoncováno s přežitky individualismu, jež vedou k oborové i pracovní izolaci ve vědecké práci, že bude překonán tradicionalismus, vedoucí k stereotypu, především v oblasti kulturně výchovné,

⁴³ L. JÚN, *Paměť Národního muzea*, s. 29–34.

a že budou odstraněny zastaralé přístupy, brzdící modernizaci ve vypracování sbírkových fondů a péči o ně.

Vzhledem k tomu, že souběžně byla v Národním muzeu ustavena vědecká rada, v níž jsou zastoupeni špičkoví představitelé přírodních a společenských věd, bylo rozpracované znění Konceptce rozvoje a výstavby Národního muzea projednáno v této vědecké radě.

Všechny podněty a připomínky byly znovu zváženy, zejména se zřetelem k závěrům XV. sjezdu KSČ a včleněny do předkládaného znění materiálu, který zvýrazňuje zejména otázky společenské efektivnosti práce Národního muzea včetně metodického působení na celou síť českých muzeí, otázky programovosti sbírkotvorného úsilí a intenzivní péče o sbírky a o jejich využívání v kulturně výchovném procesu, zejména v působení na mladou generaci.

Protože novou složkou Národního muzea v Praze, činnou od 1. ledna 1976, je Muzeum české hudby, předkládá se zároveň k projednání – jako příloha ke Konceptci rozvoje a výstavby Národního muzea v Praze – také návrh Konceptce rozvoje Muzea české hudby, která vychází ze zásad, schválených poradou vedení ministerstva kultury ČSR v září roku 1975.

Důvodová zpráva

Síť českých muzeí je v současné době silně rozvětvena a zahrnuje v sobě širokou, polytematickou škálu, reprezentovanou jak ústavy ústředně řízenými, tak zejména muzei v řízení národních výborů. Čelné místo s nezastupitelnými funkcemi zaujímá v tomto souboru Národní muzeum v Praze, jehož politický, vědecký i výchovně vzdělávací význam není doposud v plné a potřebné míře vyjádřen v charakteru a společenské odezvě jeho činnosti.

S cílem dosáhnout podstatných změn právě v tomto směru usiluje se od roku 1973 – v návaznosti na Zásady rozvoje českého muzejnictví – v Národním muzeu o vypracování dlouhodobějšího výhledu rozvoje a konceptce jeho činnosti. První návrh konceptce rozvoje Národního muzea byl v březnu roku 1974 diskutován v poradě vedení ministerstva kultury ČSR. Na základě přesnějšího stanovení požadavků pokračovaly pak práce na rozpracování základních koncepčních záměrů. K podstatnému urychlení prací došlo po jmenování nového ředitele Národního muzea, takže již v listopadu roku 1975 mohla být konceptce Národního muzea předložena k projednání kolegiu ministra kultury ČSR. Tato konceptce vycházela z aplikace závěrů XIV. sjezdu KSČ i z dalších stranických usnesení a na ně navazujících materiálů ministerstva kultury ČSR, především Zásad rozvoje českého muzejnictví. Materiál, připravený vedením Národního muzea ve spolupráci se stranickou a odborářskou organizací, prošel diskusí také v Ústřední komisi pro koordinaci činnosti pražských muzeí, ustavené ministerstvem kultury ČSR. Konceptce byla kolegiem ministra projednána a schválena s připomínkami z diskuse jako základ činnosti Národního muzea v dalším období. Zároveň však uložilo kolegium dopracování schválených koncepčních záměrů za účasti aktivu nejvýznamnějších vědeckých pracovníků různých oborů.

Spolu s překonáváním nedostatků, jejichž kořeny tkví v tradičním, a často historizujícím pojetí celkové práce Národního muzea, je však třeba prohlubovat dosavadní kladné zkušenosti a razit nové cesty, adekvátní potřebám současné socialistické společnosti, zejména v oblasti přístupu k návštěvníkovi a hlavně mládeži, novými formami prosazovat a upevňovat vědecký světový názor, popularizovat výsledky výzkumné činnosti, dotvářet soustavu

výchovného působení a specifickými muzejními prostředky účinně formovat profil dnešního socialistického člověka.

Nově však třeba pojímat i sbírkotvornou činnost, z níž musí být odstraněny přežívající prvky živelnosti a která musí být postavena skutečně na vědecký základ a orientována tak, aby systematicky doplňovala stávající fondy a aby byla s to v příslušných oborech zabezpečit i dokumentaci současnosti.

Integrační a koordinační proces, který prolne veškerou vnitřní činnost NM, musí být uplatňován i ve vztahu k ostatním muzeím sítě, muzeím mimo resortním i k dalším vědeckým pracovištím a institucím a na tomto principu je třeba budovat jak jasnou koordinovanou koncepci vědeckého výzkumu a perspektivní sbírkotvorný program, tak i působnost NM na úseku metodickém a odborně poradenském.

Celkové nové pojetí práce NM však současně vyžaduje i vytvoření dostatečných předpokladů prostorových, ekonomických a kádrových, aby teoreticky formulované principy všestranné modernizace NM mohly být prosazeny i v praxi.

Kvalitativní proměna, jíž je třeba v řadě úseků působení NM dosáhnout, je ovšem procesem dlouhodobým, závislým nejen na vlastní aktivitě pracovníků NM, ale i na faktorech vnějších, jež zejména v dnešní složité ekonomické, kádrové i prostorové situaci ústavu nelze podcenit. Na druhé straně bez vytčení hlavních cílů rozvoje a prostředků, jimiž má být jejich splnění dosaženo, nelze odpovědně stanovit ani výši hmotných nákladů, ani stavebních kapacit, ani požadavek nových prostor a ani požadavek kádrového zabezpečení.

Grantová podpora

Práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2024–2028/15.I.c, 00023272).

LIBOR JÚN

„Museumskunde betreiben wir hier auch tatsächlich...“ Das Nationalmuseum und die Fachausbildung von Museologen in den Jahren 1918 bis 1989

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ausbildung von Museologen derart, dass ihr ständiges berufliches und fachliches Fortkommen garantiert ist, gehört zu den sehr interessanten und ebenso wichtigen Kapiteln in der Geschichte des Nationalmuseums. Trotz mehrfacher Versuche, ein effektives Ausbildungsprogramm für Museologen im Verlaufe der 1930er Jahre einzuführen, etablierte sich dieses für das Museum äußerst wichtige Vorhaben erst nach 1945, und zwar auch dank ganz neuer politischer und gesellschaftlicher Bedingungen. Gerade damals legte man definitiv den Status des Nationalmuseums fest – 1949 wurde es eine staatliche Einrichtung –, und ebenso neu wurde auch seine Aufgabe geregelt, wenngleich bereits für die Bedürfnisse des gerade entstehenden, vom Machtmonopol der Kommunistischen Partei des Landes (KPTsch) beherrschten Staates. Ungefähr ab 1948 kann man so die allmähliche Entfaltung museologischer Ausbildungskurse beobachten, die in den nachfolgenden 1950er Jahren ihre Fortsetzung

fanden. Auch in diesem Fall zeigte sich freilich der Einfluss des kommunistischen Machtmonopols, der nicht nur den Inhalt der Kurse betraf, sondern durch den man bemüht war, die Kurse unter größte Kontrolle der damaligen Zentralorgane zu bekommen, einschließlich des zuständigen Ministeriums für Schulwesen. Trotz allem gelang es auch damals, im Bereich der Museumsausbildung bedeutende und qualitätsvolle Ergebnisse zu erzielen, die das tschechoslowakische und tschechische Museumswesen auf Jahre hinaus formte. Als Höhepunkt der Aktivitäten des Nationalmuseums auf dem Gebiet der museologischen Ausbildung kann man zweifellos den Zeitraum der 60er bis 80er Jahre des 20. Jahrhunderts erachten. 1967 erfolgte die Gründung eines museologischen Ausbildungszentrums als gemeinsame pädagogische Aktivität des Nationalmuseums und der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität. Die gemeinsam verwirklichte museologische Ausbildung erfolgte nicht nur auf hohem Niveau, sondern vermochte zudem ohne größere Desaster auch die beschwerliche Zeit der sog. Normalisierung in den 70er Jahren zu überdauern und wurde in vielerlei Hinsicht auch im Ausland zum Vorbild. Die direktive, unbegründete und mit dem Nationalmuseum nicht abgesprochene Abschaffung des Ausbildungszentrums zu Beginn der 1980er Jahre – die museologische Ausbildung sollte weiterhin nur die Philosophische Fakultät der Karlsuniversität garantieren – zeitigt faktisch bis heute ihre negativen Konsequenzen, ohne dass es zu einem vollkommenen Ersatz seiner Tätigkeit gekommen wäre. Der Aufschwung der Ausbildung war danach in gewisser Weise ein einzigartiger Widerstreit zwischen dem Engagement konkreter Einzelpersonen und Enthusiasten, die unter anderem aus den zahlreichen Erfahrungen der Zwischenkriegszeit und der Zeit kurz nach dem Weltkrieg schöpften, und Kennern des Museumsmilieus auf der einen Seite und den ideologisch und machtpolitisch motivierten Anforderungen und Vorstellungen der herrschenden KPTsch andererseits. Diese erachtete das Museum stets als wichtiges Instrument der ideologischen Beherrschung der Gesellschaft, vermochte andererseits aber niemals, sowohl das Museum als Ganzes wie auch die Museumsausbildung voll unter ihre geistige Kontrolle zu bringen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Libor Jůn, Ph.D.
Národní muzeum, Historické muzeum, Praha
libor.jun@nm.cz

ŽENY SPJATÉ S ORIENTÁLNÍM ÚSTAVEM PŘED VÁLKOU A V ČSAV

ADÉLA JŮNOVÁ MACKOVÁ

WOMEN IN THE ORIENTAL INSTITUTE BEFORE THE SECOND WORLD WAR AND AFTER ITS INCORPORATION INTO THE ACADEMY OF SCIENCES

This study investigates changes in the position of women in scientific institutions in the 1950s and 1960s using the Oriental Institute as an example. The author outlines the development of the institute and traces the changes in opportunities opened to women and in the position of women in research from 1922 until 1972. Special attention is paid to the period after 1952, when the Oriental Institute was incorporated into the Czechoslovak Academy of Sciences.

Keywords: women – history of science – Oriental Institute – Czechoslovak Academy of Sciences

DOI: 10.14712/23365730.2026.6

Úvod

Dvacáté století přineslo střední Evropě mnoho přelomových změn, a to jak politických a hospodářských, tak kulturních. V roce 1918 se rozpadla habsburská monarchie a vznikly nové, samostatné nástupnické státy, ke kterým patřilo i Československo. Budování vlastního státu s sebou přineslo i rozvoj českého a slovenského školství a vědeckých institucí. To se odrazilo i v růstu oborů a vědeckých seminářů na české univerzitě v Praze – Karlově univerzitě. V roce 1882 se univerzita v Praze rozdělila na českou a německou univerzitu a obě participovaly na rozvoji orientalistických oborů do roku 1938, kdy byla česká univerzita během druhé světové války zavřena, resp. do roku 1945, kdy byla po skončení války zrušena Německá univerzita v Praze.¹ Orientalistické obory ve smyslu lingvistickém nacházíme dále na teologických fakultách, kde se vyučovala hebrejšтина a asyrština. V roce 1922 byl založen Orientální ústav, který byl po celou meziválečnou dobu platformou pro vědeckou práci a setkávání, neboť neměl jediné placené vědecké místo. Studium i další uplatnění

¹ Tato studie se zabývá českou orientalistikou, obecně k ní viz Adéla Jůnová Macková, *Orientalistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze / Oriental Studies at the Faculty of Arts of Charles University in Prague*, in: Adéla Jůnová Macková – Libor Jůn (edd.), *Československo v Orientu. Orient v Československu / Czechoslovakia in the Orient. The Orient in Czechoslovakia*, Praha 2022, s. 46–61. K německé orientalistice na Německé univerzitě v Praze viz Jana RATAJOVÁ, *Orientalistika na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze / Oriental Studies at the Faculty of Arts of the German University in Prague*, tamtéž, s. 22–45.

v těchto oborech bylo dominantou mužů, ženy se v první polovině 20. století prosazovaly v českých zemích jen velmi zvolna, byť rovnocennost obou pohlaví byla uzákoněna hned po vzniku Československa v roce 1918. Zlom přichází po roce 1945, kdy se ženy začínají objevovat ve vědeckých pozicích a roste i jejich uplatnění ve vedoucích pozicích. Vznik Československé akademie věd v roce 1952, do které byl začleněn též Orientální ústav, znamenal obrovský přínos pro orientalistiku. Ta získala nejen oporu velké státní instituce, ale též řadu nových vědeckých pozic, do nichž se nově prosadila i řada žen.

Nástup žen na univerzitu byl velmi pozvolný a znamenal alespoň v prvních generacích život zasvěcený vědě. Získání doktorského a docentského titulu mnohdy trvalo i dvacet let a teprve titul mimořádného a řádného profesora znamenal placenou pozici. Přírodovědné a technické fakulty nabízely ještě pozice vědeckých asistentů, které sice byly placené, ale bez následného postupu znamenaly složité postavení, a to i z hlediska finančního. Statistická data uveřejněná k desetiletému výročí republiky hovoří o 1200 profesorech a docentech na všech vysokých školách v Československu, z nichž ženy zastupovalo pouze šest docentek, ale žádná nedosáhla profesorského postu. Situace se lehce proměnila v dalším desetiletí, kdy k roku 1937 se zmiňuje 1500 profesorů a docentů, z nichž ženy obsadily tři pozice mimořádných profesorek (lékařka Božena Štúrová-Kuklová, farmakoložka Hedwig Langeckerová a historička Milada Paulová) a 10 docentských míst. O rok později jich bylo 11. Ve sledovaných letech bylo zaznamenáno 1500 asistentů a lektorů, resp. 1655 asistentů a lektorů.² Nemáme přesné statistiky, ale dle dochovaných údajů vyplývá, že na univerzitách se ženy uplatnily spíše na nižších pozicích v knihovnách, administrativě a na pozicích asistentek.

Rovněž pozice lektorů, převážně jazykových lektorů na filozofické fakultě, byly alespoň zčásti obsazovány ženami. S Orientálním ústavem spjatá Madeleine Vokounová-Davidová působila jako lektorka angličtiny. Na české technické univerzitě pak dánštinu a norštinu učila manželka indologa Vincence Lesného – Milada Krausová-Lesná. Jednotlivé semináře a univerzitní knihovna rovněž zaměstnávaly ženy na knihovnických pozicích, v univerzitní knihovně začínala též první mimořádná profesorka Milada Paulová. Uplatnění žen-vědkyň bylo v první polovině 20. století velmi problematické, pracovaly často jako středoškolské profesorky a v rámci oboru publikovaly vědecké články. Zároveň se ženy ve vědě stále více uplatňovaly především po boku mužů, manželů a otců, se kterými spolupracovaly jako jejich neformální asistentky. Jen v nemnoha případech můžeme vysledovat v humanitních vědách v první polovině 20. století dvoukariérové manželství; částečně by se tak dala označit dvojice indologa a překladatelky Vincence Lesného a Milady Krausové-Lesnė. Podobně je třeba zmínit spolupráci otce a dcery jako v případě profesora Jindřicha Matiegky a jeho dcery Ludmily Matiegkové v oboru antropologie, či profesora Františka Lexy a jeho dcery Ireny Lexové v oboru Egyptologie.

² Viz Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, *The Institutional Position of Czech Women in Bohemia 1860–1938*, in: Soňa Štrbáňová – Ida H. Stamhuis – Kateřina Mojsejová (edd.), *Women Scholars and Institutions*, Praha 2004 (= *Práce z dějin vědy*, roč. 13 A), s. 69–97; Hana BARVÍKOVÁ – Martin MARTINOVSKÝ, *Memberships of Women in the Leading Learned Institutions in the 20th Century*, tamtéž, s. 189–220; Petr SVOBODNÝ, *Women docents and Professors at Medical Faculties in Czechoslovakia 1918–1939*, tamtéž, s. 375–399. Poslední větší syntéza k dějinám žen ve vědě v první polovině 20. století viz Marie BAHENSKÁ – Libuše HEČKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, „Ženám žádný obor vědecký od přírody není uzavřen“. *Spletné cesty žen k vědecké kariéře v první polovině 20. století*, Praha 2023.

Tento stav kopíroval možnosti žen uplatnit se v orientalistických oborech. Jen velmi zřídka studovaly ženy takto specializované obory, často jako doplněk svého zaměření, např. výše zmíněná Pavla Fořtová Šámalová jako malířka studovala egyptský ornament, Irena Lexová se jako taneční umělkyně zabývala staroegyptským tancem a lékařka Vlasta Kálalová Di-Lotti se zaměřila na studium arabštiny, kterou následně uplatnila při své lékařské praxi v Bagdádu. Středoškolská profesorka Ludmila Matiegková se věnovala vybraným egyptologickým tématům – rodina, dítě, staroegyptská božstva, ale zároveň díky vědeckému zaměření svého otce též antropologii starověkého Egypta.³ Nikdy však neopustila své stálé místo středoškolské profesorky, aby se vydala na velmi nejistou univerzitní dráhu.⁴ Studium arabštiny dokázala uplatnit též Marie Tauerová, která se díky Aloisi Musilovi dostala do Moravské zemské knihovny v Brně, kde se věnovala orientálním rukopisům a překládala z arabštiny. Ženy velmi často studovaly na filozofické fakultě předměty, jež mohly uplatnit např. při středoškolské výuce – jazyky, historii či vědy exaktní (ty se vydělily v roce 1920 se vznikem samostatné Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy). Orientalistky, které studovaly již ve dvacátých či třicátých letech, si vybíraly obory jako filozofii, historii, jazyky a orientalistická studia následně absolvovaly buď v zahraničí v rámci stipendií ministerstva školství a národní osvěty, nebo po válce na filozofické fakultě, kdy se otevřely úplně nové možnosti především pro studium dějin a kultury zemí Dálného východu, japanologie a sinologie. Japanoložka Vlasta Hilská odjela studovat japanologii do Velké Británie, Švédska a Japonska. Berta Krebsová učila nejprve na střední škole, za války a po válce studovala čínštinu v Orientálním ústavu a studia sinologie absolvovala u Jaroslava Průška až po válce. Podobně se s čínštinou seznámila i Jarmila Kalousková, středoškolská profesorka češtiny a francouzštiny, která docházela na jazykové kurzy do Orientálního ústavu, kde později našla též vědecké místo. V letech 1956–1957 studovala čínskou gramatiku na univerzitě v Pekingu, kam odjela v rámci meziakademické výměny.

Orientální ústav a ženy za oponou 1918–1952

Orientalista, biblista a arabista Alois Musil působil v Praze na univerzitě jako řádný profesor od roku 1920.⁵ Během působení na vídeňské univerzitě se podílel též na práci Handelsmusea a Orientální akademie, která vzdělávala diplomaty. Svě zkušenosti s propojením hospodářských a kulturních vztahů monarchie s Blízkým východem se snažil uplatnit též v Praze, a to jak na univerzitě, tak v návrzích na podobu Orientálního ústavu.⁶ Hlavní náplní

³ K vědecké práci Ludmily Matiegkové viz Hana HAVLÚJOVÁ, *Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889–1960)*, Praha 2005.

⁴ Vzhledem k tomu, že placené univerzitní pozice začínaly až u místa mimořádného profesora, byla by postavena nejen před dlouhou cestu k dosažení docentury, ale následně by ještě vedle výuky na střední škole jako docentka zdarma učila na vysoké škole a pracovala na práci profesorské.

⁵ Viz Sarah LEMMEN, „*Unsere Aufgaben in der Orientalistik und im Orient*“ – *Die Gründung und die erste Dekade des Prager Orientalischen Instituts in der Zwischenkriegszeit*, in: Robert Born – Sarah Lemmen (Hgg.), *Orientalismen in Ostmitteleuropa. Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*, Bielefeld 2014, s. 119–143; Pavel ŽĎÁRSKÝ, *Alois Musil jako zakladatel československé orientalistiky – ve službách republiky*, *Nový Orient* 69/1, 2014, s. 54–60; Adéla JÚNOVÁ MACKOVÁ – Pavel ŽĎÁRSKÝ – Tomáš GECKO (edd.), *Korespondence Aloise Musila, I, Alois Musil a počátky Orientálního ústavu v korespondenci „otců zakladatelů“*, Praha 2019.

⁶ Alois MUSIL, *Naše úkoly v orientalistice a v Orientě*, *Naše doba* 27/3–4, 1920, s. 1–20.

činnosti tohoto ústavu bylo pěstovat kulturní a hospodářské styky s Orientem. Hospodářský odbor ústavu se zasazoval o zprostředkování obchodu mezi Blízkým a Dálným východem a československými exportéry a pokusil se vytvořit síť ekonomicky vzdělaných úředníků v jednotlivých zemích Orientu. Kulturní odbor vydával vědecké monografie, významný časopis *Archiv orientální* a staral se o vědecké a populární přednášky s orientální tematikou a o výuku jazyků.⁷

Orientální ústav vznikl jako státní společenskovědní ústav pod ministerstvem školství a národní osvěty. Zde je třeba poznamenat, že členství neznamenovalo placené vědecké místo, ale umožňovalo zapojení se do vědecké platformy univerzitní i neuniverzitní orientalistiky.⁸ Ústav neměl žádná placená vědecká místa, pouze řádné, mimořádné a dopisující členy kulturního a hospodářského odboru. Řádnými členy kulturního odboru byli profesori filozofické a (vzhledem k těsným vztahům s přírodovědnými obory, které se vyčlenily do samostatné fakulty až v roce 1920) přírodovědné fakulty, později též docenti a další vážní zájemci o Orient.

Ženy byly zvoleny pouze jako mimořádné členky, první v roce 1930. Ludmila Matiegková, středoškolská profesorka a dcera významného antropologa Jindřicha Matiegky se zabývala egyptologií a publikovala vědecké články v rámci antropologie. Vlasta Kálalová Di-Lotti, lékařka, jež vedla českou nemocnici v Bagdádu v letech 1925–1932, byla zvolena ještě během svého působení v Iráku, kde se zabývala též výzkumem tropických chorob. Pavla Fořtová-Šámalová se zajímala o egyptské umění a jako manželka kancléře Přemysla Šámala nebyla jistě zvolena náhodně. Madeleine Vokounová-Davidová učila francouzštinu na filozofické fakultě české univerzity v Praze a překládala vědecké články orientalistů pro časopis *Archiv orientální*.

Hlavními výsledky práce Orientálního ústavu byly vědecké monografie a články, jejichž vydávání ústav finančně podporoval. Irena Lexová se sice nikdy nestala členkou ústavu, ale její kniha o staroegyptském tanci byla vydána nákladem ústavu, který zajistil též financování překladu a vydání anglické verze. Orientální ústav se tak podílel na rozvoji orientalistiky a na jejím zprostředkování do zahraničí, neboť články a monografie vycházely především ve francouzském a německém jazyce. Velký podíl měl rovněž na výuce orientálních jazyků, která probíhala rovněž na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a na Vysoké škole obchodní, kde profesori orientalistických oborů vedli praktické jazykové kurzy. Orientální ústav začal ve třicátých letech 20. století s výukou jazyků, které na vysokých školách z různých důvodů přednášeny nebyly. Pro toto období nemáme přesné statistiky počtu vyučovaných hodin, ani návštěvnosti kurzů, ale dle zachovaných zmínek ve výročních zprávách si můžeme udělat představu, jaké jazyky byly vyučovány.

V Československu chyběla především výuka japonštiny a čínštiny. Finanční příspěvek mecenáše a průmyslníka Takaharu Mitsui pro kulturní odbor Orientálního ústavu umožnil výuku japonštiny. Výuky čínštiny se nakonec ujal odbor hospodářský, neboť exportní firmy měly největší poptávku po výuce těchto jazyků. Dále se dle zájmu vyučovalo v několika stupních pokročilosti arabštině, turečtině, hindštině a od roku 1938 též perštině. Po uzavření českých vysokých škol v roce 1939 se výuka orientálních jazyků stala základem

⁷ Adéla JÚNOVÁ MACKOVÁ, *The Oriental Institute in Prague: Cultural Department and the Orient*, in: Adéla Júnová Macková – Lucie Storchová – Libor Jůn (edd.), *Visualizing the Orient. Central Europe and the Near East in the 19th and 20th Centuries. Egypt and Austria Proceedings*, Prague 2016, s. 129–144.

⁸ Vincenc LESNÝ – Zdeněk FAFL (edd.), *Věstník Orientálního ústavu v Praze za desetiletí 1928–1938*, Praha 1938.

pro pokračování orientalistických oborů, místem, kde se bývalí studenti filozofické fakulty mohli setkávat se svými profesory a pokračovat alespoň omezeně ve výuce. Orientální jazyky se staly též útekem z reality do exotických světů a do roku 1945 se v ústavu pro velký zájem vyučovalo 14 jazykům v několika úrovních. Čínštinu vyučoval Jaroslav Průšek a na jeho kurzy chodily již zmíněné sinoložky Berta Krebsová a Jarmila Kalousková, jež se v padesátých letech prosadily v Orientálním ústavu, stejně jako Augustin Palát, který s Průškem budoval sinologii na univerzitě v Olomouci a v Praze. Po válce jazykové kurzy plynule pokračovaly v rámci Orientálního ústavu jako Škola orientálních jazyků. Ta byla v roce 1947 přičleněna k Obchodní akademii Edvarda Beneše a následně se v roce 1951 stala orientálním oddělením Státní jazykové školy.⁹

Po skončení války byla zrušena německá univerzita a obnovena činnost Univerzity Karlovy, kde pokračovala též výuka orientalistických oborů založených ve dvacátých a třicátých letech. Zároveň postupně vznikaly též obory nové – japanologie, sinologie, koreanistika, tibetologie, či indonesistika, jež do té doby prezentovala jen jazyková výuka Orientálního ústavu. Pro další vývoj Orientálního ústavu byla vzhledem k politickému směřování Československa po roce 1948 významná především sinologie, jež byla v rámci univerzity a Orientálního ústavu propojena osobností Jaroslava Průška. Sinologie jako univerzitní obor byla nejprve založena v roce 1946 na Univerzitě Palackého v Olomouci, kde vznikaly orientalistické obory pod záštitou indologa Vincence Lesného a Jaroslava Průška. Následně sinologii vedl od roku 1948 jeho žák Augustin Palát.¹⁰ Průškova kariéra byla spojena s Prahou, kde vybudoval nejen sinologická studia na FF UK, ale též velké sinologické oddělení v Orientálním ústavu Akademie věd. V roce 1947 pod jeho vedením vznikl Seminář pro filologii Dálného východu, od roku 1950 v rámci reorganizace fakulty Katedra dějin a filologie Dálného východu. První generace Průškových studentů (Berta Krebsová, druhá manželka Jaroslava Průška, Daniela Šejnohová roz. Khestlová či Jarmila Kalousková) se následně podílela jak na výuce sinologie na fakultě, tak na vědeckých sinologických projektech v Orientálním ústavu.¹¹

Orientální ústav se po druhé světové válce postupně proměnil ve vědecký ústav s placenými vědeckými místy pro orientalisty. Za války zrušený hospodářský odbor již nebyl obnoven. Po roce 1945, resp. 1948 se vedoucí postavou ústavu stal Jaroslav Průšek, byť až do roku 1952 pouze jako člen jeho vedení. Koncem čtyřicátých let měl ústav první placené zaměstnance, kteří se starali především o chod kanceláře a o administrativu a nově založený populární časopis *Nový Orient*. Teprve v roce 1950 získal ústav převedením středoškolských profesorů první odborné síly pro knihovnu a pro Školu orientálních jazyků. Mezi těmito zaměstnanci nalezneme vedle účetní Anselmy Šotnerové (ta v ústavu pracovala od roku 1929) další tři ženy, jež se staraly o administrativní záležitosti Nového Orientu (vystudovaná právnička Markéta Eisenkolbová¹²) a chod Školy orientálních jazyků (od roku 1951

⁹ Adéla JÜNOVÁ MACKOVÁ, *The Origins of the Czechoslovak Oriental Language School: The Oriental Institute in Prague during the Second World War*, *Central Europe* 18/2, 2020, s. 74–88.

¹⁰ Lada VOKŘÁLOVÁ, *Počátky orientalistických studií na Univerzitě Palackého v letech 1946–1951*, *Dálný východ* 7/2, 2017, s. 59–92.

¹¹ Ondřej ŠKRABAL, *The History of teaching Classical and Literary Chinese in Czechia*, in: Li Wen – Ralph Kauz (edd.), *Teaching Classical Chinese*, Gossenberg 2021, s. 45–53.

¹² Markéta Eisenkolbová působila ve 30. letech jako asistentka na Německé univerzitě v Praze. Srv. Jana RA-TAJOVÁ, *Možnosti výzkumu postavení asistentů a asistentek Filozofické fakulty Německé (Karlovy) Univerzity v Praze*, *AUC-HUCP* 66/1, 2026, s. 127–144.

působila Bedřiška Havlíková též jako učitelka korejštiny a v roce 1952 byla zařazena mezi vědecké pracovníky). Z Národní knihovny byla do knihovny ústavu převedena Zdenka Javorská, v té době již v důchodu. V rámci komplexní přestavby vědecké infrastruktury v Československu a budování instituce nového typu, Československé akademie věd, získal Orientální ústav systemizovaná vědecká místa. Odborné zaměření prvních šesti vědeckých pracovníků vycházelo ještě z meziválečné orientace československé orientalistiky.¹³ Z patnácti zaměstnanců tvořily ženy jednu třetinu, jež však byla rozdělena mezi administrativní pozice časopisu, knihovny a Školy orientálních jazyků.

Obr. 1: Zaměstnanci Orientální ústavu, 1950. První řada zleva: Anselma Šotnerová, Bedřiška Havlíková, M. Bartoňová, Berta Krebsová. Druhá řada zleva: Zdenka Javorská, Markéta Eisenkolbová (MÚA, A AV ČR, f. Augustin Palát, neuspořádáno)

Orientální ústav ČSAV a ženy v orientalistice 1952–1972

Československá Akademie věd byla zřízena v roce 1953.¹⁴ Řádnými členy Akademie věd – akademiky a členy korespondenty se v roce 1952 stali pouze zástupci mužů-vědců, ženy se zařadily mezi členy až na konci šedesátých let a do vedoucích pozic v Akademii ještě o mnoho let později. Ve sledované době se dostaly pouze na místa vedoucích jednotlivých oddělení a ojedinele i do čela vědeckých ústavů. Pokud se podíváme do statistik, jež

¹³ Mezi vědecké pracovníky patřili dva chetitologové (Václav Čihař, Josef Klíma), dva indologové (Adolf Janáček, Pavel Poucha), koreanista (Alois Pultr) a sinolog (Josef Bartůšek).

¹⁴ K počátkům vzniku a prvnímu desetiletí fungování ČSAV viz Martin FRANC – Věra DVOŘÁČKOVÁ (edd.), *Dějiny ČSAV*, I, Praha 2019.

zahrnovaly počty členů Akademie věd, můžeme je pro padesátá a šedesátá léta 20. století analyzovat dle počtu a dle příslušnosti do jednotlivých vědních oblastí. Ženy nám tak zůstávají skryty za celkovými čísly.

Tab. 1: Počet zaměstnanců vybraných ústavů ČSAV

Rok	1954	1954	1958	1958	1966	1966
Sekce	Celkem	Vědci	Celkem	Vědci	Celkem	Vědci
Matematicko-fyzikální	513	166	1532	194	5990	412
Technická	237	89	789	127	939	165
Chemická	295	112	526	142	1420	338
Biologická	466	119	838	179	1973	434
Humanitní	570	333	838	258	1303	515
Ostatní	503	59	504	3	919	10
Celkem	2584	878	5027	903	9544	1874

Zdroj: Příručka. Československá Akademie věd 1953–1966. Pracovníci ČSAV, s. 1–3.

Seznamy žen v Akademii věd pro toto období neexistují, ale pokud se podíváme podrobněji na archivní dokumenty vztahující se k sekcím a k jednotlivým ústavům, můžeme již získat alespoň náčrt statistických dat. V rámci technických, přírodních a společenských věd se mnohem více žen uplatnilo ve vědách technických a přírodních, ale na méně významných pozicích asistentských a v laboratořích. Ve vědách společenských bylo žen méně, ale zastávaly též pozice vědecké a vedoucí na úrovni oddělení jednotlivých ústavů.

V roce 1952 byl do čela Orientálního ústavu jmenován sinolog Jaroslav Průšek, profesor Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, díky jehož usilovné práci se Orientální ústav stal jedním z prvních vědeckých ústavů nově zřízené Akademie.¹⁵ Podle vědních oblastí se Akademie věd dělila na osm tříd a Orientální ústav patřil do třídy osmé, filologické. Orientální ústav se v rámci Československé akademie věd stal ústavem velmi specifickým. Náplň jeho činnosti i složení oddělení a počty zaměstnanců reflektovaly hospodářsko-politické zájmy Sovětského svazu a Československa v zemích tzv. třetího světa. Úkoly státního plánu tvořily základ vědecké práce ústavu a prolínaly se s úkoly ústavními. Rostoucí důraz na zkoumání novodobých politicko-hospodářských počinů těchto zemí a vytváření kulturních vazeb se odrážel i v růstu významu Orientálního ústavu. Ten mezi lety 1953–1968 více jak zdvojnásobil svůj finanční rozpočet a od něj se odvíjející počet pracovníků, a to na pozicích vědeckých i odborných. Růst československých vztahů s Čínou je reflektován dokonce čtyřnásobným nárůstem sinologů do roku 1971. To samozřejmě souviselo též se zaměřením Jaroslava Průška a jeho snahou nalézt uplatnění pro své studenty. Významný nárůst vědeckých pracovníků mezi léty 1958 a 1968 byl odrazem politického uvolnění v šedesátých letech 20. století, kdy se na tyto pozice dostali i lidé, kterým nebyl v padesátých letech vědecký vzestup umožněn. Počet zaměstnanců se udržel a rozšířil i počátkem sedmdesátých let 20. století, kdy většina vědců spjatá s Jaroslavem Průškem, tedy především specialisté na

¹⁵ Adéla JÚNOVÁ MACKOVÁ, *Vládní komise*, in: M. Franc – V. Dvořáčková, *Dějiny ČSAV*, I, s. 106–153.

Dálný východ, museli z politických důvodů z ústavu odejít (tento odchod probíhal postupně do poloviny sedmdesátých let a pozice byly postupně nahrazovány novými pracovníky). To se promítá i v celkovém snížení počtu vědeckých pracovníků, se kterými byl rozvázán pracovní poměr, či emigrovali do zahraničí.¹⁶ Část vědeckých pracovníků byla donucena přejít na nižší pozice odborných pracovníků či dokumentátorů.

Tab. 2: Počet zaměstnanců Orientálního ústavu od 50. do 70. let

Rok	1953	1958	1963	1968	1971
Rozpočet	1,5 mil.	2,5 mil.	2,7 mil.	3,5 mil.	3,7 mil.
Zaměstnanci	39	62	79	90	93
Vědečtí pracovníci	18,5	19,5	29	46	38
Odborní pracovníci	10,5	32	38	32	45
Sinologové	5	13	15	17	20
Administrativní pracovníci	5	5	5	6	4
Ostatní	5	5,5	7	6	6

Zdroj: MÚA, A AV ČR, fond Orientální ústav ČSAV, k. 7, inv. č. 22. Složka normalizace a restrukturalizace Orientálního ústavu.

V tomto příspěvku bych chtěla představit první a druhou generaci žen, jež začaly na různých vědeckých pozicích působit v Orientálním ústavu v padesátých, resp. v šedesátých letech 20. století.¹⁷

První generace žen – padesátá léta v Orientálním ústavu¹⁸

Proměna Orientálního ústavu z hlediska počtu a zaměření zaměstnanců je naprosto zřetelná v souvislosti se vstupem do Československé akademie věd, dosazením Jaroslava Průška do vedoucí pozice a s vědeckými úkoly, jež byly ústavu dány v rámci státního a ústavního plánu. Seznam zaměstnanců pořízený pravděpodobně počátkem roku 1952, kdy byl ještě ředitelem ústavu indolog Vincenc Lesný (nicméně správa ústavu spadala pod početný správní výbor tvořený orientalisty z ústavu i z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), je zajímavý svým rozdělením na vědecké pracovníky, pomocné vědecké

¹⁶ Adéla JÚNOVÁ MACKOVÁ, *Orientální ústav ČSAV v turbulentních šedesátých let*, in: Martin Franc – Věra Dvořáčková (edd.), *Dějiny ČSAV*, II, Praha 2024, s. 474–493.

¹⁷ Rozdělení na první a druhou generaci zde vychází z definice, že tyto ženy vědecky pracovaly na vědeckých pozicích ve vědeckém ústavu, a pomíjím tak ženy „pionýrské generace“, které se orientalistikou zabývaly v době meziválečné, ale vědeckých pozic nedosáhly. Vlasta Hilská a Berta Krebsová jsou zařazeny do první generace, byť z hlediska věku, studia (popř. prvního studia) na vysoké škole a pracovního uplatnění, patřily na rozhraní „pionýrské“ a první generace.

¹⁸ Stručné biografie orientalistů viz *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*, Praha 1999. Stručné biografie pražských sinologů viz Marián GÁLIK, *Preliminary Remarks on the Prague School of Sinology*, *African and Asian Studies* 20/1, 2011, s. 95–113.

síly a na pracovníky knihovny. Vědecktí pracovníci byli posíleni o tři nové síly.¹⁹ Mezi devíti vědeckými pracovníky nebyla ani jediná žena, ty spadaly až pod pomocné vědecké síly. Markéta Eisenkolbová měla na starosti časopis *Nový Orient* a Bedřiška Havlíková Školu orientálních jazyků a výuku korejštiny. Nejvíce žen přibýlo v knihovním oddělení. Společně se Zdenkou Javorskou zde pracovala indoložka Eliška Merhautová jako odborná knihovnice a přibýly tři sinoložky, Ema Bayerlová, Berta Krebsová a Dana Kalvodová, jež byly přiděleny do nového oddělení knihovny tzv. Lu Sünovy knihovny. Z celkem 28 zaměstnanců bylo 11 žen, z nichž pouze čtyři spadaly pod administrativní zaměstnance a zřízence.²⁰

V průběhu roku 1952 stoupl počet zaměstnanců o 16 osob na celkem 34. Ústav se rostl především o vědecké pracovníky a zaměstnance knihovny. Na vědecké pozice (celkem 18 osob) se probojovalo pět žen, dokumentátorky Markéta Eisenkolbová, Bedřiška Havlíková, sinoložky Berta Krebsová, Dana Šejnohová-Khestlová a Věra Kubičková-Stivínová, jež se zabývala íránistikou.²¹ Vedoucí knihovny byla Zdenka Javorská, čínskou knihovnu měla na starosti Ema Bayerlová. Eliška Merhautová pokračovala ve své práci odborné knihovnice. Přesuny mezi vědeckými pracovníky a knihovnou ovšem nejsou úplně přesné, mladí vědecktí pracovníci měli často část úvazku v knihovně a část na vědeckou práci, což umožňovalo propojování vědců různých zaměření z celého ústavu. Velmi úzká spolupráce probíhala též s filozofickou fakultou, kam v průběhu roku 1952 odešla Dana Kalvodová.²² O rok později nastoupila další sinoložka Jarmila Kalousková²³ a pro práci na česko-čínském slovníku byla zaměstnána též Čínanka Ťing-jü Rotterová. Stejně tak se na přípravě slovníku podílela Čínanka Li Tchaj-tün Hejzlarová, která ovšem v seznamech zaměstnanců Orientálního ústavu úplně chybí. K nim se připojila ještě Dana Heroldová-Šťovíčková, jež ovšem vzápětí odjela na stipendium do Pekingu.²⁴

V roce 1955 měl Orientální ústav 51 zaměstnanců, z toho 19 žen, tedy 40 %, nicméně pokud se podíváme na jejich pozice mezi vědeckými a odbornými pracovníky, není již situace tak optimistická. Na pozici vědeckých pracovníků bylo 22 zaměstnanců, z toho jen tři ženy (Jarmila Kalousková, Berta Krebsová, Věra Kubičková) a mezi odbornými pracovníky (14 osob), tedy včetně zaměstnanců vědeckých knihoven, bylo devět žen (již výše zmíněné Emma Bayerlová, Bedřiška Havlíková, Markéta Eisenkolbová, Zdenka Javorská, Eliška Merhautová a Ťing-jü Rotterová); nově rozšířily řady Orientálního ústavu turkoložka Zdenka Veselá-Přenosiťová a sinoložky Milena Doleželová-Velingerová²⁵ a Eva Rychterová-Kreisová.²⁶ Později, v roce 1955, nastoupila do ústavu indoložka Hana Knížková. V roce 1959 měl Orientální ústav 63 zaměstnanců, z toho 19 bylo na vědeckých

¹⁹ Dvě nové posily byly zaměřené na semitologii a afrikanistiku (Karel Růžicka, Stanislav Segert) a jeden specialista na Indonésii, Miroslav Oplt. Alois Pultr naopak přešel na pražskou univerzitu.

²⁰ MÚA, A AV ČR, f. Orientální ústav, k. 7, i. č. 19, Seznam zaměstnanců Orientálního ústavu, počátek roku 1952.

²¹ Podobné složení představovali i muži-vědci, na ústav nastoupili dva noví dokumentátoři (Vilém Gampert a Cyrill Horáček), sinolog (Oldřich Švarný) a dva indologové (Ladislav Zgusta a Kamil Zvelebil).

²² MÚA, A AV ČR, f. Orientální ústav, k. 7, i. č. 19, Seznam zaměstnanců Orientálního ústavu, září 1952.

²³ Xenie DVORSKÁ, *K sedmdesátinám PhDr. Jarmily Kalouskové, CSc.*, Bibliografie, Asie-Afrika, 9/1–2, Praha 1995, s. 17–19.

²⁴ MÚA, A AV ČR, f. Orientální ústav ČSAV (dále OÚ ČSAV), k. 20, i. č. 116, Měsíční přehledy o stavu a pohybu zaměstnanců za rok 1953.

²⁵ Vladimír LIŠČÁK – Milena DOLEŽELOVÁ-VELINGEROVÁ, *Z minulosti i z budoucnosti*, Bibliografie, Asie-Afrika 10, Praha 1997.

²⁶ MÚA, A AV ČR, f. OÚ ČSAV, k. 20, i. č. 116, Seznam zaměstnanců Orientálního ústavu k 15. 3. 1955.

Obr. 2: Dana Heroldová-Šťovíčková

Obr. 3: Berta Krebsová

Obr. 4: Vlasta Hliská

Obr. 5: Jarmila Kalousková

postech.²⁷ Z pobytu v Číně se v roce 1958 vrátily sinoložky Dana Heroldová-Šťovičková a Zdenka Heřmanová-Novotná, která nově nastoupila do ústavu. Dálňý východ byl v roce 1958 obohacen ještě o dva obory zastoupené ženami: na indonesistku se specializovala Eva Vaničková a na indologii Zdenka Klöslová. Mezi léty 1958 a 1960 nastoupila do ústavu též sinoložka Marta Ryšavá.

V letech 1952 a 1953 nastoupila do Orientálního ústavu na vědecké pozice první generace žen, která vystudovala ještě v meziválečné době. Mezi devíti ženami bylo sedm sinoložek a rodilá mluvčí Ťing-jü Rotterová. Jejich vzdělání na filozofické fakultě v Praze bylo orientováno filologicky a historicky. Pro jejich budoucí kariéru sehrály klíčovou roli kurzy orientálních jazyků pořádané v průběhu války Orientálním ústavem a vedené Jaroslavem Průškem, Vincencem Lesným, Otakarem Pertoldem, Janem Rypkou, Vincencem Pořízkou a rodilými mluvčími. Rozšiřování Orientálního ústavu, především oborů Dálného východu, v letech 1955 a 1958 pak souviselo s rozšiřováním knihovních oddělení pro oblasti Dálného východu a s pracemi na česko-čínském slovníku. Rovněž knihovna zaměstnávala především ženy, jež často pracovaly na částečně vědecký a částečně knihovnický úvazek. Ze sedmi nově přijatých žen se šest zabývalo jazyky a historií Dálného východu, tři se specializovaly na sinologii. Všechny již měly možnost studovat různé obory postupně rozvíjené po válce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Vedle sinologie tak můžeme vidět ženy i se specializací na íránistiku, turkologii, indologii a indonesistiku. Hlavním důvodem pro poměrně silně zastoupené sinologické oddělení se stala tvorba česko-čínského slovníku, který vedla Dana Heroldová-Šťovičková a po její smrti Zdenka Heřmanová-Novotná. Ten byl téměř výhradně doménou práce žen. Na jeho tvorbě se podílela též Li Tchaj-tün Hejzlarová, která ale byla pravděpodobně zaměstnána na roční smlouvy a nebyla tak uváděna mezi zaměstnanci.

Druhá generace žen – šedesátá léta v Orientálním ústavu

Politická situace v Africe a v Asii, dekolonizace tzv. rozvojových zemí a jejich vztah k Západu a Východu předurčovaly v šedesátých letech zásadní roli Orientálního ústavu. V rámci prověrek ČSAV v roce 1962, které měly zmapovat zaměření a strukturu jednotlivých pracovišť, byl Orientální ústav vyhodnocen jako velmi důležitá instituce, kterou je však třeba od základu proměnit.²⁸ Závěrečná zpráva Orientálního ústavu za rok 1962 akcentovala především otázku orientace na současná témata a zachování oborů zabývajících se výzkumem starověkých kultur, jejich jazyků a písma. Jaroslav Průšek argumentoval v rámci prověrky i při pohovorech s komisí především zaměřením svých zaměstnanců, kdy v ústavu chyběli specialisté právě na Akademii preferované politické a hospodářské dějiny a narážel na nedostatek vědců či aspirantů, způsobený jiným zaměřením i nedostatečnou kapacitou daného typu studia na univerzitě. Usnesení prezidia ČSAV z června 1963 znamenalo

²⁷ MÚA, A AV ČR, f. VIII. sekce ČSAV, k. 10, i. č. 20, Statistické přehledy zaměstnanců jednotlivých ústavů VIII. sekce ČSAV.

²⁸ Viz MÚA, A AV ČR, f. OÚ ČSAV, k. 7, i. č. 21, Závěrečná zpráva z prověrky pracovišť Vědeckého kolegia historie. Zpráva navrhovala zaměření ústavu především na novější a nejnovější dějiny Asie a Afriky. „Tuto tendenci je třeba podporovat a docílit toho, aby studium historie a ekonomie zemí Asie a Afriky se stalo základem vědeckého výzkumu na úseku orientalistiky.“

vybudování nové struktury ústavu na geografickém základu, jež měla být doplněna novými zaměstnanci a měla odpovídat novému zaměření ústavu.²⁹ Byla rozšířena oddělení Indie a jihovýchodní Asie a oddělení Východní Asie. Pokud se podíváme na složení zaměstnanců v roce 1961, z celkem 68 osob (včetně útvarů knihovny, dokumentace a technicko-hospodářských pozic) měl ústav 24 vědeckých a 26 odborných pracovníků, z nich se tématům vztahujícím se k socialistickým zemím Asie věnovalo 8 vědeckých a 18 odborných zaměstnanců a tématům rozvojových zemí Afriky a Asie 15 vědeckých a 7 odborných zaměstnanců (problematikou soudobých dějin rozvojových zemí se z nich zabývalo 17). Jediné dva obory, které měly větší počet osob, byly sinologie (17 osob) a indologie (9 osob), zbylé obory byly zastoupeny 2–3 osobami.³⁰ To vyplývá z historického zaměření orientalistiky od počátku 20. století. V šedesátých letech pak byly posilovány preferované obory. Seznamy zaměstnanců Orientálního ústavu z počátku šedesátých let a sedmdesátých let nám dávají možnost nahlédnout na podíl žen na restrukturalizaci preferovaných oborů.³¹ Chybějící archivní dokumenty nám často nedovolují přesně určit, kdy do ústavu přišly, popřípadě kdy přesně odešly, pokud se nedochovaly např. zmínky o jejich emigraci v roce 1968 (okupace Československa Sovětským svazem), a chybí o nich údaje v dokumentech vztahujících se k restrukturalizaci ústavu v roce 1972, kdy bylo v rámci politických čistek zlikvidováno vedení Orientálního ústavu včetně jeho ředitele Jaroslava Průška.

V průběhu šedesátých let (resp. do roku 1972) je v seznamech doloženo 20 nově přijatých orientalistek do Orientálního ústavu. Všechny vystudovaly v závěru padesátých a počátkem šedesátých let. Třetina působila v ústavu již v první polovině šedesátých let, část pak nastoupila do roku 1969 a pouze čtyři byly nově přijaty po roce 1970. Významně u nich převažovalo zaměření na Dálný východ, což lze vysledovat ze specializací nově přijatých žen-vědkyň. Zaměření na země Dálného východu mělo jako specializaci 12 z nich – 5 sinoložek, 2 japanoložky, 1 vietnamistka, 1 barmanistka, 3 indoložky; ostatní se zaměřovaly na jazyky a dějiny Blízkého východu, Turecka, Íránu, specializovaly se na kurdštinu a na dějiny starověku.³²

V letech 1960/1961 byla většina nově přijatých žen zaměstnána v knihovně a k tomu měly 30 % úvazku na vědeckou činnost, postupně pak po získání doktorátu přecházely do vědeckých oddělení. Tento trend dobře dokumentuje přehled zaměstnanců jednotlivých oddělení z roku 1962. V oddělení Předního východu a Afriky pracovalo 11 vědeckých a odborných pracovníků, z toho 2 ženy, v Indologickém oddělení nebyla mezi 6 pracovníky žádná žena, v oddělení Dálného východu byly mezi 9 zaměstnanci ženy 2 a v Lexikografickém oddělení, které mělo 6 zaměstnanců, většinou sinologů, byly ženy 4. Největší počet žen byl v oddělení knihovny a dokumentace, což kopírovalo již stav z roku 1958, a to 10 z 22 zaměstnanců. Knihovnická oddělení navíc vedly ženy, ve vědeckých odděleních stály v čele jen muži, poté co Berta Krebsová na svou funkci v roce 1959 rezignovala. Většina zaměstnanců byla zaměřena na Dálný východ a indologii a ženy postupně nastupovaly

²⁹ MÚA, A AV ČR, f. Vědecké kolegium – historie, k. 6, i. č. 131 a 132, Prověra struktury a zaměření společenskovedních pracovníků ČSAV, 1962 a 1963.

³⁰ MÚA, A AV ČR, f. Sbírka základních dokumentů ČSAV, I. řada, Orientální ústav 1954–1974, Dokument k přehledu dějin a činnosti Orientálního ústavu, 1. 1. 1961.

³¹ MÚA, A AV ČR, f. OÚ ČSAV, k. 7, i. č. 22, Seznamy zaměstnanců Orientálního ústavu.

³² Soupis žen pracujících v Orientálním ústavu dle seznamů zaměstnanců viz MÚA, A AV ČR, f. OÚ ČSAV, k. 7, i. č. 22, Seznamy zaměstnanců Orientálního ústavu v letech 1971 a 1972. A dále k. 20, i. č. 105, Seznam zaměstnanců Orientálního ústavu z roku 1960.

do vědeckých oddělení a doplňovaly vědecká oddělení jako třeba indologické, které do té doby bylo výlučně mužskou záležitostí. Dalším knihovnickým oddělením bylo oddělení Lu-Sünovy knihovny, kde mezi 5 zaměstnanci byly 4 ženy, sinoložky, Zdenka Heřmanová-Novotná oddělení vedla.³³

Kromě knihovnických oddělení nalézáme v seznamu vědeckých oddělení jména žen, které do ústavu nastoupily v průběhu padesátých let. Na úvazky, jež propojovaly knihovnu a vědecká oddělení, nastoupily v letech 1960–1962 barmanistka Dagmar Bečková (1960), Naděžda Horčicová se zaměřením na Blízký východ (1960), arménistka Ludmila Motalová (1961), íránistka Eva Štolbová (1961). Do specializované Lu-Sünovy knihovny nastoupily dvě sinoložky, Marcela Stolzová-Boušková (šedesátá léta) a Xenie Dvorská (kolem 1960).

V průběhu padesátých let 20. století byla hlavní náplní činnosti většiny nově v ústavu zaměstnaných žen-vědkyň práce v knihovně, katalogizování knih a příprava vydání česko-čínského slovníku, jehož tvorba pokračovala ještě v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Tato praxe pokračovala i počátkem šedesátých let, kdy se novou náplní činnosti vedle prací v knihovně staly projekty zaměřené na moderní asijské a africké literatury. Postupně došlo k většímu rozpětí specializací, sinologie a zaměření na Dálný východ stále převažovaly, ale objevovaly se i další velmi specializované obory. Sledovat zařazení žen je velmi složité, seznamy často obsahují jen statistická čísla, popřípadě zahrnují jen určitou část zaměstnanců. Alespoň částečně se můžeme opřít o seznam z roku 1970,³⁴ ve kterém jsou ovšem zaznamenáni jen vědečtí zaměstnanci Orientálního ústavu a ne odborní, kteří právě většinou spadali do oddělení knihovny či lexikografie. Dalším problematickým místem jeho výpovědní hodnoty je, že po srpnu 1968 část zaměstnanců emigrovala či v průběhu šedesátých let odešla. Ústav byl rozdělen na čtyři vědecká oddělení. V oddělení Afriky a arabských zemí pracovalo osm vědeckých pracovníků, žena tam nebyla ani jedna, oddělení Západní Asie mělo deset zaměstnanců, z toho tři ženy, nově tam přibyla turkoložka Naděžda Zimová (1970), v oddělení Jižní a jihovýchodní Asie pracovalo šest osob, z toho dvě ženy indoložky, nově nastoupila Dagmar Ansáriová (1970), v oddělení Východní Asie bylo zaměstnáno 10 osob, mezi nimiž jsou uvedeny čtyři ženy se zaměřením na sinologii, které v ústavu působily od padesátých let. Dalších jedenáct žen, které do ústavu nastoupily v letech 1962–1972, tak zřejmě působilo na pozici odborných pracovníků ve vědeckých a knihovnických oddělení. V roce 1962 do ústavu nastoupila japanoložka Miriam Jelínková (emigrace 1968) a v průběhu šedesátých let Kateřina Kabeláčová, v roce 1964 je doplnily dvě sinoložky Zlata Černá a Maria Tereza Slupska-Lechowska, dále nastoupily dvě indoložky Milena Hubschmannová (1967, 1968 odešla do Ústavu státu a práva v ČSAV) a Dagmar Marková (1969) a vietnamistka Iva Klinderová (1966). Výzkum Blízkého a Středního východu pak ve svých pracích zahrnuly turkoložky Jitka Zamrazilová-Jakmyr (1968) a Eva Pantůčková (počátek sedmdesátých let) a íránistka Adéla Křikavová (1962), výzkumem starověkých kultur Sumeru a Asýrie se zabývala Jana Pečirková (1965). V roce 1970 nastoupila oficiálně do ústavu ještě třetí Číňanka Ming-če Janoušová, která se však již dříve podílela na práci na česko-čínském slovníku. Rozšiřování počtu zaměstnanců a jejich specializací souviselo s požadavkem nového zaměření Orientálního ústavu na moderní témata

³³ MÚA, A AV ČR, f. OÚ ČSAV, k. 7, i. č. 22, Seznam zaměstnanců Orientálního ústavu v roce 1962.

³⁴ MÚA, A AV ČR, f. OÚ ČSAV, k. 20, i. č. 105, Seznam vědeckých pracovníků Orientálního ústavu 8. 12. 1970.

politických, hospodářských a kulturních dějin zemí Asie a Afriky. Sledovat přesné zapojení žen do velkých přehledů asijských a afrických literatur a slovníků autorů, které vycházely pod redakcí vědců-mužů, není vždy snadné. Jména všech autorů a autorek jsou vždy uváděna v seznamu autorů, ale jejich podíl není uveden. Jako například *Slovník spisovatelů: Asie a Afrika*, vydaný za redakce Jaroslava Průška, na kterém se autorsky podílelo 23 žen z Orientálního ústavu a dalších vědeckých pracovišť, či *Dějiny perské a tádžické literatury*, jež vyšly pod redakcí Jana Rypky a v seznamu autorů nalezneme Věru Kubíčkovou.³⁵ Výjimkou je devítidílný česko-čínský slovník, který vyšel v devíti svazcích v sedmdesátých letech pod redakcí čtyř žen, Dany Heroldové, Zdenky Heřmanové-Novotné, Daniely Khestlové a Li-Taj-t'ün Hejzlarové.³⁶

Závěr

Postupné budování Orientálního ústavu v průběhu padesátých a šedesátých let bylo násilně přerušeno v důsledku událostí Pražského jara. V letech 1968/1969 se Orientální ústav a jeho stranická organizace KSČ postavily na podporu Pražského jara a hlavního představitele obrodného procesu v Československu Alexandra Dubčeka a proti přítomnosti sovětských vojsk v Československu. Dne 23. 8. 1968 vydal Orientální ústav prohlášení, v němž souhlasil se závěry 14. mimořádného sjezdu KSČ a následně zaslal dopis s podobným zněním Národnímu shromáždění, kterému vyjádřilo svými podpisy podporu 44 osob, tedy polovina zaměstnanců ústavu.³⁷ Podpora tzv. obrodného procesu ze strany vedení Orientálního ústavu byla jedním z hlavních důvodů velkých personálních změn počátku sedmdesátých let. Odstranění Jaroslava Průška z postu ředitele a jeho nahrazení Václavem Opluštělem znamenalo rovněž odchod celého vedení a osobností Průškovi blízkých, tedy hlavně sinologů, ale též dalších významných osobností zaměřených na Dálný východ. Podle dochovaných seznamů z počátku sedmdesátých let a záznamů o odchodech do důchodu a k emigraci po srpnu 1968 můžeme sledovat obě generace žen až do roku 1972, resp. u Berty Krebsové a Jarmily Kalouskové do roku 1971, kdy odešly (byť ne úplně dobrovolně) do důchodu. Z první generace žen, jež nastoupily do Orientálního ústavu v padesátých letech 20. století, odešly dvě na filozofickou fakultu, resp. do Náprstkova muzea a tři emigrovaly v letech 1968–1969 do Velké Británie a do Kanady. Z druhé generace žen, jež byly v Orientálním ústavu zaměstnány od šedesátých či počátku sedmdesátých let 20. století, jich emigrovalo pět v letech 1968–1973 do Francie, Velké Británie a Švédska (Maria Terezia Slupska-Lechowska se vrátila do rodného Polska).

Nástup normalizace v rámci ČSAV znamenal proměnu v zaměření mnoha ústavů a výměnu „nepohodlných osob“, které svým přístupem k vládě, stejně jako svým vědeckým zaměřením přestaly být pro Akademii akceptovatelné. Po nástupu nového vedení byl do důchodu

³⁵ Jaroslav PRŮŠEK (ed.), *Slovník spisovatelů: Asie a Afrika*, I–II, Praha 1967; Jan RYPKA, *Dějiny perské a tádžické literatury*, Praha 1963.

³⁶ Kolektiv autorů, *Česko-čínský slovník*, I–IX, Praha 1974–1984. Na třetím dílu s nimi ještě spolupracovala Čiňanka Wang Žu-čen Wochalová a od čtvrtého dílu se členem autorského kolektivu stala Čiňanka Jün-ling Rusková.

³⁷ MÚA, A AV ČR, f. OÚ ČSAV, k. 8, i. č. 29. Prohlášení Orientálního ústavu ze dne 23. 8. 1968 a dopis Orientálního ústavu pro Národní shromáždění 26. 8. 1968.

poslán Jaroslav Průšek a spolu s ním byly odstraněny osobnosti spjaté s vedením ústavu v padesátých a šedesátých letech. Z tohoto důvodu byla do důchodu odeslána Berta Krebsová, dlouholetá spolupracovnice a exmanželka Jaroslava Průška. Odešlo též vedení stranické organizace KSČ Orientálního ústavu a postoj Soni Černé byl dokonce označen jako „*aktivní rezistence vůči současnému vedení*“. Kádrové prověrky, které probíhaly v Akademii věd počátkem sedmdesátých let 20. století, znamenaly odchod všech vědeckých a části odborných pracovníků, kteří byli vyloučeni z KSČ.³⁸ Momentálně nejsou k dispozici přesná data odchodu výše zmíněných žen, ale velká část z nich opustila ústav v průběhu sedmdesátých let. Jako hlavní důvod vědecké reorganizace ústavu byla uváděna problematika zaměření na lingvistická a literární témata (jako například u Marty Ryšavé, jež se podle nového vedení nehodila pro výzkum moderní čínské literatury). Jejich místo měl zaujmout výzkum současného politického, hospodářského a sociálního vývoje afrických a asijských zemí s důrazem na vývoj Číny.³⁹ Touto čistkou byla nejvíce ovlivněna generace vědců, kteří do ústavu nastoupili společně s Jaroslavem Průškem či v průběhu padesátých a šedesátých let 20. století a oborově se to nejvíce projevilo na zredukování počtu sinologů a indologů, stejně jako byl po emigraci Evy Vaníčkové přerušen vývoj indonesistiky.

Grantová podpora

Článek vznikl s institucionální podporou Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, RVO:67985921

ADÉLA JŮNOVÁ MACKOVÁ

Frauen in Verbindung mit dem Orientalischen Institut der Vorkriegszeit und in der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften (ČSAV)

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegende Studie beschäftigt sich mit der Problematik der sich verändernden Stellung der Frau in wissenschaftlichen Institutionen im Laufe der 50er und 60er Jahre des 20. Jahrhunderts am Beispiel des Orientalischen Instituts. Sie macht mit der Entwicklung des Instituts seit seiner Gründung im Jahre 1922 und mit den Schicksalen der ersten Frauen bekannt, die im Institut in Verwaltungspositionen arbeiteten oder bis 1945 Mitglieder des Instituts wurden. In der zweiten Hälfte der 1940er und zu Beginn der 1950er Jahre gelangten die ersten Frauen auf eine wissenschaftlich-administrative Position im Institut. Die Studie geht den Möglichkeiten der Betätigung und der wissenschaftlichen Stellung zweier Frauengenerationen nach, die in den 50er bzw. 60er Jahren im Institut ihre Tätigkeit aufnahmen. Dabei wird der Nachdruck auf das entscheidende Jahr 1952 gelegt, als das Orientalische Institut als eine rein wissenschaftliche Einrichtung in die Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften eingegliedert wurde und Frauen in wissenschaftliche Stellungen und in führende Positionen von Abteilungsleitern gelangten. Im weiteren Verlauf der 50er und 60er Jahre kann eine Änderung in der Stellung der Frau beobachtet

³⁸ MÚA, A AV ČR, f. OÚ ČSAV, k. 7, i. č. 22, Složka normalizace a restrukturalizace Orientálního ústavu. Zápis o pohovoru komise OV KSČ s vědeckými pracovníky Orientálního ústavu, 31. 7. 1972.

³⁹ Tamtéž, Zpráva Václava Opluštila pro J. Obzinu, vedoucího odboru školství a vědy ÚV KSČ, s. d. Josef KOLMAŠ, *Orientální ústav na prahu „abnormalizace“*, in: Antonín Kostlán – Markéta Devátá (edd.), *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, Praha 2002 (= *Práce z dějin vědy*, sv. 4), s. 187–200.

werden, und zwar von der bibliothekarischen bis hin zur wissenschaftlichen Anstellung und der Einbindung von Frauen in die wissenschaftlichen Aufgaben des Staatsplanes. Eine Wende in der Entwicklung des Orientalischen Instituts und in der Stellung der ersten beiden Frauengenerationen stellte das Jahr 1968 dar bzw. die Zeit bis 1972, als es im Rahmen der beginnenden Normalisierung zu Veränderungen in der Leitung und zum Austausch von Personen kam, die mit ihr eng verbunden waren.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Adéla Jůnová Macková, Ph.D.
Masarykův ústav a Archiv AV ČR
junovamackova@mua.cas.cz

STUDIA HUDEBNÍHO SKLADATELE JOSEFA KLIČKY NA PRAŽSKÉ KONZERVATOŘI VE SVĚTLE RODINNÉ KORESPONDENCE

BARBORA KLIČKOVÁ

STUDIES OF THE COMPOSER JOSEF KLIČKA AT THE PRAGUE CONSERVATORY IN THE LIGHT OF FAMILY CORRESPONDENCE

This study is dedicated to Josef Klička (1855–1937), an important organist, composer, teacher, and a native of Klatovy. Based on an analysis of family correspondence, the author maps the composer's life, focusing especially on the so-far neglected period of his studies at the prestigious Prague Conservatory in 1867–1870 and his dramatic departure from the school during the third year of studies. These events that took place during his stay in Prague have been reconstructed based on the surviving correspondence of Josef Klička, his parents, siblings, other relatives, and family friends, and they are set within a wider context of the history of everyday life in the 19th century.

Keywords: Josef Klička (1855–1937) – composers – organists – Prague Conservatory – correspondence – everyday life – 19th century

DOI: 10.14712/23365730.2026.7

Úvod

Josef Klička se v průběhu svého dlouhého života stal varhanním virtuosem, hudebním skladatelem a váženým profesorem, jehož pedagogická kariéra byla od poloviny 80. let 19. století až do jeho odchodu do penze v roce 1925 spojena s pražskou varhanickou školou a Pražskou konzervatoří, které v mládí navštěvoval. Budoucí úspěšný hudebník nastoupil v říjnu 1867 do prvního ročníku Pražské konzervatoře do houslové třídy profesora Antonína Bennewitze, kde studoval tři roky až do svého dramatického odchodu v dubnu 1870. Toto Kličkovo dosud prakticky neznámé životní období, které vyvrcholilo jeho vyloučením z Pražské konzervatoře, je předmětem této studie.¹ Za využití metody analýzy rodinné korespondence a komparace informací z jednotlivých dopisů s reflexí Kličkova studia

¹ Tato studie vychází z autorčiny bakalářské práce, kterou v roce 2018 obhájila na Katedře pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy pod vedením PhDr. Milady Sekyrkové, CSc. V bakalářské práci je edičně zpracována vybraná část dochované rodinné korespondence Josefa Kličky z let 1868–1870. Viz Barbora Kličková, *Mezi Prahou a Klatovy. Mládí hudebního skladatele Josefa Kličky ve světle korespondence*, Praha 2018, přístupná též v digitálním repozitáři Univerzity Karlovy, dostupném online: <<http://hdl.handle.net/20.500.11956/103270>> [22. 9. 2025].

v jeho vlastních vzpomínkách a ostatních dostupných pramenech a literatuře je cílem studie zmapování komplexnějšího obrazu skladatelových studentských let strávených v Praze a interpretace důvodů jeho náhlého odchodu. Na základě dosud neprobádané rodinné korespondence Josefa Klíčky se pokusíme přiblížit události z doby jeho studia na konzervatoři a zasadit je do kontextu dějin každodennosti druhé poloviny 19. století.

Na úvod si položíme několik badatelských otázek: Jak vypadaly počátky Josefa Klíčky na Pražské konzervatoři, kde se později sám stal profesorem? O čem ve svých dopisech domů do Klatov nejčastěji psal a na co kladli důraz jeho rodiče? Jak se na utváření každodennosti Josefa Klíčky během jeho studia na konzervatoři podílely studijní povinnosti, volný čas, sociální vazby a finanční zázemí rodiny? Trápily Josefa nějaké problémy ve škole? Bylo Klíčkovy studium na Pražské konzervatoři tak vynikající a idylické, jak bylo později prezentováno? Proč nakonec Pražskou konzervatoř nedokončil? V následujících řádcích se na ně budeme snažit nalézt odpověď a zaplnit tak prázdná místa v životopise Josefa Klíčky.

Literatura zabývající se životem Josefa Klíčky je poměrně skoupá a o době jeho studia na Pražské konzervatoři nepřináší žádné podrobnější informace. Kromě dvou nedlouhých oslavných životopisů z pera Adolfa Smoláka² a Karla Hoffmeistera,³ které jsou z velké části věnovány rozboru a popisu Klíčkovy hudební tvorby, se Josef Klíčka stále nedočkal moderního historického zpracování svých životních osudů. Obě tato díla obsahují společné rysy, ale vyskytují se v nich i věcné odlišnosti a rozpory v datování různých událostí. Oba tyto biografické spisy o Josefu Klíčkovy lze označit za do jisté míry tendenčně oslavné a nekriticky obdivné. Ačkoli Josef Klíčka své vlastní paměti nikdy nenapsal, vytvořil v roce 1919 krátký autobiografický nástin nazvaný *Autobiografický náčrt z roku 1919*⁴ shrnující jeho dosavadní život a hudební, pedagogickou a skladatelskou činnost, který svou strukturou připomíná slovníkové heslo. V něm své studium na konzervatoři odbyl jednou větou. Ve svých vzpomínkách sepsaných k výročí Pražské konzervatoře pro *Sborník na paměť 125 let konzervatoře hudby v Praze*⁵ vyzdvihoval ve vztahu ke svému konzervatornímu studiu jen vybrané neproblematické události. Z novějších prací k osobnosti

² Klíčkův životopis sepsaný Adolfem Smolákem, zetěm Josefa Klíčky a druhým manželem jeho dcery Marie, byl vydán poprvé v roce 1925 ke skladatelovým sedmdesátým narozeninám a o deset let později k osmdesátiletému jubileu. Viz Adolf SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klíčka. Životopisná čerta o jeho umělecké, skladatelské a životní práci*, Klatovy 1935.

³ Druhý obsáhlejší životopis Josefa Klíčky vytvořil jeho žák a významný klavírista Karel Hoffmeister po skladatelově smrti. Bezpochyby vycházel ze Smolákovy spisu, ale i z vlastního vyprávění Josefa Klíčky. Viz Karel HOFFMEISTER, *Josef Klíčka*, Praha 1944.

⁴ Národní muzeum (dále NM), České muzeum hudby (dále ČMH), sign. G 2885, Josef Klíčka, *Autobiografický náčrt z roku 1919*. Kromě této Klíčkovy autobiografické črty je v ČMH uložen rukopis dodnes knižně nevydaného *Slovníku hudebních umělců slovanských*. Viz NM, ČMH, č. př. 14/56, Josef Srb-Debrnov, *Slovník hudebních umělců slovanských*, heslo Mansvet Klíčka; tamtéž, heslo Josef Klíčka.

⁵ Kromě Josefových vzpomínek obsahuje vzpomínkové vyprávění o rodině a Pražské konzervatoři také od Klíčkovy dcery Heleny a syna Václava. Viz JOSEF KLÍČKA – HELENA KLÍČKOVÁ-NĚBESKÁ – VÁCLAV KLÍČKA, *Rodina Klíčků vypravuje*, in: Vlastimil Blažek (ed.), *Sborník na paměť 125 let konzervatoře hudby v Praze*, Praha 1936, s. 327–375.

Josefa Kličky lze jmenovat disertační práci Petra Rajnohy⁶ či publikaci klatovské učitelky Libuše Brouskové.⁷

Toto poměrně krátké, avšak důležité období v dospívání Josefa Kličky podhaluje bohatá korespondence z let 1868–1870 mezi Josefem Kličkou, jeho rodiči, sourozenci a dalšími osobami z Josefova okruhu, jež je součástí souboru rodinné korespondence a písemné pozůstalosti Josefa Kličky dochované v Archivu Vlastivědného muzea Dr. Hostaše v Klatovech.⁸ Doplňující informace ke Kličkovu studiu a dalšímu životu nalezneme v Archivu hlavního města Prahy v nezpracovaných fondech Pražská konzervatoř a Varhanická škola Praha, ve kterých se zachovaly katalogy studentů přinášející cenné poznatky o školním prospěchu Josefa Kličky.⁹

Rodinné zázemí Josefa Kličky

Josef Klička se narodil 15. prosince 1855 v Klatovech v domě čp. 151/I.¹⁰ Od útlého mládí vynikal pozoruhodným hudebním talentem, který se v rodině klatovských Kliček dědil po generace. Josefův dědeček Jan Klička byl výborným houslistou v klatovském děkanuském kostele, otec Mansvet vedle své profese sklářského mistra působil jako ředitel kůru při děkanském kostele v Klatovech, učitel zpěvu a sbormistr spolku Šumavan. Josef Klička byl od dětství obklopen hudbou, rád zpíval, hrál na housle a s otcem na varhany. Josefovým prvním učitelem se stal právě jeho otec Mansvet, který u syna již v brzkém věku objevil absolutní hudební sluch a dále synovo hudební nadání rozvíjel a prohluboval. Prosazoval heslo „škola hrou“, a tak již od malička cvičil své děti v rozpoznávání tónů různých zvuků,

⁶ Tato disertační práce se soustředí na analýzu Kličkova varhanního díla a jeho životem se zabývá jen okrajově. Její součástí je přehledný výčet všech hudebních děl Josefa Kličky. Viz Petr RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, disertační práce obhájená na Hudební fakultě Akademie múzických umění v Praze, Praha 2007.

⁷ Publikace se zmiňuje nejen o slavném hudebním skladateli, ale i o jeho předcích a potomcích. Byla vydána v roce 2010 na oslavu sedmdesátiletého výročí založení hudební školy v Klatovech, dnešní Základní umělecké školy Josefa Kličky. Viz Libuše BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kliček*, Klatovy 2010.

⁸ Tato část Kličkovy pozůstalosti se nachází v nezpracovaném fondu Osobní archiv. Viz Archiv Vlastivědného muzea Dr. Hostaše (dále VMH) Klatovy, fond Osobní archiv (dále OA), složka Klička Antonín; tamtéž, složka Klička. Část rodinných dokumentů s významem pro kulturní dějiny Klatov včetně souboru dopisů z let 1867–1937 a ručně psaného spisu o rodině Kliček do archivu předal v březnu 1938 Jan Roháček, švagr Josefa Kličky a manžel jeho sestry Ludmily. Viz Archiv VMH Klatovy, fond OA, složka Klička Antonín; Jan Roháček, *Životopisné poznámky o rodu klatovských Kliček*, hudebně vynikajících, s. 1–72. Další část Kličkovy písemné pozůstalosti se nachází ve Státním oblastním archivu v Plzni. Viz Státní oblastní archiv (dále SOA) v Plzni, fond Rodinný archiv Kličkových, k. 1–19.

⁹ Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), fond Pražská konzervatoř, Hlavní katalog konzervatoře z let 1811–1880; tamtéž, Osobní spis hudebního skladatele Josefa Kličky; AHMP, fond Varhanická škola Praha, Katalog 1872/73; tamtéž, Katalog 1873/74; tamtéž, Výroční zprávy 1827–1884.

¹⁰ Manželé Mansvet a Barbora Kličkovi měli celkem čtyři potomky, z nichž se tři dožili dospělosti. Josef Klička byl nejstarším dítětem, jeho mladší bratr Jan přišel na svět 17. února 1858 a nejmladší sestra Ludmila se narodila 14. dubna 1865 již v domě čp. 36/I, kde Kličkovi bydleli od roku 1861. Jejich sestra Anna, narozená 2. srpna 1862, se nedožila ani svých prvních narozenin a zemřela 6. května 1863. Viz L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kliček*, s. 5–6; Archiv VMH Klatovy, fond OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, *Životopisné poznámky*, s. 10, 12.

zejména na procházkách. Od roku 1866 začal Josef docházet do osmitřídního klatovského gymnázia.¹¹

O mimořádně hudebně nadaného Josefa Kličku se velice zajímal vlivný rodinný přítel,¹² právník a hudební skladatel Leopold Eugen Měchura.¹³ Když viděl, jak se Josefovi nedaří v prvním ročníku klatovského gymnázia, doporučil jeho otci Mansvetovi, aby ho zkusil poslat na konzervatoř do Prahy. Měchura také přislíbil, že Josefa bude v Praze finančně podporovat.¹⁴ Sám Josef Klička na tento klíčový životní okamžik vzpomíná následovně. „*Není divu, když jsem od malička tolik hudby slyšel a tak v ní žil a rostl, že stala se mi vším, něčím tak samozřejmým a nezbytným, jako rybě voda. A je pochopitelné, že jsem opustil gymnasium a věnoval se hudbě úplně.*“¹⁵ Shodně jako Josef Klička tento zásadní životní krok interpretuje ve svém díle i Adolf Smolák, který navíc dodává, že Josef již jako primán hrál celé mše.¹⁶ Díky Měchurově finanční pomoci a podpoře mohl jedenáctiletý Josef Klička začít studovat hudbu na Pražské konzervatoři.

První rok Josefa Kličky na Pražské konzervatoři

Josef Klička nastoupil na Pražskou konzervatoř po prázdninách v říjnu roku 1867¹⁷ do houslové třídy profesora Antonína Bennewitze.¹⁸ Díky svému mimořádnému hudebnímu nadání a pilnosti se záhy stal jedním z jeho oblíbenců. Tento fakt dokládají nejen Kličkovy

¹¹ Archiv VMH Klatovy, fond OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 2–4, 7–9, 12–13; A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 8–9; L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 5; Lenka SÝKOROVÁ a kol., *Klatovy*, Praha 2010, s. 352; K. HOFFMEISTER, *Josef Klička*, s. 6.

¹² Rodinu Měchurů a klatovských Kličků nepojilo jen vzájemné přátelství, ale byli spříznění i rodinným svazkem. Viktor Měchura, syn Leopolda Eugena Měchury a Mansvetův spolužák z dob jeho studií na klatovském gymnázium, se 8. června 1864 oženil s dcerou MUDr. Jana Nausche Františkou, Mansvetovou o šestnáct let mladší sestřenicí z matčiny strany. Srov. Archiv VMH Klatovy, fond OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 3, 14–15.

¹³ Leopold Eugen Měchura (2. 2. 1804 – 11. 2. 1870), významný český právník a hudební skladatel, syn pražského advokáta Jana Měchury a švagr Františka Palackého, který se v roce 1827 oženil s jeho sestrou Terezií. Po svých studiích na Karlo-Ferdinandově univerzitě se navrátil do Klatov, kde svému otci pomáhal se správou panství. V roce 1865 se stal členem klatovského obecního zastupitelstva za voličskou skupinu velkostatkářů. Podrobněji viz Adolf SMOLÁK, *L. E. Měchura (1804–1870). Epilog k jedné sonátě*, Klatovy 1939; Alois Vojtěch ŠMILOVSKÝ, *Spisy výpravné, I, Parnassie. Starý varhaník. Starý Měchura*, Praha 1923; L. SÝKOROVÁ a kol., *Klatovy*.

¹⁴ L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 7; Archiv VMH Klatovy, fond OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 15.

¹⁵ J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 328.

¹⁶ A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 9.

¹⁷ Josef Klička ve svých vzpomínkách ve *Sborníku na paměť 125 let konzervatoře hudby v Praze* uvádí mylný údaj, že na konzervatoř odešel studovat již v roce 1866. Viz J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 329. Ve svém *Autobiografickém náčrtu z roku 1919* se již Josef Klička s datem neplete. Viz NM, ČMH, sign. G 2885, J. Klička, Autobiografický náčrt z roku 1919; AHMP, f. Pražská konzervatoř, Hlavní katalog konzervatoře z let 1811–1880.

¹⁸ Antonín Bennewitz (26. 3. 1833 – 29. 5. 1926), slavný český houslista, hudební pedagog a spoluzakladatel Českého kvarteta. Vystudoval piaristické gymnázium v Litomyšli a na Pražské konzervatoři houslovou hru v třídě profesora Mořice Mildnera. V roce 1866 byl zvolen profesorem houslové hry na Pražské konzervatoři, kde působil od roku 1882 do roku 1901 jako ředitel. Tato éra Pražské konzervatoře bývá označována jako zlatá doba, jelikož ředitel Bennewitz podporoval výuku v českém jazyce a vyhledával nadané české studenty. Sám dirigoval školní orchestr a díky němu byla na program koncertů umisťována díla českých autorů. Viz Josef SRB-DEBRNOV, *Dějiny hudby v Čechách a na Moravě*, Praha 1891; Jaroslav KRUPKA, *Katalog hudebně-historické výstavy Státní konzervatoře hudby v Praze*, Praha 1920.

vlastní vzpomínky. Adolf Smolák ve svém spise dokonce uvádí, že Josef byl Bennewitzovým nejlepším žákem.¹⁹ V době, kdy na Pražskou konzervatoř přišel studovat Josef Klička, byl již rok ředitelem Josef Krejčí.²⁰ Výuka na Pražské konzervatoři, která sídlila v dominiánském klášteře sv. Jiljí na Starém Městě pražském v 2. patře, začínala zpravidla v říjnu a končila v červenci, kdy se obvykle konaly veřejné závěrečné zkoušky. Doba řádného studia byla šest let.²¹ Z prvního ročníku 1867/1868 na Pražské konzervatoři se zachoval pouze jediný stručný dopis od Josefa z konce školního roku adresovaný rodičům, ve kterém Josef sdílí svoji radost z úspěchu u zkoušky a již se velmi těší domů. Přináší také informaci, v kolik hodin mu odjíždí vlak zpět do Klatov.²² Do Plzně cestoval Českou západní dráhou a odtud pak poštovním dostavníkem, neboť železnice vedoucí do Klatov byla dobudována až v roce 1876.

V prvním roce Kličkova studia na Pražské konzervatoři sehrála významnou roli Adelina Palacká, rozená Hämplová, snacha Františka Palackého a manželka jeho syna Jana.²³ Na doporučení strýce Leopolda Měchury mladého studenta podporovala, zajišťovala mu pravidelné stravování u různých pražských rodin (Hämplovi, Hallerovi, Bergmannovi, Koudelkovi, Kilcherovi a Pokorných) a systematicky sledovala jeho studijní prospěch na konzervatoři. Vedle praktické pomoci jej uváděla do kulturního života, čímž se Josef dostával do prostředí, které podněcovalo jeho hudební ambice. Společně podnikali procházky, navštěvovali koncerty a divadelní představení, přičemž zásadním zážitkem se pro Josefa stalo setkání s orchestrem Novoměstského divadla. Tento podnět jej inspiroval k prvnímu pokusu o orchestrální tvorbu. Již jako jedenáctiletý zkomponoval skladbu pro velký orchestr, kterou věnoval svému mecenáši a příznivci Leopoldu Měchurovi a jejíž první část mu zaslal jako dar k svátku 15. listopadu 1867. Sám později přiznával, že instrumentace byla dětinská a zejména zápis pro klarinety v sopránovém klíči ukazoval na jeho nezkušenost. Po dokončení druhé části skladby uspořádal Klička domácí „zkoušku“, při níž symbolicky dirigoval rozestavěné židle, které představovaly neviditelný orchestr. Návštěva Adeliny Palacké v této chvíli však vedla k nečekaným následkům. Palacká z dobré vůle předložila jeho práci řediteli konzervatoře Josefu Krejčímu. Ten reagoval odmítavě, skladbu zničil a studentovi důrazně připomněl, že bez zvládnutí harmonie se nemá pokoušet o kompozici. Tento incident se stal klíčovým pro následný vývoj událostí v dalších letech. Na jedné straně ukazuje

¹⁹ A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 10; K. HOFFMEISTER, *Josef Klička*, s. 6–7; J. KLÍČKA – H. KLÍČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLÍČKA, *Rodina Klíčků vypravuje*, s. 329.

²⁰ Josef Krejčí (17. 12. 1821 – 19. 10. 1881), významný hudební skladatel a varhaník. Vystudoval varhanickou školu v Praze. Poté působil jako ředitel kůru v kostele sv. Františka z Assisi na Starém Městě a poté jako ředitel kůru v bazilice sv. Jakuba Většího. V letech 1858–1866 vykonával funkci ředitele varhanické školy v Praze. Viz J. SRB-DEBRNOV, *Dějiny hudby*; Jaromír BORECKÝ, *Stručný přehled dějin české hudby*, Praha 1928.

²¹ Pražská konzervatoř, jejíž dějiny se začaly psát již v roce 1808, byla založena v roce 1811 jako první škola svého druhu ve střední Evropě. V ostatních evropských zemích jí předcházely italské konzervatoře a francouzská konzervatoř v Paříži. Viz Josef SRB-DEBRNOV, *Stručné dějiny konzervatoře pražské za dobu od r. 1808 do 1878*, Praha 1878, s. 8; Jan BRANBERGER, *Konzervatoř hudby v Praze. Pamětní spis k stoletému jubileu založení ústavu*, Praha 1911, s. 10, 13–25; Markéta HALLOVÁ, *200 let Pražské konzervatoře. Nejstarší konzervatoře ve střední Evropě. Doprovozná publikace k výstavě*, Praha 2010, s. 11; J. KRUPKA, *Katalog hudebně-historické výstavy*, s. 7–11.

²² Archiv VMH Klatovy, fond OA, složka Klička Antonín, dopis č. 1 (ze dne 30. července 1868).

²³ Jan Křtitel Kašpar Palacký (10. 10. 1830 – 23. 2. 1908), významný český geograf, politik a univerzitní profesor. Narodil se do rodiny Františka Palackého a Terezie Měchurové. Roku 1859 se oženil s Adelínou Hämplovou. Měli spolu čtyři děti, ale jen dcera Ada se dožila dospělosti. V roce 1860 zdědil Jan po matce velkostatek Lobkovice. Viz *Öttäv slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, XIX, Praha 1902, s. 71–73.

Josefovou mimořádnou tvůrčí iniciativu, na straně druhé odhaluje konzervativní přístup vedení konzervatoře a předznamenává též počátek komplikovaného vztahu mezi Kličkou a ředitelem Krejčím, který začal omezovat jeho možnosti veřejného vystupování.²⁴ Zakazoval mu účinkování v kostele sv. Vojtěcha, kde byl Josef do té doby činný jako vokalista pod vedením Josefa Foerster ml.,²⁵ ředitele kůru a svého profesora sborového zpěvu. Právě zde měl příležitost uplatnit své pěvecké schopnosti a občas zastupovat méně zdatné kolegy při církevních slavnostech.²⁶ O vánočních svátcích roku 1867 pobýval Klička na velkostatku Palackých v Lobkovicích, což dále prohloubilo jeho vazby k této významné rodině.²⁷

V zimě roku 1867 se Josef Klička účastnil hudebního večera, který ve svém bytě v Lažanském paláci pořádal hudební skladatel dr. Ludevít Procházka.²⁸ Program zahrnoval čtyřruční klavírní provedení kantáty *Štěstí večer* Leopolda Měchury. Autorem textu skladby, ke kterému Měchura složil hudbu, byl známý český spisovatel Karel Jaromír Erben. Klavírní úpravu skladby vytvořil Kličkův otec Mansvet, který byl často zván do Prahy do společnosti hudebníků, literátů a dalších umělců. Toho večera se kromě Mansveta účastnil i vzácný host Karel Jaromír Erben, který si přál slyšet zhudebnění svého textu. Původně měl skladbu zahrát dr. Procházka společně s Mansvetem, kterého napadlo, že by ho mohl zastoupit jeho nadaný syn studující na konzervatoři. Erbenovo nadšené přijetí výkonu, symbolizované polibkem na čelo tehdy jedenáctiletého studenta, se stalo významným momentem v Kličkově raném životě a bylo později často připomínáno.²⁹ Josefova účast na této akci dokládá, že byl již ve velmi mladém věku zapojen do prestižního pražského hudebního prostředí a stýkal se s významnými osobnostmi tehdejší kultury. Je však třeba poznamenat, že existuje více variant tohoto příběhu a jedna z nich zcela vynechává účast Mansveta Kličky. Dochované cestovní záznamy navíc ukazují, že Mansvet přijel do Prahy společně se synem Josefem 2. října 1867, kdy vyřizoval záležitosti ohledně pronájmu bytu pro Josefa, a následně až 18. března 1868.³⁰ Tato chronologie vzbuzuje pochybnosti o přesném datu i podobě události, jak ji Josef Klička později prezentoval.

O místě, kde Josef Klička bydlel od začátku prvního roku svého studia na Pražské konzervatoři, se nedochoval žádný záznam. Jisté je, že bytové podmínky, v nichž Klička během prvního roku žil, byly nevyhovující. Podle zápisků jeho otce Mansveta z návštěvy Prahy

²⁴ A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 10–11.

²⁵ Josef Foerster ml. (22. 2. 1833 – 3. 1. 1907), hudební skladatel, pedagog a varhaník. Byl synem Josefa Foerster, který působil jako ředitel kůru v Osenicích. Vystudoval pražskou varhanickou školu, kde se stal v roce 1858 učitelem. Pracoval jako varhaník v mnoha pražských kostelech. V roce 1863 přijal místo ředitele kůru v kostele sv. Vojtěcha. Od roku 1887 působil jako ředitel kůru v chrámu sv. Víta na Pražském hradě. Byl autorem významné hudebně-pedagogické publikace *Nauka o harmonii*. Viz J. BORECKÝ, *Stručný přehled dějin české hudby*; Josef Bohuslav FOERSTER, *Poutník*, Praha 1942.

²⁶ A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 10–11.

²⁷ Archiv VMH Klatovy, fond OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 15–16; K. HOFFMEISTER, *Josef Klička*, s. 8–9; J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 329–330.

²⁸ JUDr. Ludevít Procházka (14. 8. 1837 – 19. 7. 1888), český klavírista, hudební skladatel, syn varhaníka Josefa Procházky. Po absolvování klatovského gymnázia vystudoval práva na Univerzitě Karlově a poté působil jako úředník pražského magistrátu. Přátelil se s Bedřichem Smetanou, Antonínem Dvořákem a knížetem Rudolfem Taxisem, s jehož podporou se podílel na založení prvního českého pěveckého spolku Hlahol. Viz L. SÝKOROVÁ a kol., *Klatovy*, s. 352–353.

²⁹ A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 9; K. HOFFMEISTER, *Josef Klička*, s. 7; J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 330–331.

³⁰ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 15.

18. března 1868 se jednalo o prostředí hygienicky nedostatečné a nevhodné pro mladého studenta.³¹ Po této špatné zkušenosti se Josef přestěhoval do podnájmu do bytu rodiny Hřímálých, kteří žili v Lipové ulici čp. 474/II a s nimiž se Josefův otec Mansvet znal. Z dochované vzájemné korespondence je zjevné, že se Josefa Kličky ujali Barbora Hřímálá a její děti Bohuslav,³² v té době působící v orchestru Prozatímního divadla v Praze, a Anna Hřímálá, kteří mu společně poskytli stabilnější a kulturnější zázemí. U Hřímálých hrál Josef s Bohuslavem často na klavír. Anna Hřímálá své dopisy adresovala Josefově matce, a psala je proto německy. Naproti tomu dopisy Bohuslava Hřímálého byly určeny Josefově otci, proto byly psány v češtině.³³

Druhý rok Josefa Kličky na Pražské konzervatoři

Ve druhém školním roce 1868/1869 pokračoval Josef Klička ve studiích na Pražské konzervatoři a zároveň stále bydlel v podnájmu u rodiny Hřímálých. Tato rodina se stala jeho oporou nejen v praktických otázkách každodenního života, ale i v oblasti dosahování studijních výsledků. Dochovaná korespondence mezi Josefem, jeho rodiči a Hřímálými poskytuje mimořádně podrobný vhled do jeho každodenního studentského života – jedná se o 43 dopisů, z toho skoro všechny dopisy od Josefa a jeho bytných určené rodičům, dopisy od rodičů a Josefových sourozenců z Klatov jen některé. Mnoho těchto dopisů nebylo původně datováno.³⁴ Z této jedinečně zachované korespondence je patrné silné rodinné pouto, jež Josefovi zůstávalo oporou v době vzájemného odloučení.

První dopis odhaluje běžné provozní starosti spojené se zahájením nového školního roku, částečně se dochoval Josefův účet za pořízené školní potřeby, za něž utratil celkem 8 krejcarů.³⁵ Z druhého dopisu Josefa Kličky rodičům ze 7. října 1868 lze rekonstruovat rozsah a strukturu jeho studijních povinností ve druhém ročníku konzervatoře. Rozvrh zahrnoval celkem 27 vyučovacích hodin týdně, z toho 12 literárních hodin, 6 hodin hudebně teoretických a 9 hodin věnovaných hře na nástroj. Osmnáct hodin probíhalo dopoledne, devět pak odpoledne. Výuka byla organizována od pondělí do soboty, přičemž nedělní ráno od 8 do 9 hodin bylo vyhrazeno bohoslužbě. Mezi Josefovy předměty patřily německý jazyk, zeměpis, počty, pravopis, krasopis, hudební teorie, houslová hra, chorální zpěv a náboženství. Dopis tak poskytuje cenné svědectví pro představu o každodenním rozložení jeho dne a o volném čase. Pondělky a pátky byly časově méně náročné, neboť výuka probíhala jen dopoledne od 8 do 11 hodin. Naopak úterky, čtvrtky a soboty patřily k nejnáročnějším, kdy

³¹ Tamtéž, s. 16.

³² Bohuslav Hřímálý (18. 4. 1848 – 11. 10. 1894), český houslista, hudební skladatel, dirigent a nejmladší syn plzeňského rodáka a varhaníka Vojtěcha Hřímálého. Na Pražské konzervatoři vystudoval houslovou hru u profesora Mořice Mildnera. Od roku 1868 působil v orchestru Prozatímního divadla v Praze a poté také jako dirigent Švandova divadla v Plzni. Se svými bratry Vojtěchem, Janem a Jaromírem založil Smyčcové kvarteto bratří Hřímálých, se kterým vystupovali od roku 1872. Roku 1875 odešel za svým bratrem Jaromírem do Helsinek, kde se vypracoval na kapelníka finské opery a později švédského divadla. Podrobněji viz Josef BARTOŠ, *Prozatímní divadlo a jeho opera. K 75. výročí otevření Prozatímního divadla*, Praha 1938; Miroslav ŠULC, *Česká operetní kronika 1863–1948. Výprávění a fakta*, Praha 2002; M. HALLOVÁ, *200 let Pražské konzervatoře*.

³³ Archiv VMH Klatovy, fond OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 16.

³⁴ O dodatečně časově určení se zasloužil Jan Roháček podle obsahu jednotlivých dopisů. Viz Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 16–17.

³⁵ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 2 (ze dne 4. října 1868).

měl Klička výuku od 8 nebo 9 hodin ráno až do 17 hodin odpoledne s dvouhodinovou přestávkou na oběd od 12 do 14 hodin. Nejvolnějším dnem byla kromě neděle středa, kdy Josef docházel do školy jen na jednu ranní vyučovací hodinu od 8 do 9 hodin. Samotná výuka houslové hry se konala vždy odpoledne po třech hodinách od 14 do 17 hodin, a to vždy v úterý, čtvrtek a sobotu.³⁶ Další dopisy dokazují, že na počátku druhého ročníku byl Josef Klička vnímán jako pilný student s dobrým prospěchem. Postupně si osvojoval základní teoretické poznatky, cvičil hru na housle a pravidelně podával rodičům zprávy o svých známkách a postupu vyučování, které vyžadoval jeho otec Mansvet.³⁷

Kromě těchto zpráv zasílal Josef rodičům ve druhém ročníku téměř pravidelně na konci každého měsíce vyúčtování svých měsíčních výdajů, první pochází z října 1868 a schází jen účet za březen a květen 1869. Podle těchto dochovaných údajů lze analyzovat finanční stránku Josefova studia v Praze a skladbu jeho konkrétních nákladů na ubytování, stravu, prádlo, učební pomůcky a další nezbytnosti. Jednotlivé položky se často opakovaly, každý měsíc platil Josef 2 zl. za prádlo a za obědy, kdy jeden oběd stál 25 krejcarů. Docházel na ně k Hämplovým a Pokorným, každou středu a sobotu obědval u Hřímálých. Během druhého ročníku platil též za soukromé hodiny houslí u profesora Bennewitze.³⁸ Z Josefova dopisu rodičům 25. října 1868 vyplývá, že jeho říjnové výdaje činily v součtu 7 zl. a 80 krejcarů. Menšími položkami pak byly například školní potřeby jako péro za 1 krejcar, papír na chorální úlohy za 6 krejcarů, inkoust za 48 krejcarů, struny za 30 krejcarů, kalafuna za 20 krejcarů a 50 krejcarů nosiči za odnesení kufru.³⁹ V účtu za listopad přibýly výlohy za svíčky, pouzdro na brýle, notový papír a housku k svačině. Také učebnice do školy nebyly levnou záležitostí, v listopadu Josef za jednu vydal celkem 4 zl. a 35 krejcarů. I proto se náklady za listopad 1868 oproti předchozímu měsíci zvýšily na 8 zl. a 44 krejcarů.⁴⁰ V prosinci 1868 přibýly výdaje za potáhnutí smyčce a správu bot, vyúčtování za prosinec 1868 vyšlo na rovných 6 zl.⁴¹ Výlohy za leden 1869 činily 6 zl. a 79 krejcarů. V lednu si Josef nechal ostříhat vlasy a spravit své druhé boty.⁴² V účtu za únor se navíc objevilo vydání za leštidlo, gumu a čtvrtky, celková Josefova útrata činila 4 zl. a 26 krejcarů, tedy nejméně za celý školní rok.⁴³ Vyúčtování za duben činící 6 zl. a 15 krejcarů již neposílal rodičům Josef, nýbrž jeho bytný Bohuslav Hřímálý. V dubnu 1869 potřeboval Josef 62 krejcarů na kolky ke kauce, znovu 10 krejcarů na ostříhání vlasů, 1 zl. a 71 krejcarů na nitě a přешití šatů a snížily se výlohy za svíčky.⁴⁴ V celkovém úhrnu za červen a červenec 1869 se Josefovy náklady na školní výlohy, prádlo a obědy vyšplhaly na 14 zl. a 79 krejcarů. Vyúčtování za červen a červenec vyhotovila Josefovým rodičům Barbora Hřímálá.⁴⁵

V úterý 8. prosince 1868, týden před svými třináctými narozeninami zpíval Josef altové sólo v kostele sv. Vojtěcha, kde měl od profesora Josefa Foerster ml. povoleno navíc

³⁶ Tamtéž, dopis č. 3 (ze dne 7. října 1868). Srov. Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*, Praha 2016, s. 228–235.

³⁷ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 4 (ze dne 9. října 1868), č. 5 (z října 1868).

³⁸ Tamtéž, dopis č. 7 (ze dne 1. listopadu 1868).

³⁹ Tamtéž, dopis č. 6 (ze dne 25. října 1868).

⁴⁰ Tamtéž, dopis č. 9 (ze dne 29. listopadu 1868).

⁴¹ Tamtéž, dopis č. 21 (ze dne 3. ledna 1869).

⁴² Tamtéž, dopis č. 22 (z února 1869).

⁴³ Tamtéž, dopis č. 26 (ze dne 10. března 1869).

⁴⁴ Tamtéž, dopis č. 38 (ze dne 7. května 1869).

⁴⁵ Tamtéž, dopis č. 44 (ze začátku srpna 1869).

zastupovat jednu zpěvačku, která neuměla notaci v altovém klíči. Za své vystoupení byl odměněn 10 krejcarů a psal, že možná bude měsíčně od profesora Foerstera dostávat 60 krejcarů. Proto se Josef rozhodl, že si koupí kasičku a bude si tyto vydělané peníze spořit.⁴⁶

Josefův o tři roky mladší bratr Jan navštěvoval v roce 1868 první třídu klatovského gymnázia. V dopise z 6. prosince 1868 popisoval Josefovi, jak doma oslavovali maminčin svátek. Po obědě měli štrúdl a po večeři dostal každý dva kaštany. Dále Josefovi psal, jak jejich velmi talentovaná tříletá sestra Ludmila ráda hraje na fortepiano.⁴⁷ Do Vánoc 1868 si na Josefa nikdo ve škole ani u jeho domácích Hřímálých nestěžoval. Rodiče byli se synem spokojeni, a proto mu k narozeninám poslali dlouhé, vlídné a povzbudivé psaní. Autorem nejdelší části dopisu s velmi originálním přáním byl Josefův bratr Jan. Ten také Josefovi vylíčil průběh Mikulášské nadílky u nich doma v Klatovech. Tehdy byl u Kliček i Janův a Ludmilin bratranec Rudolf Pittermann. Za anděla se převlékla služebná Luisa, která byla bosá a měla na sobě Mansvetovu košili, sukni jeho manželky a dlouhý bílý závoj. Mikuláše ani čerta s sebou neměla.⁴⁸ Všechny děti se před andělem musely pomodlit a za odměnu pak dostaly dárky. Mansvet musel starší hochy Jana a Rudolfa nabádat, aby nekazili zážitek malé Ludmily, jež stále věřila na Mikuláše. Hoši se přesto smáli a dělali vylomeniny, proto dostali menší odměnu, která se skládala ze čtyř ořechů, dvou kaštanů, jednoho jablka a čtyř kousků cukroví pro každého. Ludmila oproti nim dostala cukroví, Mikuláše vyrobeného ze dřeva, čerta ze švestek, knihu na kreslení, olůvko, tabulku a křidu, pět ořechů, dva kaštany, dvě jablka, zahrádku s husičkami na hraní, dva beránky a nové boty.⁴⁹

V dopise z 28. prosince 1868 Josef vyprávěl, jak v Praze strávil Vánoce a Štědrý den. Od 21. prosince měli na konzervatoři čtrnáctidenní vánoční prázdniny. Škola začínala až 4. ledna 1869. Štědrý den si Josef podle svých slov moc neužil, neboť ho velice bolela hlava, a proto skoro nic nejedl. Bylo mu to velice líto, protože na štedrovečerní večeři se u Hřímálých podávala polévka, černá smažená ryba a nadívané lívance. Josef si postěžoval, že kvůli bolesti hlavy snědl pouze dva lívance, které má obvykle rád. Od Hřímálých dostal kravatu, která se zavěšovala za knoflíček, vlněné rukávničky, aby mu v zimě nebylo chladno na ruce, a mísu jablek, ořechů a kaštanů. Na devátou hodinu večer byl pozvaný k profesoru Foersterovi, kde ho obdarovali jablky, ořechy a kouskem vánočky. Proti bolesti hlavy dostal od pana profesora punč. Ve dvanáct hodin šli společně do kostela na půlnoční a poté se zahráli šálkem čaje. Další den zpíval Josef v kostele, za což byl odměněn 60 krejcarů. Znovu zdůrazňoval, že zpíval sóla za nějakou slečnu, a proto také dostal zapláceno o 20 krejcarů více než ostatní zpěváci. Paní Kilcherová dala Josefovi k Vánocům kousek vánočky, jablka a ořechy.⁵⁰ Z dalšího dopisu se dozvídáme, co dělal Josef během svého čtrnáctidenního volna ze školy. Vánoční prázdniny strávil Josef po většinu času v bytě u Hřímálých, kde skládal svoji symfonii. Zařekl se také, že si vytvoří knížku, kam si každý

⁴⁶ Tamtéž, dopis č. 13 (ze dne 8. prosince 1868), č. 14 (ze dne 11. prosince 1868).

⁴⁷ Tamtéž, dopis č. 12 (ze dne 6. prosince 1868).

⁴⁸ Tamtéž, dopis č. 15 (ze dne 14. prosince 1868). Srov. Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2017, s. 311; Libor DENK – Barbora DIETRICHOVÁ – Vojtěch KESSLER (edd.), *Šťastné a veselé. České Vánoce ve vzpomínkách pamětníků*, Praha 2024, s. 168.

⁴⁹ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 15 (ze dne 14. prosince 1868). Srov. L. DENK – B. DIETRICHOVÁ – V. KESSLER (edd.), *Šťastné a veselé*, s. 173.

⁵⁰ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 17 (ze dne 28. prosince 1868). Srov. L. DENK – B. DIETRICHOVÁ – V. KESSLER (edd.), *Šťastné a veselé*, s. 118, 233, 325.

den bude zapisovat, co měl k obědu. Když se mu udělalo lépe, tak vyrazil za 12 krejcarů na výlet omnibusem od Mostu císaře Františka I. až do Karlína. Jiný den si zašel do Svato-václavských lázní na kávu. Na konci psaní si však Josef povzdychl, že doma by měl lepší svátky než v Praze.⁵¹

Před Silvestrem poslal Mansvet synovi dlouhý dopis s přáním k novému roku. Kladl mu na srdce, aby první den nového roku zpytoval své svědomí, vzpomněl si na všechno, co učinil ve starém roce, udělal předsevzetí na rok nový a pomodlil se k Bohu za zdraví a sílu. Mansvet si v tomto dopise postěžoval, jak je mu úzko z toho, kolik peněz musí Josefovi do Prahy posílat. Částka vzrostla z původních 15 až 16 zl. měsíčně na 21 až 23 zl. každý měsíc, což pro Kličkovu rodinu představovalo značnou finanční zátěž. Mansvet psal, že pracuje tak mnoho, že neví, kde mu hlava stojí. Přál si, aby se Josef hodně učil, aby si mohl vydělat nějaké peníze, a otci tak finančně ulevit. Velice ho mrzelo, že mu tento měsíc nezbyly peníze navíc, a proto nemohl Josef odjet na vánoční svátky domů do Klatov. Sliboval mu, že za deset týdnů pojedou domů na Velikonoce a že už se na něj všichni moc těší.⁵²

Zásadní zlom v Josefově chování a studijním prospěchu nastal v zimě po vánočních prázdninách roku 1869. Až doposud byl Josef pilným žákem konzervatoře, který dosahoval dobrých výsledků. Na začátku nového kalendářního roku však u Josefa došlo k proměně, která odstartovala vlnu nepříjemných událostí, se kterými se pak Josefovi rodiče museli vypořádat. Zatímco v prvních měsících byl chválen jako svědomitý a nadaný žák, po Novém roce začaly převažovat zprávy o jeho nepozornosti, neukázněnosti a nedostatečné přípravě. Ve škole již nebyl tak úspěšný, dostával horší známky a nechtěl cvičit na housle. Profesorům odmlouval, při hodinách i o přestávkách zlobil a byl roztržitý. Přitom z Josefových dopisů rodičům zpočátku nebyly žádné změny znát, psal jako obvykle.⁵³ Klíčový dopis vypovídající o náhlé proměně Josefova chování napsala dne 7. března 1869 Anna Hřímálá Josefově matce. Vedle běžných záležitostí se dozvídáme, že Josef neuspěl u pololetní zkoušky. Selhal vlivem silné trémy, kdy se mu smyčec v ruce třásl tak, že prakticky nemohl hrát. Svým nepodařeným výkonem se propadl ve třídním hodnocení z původního dvanáctého na devatenácté místo z celkem dvaceti pěti žáků, na což velmi přísně reagovali Bohuslav Hřímálý, profesor houslové hry Antonín Bennewitz i ředitel konzervatoře Josef Krejčí.⁵⁴

V následující korespondenci se prohlubuje kontrast mezi Josefovými vlastními dopisy a hodnocením Anny a Bohuslava Hřímálých. Zatímco se Josef rodičům o problémech ve škole stále skoro nezmiňoval, zprávy Bohuslava Hřímálého byly jednoznačně negativní. Podle něj Josef projevoval nedostatečnou píli, tvrdohlavost, nespolehlivost, neposednost a sklon k nepravdivým výmluvám. Hrozil Mansvetovi, že jestli to takto půjde dál, bude Josef na konci tohoto školního roku z konzervatoře „vyhozen“ a Mansvet tak přijde o zaplacenou kauci. Ředitel Krejčí i profesor Bennewitz se shodli na Josefově vyloučení z konzervatoře, pokud se do konce roku nezlepší v chování i učení. Hřímálí doporučovali rodičům přísnější výchovná opatření včetně trestu v podobě zákazu cesty domů do Klatov na velikonoční svátky.⁵⁵ Ve stejný den jako Bohuslav Hřímálý psal domů i Josef o tom, že je zdravý, nic mu neschází a že se již těší na svůj svátek 19. března. Z jeho dopisu bychom vůbec

⁵¹ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 19 (ze dne 31. prosince 1868).

⁵² Tamtéž, dopis č. 18 (ze dne 30. prosince 1868).

⁵³ Tamtéž, dopis č. 22 (z února 1869), č. 23 (ze dne 7. března 1869).

⁵⁴ Tamtéž, dopis č. 24 (ze dne 7. března 1869).

⁵⁵ Tamtéž, dopis č. 25 (ze dne 10. března 1869).

nepoznali, že mu hrozí vyloučení z konzervatoře. Událost s trémou Josef zmiňoval jen okrajově, že se mu při hraní osmé etudy od Mozarta třásla ruka a nemohl hrát. Jinak je dopis psán jako obvykle, ledabyle a zmatečně.⁵⁶ Tento rozdíl lze interpretovat jako důkaz, že si chlapec snažil uchovat přízeň rodiny, přestože jeho skutečná situace byla velmi odlišná.

Dne 16. března 1869 Josef rodičům nadšeně oznamoval, že byl definitivně přijat do dalšího ročníku konzervatoře a žádal otce o složení kauce 60 zl. na příští školní rok. Navíc otce ujišťoval, že předchozí zkouška se mu nepovedla jen proto, že poprvé v životě pocítil při hraní velký strach.⁵⁷ Je velmi pravděpodobné, že na Josefově přijetí do dalšího ročníku konzervatoře zapracoval vliv Leopolda Měchury, který na Josefa od počátku jeho studií dohlížel. Od čtvrtka 18. března začaly Josefovi čtrnáctidenní velikonoční prázdniny, a proto se v následujících dopisech snažil rodiče přesvědčit, aby mohl přijet do Klatov. Z jeho dopisů je zřejmé, že se mu po domově a rodičích stýskalo, když se s nimi neviděl již celý půlrok od začátku školy.⁵⁸

V rozporu s tím byl postoj Bohuslava Hřímálého, který nejprve Josefova otce Mansveta varoval, aby za něj kauci na příští školní rok neplatil, protože by mohl přijít o peníze. V dopise z 26. března 1869 mu vysvětluje, že i když je Josef definitivně přijat do dalšího ročníku, tak by stále mohl být se zhoršením prospěchu z konzervatoře vyloučen a kauce tak nevratně ztracena. Nejvíce Hřímálého mrzelo, že Josef lže a v dopise psaném rodičům tvrdí nepravdivé věci o rozbitém smyčci a o tom, že mu Bohuslav nedůvěřuje. Hřímálý Josefa nechce bít, protože to zkusil jednou a ničemu to nepomohlo, tak je prý pro Josefa škoda rákosky. Tento Hřímálého postoj se shoduje s tendencí k odporu proti fyzickému trestání dětí, která se prosazuje v průběhu 19. století ve vyšších a středních vrstvách společnosti.⁵⁹ Poprvé se zde objevuje zmínka o Josefových obtížích se sluchem. Hřímálému se ale spíše zdálo, že si Josef vymýšlí a nedoslýchavost používá jako výmluvu pro vyhnutí se povinností. Přesto Anna Hřímálá vzala Josefa na vyšetření k lékaři, aby se nic nezanedbalo.⁶⁰ S odstupem několika dní však Bohuslav Hřímálý došel k závěru, že nechce nechat Josefův talent zakrtnět, a proto se v dopise z 1. dubna 1869 u Mansveta přimlouvá za složení kauce. Radil Mansvetovi, aby ředitelství konzervatoře požádal o zproštění povinnosti složit kauci doložením potvrzení od obce, že toho finančně není schopen. V případě, že by to Mansvetovi odepřeli, tak má požádat o složení kauce po lhůtách.⁶¹ Rozhodnutí nebylo pro Josefovy rodiče jednoduché zvláště vzhledem k jejich složité finanční situaci, proto Mansvet na začátku května 1869 požádal profesora Bennewitze a známého právníka Ludvíka Kleina o posouzení Josefovy situace. Oba se shodli, že vzhledem k jeho jedinečnému talentu a za předpokladu pravidelného cvičení houslové hry zvládne postup do dalšího ročníku.⁶²

Z Josefových následujících psaní lze vyčíst jeho přání pokračovat ve studiu na Pražské konzervatoři a snahu přesvědčit otce o splácení kauce 60 zl. po částech, ale již i náznaky problémů. Od března 1869 začal Josef ve svých dopisech rodičům uvádět, že špatně slyší na levé ucho, které má často zalehlé, a že při hře na housle vnímá tóny zkresleně. Přiznal

⁵⁶ Tamtéž, dopis č. 26 (ze dne 10. března 1869).

⁵⁷ Tamtéž, dopis č. 27 (ze dne 16. března 1869).

⁵⁸ Tamtéž, dopis č. 28 (ze dne 17. března 1869), č. 29 (ze dne 18. března 1869).

⁵⁹ Podrobněji viz M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 198.

⁶⁰ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 30 (ze dne 26. března 1869).

⁶¹ Tamtéž, dopis č. 32 (ze dne 1. dubna 1869).

⁶² Tamtéž, dokument č. 39 (výpis z dopisu, nedatováno), dopis č. 41 (ze dne 29. června 1869).

se k nehodě s rozbitým smyčcem, který musel nahradit. Aby měl s čím hrát, žádal otce o zaslání nějakého smyčce z domova poštou.⁶³ Další incident, tentokrát se spolužákovými houslemi rozbitými pádem na zem, popisoval v dopise z 18. dubna 1869 a prosil rodiče o zaplacení opravy. Zmiňuje se také o problémech se spolužáky a o nedostatku kamarádů. Ve snaze zabránit dalšímu zanedbávání školy a jako jistá forma trestu bylo Josefovi postupně zakázáno zpívání a koncertování mimo konzervatoř.⁶⁴

Velice zajímavé svědectví o Josefově ušní chorobě podává osmistránkový dopis Anny Hřimalé z 2. dubna 1869 určený Josefově matce. Josefova domnělá ušní nemoc Josefovy rodiče natolik znepokojila, že hned telegrafovali do Prahy. Josef se o ní zmínil poprvé 25. března, když jej pobízeli ke cvičení hry na housle, do čehož se mu vůbec nechtělo. Stěžoval si, že slyší zdvojené tóny. Anna a Bohuslav Hřimalí byli s Josefem u jejich domácího lékaře, který je poslal k ušnímu specialistovi. Když s ním následně Anna Hřimalá chtěla jít k odbornému lékaři, Josef se najednou přiznal, že již slyší dobře. To však mohl tvrdit jen proto, že mu Hřimalá zakázala jít se spolužákem na procházku na Petřín ze strachu, aby se nenachladil a ušní choroba se nezhoršila. Hřimalá pak Josefa každý den o prázdninách kontrolovala, zda se mu potíže nevrátily.⁶⁵ Zároveň byla zmatená z Josefových dopisů rodičům, kde roztržitě jednou psal, že špatně slyší, a jindy, že už je to dobré.⁶⁶

Celá tato událost s údajnou Josefovou poruchou sluchu a jeho zhoršeným chováním ve škole je velice zajímavá a vnáší nový pohled na Kličkovu studium na Pražské konzervatoři. Z dopisů vyplývá, že o Josefově problémech se sluchem v této době všichni pochybovali. Vyjádření soudního lékaře MUDr. Theodora Batuly z 25. července 1924 však dokazuje, že z důvodu ušní choroby pravého ucha se stálými obtěžujícími šelesty, hučením a sykotem byl Josef Klička nucen opustit své stávající povolání jako profesor hudby na konzervatoři a odejít na trvalý odpočinek.⁶⁷ Je tedy pravděpodobné, že již jako třináctiletý konzervatorista mohl mít se sluchem skutečné problémy. Změny v Josefově chování mohly být vyvolány různými spouštěči. Jednak mohla tato Josefova proměna souviset s jeho fyzickým vývojem a přechodem do puberty, jistě ale mohla být též důsledkem velkého tlaku spojeného s vysokými nároky konzervatoře a očekáváním rodičů. O Josefově přirozeném talentu a obrovském nadání nelze pochybovat. Není výjimkou ani v dnešní době, že takto výjimečně nadaní jedinci bývají často obětí psychického násilí a školní šikany. Této teorii by odpovídala skutečnost, že Josef neměl ve škole žádné kamarády a doma působil velmi zakřiknutě a uzavřel se sám do sebe. Navíc si již jako třináctiletý vydělával zpěvem v kostele a koncertováním v Umělecké besedě a pražském Hlaholu. Z korespondence druhého ročníku lze dojít k závěru, že Josef nebyl jako student na Pražské konzervatoři šťastný, a proto se mohl uchýlovat k nepravdám a raději než do školy chodit zpívat do kostela a na koncerty.

V pátek 30. července 1869 dostal Josef vysvědčení a začaly mu prázdniny. Domů do Klatov odjížděl hned druhý den.⁶⁸ Závěrečným dopisem z tohoto školního roku byl dopis Barbory Hřimalé z počátku srpna 1869. Byla ráda, že Josef měl ucházející vysvědčení až na dvojku z pilnosti. Následovalo oznámení, že od příštího školního roku musí rodiče Josefovi

⁶³ Tamtéž, dopis č. 31 (ze dne 27. března 1869), č. 34 (ze dne 2. dubna 1869), č. 35 (z dubna 1869).

⁶⁴ Tamtéž, dopis č. 36 (ze dne 18. dubna 1869), č. 37 (po 22. dubnu 1869).

⁶⁵ Tamtéž, dopis č. 33 (ze dne 2. dubna 1869).

⁶⁶ Tamtéž, dopis č. 31 (ze dne 27. března 1869), č. 34 (ze dne 2. dubna 1869).

⁶⁷ AHMP, f. Pražská konzervatoř, Osobní spis hudebního skladatele Josefa Kličky.

⁶⁸ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 43 (ze dne 23. července 1869).

najít jiné bydlení. Měla strach, že se problémy s Josefem budou opakovat a nechtěla být proto zodpovědná za jeho neposlušné chování.⁶⁹ Navzdory četným potížím se Josefovi podařilo úspěšně složit všechny potřebné zkoušky, a postoupit tak do třetího ročníku Pražské konzervatoře. Jistě na tom měl velkou zásluhu jeho mecenáš a podporovatel Leopold Měchura, který měl na konzervatoři velký vliv.

Třetí rok Josefa Kličky na Pražské konzervatoři

O tom, jak Josef trávil prázdniny před třetím ročníkem konzervatoře, se nezachovaly žádné prameny. Na začátku října 1869 odjel Josef do Prahy studovat svůj již třetí ročník Pražské konzervatoře. V tomto roce bydlel Josef Klička na privatě u svých vzdálených příbuzných z otcovy strany ve čtvrtém patře domu čp. 365/I na Ferdinandově (dnes Národní) třídě na rohu Perlové ulice.⁷⁰ V domácnosti manželů Jana a Marie Kličkových našel příznivé prostředí a rodinné i materiální zázemí, záhy se stal oblíbencem celé rodiny.⁷¹ V porovnání s bývalými Josefovými opatrovníky Hřimalými psala Marie Kličková Josefovým rodičům zprávy o jejich synovi častěji, obvykle jeden až dva dopisy měsíčně a vždy německy.

Také Josefovi rodiče během třetího ročníku výrazně zintenzivnili svou korespondenci synovi, posílali mu do Prahy čtyřikrát více dopisů oproti předchozímu roku. Odrážely se v nich jak jejich obavy ze synova vzdoru, tak i narůstající finanční zátěž spojená s jeho pobytem v Praze. Otcovy listy obsahovaly praktické pokyny týkající se peněz a studia, zároveň zdůrazňovaly nutnost dobrého chování a pravidelného informování o školních výsledcích. Matčiny listy vyzývaly Josefa k pilnosti a modlitbě.⁷²

Naopak počet Josefových dopisů adresovaných rodičům nebo sourozencům se snížil na polovinu. Psal domů zřídka a často velmi nedbale. Ze třetího roku Josefova studia v Praze se dochovaly jen tři dopisy se soupisem výdajů. První z nich vyhotovil Josef na začátku listopadu 1869 a položky se příliš nelišily od předchozích z minulého školního roku. V seznamu se navíc objevilo mýdlo za 6 krejcarů, dvě škatule za 10 krejcarů a límec za 4 krejcare. Za říjen 1869 utratil Josef celkem 4 zl. a 12 krejcarů.⁷³ Dvě zbývající vyúčtování již do Klatov neposílal Josef, nýbrž jeho teta Marie Kličková. Výlohy za měsíc prosinec činily 5 zl. a 93 krejcarů. V souhrnu přibýly výdaje za lékárnu, ševce, olej, fotografie a za záplatu na spravení kalhot. Za praní prádla účtovala Marie Kličková pro prádleny 1 zl. měsíčně, což bylo o polovinu levnější než v předchozím roce. Za obědy, které měl Josef u Kličkových, zaplatit nic nechtěla, neboť měli Josefa jako vlastního.⁷⁴ Poslední vyúčtování za měsíc únor připojené k dopisu ze 17. března 1870 se vyšplhalo na 7 zl. a 70 krejcarů, protože tetička

⁶⁹ Tamtéž, dopis č. 44 (ze začátku srpna 1869).

⁷⁰ Jednalo se o novorenesanční stavbu postavenou podle plánů architekta Ignáce Ullmana v roce 1866 a zároveň o jeden z prvních čtyřpatrových domů v Praze, orientační číslo 43. Josef byl výhledem z tohoto bytu na Prahu nadšený – dohlédl až k bytu rodiny Hřimalých v Lipové ulici a také na Vyšehrad. Viz Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 30; tamtéž, dopis č. 48 (z konce října nebo začátku listopadu 1869).

⁷¹ Tamtéž, dopis č. 48 (z konce října nebo začátku listopadu 1869), č. 51 (z listopadu 1869).

⁷² Tamtéž, dopis č. 45 (ze dne 8. října 1869), č. 46 (ze dne 8. října 1869), č. 47 (ze dne 10. října 1869).

⁷³ Tamtéž, dopis č. 51 (z listopadu 1869).

⁷⁴ Tamtéž, dopis č. 65 (po 10. lednu 1870).

Josefovi kupovala bačkory a v Židovském městě také nový oblek, který už velmi potřeboval. Navíc mu nechala opravit brýle a spravit všechny jeho boty.⁷⁵

Se začátkem třetího ročníku Josefa Kličky na Pražské konzervatoři se zdálo, že si Josef uvědomil své chyby a vzal si k srdci otcova kázání o správném chování a dobrých známkách. Josef ale velmi brzy zadal rodičům první příčiny k nespokojenosti. Jednalo se o prohřešky v podobě opožděného zaslání notového papíru otci,⁷⁶ předčasné přání k matčině svátku⁷⁷ a opomenutí svátku Leopolda Měchury,⁷⁸ které se společně s nízkou frekvencí Josefových dopisů staly zdrojem ostrých výtek a počínající nedůvěry ze strany otce. Mansvet Josefa varoval, že pokud se bude opakovat jeho chování z minulého roku, vymění studium na konzervatoři za vyučení řemeslem.⁷⁹ Dopisem z 3. prosince 1869 přál Josef znovu matce k svátku všechno nejlepší a sliboval, že po prázdninách přinese dobré známky. Otce zajímalo všechno, co se Josef ve škole učí, hlavně jeho poznatky z hudební teorie. Josefovy sporadické a ledabylé odpovědi otce mrzely a způsobily jejich počínající se vzdalování. Ochrannou ruku nad Josefem stále držela jeho teta Marie, která jeho rodiče ubezpečovala o Josefově pilnosti a snaživosti.⁸⁰ Navzdory tomu další Josefův dopis pochází až z 21. prosince 1869. Na vánoční prázdniny, které na konzervatoři trvaly od 22. prosince 1869 do 3. ledna 1870, stejně jako v minulém roce domů kvůli nedostatku peněz nejel. Následovalo Josefovo přání rodičům a sourozencům do nového roku, ve kterém zároveň popisoval prožití vánočních svátků v Praze a zklamání, že letos nedostal nic k Ježíšku.⁸¹ Opakovaně psal domů, že je jeho velkým přáním dát se pro rodiče vyfotografovat, s čímž jeho otec i přes finanční potíže rodiny souhlasil.⁸² Syn jim jistě velmi scházel, a proto na něj chtěli mít na památku fotografii, která by jim ho stále připomínala. Nakonec vzniklo celkem šest portrétů, tři z nich zaslal Josef domů rodičům do Klatov na začátku ledna 1870.⁸³

Finanční situace rodiny Kličkových se v průběhu let 1869 a 1870 velice zhoršila. Došlo totiž k dražbě a prodeji rodinných nemovitostí, které pro rodinu představovaly finanční jistotu.⁸⁴ Ztráta rodinného majetku velmi zasáhla Josefova otce Mansveta. Proto muselo být pro Kličky velmi náročné podporovat nejstaršího syna Josefa při studiu na Pražské konzervatoři. Po tom, co museli Josefovi posílat každý měsíc do Prahy, nemohlo rodině zbývat mnoho finančních prostředků na živobytí. Kvůli nedostatku peněz nedostaly děti od rodičů v roce 1869 žádné vánoční dárky. V kontrastu s tím působí zajímavě Mansvetovo svolení s Josefovým fotografováním. Navzdory svým omezeným finančním možnostem

⁷⁵ Tamtéž, dopis č. 75 (ze dne 17. března 1870).

⁷⁶ Tamtéž, dopis č. 49 (ze začátku listopadu 1869), č. 50 (ze začátku listopadu 1869), č. 53 (ze dne 19. listopadu 1869).

⁷⁷ Tamtéž, dopis č. 52 (ze dne 18. listopadu 1869). Josef si spletl datum, neboť 19. listopadu měla svátek Alžběta, kdežto jeho matka Barbora slavila svátek až 4. prosince. Na jeho omluvu lze podotknout, že otec matku oslovoval Betty, proto si Josef mohl jména zaměnit.

⁷⁸ Je s podivem, že i po několika připomenutích od otce a matky Josef zapomněl popřát k svátku svému podporovateli a mecenáši, díky němuž mohl studovat na Pražské konzervatoři. Navíc mu Měchura toho roku o prázdninách slíbil odkázat všechny své hudebniny. Viz A. SMOLÁK, *L. E. Měchura (1804–1870)*, s. 21.

⁷⁹ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 53 (ze dne 19. listopadu 1869).

⁸⁰ Tamtéž, dopis č. 54 (po 19. listopadu 1869), č. 55 (ze dne 3. prosince 1869).

⁸¹ Tamtéž, dopis č. 58 (ze dne 21. prosince 1869), č. 59 (ze dne 31. prosince 1869). Srov. L. DENK – B. DIETRICHOVÁ – V. KESSLER (ed.), *Šťastné a veselé*, s. 143.

⁸² Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 58 (ze dne 21. prosince 1869), č. 59 (ze dne 31. prosince 1869), č. 62 (ze dne 31. prosince 1869).

⁸³ Tamtéž, dopis č. 64 (ze dne 11. ledna 1870), č. 65 (po 10. lednu 1870).

⁸⁴ Tamtéž, J. Roháček, *Životopisné poznámky*, s. 9; L. SÝKOROVÁ a kol., *Klatovy*, s. 352.

dokázali Josefovi rodiče vyšetřit částku 2 zl., čímž nejen naplnili jeho vánoční přání, ale současně projeвили snahu o společenskou reprezentaci a investici do moderního kulturního trendu druhé poloviny 19. století.

Stejně jako v předchozím roce se po Vánocích začal Josef ve škole zhoršovat. Otec se o tom dozvěděl díky zprávě Leopolda Měchury. Profesori konzervatoře mu sdělili, že vyjma hudby jsou s Josefem velice nespokojeni. Hrozilo mu opakování literních předmětů za celé tři roky studia. Otec na to Josefovi doslova psal: „*Co jest do hudebníka, když jest hloupý jako tele?*“⁸⁵ Na to Josef odpovídal pokorným dopisem z 11. ledna 1870, že se literní předměty doučí a popisoval otci, co probírají v hudební teorii. Současně psala do Klatov i teta Marie, která Josefovým rodičům sdělovala, že byla s Josefem v minulém týdnu na návštěvě u svého bratrance, inspektora věznice. Mezi hosty tam byl i jistý bohatý kapitán⁸⁶ šlechtického původu ve výslužbě, který si Josefa velice oblíbil.⁸⁷ Josefovy rodiče tento synův nový vlivný podporovatel velmi zajímal, v několika dopisech se na něj Josefa vyptávali.⁸⁸

Na povrch vypluly další Josefovy prohřešky. Jeho graduující problémy ve škole poodhalil čtyřstránkový list Marie Kličkové z 10. února 1870, která se na výzvu ředitele Krejčího měla kvůli Josefovi dostavit do školy. Ukázalo se, že problémy se spolužáky a stíženosti profesorů z minulého roku přetrvávaly, a ještě se zhoršily. Josef začal zanedbávat školní docházku a všechny předměty, více lhal, a dokonce utrácel rodiči těžce vydělané peníze určené na soukromé hodiny houslí u profesora Bennewitze za pamlsky. Znovu mu hrozilo vyloučení z konzervatoře. Marie Kličková se v naději, že se celá věc dá ještě napravit, za Josefa u ředitele zaručila a nepopsala Mansvetovi tuto událost zcela popravdě.⁸⁹ Josefův otec si ale stejně zjistil pravý stav věcí, který pak správně Marie Kličková vyličila až v jednom z následujících listů ze 7. dubna 1870.⁹⁰ Současně s touto špatnou zprávou o Josefově počínání v Praze se Mansvet zcela neočekávaně dozvěděl, že 11. února 1870 zemřel jeho milovaný přítel Leopold Měchura.⁹¹ Obě tyto nenadálé rány ho velmi zasáhly. Po Měchurově smrti se pro Josefa vše změnilo. Bez Měchurova vlivu a štědrých příspěvků na studium neměl již Josef na konzervatoři žádné zastání. Mansvet v dopise z února 1870 synovi vyčetl, že přivedl otce do dluhů. Nazval Josefa špatným houslistou, který ho za tři roky studia stál již 900 zl. Místo jeho dalšího podporování na konzervatoři a za cenu propadnutí složené

⁸⁵ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 63 (ze dne 10. ledna 1870).

⁸⁶ V německy psaných dopisech od Marie Kličkové a Josefovy matky se objevuje výraz „Hauptmann“ (v překladu hejtman i kapitán), v českých dopisech od Josefova otce a bratra se setkáváme s pojmenováním „hejtman“. V češtině se kolem roku 1870 termín hejtman používal pro vojenskou hodnost odpovídající kapitánovi. Vzhledem k tomu, že se Jan Roháček ve svém spise zmiňoval o „nějakém setníkovi na odpočinku“, přikláním se spíše k označení tohoto člověka jako kapitán. Viz Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 65 (po 10. lednu 1870), č. 66 (po 11. lednu 1870), č. 66a (po 11. lednu 1870), č. 67 (po 11. lednu 1870), č. 80 (ze dne 27. dubna 1870); tamtéž, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 34.

⁸⁷ Tamtéž, dopis č. 65 (po 10. lednu 1870).

⁸⁸ Tamtéž, dopis č. 66 (po 11. lednu 1870), č. 66a (po 11. lednu 1870), č. 67 (po 11. lednu 1870). Josef jejich prosby nevyslyšel a jméno pana kapitána otci v dochované korespondenci nenapsal. Proto nelze zjistit, o jak významného člověka se jednalo.

⁸⁹ Tamtéž, dopis č. 69 (ze dne 10. února 1870).

⁹⁰ Tamtéž, dopis č. 78 (ze dne 7. dubna 1870).

⁹¹ Poslední cesta Leopolda Měchury z Otína do Předslavi se konala 15. února 1870 za nepříznivého zimního počasí. K pohřbu Leopolda Měchury podrobněji viz A. SMOLÁK, L. E. Měchura (1804–1870), s. 70–71.

kauce Mansvet rozhodl, že se Josef vrátí do Klatov, kde od nového školního roku nastoupí do druhého ročníku klatovského gymnázia.⁹²

Marie Kličková se ve snaze udržet Josefa na studiích v Praze pokoušela Mansveta obměkčit zprávami o Josefově lítosti nad jeho chybami a příslibem výdělků doučováním hry na klavír. Nehledě na to však musela rodičům oznámit, že profesor Bennewitz Josefa propustil ze soukromých hodin houslí, což ve svém listu ze 17. března 1870 přiznal i Josef.⁹³ Rodiče Josefovi odpovídali dopisem z 26. března 1870, ve kterém mu zároveň otec posílal vstupenku na nedělní koncert Hlaholu, který se bude konat v Praze 27. března 1870 ve 12 hodin. Mansvet dále synovi sděloval své rozhodnutí, že Josef stráví velikonoční svátky od 17. dubna 1870 v rodinném kruhu doma v Klatovech. Chtěl si ověřit, jaké dělá Josef pokroky. Matka Josefovi psala, že mu otec pošle na cestu peníze.⁹⁴

Dne 7. dubna 1870 se Marie Kličková odhodlala napsat Josefovým rodičům osudné psaní, kde je popravdě vyličen průběh událostí z počátku února 1870. Jednalo se pravděpodobně o odpověď na dopis od Mansveta, ve kterém se dožadoval vysvětlení, proč byl Josef propuštěn ze soukromých hodin u profesora Bennewitze a jak to skutečně bylo s Josefovým vyloučením z konzervatoře. Ředitel Krejčí Marii Kličkové na schůzce kvůli Josefovi sdělil své pevné rozhodnutí, že Josef musí z konzervatoře odejít bez dokončeného třetího ročníku studia. Josefa na konzervatoři trpěli pouze díky vlivu Leopolda Měchury, který nad ním držel ochrannou ruku.⁹⁵ Po této události se Marie Kličková rozhodla navštívit s Josefem Bedřicha Smetanu,⁹⁶ který patřil k okruhu jejich přátel.⁹⁷ Josef Klička se poprvé se Smetanou setkal již v roce 1869, když hrál v Prozatímním divadle part druhých houslí při premiéře druhé verze Smetanovy *Prodané nevěsty*.⁹⁸ Smetana slíbil, že se o Josefa postará a poradí se o něm s Vojtěchem Hřímálým, ředitelem orchestru Prozatímního divadla v Praze. Pozvali ho na zkoušku, kterou Josef díky svému hudebnímu talentu zvládl velice dobře. Poté Josef dostal od Hřímálého nabídku, že by za šest měsíců mohl nastoupit do orchestru Prozatímního divadla a hrát tam za výplatu 20 zl. měsíčně. Vojtěch Hřímálý měl napsat zprávu Josefovým rodičům. Bylo však nutné, aby rodiče Josefa v tomto šestiměsíčním mezidobí podporovali.⁹⁹

Mezitím se však Mansvet dopátral pravdy a rozhodl se Josefa poslat na varhanickou školu, což Marii Kličkové sděloval v dopise datovaném mezi 26. březnem a 7. dubnem 1870, který se bohužel nezachoval, a ve své odpovědi na její psaní ze 7. dubna 1870. Zároveň ji děkoval za její srdečnou péči o Josefa a ujišťoval ji, že se mu pro syna podařilo zajistit

⁹² Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 72 (po 17. únoru 1870).

⁹³ Tamtéž, dopis č. 75 (ze dne 17. března 1870), č. 76 (ze dne 17. března 1870).

⁹⁴ Tamtéž, dopis č. 77 (ze dne 26. března 1870).

⁹⁵ Tamtéž, dopis č. 78 (ze dne 7. dubna 1870).

⁹⁶ Bedřich Smetana (2. 3. 1824 – 12. 5. 1884), jeden z nejslavnějších českých hudebních skladatelů. Působil jako první kapelník Prozatímního divadla v letech 1866–1874, hudební kritik a operní skladatel. Svým dílem se zapojil do českého národního obrození. Jeho operou *Libuše* bylo v roce 1881 slavnostně otevřeno Národní divadlo. Mezi jeho nejslavnější díla dále patří opera *Prodaná nevěsta* či cyklus symfonických básní *Má vlast*. Viz Václav HOLZKNECHT, *Bedřich Smetana. Život a dílo*, Praha 1984; Olga MOJŽISOVÁ – Milan POSPÍŠIL, *Bedřich Smetana. Korespondence. Correspondence, I, (1840–1862)*, Praha 2016; Pavel KOSATÍK, *Bedřich Smetana. Životopis*, Praha 2024.

⁹⁷ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 78 (ze dne 7. dubna 1870).

⁹⁸ L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 7; K. HOFFMEISTER, *Josef Klička*, s. 8; J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 331.

⁹⁹ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 78 (ze dne 7. dubna 1870).

podporu jeho dalšího studia hudby od příbuzných z Měchurova rodu. Uvědomoval si, že řemeslo ani gymnázium pro Josefa nejsou, že se chlapec musí živit jedině hudbou, a proto je nejlepším řešením Josefovo směřování na varhanickou školu.¹⁰⁰ Toto rozhodnutí se časem ukázalo jako vhodná volba, neboť na varhanické škole mohl Josef studovat svou milovanou kompozici a hrát na varhany.

Poslední dopis z 27. dubna 1870 přináší zajímavé vyvrcholení předešlých událostí. Marie Kličková Mansvetovi radostně sdělovala obrat v rozhodnutí ředitele Krejčího, který nyní trval na Josefově nastoupení zpět na konzervatoř. Společně s manželem se domnívala, že ředitel změnil názor díky zásahu jednoho z Josefových vlivných mecenášů. Marie Kličková dále naznačuje, že by se mohlo jednat o pana kapitána, který byl zdrcen zprávami o chlapcově vyloučení z Pražské konzervatoře a odchodu domů k rodičům do Klatov.¹⁰¹

Podrobnosti o následném vývoji událostí nejsou známy. Z výše popsaného dopisu Marie Kličkové je patrné, že Josef do Klatov skutečně dorazil, nejspíše hned na začátku velikonocních prázdnin, a do Prahy na konzervatoř se i přes všemožné snahy tety Marie nevrátil. Jan Roháček uvádí dle poznámek z cestovního zápisníčku Mansveta Kličky, že Josefův otec nakonec do Prahy na jednání na konzervatoři přijel. Mansvet se ale nedokázal smířit se skutečností, že by byl Josef na konzervatoři ponechán jen z milosti a na základě něčí přimluvy, když si to tam tak pokazil. Roháček se domnívá, že ředitel Krejčí Mansvetovi vrátil složenou kauci, aby mohl Josefovou přimluvci říci, že Josef z konzervatoře dobrovolně odešel. Toto dobrovolné vystoupení Josefa Kličky ze třetího ročníku Pražské konzervatoře v dubnu 1870 potvrzuje záznam v hlavním katalogu žáků konzervatoře z let 1811–1880, kde je jako způsob ukončení Josefova studia zapsáno „*freiwillig ausgetreten*“.¹⁰² O tom, co Josef dělal během dva a půl roku od dubna 1870 do září 1872 před odchodem na pražskou varhanickou školu, nejsou dochovány žádné písemné zprávy.¹⁰³ Ze záznamů z Mansvetova zápisníku o výdajích za obuv Roháček vyčetl, že Josef pobýval doma u rodičů v Klatovech, kde vypomáhal otcí na kůru a věnoval se teoretické přípravě na složení přijímacích zkoušek na novou školu. Nabízí se otázka, proč Josef zůstal doma v Klatovech tak dlouhou dobu. Roháček se domnívá, že na varhanickou školu mohla být pro uchazeče požadována určitá věková hranice.¹⁰⁴ Josefovi bylo při nástupu na varhanickou školu již skoro sedmnáct let. Jisté je, že Mansvet svého syna díky své moudrosti a vytrvalému úsilí nasměroval na životní dráhu, na které se stal uznávaným a vyhledávaným hudebníkem.

Je velice pravděpodobné, že sám Josef Klička na toto své bouřlivé období nevzpomínal rád a záměrně o těchto událostech příliš nehovořil. Ve svém vyprávění se o této době buď vůbec nezmiňuje, nebo naopak líčí jen hezké vzpomínky z prvního ročníku konzervatoře, kdy ještě neměl problémy.¹⁰⁵ Ve svém *Autobiografickém náčrtu z roku 1919* Klička psal, že na Pražské konzervatoři v houslovém oddělení „*jeho hudební touhy nedošly ukojení*“.¹⁰⁶ O výše popsaných událostech z druhého a třetího ročníku Josefa Kličky na Pražské

¹⁰⁰ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dokument č. 77a (poznámka od Jana Roháčka ze dne 15. října 1948), dopis č. 79 (ze dne 8. nebo 9. dubna 1870).

¹⁰¹ Tamtéž, dopis č. 80 (ze dne 27. dubna 1870).

¹⁰² Německý výraz „*freiwillig ausgetreten*“ lze přeložit jako „dobrovolně vystoupil“. Viz AHMP, f. Pražská konzervatoř, Hlavní katalog konzervatoře z let 1811–1880.

¹⁰³ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 42.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 42–43.

¹⁰⁵ J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 329–331.

¹⁰⁶ NM, ČMH, sign. G 2885, J. Klička, Autobiografický náčrt z roku 1919.

konzervatoři pomlčely i hudebníkovy nekritické životopisy. Karel Hoffmeister interpretoval ve svém díle Kličkův odchod z konzervatoře jako jeho vlastní rozhodnutí z důvodu ochladnutí jeho zájmu o studium hry na housle.¹⁰⁷ Naopak Adolf Smolák dával ve svém spise mylně do souvislosti Josefův odchod z konzervatoře s příhodou s ředitelem Krejčím z prvního ročníku. Nesprávně se také domníval, že Josef zůstal doma jen krátce a hned po vykonání přijímací zkoušky byl přijat do druhého ročníku varhanické školy v Praze.¹⁰⁸

Další život Josefa Kličky

Po úspěšném složení přijímacích zkoušek odešel Josef Klička v říjnu 1872 znovu studovat do Prahy, tentokrát však na varhanickou školu sídlící v budově Konviktu v Konviktské ulici. Počáteční jednorozhodní studium bylo za působení Františka Zdeňka Skuherského¹⁰⁹ ve funkci ředitele školy rozšířeno na tři roky. Varhanická škola byla proslulá vysokou úrovní své výuky, která byla zaměřená na hudebně teoretické předměty, koncertní varhanní hru, zpěv, dirigování a skladbu, tedy obor, který se do té doby nedal studovat ani na Pražské konzervatoři.¹¹⁰ Josef Klička v roce 1872 nastoupil do druhého ročníku varhanické školy do třídy profesora Františka Zdeňka Skuherského a studoval zde dva roky. Vynikal zejména ve hře na varhany a v improvizaci a ve třetím ročníku si na sebe již sám vydělával jako varhaník. Podle třídních katalogů druhého a třetího ročníku varhanické školy prospíval s velmi dobrými známkami.¹¹¹ Svě bezproblémové studium na varhanické škole ukončil v roce 1874 závěrečnými zkouškami.¹¹²

Po absolvování pražské varhanické školy byl nadále zaměstnaný jako varhaník v kostele Nejsvětější trojice ve Spálené ulici a v Emauzích v Praze, kde působil již za svých studií. Od března 1875 se Josef Klička stal zástupcem sbormistra Karla Bendla v pražském

¹⁰⁷ K. HOFFMEISTER, *Josef Klička*, s. 9–10.

¹⁰⁸ A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 10–11.

¹⁰⁹ František Zdeněk Skuherský (31. 7. 1830 – 19. 8. 1892), český hudební skladatel, pedagog a teoretik. Po absolvování královhradeckého gymnázia odešel do Prahy studovat filozofii a medicínu na Univerzitě Karlově a navštěvoval také varhanickou školu. Po smrti své manželky se usadil v Praze, kde od roku 1866 do roku 1890 působil jako ředitel pražské varhanické školy. Zároveň pracoval jako ředitel kůru v několika pražských kostelech a věnoval se skladatelské činnosti. Viz J. BORECKÝ, *Stručný přehled dějin české hudby*; Michaela FREEMANOVÁ, *Varhanická škola v Praze a Brně 1830–1889/1890 a 1882–1919*, in: Kateřina Bláhová – Václav Petrbock (edd.), *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň, 4.–6. března 2004, Praha 2004, s. 410–418.

¹¹⁰ Pražská varhanická škola byla založena v roce 1830 Spolkem přátel umění pro církevní hudbu v Čechách. Její oficiální název zněl Ústav pro vzdělání varhaníků a ředitelů kůrů. Viz J. BRANBERGER, *Konzervatoř hudby v Praze*; Josef KUBÁŇ, *Malá varhanní kronika*, in: Václav Holzknecht (ed.), *150 let Pražské konzervatoře. Sborník k výročí ústavu*, Praha 1961, s. 37–72; M. FREEMANOVÁ, *Varhanická škola v Praze a Brně*, s. 410–418; P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*; AHMP, f. Varhanická škola Praha, Výroční zprávy 1827–1884.

¹¹¹ AHMP, f. Varhanická škola Praha, Katalog 1872/73; tamtéž, Katalog 1873/74.

¹¹² Z doby Josefova studia na pražské varhanické škole se v Archivu Vlastivědného muzea Dr. Hostaše v Klatovech zachovalo celkem 21 dopisů. První dopis pochází z 2. října 1872 a poslední ze 4. července 1874. V tomto oproti Pražské konzervatoři méně obsáhlém souboru korespondence se nachází pouze dopisy psané Josefovými rodiči a sourozenci z Klatov. Zprávy od Josefa z Prahy se z tohoto časového období bohužel nedochovaly. Naproti tomu se zde vyskytuje více dopisů od Josefových sourozenců, neboť častěji a již samostatně začala psát Josefovi do Prahy i sestra Ludmila. Z této korespondence se dozvídáme více informací o různých událostech a o životě rodiny Kličkovy v Klatovech. Viz Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 81 (ze dne 2. října 1872) – č. 96 (ze dne 14. prosince 1873), č. 96a (z ledna 1874), č. 97 (z února 1974) – č. 100 (ze dne 4. července 1874).

Hlaholu a v létě tohoto roku vytvořil koncertní trio, se kterým se v srpnu 1875 společně vydal na umělecké koncertní turné po Čechách.¹¹³ V roce 1876 byl Josef Klička krátce kapelníkem u Krameriovy divadelní společnosti, v letech 1876–1878 působil jako kapelník Švandovy divadelní společnosti. Zde se znovu setkal s Bedřichem Smetanou¹¹⁴ a došlo zde též k seznámení s Matyldou Pštrosovou (* 1859), se kterou se nedlouho poté dne 13. června 1878 oženil.¹¹⁵ Od roku 1878 pracoval jako druhý kapelník orchestru Prozatímního divadla, odkud musel v roce 1881 odejít kvůli nevyhovujícím platovým podmínkám. Hudbu a zpěv dále vyučoval soukromě, v Lukešově operní škole nebo od roku 1882 i na nově založeném, dnešním Jiráskově, gymnáziu v Žitné ulici.¹¹⁶

V roce 1885 bylo Josefu Kličkovi uděleno místo profesora pro církevní hudbu na pražské varhanické škole. Vyučoval zde koncertní hru na varhany, orchestrální instrumentaci a hru z partitur. Po připojení varhanické školy k Pražské konzervatoři v roce 1890 pokračoval Josef Klička ve výuce koncertní hry na varhany. Stal se vynikajícím virtuosem a nepřekonatelným improvizátorem. Po dobu pobytu Antonína Dvořáka ve Spojených státech amerických ho zastupoval ve výuce kompozice. Navíc byl Klička jediným profesorem koncertní improvizace na celé konzervatoři. Na Pražské konzervatoři vychoval řadu budoucích významných varhaníků, jako byli Bedřich Antonín Wiedermann, Karel Hoffmeister, Adolf Cmrál nebo Karel Douša. Důležitým impulzem pro budoucí Kličkovu uměleckou činnost bylo jeho samostatné koncertování na varhanách ve Smetanově síni Obecního domu, a především na nově postavených varhanách¹¹⁷ v pražském Rudolfinu, které bylo slavnostně otevřeno 7. února 1885.¹¹⁸

Manželé Josef a Matylda Kličkoví spolu bydleli po celou dobu svého pobytu v Praze na dvou místech, čtyři roky na Vinohradech v domě čp. 935 ve Vocelově ulici a delší čas v prvním patře domu čp. 1315/II na rohu Křemenové ulice. Měli spolu pět dětí, syny Václava (* 1882) a Josefa (* 1889) a dcery Helenu (* 1878), Marii (* 1886) a Miladu (* 1887), které vyrůstaly v hudbymilovném prostředí. Všechny jejich děti zdědily po otci hudební talent, nejstarší dcera Helena a oba synové se stali hudebníky z povolání. Dcera Helena a syn Václav byli virtuosi na harfu a nejmladší syn Josef působil jako c. k. vojenský kapelník v Rumunsku.¹¹⁹

¹¹³ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 54; A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 11–13; P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, s. 5–6.

¹¹⁴ Josef Klička na toto setkání vzpomínal ve svém vyprávění, kde líčil i další již smutné příhody spojené s přítelem Bedřichem Smetanou. Viz J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 331–333.

¹¹⁵ Matylda Pštrosová pocházela z významné pražské patricijské rodiny, její bratr Adolf byl dlouholetým hercem Národního divadla. Častým hostem a blízkým přítelem rodiny Pštrosových byl Antonín Dvořák. Podrobněji k Matyldě Kličkové a rodině pražských Pštrosovů ve vzpomínání jejího syna Václava viz J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 341–344. Dále viz *Ottův slovník naučný*, XX, Praha 1903, s. 929–931; Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 55.

¹¹⁶ K. HOFFMEISTER, *Josef Klička*, s. 15–16; A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 13–16; P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, s. 6–8.

¹¹⁷ S koncertováním na těchto varhanách měl Josef Klička spojeny i nepříjemné události, které nazýval „bručícími tóny“ a popisoval je ve svých vzpomínkách. Viz J. KLIČKA – H. KLIČKOVÁ-NEBESKÁ – V. KLIČKA, *Rodina Kličků vypravuje*, s. 333–335.

¹¹⁸ L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 9–10; P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, s. 8–9; A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 16–18.

¹¹⁹ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 56; L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 16.

Vedle své již tak obsáhlé pedagogické a skladatelské činnosti působil Josef Klička v letech 1891–1897 také jako sbormistr v pražském Hlaholu,¹²⁰ kde mimo jiné organizoval přípravu výstavních reprezentačních koncertů Hlaholu pro jubilejní zemskou výstavu v roce 1891 a národopisnou výstavu v roce 1895.¹²¹ Roku 1898 přijal nabídnuté místo profesora zpěvu a hudby na šlechtické Akademii hraběte Straky. V roce 1910 c. k. ministerstvo kultu a vyučování jmenovalo Josefa Kličku inspektorem hudby pro Království české. Ve své úřednické funkci působil 10 let a stal se význačným organizátorem hudebního školství a zasloužil se o zvýšení úrovně různých hudebních škol s českým vyučovacím jazykem. Po roce 1919 byla při zestátněné Pražské konzervatoři ustanovena mistrovská škola, která měla charakter vysoké školy a představovala několikaletou nadstavbu po ukončení studia na konzervatoři. V roce 1920 byl Josef Klička jmenován profesorem varhanní hry na mistrovské škole Hudební konzervatoře v Praze. Zisk této profesury znamenal pro Josefa Kličku vrchol jeho pedagogické kariéry, která prodloužena až do roku 1925 trvala celých 40 let.¹²²

Na základě lékařského posudku a následně dekretu prezidenta republiky z 22. prosince 1924 byl téměř sedmdesátiletý Josef Klička pro vysoké stáří a problémy se sluchem uvolněn ze svého učitelského úřadu a mohl se odebrat na odpočinek do rodných Klatov.¹²³ Bydlel zde se svou ženou Matyldou u dcery Marie v domě čp. 190 v Kollárově ulici. Ani v penzi Klička nezahálel, věnoval se dále své umělecké činnosti, koncertování a nadále i komponoval.¹²⁴

Dne 17. června 1927 zemřela ve věku 68 let Kličkova milovaná žena Matylda, což Josefa Kličku velmi zasáhlo. Aby zahnal špatné myšlenky, začal v Klatovech stavět dům čp. 343/III ve Fügnerově ulici a spolupracoval s klatovským sokolským spolkem. Zde se seznámil s bývalou sokolskou župní náčelnicí Annou Rajmanovou, se kterou se 9. prosince 1931 na Staroměstské radnici v Praze oženil.¹²⁵ Josef Klička zemřel v okresní nemocnici v Klatovech po krátké nemoci na Boží hod velikonoční 28. března 1937 na neprůchodnost střev ve věku 81 let. Jeho pohřeb se konal 1. dubna 1937 ve tři hodiny odpoledne na klatovském hřbitově sv. Jakuba, kde byl Josef Klička uložen do rodinného hrobu. Smutečního průvodu se zúčastnily osobnosti kulturního i veřejného života.¹²⁶

Josef Klička byl autorem více jak dvou stovek hudebních děl, která zasahují téměř do všech oborů. Komponoval rozsáhlé skladby orchestrální a klavírní, později i harfové. Mezi nejslavnější díla patří bezesporu jeho varhanní skladby. Tvořil též skladby pro různé sólové nástroje, skladby sborové, písně, kantáty i operu. Do Kličkovy tvorby se promítalo jeho

¹²⁰ Podrobněji o smíšeném zpěváckém spolku Hlahol v Praze viz Josef SRB-DEBRNOV – Ferdinand TADRA, *Památník pražského hlaholu na oslavu 25leté činnosti spolku*, Praha 1886; Rudolf LICHTNER (ed.), *Památník zpěváckého spolku Hlaholu v Praze vydaný na oslavu 50leté činnosti. 1861–1911*, Praha 1911; Lenka DANDOVÁ, *Pražský Hlahol*, diplomová práce obhájená na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2015.

¹²¹ A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 19–24; P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, s. 9; L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 10–11.

¹²² P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, s. 11–12; NM, ČMH, sign. G 2885, J. Klička, Autobiografický náčrt z roku 1919; A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*, s. 25–26.

¹²³ AHMP, f. Pražská konzervatoř, Osobní spis hudebního skladatele Josefa Kličky.

¹²⁴ Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 57–58; L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 13.

¹²⁵ Josefovy dvě starší dcery Helena a Marie neměly jeho druhou ženu rády, ačkoli Anna si Josefa brala z lásky a bez nároku na jakýkoliv jeho majetek. Podrobněji viz Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, J. Roháček, Životopisné poznámky, s. 58.

¹²⁶ L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 15; P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, s. 14.

hluboké národní cítění. Mezi díla, která měla za úkol podnítit vlastenectví, patřily například skladby *Blaník* a *Rodný náš kraj*. Z Kličkových kantát jsou nejznámější *Pohřeb na Kaňku* nebo *Příchod Čechů na Říp*. Jedinou Kličkovou operou je jeho *Spanilá mlynářka*, která měla premiéru 10. června 1886 v Národním divadle. Kličkova tvorba byla ovlivněna dobově pozdně romantickým myšlením a prodechnuta jeho snahou vytvářet ryze česká národní díla.¹²⁷

Závěr

Korespondenci Josefa Kličky uloženou v Archivu Vlastivědného muzea Dr. Hostaše v Klatovech lze bezpochyby považovat za unikátní pramen podávající svědectví o každodennosti v druhé polovině 19. století. Soubor osmdesáti dvou jedinečných dopisů z krátkého časového období let 1868 až 1870 vypovídá o životních hodnotách, pravidlech chování, pocitech, přáních a událostech, které jejich autoři považovali za důležité. Z prvního roku studia Josefa Kličky na Pražské konzervatoři se dochoval pouze jediný dopis od Josefa rodičům. Ze zbylých dvou ročníků se zachovala většina vzájemné korespondence mezi Josefem a jeho rodiči a sourozenci. V souladu s tím, jak se prohlubovaly Josefovy problémy ve škole, klesala frekvence jeho dopisů, a naopak přibývalo množství dopisů od rodičů, zejména od otce Mansveta. Tato rodinná korespondence je doplněna dopisy Josefových domácích, nejprve Anny, Bohuslava a Barbory Hřímálých a ve třetím roce Marie Kličkové, kteří Josefovým rodičům podávali zprávy o jeho prospěchu a zdraví.

V Josefových dopisech jsou zachyceny informace o jeho společenském životě, jak trávil svůj školní i volný čas. Díky těmto dopisům známe Josefov rozvrh z prvního ročníku a složení předmětů, které se v té době na Pražské konzervatoři vyučovaly. Můžeme si tak udělat představu o rozložení jeho dne, kdy musel vstávat do školy, v kolik hodin chodil na oběd a od kdy měl volno. Ve druhém ročníku studia připojoval Josef ke svým dopisům měsíční vyúčtování výdajů, díky kterým se dozvídáme, bez čeho se v Praze neobešel a kolik to v této době stálo. Na konci druhého ročníku a zejména ve třetím byly tyto seznamy výloh sepisovány Josefovými domácími. Josef se nezmiňoval o žádných svých kamarádech, zdá se tedy, že si vystačil sám se svou hudbou, která pro něj byla vším. Ve volných chvílích rád komponoval, zpíval a chodil na procházky, výlety, návštěvy, divadelní představení a v neposlední řadě na koncerty. Kromě popisu běžných dnů obsahují jeho dopisy zmínky o událostech (neobvyklém počasí, například o silném větru, železničním neštěstí nebo úmrtí rodinných známých), které vybočovaly z každodenní rutiny. Pro Josefa bylo velmi důležité sdělovat rodičům, kolik peněz si vydělával zpíváním v kostele a koncertováním, bohužel mnohdy na úkor docházky na Pražskou konzervatoř. Skoro v každém dopise rodičům psal o tom, co nového se ve škole naučil, i o svých známkách.

¹²⁷ P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, s. 14–15; L. BROUSKOVÁ, *Kronika klatovské muzikantské rodiny Kličků*, s. 13. Podrobnému rozboru a výčtu všech hudebních děl Josefa Kličky se ve své disertační práci z pražské Akademie múzických umění věnoval Petr Rajnoha. Viz P. RAJNOHA, *Josef Klička a jeho varhanní dílo*, s. 41–207, 214–220. Dále viz NM, ČMH, sign. G 2885, J. Klička, Autobiografický náčrt z roku 1919; A. SMOLÁK, *Hudební skladatel Josef Klička*; K. HOFFMEISTER, *Josef Klička*; NM, ČMH, č. př. 14/56, J. SRB-DEBRNOV, *Slovník hudebních umělců slovanských*, heslo Josef Klička.

Z dopisů Josefových rodičů synovi je patrná jejich starost o něj a často i smutek z dlouhého odloučení. Matka i otec ve svých dopisech kladli důraz na morální hodnoty, dobré chování, školní prospěch či lásku k Bohu. Nechyběly ani rady a doporučení, například aby se Josef nechodil klouzat na led a neběhal po schodech, neboť by se mu mohl snadno přihodit úraz. Otec po synovi také vyžadoval zprávy o jeho prospěchu a o látce, kterou ve škole probírají. V kontrastu s dopisy rodičů působí listy od bratra Jana, který originálně a často i legračně Josefovi popisoval události, které se v Klatovech staly. V krizovém období Josefova vzdoru mu psal po vzoru rodičů káravé dopisy, opakoval po nich jejich slova, která jistě často doma slýchal, a dával mu sebe za správný příklad. Současně dopisy od sourozenců i matky poskytují cenný vhled do rodinného zázemí a každodenního života v Klatovech. Přání k narozeninám či líčení domácích svátků ukazují, že korespondence neplnila pouze praktickou funkci, ale rovněž udržovala citové vazby a posilovala Josefovo pouto k domovu v době, kdy se musel vyrovnávat s odloučením a vysokými nároky konzervatorního studia.

Analýza tří let studia Josefa Kličky na Pražské konzervatoři ukazuje výrazné napětí mezi jeho mimořádným hudebním talentem a opakovanými výchovnými i studijními problémy. První ročník byl charakterizován jeho rychlou akulturací do pražského hudebního prostředí, systematickou podporou ze strany rodin Palackých a Hřímálých a postupným rozvinutím jeho interpretační i kompoziční všestrannosti. V průběhu druhého ročníku však došlo k zásadnímu zhoršení Josefovy školní kázně a prospěchu, jež lze interpretovat jako kombinaci pocitů smutku a osamění z důvodu dlouhého odloučení od rodiny, přechodu do puberty, možných zdravotních potíží a konfliktů s vrstevníky. Třetí ročník studia přinesl vyhocení těchto problémů, umocněné úmrtím mecenáše Leopolda Měchury, přísným postupem vedení konzervatoře a zhoršenou finanční situací Josefovy rodiny. Tyto skutečnosti vyústily v Josefov odchod z konzervatoře navzdory intervencím příbuzných i příslibům jeho angažování v orchestru Prozatímního divadla od Vojtěcha Hřímálého a Bedřicha Smetany. Rozhodnutí Josefova otce ukončit synovo studium na konzervatoři se nakonec ukázalo jako zásadní, neboť působení Josefa Kličky na varhanické škole v Praze utvořilo základ pro jeho pozdější úspěšnou koncertní, pedagogickou a skladatelskou kariéru.

Kličkova studentská léta lze chápat jako střet kulturního kapitálu poskytovaného jeho rodinou s limity její ekonomické a sociální situace. Josefovo hudební vzdělání představovalo pro jeho rodiče významný prostředek k dosažení sociální prestiže. Na jeho pokračování trvali, ačkoli jeho financování vyžadovalo značné náklady pohybující se na samé hranici jejich finančních možností. Síť rodinné, mecenášské i profesní podpory Josefovi umožnila překonat obtíže a formovat jeho společenské postavení a kariérní dráhu respektovaného varhaníka, hudebního skladatele a pedagoga. Důležitou roli zde sehráli především Leopold Měchura, Adelina Palacká a Marie Kličková, kteří Josefa Kličku podporovali ve studiu a pomohli mu navázat kontakty s významnými představiteli české kultury včetně Bedřicha Smetany. Dochovaná rodinná korespondence tak zachycuje nejen každodennost zpřesňující biografické detaily, ale především přináší vhled do Kličkova rodinného a společenského zázemí a ukazuje význam sociálních vazeb v životní dráze umělce 19. století.

V této studii se nám podařilo rekonstruovat průběh studia Josefa Kličky na Pražské konzervatoři a odhalit důvody, proč došlo k jeho náhlému odchodu na konci třetího ročníku. Na základě dosud neprobádaných pramenů poskytujících novou perspektivu výzkumu

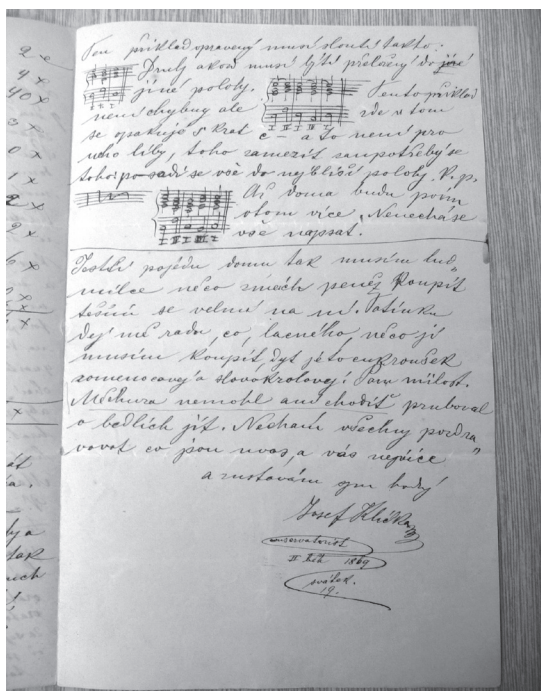
byl komplexněji poodhalen krátký úsek života Josefa Kličky, v dosavadní literatuře i historickém bádání opomíjený nebo pouze jednostranně interpretovaný. Stále však z Kličkova života zbývá mnoho námětů, které by si zasloužily zpracovat. Jako předmět dalšího bádání se nabízí výzkum vzájemných vztahů mezi Josefem Kličkou a jeho dětmi, zejména Helenou, Václavem a Josefem, které se staly profesionálními hudebníky.

Díky zachované rodinné korespondenci lze na Josefa Kličku pohlížet nejen jako na skvělého a významného hudebního skladatele a pedagoga, nýbrž i jako na obyčejného člověka, který v době svého dospívání prožíval bouřlivé období. Tato studie se pokusila přispět k bádání o každodennosti v druhé polovině 19. století na příkladu studia Josefa Kličky na Pražské konzervatoři.

Obrazová příloha

Obr. 1: Jedenáctiletý Josef Klička se svým otcem Mansvetem v Klatovech na fotografii z roku 1866 (rodinný archiv Kličků)

Obr. 4: Třetí strana dopisu Josefa Kličky z 10. března 1869 adresovaného rodičům do Klatov (Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička Antonín, dopis č. 26 ze dne 10. března 1869)

Obr. 5: Portrétní fotografie Josefa Kličky, 20. léta 20. století (Archiv VMH Klatovy, f. OA, složka Klička)

Das Studium des Komponisten Josef Klička am Prager Konservatorium im Lichte der Familienkorrespondenz

ZUSAMMENFASSUNG

Josef Klička (1855–1937), gebürtiger Klattauer (Klatov), schaffte es in seinem Leben zum Orgelvirtuosen, Komponisten und angesehenen Professor, dessen pädagogische Laufbahn von Mitte der 80er Jahre des 19. Jahrhunderts bis zu seinem Ruhestand 1925 mit der Prager Orgelschule und dem Prager Konservatorium verbunden war, die er in seiner Jugend besucht hatte. Dank finanzieller Hilfe und Unterstützung des einflussreichen verwandten Komponisten Leopold Měchura konnte der talentierte Josef Klička am Prager Konservatorium Musik studieren. Im Oktober 1867 trat er das erste Studienjahr in der Geigenklasse von Prof. Antonín Bennewitz an, wo er drei Jahre lang bis April 1870 studierte. Diese bislang praktisch unbekannte Periode in Kličkas Leben, die im Ausschluss vom Prager Konservatorium gipfelte, ist Gegenstand dieser Studie.

Anhand einer Analyse der erhaltenen Familienkorrespondenz wird dem Schicksal des Komponisten nachgegangen, mit Blick auf die in seinen unkritischen Lebensläufen übergangene Studienzeit am namhaften Prager Konservatorium von 1867–1870 und sein dramatisches Ausscheiden aus dem dritten Studienjahr. Die anhand einzelner Briefe Josef Kličkas, seiner Eltern, Geschwister, von Familienfreunden sowie Verwandten aus der Zeit seines Pragaufenthalts rekonstruierten Ereignisse werden in den Kontext der Alltagsgeschichte des 19. Jahrhunderts gestellt.

Kličkas Studentenjahre können als ein Aufeinanderprallen von Kulturkapital, das von seiner Familie gewährt wurde, und den Grenzen ihrer wirtschaftlichen und sozialen Situation verstanden werden. Das Netz familiärer, mäzenatischer und beruflicher Unterstützung ermöglichte es ihm, Schwierigkeiten zu überwinden, und formte seine gesellschaftliche Stellung und die berufliche Laufbahn eines respektierten Organisten, Komponisten und Pädagogen. Eine wichtige Rolle spielten hierbei vor allem Leopold Měchura, Adelina Palacká und Marie Kličková, die Josef Klička im Studium unterstützten und ihm zu Kontakten mit bedeutenden Vertretern der tschechischen Kultur verhalfen. Die Familienkorrespondenz bietet nicht nur biografische Details, sondern ermöglicht vor allem einen Einblick in den familiären und gesellschaftlichen Umkreis Kličkas und in die Alltäglichkeiten eines Musikers und zeigt die Bedeutung sozialer Bindungen für den Lebensweg eines Künstlers des 19. Jahrhunderts auf.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Bc. Barbora Kličková
Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
klickova@hiu.cas.cz

MOŽNOSTI VÝZKUMU POSTAVENÍ ASISTENTŮ A ASISTENTEK FILOZOFICKÉ FAKULTY NĚMECKÉ (KARLOVY) UNIVERZITY V PRAZE

JANA RATAJOVÁ

OPPORTUNITIES FOR STUDYING THE POSITION OF ASSISTANTS AT THE FACULTY OF PHILOSOPHY OF THE GERMAN (CHARLES) UNIVERSITY IN PRAGUE

This contribution focuses on the position of assistants at the Faculty of Philosophy of the German University in Prague in 1930–1945. The author compares employment conditions during the Great Depression, before the Second World War, and after the German University in Prague was subsumed under Reich administration. Special attention is paid to the Institute for Classical Archaeology, Seminar for Philosophy, and the Seminar for German Philology in 1939–1945.

Keywords: German University in Prague – 1930–1945 – German science in Czechoslovakia – university employees – Erhard Müller – Gerda von Bredow – Lotte Traeger – Helga Prollius – Erich Trunz

DOI: 10.14712/23365730.2026.8

Vysokoškolští asistenti patří mezi skupinu zaměstnanců vysokých škol, která se v historických zpracováních vývoje různých vědeckých oborů i celých vysokých škol objevuje pouze okrajově.¹ Přitom si provoz vysokých škol v moderní době bez často neviditelné práce asistentů nelze představit. Studie se zaměřuje na období 1939–1945, ale přesto bude dobré pojem asistenta definovat a zachytit alespoň obecně i období předcházející (minimálně tedy 30. léta 20. století).² V této době již k některým univerzitním ústavům přináležela systemizovaná místa asistentů,³ tedy místa stabilně finančně zajištěná. Finanční zajištění nebylo na tehdejších univerzitách nic samozřejmého. Stabilní příjem měli jen řádní a mimořádní profesori – tedy držitelé systemizovaných profesur.⁴ Počet profesorských

¹ Z německé univerzity je asistentská agenda pro léta 1939–1945 podchycena významněji u pravěké archeologie: Miloš HLAVA, *Od Lothara Zotze ke Karlu Dinklagemu. Z dějin Německé Karlovy univerzity (1939–1945)*, Archeologie ve středních Čechách 23, 2019, s. 73–88. Popř. u botaniky: Jana RATAJOVÁ, *Botanický ústav Německé univerzity v Praze a jeho výukové tabule*, AUC-HUCP 64/2, 2024, s. 49–74.

² Toto období bude vzhledem k omezenému rozsahu studie pojednáno pouze ve zkratce, problematika vývoje postavení univerzitních asistentů v letech 1882–1939 a srovnání jednotlivých fakult, resp. vědních oborů je předmětem dalšího výzkumu.

³ Právní normy týkající se univerzitních asistentů pro 30. léta 20. století lze v přehledné formě dohledat v Otto PLACHT – František HAVELKA, *Předpisy pro vysoké školy Republiky československé*, Praha 1932, zejména s. 802–806 a 1149–1176.

⁴ Právní řád od roku 1926 připouští i jmenování bezplatných profesorů (řádných i mimořádných), institut bezplatného profesora navázal na starší tradici (zákon z roku 1870) opuštěnou roku 1919. Srov. O. PLACHT – F. HAVELKA, *Předpisy pro vysoké školy*, s. 1063–1067.

stolic byl pevně dán, a zřízení nové profesury (řádné i mimořádné) bylo v kompetenci (po předjednání profesorským kolegiem dané fakulty) příslušného ministerstva (v době první republiky tedy Ministerstva školství a národní osvěty), systemizace profesorských míst podléhala schválení vlády.⁵ Ministerstvem byla schvalována i nová asistentská místa. Asistenti nemohli vyučovat – možnost přednášet měli pouze profesori a docenti. Nicméně asistenti byli zpravidla absolventy daného oboru – měli doktorský titul a čekal se od nich další profesní růst. Tím byla habilitace. Nicméně vzhledem k tomu, že ani habilitace nebyla cestou z finanční nejistoty (soukromí docenti sice mohli přednášet, ale nebyli honorováni), tak někteří docenti setrvali v pozici asistenta několik let, než se uvolnila profesura v jejich oboru, popřípadě nebyla systemizována další profesura.⁶ Přestože od dvacátých let již byla asistentská místa systemizovaná – tedy stálá, asistenti dostávali smlouvy časově omezené, zpravidla na dva roky. Na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze byla zřízena místa asistentů při Seminári pro německou filologii (*Seminar für deutsche Philologie*), Historickém seminári (*Historisches Seminar*), Archeologickém ústavu (*Archäologisches Institut*), dále při Ústavu a seminári pro dějiny umění (*Kunsthistorisches Institut und Seminar*), Seminári pro slovanskou filologii (*Seminar für slawische Philologie*) a Ústavu a seminári pro hudební vědu (*Musikwissenschaftliches Institut und Seminar*). Tedy dohromady šest placených asistentských míst. Pro srovnání Filozofická fakulta Univerzity Karlovy disponovala v akademickém roce 1937/38 při více než dvojnásobném počtu studentů 10 asistentskými místy, ale výrazně větší byl počet řádných profesur i stipendií pro pomocné vědecké síly a knihovníky.⁷ Na německé filozofické fakultě zastávali práci knihovníků často právě asistenti.

Počty asistentů byly na počátku 30. let v rámci nastupující hospodářské krize a s ní přicházejících úsporných opatření omezovány.⁸ Roku 1933 vešlo v platnost nařízení o povinném neobsazení 10 % asistentských míst. Toto nařízení bylo v platnosti ještě roku 1937, kdy proti němu protestovala společně filozofická a přírodovědecká fakulta Německé univerzity. Děkan filozofické fakulty zdůrazňoval, že omezení je ve skutečnosti ještě větší,

⁵ Vládní usnesení ze dne 24. října 1930. K 24. 10. 1930 bylo systemizováno na všech vysokých školách v Československu 638 míst profesorů řádných a 150 míst profesorů mimořádných. Srov. O. PLACHT – F. HAVELKA, *Předpisy pro vysoké školy*, s. 798.

⁶ Právní předpisy týkající se docentů platné ve 30. letech 20. století srov. O. PLACHT – F. HAVELKA, *Předpisy pro vysoké školy*, s. 1099–1134. Nedostatečné finanční zajištění habilitovaných asistentů se např. na německé přírodovědecké fakultě řešilo roku 1935. Srov. J. RATAJOVÁ, *Botanický ústav Německé univerzity v Praze*, s. 57.

⁷ Údaje pro FF UK vycházejí z tištěných seznamů osob (k dispozici online: <<https://kramerius.cuni.cz/uk/collection/uuid:034f9738-6d3f-4243-97a0-b8b4430b04f6>> [10. 10. 2025]). Údaje pro Německou filozofickou fakultu vycházejí jak z tištěných seznamů osob, tak z dochovaného spisového materiálu: Archiv UK, fond: Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze (dále FF NU), Asistenti – všeobecně 1920–1939, 1940–1944, k. 44, i. č. 472, 473.

⁸ Vliv hospodářské krize na provoz vysokých škol i problémy s uplatněním vysokoškolských absolventů by bylo téma na samostatnou studii. Stačí připomenout, že nezaměstnané inteligenci se věnoval ve své inaugurační přednášce 5. 12. 1934 rektor Univerzity Karlovy Josef DRACHOVSKÝ, *Nezaměstnanost vysokoškolské inteligence. Její reflexy národohospodářské, sociální a mravní*: <<https://kramerius.cuni.cz/uk/view/uuid:8ab7a633-4e5e-4eb5-a259-a93dfab070e5?page=uuid:c28bc1b4-62d6-4ab5-a6ff-0ddea58db767>> [15. 12. 2025]; k inauguračním projevům pražských rektorů srv. Petr SVOBODNÝ, *Inaugurační projevy rektorů pražských univerzit od konce 19. do počátku 21. století*, AUC-HUCP 66/1, 2026, s. 179–197; reflexi nezaměstnaných absolventů v populární kultuře přináší např. Polka *speciálně aktuální z repertoáru Osvobozeného divadla* (hra Robin zbojník 1932): „Já během studování měl vždy významání, takže rodičů přání dovršena míra. A když jsem dostudoval, doktorát jsem sroloval, do pouzdra jsem jej schoval a dělám v baru portýra...“

protože na fakultě působí v dané době pouze 5 asistentů.⁹ Řešila se zároveň i nová systemizace profesorských míst, roku 1938 vypracovávali jednotliví profesori – přednostové seminářů a ústavů – konkrétní požadavky na nová asistentská místa, nebo zdůrazňovali potřebu obnovení míst, zrušených (resp. pozastavených) v rámci krizových opatření. To je případ i ústavu pro (klasickou) archeologii. Jak připomíná ve svém elaborátu profesor klasické archeologie Alois Gotsmich, byl to právě ústav klasické archeologie, kde byl ustaven vůbec první asistent na německé filozofické fakultě, a to od ledna 1895. Gotsmich zdůvodňuje potřebu asistenta zejména péčí o muzeum sádrových odlitků,¹⁰ které je přístupné nejen studentům, ale i veřejnosti, dále péčí o rozsáhlou knihovnu a prací se studenty v semináři (studentů zapsaných v semináři bylo 30, k tomu dalších 100 studentů klasické filologie a dějin umění, kteří knihovnu a příslušné sbírky také využívali). Nedostatečné personální zabezpečení bylo v případě ústavu klasické archeologie, ale také semináře a prosemináře pro klasickou filologii (ke kterému nepatřilo systemizované asistentské místo) řešeno pomocí neplacených asistentů. Dlouholetým neplaceným asistentem semináře a prosemináře pro klasickou filologii a také semináře pro klasickou archeologii a staré dějiny (*Philologisches Seminar und proseminar, Archäologisch-althistorisches Seminar*) byl klasický filolog Artur Biedl (1904–1950). Již během studia působil v semináři jako knihovník, po ukončení studia roku 1930 byl jmenován neplaceným asistentem, na tomto místě setrval až do roku 1939. Systemizace jeho místa byla z úsporných důvodů státními úřady stále odkládána. Nicméně i jako neplacenému asistentovi mu byla vyplácena odměna (stipendium), ovšem mnohem menší, než by náležela placenému asistentovi.¹¹ Biedl z univerzity odešel na počátku roku 1939 z rasových důvodů (matka byla židovka). Po válce krátce působil na univerzitách v Řezně a Mnichově, kde se také habilitoval.¹² Při ústavu pro klasickou archeologii působila nejdříve jako knihovnice (od roku 1935) Margarete Eisenkolb. O její přijetí jakožto placené asistentky se zasazoval Alois Gotsmich, ale od října 1936 získala místo pouze asistentky neplacené, ale i to pro ni znamenalo finanční zlepšení.¹³ Margarete Eisenkolb působila na ústavu do roku 1939.

Pokud tedy shrneme předchozí odstavce, tak je jasné, že od roku 1937 byla situace kolem míst placených asistentů na německé filozofické fakultě (a nejen tam) velice napjatá a jednalo se o významných změnách – roku 1938 požadoval zřízení místa placeného asistenta prof. Leonhard Franz pro pravěký seminář, prof. Jungbauer pro seminář pro německý národopis (*Seminar für deutsche Volkskunde*), Ernst Otto pro pedagogický seminář, druhého

⁹ Podklad pro jednání profesorského kolegia podepsaný děkanem Ernstem Schwarzem z 25. 5. 1937 (Wiederherstellung der früheren Zahl der Stellen von Assistenten) obsahuje jako přílohu i podklady z Přírodovědecké fakulty Německé univerzity z 27. a 28. 4. 1937 podepsané děkanem Adalbertem Lieusem a profesorem Ernstem Pringsheimem (Wiederherstellung der früheren Zahl der Stellen von Assistenten, Demonstratoren und wissenschaftlichen Hilfskräften), AUK, f. FF NU, k. 44, i. č. 472.

¹⁰ K univerzitní sbírce odlitků srov. Karla VYMĚTALOVÁ, *Sbírka sádrových odlitků antických děl na německé filozofické fakultě v Praze*, in: *Historica Olomucensia* 43/53, 2017, s. 175–191.

¹¹ Odměna mu musela být opakovaně schvalována. Měsíční stipendium bylo 500 Kč, od roku 1938 700 Kč. Po narození dětí pobíral i tzv. výchovné. Platy honorovaných asistentů začínaly zhruba na dvojnásobku (podle platového zařazení).

¹² Biedlova pozůstalost je uložena v univerzitní knihovně v Heidelbergu (Universitätsbibliothek Heidelberg, Nachlass Artur Biedl: <https://www.ub.uni-heidelberg.de/allg/benutzung/bereiche/pdf/HeidHs3497_Nachlass_Biedl.pdf> [23. 9. 2025]).

¹³ Jako pomocná vědecká síla (knihovnice) získávala stipendium 150 Kč měsíčně, jako nehonorovaná asistentka 500 Kč.

asistenta požadoval i germanistický seminář. Nicméně politický vývoj byl rychlejší než jednání na Ministerstvu školství a národní osvěty.

Zde je na místě se zastavit u pramenné základny, která je k dispozici při výzkumu asistentů pražské německé univerzity (především její filozofické fakulty) v letech 1939–1945. Zejména jde o materiály z archivního fondu Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze – materiály týkající se válečné správy fakulty a materiály týkající se obecně asistentů (zde jsou uchovány i právní normy týkající se asistentů zavedené roku 1940), dále pak ne zcela v úplnosti zachované personální spisy jednotlivých asistentů a asistentek, spisy týkající se seminářů, a také spisy rektorátu Německé univerzity, které se týkají asistentských míst.¹⁴ Při sledování kariér jednotlivých asistentů lze využít i projekt Studenti pražských univerzit (osobní a studijní údaje osob, které studovaly v Praze).¹⁵ Po převzetí německé univerzity do správy říše vznikl jako správní mezičlánek mezi pražskými vysokými školami (tedy také německou technikou) a říšským ministerstvem Úřad kurátora Německých vysokých škol v Praze. Jeho registratura byla někdy na konci války rozdělena a její část obsahující zejména personální spisy profesorů a docentů odvezena do Německa; tato část se nyní nachází v Bundesarchivu v Berlíně. Část registratury obsahující personální spisy asistentů je uložena v Archivu UK. Zde je také uložena centrální evidence asistentských míst na pražských vysokých školách, která zachycuje nejen asistentská místa, ale i místa pomocných vědeckých sil, a to v rozsahu celé působnosti pražského úřadu kurátora – tedy místa na univerzitě i německé technice.¹⁶ Tento soubor dokumentů eviduje místa podle jednotlivých ústavů a seminářů, takže vynikajícím způsobem dokumentuje dynamiku a proměny personálního stavu na jednotlivých ústavech. V neposlední řadě jsou důležité i dochované paměti či korespondence jednotlivých asistentů a asistentek (pokud se je podaří dohledat), popřípadě i materiály týkající se působení jednotlivých osob v rámci jiných institucí ať už během jejich asistentského působení, nebo v době následující. Ovšem sledování kariéry jednotlivých asistentů po roce 1945 není předmětem této studie.

Po okupaci a vzniku Protektorátu Čechy a Morava čekalo mnoho německých profesorů i dalších členů akademické obce na výraznou podporu německé vědy a tím i významnou finanční podporu pražské německé univerzity, která byla v německém kulturním okruhu vnímána jako symbol – nejstarší německá univerzita (*die älteste deutsche Universität*).¹⁷ Univerzita také již roku 1939 přijala jméno Německá Karlova Univerzita v Praze.¹⁸ Zpočátku se zdálo, že významná finanční podpora německé univerzity je naprosto reálná. První návrh na reorganizaci filozofické fakulty byl zaslaný říšskému ministerstvu školství již 23. 3. 1939, ještě před převzetím Německé univerzity do správy říše, ke kterému došlo od

¹⁴ AUK, f. FF NU, Asistenti všeobecně, k. 44, i. č. 472, 473. Tamtéž, Válečná správa – zaměstnanci, k. 47, i. č. 484–491. AUK, f. Rektorát NU (dále RNU), Asistenti a pomocné vědecké síly – obecně, 1939–1941, k. 108, i. č. 317.

¹⁵ Projekt studentů pražských univerzit 1882–1945: <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/?lang=cs>> [10. 10. 2025].

¹⁶ AUK, f. Úřad kurátora Německých vysokých škol v Praze (dále Kurátor), evidence asistentů, bez sign.

¹⁷ Již v květnu 1939 podávali mnozí zaměstnanci německé univerzity žádost o badatelská stipendia říšské organizaci *Forschungsgemeinschaft der deutschen Wissenschaft*. Organizace vznikla už roku 1920, v letech 1936–1945 ji vedl chemik Rudolf Mentzel, prominent nacistického režimu. Srov. AUK, f. RNU, Žádosti o badatelská stipendia, k. 130.

¹⁸ Česko-německým sporům o to, která z univerzit je pokračovatelem původního Karlova založení, není možné se zde věnovat.

září 1939.¹⁹ Zpráva o personálních potřebách Filozofické fakulty Německé univerzity v Praze pro Říšské ministerstvo školství (*Bericht über die Personalerfordernisse der philosophischen Fakultät der Deutschen Universität in Prag an das Reichserziehungsministerium*) je podepsaná děkanem filozofické fakulty germanistou Ernstem Schwarzem – obsahuje seznam uprázdněných profesur (po čistkách i odchodech na říšské univerzity), návrhy na zřízení nových profesur i personální návrhy na jejich obsazení, zabývá se i asistentskými místy – současný počet 6 považuje za neudržitelný a odkazuje na to, že rozšíření počtu už se řeší od roku 1938 s československým ministerstvem. Návrh obsahuje rozšíření o 11 na celkem 17.²⁰ Roku 1940 bylo zřízeno (a z velké části obsazeno) 17 asistentských míst. Mezi nimi byl i geografický ústav (a seminář), který byl na filozofickou fakultu přesunut z přírodovědecké fakulty, stejně jako ústavy a semináře působící již před okupací i nově zřízené ústavy, během dalších dvou let se zvýšil počet asistentských míst na 23. Asistentské místo náleželo k 1. 6. 1940 k těmto ústavům a seminářům: geografie (*Geographisches Institut*) 2 místa, filozofie (*Philosophisches Seminar*), experimentální psychologie a pedagogika (*Institut f. exp. Psychologie und pädagogisches Seminar*), dějiny umění (*Kunsthistorisches Institut*), archeologie (*Archäologisches Institut*), klasická filologie (*Seminar f. klassische Philologie*), německý národopis (*Seminar f. deutsche Volkskunde*), hudební věda (*Musikwissenschaftliches Institut*), žurnalistika (*Institut f. Zeitungswissenschaft*), historie (*Historisches Seminar*) 2 místa, pravěká archeologie (*Seminar f. Urgeschichte*), germanistika (*Seminar f. deutsche Philologie*), anglistika (*Seminar f. Anglistik*), slavistika (*Seminar f. slawische Philologie*), romanistika (*Seminar f. Romanistik*), slovanský národopis (*Seminar f. slawische Volkskunde*). V následujících letech přibýlo ještě 6 asistentských míst a celkový počet se rozrostl na 23: druhé místo asistenta germanistiky (1941), *Volksforschung* (1941), *Institut für Sozialanthropologie* (1942), *Seminar für Semitische Philologie* (1942), *Volkslehre und Nationalitätenkunde* (1942), *Institut für Sozial- und Völkerpsychologie* (1943), třetí asistent historického semináře (1943). Změny se dotkly nejenom počtu asistentských míst, ale také jejich právního zakotvení. Jak už bylo řečeno, od podzimu 1939 spadala pražská německá univerzita pod správu říšského ministerstva školství (*Ministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung*) a tím pro ni začaly platit i říšské právní normy. Kromě nových rigorózních a studijních řádů vyšel i nový řád pro asistenty a pomocné vědecké síly (1. 1. 1940).²¹ Řád se vztahoval na všechny smlouvy uzavřené po 1. 4. 1939. Kromě toho, že přesně definoval, kdo může být jmenován asistentem (např. požadavek ukončeného vzdělání) či pomocnou vědeckou silou (alespoň 4 absolvované semestry studia), přináší i vzory jmenovacích dekretů vydávaných jménem Vůdce. V polovině roku 1940 tedy náleželo k ústavům a seminářům německé filozofické fakulty 17 asistentských míst a další ještě postupně přibývala, nicméně do fakultního provozu začaly stále více vstupovat následky válečných událostí. Zejména to byly odvody k vojenské službě – ty se týkaly jak asistentů, tak docentů i profesorů.²² Velkou část asistentské agendy (správa knihovních sbírek, přípra-

¹⁹ K německé univerzitě v letech 1938–1945 srov. Alena Mišková, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002.

²⁰ *Bericht über die Personalerfordernisse*. AUK, f. FF NU, Válečná správa 1939–1940, k. 47, i. č. 491.

²¹ *Ordnung der Rechtsverhältnisse der wissenschaftlichen Assistenten und wissenschaftlichen Hilfskräfte an deutschen Hochschulen (Reichsassistentenordnung)*. Tiskem vyšel též v *Amtsblatt der Deutschen Karls-Universität in Prag* 15. 6. 1940.

²² Evidence zaměstnanců univerzity podle schopnosti k vojenské službě srov. AUK, f. RNU, vojenská služba, k. 111, i. č. 341.

va výuky, administrativní práce i práce se studenty v semináři) začaly v následujících letech přebírat ženy, a to jak přímo na pozici asistentky, tak jako pomocné vědecké síly (studentky), či v nově zřízené pozici válečného zástupce/zástupkyně (*Kriegsvertreter*). Dynamika těchto skupin i přesuny mezi jednotlivými kategoriemi jsou s velkou důkladností zachyceny v evidenci asistentů, kde jsou jednotlivé skupiny zaměstnanců barevně odlišeny – asistenti na bílých kartách, pomocné vědecké síly na zelených a váleční zástupci na červených kartách. U jednotlivých jmen je také dodáno, zda jde o „überplanmäßige Stelle“ – tedy o pozici zřízenou navíc oproti systemizaci (zejména u válečných zástupců). Zatímco je mezi sedmi asistenty na začátku roku 1939 jen jedna žena (a to ještě na pozici nehonorované asistentky), je na počátku roku 1943 mezi řádnými asistenty sedm žen a dvě ženy na pozici válečného zástupce. Pro poslední, letní semestr 1945 je na počátku roku evidováno na asistentských místech 12 žen a šest zástupkyň.²³

Vzhledem k omezenému rozsahu studie není možné věnovat se zde všem asistentům a asistentkám válečného období, proto bude pozornost věnována jen několika z nich, kde nám dochované prameny umožní alespoň ve zkratce ukázat, jaké bylo postavení asistentů na filozofické fakultě během 2. světové války, jaká byla jejich agenda a jak byly vyjednávány jejich pozice i jejich platové podmínky. Podrobnější sonda je věnována klasické archeologii, filozofii a německé filologii. Zejména poslední příklad ukáže, jak omezeným pramenem mohou být úřední dokumenty i paměti, když si navzájem výrazně protiřečí.

Ústav pro (klasickou) archeologii (Archäologisches Institut)²⁴

K archeologickému ústavu náleželo asistentské místo již od roku 1895, kdy byl prvním asistentem jmenován Arthur Mahler.²⁵ Asistentské místo bylo průběžně obsazováno až do konce 20. let. Tehdy byl asistentem pozdější profesor archeologie Alois Gotsmich (1895–1974).²⁶ Roku 1929 odešel do Jeny a posléze do Vídně profesor Camillo Praschniker (1884–1949) a stolice klasické archeologie zůstala dlouhodobě neobsazená, a to přesto, že proběhl řádný konkurs a profesorské kolegium navrhlo jmenování profesora, nicméně to nebylo ministerstvem uskutečněno. Ústav spravoval provizorně profesor pravěké archeologie Leonhard Franz a výuku zajišťoval habilitovaný asistent Gotsmich. Ten byl roku 1934 jmenován profesorem, ale placené asistentské místo už nebylo s ohledem na krizová úsporná opatření obsazeno. V letech 1935–1939 působila na ústavu jako nehonorovaná asistentka již zmíněná Margarete Eisenkolb. Na její místo nastoupil od 1. 10. 1939 Friedrich Lehnert

²³ Jde o ženy pracující na systemizovaných asistentských místech, resp. místech válečných zástupců (bílé a červené karty). Pokud se v některých případech jednalo o studentky, je jejich pracovní pozice označena jako w. H. (wissenschaftliche Hilfskraft), v některých případech se objevuje označení St.Vw. – zřejmě Stellenverwalter. Je zřejmé, že dobové pracovní smlouvy měly řadu variant a zároveň tento stav upozorňuje i na problémy s nedostatkem dostatečně kvalifikovaných pracovních sil.

²⁴ Název klasická archeologie je uveden pro jednodušší porozumění z hlediska současného čtenáře, v soudobém kontextu se pojmem archeologie rozumí archeologie klasická, pravěké archeologii byl určen ústav pro pravěk.

²⁵ Srov. Jana RATAJOVÁ, *Vielleicht sehen wir uns heuer im Sommer in Prag / Snad se uvidíme letos v létě v Praze. Dopisy archeologa a obchodníka s uměním Ludwiga Pollaka archeologovi Wilhelmu Kleinovi a historikovi Josefu Šustovi*, Dolní Břežany 2025, s. 28–30.

²⁶ Medailony profesorů klasické archeologie přináší: Karla VYMĚTALOVÁ, *Procul ex oculis, procul ex mente. Klasičtí filologové, klasičtí archeologové a profesori dějin starověku na německé Karlo-Ferdinandově / Německé univerzitě v Praze (Biografické medailony)*, Opava 2017.

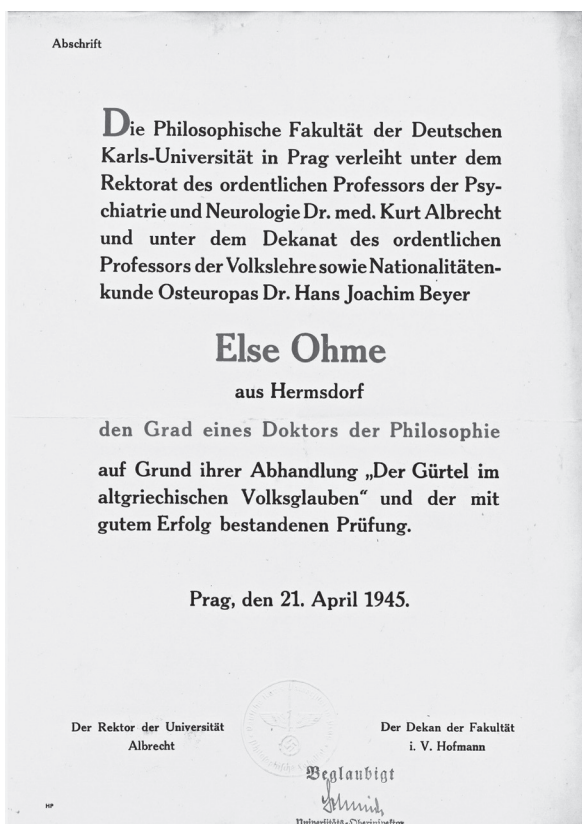
(1915–1942), který krátce před tím (29. 4. 1939) zakončil svá studia na Německé univerzitě v Praze doktorátem. Lehnert byl během svého studia zaměřen spíše na jazykovědu – studoval slavistiku a klasickou filologii, zkoušky pro učitelství na středních školách s německým vyučovacím jazykem složil roku 1936 pro obor latina/čeština, ale hlavní rigorózum roku 1939 již skládal z klasické filologie a klasické archeologie, i když jeho práce byla z oblasti jazykovědné (*Sprachwissenschaftliche Untersuchungen zu den Zwölftafelgesetzen*). Pokud můžeme věřit Lehnertovu vlastnímu životopisu, který je uložen v personálním spise, tak ho ovlivnila několikátýdenní exkurze do Itálie vedená A. Gotsmichem, při které se seznámil s mnoha klíčovými muzei i archeologickými lokalitami. Lehnert promoval ve stejný den jako jeho předchůdkyně na asistentském místě M. Eisenkolb, která byla o pět let starší (* 1910) a klasickou archeologii začala studovat až po absolutoriu práv (JUDr. 1. 6. 1933). Nedostatek odborného vzdělání byl také důvodem (vedle úsporných opatření), proč nebyla přes veškeré snahy A. Gotsmicha jmenována placenou asistentkou. Disertační práce M. Eisenkolb *Über griechische Kult- und Totenmasken. Mit einem Exkurs über die Masken im Totenkult von Etruskern* byla z oboru klasické archeologie, M. Eisenkolb z místa asistentky odešla roku 1939, důvod není v dochovaných materiálech nikde zmíněn (židovský původ není nikde uveden, náboženství je všude římsko-katolické, za odchodem samozřejmě mohl být sňatek, zdravotní důvody apod.).²⁷ Fritz Lehnert složil předepsanou přísahu ve znění: *Ich gelobe: Ich werde dem Führer des Deutschen Reiches und Volkes, Adolf Hitler treu und gehorsam sein und meine Dienstobliegenheiten gewissenhaft und uneigennützig erfüllen* 19. 10. 1939, což stvrdil svým podpisem, svůj podpis přidal i přednostu ústavu Gotsmich.²⁸ Lehnert měl smlouvu na placené asistentské místo na dva roky od 1. 10. 1939 do 30. 9. 1941 s ročním platem 15 600 korun. Ovšem už na začátku roku 1940 byl F. Lehnert odveden do wehrmachtu, ve spise je ještě zpráva z června 1940 o chystaném sňatku a jeho dočasné dovolené. Už od podzimu 1940 působí v archeologickém ústavu studentka 2. semestru Else Ohme (* 1920), jako pomocná vědecká síla (s odměnou 25 RM měsíčně).²⁹ Od 15. 11. 1941 byla výnosem říšského ministerstva školství přijata jako náhrada (*Ersatzkraft*) za odvedeného Lehnerta a to bez časového omezení, s měsíční odměnou 50 RM. Přípis Kurátora z 21. 8. 1942 řeší, jak naložit s uvolněným místem asistenta po F. Lehnertovi, který 8. 5. 1942 padl. V přípise je vznesen dotaz, zda je skutečně nutné, aby Else Ohme pracovala osm hodin denně a zda by nebylo možné peníze ušetřit. Následuje rozhořčený rozklad A. Gotsmicha z 26. 9. 1942 o potřebnosti asistentské práce při správě knihovny, péči o sbírku odlitků i přímo při výuce (promítání diapozitivů během přednášek). Podle evidence asistentů působila Else Ohme na asistentském místě od 1. 9. 1942, přestože ještě neměla dokončené vzdělání.³⁰ Doktorát získala až 21. 4. 1945 (disertace *Der Gürtel im altgriechischen Volksglauben*) (obr. 1) jako jedna z posledních absolventek pražské německé univerzity. O jejich poválečných osudech se mi nepodařilo nic zjistit.

²⁷ Po válce M. Eisenkolb, již pod jménem Markéta Eisenkolbová, působila v Orientálním ústavu – srov. Adéla Jůnová Macková, *Ženy spjaté s Orientálním ústavem před válkou a v ČSAV*, AUC-HUCP 66/1, 2026, s. 85–100.

²⁸ AUK, f. FF NU, personální spis F. Lehnert, k. 56, i. č. 597.

²⁹ AUK, f. Kurátor, personální spis Else Ohme, k. 20, i. č. 684.

³⁰ V evidenci asistentů je její jméno na bílé asistentské kartě (pracovala tedy na systemizovaném asistentském místě s vyšším platem), nicméně je zde poznámka w. H., tedy wissenschaftliche Hilfskraft.

Obr. 1: Opis diplomu asistentky archeologického semináře Else Ohme z 21. 4. 1945 (AUK, f. Kurátor, k. 20, i. č. 684)

Filozofický seminář (Philosophisches Seminar)

Asistentské místo při filozofickém semináři bylo jedním z nově systemizovaných míst. Složitější to bylo vzhledem k tomu, že profesura filozofie byla uvolněna po rasových čistkách (odešli profesori Oskar Kraus a Emil Utitz), a hledal se tedy nejenom asistent, ale především přednosta ústavu. Do Prahy byl nejdříve roku 1940 povolán Kurt Schilling (1899–1977), který však vzápětí odešel do Mnichova, kde pracoval v rámci organizace Ahnenerbe.³¹ Dalším příchozím byl specialista na vojenskou psychologii Hans Günther (1898–1981), který v Praze setrval až do konce války. Z personálního spisu uloženého v Berlíně však vyplývá, že se přeložení do Prahy všemožně bránil (například několikrát odmítl nabízený byt) a podvolil se až přímému rozkazu. Před přeložením do Prahy bydlel v Berlíně.³² S Prahou zřejmě nijak nesrostl a opustil ji někdy v polovině dubna roku

³¹ Srov. A. MIŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 70, 73.

³² Bundesarchiv Berlin (dále BAArch), f. Kurator der deutschen wissenschaftlichen Hochschulen in Prag – R 31 (dále Kurator), personální spis Hans Günther, i. č. 552, k jeho zaměření na psychologii vojenských osobností: „Zum 1. Juli 1937 wurde ich in die völkerpsychologische Gruppe des Psychologischen Laboratoriums des

1945.³³ Evidence asistentů přináší pro filozofický seminář tři jména: Susanne Liptak, Gerda von Bredow a Helga Prollius.

Susanne Liptak (* 1918) byla asistentkou ustanovena k 1. 8. 1941, v té době již měla zakončené studium doktorátem (promoce 26. 7. 1941), disertaci psala v oboru germanistiky. V říjnu téhož roku složila i zkoušky pro učitelství na středních školách s německým vyučovacím jazykem (obor němčina/francouzština/dějepis). Před svým jmenováním musela jako slovenská státní občanka doložit německou národnost (*Volkszugehörigkeit*), což se jí podařilo – Susanne byla dcerou středoškolského učitele v Kežmarku dr. Johanna Liptaka, významného představitele spišské německé menšiny, velmi aktivního na přelomu 30. a 40. let. Roku 1941 se stal vedoucím nově zřízeného Ústavu pro vlastivědný výzkum (*Institut für Heimatforschung in Käsmark*).³⁴ Susanne Liptak složila 26. 11. 1941 i předepsanou přísahu a v semináři působila až do letního semestru 1943. Skončila 31. 7. 1943 na vlastní žádost, kdy se rozhodla vrátit se na Slovensko a působit tam jako „*Studienrätin*“ (tedy kvalifikovaná středoškolská učitelka).³⁵

Susannu Liptak nahradila od 1. 8. 1943 Gerda von Bredow (1914–2005).³⁶ Pocházela ze šlechtické rodiny z Braniborska (Vietznitz) a její nižší vzdělání zajišťovali soukromí učitelé. Vystudovala filozofii, historii a germanistiku v Berlíně (semestr i ve Freiburgu im Breisgau). Jako ke svým učitelům se hlásila k filozofům Nicolai Hartmannovi, Martinu Heideggerovi a historikovi Wilhelmu Weberovi, přičemž poslední dva jmenovaní byli významně spjatí s nacistickým režimem. Disertaci na téma *Wertanalysen zu Schleiermachers Güterethik* obhájila roku 1941 (promoce v Berlíně 12. 12. 1941). Před nástupem do Prahy pracovala jako *Luft-Nachrichtenhelferin* (asistentka letecké rozvědky).³⁷ Von Bredow je tedy asistentkou, která s pražskou univerzitou až do svého příjezdu neměla nic společného – studovala v Berlíně a Freiburgu, bydlela a byla zaměstnána v Berlíně. Od roku 1935 byla členkou *NS-Frauenschaft* a od roku 1939 *NS-Volkswohlfahrt*. Ze spisů není jasné, zda se znala s Hansem Güntherem ještě před příchodem do Prahy, každopádně vycházela ze stejného prostředí významně ovlivněného nacistickou ideologií. Na rozdíl od své předchůdkyně měla von Bredow vzdělání v oboru filozofie. Z Prahy odešla předčasně, na vlastní žádost k 31. 8. 1944. Svůj odchod zdůvodnila péčí o rodiče. Po válce působila na univerzitách v Göttingen a Münsteru, kde získala mimořádnou profesuru.³⁸ Ve svých

Reichskriegsministeriums versetzt und erhielt zum 1. April 1938 eine neue Gruppe für die psychologische Erforschung geschichtlicher Persönlichkeiten (grosser Soldaten) und für Sipenforschung.“

³³ Helga PROLLIUS, *Flucht aus Prag 1945. Schicksal einer jungen Frau*, Freiburg 1980 (Herderbücherei Bd. 771), s. 20.

³⁴ K institutu více srv: Gabriela KILIÁNOVÁ, *Národopis a ideológia. Činnosť Ústavu pre vlastivědný výskum v Kežmarku počas druhej svetovej vojny*, *Národopisný věstník* 80/1, 2021, s. 20–35. O úloze J. Liptak: <<https://www.kezmarok.com/?Historia-Kezmarku/Dejiny-mesta-Kezmarok/V-tieni-risskeho-orla-Kezmarok-v-obdobi-II.-svetovej-vojny/XXIII.-Z-prihovoru-Johanna-Liptaka>> [2. 10. 2025]. Životopis J. Liptak: <<https://kulturstiftung.org/biographien/liptak-johann>> [2. 10. 2025].

³⁵ Připis prof. H. Günthera Kurátorovi ohledně ukončení smlouvy dr. S. Liptak z 3. 6. 1943, AUK, f. Kurátor, personální spis Susanne Liptak 1941–1943, k. 16, i. č. 564.

³⁶ Údaje, pokud není uvedeno jinak pocházejí z: AUK, f. Kurátor, Personální spis Gerda von Bredow, k. 4, i. č. 108.

³⁷ Asistentka letecké rozvědky byla zaměstnankyní německého leteckého rozvědného sboru během druhé světové války. Její povinnosti zahrnovaly obsluhu telefonního a telexového zařízení a také rádiového spojení k zajištění komunikace pro Luftwaffe. Tyto ženy pomáhaly udržovat komunikaci na zemi i ve vzduchu, což bylo nezbytné pro protivzdušnou obranu a letecké operace.

³⁸ Biografické údaje: <<https://kalliope-verbund.info/gnd/105058424>> [2. 10. 2025].

Obr. 2: Promoce v zrcadlové kapli Klementina po roce 1939 (AUK, f. Fotoarchiv)

poválečných pracích se zabývala mimo jiné středověkou a renesanční filozofií, zejména Mikulášem Kusánským,³⁹ ale také etikou a pojmem svobody.⁴⁰

Pozoruhodnou osobností je i poslední asistentka filozofického semináře Helga Prollius (* 1910). Ta působila jako asistentka semináře od 1. 12. 1944 do konce války.⁴¹ Zajímavou zprávou o jejím pobytu v Praze jsou vydané paměti. Jedná se o drobnou publikaci s všefakajícím názvem *Flucht aus Prag 1945. Schicksal einer jungen Frau*, která vyšla roku 1980. Jak už název napovídá, kniha zachycuje jen poměrně nepatrný výsek života Helgy Prollius – popisuje především pro ni bolestivé vzpomínky na konec války v Praze, internaci a následnou cestu k rodičům do Herfordu (Severní Porýní-Vestfálsko). Vzpomínky jsou to pro ni o to bolestnější, že se jednalo o matku malého dítěte – asi pětileté dcerky, která s ní strastiplnou cestu musela absolvovat. Praha je v jejím pojetí idylickým až mytickým městem, hrdinka se prochází s dcerkou po Pražském hradě, aby jí vstúpila do paměti nějaké vzpomínky na toto kouzelné město, schází se v romantických kulisách staré Prahy s přítelem apod. V kontrastu k tomu stojí chaotické pražské povstání a poválečné dny odstraňující vše německé. V samotném úvodu se věnuje vzpomínkám na svou práci, která ji přivedla do Prahy někdy na konci roku 1939 – pracovala v rozhlase, kontakty měla zejména mezi hudebníky – a zároveň studovala. Bohužel se nedochoval její personální spis, ale z materiálů, které jsou k dispozici, je

³⁹ Gerda von BREDOW, *Platonismus im Mittelalter: eine Einführung*, Freiburg i. Br. 1972; Gerda von BREDOW – Hans-Georg GADAMER (Hgg.), *Das Vermächtnis Des Nikolaus Von Kues: Der Brief an Nikolaus Albergati Nebst Der Predigt in Montoliveto (1463)*, Heidelberg 1955.

⁴⁰ Gerda von BREDOW, *Das Sein Der Freiheit*, Düsseldorf 1960.

⁴¹ Od 1. 9. 1944 do 30. 11. 1944 zde působila jako pomocná vědecká síla.

zřejmé, že svá studia v Praze nezačala hned po středoškolském studiu (maturitu složila roku 1930), ale až roku 1942, v 32 letech.⁴² Germanistiku studovala předtím dva roky v Mnichově (1930–1932), v Praze si zapisovala přednášky zejména z germanistiky, filozofie a žurnalistiky. Promovala 30. 11. 1944. Promoce Helgy Prollius proběhla, jak sama udává, v prázdné místnosti, bez slavnostní ceremonie, mezi dvěma leteckými poplachy.

V rigorózním protokolu jsou tyto „promoce“ označeny červeně jako *Notpromotion* – *Handschlag*, nebo jako v případě Helgy Prollius pouze *Handschlag* (tedy rukou dáním), bez uvedené osoby promotora. Tento způsob ukončení studia se v rigorózním protokolu objevuje od října 1944, ale ne výlučně, byť s blížícím se koncem války stále častěji. Ve svých pamětech se zprostředkovaně hlásí i ke starší tradici slavnostních promoci s přísahou na fakultní žezlo (konkrétně v zrcadlové kapli v Klementinu),⁴³ o které jí vyprávěla Hedda Sauer (vdova po profesorovi Augustu Sauerovi), se kterou se seznámila zřejmě v souvislosti s psaním své disertační práce o Rilke – *Der Dichter und die Kreatur. Studien über das Wesen des Tieres in Rainer Maria Rilkes Werk*.⁴⁴ Ve filozofickém semináři (který sídlil v Klementinu) pracovala paní Prollius od 1. 9. 1944 – nejprve jako pomocná vědecká síla, vzápětí po promoci od 1. 12. 1944 jako asistentka. O fungování semináře se v pamětech nic nedozvídáme. Pouze zajímavým způsobem dokumentují atmosféru, která panovala s blížícím se koncem války, a to nejen na univerzitě: „[...] *Aber immer noch gab es bei uns Leute, die an ein Wunder glaubten, das im letzten Augenblick in Gestalt einer Geheimwaffe vom Himmel fallen würde. Zu ihnen gehörte auch mein Professor an der Universität. Je brenzlicher es jedoch aussah, desto mehr schmolz sein Glaube dahin. Und Mitte April sagte er eines Morgens zu mir: ‚Hören Sie, ich habe für acht Tage Urlaub von Volkssturm genommen. Ich werde meine Familie fortbringen. Wollen Sie nicht mit? Überlegen Sie es sich gut.‘ Ich hatte nichts mehr zu überlegen. Sah ihn an und fragte nur: ‚Kommen Sie zurück?‘ Er wick meinem Blick aus: ‚Ja selbstverständlich doch. Ich bin in einigen Tagen zurück‘ Von der Tür her kehrte er noch einmal um. ‚Was ich Sie noch bitten wollte: sollte wider Erwarten alles schneller gehen, als ich annehme, so verbrennen Sie alle Papiere in meinem Schreibtisch. Es braucht nichts in die Hände der Feinde zu fallen!‘*“⁴⁵ Helga Prollius setrvala v Praze až do samého konce války. V obou zaměstnáních pracovala jako svobodná matka, svou domácnost v jednom z žižkovských domů sdílela do prvních květnových dnů 1945 kromě dcerky ještě s chůvou – Češkou. Po válce působila jako novinářka, rozhlasová a televizní reportérka. Napsala i několik knih (včetně citovaných pamětí).

⁴² AUK, f. FF NU, rigorózní protokol 1944–1945, sv. V, č. 33. AUK, f. RNU, kartotéka posluchačů 1939–1945, Helga Helena Elisabeth Prollius (kartotéční list).

⁴³ „Die Promotion – zwischen zwei Fliegeralarmen – war ein nüchterner Akt in kahlem Raum. Keine akademische Feier in der Spiegelkapelle des Clementinum. Früher bis 1939 – so hatte mir Hedda Sauer ... erzählt –, war eine Promotion ehrwürdig und feierlich vor sich gegangen.“, H. PROLLIUS, *Flucht aus Prag*, s. 15. Zde se autorka mylí, slavnostní promoce se v zrcadlové kapli konaly i po roce 1939 (viz obr. 2), před uzavřením Karolína kvůli rekonstrukci se promoce konaly ve velké aule Karolína.

⁴⁴ Hedda Sauer (1875–1953) byla dcerou dalšího profesora, klasického filologa Aloise Rzacha, sama se věnovala básnictví a byla známa tím, že si dopisovala s Rilke. Její dopisy jsou uloženy v Rilkeho pozůstatosti (Deutsches Literaturarchiv Marbach, f. Rilke-Archiv Gernsbach). Srv. též Eva VONDÁLOVÁ, *Hedda Sauer und Rainer Maria Rilke*, *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 18/1, 2004, s. 281–286.

⁴⁵ H. PROLLIUS, *Flucht aus Prag*, s. 20.

Seminář pro německou filologii (Seminar für deutsche Philologie)

Na rozdíl od filozofického semináře náleželo místo asistenta k semináři pro německou filologii už v předválečné době. Asistentem byl od roku 1935 absolvent německé univerzity Erhard Müller (1908–1992).⁴⁶ Narodil se v Zahrádkách u České Lípy, ale ve všech dokumentech se hlásí k oblasti Krkonoš a Podkrkonoší – gymnázium absolvoval ve Vrchlabí, jako mimopražské bydliště vždy uvádí Hartu u Vrchlabí (dnes součást Vrchlabí). Müller studoval germanistiku, německý národopis a bohemistiku, zkoušky pro učitelství na středních školách s německým vyučovacím jazykem složil pro obor němčina/čeština. Jeho disertační práce byla bohemistická: *Kind und Eltern in der tschechischen Literatur der Sechzigern und Siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts*. Přestože Müller skládal hlavní rigorózum z německého národopisu a češtiny, tak se o pár let později stal na dlouhou dobu zaměstnancem semináře pro německou filologii. Stalo se tak zřejmě díky jeho zájmu o onomastiku a vazbu na klíčového německého germanistu Ericha Gieracha (1881–1943). Müller už ve své domácí práci pro zkušební komisi pro učitelství na školách s německým vyučovacím jazykem věnoval místním jménům okresu Vrchlabí (*Die Ortsnamen des Hohenelber Bezirkes*). Tato práce přesně spadala do vědeckého projektu germanistů Ericha Gieracha a Ernsta

Obr. 3: Erhard Müller jako asistent semináře pro německou filologii, s rozeznatelným odznakem NSDAP
(AUK, f. Kurátor, k. 18, i. č. 639)

⁴⁶ Od 1. 1. 1935 byl vědeckým smluvním aspirantem (tedy ne asistentem na systemizovaném místě – tím se stal až 1. 10. 1936). Do té doby působil mimo jiné jako domácí učitel (Hauslehrer) ve Vrchlabí a Svobodě nad Úpou. AUK, f. FF NU, personální spis Erhard Müller 1935–1943, k. 56, i. č. 601; AUK, f. Kurátor, personální spis Erhard Müller 1939–1944, k. 18, i. č. 639.

Schwarze (1895–1983), jehož svazky vycházely pod souhrnným názvem *Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch*. Müllerova práce vyšla roku 1938 jako 5. svazek.⁴⁷

Nejpozději od roku 1936 byl v kontaktu s libereckým Ústavem pro sudetoněmecký vlastivědný výzkum (*Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung*), dochovaná korespondence z prvních let se týká mimo jiné právě vydání výše zmíněné knihy.⁴⁸ Pod Schwarzovým vedením prý připravoval také jako součást projektu *Sudetendeutsches Flurnamen-Buch*⁴⁹ publikaci *Die Flurnamen des Kreises Hohenelbe*, toto dílo však do konce války nevyšlo a Müller je ve svých vzpomínkách považuje za ztracené.⁵⁰ Müller pracoval v semináři do podzimu 1942, kdy byl odveden do vojenské služby (1. 11. 1942), ale již na začátku roku 1943 je ze zdravotních důvodů (zřejmě zejména psychických) propuštěn, ale návrat na univerzitu je komplikovaný, protože na jeho místo (byť jako válečná zástupkyně) byla přijata germanistka Lotte Traeger. Spor o jeho setrvání v semináři se táhl celý rok 1943. Lotte Traeger byla provizorně (na dobu od 1. 7. 1943 do 30. 3. 1944) administrativně přefazena na místo asistentky geofyzikálního ústavu, byť stále pracovala v germanistickém semináři. Nakonec Müller odchází do vlastivědného ústavu v Liberci. Z jiných dokladů vyplývá, že byl na samém konci války znovu vojensky nasazen. Po válce nějakou dobu působil na univerzitě v Lipsku,⁵¹ ale to je již zcela jiná kapitola.

Müllerův případ je zajímavý především proto, že se k jeho osobě zachovala celá řada archivních materiálů. Zejména jsou to již zmiňované personální spisy uložené jak ve fondu německé filozofické fakulty, tak ve fondu kurátora německých vysokých škol. Dále je to dochovaná korespondence a personální materiály zachované ve fondu libereckého vlastivědného ústavu. A v neposlední řadě se v pozůstalosti německého spisovatele a dramatika Alfreda Kelletata, uložené v Německém literárním archivu v Marbachu (*Deutsches Literaturarchiv Marbach*) zachovaly jeho vzpomínky na dobu, kdy působil v pražském germanistickém semináři – *Erinnerungen aus meiner Assistentenzeit*. Müller sepsal vzpomínky na samém konci života, na počátku 90. let 20. století a spolu s nimi je uloženo několik dopisů Kelletatovi z téže doby.⁵² Jedná se tedy o dostatečně rozmanitý vzorek materiálů, ze kterého by mělo být jednoduché získat poměrně plastický obraz nejen Erharda Müllera, ale i asistentské praxe v germanistickém semináři. Informace získané z výše uvedených dokumentů jsou velmi rozporuplné. Pokusím se, alespoň pokud to rozsah této studie dovolí, uvést několik základních informací.

Müller psal bohemistickou disertaci u Franze Spiny (1868–1938), posuzoval ji i další univerzitní slavista Gerhard Gesemann (1888–1948). Jako osobnost pevně spojená s Podkrkonoším a Krkonoši se zapojil do tehdy aktuálních vlastivědných bádání (nakonec

⁴⁷ Erhard MÜLLER, *Die Ortsnamen des Bezirkes Hohenelbe* (Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch 5), Reichenberg 1938.

⁴⁸ MÚA, f. Ústav pro sudetoněmecký vlastivědný výzkum, Müller Erhard, korespondence, k. 2, i. č. 308. O ústavu srov.: Milena JOSEFOVIČOVÁ, *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*, Praha 2014.

⁴⁹ Pod Schwarzovým vedením vyšlo několik svazků.

⁵⁰ DLA Marbach, f. Nachlaß Kelletat Alfred, Erhard MÜLLER, *Erinnerungen aus meiner Assistentenzeit*, strojopis, 18 stran, cca 1991, Nr. HS000098196.

⁵¹ Roku 1954 je evidován na ústavu pro slavistiku (Slavisches Institut) jako vědecký tajemník: Universitätsarchiv Leipzig, fond: Personalunterlagen (Pertinenzbestand), PA 3333 Erhard Müller. Za poskytnutí informací děkuji Alexandru Königovi z Archivu Uni Leipzig.

⁵² DLA Marburg, f. Nachlaß Kelletat Alfred, Nr. HS000098178, dopisy z 25. 3. 1991, 29. 6. 1991 a 1. 8. 1991. Müller zemřel 1. 1. 1992.

jeho druhým oborem byla německé vlastivěda). Už při přípravě na učitelské zkoušky se zapojil do výzkumu místních jmen a s tím zřejmě i do dalších onomastických a dialektologických výzkumů. Byl výrazně ovlivněn Erichem Gierachem, a to do té míry, že se stal jeho asistentem v germanistickém semináři, a jak Müller vzpomíná, vykonával pro něj řadu prací – zejména excerpta z různých pražských archivů. Zde není na místě se šířeji věnovat osobnosti Ericha Gieracha,⁵³ stačí jen připomenout, že byl vůdčí osobností sudetoněmeckého hnutí. Stál u zrodu libereckých vlastivědných institucí a stal se i jeho popularizátorem v mnohokrát vydaném Sudetoněmeckém katechismu (*Sudetendeutscher Katechismus*). Gierach byl profesorem starší německé řeči a literatury v Praze v letech 1921–1935. S Gierachem se Müller v semináři (přes to, co píše v pamětech) mohl setkávat jen necelý rok, ale v kontaktu zřejmě byli i nadále.⁵⁴ Po Gierachovi získal řádnou profesuru Ernst Schwarz, který na univerzitě působil už od roku 1923, kdy se habilitoval pro starší německou řeč a literaturu (od roku 1930 byl mimořádným profesorem). Hlavním vědeckým zájmem Schwarze byly dialektologické a onomastické výzkumy jazykově německých oblastí Československa.⁵⁵ Druhou pražskou německou profesuru germanistiky (pro novější německou řeč a literaturu) držel Herbert Cysarz (1896–1985), který odešel do Mnichova roku 1938. Po něm přišel roku 1939 do Prahy mladý ambiciózní profesor germanistiky Erich Trunz (1905–2001), specializovaný na literární vědu, zejména na barokní literaturu a dílo Johanna Wolfganga Goetha.

Vzpomínky E. Müllera líčí situaci v germanistickém semináři téměř idylicky. Müller sedí v prostě zařízené kanceláři nejdříve v Budečské 6, později v Klementinu. Je obklopen skupinou studentů, často na pozici pomocných vědeckých sil a knihovníků, tedy spřízněných osob se zájmem o obor. Tato vzpomínka patří zřejmě až do období válečného, protože vyjmenovává osoby, které v Praze pobývaly v letech 1939–45, ať už jde o pozdější asistentku Lotte Traeger, Alfreda Kelletata⁵⁶ (kterému vzpomínky nakonec poslal), Mathilde Klausing (1919–1981), dceru rektora Friedricha Klausinga a sestru jednoho z atentáčníků na Hitlera, jmenuje také Sibylle Busch (1920–2011), jejíž dokumenty byly nalezeny v materiálech sudetoněmeckého jazykového atlasu,⁵⁷ a některé další studenty. Jako důvod svého odchodu z univerzity vidí zejména své zatčení gestapem roku 1943 (zatčení prý nějak souviselo s rodinou jeho manželky), byť byl vzápětí propuštěn – podle jeho názoru na přímluvu Ericha Gieracha. Na Ericha Trunze vzpomíná jako na významného vědce, se kterým měl velmi dobré vztahy a který jim v semináři vyprávěl příběhy ze svého života.

⁵³ Srov. např. Ota KONRÁD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze*, Praha 2011, s. 131–136.

⁵⁴ Müller v žádosti o badatelské stipendium z roku 1939 (žádal o stipendium na výzkum místních jmen politického okresu Jilemnice – *Die Ortsnamen des ehemaligen politischen Bezirkes Starkenbach*), uvádí Gieracha jako osobu, která měla být vědeckou záštitou projektu: „Unter wessen wissenschaftlicher Leitung oder Beratung? Prof. Gierach (die Beratung erfolgt brieflich von München...)“. AUK, f. RNU, Žádosti o badatelská stipendia FF NU – Erhard Müller, 1939, k. 130.

⁵⁵ Srov. např. Jana RATAJOVÁ, *Komise pro slovník sudetoněmeckých nářečí Německé akademie věd v Praze a její materiály v Archivu UK*, AUC-HUCP 56/1, 2016, s. 169–182.

⁵⁶ Alfred Kelletat (1916–1995) pocházel z Königsbergu (dnes Kaliningrad), kde studoval v letech 1939–41, v Praze studoval od 24. 11. 1941, ale od zimního semestru 1942/43 byl ve vojenské službě. V Praze si zapisoval zejména přednášky z germanistiky a dějin umění. AUK, f. RNU, kartotéka posluchačů 1939–1945, Alfred Kelletat (kartotéční list).

⁵⁷ J. RATAJOVÁ, *Komise pro slovník sudetoněmeckých nářečí*, s. 172–173.

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
B						25.44	36.30	36.44												
C						143	143	143												
D						492	582													

Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung Reichs-Nr. 10203/1 Familienname: <u>Traeger</u> Vorname: <u>Lotte</u> Geburtsdatum: <u>4. 4. 1914</u> Geburtsort: <u>Hannover</u> (jüngere Bezeichnung, falls vorhanden) <u>Kr. Hannover (Rheinland)</u> (a) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (b) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (c) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (d) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (e) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (f) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (g) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (h) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (i) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (j) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (k) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (l) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (m) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (n) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (o) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (p) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (q) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (r) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (s) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (t) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (u) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (v) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (w) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (x) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (y) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (z) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u>										Reichsdeutsche Studentin deutscher Volkshochschulbildung Schuljahr: <u>1934/35</u> Schulgruppe: <u>Deutsche</u> Schuljahr: <u>1934/35</u> (a) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (b) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (c) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (d) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (e) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (f) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (g) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (h) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (i) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (j) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (k) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (l) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (m) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (n) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (o) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (p) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (q) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (r) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (s) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (t) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (u) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (v) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (w) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (x) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (y) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u> (z) <u>Reichs-Nr. am Reichs-Nr.:</u> <u>10203/1</u>									
---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Obr. 4: Kartotéční list Lotte Traeger z kartotéky posluchačů (AUK, f. RNU, Kartotéka posluchačů 1939–1945)

Müllerův personální spis a materiály libereckého ústavu přináší zcela odlišné informace o dané situaci.⁵⁸ Müllerovi bylo už někdy na konci roku 1939 Schwarzem dáno na vědomí, že se s ním nepočítá pro další univerzitní působení. Müller se tedy připravuje na přechod do Liberce (již tehdy na toto téma koresponduje s vedoucím libereckého ústavu Rungem). Mezitím je v semináři zřízeno druhé asistentské místo a vzhledem k počátku války je nedostatek jiných vhodných kandidátů, takže Müller v semináři zůstává.⁵⁹ Nový (druhý) asistent a Schwarzův žák Alois Kreller (* 1913) se stane asistentem E. Schwarze a Müller je jako asistent přidělen nově příchozímu Trunzovi. K vojsku je nejdříve odveden Kreller (v březnu roku 1942) a od 1. 11. 1942 i Müller. Práci v semináři obstarávají dvě pomocné vědecké síly z řad studentů. Trunz dále získává pro seminář jako náhradu Lotte Traeger (1914–2007). Zřejmě ambiciózní studentku, která před příchodem do Prahy vystudovala učitelství v Hannoveru, dále studovala ve Freiburgu a Königsbergu.⁶⁰ V Praze se imatrikulovala na podzim 1940, promovala 16. 1. 1943.⁶¹ Svým zaměřením byla literární historička

⁵⁸ MÚA, f. Ústav pro sudetoněmecký vlastivědný výzkum, korespondence E. Müller, k. 32, i. č. 1159; k. 2, i. č. 308.

⁵⁹ Ernst Schwarz kurátorovi 10. 6. 1940 o nutnosti prodloužení smlouvy E. Müllerovi. AUK, f. Kurátor, k. 18, i. č. 639.

⁶⁰ Na Freiburg i Königsberg měl vazbu i Erich Trunz. Z Königsbergu pocházel i Alfred Kelletat, toto město (resp. okruh studentů vázaných na tamější univerzitu) zmiňuje i L. Traeger ve svém dopise Kelletatovi: DLA Marburg, f. Nachlaß Kelletat Alfred, Nr. HS000744175, dopis L. Traeger z 3. 1. 1947.

⁶¹ Traeger byla také od listopadu 1936 členkou NS-Frauenchaft, členství v jiných organizacích neuvádí. AUK, f. RNU, kartotéka posluchačů 1939–1945, Lotte Traeger (obr. 4).

a v Praze sepsala významnou disertační práci *Das Frauenschrifttum in Deutschland von 1500–1650*. Práce vyšla i tiskem a je citována i v současných odborných studiích.⁶² Trunz tedy získal asistentku, která více odpovídala jeho badatelskému zaměření a s Müllerovým návratem z wehrmachtu asi příliš nepočítal. Poté, co byl Müller z vojska uvolněn, začal téměř roční úřední boj o to, co s E. Müllerem.

V Müllerově personálním spise se nacházejí Trunzovy opakované připsy adresované kurátorovi (tedy nadřízenému orgánu), v nichž líčí E. Müllera jako naprosto neschopného. V semináři prý není schopen pracovat se studenty, je velmi úzce vědecky zaměřen – není literární historik, není možné, aby se habilitoval – jako vědecký dorost nepřichází v úvahu atd.⁶³ Trunz žádá ustavení Lotte Traeger jako definitivní asistentky, kterou označuje jako dobrou v práci se studenty, ale i o ní píše, že jako akademický dorost nepřichází v úvahu (tj. možnost její habilitace vůbec nepřipouští). Ve spise je uložen také dopis vedoucího libereckého ústavu Rungeho, ve kterém Trunzovi oznamuje, že je ochoten Müllera přijmout. Müller ale jednání protahuje – zřejmě ze dvou důvodů: 1. má v Praze byt a do Liberce se mu příliš nechce, vyjednává práci na dálku, která je zaměřena především na přípravu další publikace, 2. jsou to mzdové požadavky (na univerzitě pobíral cca 500 RM měsíčně a požaduje podobnou mzdu), které zdůvodňuje i tím, že je už od roku 1940 ženatý. O Müllerovi se jednalo až na ministerstvu – personální spis byl zaslán ministerskému radovi Giesovi.⁶⁴ Nakonec tedy Müller do libereckého ústavu roku 1944 odchází.

Z obsáhlého Müllerova osobního spisu vyplývá, že ani přes velmi nepříznivé hodnocení ze strany Trunze (a částečně i Schwarze) ho nebylo možné ze svazku univerzity jednoduše propustit, a to přesto, že byla válka a seminář za něj získal plnohodnotnou náhradu. Zdá se, že Müller měl nějaké hodně vlivné zastání. On osobně vzpomíná na Ericha Gieracha, který zemřel v prosinci 1943. Nakonec i sám Müller byl politicky aktivní už od počátku 30. let. V žádosti o badatelské stipendium u *Forschungsgemeinschaft der deutschen Wissenschaft* z 23. 5. 1939 uvádí v kolonce pro členství v politických stranách: „*Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (von November 1932 bis zur Auflösung der Partei), Sudetendeutsche Heimatfront (vom 28. 8. 1934), SdP seit März 1938.*“ Členem NSDAP byl od 1. 11. 1938.⁶⁵ Je třeba připomenout, že i sám Trunz byl považován za problematického. Po příchodu do Prahy si výrazně stěžoval na poměry na univerzitě (studenty prý dva roky nikdo neučil, knihy musel kupovat ze svého, plat je nízký atd.), což vyvolalo obecnější diskuzi o mzdách pražských profesorů a vyšetřování i v linii kurátor, ministerstvo.⁶⁶ Trunz byl zpočátku politicky angažovaný (významná byla jeho aktivita v rámci říšského svazu docentů), nicméně zhruba od roku 1943 se k politice stavěl rezervovaně. Podle A. Míškové byl také mimo kruh politických prominentů kolem Hanse J. Beyera. To však neznamená, že by byl Trunz

⁶² Srov. např. Nina JOHANSSON, „... die Grenze der Witwen wird er feste machen...“ *Konstruktionen von Weiblichkeit im lyrischen und didaktischen Werk der Herzogin Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg (1510–1558)*, Stockholm 2007, s. 32.

⁶³ „Dr. Erhard Müller kommt als Hochschulnachwuchs nichts in Frage. Seine bisherigen wissenschaftlichen Leistungen sind gering (zwar fleissig, aber ohne weiten Horizont) und nur auf ein ganz enges Gebiet begrenzt (Orts- und Flurnamenforschung). Er ist im Seminar bei den Studierenden ohne Autorität und fast eine komische Figur.“ AUK, f. Kurátor, E. Trunz Kurátorovi, 29. 8. 1943, personální spis E. Müller, k. 18, i. č. 639. Trunz byl od března 1943 do počátku roku 1944 ve vojenské službě, přesto připsy ohledně Müllera sepisoval i nadále.

⁶⁴ Kurator an den Chef des Ministeramtes Herrn Ministerialrat Dr. Gies 23. 5. 1944 (spis se vrátil 20. 6. 1944).

⁶⁵ AUK, f. RNU, Žádosti o badatelská stipendia FF NU – Erhard Müller, 1939, k. 130.

⁶⁶ BArch, f. Kurator, personální spis Erich Trunz, i. č. 679. Srov. též O. Konrád, *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 282–283.

odpůrcem nacistického režimu, ale spíš to, že se stavěl velmi rezervovaně k sudetoněmeckému hnutí a na pražské prostředí se díval s neskrývaným despektem (nakonec žádal i o přeložení z Prahy). Evidentně si necenil ani Ericha Gieracha (zasazoval se proti udělení Eichendorffovy ceny), což Müllerovi jakožto Gierachovu žáku a badateli zcela oddanému sudetoněmeckému vlastivědnému výzkumu zcela jistě také nepomohlo.⁶⁷ Ještě s větším despektem, než k pražské univerzitě německé se stavěl k pražské univerzitě české. Na podzim roku 1942 dostali profesori německé filozofické fakulty za úkol zhodnotit odborné kvality svých kolegů z filozofické fakulty české. Zatímco velká část německých profesorů, kteří v Praze působili i v předválečné době, své české kolegy a jejich práce velmi dobře znala a často ve svých posudcích oceňují jejich vědeckou akribii (například orientalista Grohmann, slavista Schneeweis a další), tak Trunz, který měl ohodnotit Vojtěcha Jiráta a Zdeňka Kalistu, toto hodnocení téměř rozhořčeně odmítá s tím, že většina knih je přece česky, navíc u Jiráta zdůrazní, že se ve své knize inspiroval židovskými badateli, a pokud děkuje někomu z německé univerzity, tak je to žid Körner.⁶⁸ U Kalisty si neodpustí: „*Alles ist tschechisch geschrieben und mir daher nicht zugänglich. Die äußere Aufmachung wirkt unkultiviert und hat den Charakter der jüdischen kommunistischen Buchtypen der Zwanzigerjahre.*“⁶⁹

Z výše napsaného vyplývá, že problematiku univerzitních asistentů lze zkoumat jen jako součást širší problematiky daného oboru a je důležité brát ohled na celkový kontext, a to nejen politický, ale i společenský a kulturní. Je zřejmé, že po převzetí pražské univerzity do správy Říše putovaly do Prahy nemalé prostředky na financování německé vědy, jednalo se však o poměrně krátké období, na které navázaly odvary asistentů, studentů, ale i profesorů a docentů do války. Tak jako byli na profesorská místa jmenováni profesori, kteří neměli nikdy s Prahou nic společného, tak se asistenty a asistentkami stávaly často osoby, které neabsolvovaly pražskou univerzitu. Domněnku, že původní pražští profesori dávali přednost domácím asistentům a nově příchozí profesori byli ve výběru asistentů otevřenější, popřípadě si přiváděli své žáky ze svých původních univerzit, by bylo třeba ověřit analýzou všech asistentů daného období (nejlépe nejen na filozofické, ale také minimálně na přírodovědecké fakultě). Ve velké míře se prosazovaly na asistentkých místech i ženy. Některé se prosadily v různých oborech i po skončení války, ale málokterá z nich se uplatnila přímo v akademické sféře. Jako příklad lze uvést Lotte Traeger, která začala svou kariéru velmi ambiciózní disertační prací, po válce ještě nějakou dobu působila na univerzitě v Hamburku – v Kelleatově pozůstalosti je uložen dopis z roku 1947, kde Traeger pátrá po dalších přátelích z Prahy a sděluje Kelleatovi novinky (což nakonec dokládá, že Müllerova slova o přátelském okruhu studentů kolem germanistického semináře se zakládají na pravdě, Traeger dokonce uvádí stejná jména, ale Müllera nezmiňuje).⁷⁰ Ještě roku 1948 píše na Trunze posudek,⁷¹ ale další informace, kromě data úmrtí, se mi již nepodařilo objevit. Dochované paměti by bylo zajímavé zkoumat jako žánr, ale je nutné se ohlížet na dobu jejich vzniku, postavení a věk autora i politické souvislosti. Společným znakem obojích dochovaných pamětí je dobově

⁶⁷ A. MIŠKOVÁ, *Německá univerzita*, s. 160–161.

⁶⁸ Mínen Josef Körner, k němu srov. O. KONRÁD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 169–177.

⁶⁹ AUK, f. FF NU, Posudky na vyučující české FF, 1942, k. 95, i. č. 1073, fol. 73.

⁷⁰ DLA Marburg, f. Nachlaß Kelletat Alfred, dopis L. Traeger z 3. 1. 1947.

⁷¹ Hans-Peter KUNISCH, *Erich Trunz (* 1905) Germanist. Von Lobwasser über das Gegenwartsschrifttum zu Goethe*, in: Monika Glettler – Alena Mišková, *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, s. 299–311 (zde s. 308).

podmíněný důraz na to, že oba autoři měli vždy odstup od nacistického hnutí – Helga Prollis us to dokládá přátelstvím s českými umělci, Erhard Müller zas přátelstvím s Židy, či lítostí a hanbou, kterou cítil, když přebíral knihy z různých seminářů uzavřené české univerzity, přitom jeho politická angažovanost je z dochovaných materiálů zcela zřejmá. Müllerovy paměti, které vznikly v samém závěru jeho života, jsou především jakousi mozaikou vzpomínek svázaných s Prahou, univerzitou a osobnostmi, které na ní potkal. Na jednom místě je tedy odpůrcem nacismu, na druhé straně velebí Gieracha a jeho Sudetoněmecký katechismus (zdůrazňuje, že všechna města v Čechách kromě Tábora založili Němci), dále zase lituje Čechy popravené za Heydrichiády a zmiňuje Lidice, ale jinde je zřejmé, že nikdy nepřekonal bolest, kterou mu způsobila ztráta podkrkonošského domova při odsunu. V souladu s tím, že značnou část života strávil v NDR, také připomíná své celoživotní oceňování prostého pracujícího lidu (dokládá to např. tím, že často hovořil s českými uklízečkami v Klementinu). Předkládaný příspěvek tak zůstává jen malou sondou do problematiky vysokoškolských asistentů, ale ukazuje též možnosti dalšího výzkumu, který může směřovat k širší analýze dochovaných pamětí i úředních dokumentů.

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy „Cooperatio“, vědní oblast „History“, obor Dějiny a filozofie vědy.

JANA RATAJOVÁ

Möglichkeiten zur Untersuchung der Stellung der Assistenten und Assistentinnen an der Philosophischen Fakultät der Deutschen (Karls-)Universität Prag

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie untersucht die Stellung der Assistenten und Assistentinnen an der Philosophischen Fakultät der Deutschen Universität Prag. Die ersten Assistenten an dieser Fakultät wurden bereits Ende des 19. Jahrhunderts beschäftigt. In den nachfolgenden Jahren (bis zur Weltwirtschaftskrise) stieg ihre Zahl allmählich, und die Assistentenstellen wurden systematisiert. Zu grundsätzlichen Änderungen kam es 1939 im Zusammenhang mit der Überführung der Deutschen Universität in die Verwaltung des Reiches. Die Zahl der systematisierten Assistentenstellen wuchs, doch gleichzeitig begannen sich im Fakultätsbetrieb die Kriegereignisse bemerkbar zu machen. Die Studie beschäftigt sich eingehend mit den Assistenten und Assistentinnen des Philosophischen Seminars, des Archäologischen Instituts und des Seminars für deutsche Philologie in den Jahren 1939–1945. Sie versucht, Kontinuität und Diskontinuität der Assistentenstellen und den Einfluss der Kriegereignisse auf die Besetzung dieser Stellen (beispielsweise sind Frauen mehr vertreten) aufzuzeigen und weist nicht zuletzt darauf hin, welchen Einfluss auf die Besetzung der Assistentenstellen die Persönlichkeit des Professors hatte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Jana Ratajová, Ph.D.
Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv UK
jana.ratajova@ruk.cuni.cz

STUDENTSKÁ LEGIE PRAŽSKÉ UNIVERZITY V ROCE 1800 A JEJÍ PAMÁTKY

TOMÁŠ SEKYRKA

THE STUDENT LEGION OF THE PRAGUE UNIVERSITY IN 1800 AND REMINDERS OF ITS EXISTENCE

This article offers a new evaluation of items related to the existence of Prague university's student legion, which was active in 1800–1801 and was expected to participate in protecting Bohemia against the armies of revolutionary France. In the end, this unit has never taken part in military engagements, but several items attesting to its existence survive. Recently, there was undertaken a new analysis of drawings of the Prague painter František Horčíčka in which the painter prepared both images of the individual figures and the overall composition of a painted picture from 1826. The picture is currently held in the collections of the Heeresgeschichtliche Museum in Vienna. One item long associated with the Prague legion, namely a standard kept since 1922 in the collections of the National Museum of Prague, has recently turned out to have no such connection because research has shown that it is older and it served a different purpose.

Keywords: Prague university – student legion – 1800 – František Horčíčka – standard – military songs – Archduke Karl Ludwig – Rector Stanislav Vydra

DOI: 10.14712/23365730.2026.9

Nedlouhé působení legie studentů pražské univerzity na samotném počátku 19. století se stalo předmětem zájmu domácích badatelů již několikrát. Připomenout se tu sluší starší, avšak stále hodnotné práce Pavla Aloise Klara¹ a Arthura Wernera,² nově se pak tématu několikrát dotkl Libor Jůn³ a stručnou pozornost této kapitole dějin pražské Alma mater věnoval také Jan Havránek v obsáhlých Dějinách Univerzity Karlovy.⁴ Postačí tedy, připomeneme-li zde v krátkosti, že důvodem vzniku legie byla neutěšená vojenská situace habsburské monarchie na přelomu 18. a 19. století, kdy došlo k ohrožení jádra středoevropských habsburských držav. V polovině června 1800 porazil Napoleon habsburská vojska v bitvě u Marenga v severní Itálii a rakouská vojenská moc byla silně oslabena. Urychleně se tedy snažila vybudovat nové vojenské jednotky.

¹ Paul Aloys KLAR, *Die Prager Akademische Legion vom Jahre 1800. Geschichtliche Skizze mit einer Lithographie*, Libussa. Jahrbuch für 1859, s. 105–158.

² Arthur WERNER, *Die Studenten-Legionen der Prager Universität vom 30 jährigen Krieg bis 1848*, Prag 1934, s. 70–94.

³ Libor JŮN, *Pro rege et patria*, Dějiny a současnost 20/4, 1998, s. 24–28; Týž, *České země a dobrovolnické sbory habsburské armády v období koaličních a napoleonských válek (1792–1815)*, in: Ivan Šedivý – Pavel Bělina – Jan Vilím – Jan Vlk, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 117–138.

⁴ Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, 1802–1918, Praha 1997, s. 24.

V Čechách se úkolu ujal mladší bratr císaře Františka II. arcivévoda Karel Ludvík (1771–1847), vykonávající funkci guvernéra a velícího generála. Podle jeho plánu došlo ke zřízení zemské domobrany v síle 25 000 mužů, která měla uvolnit jiné císařské oddíly pro hlavní bojiště v Německu. V rámci tohoto vojenského sboru pak došlo v průběhu listopadu 1800 ke zřízení zvláštní studentské legie, označené jako osobní prapor arcivévody Karla.⁵ Se souhlasem univerzity, a také po příslibu některých studentských a sociálních výhod se podařilo do legie získat celkem 638 studentů.⁶ 21. prosince došlo v Praze ke slavnostnímu nástupu jednotky a po bohoslužbě v metropolitním chrámu sv. Víta studentská legie převzala své prapory a 27. prosince se vydala na pochod do Českých Budějovic, kde ve strážní službě strávila následující necelé čtyři měsíce. To už však bylo po bitvě u Hohenlindenu (3. prosince 1800), která rozhodla o Napoleonově vítězství nad druhou protifrancouzskou koalici. I proto došlo 21. dubna 1801 k návratu studentské jednotky do Prahy a jejímu následnému rozpuštění.

Jen zanedbatelný reálný vojenský význam studentské legie ovšem nijak nebránil snahám o uchování paměti na její existenci jako příkladu statečnosti univerzitních studentů, kráče-jících ve stopách svých předchůdců z konce třicetileté války, kdy pomáhali bránit pražská města před útokem švédské armády, i z válek o dědictví rakouské na počátku 40. let 18. sto-letí. Jak uvádí Pavel Alois Klar, akademický senát krátce po návratu legie rozhodl, že peníze zbylé v pokladně jednotky použije k objednání obrazu, který bude připomínat vlastenecké smýšlení studentů a jejich loajalitu panovnickému domu. Na plátně měl být vyobrazen arcivévoda Karel a velící důstojníci legie, hrabě Anton Sztáray a hrabě Jan Vratislav, všichni v životní velikosti a v legionářských uniformách, a také akademik s praporem. Obraz byl objednan u Josefa Berglera, ředitele tehdy nově založené pražské výtvarné akademie, a měl být umístěn nad lavicemi doktorů filozofie ve velkém sále Karolina.

Bergler zanedlouho poté – v roce 1804 – vytvořil přípravnou kresbu,⁷ zachycující pěti-ci uniformovaných postav. Uprostřed kompozice vidíme s tasenou šavlí stojící postavu arcivévody Karla. Levou rukou ukazuje napravo stojícímu hraběti Vratislavovi na prapor, který oběma rukama drží postava, otočená zády k divákovi, která má podle mínění Josefa Petráně nahrazovat postavu přímého velitele legie polního zbrojmistra hraběte Sztáraye.⁸ Výjev doplňují další dvě postavy legionářů, z nichž první stojí v pozadí mezi postavami arcivévody Karla a hraběte Vratislava, druhá uzavírá kompozici při levém okraji obrazu a její hlavu zakrývá rozvinutý prapor.

Josef Bergler ale bohužel objednaný obraz nikdy nenamaloval. Jaké byly skutečné důvody již asi nezjistíme, patrně šlo o vliv dvou okolností. Podle vyjádření samotného malíře nemohl malbu provést za méně nežli 1300 zlatých, což dalece přesahovalo možnosti univerzity, resp. zůstatku v pokladně legie. Kromě toho zabránilo realizaci zakázky to, že Bergler nemohl údajně získat portrét hraběte Sztáraye, jehož znázornění bylo jednou z podmínek objednávky.⁹ Následně se akademický senát rozhodl objednat jako připomínku působení studentské

⁵ Členění jednotky, zahrnující celkem 22 praporů v Čechách, na Moravě i ve Slezsku podává Václav Měřička: Arcivévoda Karel, česko-moravsko-slezská legie roku 1800 a její prapory: primaplan.cz [30. 11. 2025].

⁶ Jmenné seznamy členů studentské legie uvádí P. A. KLAR, *Die Prager*, s. 127–143, a A. WERNER, *Die Studenten-Legionen*, s. 145–165.

⁷ Papír, kresba perem tuší, 252 × 182 mm, Archiv Univerzity Karlovy, f. Sbírka grafiky, inv. č. 70. Reprodukci přináší Roman PRAHL (ed.), *Prag 1780–1830. Kunst und Kultur zwischen Epochen und Völkern*, Praha 2000, s. 423, č. kat. VIII.4.5.b.

⁸ Josef PETRÁŇ, *Znovu o praporu studentské legie z roku 1800*, *Dějiny a současnost* 20/5, 1998, s. 56.

⁹ P. A. KLAR, *Die Prager*, s. 155.

legie portrét panujícího císaře Františka II., ani tento záměr se ovšem nepodařilo uskutečnit. K poslednímu pokusu došlo až v polovině 20. let, kdy blíže neznámý dr. Wolfram objednal obraz studentské legie v roce 1800 u pražského malíře Františka Horčíčky.¹⁰

Horčíčka patřil k uznávaným domácím autorům té doby a k jeho známosti jistě přispělo také to, že byl zetěm osvícenského historika Františka Martina Pelcla a v pražském prostředí proslul svou žoviálností¹¹ a pečlivostí, která mu ovšem nejednou zabránila v dokončení maleb a vedla k různým konfliktům se zákazníky. Ani v případě obrazu studentské legie nakonec nedošlo k uspokojení požadavku objednavatele, neboť Horčíčkův návrh se nelíbil. Zejména mu bylo vytýkáno nesprávné znázornění legionářských uniforem.¹²

Z Horčíčkovy práce se dodnes dochovalo několik studií, provedených různými technikami, a také malovaný obraz, snad zachycující definitivní kompozici. Studie jsou součástí konvoluty skic a kreseb Františka Horčíčky, uchovávaného v uměleckých sbírkách Památníku národního písemnictví. S obrazem studentské legie můžeme v tuto chvíli bezpečně spojit dvojici Horčíčkových prací, u ostatních studií ovšem nelze tuto souvislost vyloučit.¹³ První z této dvojice kreseb (obě datujeme do roku 1826) představuje postavu vojáka, přicházejícího z pravé strany, který levicí přidržuje pušku, zatímco pravou ruku napřahuje před sebe. Vojákův krok je poněkud nepevný, gesto pravice působí toporně.¹⁴ Tuto postavu příslušníka studentské legie nacházíme znovu na přípravné studii celého výjevu malované tuší, na které přichází a gestem pravé ruky se obrací na samotného arcivévodu Karla (viz obr. 1).¹⁵ Arcivévoda s dvourohým kloboukem na hlavě, v uniformě a s pláštěm přes ramena, umístěný na samý levý okraj výjevu, rozhodným gestem pravice pozvedá šavli a nakročením pravé nohy naznačuje odhodlání k boji s nepřítelem. Již zmíněného přicházejícího vojáka sleduje spolu s arcivévodou Karlem další muž, stojící mírně v pozadí. Podle nejnovějšího zjištění Lubomíra Sršně se jedná o hudebního skladatele, muzikologa a prvního ředitele pražské konzervatoře Bedřicha Divíše Webera. Tuto identifikaci opírá Lubomír Sršeň o svědectví nedokončené olejomalby, která se dochovala v pražské soukromé sbírce a zjevně zachycuje poprsí skladatele Webera ve stejné pozici jako na Horčíčkově přípravné

¹⁰ O Horčíčkovi standardní slovníková literatura: Hans VOLLMER (Hg.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, XVII, Leipzig 1936, s. 504–505; Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, I, A–K, Praha 1947, s. 369; *De Gruyter Allgemeines Künstler-Lexikon die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, LXXIV, Berlin 2012, s. 488. K Horčíčkově působení jako správce obrazové sbírky Colloredo-Mansfeldů vynikajícím způsobem Matouš JIRÁK – Miloš BULOŇ (edd.), *František Horčíčka – Katalog Colloredo-Mansfeldské obrazárny. Kritický katalog*, Praha 2018, o jeho malířské tvorbě s. 15–22.

¹¹ F. X. JIŘÍK, *Ze zapomenutých kapitol našeho umění*, Květy 1895, II. pololetí, č. 8, s. 155–156: „Mluvil mnoho, ale vždy s vážnou, učenou tváří, zastavoval známé a z široka vykládal jim o svých záměrech, plánech a zamýšlených reformách, protějšek svůj stále v živé gestikulaci za knoflík tahaje. Bylo v něm cosi faustovsky nespokojeného; ani posavadní malířské techniky mu nestačily, a on stále dělal pokusy hledaje ‚byzantskou enkaustiku‘. Konečně koupil prý též od nějakého záhadného malíře hollandského veliké tajemství nizozemských mistrů, Rubensa a jeho školy ‚balsam copaiva‘ a s tím rovněž tak dlouhá léta dělal různé pokusy. Ale jinak byl to muž přímý a poctivý vlastenec a jako portrétista stál u nás na nej přednějších místě.“

¹² P. A. KLAR, *Die Prager*, s. 156.

¹³ Na mysli mám Horčíčkovy studie ve fondu uměleckých sbírek Památníku národního písemnictví, konkrétně Hlava muže v uniformě, inv. č. IK 1978, Dva portréty důstojníka, inv. č. IK 1984, Dva portréty důstojníka, inv. č. IK 1984, Podobizna důstojníka, inv. č. IK 1985, a Podobizna důstojníka, inv. č. IK 1986.

¹⁴ Papír šedého tónu, kresba tužkou, lehce vykryta bělobou, 596 × 443 mm. Památník národního písemnictví – umělecké sbírky, inv. č. IK 1988.

¹⁵ Papír, malba štětcem tuší, lehce podkresleno tužkou, 403 × 644 mm. Památník národního písemnictví – umělecké sbírky, inv. č. IK 1987.

Obr. 1: František Horčíčka, Vzpomínka na založení studentské legie pražské univerzity v roce 1800, přípravná studie, 1826 (Památník národního písemnictví, Praha)

Obr. 2: František Horčíčka, Vzpomínka na založení studentské legie pražské univerzity v roce 1800, 1826 (Heeresgeschichtliches Museum, Wien)

studii studentské legie. Přestože portrét skladatele Webera není dokončen, Lubomír Sršeň ji autorsky jednoznačně připisuje Františku Horčíčkovi.¹⁶ Důvodem zachycení skladatele Webera na výjevu studentské legie je skutečnost, že v roce 1800 pro ni zhudebnil bojovou píseň, napsanou Josefem Georgem Meinertem.¹⁷

Další postavy na studii seřadil Horčíčka kulisovitě víceméně v jednom obrazovém plánu, vpravo vepředu pak odhodlání vojáků posiluje český lev, ležící na vojenských trofejích. Celý výjev umístil malíř do prostoru, otevírajícího se na levé straně do chodby završené křížovou klenbou, napravo pak vidíme za shromážděnými postavami trojici renesančních arkád. Z pozadí sleduje legionáře z vyvýšené pozice socha, představující patrně císaře Františka II.

Tuto kompozici považoval František Horčíčka pravděpodobně za dokončenou a přenesl ji proto s nevelkými změnami na plátno. Tento obraz se dnes nachází ve stálé expozici Vojensko-historického muzea ve Vídni (obr. 2) a zachoval nepříliš zvládnutou anatomii tvrdě pojednaných postav, umístěných do jednoho obrazového plánu.¹⁸ Změny, které Horčíčka provedl oproti pražské studii, nejsou velké, ale přesto je nelze pominout. Šířkově orientovaná kompozice zůstala zachována, zmizela však gotická chodba a renesanční arkáda v pozadí, které nahradila chodba, ve které je umístěna kamenná socha bohyně Pallas Athény, s valenou klenbou na levé straně a antikizující architekturou na straně pravé. Na levém okraji obrazu přibyla trojice studentů, v pokleku sbírající na zemi položené pušky. Postavy arcivévody Karla a za ním stojícího hudebního skladatele Webera zůstaly bez větších změn, zato student, přicházející z pravé strany, kterého známe ze studie v Památníku národního písemnictví (Lubomír Sršeň jej ztotožňuje s autorem textu studentské písně Josefem Meinertem), napřahuje na obraze směrem k arcivévodovi nově svou levou ruku a pušku teď drží v pravici. Horčíčku ke změně vedla snad potřeba usnadnit pohled na další dvojici studentů, kteří takřka v totožné pozici přicházejí k arcivévodovi. První z této dvojice klade svoji levou ruku na rameno studenta s puškou. Za touto skupinou pak vidíme další postavu, držící rozvinutý prapor bílé barvy s vyšitým císařským orlem. Mírně od středu vpravo dominuje kompozici v bílém mramoru provedená socha císaře Františka II., která od předešlé skupiny legionářů částečně odděluje další postavy, z nichž dvě vpředu jsou ustrojeny do uniformy, zatímco další pětice do civilního obleku. Z těchto postav dokážeme identifikovat pouze muže v černém taláru se zlatým řetězem na krku – jedná se o tehdejšího rektora Karlo-Ferdinandovy univerzity prof. Stanislava Vydra. Zdvíženou pravicí ukazuje Vydra na panovníkovu sochu v pozadí, zatímco svou levicí směřuje dolů k plastice ležícího českého lva, ochraňujícího svatováclavskou korunu. Vojenské trofeje, ochraňované lvem na přípravné studii, z této části malby Horčíčka odstranil, stejně jako postavu vojáka na samém pravém okraji malby.

Jak už víme, Horčíčkovu malbu představitelé univerzity odmítli a malíř tak definitivně malbu ve velkém formátu nikdy nenamaloval. Další osudy barevné studie proto zůstávají z valné části zahaleny tajemstvím. S jistotou víme jen tolik, že v Horčíčkově pozůstalosti

¹⁶ Lubomír SRŠEŇ, *Certifikát na tři malované portréty*, nepublikovaný rukopis, Praha 2025. Autorovi jsem hluboce zavázán za zapůjčení tohoto textu a laskavý souhlas s publikováním jeho zjištění.

¹⁷ Text písně otiskl (i s českým překladem) P. A. KLAR, *Die Prager*, s. 157, který neopomněl ani Weberovo autorství hudby.

¹⁸ Vzpomínka na založení legie studentů pražské univerzity, 1826. Olej, plátno 77,5 × 109 cm, Heeresgeschichtliches Museum Wien, Inv. Nr. 1999/15/48a.

se obraz nenacházel, a stejně marně bychom ji hledali rovněž v pozůstalosti jeho vdovy.¹⁹ Přestože o uložení Horčíčkova obrazu v 19. a 20. století nedokážeme nic bližšího povědět, domníváme se, že zůstával v Praze. Z první poloviny 20. století se totiž dochovalo dvojí svědectví o tomto díle. Autorem obou je přední český historik umění a ředitel Umělecko-průmyslového musea v Praze František Xaver Jiřík.²⁰ V roce 1919 konstatoval tento autor o Horčíčkově obraze, že „má časový význam“, a označuje jej za „velký náčrt“, o 11 let později obraz znovu zaznamenává, další údaje ale nepřináší. Ani jednou bohužel nezmiňuje tehdejšího majitele, zdá se však pravděpodobné, že mimopražské umístění malby by zmínil.

Dnešní majitel Horčíčkova díla – vídeňské Vojensko-historické muzeum (Heeresgeschichtliches Museum) – získalo malbu teprve nedávno, a to v roce 1999 nákupem od firmy Kunsthandel Klaus Spindler v bavorském Mnichově.²¹ O tom, kdy a jak se Horčíčkova malba dostala z Prahy do Mnichova ovšem v tuto chvíli nedokážeme nic povědět.

Vraťme se však ještě jednou k praporu pražské studentské legie z let 1800–1801, který máme nejasně zachycen na Berglerově kresbě, Horčíčkově přípravné tušové studii i malovaném obraze. O podobě praporu nás zpravuje Pavel Alois Klar,²² jenž uvádí, že její přední stranu zdobí císařský orel (to máme doloženo Horčíčkovou olejomalbou), stranu druhou český lev, obě strany pak byly doplněny německými a latinskými nápisy *Erzherzog Karls böhmisch-mährisch-und schlesische Legion* / *LEGIO ARCHIDVCIS CAROLI BOHEMO-MORAVA-SILESIANA*, resp. *Für den König, für das Vaterland* / *PRO REGE ET PATRIA*. Bez zajímavosti není, že prapor věnovala legii hraběnka Marie Filipína Schlicková (1764–1813, rozená Nostitz-Rieneck), matka později známého generála Františka Jindřicha Schlicka. K opětovnému použití praporu studentské legie došlo v roce 1809 a v revolučním roce 1848 se ho zmocnili Windischgrätzovi vojáci, v březnu 1849 pak došlo k jeho navrácení univerzitě.²³ Podle zjištění Josefa Petráně²⁴ se prapor ještě v 80. letech 19. století nacházel v držení pražské univerzity, neboť při jejím rozdělení na českou a německou bylo roku 1883 rozhodnuto, že se o něj „má starat vždy ta z univerzit, jíž právě přináleží péče o aulu“. Další osudy praporu nejsou jasné, podle mínění Libora Jůna se měl dostat do držení jednoho z legionářů – Václava Horáčka, studujícího na počátku 19. století teologickou fakultu. Horáček působil od roku 1813 do své smrti v roce 1847²⁵ jako farář ve středočeském Ondřejově. Zde, resp. na nedalekém vrchu (kde se dnes nachází známá hvězdárna,) nechal Horáček roku 1843 zřídit pomník na památku pražské studentské legie roku 1800.²⁶ Josef Petráň se – s ohledem na jím publikované zjištění

¹⁹ František Horčíčka zemřel v Praze na Malé Straně 5. dubna 1856. Jeho pozůstalost projednával Městský delegovaný okresní soud civilní pro Malou Stranu a Hradčany, spisová značka IV 1856/183. Dědický spis vdovy Johanny, která zemřela 10. července 1877 rovněž na Malé Straně, projednával též soud pod spisovou značkou IV 1877/666. Za tyto informace upřímně děkuji Mgr. Janu Rybovi, správci soudních fondů v Archivu hlavního města Prahy.

²⁰ F. X. JIŘÍK, *František Horčíčka (1776–1856)*, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1918, Praha 1919, s. 16–21; též, *Miniatura a drobná podobizna v době empírové a probuzenské v Čechách*, Praha 1930, s. 36–37.

²¹ Laskavé sdělení ředitelství Heeresgeschichtliches Museum ve Vídni autorovi článku z 3. října 2025 – GZ S90814/65-HGM/Slg&Ausst/2025 (1).

²² P. A. KLAR, *Die Prager*, s. 123.

²³ L. JÚN, *Pro rege*, s. 28.

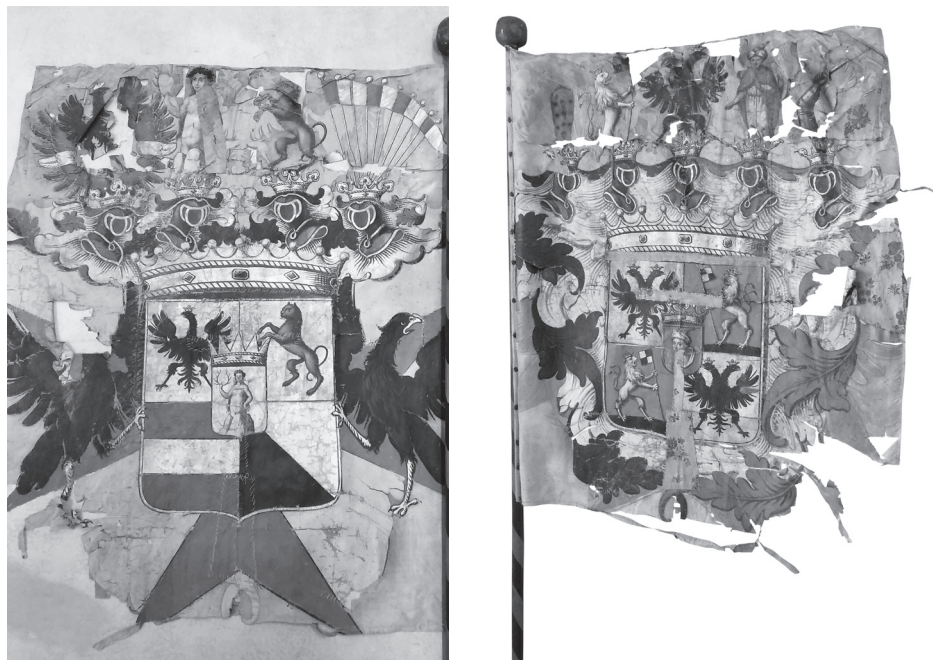
²⁴ J. PETRÁŇ, *Znovu o praporu studentské legie*, s. 56.

²⁵ P. A. KLAR, *Die Prager*, s. 128–129.

²⁶ L. JÚN, *Pro rege*, s. 27–28.

o praporu z 80. let 19. století – domníval, že se tato památka na studentskou legii dostala do Ondřejova až později. Oba autoři ovšem nepochybovali, že prapor v roce 1922 získalo do svých sbírek Národní muzeum, a to jako dar tehdejšího ondřejovského faráře Karla Jaroše. Do inventární knihy muzea byl prapor opravdu zapsán pod označením „Studentský prapor z dob napoleonských“ (inv. č. H2-11610), dokonce s odkazem na pamětní knihu ondřejovské fary.²⁷ V popisu praporu zápis v inventární knize uvádí: „Žluté hedvábi bez okrajové výzdoby, na něm na obou stranách vymalovány ve středu složené znaky a okolo nich výzdoba bohatá. Provedeno barvou bílou, černou, červenou, modrou a zlatou.“ Vše do sebe tedy logicky zapadá – Horáčkovo působení ve studentské legii, jeho působení na faře v Ondřejově, vybudování pomníku studentské legie Horáčkovou zásluhou, a konečně získání praporu do sbírek Národního muzea.

Jak ovšem ukázala prohlídka samotného praporu (bohužel dosti poškozeného potrhaním na mnoha místech), spojit jej se studentskou legií z let 1800–1801 opravdu nelze (obr. 3, 4).²⁸ Na jedné straně praporu je totiž vymalován erb hraběte Kristiána Filipa Clam-Gallase (1748–1805), na straně druhé erb Clam-Gallasovy manželky Karoliny Josefy Šporkové, asi 1770–1799 (Národní muzeum, Praha)

Obr. 3 a 4: Prapor se znaky manželů Kristiána Filipa Clam-Gallase a Karoliny Josefy Šporkové, asi 1770–1799 (Národní muzeum, Praha)

²⁷ Kniha přírůstků Oddělení starších českých dějin NM z let 1917–1923, inv. č. H2-10001 – H2-11710, fol. 239–240.

²⁸ Prapor s malovanými znaky na obou stranách, žluté hedvábi s malovanými znaky, 84 × 102 cm. Národní muzeum, inv. č. H2-11610. Za prohlídku praporu děkuji kolegyni PhDr. Vandě Marešové z Oddělení starších českých dějin Historického muzea – Národního muzea.

Šporkové (1752–1799). Dataci praporu je tak třeba posunout nejspíše k roku jejich svatby – tedy 1770, popř. mezi léta 1770–1799.

Proč nebyly při zápisu praporu do inventární knihy muzea správně identifikovány znaky, zůstává nejasné, bohužel tím však vznikl omyl, že se jedná o prapor studentské legie z roku 1800. Autentické prapory zemské domobrany (ovšem nikoliv její studentské legie) tak dnes můžeme nalézt na jiných místech – ve sbírkách Pražského hradu a v Muzeu Brněnska.²⁹

Grantová podpora

Práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2024–2028/ 9.I.c, 00023272)

TOMÁŠ SEKYRKA

Die Studentenlegion der Prager Universität von 1800 und ihre Denkmäler

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag befasst sich mit den Denkmälern, die an die Studentenlegion der Prager Universität erinnern, die an der Wende von 1800/1801 aktiv war und sich an der Verteidigung Böhmens gegen das Heer des revolutionären Frankreichs beteiligen sollte. Obgleich dieser Truppenteil nicht in die Kampfhandlungen eingriff, haben sich mehrere Denkmäler zur Erinnerung an seine Existenz erhalten.

Neu erwiesen worden sind Zusammenhänge zwischen den Vorbereitungszeichnungen des Prager Malers František Horčíčka (sie sind im Denkmal des Nationalen Schrifttums in Prag deponiert) und seinem Gemälde von 1826, das im Heeresgeschichtlichen Museum Wien ausgestellt ist. Das Bild zeigt den bekannten Heerführer Erzherzog Karl Ludwig (1771–1847), uniformierte Studenten, den Rektor der Universität Stanislav Vydra sowie Bedřich Diviš Weber und Josef Georg Meinert, die Urheber des Militärliedes der Prager Studentenlegion.

Demgegenüber ausgesondert aus den Denkmälern der Studentenlegion wurde die 1922 vom Prager Nationalmuseum erworbene Standarte, die neuerdings in das Jahr 1770 datiert wird, als sie wahrscheinlich aus Anlass der Vermählung von Graf Christian Philip Clam-Gallas mit Karolina Josefa Spork angefertigt wurde.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Tomáš Sekyrka, Ph.D.

Oddělení starších českých dějin

Historické muzeum – Národní muzeum

tomas.sekyrka@nm.cz

²⁹ Prapor české legie z roku 1800, hedvábí se zlacením, malba temperou, 145 × 185 cm, dřevěná žerd' 320 cm, Sbírký Pražského hradu, inv. č. HS23818. Prapor arcivévodý Karla, 1800, hedvábí Habutay, malba olejovou temperou, 135 × 165 cm, Muzeum Brněnska, inv. č. MM692. Další údaje o existenci zemské domobrany viz Arcivévodá Karel, česko-moravsko-slezská legie roku 1800 a její prapory: <<https://www.primaplana.cz/>> [30. 11. 2025].

„NEUZNÁVÁM VSKUTKU AUTORITATIVNÍ SYSTÉM.“ FRANTIŠEK KOVÁRNA MEZI LETY 1945–1948 A PO ÚNOROVÉM PŘEV RATU

MAREK SUK

‘I REJECT A TRULY AUTHORITARIAN SYSTEM.’ FRANTIŠEK KOVÁRNA IN 1945–1948 AND AFTER THE COMMUNIST COUP D’ETAT

This study analyses the public activities of František Kovárna during the Third Czechoslovak Republic (1945–1948) and in exile, that is, after his emigration in the aftermath of the Communist takeover in February 1948. The author examines Kovárna’s political, academic, and journalistic activities, showing how his involvement with in the Czechoslovak National Socialist Party and contemporary press overlapped with his activities at the Charles University. In the second part of the contribution, the author presents an analysis of Kovárna’s hitherto little studied activities in the Czechoslovak exile, especially in the Council of Free Czechoslovakia but also in other exile organisations.

Keywords: František Kovárna – education – Faculty of Education of the Charles University – democracy – socialism – exile after February 1948 – Council of Free Czechoslovakia

DOI: 10.14712/23365730.2026.10

Úvod

František Kovárna publikoval v červnu 1945 krátké zamyšlení nad uplynulými šesti lety. Češi mu byli národem „bez vyšších vrstev“ a díky své „lidovosti“ úspěšně odolali nacistické okupaci. V extrémních podmínkách války se přesvědčili, jak důležitá je interakce jednotlivce s druhými. Do budoucna mohli vést smysluplný život ve společenství, které dodržuje kázeň, a zároveň zaručuje svobodu.¹ Tato představa se promítá do Kovárnovy univerzitní, publicistické i politické činnosti za třetí Československé republiky (1945–1948), které se věnuji v předkládané studii. Uvědomuji si, že se Kovárnovými poválečnými aktivitami historikové zabývali, nebyly však v centru jejich výzkumu. Mým cílem proto je tyto aktivity systematicky a v souvislostech zmapovat. Vycházím z rozmanité pramenné základny tvořené prameny archivními, vydanými tiskem i knižně.

¹ Památník národního písemnictví, Literární archiv (dále PNP LA), f. Kovárna František, k. 15, ref. ozn. 8/1/9, výstřižek článku s názvem *Do výstavby*, 14. 6. 1945.

Italský literární historik Alessandro Catalano napsal, že pro první poválečná léta je typická politická angažovanost intelektuálů.² Platí to i pro Kovárnu, který se stal členem *Československé strany národně socialistické* (ČSNS). Její organizační struktura a politickému profilu se věnuje historik Jiří Kocián. Píše, že na XIV. sjezdu přednesl František Kovárna referát o provázanosti kultury s demokracií.³ Nešlo však o jedinou akci, již se účastnil. Srovnáme-li publicistiku s materiály fondu ČSNS uloženými v Národním archivu, zjistíme, jaké funkce zastával, kde v Československu vystupoval, jaký ohlas zaznamenal, a čím se odlišoval od představitelů jiných politických stran.

Součástí organizace ČSNS byla *Ústřední kulturní rada*, v jejíž gesci byly otázky vzdělávání a školství, například i Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy (PdF UK).⁴ O jejím zřízení a vzniku jejího učitelského sboru podrobně pojednala historička Blanka Zilyská, přičemž čerpala z fondů Akademického senátu UK a PdF UK, které se nacházejí v Archivu UK.⁵ Jejich konfrontace se seznamy přednášek a fondem ČSNS ukazuje, co Kovárna na PdF přednášel, a jak reflektoval situaci šesté fakulty UK. Zilyská nenechává stranou proces poválečné obnovy Univerzity Karlovy a její vyrovnávání se s traumaty let 1938–1945. Popisuje, jak „odgermanizování“ ovlivnilo vztahy mezi studenty a pedagogy.⁶ Nezmiňuje se ale o jeho dopadech na Františka Kovárnu, které zachycuje fond FF UK.

Kovárna vstoupil do profesní organizace s názvem *Syndikát českých spisovatelů*, do jehož fondu jsem mohl nahlédnout díky vstřícnosti archivářů Památníku národního písemnictví. Bohužel jsem nenarazil na žádný relevantní záznam. O výhradách Kovárny k této organizaci psal historik Milan Drápala a opíral se o dobovou publicistiku.⁷ V osobním fondu národního socialisty Huberta Ripky⁸ se však vyskytují střípky dokládající, že se Kovárna vedle kritiky poměrů v Syndikátu snažil aktivně ovlivnit jeho směřování.

Zabývám se i Kovárnovou dosud málo probádanou exilovou činností. On a další nekomunisté se po 25. únoru 1948 stali nežádoucími osobami, které byly ohroženy trestně-právní perzekucí a donuceny okolnostmi přehnout na Západ. Nejvíce zdařilých útěků se uskutečnilo v roce 1948, kdy komunisté ještě neměli hranice státu dostatečně pod kontrolou. Studentský funkcionář Emil Ransdorf opustil Československo ve střechním prostoru vagonu mezinárodního vlaku Praha–Paříž, jiní překročili československo-rakouskou

² Alessandro CATALANO, *Rudá záře nad literaturou. Česká literatura mezi socialismem a undergroundem*, Brno 2008, s. 49.

³ Jiří KOCIÁN, *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace, program, politika*, Brno 2002, s. 141.

⁴ Národní archiv (dále NA), f. Česká strana národně socialistická, k. 139, Prezidiální spisy komise II 114, Zápis o prvé schůzi předsednictva Ústřední kulturní rady čs. strany národně socialistické, konané dne 13. května 1947.

⁵ Blanka ZILYNSKÁ, *Fond „Pedagogická fakulta“ v archivu UK a svědectví archivů o vzniku fakultního sboru PdF*, in: Jaroslava Pešková – Pavla Lipertová (edd.), *Hledání učitele. Škola a vzdělání v proměnách času*, Praha 1996, s. 266–292; TÁŽ, *Pedagogická fakulta: Šestá fakulta Karlovy Univerzity. Příprava učitelů mimo univerzitu. Návrat na univerzitu*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, Praha 1998, s. 511–532.

⁶ TÁŽ, *Poválečná obnova a zápas o charakter univerzity*, tamtéž, s. 235–238.

⁷ Milan DRÁPALA, *Na ztracené vartě Západu*, Praha 2000, s. 549.

⁸ NA, f. Archiv Huberta Ripky.

hranici. Většina přehajících si vybrala cestu přes Německo.⁹ Patřil mezi ně i František Kovárna, o jehož útěku mluví jeho synovec a přímý účastník Ivo Maršák.¹⁰

Emigranti přicházeli do záchytného tábora v Goetheschule v Řezně, kde se zapisovali do prezenční knihy, vyplňovali kartotéční listky a byli vyslýcháni příslušníky americké protišpionážní služby CIC (*Counter Intelligence Corps*). Kartotéku i knihu odvezl táborový správce Ludovít Linczényi do tábora Ludwigsburg nedaleko Stuttgartu. Na jaře 1949 z nich český uprchlík Václav Lavička pořídil abecední seznam (dále Lavičkův seznam), jehož exemplář dostal Linczényi a zástupci Ústředního výboru uprchlíků v Ludwigsburgu. Průklep byl uložen do Archivu Čechů a Slováků v University of Chicago Library, odkud ho získal historik Bořivoj Čelovský.¹¹

Z Lavičkova seznamu vyplývá, že mezi 5. březnem a 8. prosincem 1948 prošlo řezenským uprchlickým táborem 9277 lidí. Seznam uvádí nejen jejich jména a data narození, ale také národnost, rodinný stav, místo posledního pobytu v Československu a datum příchodu do tábora. U mnoha uprchlíků je zaznamenáno datum odchodu a místo jejich dalšího pobytu. Nepřesnosti se vyskytují ve sloupci „povolání“, kde často dochází ke směřování uprchlickova posledního „zaměstnání“, popřípadě „postavení“. Chyby najdeme i ve vysokoškolských titulech. U Františka Kovárny je chybně uveden titul doktora práv „JUDr.“.¹² Seznam je přesto cenným historickým pramenem pro studium poúnorového exilu. Informuje o prvních krocích uprchlíků v cizím prostředí.

Činnost exulantů monitorovala československá Státní bezpečnost (StB). Výpovědní hodnotu jejich dokumentů ovlivňuje specifický policejní žargon, v němž se nadměrně vyskytují adjektiva „illegální“ [sic], „štvavý“, „zrádný“, „reakční“, „protistátní“, „rozvratný“. Limitem jsou i ideologická omezení příslušníků StB, tendence zveličovat spory mezi sledovanými osobami a v neposlední řadě fakt, že soustavně porušovali platné právní předpisy.¹³ Ve čtyřicátých a padesátých letech nutili vyšetřovance fyzickým a psychickým násilím podepisovat předem připravené protokoly a přiznávat se k vykonstruovaným trestným činům. Z jejich dokumentů vyčteme, jaké role přisuzovala tajná policie Františku Kovárnovi v komitétu českých uprchlíků v Řezně a za co ho justiční orgány odsoudily.

Význam dokumentů StB stoupá, je-li možná jejich konfrontace s jinými prameny, třeba s Lavičkovým seznamem. Lze jím ověřit informace z výsledkových protokolů, že konkrétní osoba pobývala v řezenském táboře. Za opodstatněné můžeme pokládat i tvrzení vyšetřovaných, že v táborech panují neutěšené poměry. Na ty totiž upozorňují uprchlíci nejen v dopisech, ale i v exilových periodících.¹⁴ Dopisy a jiné texty sledovaných osob vkládali příslušníci StB do svých materiálů. Proto například víme, jak se děkan FF UK Jan Blahoslav

⁹ Prokop TOMEK, *Mýty a pravda o atentátu na majora Augustina Schramma*, Historie a vojenství. Časopis Historického ústavu Armády ČR 60/1, 2011, s. 54–68, zde s. 61; Zdeněk JIRÁSEK, *Československá poúnorová emigrace a počátky exilu*, Brno 1999, s. 11–16; Bořivoj ČELOVSKÝ, *Uprchlíci po „vítězném únoru“*, Šenov u Ostravy, 2004, s. 10.

¹⁰ Jiří KOUKAL, *Profesor František Kovárna. Výtvarná teorie 1928–1938*, diplomová práce, Olomouc 2011, s. 31.

¹¹ B. ČELOVSKÝ, *Uprchlíci po „vítězném únoru“*, s. 15–19.

¹² TAMTÉŽ, s. 10, 19, 48–49, 52, 88–90, 128.

¹³ O dokumentech StB viz např. Prokop TOMEK, *Svazek StB jako historický pramen*, Soudobé dějiny 12/1, 2005, s. 208–214.

¹⁴ Bořivoj ČELOVSKÝ, *Emigranti. Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948*, Šenov u Ostravy 1998; Libri Prohibiti (dále LP), Svobodný zítřek č. 1, 22. 9. 1948, článek Edmund ŘEHÁK, *První politická starost: sociální péče*, s. 5.

Kozák zachoval ke Kovárnovi po jeho vyloučení z fakulty Akčním výborem Národní fronty (AV NF).

Vyšetřovací spis čítající přes 9000 stran nemluví o tom,¹⁵ že Kovárna přednášel uprchlým studentům.¹⁶ Například v táboře Ludwigsburg, kde národohospodář a bývalý rektor ČVUT Vladislav Brdlík spolu s několika dalšími akademiky založil *Masarykovu univerzitní kolej československých studentů v exilu*. Byla slavnostně otevřena v den třicátého výročí založení ČSR a od 2. listopadu 1948 působilo na „táborové univerzitě“ pět vysokoškolských profesorů a dalších devět odborníků.¹⁷ Zajišťovali celodenní výuku humanitních, přírodovědných a technických oborů a také základy lékařství. Posluchači museli absolvovat jedenáct hodin přednášek a seminářů a pět hodin cizího jazyka týdně. Na konci studia dostávali frekventační vysvědčení, které přikládali k žádostem o vystěhování do třetích zemí.¹⁸

Důležitou exilovou organizací byla *Rada Svobodného Československa* (RSČ). K ní samotné i jejím předákům existuje odborná literatura.¹⁹ Kovárna v ní zastával několik funkcí, byl například členem *oblastního sboru* RSČ v Paříži, kde došlo k vážné roztržce mezi exulanty. Popisuje ji historik David Pavlát v monografii o Hubertu Ripkovi, přičemž okrajově zmiňuje Kovárnu.²⁰ Kovárnova role v roztržce však nebyla zanedbatelná. Z fondu RSČ, který má v gesci *Centrum pro československá exilová studia při katedře historie FF UP v Olomouci*, lze vyčíst, proč se Kovárna postavil na stranu předsedy pařížského oblastního sboru Ripky. Neméně důležitým pramenem je osobní korespondence. V ní i v exilovém tisku se vyskytují Kovárnovy reflexe poměrů v exilovém prostředí i to, v jakých dalších institucích působil. Nechybí ani jeho úvahy o příčinách únorového převratu v ČSR a kritické reakce na ně.

Touto studií navazují na svůj předchozí text o Františku Kovárnovi v meziválečném a válečném období, který byl publikován v předchozím čísle tohoto časopisu.²¹ Propojují tematický a chronologický přístup, což umožňuje sledovat vývoj Kovárnových aktivit v čase, analyzovat jeho postoje a motivace.

¹⁵ Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), (e-badatelna), f. Správa vyšetřování StB (dále SV StB) (f. V), arch. č. V-2646 MV.

¹⁶ Jožka PEJSKAR, *Poslední pocta. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1984*, II, Curych 1985, s. 105.

¹⁷ LP, Svobodný zítřek č. 4, 24. 12. 1948, šifra V DN., *Univerzita v exilu?*, s. 2.

¹⁸ Martin NEKOLA, *Na cestě za svobodou. Češi v uprchlických táborech po únoru 1948*, Praha 2020, s. 41–45; J. PEJSKAR, *Poslední pocta*, II, s. 105.

¹⁹ Francis D. RAŠKA, *Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa 1949–1961*, Praha 2009; Karel KAPLAN, *Poúnorový exil 1948–49*, Liberec 2007, s. 125–164; Bořivoj ČELOVSKÝ, *Politici bez moci. První léta exilové Rady svobodného Československa*, Šenov u Ostravy 2000; David PAVLÁT, *Novinář a politik Hubert Ripka. Člověk, který nemlčel*, Praha 2018; Martin NEKOLA, *Petr Zenkl. Politik a člověk*, Praha 2014; Michal PŘIBÁŇ, *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*, Brno 2008, s. 26–30.

²⁰ David PAVLÁT, *Novinář a politik Hubert Ripka*, s. 305–313.

²¹ Marek SUK, *František Kovárna mezi vzdělaností, publicistikou a politikou – v meziválečném období a za protektorátu*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 65/2, 2025, s. 77–93.

Ve třetí ČSR

František Kovárna odcestoval 12. května 1945 z Bezmyře do Prahy, aby obnovil pracovní poměr pedagoga FF UK.²² V letním semestru přednášel o *Přestavbě společnosti a výtvarném umění*.²³ Profesorský sbor fakulty vyhověl jeho žádosti o povolení vyučovat i na Vysoké škole architektury a pozemního stavitelství Českého vysokého učení technického (VŠAPS ČVUT).²⁴ Přednášel praktickou estetiku těm, kteří se chystali vyučovat kreslení na středních školách.²⁵ Stranou nenechal otázku poválečné obnovy. Prezentoval osvobození jako významný moment v „*dlouhém zápase o to, aby byl člověk stále víc a stále hloub člověkem*“, a aby byly odstraněny „sociální křivdy“.²⁶

Mluvil mimo jiné o vyrovnání se s nedávnou minulostí. On, ani jiní představitelé obnoveného Československa neholdali po traumatech z let 1938–1945 tolerovat národnostní menšiny. V *Dopisech mrtvému příteli* psaných za války označil koexistenci Čechů s Němci v jednom státě za neúnosnou a žádal potrestání německého národa za jeho zločiny. Rozhod obou národů nespécifikoval, což lze vysvětlit dobou vzniku *Dopisů*. Dokončil je v létě 1944, kdy se československá politika vůči Němcům nacházela stále ještě ve fázi plánování.²⁷ Kovárna souhlasil s odsunem Němců i s odstraňováním německých prvků z československého kulturního života.²⁸

Proces „odgermanizování“ se nevyhnul vysokým školám a měl institucionální i personální rozměr. Na základě dekretu prezidenta republiky z října 1945 byla zrušena Německá Univerzita v Praze se zpětnou platností k 17. listopadu 1939.²⁹ Přestože se mezi studenty a pedagogy vyskytovalo málo kolaborantů, panovala v kolegiálních vztazích na UK nedůvěra. Snadno převládla tendence prověřovat minulost každého, kdo chtěl na univerzitě studovat nebo učit. Za tím účelem vznikaly očistné komise, jejichž postup nebyl vždy nestranný. Při posuzování „národní spolehlivosti“ předvolaných mnohdy sehrálo roli vyřizování osobních účtů, závist či touha po kariérním vzestupu.³⁰ Lze předpokládat, že se promítly do citlivého případu germanisty Ladislava Hegera.

²² PNP LA, f. Kovárna František, k. 1, ref. ozn. 1/1/22, poř. č. 25, doklady týkající se křivého obvinění Františka Kovárny ze spolupráce s německými okupanty, sdělení velitele stanice, nedatováno.

²³ *Univerzita Karlova, Filozofická fakulta: seznam přednášek*, Praha 1945, s. 1, 4.

²⁴ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), f. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (dále FF UK), k. 33, i. č. 397, osobní spis Františka Kovárny, Kovárnova žádost profesorskému sboru z 12. června 1945; odpověď děkana fakulty z 12. června 1945.

²⁵ *České vysoké učení technické v Praze, Program na školní rok 1945–46*, Praha 1945, s. 28.

²⁶ PNP LA, f. Kovárna František, k. 6, ref. ozn. 5/4/5, poř. č. 167, náčrt řeči k zahájení výuky na ČVUT ze 7. září 1945 přednesené v biografu Orlik.

²⁷ Christiane BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, Praha 2015, s. 196–198; TÁŽ, *Briefe an den toten Freund: Aussiedlung und gesellschaftlicher Umbruch in der tschechischen Nachkriegsliteratur*, in: Steffen Höhne – Udo Lüdger, *Deutsche – Tschechen – Böhmen. Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2010, s. 42.

²⁸ K problematice odsunu viz např.: Ch. BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, s. 142–192; Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*, Praha 2008, s. 309–313; Piotr Maciej MAJEWSKI, *Sudetští Němci 1848–1948, dějiny jednoho nacionalismu*, Brno 2014, s. 402–429; Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha 1991.

²⁹ Dekret prezidenta republiky č. 122/1945 Sb. ze dne 18. října 1945, <<https://www.aspi.sk/products/lawText/1/12027/1/2>> [3. 3. 2025].

³⁰ J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 238.

Krátce po osvobození se na FF UK objevily spekulace o Hegerově podpoře nacismu. Měl se jí dopustit tím, že ve *Svazcích úvah a studií* redigovaných Kovárnou zveřejnil roku 1941 esej *Německý jazyk v Evropě*.³¹ Do případu se v září 1946 vložil i komunistický týdeník *Tvorba* sarkastickou poznámkou, že některé *Svazky* byly „velmi poučné“, co se vztahuje k kultuře a politice týče.³² Kovárna kontroval, že v nich vycházely texty kritické vůči německé politice a kultuře. Konkrétně polemika Václava Černého s rasismem, nebo studie Zdeňka Kalisty o Karlu IV., kterou zabavilo gestapo. Některá čísla vyvolávala po válce pochybnosti, ať už kvůli názvu statě nebo jménu autora. To ale Kovárna nepovažoval za svoji chybu. Nemohl předvídat, že někteří autoři přistoupí na spolupráci s okupačním režimem. Heger mezi ně nepatřil, přestože napsal svou esej „dost neobratně“. A člověk, který ho udal očistné komisi, byl „intrikán“ ochotný podporovat diktaturu.³³

Hegerův „nešťastný“ esej vyvolal spor na schůzi profesorského sboru FF UK v listopadu 1946. Bohuslav Havránek, Ladislav Rieger a Jan Mukařovský jím zdůvodňovali svůj nesouhlas s pověřením Hegera přednáškami z germánské filologie a jmenováním mimořádným profesorem. Argumentovali, že nebyl okupanty donucen ho napsat, a dostal za něj „důtku“ od očistné komise. Havránek četl pasáže, které byly „proniknuty nacistickým duchem“, avšak v zápise nejsou specifikovány. Na Hegerovu stranu se postavili Karel Stloukal, Jan Rypka a Václav Černý. Podle nich byl „dobrým Čechem“, jenž si s nacismem nezadal, a pomáhal Černého rodině v době jeho uvěznění. Po dohodě s Františkem Kovárnou esej vydal, aby předešli zákazu *Svazků*. Profesorský sbor nakonec doporučil Hegerovo jmenování,³⁴ k realizaci už nedošlo.³⁵ Není známo, že by očistná komise prověřovala i Kovárnu.

Po zveřejnění citovaného článku *Čestným lidem* Kovárna nastoupil na nově založenou Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy (PdF UK), kam ho povolal děkan Otakar Chlup. Sdílela spolu s děkanátem a většinou oborů druhé patro měšťánské školy v Korunně na Letné. Řada seminářů a ústavů byla umístěna jinde.³⁶ Třeba pracovníci Ústavu pro výtvarnou výchovu působili v prostorách ČVUT v Dejvicích.³⁷ Zde Kovárna konal pravidelné pětihodinové přednášky a dvouhodinový seminář výtvarné estetiky,³⁸ k nimž později přidal přednášky o výrobě a architektuře, malířství a sochařství.³⁹ Také byl jmenován examínátorem praktické estetiky ve Zkušební komisi pro učitelství na středních školách v Praze na období od května 1945 do konce akademického roku 1947/48.

³¹ František KOVÁRNA, *Čestným lidem*, Svobodné slovo, list Československé strany národně socialistické 2, 18. 9. 1946, s. 3; Ladislav HEGER, *Německý jazyk v Evropě*, Praha 1941.

³² *Narážky pana Františka Kovárny*, *Tvorba*. Týdeník pro politiku a kulturu XV/37, 11. 9. 1946, s. 591.

³³ F. KOVÁRNA, *Čestným lidem*.

³⁴ AUK, f. FF UK, k. 7, i. č. 60, protokoly schůzí profesorského sboru, zápis a koncepty zápisu o schůzi profesorského sboru, 28. 11. 1946; k. 218, i. č. 1454, spisy děkanátu 1946/47, Zápis o schůzi profesorského sboru 28. 11. 1946.

³⁵ AUK, f. FF UK, k. 23, i. č. 271, zaměstnanecký spis Ladislava Hegera.

³⁶ Podrobněji o počátcích PdF UK viz: J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 511–515.

³⁷ AUK, f. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy (dále PdF UK), k. A 1, zasedání profesorského sboru, schůze 17. 10. 1946, zápis a související materiály, nezpracováno.

³⁸ AUK, f. PdF UK, k. A 2, Seznamy pedagogů (profesori a odborní asistenti) s uvedením témat a rozsahu přednášek, zpráva Františka Kovárny o suplování přednášek a seminárních cvičení v zimním semestru akademického roku 1946/47, 27. 1. 1947, nezpracováno.

³⁹ *Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta: seznam přednášek letní semestr 1947*, Praha 1947, s. 2. Tamtéž, *zimní semestr 1947/1948*, s. 5.

Zkoušel studentky a studenty vysokých škol, kteří chtěli vyučovat výtvarnou výchovu na gymnáziích.⁴⁰

Otázku PdF UK Kovárna otevřel na schůzi Ústřední kulturní rady Československé strany národně socialistické (ÚKR ČSNS) v květnu 1947. Konstatoval bez bližšího vysvětlení, že na fakultě panují „neutěšené poměry“.⁴¹ Není však složité odvodit, co měl na mysli. Fakultě chybělo vybavení, panovaly nejasnosti o jejím umístění, měla napjaté vztahy s ostatními fakultami UK a nevěnovala dostatečnou pozornost hrozícímu nedostatku učitelů obecných škol.⁴² Na schůzi ÚKR ČSNS historik František Bauer vyjádřil obavy o kvalitu výuky. Tvrdil, že ji mají zajišťovat způsobilí pedagogové, jejichž „jmenování se snad o něco zdrží“, a nikoli „nekvalitní učitelé najmenování hned.“⁴³

Citovaným prohlášením narážel Kovárnův stranický kolega na složitý proces formování profesorského sboru fakulty. Pověřený děkan Otakar Chlup do něj povolal středoškolské a vysokoškolské pedagogy a přihlížel přitom k jejich odbornosti, zásluhám na zřízení PdF UK a nepochybně i osobním sympatiím. Jednal o nich jak s *Akademickým senátem Univerzity Karlovy* (AS UK), jehož členem byl, tak s *Ministerstvem školství a osvěty* (MŠO). To je v říjnu 1946 pověřilo přednáškami.⁴⁴

Pověřený sbor nebyl plnoprávnou fakultní organizací, nemohl konat kvalifikační řízení. Touto kompetencí disponoval AS UK, který chtěl vytvořit řádný profesorský sbor a zároveň předejít „výtce nějaké méněcennosti“. Nabízely se dvě varianty: Chlupovy jmenovací návrhy rovnou schválit a postoupit MŠO nebo provést standardní kvalifikační řízení. První varianta přicházela v úvahu u Zdeňka Nejedlého, Oldřicha Hykeše, Františka Wollmana a Otakara Chlupa – profesorů, kteří měli přestoupit na PdF UK. AS UK ji nakonec zvolil jen v případě Zdeňka Nejedlého, protože ho pokládal za mimořádnou osobnost. Chlupovo jmenování zatím ponechal otevřené – byl pro novou fakultu nepostradatelný, ale zároveň svým věkem (71 let) překračoval důchodovou hranici. AS UK neakceptoval Chlupův argument, že jmenovací řízení odradí řádné profesory od přestupu. Zřídil komise pro jmenování Oldřicha Hykeše a Františka Wollmanna a spolu s nimi i komise pro jmenování sedmi docentů včetně Kovárny.⁴⁵ Členové AS UK jednali o profesorském sboru PdF UK na dalších schůzích a výsledkem byl návrh jmenovat osmnáct osob profesory předaný na MŠO.⁴⁶

Jmenování se zpozdlilo, nejspíš kvůli kritické diskusi o pedagogických fakultách na univerzitní půdě i v denním tisku v letech 1946–1947. Podle rektora Palackého univerzity v Olomouci Josefa Ludvíka Fischera bylo fungování těchto fakult kontraproduktivní, protože zde v menším měřítku vznikaly fakulty filozofické a přírodovědecké. A navíc na PdF

⁴⁰ LA PNP, f. Kovárna František, k. 1, ref. ozn. 1/1//21, doklady o jmenování Františka Kovárny členem Zkušební komise pro učitelství na středních školách v Praze, 8. 8. 1945 a 16. 4. 1946.

⁴¹ NA, f. Česká strana národně socialistická (dále ČSNS), k. 139, Prezidiální spisy komise II 114, Zápis o prvé schůzi předsednictva Ústřední kulturní rady čs. strany národně socialistické, konané dne 13. května 1947.

⁴² B. ZILYNSKÁ, *Fond „Pedagogická fakulta“*, s. 277.

⁴³ NA, f. ČSNS, k. 139, Prezidiální spisy komise II 114, Zápis o prvé schůzi předsednictva Ústřední kulturní rady čs. strany národně socialistické, konané dne 13. května 1947.

⁴⁴ B. ZILYNSKÁ, *Fond „Pedagogická fakulta“*, s. 276–280.

⁴⁵ AUK, f. Akademický senát Univerzity Karlovy 1882–1953 (dále AS UK), k. 45, i. č. 664, sign. B 6/61, Protokoly ze zasedání AS, Protokol ze zasedání, 8. 11. 1946; B. ZILYNSKÁ, *Fond „Pedagogická fakulta“*, s. 281; J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 515.

⁴⁶ B. ZILYNSKÁ, *Fond „Pedagogická fakulta“*, s. 283.

scházeli kvalitní pedagogové, což snižovalo úroveň nejen odborné průpravy.⁴⁷ Fischerův postoj vyvolal nesouhlas pověřeného sboru PdF UK,⁴⁸ u rektorské rady se dočkal porozumění a podpory. Rada zastávala názor, že by se jmenování osmnácti profesorů PdF UK mělo pozdržet.⁴⁹ Nakonec k němu došlo až 3. září 1947, kdy prezident Beneš jmenoval deset mimořádných a šest řádných profesorů. Jedním ze šestice byl František Kovárna.⁵⁰

Zajímavé je, že Kovárnovo jmenování se rozchází se závěry, které prezentovala komise složená z profesorů Jana Mukařovského, Josefa Krále a Josefa Cibulky na zasedání AS UK 18. prosince 1946. Konstatovala, že Kovárna vydal práce z oblasti výtvarné a literární kritiky, řadu monografií o výtvarných umělcích, přispíval do Ottova slovníku naučného a redigoval *Svazky úvah a studií*. Za tuto „všestrannou odbornou činnost“ ho navrhla jmenovat mimořádným profesorem estetiky.⁵¹ Kdo a proč se postaral o to, že se Kovárna nakonec stal řádným profesorem, není z jeho osobního spisu, ani dalších materiálů patrné.⁵²

Kovárna v náčrtu řeči k zahájení výuky na ČVUT zmínil znárodnění klíčových hospodářských odvětví.⁵³ Šlo o proces, který realizovaly i vlády zemí západní Evropy. Byl důležitým aspektem československé „lidové demokracie“. Ta byla chápána buď jako přechodný systém, v budoucnu nahrazený socialismem, nebo jako prosazování vlády jedné strany po únoru 1948.⁵⁴ Slovy historika Jiřího Kociána šlo o „uzavřenou pluralitu“ šesti politických stran – Komunistické strany Československa (KSČ), sociální demokracie, Československé strany národně socialistické (ČSNS), Československé strany lidové (ČSL), na Slovensku Komunistické strany Slovenska (KSS) a Demokratické strany (DS).⁵⁵ Agrárníci, národní demokraté a představitelé Živnostenské strany a Hlinkovy slovenské ľudové strany (HSLĽS) byli obviněni z kolaborace a nesměli po válce obnovit činnost.⁵⁶

Šestice stran tvořila *Národní frontu Čechů a Slováků* (NF), mocenskou základnu mimo parlament a nezávislou kontrolu. Její rozhodnutí měla podobu dohod závazných jak pro členy, tak pro všechny ostatní orgány státní správy.⁵⁷ Strany si od ní slibovaly pružné politické rozhodování bez velkých zdržení, která provázela vyjednávání skupinových zájmů v prvorepublikové politice. Dosahování konsenzu znesnadňovala skutečnost, že jí připisovaly rozdílné, vzájemně si odporující role. Zatímco národní socialisté, lidovci a sociální demokraté ji vnímali jako prostor spolupráce založené na principu rovnosti, komunisté

⁴⁷ Josef Ludvík FISCHER, *Komedie plná omylů*, Svobodné slovo. List sdružení kulturních organizací 2/397, 28. 12. 1946, s. 1.

⁴⁸ AUK, f. PdF UK, k. A 1, Zasedání profesorského sboru, Akademický rok 1946–1947, mimořádná schůze 3. 1. 1947, zápis a související materiály, nezpracováno.

⁴⁹ Tamtéž, Zápis o poradě pověřeného sboru, 7. 2. 1947, nezpracováno.

⁵⁰ NA, f. Ministerstvo školství a kultury (dále MŠK), k. 93, osobní spis Františka Kovárny 1932–1950, jmenování řádným profesorem PdF UK pro obor estetiky, 3. 9. 1947; J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 515.

⁵¹ AUK, f. AS UK, k. 45, i. č. 664, sign. B 6/61, Protokoly ze zasedání AS, Protokol ze zasedání, 18. 12. 1946. NA, f. MŠK, k. 93, osobní spis Františka Kovárny 1932–1950, Zpráva a návrh komise pro jmenování Františka Kovárny mimořádným profesorem estetiky.

⁵² AUK, f. AS UK, k. 45, i. č. 664, sign. B 6/61, Protokoly ze zasedání AS: 31. 1. 1947, 18. 4. 1947, 20. 5. 1947, 3. 6. 1947, 27. 6. 1947; NA, f. MŠK, k. 93, osobní spis Františka Kovárny 1932–1950.

⁵³ PNP LA, f. Kovárna František, k. 6, ref. ozn. 5/4/5, poř. č. 167, náčrt řeči k zahájení výuky na ČVUT ze 7. září 1945 přednesené v biografu Orlik.

⁵⁴ Ch. BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, s. 83.

⁵⁵ J. KOCIÁN, *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948*, s. 74.

⁵⁶ Košický vládní program: <https://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdft> [28. 5. 2025]; Ch. BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, s. 41.

⁵⁷ J. KOCIÁN, *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948*, s. 74.

chtěli dosáhnout mocenského monopolu, což se jim nakonec podařilo. O tomto záměru až do ledna 1947 nemluvili a vystupovali formálně jako obhájci demokratického pořádku.⁵⁸

Výrazem „uzavřené plurality“ byl zákaz řady prvorepublikových politických stran. Vládnoucí představitelé prezentovali rozmanitá pojetí socialismu, ale současně s nedůvěrou nahlíželi na každého, kdo *Národní frontu* zpochybňoval. Vratislav Bušek, předák národních socialistů a blízký Kovárnův spolupracovník, se vyjádřil, že povolené politické strany adekvátně hájí zájmy „slušného občana“. Ze společnosti vylučoval ty, kteří se s NF coby svým reprezentantem neztotožnili,⁵⁹ což odporovalo oficiálním ujištěním ČSNS o budování „spravedlivého“ systému pro všechny společenské vrstvy.

Ve veřejném prostoru docházelo k tabuizaci určitých témat a skandalizaci těch, kteří se je odvážili otevřít. Když na podzim 1945 lidovečtí představitelé Pavel Tigrid, Bohdan Chudoba, Helena Koželuhová a Ivo Ducháček v *Obzorech* kritizovali zacházení Čechů s Němci během odsunu, vyhrožoval jim ministr informací Václav Kopecký trestním stíháním a zákazem periodika. Aby ho zastavil, 26. října 1945 vydal nařízení, podle něž musely mít všechny tiskové organizace nová povolení. Rozhlasem sdělil o měsíc a půl později, že *Obzory* vycházejí ilegálně a „podrývají jednotu Národní fronty“. Případ skončil „pouze“ důrazným vládním varováním redakci časopisu, který nakonec povolení dostal s podmínkou řídit se „směrnicemi vládního programu košického“. Ve sporu se odrážel problém, jak vykládat a uplatňovat svobodu tisku v „lidové demokracii“. Režimu, v němž byl imanentní nejen spor o demokratické principy jako takové, ale i možnost, že jeden z politických aktérů získá mocenskou převahu.⁶⁰

Rozhodnutí zapojit se do politiky Kovárna zdůvodnil v úvodu své knížky *O kulturu v socialismu*. Nechtěl být akademikem mimo tuto společenskou oblast a vzdát se tak možnosti ovlivnit, jak bude naloženo s výsledky jeho odborné práce.⁶¹ Vstoupil do ČSNS, stal se členem ústředního výkonného výboru (dohlížejícího na parlamentní a vládní představitele strany) a účastnil se kulturních akcí na různých místech republiky.⁶² V srpnu 1946 přednášel na II. sjezdu osvětových, školských a tělovýchovných pracovníků v Luhačovicích a v lednu 1947 přijal nabídku Okresního výkonného výboru ČSNS v Litomyšli vystoupit na kurzu o programu a ideologii strany. Krátce nato hovořil v Brně k účastníkům přednáškového cyklu *Čs. strana národně socialistická studentstvu* a nechyběl ani na XIV. sjezdu, konaném u příležitosti 50. výročí založení strany.⁶³

Obsah vystoupení Kovárna zveřejňoval knižně nebo ve stranickém tisku. Mluvil o zásahu sovětských politiků do kulturní sféry v srpnu 1946,⁶⁴ kdy z rozhodnutí ÚV KSSS byl

⁵⁸ Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 25–28; A. CATALANO, *Rudá záře nad literaturou*, s. 47.

⁵⁹ Ch. BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, s. 41–43, 94.

⁶⁰ Tamtéž, s. 147–156; K. KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, s. 27.

⁶¹ František KOVÁRNA, *O kulturu v socialismu*, Praha 1946, s. 11–12.

⁶² NA, f. ČSNS, k. 502, političtí pracovníci III, životopis Františka Kovárny napsaný Bohuslavem Broukem; J. KOCIÁN, *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948*, s. 48; Jiří KOUKAL – Martina FLEKAČOVÁ (edd.), *Uměleckohistorické texty z pozůstalosti Františka Kovárny*, Praha 2013, s. 170.

⁶³ NA, f. ČSNS, k. 105, Kulturní rada – korespondence ze třetího čtvrtletí, 1946, brožura II. sjezd osvětových, školských a tělovýchovných pracovníků Československé strany národně socialistické v Luhačovicích; k. 139, činnost kulturních komisí strany, 1947, sdělení Zemského sekretariátu ČSNS pro Moravu, leden a únor 1947; dopis Františku Kovárnovi, 15. 1. 1947; program Ideového kurzu ČSNS v Litomyšli, 6. 1. 1947; seznam přednášek a přednášejících cyklu *Čs. strana národně socialistická studentstvu*.

⁶⁴ František KOVÁRNA, *Kultura a politika*, Svobodné slovo, list Československé strany národně socialistické 2, 8. 9. 1946, s. 1–2.

zastaven časopis *Leningrad*, vyměnění členové redakce *Zvezdy* a spuštěna ostrá mediální kampaň proti spisovatelům Michailu Zoščenkovi a Anně Achmatovové. Rozhodnutí našlo zastánce mezi československými komunisty, kteří bezvýhradně hájili právo strany zasahovat do všech společenských oblastí, a oponenty naopak v řadách nekomunistických stran.⁶⁵

Kovárna poukazoval, že silná náklonnost k SSSR, jakkoli legitimní, nesmí přerůst v nekritický postoj. Jeho nositel nadšeně mluví o lidstvu, ale neváhá ublížit konkrétnímu člověku. Nejde ignorovat skutečnost, že Československo a SSSR procházejí jedinečným vývojem, a vztahy mezi kulturou a politikou v nich proto nemohou být stejné. Českoslovenští kulturní činitelé se nemají vracet k „nesprávné politické lhostejnosti z první republiky“. Je v pořádku, pokud se angažují v politických stranách. Nesmějí však ztrácet schopnost zůstat „nad“ nimi a být „vědomím a svědomím“ politiky. Kdyby spisovatelé, vědci a umělci uznali nadřazenost politiků a „neomylnost jejich dogmat“, upadli by do „nového poddanství“ a „zradili socialismus“. Ten Kovárna definuje jako „společnost svobodných a osobně zodpovědných lidí“ majících na paměti, že odpovědnost nelze delegovat na organizace. Řeší problémy nenásilně, bez fanatismu, garantují individuální práva a zasazují se o to, aby kultura a vzdělanost byly dostupné každému zájemci jak v Praze, tak ve vzdálených regionech, zejména v pohraničí. Socialismus nelze vykládat pouze podle Marxe a marxistů, kteří vystoupili s účinnou kritikou společenské nerovnosti. Opomíjeli však význam nejen národa, ale i kultury a mravnosti, které jsou pro nový řád nepostradatelné. Kovárnův výklad nabývá utopických rysů tam, kde hovoří o výchově „nového a lepšího člověka“. Takového, který sice nestrádá, ale zároveň se dokáže díky (nespecifikovanému) „vnitřnímu uspokojení“ oprostit od rostoucích materiálních potřeb a touhy po zisku.⁶⁶

Kovárnovy názory zapadaly do rámce poválečných debat, v němž bylo prosazení socialismu pokládáno za danost. Se spolustraníky sdílel důraz na práva jednotlivce, na něž se ovšem vážou i povinnosti vůči kolektivu, a také distanci vůči marxismu. V očích Vratislava Buška a Otakara Machotky marxismus nebyl vědecký a svým důrazem na plánování a „německým“ nedostatkem pochopení pro jednotlivce odporoval „českému národnímu charakteru“.⁶⁷ V referátu na XIV. valném sjezdu ČSNS Kovárna prohlásil, že marxismus představuje jeden z nástrojů k hledání pravdy, nikoli však pravdu samotnou.⁶⁸

Předmětem Kovárnovy kritiky se stal i *Syndikát českých spisovatelů*. Příčila se mu nejen skutečnost, že se jeho vedení zmocnila komunistická frakce v čele s Janem Drdou, ale také představa, že si tato organizace přisvojí právo mluvit za jednotlivce nebo bude manipulovat s jeho svědomím.⁶⁹ Kovárna odmítal, aby se Syndikát stal nástrojem ovládaným vrcholnými státními organizacemi. Dle básníka Ivana Jelínka se k tomu vyjádřil počátkem roku 1947 na schůzi, projednávající nové stanovy. Po přečtení paragrafu, že Syndikát splní veškeré úkoly zadané ministerstvy školství a informací, si vzal slovo. Zeptal se přítomných, zda se

⁶⁵ A. CATALANO, *Rudá záře nad literaturou*, s. 59–61.

⁶⁶ F. KOVÁRNA, *Kultura a politika*, s. 1–2; též, *Socialismus a národní kultura*, s. 7, 25; LA PNP, f. Kovárna František, k. 15, ref. ozn. 8/2//1, výstřižky článků z různých periodik týkající se F. Kovárny, výstřižek článku docent F. Kovárna v Teplicích.

⁶⁷ Ch. BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, s. 96–99.

⁶⁸ NA, f. ČSNS, k. 125, zápis o schůzi kulturní a vzdělávací sekce XIV. valného sjezdu ČSNS, 1. 3. 1947.

⁶⁹ F. KOVÁRNA, *Kultura a politika*, s. 1; Milan DRÁPALA, *Na ztracené vartě Západu*, Praha 2000, s. 549.

předem vzdávají jakýchkoli námitek a možnosti sami rozhodovat. Vzbudil v nich odvahu říct vlastní názor a přispěl k tomu, že paragraf byl zamítnut.⁷⁰

Kovárnova stranická vystoupení zaznamenala rozdílný ohlas. Dle představitelů Okresního výboru ČSNS v Olomouci předvedl „skvělý“ příklad „školy politického myšlení“. Zaujal posluchače srovnáním programů jednotlivých politických stran a přesvědčivě vyložil, čím se ČSNS liší od sociální demokracie, a že odmítá „diktaturu, zejména diktaturu funkcionářů“.⁷¹ Spolustraníci z Teplic kvitovali s povděkem jeho nápadem zajistit adekvátní kulturní využití obyvatel v pohraničí.⁷²

Literární kritik a představitel KSČ Ladislav Štoll tvrdil, že Kovárna nepřímou odrazu je kulturní činitele od podpory komunistů. Vybízí je k politické netečnosti, za níž skrývá pocit vlastní nadřazenosti a egoismus, a k tvorbě děl nemajících co do činění s hledáním důstojného života a štěstí. Proti takovýmto dílům musí politik zasahovat, je to jeho „svatou povinností [...] jak ji chápal i jeden z největších českých politiků Tomáš G. Masaryk, jak ji chápou i politické sovětské země“. Jako redaktor týdeníku *Tvorba* odmítl Štoll v roce 1937 otisknout pesimisticky vyznávající básně Kamila Bednáře s odůvodněním, že pesimismus, který je politikum, nesdíleli čtenáři, ani dělníci. Kovárnovi vytýkal, že o tři roky později zveřejnil Bednářovo *Slovo k mladým*, které líčí mladou generaci v chmurných barvách.⁷³

„Osobní šťouchance“ si Kovárna nenechal líbit. Uvedl, že mu Štoll neporozuměl a mylně ho vydával za obhájce kulturní výlučnosti a apolitických postojů. Přitom šlo Kovárnovi hlavně o kulturu nezávislou na „profesionální politice“, takovou, kterou garantuje zákon, a která překračuje hranice „jedné strany“. Se Štollem se shodoval v tom, že úsilí o tuto nezávislost je věcí bytostně politickou. Jejich názory se ale rozcházeły, pokud šlo o intervence politika do kultury. Dle Kovárny měl politik právo kulturního činitele kritizovat, nesměl mu ale nařizovat, co a jak bude tvořit, ani ho skandalizovat nebo umlčovat. Šlo o dva odlišné zásahy. Tento rozdíl však pro Štolla „neexistoval“. Štoll přisuzoval Masarykovi „zásahy mocipána, který dává rozkaz a příkaz“, a tím jeho osobnost „skreslil“ [sic].⁷⁴

Navzdory výrazným neshodám si Kovárna Štolla vážil a označoval ho „dobrým přítelem z mládí“,⁷⁵ s nímž polemizoval v *Signálu* – časopisu, který vznikl jako publikační platforma skupiny D-blok Jiřího Frejky v roce 1928. O určité ochotě se dorozumět svědčí, že se oba stali členy *Kulturní jednoty*. Tato organizace byla založena v dubnu 1947 se záměrem spojoval lidi různého myšlení bez ohledu na jejich stranickou příslušnost a vytvářet prostor svobodné kultury. Člověk v něm rozvíjí tvůrčí schopnosti, ale zároveň má schopnost sebekázně a smysl pro povinnost.⁷⁶

Polemika se Štollem odráží Kovárnovy obavy z neomezené vlády komunistů. Byly oprávněné, jak následně potvrdily zlomové události let 1947–1948, které skončily

⁷⁰ NA, f. Archiv Huberta Ripky, k. 334 sign. ÚSD 26_818b, Vzpomínka Ivana Jelínka na Františka Kovárnu, 1. 6. 1953.

⁷¹ LA PNP, f. Kovárna František, k. 15, ref. ozn. 8/2//1, výstřižky článků z různých periodik týkající se F. Kovárny, výstřižek článku *Správná politická výchova v Olomouci*. K úspěšné přednášce doc. Dr. Kovárny.

⁷² Tamtéž, výstřižek článku docent F. Kovárna v Teplicích.

⁷³ Ladislav ŠTOLL, *Zápas o nové české myšlení. Úvahy a polemiky*, Praha 1947, s. 98–104; Kamil BEDNÁŘ, *Slovo k mladým*, Praha 1940.

⁷⁴ F. KOVÁRNA, *O kulturu v socialismu*, s. 69–73.

⁷⁵ Tamtéž, s. 69.

⁷⁶ Jan Blahoslav KOZÁK – František KOVÁRNA – Ladislav ŠTOLL, *Kulturní jednota a její program. Projevy pronesené na ustavující valné hromadě „Kulturní jednoty“ v Domě umělců dne 27. dubna 1947*, Praha 1947, s. 8, 15–16, 40–42.

„vítězným únorem“. Pro podrobný popis bezprostředně předcházejících událostí není v této studii prostor,⁷⁷ tedy jen stručně. Po odmítnutí Marshallova plánu hospodářské pomoci Sovětským svazem a zeměmi střední i východní Evropy se prudce zhoršovaly vztahy mezi československými vládnoucími stranami. Měly potíže se na čemkoli shodnout a vzájemně se obviňovaly z porušování principů NF. Projevem jejich odcizování bylo, že bojovaly v různých tematických okruzích. Zatímco KSČ se zabývala sociální problematikou a hospodářským vývojem, lidovci a národní socialisté kritizovali snahy komunistů o mocenský monopol a jednání policejního aparátu. Nezaznamenali však žádný ohlas, a proto mohli stěží ovlivnit krizové dění.⁷⁸ Nekomunistické strany trpěly organizačními nedostatky a nejednotou, což je limitovalo v jejich odporu proti bezskrupulózním mocenským snahám dobře organizované KSČ. Od podání demise 20. února 1948 si slibovaly pád vlády a ústup komunistů při tvorbě nové vlády, popřípadě vypsání předčasných voleb, v nichž by posílily své pozice. K prosazení svých snah však nevytvořily žádnou fungující organizaci, absentovala i záložní varianta pro případ neúspěchu.⁷⁹ KSČ interpretovala jejich jednání jako pokus narušit stávající právní řád a postavila se do role jeho obhájce. Postupně ovládla média i veřejný prostor a zorganizovala všechny významné akce – demonstrace, otevřené dopisy prezidentovi apod. Politické strany odstoupivších ministrů se stále více vytrácely.⁸⁰ Podobnou nepřipravenost a nedostatek prozíravosti projevil dle slov poúnorového exulanta Petra Hrubého i Kovárna. Hrubý si ho vážil jako jednoho z „nejstatečnějších obhájců demokratických práv v zemích satelizovaných Sovětským svazem“. O to víc ho Kovárna zklamal chováním za únorové krize. Tvrdil, že k převzetí moci komunisty nedojde, že prezident Beneš nic takového nedopustí a že českoslovenští občané nebudou následovat „takového demagoga“, jakým je Gottwald.⁸¹

Komunisté perzekvovali své oponenty s využitím *Akčních výborů národní fronty* (AV NF). Výbory působily na jednotlivých fakultách (i v dalších institucích) a vylučovaly studenty i pedagogy bez ohledu na platnou legislativu a předpisy UK.⁸² Se souhlasem zmocněnce AV NF v MŠO pro vysoké školy Františkem Lónem zprostil AV NF na FF UK 28. února 1948 Kovárnu funkce docenta do doby, než bude jeho případ přezkoumán. 10. března potvrdil jeho vyhazov za „řadu projevů obhajujících zrádnou politiku nár[odně] soc[ialistické] strany na kulturních a jiných úsecích“ a za „provokativní článek“ obhajující „zrádce“ Nikolu Petkova,⁸³ nekomunistického politika a oponenta sovětizace Bulharska, odsouzeného k trestu smrti a přes protesty mezinárodní veřejnosti popraveného v září 1947.⁸⁴

⁷⁷ K únorovému převratu např.: K. KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, s. 93–174; Týž, *Pět kapitol o únoru*, Brno 1997; Ch. BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, s. 315–349; Václav VEBER, *Osudové únorové dny*, Praha 2008.

⁷⁸ Ch. BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, s. 315–317.

⁷⁹ K. KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, s. 96–97, 106–113, 161.

⁸⁰ Ch. BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, s. 334.

⁸¹ Vilém PREČAN (ed.), *Hluboká stopa. Nezávislá revue Skutečnost 1949–1953*, Praha 2008, s. XX.

⁸² Alena SOJKOVÁ, *Personální očista na československých vysokých školách po roce 1945 se zaměřením na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze*, Právněhistorické studie 2/45, 2016, s. 253–272, zde s. 256.

⁸³ AUK, f. FF UK, k. 218a, i. č. 1455, spisy děkanátu 1947/48, Sdělení zmocněnce Akčního výboru Národní fronty v Ministerstvu školství a osvěty pro vysoké školy Františka Lóna, 28. 2. 1948, a vyhláška děkana, 5. 3. 1948; Návrh Akčního výboru Národní fronty na FF UK na úpravu poměrů na fakultě, 28. 2. 1948; opis usnesení AVNF na FF UK, 10. 3. 1948; Seznam profesorů, zaměstnanců a studentů, kteří byli potrestáni očistnou komisí při AV NF na FF UK, duben 1948; Josef PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, Praha 2015, s. 86.

⁸⁴ Miroslav TEJCHMAN, *Balkán ve 20. století*, Praha 2017, s. 217–219.

Kovárna posuzoval Petkovův případ z morálně-politických pozic. Považoval za nepřijatelné, že byl někdo popraven kvůli nesouhlasu s vládou, ale i to, aby měl „*jeden člověk právo nad životem druhého*.“ Připojil další „provokativní“ pasáže. Podle nejmenovaného komunisty se neměl co vyjadřovat k Petkovovu případu, když roku 1931 mlčel ke stělbě četnictva do dělníků v Duchcově. Obě události připadaly Kovárnovi nesouměřitelné. Zato si dovilil srovnat Petkovův případ s případem komunistických lídrů za první republiky. Žádný z nich, ačkoli „*hlásali autonomii sudetských Němců i Slovenska až do odtržení*“, [...] „*neskončil na popravišti, ale dočkali se chvíle, kdy sedí na vládních křeslech. Tam, kde je chceme mít i my, kdo jinak nesouhlasíme se všemi jejich způsoby a zejména s jejich pojetím demokracie*.“⁸⁵

Příčiněním AV NF ztratil Kovárna možnost přednášet i na PdF UK. Tuto ztrátu symbolicky ilustrují seznamy přednášek, které si studenti zapisovali na letní semestr 1948 několik dní před komunistickým převratem. V řadě z nich bylo Kovárnovo jméno dodatečně škrtnuto a nahrazeno jménem jiného přednášejícího.⁸⁶ Byl vyloučen rovněž ze *Syndikátu českých spisovatelů*. Dle básníka Ivana Jelínka mu předseda Jan Drda sdělil, že tento verdikt může ještě změnit. Stačilo projevit kajícínost a odvolat „své bludy“.⁸⁷ Místo toho – jak napsal jeho kamarád Václav Černý – Kovárna akceptoval vyloučení jako „nutnost“ a „nevyhnutelný osud poraženého“. Chtěl tak od sebe odvrátit pozornost a připravit se na útěk do ciziny.⁸⁸

Exulantem

Začátkem května 1948 děkan FF UK Kozák poslal Kovárnovi dopis, že se pokoušel přimět členy Akčního výboru k přehodnocení jejich verdiktu. Věřil v dobrý výsledek a možnost Kovárnova návratu k pedagogické činnosti. Proto zpočátku vůbec nevěřil informacím o jeho útěku do zahraničí. Domníval se, že jde o mýlku a že jen pobývá mimo Prahu v Bezmří.⁸⁹

Informace o útěku byla pravdivá. Podle svědectví Ivo Maršáka překročil Kovárna s rodinou železnou oponu, „*několik kilometrů bez obyvatel, miny, mašinkvěry atd.*“ v noci 11. dubna 1948 s pomocí „profesionálních průvodců“.⁹⁰ Dne 17. dubna dorazili do uprchlického tábora v Řezně, jak potvrzuje Lavičkův seznam. Neuvádí však, kdy a kam se přesunuli.⁹¹ Z dalších zdrojů lze vyvodit, že od jara do podzimu 1948 se Kovárnovi pohybovali mezi uprchlickými tábory v americké a francouzské okupační zóně Německa. Na schůzce zástupců českých uprchlíků konané 21. dubna v Dieburgu v Hesensku byl Kovárna zvolen delegátem *Československého demokratického výboru pro uprchlíky (Czechoslovakian*

⁸⁵ LA PNP, f. Kovárna František, k. 15, ref. ozn. 8/1//11, výstřižky vlastních prací, 1947, výstřižek článku Osud Nikolaj Petkova a socialismus.

⁸⁶ AUK, f. PdF UK, k. A 3, ref. ozn. 1/1/9/1/4/6, Propuštění profesorů ze služeb Univerzity Karlovy (František Kovárna, Stanislav Velinský, Tomáš Trnka); Katalog posluchačů fakulty pedagogické, letní semestr 1948, písm. R-Š.

⁸⁷ NA, f. Archiv Huberta Ripky, karton 334 sign. ÚSD 26_818b, Vzpomínka Ivana Jelínka na Františka Kovárnu, 19. 5. 1953.

⁸⁸ Václav ČERNÝ, *Paměti 1945–1972*, Brno 1992, s. 197.

⁸⁹ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_013, Dopis Jana Blahoslava Kozáka Františku Kovárnovi, 3. 5. 1948, sken 73.

⁹⁰ Citováno dle: J. KOUKAL, *Profesor František Kovárna*, s. 31.

⁹¹ B. ČELOVSKÝ, *Uprchlíci po „vítězném únoru“*, s. 128.

Democratic Refugee Committee).⁹² Podle StB pobýval rovněž v uprchlickém táboře Burg im Dill-Kreis,⁹³ kde se s ním a dalšími předúnorovými politiky setkal Mojmír Povolný. Navzdory existenčním starostem, dokázali zorganizovat různé přednášky a debaty. Věnovali se politickým otázkám, minulosti českého národa a v neposlední řadě úkolům rodícího se exilu.⁹⁴ Dne 6. července 1948 Kovárna hovořil o odkazu Jana Husa a věrozvěstů Cyrila a Metoděje ve francouzském uprchlickém táboře Noisy-le-Sec.⁹⁵ Na podzim 1948 sídlil v Paříži, jak vyplývá z exilového periodika *Svobodný zítřek*.⁹⁶ Přijal nabídku Vladislava Brdlika, aby přednášel studentům *Masarykovy univerzitní koleje československých studentů v exilu*.⁹⁷ Další pedagogické působíště našel v táboře Valka u Norimberka.⁹⁸

Státní bezpečnost zajímaly plány exulantů proti novému režimu. Při pokusu o návrat do americké okupační zóny Německa chytila 18. května 1948 obuvníka Karla Ševčíka a úředníka Jiřího Červenku, kteří prokazatelně pobývali v Řezně.⁹⁹ Výsledky zjistila, jak se tam dostali, a že tam s nimi pobývali předúnoroví politici, vysokoškolští pedagogové i představitelé partyzánského hnutí. Vyslýchání uvedli někdejšího lidoveckého poslance Bohumíra Bunžu, nebo moravského partyzána Josefa Vávru „Staříka“. Druhý jmenovaný sdělil, že Červenkovy partyzánské aktivity z válečných časů zpochybňoval komunistický funkcionář a vedoucí partyzánského oddělení ÚV KSČ Augustin Schramm.¹⁰⁰

27. května 1948 byl Schramm před sedmou hodinou ráno v místě svého bydliště zastřelen, což se stalo záminkou k usilovnému policejnímu pátrání. Příslušníci Oblastní úřadovny StB a Oblastní kriminální úřadovny v Praze předpokládali, že hlavním motivem vraždy byla nenávisť bývalých partyzánů vůči němu a řadu jich pozatýkali. Jejich výsledky zjistili, že v případě figuruje kulturní referent mládeže ČSNS Pražského kraje Miloslav Choc. Byl dopaden v Olomouci 2. června a již při převozu do Prahy se prý kriminalistům přiznal, že vraždu spáchal na pokyn Vávry „Staříka“. Uvedl také, že se v Řezně setkal s Františkem Kovárnou. Kovárna byl zahrnut do trestního oznámení, které příslušníci Oblastní úřadovny StB v Praze podali 19. července na 132 lidí. Státní prokuratura v Praze obžalovala „jenom“ 83 lidí, následovalo 5 procesů: Miloslav Choc a spol., Leopold Hamal a spol., Zdeněk Boček a spol., Karel Kukul a spol. a František Klein a spol.¹⁰¹

⁹² *Bericht von Barbara G. Bentley über eine am 21. April in Dieburg (Hessen) abgehaltene Versammlung zur Gründung des Czech Refugee Emergency Relief Committee*, in: Rolland J. Hoffmann, Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands, Praha 1996, s. 123–126.

⁹³ ABS, f. Mapy zpráv zpracované Studijním ústavem MV (f. Z), sign. Z-7-21, výpis z archivních materiálů Františka Kovárny, 19. 5. 1962, sken 65.

⁹⁴ Mojmír Povolný, *Má cesta dvacátým stoletím*, Brno 2001, s. 31–32.

⁹⁵ LP, Zpravodaj československé emigrace č. 9, 18. 5. 1949, *Rok odbojové činnosti v Paříži*, s. 5.

⁹⁶ LP, *Svobodný zítřek* č. 1, 22. 9. 1948, s. 1.

⁹⁷ M. NEKOLA, *Na cestě za svobodou*, s. 41–45; J. PEJSKAR, *Poslední pocta*, II, s. 105.

⁹⁸ PNP LA, f. Kovárna František, k. 15, ref. ozn. 10/1, článek Miroslava Čapka s názvem *Exil nebo emigrace*, s. 1–9, zde s. 6.

⁹⁹ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_005, výslechový protokol sepsaný s Miloslavem Chocem, 2. a 3. 6. 1948, skeny 26–47; Ivo PEJČOCH – Prokop TOMEK, *Agenti-chodci na popravišti. Kurýři západní zpravodajských služeb, popravení v letech 1949–1958*. Cheb 2010, s. 152; B. ČELOVSKÝ, *Uprchlíci po „vítězném únoru“*, s. 62, 101, 219.

¹⁰⁰ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_005, výslechové protokoly sepsané s Jiřím Červenkou a Karlem Ševčíkem 24. a 25. května 1948, skeny 237–248, 268–273.

¹⁰¹ I. PEJČOCH – P. TOMEK, *Agenti-chodci na popravišti*, s. 158; P. TOMEK, *Mýty a pravda o atentátu na majora Augustina Schramma*, s. 65; ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_003, Trestní oznámení Oblastní úřadovny StB v Praze, 19. 7. 1948, skeny 5–25.

Pro účely této studie je klíčový pouze proces Choc a spol. vedený přímo s exulanty. Byli uváděni i v pozdějších kauzách jako iniciátoři protirežimních aktivit, již ale nebyli přímo žalováni a souzeni.¹⁰² Závěry policejních a justičních orgánů vyzněly tvrdě a nekompromisně – František Kovárna a dalších čtrnáct obžalovaných vytvořili v Řezně *Český komitét*, který údajně připravoval ozbrojené povstání v ČSR a vraždy předních komunistických funkcionářů. Na jeho popud se do ČSR vrátil Miloslav Choc a zastřelil Schramma. Členové *komitétu* navíc vyrazili západním zpravodajským službám informace, které měly charakter státního tajemství.¹⁰³

V hlavním přelíčení konaném 3. až 25. listopadu 1948 Státní soud v Praze uznal Františka Kovárnu v nepřítomnosti vinným z úkladů, vojenské zrazy, spoluviny na zjednané vraždě a spoluviny na nedokonané vraždě zjednané dle zákona č. 50/1923 Sb. Na ochranu republiky¹⁰⁴ a odsoudil ho k trestu smrti. Kauza symbolicky zasahovala i do univerzitního prostředí, jak dokládá skutečnost, že pracovník UK nalepil znění rozsudku do matriky doktorů.¹⁰⁵ Státní soud v Praze vyřkl stejný ortel nad nepřítomnými předúnorovými politiky Štěpánem Bendou, Bohumírem Bunžou, Vratislavem Buškem a partyzánem Vávrou „Štáříkem“ a též nad dvěma obžalovanými v soudní vazbě – technickým úředníkem Slavojem Šádkem a Miloslavem Chocem. Dále padly tresty odnětí svobody na doživotí a na dobu od osmnácti do třiceti let.¹⁰⁶

Historikové se v hodnocení této kauzy, respektive role Miloslava Choce rozcházejí. Podle Karla Kaplana nejsou důkazy, že by Choc Schramma zavraždil. StB ho násilím přinutila k doznání, které před soudem odvolal. Odvolání přišlo vniveč a Choc byl v únoru 1949 popraven.¹⁰⁷ Prokop Tomek, Ivo Pejčoch a Petr Mallota dospěli k odlišným závěrům. Tomek a Pejčoch poukazují, že vyšetřování vedla kromě StB i kriminální policie a do výslechového protokolu pořízeného v den zatčení Choc popsal kriminalistům neobvyklý způsob otevírání dveří Schrammova bytu. Protokol je zajímavý svojí spontánností a absencí kostřbatých ideologických frází, které násilníci vyšetřovatelé StB vkládali vyslýchaným do úst. Při rekonstrukci vraždy Choc ihned našel dveře Schrammova bytu, snadno se v něm zorientoval a bez váhání popsal situaci, jak se dle stop odehrála. Další expertizou kriminalisté zjistili, že zbraně zabavené Chocovi byly při vraždě použity. Ve snaze zachránit si život Choc vypověděl, že vraždu spáchal Václav Bauer, s nímž předtím pobýval v Řezně. Bauer se však nevyskytuje v Lavičkově seznamu a absurdně působí i Chocovo tvrzení, že mu na místo činu donesl zbraně, a po vraždě si je od něj vzal zpátky. Před únorovým převratem se Choc dopouštěl podvodů, zneužíval své postavení a v roce 1946 prokazatelně zabil civilistu. Důkazy, nepřesvědčivá obhajoba a osobnostní profil svědčí pro to, že Choc Schramma

¹⁰² Karel KAPLAN – Pavel PALEČEK, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2001, s. 57–58.

¹⁰³ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_004, Rozsudek Státního soudu v Praze (sp. zn. OR I 1/48), 25. 11. 1948, sken 293–354.

¹⁰⁴ Znění zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. viz: <<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky>> [17. 8. 2025].

¹⁰⁵ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, inventární číslo 8, Matrika doktorů Univerzity Karlovy VIII, s. 3406. Dostupné na webu Studenti pražských univerzit 1882–1945. Viz: <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1513001005202135/10/?lang=cs>> [18. 8. 2025].

¹⁰⁶ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_004, Rozsudek Státního soudu v Praze (sp. zn. OR I 1/48), 25. 11. 1948, sken 293–354.

¹⁰⁷ K. KAPLAN – P. PALEČEK, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, s. 58.

zabil.¹⁰⁸ Také dle Malloty Choc uvedl při rekonstrukci vraždy informace, které by neznal, pokud by ve Schrammově bytě nebyl. A navíc ho identifikovali náhodní svědci, když prchal z místa činu. Chocovo pachatelství je proto „nanejvýše pravděpodobné“. Jeho čin zároveň označuje Mallota za akt protikomunistického odboje, nad nímž vyvstávají nejasnosti. Co bylo motivem? Chtěl se vraždou proslavit nebo se pomstít údajnému vrahovi Jana Masaryka? Jednal dle pokynů Vávry „Staříka“, jiných exulantů nebo na vlastní pěst?¹⁰⁹

Pejčoch a Tomek konstatují, že vyšetřování Schrammovy vraždy nese známky profesionality. To ale neznamená, že bylo bezproblémové. Vyšetřování čelili nevybíravému fyzickému a psychickému násilí.¹¹⁰ Jeden z odsouzených, Jaroslav Fiala v roce 1952 vypovídal, že se o Schrammově vraždě dozvěděl až ve vazbě. Bitím do hlavy, krku a žaludku ho vyšetřovatelé StB donutili podepsat protokol, že je vrah, a nakonec ho zlomili. Výmluvná je formulace: „*zhroucení mého duševního stavu dovršilo to, když mi bylo řečeno, že mi bude přiveden otec, abych jej naposled viděl.*“¹¹¹ Brutalitu potvrzoval i příslušník Československé armády (ČSA) František Švec. Podle něj výslechy trvaly „až 16 hodin“ a vyšetřovanci se po nich vraceli do cel „plačící“ a „zbití“.¹¹²

Je třeba se zastavit u *Českého komitétu* v Řezně. Ten, jak se domníval exulant publikující pod zkratkou SZ, byl výplodem komunistických propagandistů a tajné policie.¹¹³ Avšak historikové Bořivoj Čelovský,¹¹⁴ Prokop Tomek a Petr Mallota jeho existenci nezpochybňují. Mallota píše, že jeho skutečná role „*zůstává ukryta pod tlustým nánosem fabulací a vykonstruovaných obvinění z dílny StB.*“¹¹⁵ Dle Tomka chtěl *Český komitét* hájit zájmy uprchlíků. Vznikl za značně nepřehledné politické situace a jeho členové – moravští partyzáni, vysokoškolská pedagogové i lidé ve věku mezi dvaceti a třiceti lety – neměli ujasněnou další strategii.¹¹⁶ Závěr, že připravovali ozbrojené povstání a likvidaci vrcholných komunistů, je nepodloženým konstruktem tajné policie.

Materiály Bezpečnosti uvádějí, že Kovárna byl čelním představitelem *Českého komitétu*. Účastnil se jeho schůzek a podepisoval jeho provolání krycím jménem „Dr Kovařík“.¹¹⁷ V nepolicejních pramenech, které mám k dispozici, se o tom nepíše. Policejní a justiční orgány rovněž nepředložily důkazy, že by byl spolupachatelem Schrammovy vraždy. Rozhodně jimi nejsou výslechy obviněných. Vávra „Stařík“, unesený v roce 1950 československou rozvědkou, v konfrontaci s brutalitou vyšetřovatelů popíral, že by dal Chocovi příkaz k Schrammově vraždě, nebo že by o ní jednal s Kovárnou a dalšími předúnorovými

¹⁰⁸ I. PEJČOCH – P. TOMEK, *Agenti-chodci na popravišti*, s. 154–156; P. TOMEK, *Mýty a pravda o atentátu na majora Augustina Schramma*, s. 61–63.

¹⁰⁹ Petr MALLOTA a kol., *Popravení z politických důvodů v komunistickém Československu*, II, Praha 2024, s. 48–58, zde s. 55, 58.

¹¹⁰ I. PEJČOCH – P. TOMEK, *Agenti-chodci na popravišti*, s. 156.

¹¹¹ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_023, výslechový protokol sepsaný s Jaroslavem Fialou, 4. 3. 1952, skeny 45–51, zejména skeny 48–49.

¹¹² Tamtéž, výslechový protokol sepsaný s Františkem Švecem, 6. 3. 1952, sken 52–64, zejména skeny 56 a 64.

¹¹³ LP, Svobodný zítřek č. 4, 24. 12. 1948, s. 3, šifra SZ, *Rozsudky smrti*.

¹¹⁴ B. ČELOVSKÝ, *Emigranti*, s. 382.

¹¹⁵ P. MALLOTA a kol., *Popravení z politických důvodů*, s. 51.

¹¹⁶ P. TOMEK, *Mýty a pravda o atentátu na majora Augustina Schramma*, s. 59.

¹¹⁷ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_005, výslechový protokol sepsaný s Miloslavem Chocem, červen a červenec 1948, sken 32–80, 126–138, zde skeny 43–44, 74, 131–132; Složka V_2646_MV_007, Výslechový protokol sepsaný s Josefem Dvorským, 7. 6. 1948, sken 154–157, zde sken 154; Složka V_2646_MV_012, Prohlášení sjezdu delegátů uprchlíků z ČSR, nedatováno, sken 183.

politiky.¹¹⁸ Zpochybňoval tak nejen Chocovu výpověď,¹¹⁹ ale závěry Státního soudu v Praze. Někdo z příslušníků StB upozornil, že výpovědi spolupracovníků Vávry „Staříka“ neposkytují ucelený obraz, odporují si a jsou výrazem toho, že „*případ nebyl absolutně řízen po zpravodajské stránce, protože ani jediný poznatek (a je jich ve všech protokolech habaděj) nebyl soustavně ověřován*“. Vyšetřovatelé neanalyzovali, jak komitét vznikl, ani proč do něj vstoupil právě Kovárna.¹²⁰

Československý pouťorový exil byl silně heterogenním prostředím. Národnostně se čleňil na československou, českou a slovenskou část, měl svá ohniska v zemích západní Evropy, USA, v Argentině a Austrálii. Se zvyšujícím se počtem uprchlíků rostl také počet jejich organizací, které byly trojího druhu: charitativní mající na starost péči o utečence; profesní; a konečně politické, do nichž patřily jednak politické strany a jednak výbory nebo rady.¹²¹

Příkladem profesní organizace, která vznikla v srpnu 1948 patrně korespondenčním způsobem, se stal *Svaz českých spisovatelů v zahraničí*. Signatáři jeho zakládajícího prohlášení se stali v Londýně Ivan Blatný, Ivan Jelínek a Ferdinand Peroutka, v New Yorku Milada Součková a v Paříži František Kovárna.¹²² Poslední jmenovaný je autorem textu prohlášení. Práví se v něm, že komunisté se chopili vlády „podvodem a násilím“ a podřídili Československo sovětskému vlivu. Jejich pokyny se „ze zbabělosti a korupce“ řídil *Syndikát českých spisovatelů*. Nejenže potlačoval svobodu projevu, ale také odděloval českou vzdělanost od vzdělanosti evropské a přispíval tak k „jejímu úpadku“. Prohlášení končí větou, že čeští spisovatelé v zahraničí odmítají závislost kultury na státu, neuvádí však, co *Svaz* konkrétně navrhuje či hodlá dělat pro dosažení tohoto cíle.¹²³ To spolu s faktem, že o případné další činnosti *Svazu* nehovoří ani exilový tisk, ani dostupné archivy, dokládá, že prohlášení mělo pouze deklarativní charakter. Je to pochopitelné, většina exulantů žila v bídných poměrech utečeneckých táborů, a vládl informační chaos o domácím i zahraničně-politickém dění.¹²⁴

Prohlášení obsahuje jeden důležitý prvek – spojovat exulanty žijící v různých koutech světa. Se stejným záměrem vydávali František Kovárna a Hubert Ripka v Paříži *Zpravodaj Československé emigrace*,¹²⁵ z nějž se dochovalo 13 čísel. Jsou sice z období od ledna do července 1949, ale pojednávají i o dění v předešlém roce. Pravidelnou rubrikou byly *Zprávy z domova*, kde se čtenář dočítal o opatřeních pouťorových vládů v různých společenských oblastech. Byly mu k dispozici informace o situaci v utečeneckých táborech, adresy a telefonní čísla jejich zástupců, zprávy organizací pečujících o uprchlíky i kratší eseje. V neposlední řadě se dozvídal o vzniku a fungování exilových organizací.¹²⁶

¹¹⁸ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_020, Dosavadní výslech a plán dalších výslechu Vávry Staříka, 11. 1. 1950, skeny 3–6; Složka V_2646_MV_023, výslechové protokoly sepsané s Josefem Vávrou „Staříkem“, 3. 8. 1951, 23. 2. 1952, skeny 74–89.

¹¹⁹ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_005, výslechový protokol sepsaný s Miloslavem Chocem, 2. 6. 1948, skeny 26–47.

¹²⁰ ABS, (e-badatelna), f. SV StB (f. V), arch. č. V-2646 MV, složka V_2646_MV_021, Činnost skupiny Vávry-Staříka v Německu, skeny 45–61.

¹²¹ K. KAPLAN, *Pouťorový exil 1948–49*, s. 125.

¹²² M. PŘIBÁŇ, *Prvních dvacet let*, s. 61.

¹²³ LP, Svobodný zítřek č. 1, 22. 9. 1948, *Největší hanbu odčinit! Provolání Svazu českých spisovatelů v zahraničí*, s. 5.

¹²⁴ Parafrázováno dle: M. PŘIBÁŇ, *Prvních dvacet let*, s. 62.

¹²⁵ LP, Zpravodaj československé emigrace č. 1, 18. 1. 1949, úvodní prohlášení podepsané -rna, s. 1.

¹²⁶ LP, Zpravodaj československé emigrace č. 1, 18. 1. 1949, Zprávy z domova, Situační a emigrační zprávy, s. 2–8; č. 2, 2. 2. 1949, zprávy emigrační včetně adresáře komitétů, zástupců a táborů čs. emigrantů, jakož

Oficiální vyhlášení *Rady Svobodného Československa* v únoru 1949 přijal Kovárna s potěšením. Tvrdil, že exulanti si poté, co „ztratili dost času vnitropolitickými překážkami“, „konečně“ vytvořili ústřední organizaci. Měla však obtížný úkol „rozbití režimu nesvobody“, jehož splnění bylo podmínkou pro návrat domů.¹²⁷ Kovárnova slova naznačují, že vzniku předcházela složitá jednání, která vedli exiloví politici a diplomaté od května 1948 v Anglii, Francii a USA. Potýkali se s problémy rovnovážného zastoupení Čechů a Slováků a dále politických stran jak předúnorové NF, tak zakázaných v roce 1945. A navíc čelili kritice slovenských krajanských spolků v USA, podle nichž RSC neměla právo mluvit jménem slovenského národa toužícího po samostatnosti.¹²⁸

Zakladatelé se dohodli, že RSC bude spojovat představitele československého exilu v boji proti komunismu, informovat zahraniční veřejnost o poměrech v ČSR a pomáhat novým uprchlíkům zvládnout nelehkou situaci, zejména najít místo usídlení a zaměstnání. RSC chtěla obnovit demokratický řád a nezávislost Československa.¹²⁹ Měla třicetiletý výbor tvořený zástupci politických stran i osobnostmi mimo ně. Výbor definoval politické principy činnosti předsednictva a jmenoval jeho dvanáct členů (6 Čechů a 6 Slováků). Předsednictvo mělo na starosti správní, finanční, sociální a informační záležitosti a koordinovalo činnost oblastních sborů RSC. Orgánem RSC bylo také plénium, které mělo dle stanov 120 členů, avšak na návrh sociálního demokrata Václava Majera se jejich počet zvýšil na 180. František Kovárna „váhal, má-li podepsat členské prohlášení a státi se členem pléna, o jehož sestavě má pochybnosti a v němž se ocitá mezi lidmi, jimž by v normálním životě váhal podat ruku a s nimiž se mravně i politicky kompromituje.“ Předsednictvo ho požádalo o vyjádření, ke komu má výhrady, Kovárnova odpověď není k dispozici. Jisté je, že se nakonec stal členem pléna, které se však ani jednou nesešlo. Předsednictvo a Výbor RSC sídlily ve Washingtonu, oblastní sbory (OS) působily v Londýně a v Paříži.¹³⁰

OS v Paříži vznikl na začátku dubna 1949 s obtížemi, což Mojmir Povolný charakterizoval slovy: „bylo to bojovné a chvílemi trapné.“ Trvalo to „celé dva dny s nekonečnými hodinami předporad a meziporad“, ale „nakonec to dopadlo dobře.“¹³¹ Z pověření předsednictva RSC svolal bývalý československý velvyslanec Jindřich Nosek 4. dubna přípravné setkání, kterého se zúčastnilo 22 exulantů. V úvodu přečetl článek 12 stanov a pasáže jednacího řádu RSC stanovující, že v předsednictvu OS nemá zasedat více než deset lidí, a že členy OS mohou být ti, kteří bydlí v zemi sídla OS. Exulanti řešili jejich výklad – například, zda se členy OS v Paříži mohli stát ti s bydlištěm i jinde než jen ve Francii? Zda stačí prohlášení potenciálního člena o bydlišti, nebo je nutné úřední doložení? Zda je možné zakládat OS i jinde než ve Francii a Anglii? Nosek debatu o těchto otázkách uzavřel s tím,

i demokratických krajanských organizací, s. 4–6; č. 6, 6. 4. 1949, *Výroční zpráva pařížského pomocného výboru*, s. 5–6.

¹²⁷ LP, Zpravodaj československé emigrace, č. 4, 2. 3. 1948, František KOVÁRNA, *Veliký krok*, s. 1–2; Svobodný zítřek, č. 7, 20. 3. 1949, František KOVÁRNA, *Autorita úkolu*, s. 1.

¹²⁸ Podrobněji viz: F. D. RAŠKA, *Opuštění bojovníci*, s. 15–43; K. KAPLAN, *Pouťorový exil 1948–49*, s. 125–153; B. ČELOVSKÝ, *Politici bez moci*, s. 14–31.

¹²⁹ Centrum pro československá exilová studia při katedře historie FF UP v Olomouci (dále ČČES), f. Rada svobodného Československa (dále RSC), k. 99, složka 548, Stanovy Rady svobodného Československa.

¹³⁰ Citováno dle: B. ČELOVSKÝ, *Politici bez moci*, s. 33–46, 173–174.

¹³¹ ČČES, f. Povolný Mojmir, (1921–1912), k. 1, i. č. 20, dopis Mojmir Povolného začínající Milý Jozko, 11. 4. 1949; dopis Mojmir Povolného Karlu Zikmundovi, 14. 4. 1949; dopis Mojmir Povolného začínající Milý Karle, 24. 4. 1949.

že přítomní nejsou oprávněni je posuzovat, a zeptají se předsednictva RSC. Nastolil téma volby funkcionářů OS. Někteří tvrdili, že členů předsednictva nemusí být deset. Vždyť v londýnském oblastním sboru jich bylo více, a jednací řád RSC tento počet pouze doporučuje. Podle jejich oponentů vyjadřovala formulace „nemá přesahovat 10“ závazek, který si exulanti dali ve Washingtonu, a nebylo přípustné ho hned porušovat. Zazněl i třetí názor, že předsednictvo OS v Paříži má nyní zůstat desetičlenné, a do budoucna počítat i s jinými variantami. Nakonec se exulanti domluvili, že volbu provedou v souladu se stanovami. Navrhnout vhodné kandidáty na post předsedy, místopředsedy a deseti členů OS měla desetičlenná komise, do níž byl nominován i Kovárna. Ta vypracovala většinový návrh, který byl zařazen na pořad ustavující schůze 6. dubna.¹³²

Ustavující schůze začala v 11:30 a trvala až do večerních hodin. V úvodu exulanti podrobně probírali podmínky vstupu do OS. Zaznělo, že bydliště umožňuje některým členům RSC působit v OS, zatímco jiným nikoli. Nebylo rovněž jasné, jak postupovat vůči těm, kteří bydlí ve Francii i jinde. Někteří doporučovali zeptat se ve Washingtonu, na závazný výklad pojmů „bydlet“ a „bydliště“, jiní navrhovali pravidlo o bydlišti obcházet. Tyto záležitosti posuzovala komise třech právníků Vratislava Buška, Tibora Šaba a Heleny Procházkové-Koželuhové a dospěla k závěru, že OS nemůže měnit stanovy RSC. Definovala tři případy, kdy lze uznat bydliště exulanta ve Francii: předložení tzv. pobytové karty (*carte de séjour*); jiný doklad, například potvrzení o platbě nájmu; subjektivní prohlášení odsouhlasené dvěma členy OS s tím, že prohlášující dodá v přiměřené době nějaký úřední doklad. Neméně komplikovaným bodem jednání se stala volba členů OS, respektive otázka rovnoměrného zastoupení Čechů a Slováků („parity“), kterého v den schůze nebylo možné dosáhnout. Ve hře byla varianta zvolit členy nyní a poté požádat Washington o rozšíření předsednictva, nebo varianta odložit jednání do doby, než na něj dorazí další Slováci. Exulanti nakonec odmítli odložení a zvolili Huberta Ripku předsedou, Tibora Šaba místopředsedou, Arno Haise, Isidora Lančariče, Jindřicha Noska, Miloslava Rechcígla, Edmunda Řeháka, Josefa Voženílka členy předsednictva. Dvě místa v něm vyhradili zástupcům slovenské demokratické strany.¹³³ Oficiálně se OS v Paříži ustavil 7. dubna 1949, o čemž Ripka a Nosek informovali francouzské ministerstvo zahraničních věcí.¹³⁴

OS začal ihned rozvíjet politické, kulturní i sociální aktivity. Protestoval proti světovému mírovému kongresu v Paříži 22. až 24. dubna 1949, na němž vystupovala i delegace československých komunistů. OS nechal vyhotovit a pomocí studentů rozšířit „tisíce“ letáků, podle nichž komunisté rozhodně nechtějí mír, pokud vězni desítky katolických duchovních, střílí lidi při pokusu překročit hranice nebo nutí ženy k vojenské službě. Jeho úsilí nezůstalo bez povšimnutí francouzských i anglických médií.¹³⁵ Představitelé pařížského tisku oceňovali též konferenci o represích v ČSR, již uspořádal na 21. června 1949 Hubert Ripka.

¹³² CČES, f. RSC, k. 32, složka 220, oblastní sbor RSC v Paříži, dopis Jindřicha Noska předsedovi a místopředsedovi RSC, 7. 4. 1949; zápis o přípravné schůzi oblastního sboru RSC v Paříži, 4. 4. 1949.

¹³³ Tamtéž, oblastní sbor RSC v Paříži, dopis Jindřicha Noska předsedovi a místopředsedovi RSC, 7. 4. 1949; Zápis z ustavující schůze Oblastního sboru RSC, 6. dubna 1949. Zpráva o činnosti oblastního sboru RSC v Paříži, nedatována.

¹³⁴ D. PAVLÁT, *Novinář a politik Hubert Ripka*, s. 305–307.

¹³⁵ LP, Zpravodaj československé emigrace č. 8, 3. 5. 1949, *Demaskovaný humbuk s mírem*, s. 2. CČES, f. RSC, k. 32, složka 220, oblastní sbor RSC v Paříži, Zpráva o činnosti oblastního sboru RSC v Paříži.

Jménem RSČ vydal projev, v němž uctil památku popraveného generála Heliodora Píky.¹³⁶ Činitelé OS v Paříži pomáhali uprchlíkům se sháněním relevantních dokumentů, pořádali přednášky pro studenty a zasadili se o vznik školky pro děti exulantů.¹³⁷

Na druhé straně se pařížské OS potýkalo s personálními i politickými problémy. Zástupci slovenské Demokratické strany (DS) nesouhlasili s ustavením oblastního sboru a volbou prvního předsednictva, protože k nim došlo v jejich nepřítomnosti. Předsednictvo RSČ proto uznalo ustavení OS s tím, že v něm bude zastoupena DS.¹³⁸ Předsednictvu OS se nedařilo sestavit komise pro jednotlivé společenské oblasti. Nedospěli k dohodě ani v červenci, ani v září 1949. V této souvislosti vyjádřil Ripka „*veliké politování nad tím, že ustavení komise bylo znemožněno prosazováním zájmu polit[ických] stran místo zájmu celku.*“¹³⁹ On i další členové předsednictva se odstěhovali z Francie a nechávali se v předsednictvu OS zastupovat, Isidor Lančarič rezignoval. Na konci roku 1949 tak vykonávali aktivně funkci pouze dva z původně deseti zvolených členů předsednictva.¹⁴⁰

Dne 11. prosince 1949 se konala plenární schůze OS v Paříži, na níž se 15 členů (z celku 32) rozhodlo ukončit funkční období současného předsednictva OS a nové zvolit v lednu 1950.¹⁴¹ Narazili na výhrady. Kovárna, Voženilek a Řehák doporučovali nejprve požádat předsednictvo RSČ o informaci, jestli je definované funkční období předsednictev OS a jestli ho plénium OS smí ukončovat. Přijetím praxe „*libovolného volení a odvolávání obl[astního] předsednictva*“ mohlo totiž způsobit „těžkou újmu“ celé RSČ.¹⁴² Závěry ze schůze 11. prosince 1949 zpochybnil Hubert Ripka. Přijala je méně než polovina členů OS v Paříži, aniž by s ním cokoli konzultovala. Nepodepřela je relevantními argumenty a porušila platné předpisy.¹⁴³

Předsednictvo RSČ souhlasilo 14. ledna 1950 s doplněním předsednictva OS v Paříži o zástupce slovenské DS i s obsazením míst uvolněných odchodem části členů. Zároveň zdůraznilo, že OS nemá právo určovat funkční období předsednictva.¹⁴⁴ Po zveřejnění stanoviska se členové pařížského OS rozdělili. První se domnívali, že předsednictvo RSČ projevuje „nedostatek demokracie“ a „autoritativně“ zasahuje do působnosti OS. Jedná v rozporu s předpisy, jestliže zakazuje zvolit nové oblastní předsednictvo. Vždyť to dosavadní nemůže pružně působit, protože většina jeho členů se odstěhovala z Francie, a tedy přestala splňovat podmínku členství. Lze považovat Huberta Ripku za právoplatného předsedu OS, když na tuto funkci nejprve rezignoval a posléze vzal rezignaci zpět? Druzí považovali stanovisko RSČ za závazné. Argumentovali, že volba nového předsednictva by za stávající situace byla sporná. Mohla by proběhnout pouze tehdy, kdyby celé předsednictvo rezignovalo, což se ale nestalo. Kovárna v této souvislosti prohlásil, že členové RSČ mohou

¹³⁶ LP, Zpravodaj československé emigrace č. 13, 15. 7. 1949, *Veřejný projev na paměť generála Píky*, s. 5. Svobodný zítěfek č. 10, 8. 7. 1948, R. S. Č. *Úspěch tiskové konference; generál Heliodor Píka* †, s. 3; ČČES, f. RSČ, k. 32, složka 220, oblastní sbor RSČ v Paříži, Zpráva o činnosti oblastního sboru RSČ v Paříži.

¹³⁷ ČČES, f. RSČ, k. 32, složka 220, oblastní sbor RSČ v Paříži, Zpráva o činnosti oblastního sboru RSČ v Paříži.

¹³⁸ D. PAVLÁT, *Novinář a politik Hubert Ripka*, s. 306.

¹³⁹ ČČES, f. RSČ, k. 32, složka 220, oblastní sbor RSČ v Paříži, zápis o předsednické schůzi OS v Paříži, 28. 7. 1949; zápis o schůzi předsednictva oblastního sboru RSČ v Paříži, 13. 9. 1949.

¹⁴⁰ Tamtéž, dopis Tibora Šaba předsednictvu RSČ, 23. 1. 1950.

¹⁴¹ Tamtéž, zápis z plenární schůze RSČ v Paříži, 11. 12. 1949.

¹⁴² Tamtéž, zápis o 26. schůzi oblastního předsednictva RSČ v Paříži, 20. 12. 1949, dopis Tibora Šaba předsednictvu RSČ, 8. 1. 1950.

¹⁴³ Tamtéž, dopis Huberta Ripky předsednictvu RSČ ve Washingtonu, 3. 1. 1950.

¹⁴⁴ Tamtéž, usnesení předsednictva RSČ, 14. 1. 1950.

usilovat o změnu přijatých pravidel. Pokud je ale pošlapávají, počínají si podobně jako komunisté doma.¹⁴⁵

Ve sporu měly obě strany pádné argumenty. Převahu nakonec získali ti první a 19. ledna 1950 zvolili nové předsednictvo OS v Paříži v čele s Tiborem Šabem.¹⁴⁶ Vyvolali roztržku jak s částí členů pařížského OS, tak s ústředím RSČ, které pokládalo jejich rozhodnutí za nepřijatelné.¹⁴⁷ Neuznal ho ani František Kovárna, který se stal blízkým Ripkovým spolupracovníkem a zástupcem v Paříži.¹⁴⁸ Nepředal novému předsednictvu svoji agendu, respektive pokladnu OS a přiměl ho tak vzít si úvěr na pořádání oslav stého výročí Masarykova narození.¹⁴⁹ Místopředsedovi napsal, že nové předsednictvo se chystá „zneužít“ jména TGM, že ústředí RSČ zrušilo „tak zvané volby z 19. ledna“, a že o případu informuje francouzské i československé exilové organizace.¹⁵⁰ Reakce nového předsednictva OS na sebe nedala dlouho čekat. Hovořilo o „nezodpovědných akcích“ Kovárny a jeho „spolupracovníků“, jejichž důsledkem bylo nekonání společných oslav narození TGM s krajanskými organizacemi. V dubnu 1950 vypracovalo právní rozbor, v němž hájilo volbu jako legitimní akt plně odpovídající statutu RSČ.¹⁵¹ Rozkol se v následujících měsících nepodařilo překonat. A tak v Paříži fungovala dvě předsednictva OS, která pořádala oslavy výročí vzniku ČSR nezávisle na sobě.¹⁵²

Výše popsané je příkladem rozporů, odrážejících stranické a národnostní rozdíly i osobní antipatie. Rozpory od začátku ztěžovaly působení RSČ, která se daleko více než činností proti komunistickému režimu v ČSR zabývala sama sebou. Nejedeen exulant pochyboval, zda vydrží. Kovárna se již v říjnu 1949 svěřil Mojmiru Povolnému, že to „začíná [...] se strukturou Rady páchnout předsmrtnou vůní. Agonie ovšem může trvat dlouho.“¹⁵³ Měl pravdu. RSČ se po necelých dvou letech existence rozpadla, když se část exulantů zmocnila jejího vedení, a jiná část založila *Národní výbor svobodného Československa*. Přestože se v lednu 1952 obě organizace znovu spojily, neshody přetrvávaly. Jejich účastníci je hojnou měrou medializovali a připravovali tím RSČ o nezanedbatelnou část její autority.¹⁵⁴

Blízkým Kovárnovým spolupracovníkem a rodinným přítelem byl Mojmir Povolný.¹⁵⁵ Z jeho korespondence vyplývá, že společně s Ferdinandem Peroutkou přemýšleli na přelomu let 1948–1949 o založení organizace působící nezávisle na politických stranách. Kovárna prosadil, že organizace bude „konstruktivním“ činitelem, který podpoří vznikající RSČ,

¹⁴⁵ Tamtéž, zápis o 29. schůzi předsednictva OS v Paříži, 19. 1. 1950.

¹⁴⁶ Tamtéž, zápis z plenární schůze OS RSČ V Paříži, 19. 1. 1950.

¹⁴⁷ Tamtéž, sdělení předsednictva RSČ Oblastnímu sboru v Paříži, 17. 2. 1950.

¹⁴⁸ D. PAVLÁT, *Novinář a politik Hubert Ripka*, s. 291.

¹⁴⁹ ČČES, f. RSČ, k. 32, složka 220, oblastní sbor RSČ v Paříži, zpráva o ustavující schůzi předsednictva Oblastního sboru RSČ V Paříži, 30. 1. 1950; záznam o schůzi předsednictva OVRŠČ, 12. 2. 1950.

¹⁵⁰ Tamtéž, dopis Františka Kovárny místopředsedovi nového OS v Paříži, 27. 2. 1950; sdělení předsednictva RSČ Oblastnímu sboru v Paříži, 17. 2. 1950.

¹⁵¹ Tamtéž, Zpráva o situaci v Paříži a právní rozbor volby z 19. ledna 1950; Zpráva o činnosti oblastního sboru RSČ v Paříži.

¹⁵² D. PAVLÁT, *Novinář a politik Hubert Ripka*, s. 313.

¹⁵³ ČČES, f. Povolný Mojmir, (1921–1912), k. 4, i. č. 40, dopis Františka Kovárny Mojmiru Povolnému, 22. 10. 1949.

¹⁵⁴ M. PŘIBÁŇ, *Prvních dvacet let*, s. 26–29.

¹⁵⁵ ČČES, f. Povolný Mojmir, (1921–1912), k. 4, i. č. 40, dopis Františka Kovárny Mojmiru Povolnému, 22. 10. 1949.

ale zároveň bude kritizovat tam, kde to uzná za potřebné.¹⁵⁶ Oficiálně vznikla 28. ledna 1949 pod názvem *Masarykův demokratický svaz* (MDS) a sídlila v Paříži. V jeho úvodním prohlášení se praví, že demokracii si nelze představit bez politických stran, protože navazují klíčové mezinárodní kontakty a mají silné osobnosti. Jsou však jedním z prostředků poúnorového exilu a nelze jim podřizovat vše. MDS se opíral o přesvědčení, že „politika má být zároveň kulturou“. Chtěl vytvářet prostředí, ve kterém budou exulanti spolupracovat bez ohledu na stranickou příslušnost.¹⁵⁷ Měl několik stovek členů, z nichž můžeme jmenovat diplomaty Františka Němce a Jana Papánka, spisovatele Jana Čepa, filozofa Jozefa Diešku a generála Sergeje Ingra.¹⁵⁸

Zástupci MDS se zapojovali do protestů proti komunistickému režimu, které organizovala RSC. Příkladem jsou již zmíněné letáky proti mírovému kongresu v Paříži, které byly distribuovány jménem Svazu.¹⁵⁹ Jeho místopředseda Kovárna plánoval vydávat *Svazky úvah a studií MDS* a žádal Povolného, aby do nich přispíval.¹⁶⁰ Jako jejich první (a pravděpodobně i poslední) číslo vyšla v říjnu 1949 Peroutkova stať *Byl Edvard Beneš vinen?*¹⁶¹ Citovaná formulace naznačuje, že Kovárna navazoval na myšlenku *Svazků úvah a studií*, které vydával od jara 1939 do únorového převratu. MDS měl značně omezený akční rádius. Členové se nacházeli na různých místech světa, vedení nedokázalo sehnat dostatek financí, a proto Svaz zanikl ještě před dovršením prvního roku své existence.¹⁶²

Uvěřejnění Peroutkovy úvahy spadalo do kontextu diskusí o únorových událostech a roli Edvarda Beneše v nich. Obojím se exulanti soustavně zabývali a plnili úvahami i polemikami stránky exilového tisku. Kovárna hovořil o „zradě“ komunistů, kteří „odložili masky a ukázali“, že nechtějí spravedlivou společnost, nýbrž veškerou moc. „Bohužel“ ji pomoci „samopalů“ uchvátili. V důsledku této „zrady“ se Kovárna dostal na „stranu poražených“¹⁶³ Na těžce straně stanuli i Benešův kancléř Jaromír Smutný, právní a novinář Jaroslav Stránský a generál Lev Sychrava, kteří vytvořili „únorovou komisi“. Zkoumali dostupné písemné projevy aktérů únorového převratu a následné diskuse z let 1949–1950 byly první soustavnou snahou zhodnotit únorové události.¹⁶⁴

František Kovárna přispěl na jaře 1951 do debaty textem *O jedné z příčin února*, s podtitulem *Úvaha o reversové demokracii*. Tímto pojmem označoval způsob vlády, kdy lidé

¹⁵⁶ Tamtéž, dopis Mojmir Povolného Ludvíku Rychterovi, 18. 2. 1949; dopis Mojmir Povolného Hubertu Ripkovi, 16. 2. 1949; dopis Mojmir Povolného nadepsaný Milý Karle, 18. 2. 1949.

¹⁵⁷ ČČES, f. RSC, k. 1, složka Masarykův demokratický svaz, prohlášení nazvané Zakládáme v exilu Masarykův demokratický svaz; LP, Svobodný zítěk č. 6, 20. 2. 1949, *Masarykův demokratický svaz*, s. 1.

¹⁵⁸ Pavel KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka, pozdější život*, Praha – Litomyšl 2000, s. 112; LP, Svobodný zítěk č. 7, 20. 3. 1949, *Ústřední výbor MDS*, s. 3.

¹⁵⁹ LP, Zpravodaj československé emigrace č. 8, 3. 5. 1949, *Demaskovaný humbuk s mírem*, s. 2; ČČES, f. RSC, k. 32, složka 220, oblastní sbor RSC v Paříži, Zpráva o činnosti oblastního sboru RSC v Paříži.

¹⁶⁰ ČČES, f. Povolný Mojmir (1921–2012), k. 2, i. č. 22, chronologicky řazená korespondence 1949 – nečíslovaná, Dopis Mojmir Povolného redaktoru Fouskovi, 16. 8. 1949.

¹⁶¹ *Spravedlivě rozebrat problém Eduarda Beneše je téměř otázkou charakteru*, in: Skutečnost II/1, 1950, s. 4. <https://files.scriptum.cz/scriptum/skutenost/skutenost_1950_01_ocr.pdf?_gl=1*13ccswz*_ga*MzAwMDUwMDk3LjE3NTY3Mzg3NzNm*_ga_FH8LJG594G*cZ3NTY3Mzg3NzIkzEkzEkdDE3NTY3NDAYNTAkaJl0JGwwJGgw> [1. 9. 2025].

¹⁶² P. KOSATÍK, *Ferdinand Peroutka*, s. 113; Radomír LUŽA, *Československá sociální demokracie. Kapitoly z let exilu 1948–1989*, Praha 2001, s. 41.

¹⁶³ LP, Svobodný zítěk č. 1, 22. 9. 1948, František KOVÁRNA, *Prezidentův vzkaz*, s. 1; V. VEBER, *Osudové únorové dny*, s. 368.

¹⁶⁴ Pavel HORÁK – Vilém PREČAN (edd.), *Únor 1948 očima poražených. Záznam diskusí exilových politiků z let 1949–1950*, Praha 2018.

rezignovali na vlastní rozum a svědomí a nechali jiné, aby za ně rozhodovali. Jednali tak, protože to bylo „pohodlné“. Počátky „reversové demokracie“ Kovárna spatřoval v mezi-válečné republice. Konkrétně v praxi, kdy kandidát na poslance podepisoval tzv. reverz – prohlášení, že se vzdá mandátu, kdykoli o to požádá vedení jeho politické strany. Stávali se tak „nástrojem“ reprezentujícím jeho zájmy a nikoli zájmy občanů. Praxe, že se kandidáti na politické posty podřizují stranickému vedení, přešla do třetí ČSR a byla jednou z příčin únorového převratu.¹⁶⁵

Autor používající pseudonym *Ptáček* uznal Kovárnovy závěry jako relevantní, avšak neúplné ve výkladu, odkud se reversová demokracie vzala. Podle *Ptáčka* ji umožnil prvo-republikový společenský systém jako celek. Bezprostřednější příčinou únorového převratu mu byla „neobratná politika“ nekomunistických stran, jejímž výrazem byla neschopnost reagovat na snahy dobře organizované KSČ získat mocenský monopol.¹⁶⁶ O této příčině Kovárna nemluví ani v citované úvaze, ani v jiných textech o únorovém převratu.¹⁶⁷

Na jaře 1951 Kovárna vydal první číslo časopisu *Stopy*, který měl být výhradně kulturním periodikem.¹⁶⁸ Záměr úzce souvisel s tehdejší politickou situací v exilu. Kovárnu zklamal rozpad RSC – „skupenství, které se vydávalo za hlavu nás všech a byli bychom je patrně jako hlavu cítili, kdyby bylo hlavou.“ Měl pocit, že „hra politických stran“ se proměnila v pouhou „stínohru“ a že je načase dát prostor jiným „společenským silám“. ¹⁶⁹ Publikoval úvahu o životě i dílu André Gida, zesnulého v únoru 1951, komentář k italským překladům Máchova *Máje* a též vlastní překlad eseje britského filozofa a logika Bertranda Russela.¹⁷⁰ Nechybí satirické básně a krátká próza *Konec našich hodů*. Jejím protagonistou je sám Kovárna. Se smyslem pro detail líčí nepříznivé poměry v uprchlickém lágru a zaposlouchává se do dialogu jiných utečenců. Ti vzpomínají na události v ČSR před zářím 1938 a o hořkosti, kterou jim způsobila vláda rozhodnutím přijmout bez odporu mnichovský diktát.¹⁷¹

Kovárna s manželkou se rozhodli odjet do USA. V Cannes nastoupili na italskou loď Conte Biancamo a 29. října 1951 připluli do New Yorku.¹⁷² O čtyři měsíce později již měli svůj byt. Kovárna se věnoval dramatické tvorbě, psal texty pro rozhlas a také pracoval na svých pamětech. Nedokončil je, protože v červnu 1952 zemřel ve věku nedožitých 47 let.¹⁷³

Závěr

Po pádu nacismu se František Kovárna aktivně zapojil do veřejného života jako vysokoškolský učitel, politik Československé strany národně socialistické a publicista. Přednášel

¹⁶⁵ LP, f. František Kovárna, O jedné z příčin února (Úvaha o reversové demokracii).

¹⁶⁶ ČČES, f. Československý zahraniční ústav v exilu, k. 30, i. č. 649, Ptáckovy poznámky k úvaze Františka Kovárny.

¹⁶⁷ LP, f. František Kovárna, O jedné z příčin února (Úvaha o reversové demokracii); LP, Svobodný zítřek č. 1, 22. 9. 1948, František Kovárna, *Prezidentův vzkaz*, s. 1; LP, Svobodný zítřek č. 6, 20. 2. 1949, František Kovárna, *Smysl 25. února*, s. 1.

¹⁶⁸ M. PŘIBÁŇ, *Prvních dvacet let*, s. 73.

¹⁶⁹ LP, f. František Kovárna, *Stopa 1*, 1951, s. 1, 37.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 23–29.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 16–22.

¹⁷² J. KOUKAL – M. FLEKAČOVÁ (edd.), *Uměleckohistorické texty z pozůstalosti Františka Kovárny*, s. 171.

¹⁷³ VIKTOR A. DEBNÁR (ed.), *Bohuslav Brouk, zde trapno existovat*, Brno 2008, s. 230; Týž: *František Kovárna – zapálený vyslanec své vlasti*, Literární noviny 16/21, 2005, s. 11; J. KOUKAL, *Profesor František Kovárna*, s. 31.

na ČVUT, FF UK i na Pedagogické fakultě UK, kde získal titul řádného profesora. Studenty seznamoval nejen s estetikou a dějinami umění, ale také s ideou nového společenského systému – socialismu, který vnímal jako alternativu k řádu prvorepublikovému. V jeho pojetí šlo o společenství, v němž má každý prostor pro seberealizaci, ale zároveň nese odpovědnost vůči druhým. Touto představou, stejně jako vírou ve výchovu „nového člověka“ nezávislého na touze po zisku a hmotných požitcích, nebyl v poválečném Československu nikterak výjimečný.

Proces „odgermanizování“ veřejného života ho citelně zasáhl jak v mediální sféře, tak na univerzitní půdě. Ohrazoval se vůči praxi anonymního udávání lidí vysokoškolským očištným komisím a důrazně odmítal nařčení, že za války podporoval nacistické kolaboranty. Vydáváním textů s německou problematikou, z nichž některé byly dokonce zabaveny gestapem, se chtěl vyhnout zákazu vydávání *Svazků úvah a studií*. Tento pragmatický krok, pochopitelný vzhledem k extrémním podmínkám protektorátu, se však později stal zbraní v rukou jeho kritiků, kteří se ho pokoušeli zdiskreditovat. Není doloženo, zda očištná komise prověřovala Kovárnu podobně jako Ladislava Hegra.

Kovárna se účastnil celorepublikových akcí ČSNS a svoje výstupy publikoval knižně nebo v denním tisku. Víme tak, jaké stanovisko zaujal v diskusi o sovětské kulturní politice v roce 1946. Postavil se proti komunistické obhajobě neomezeného práva vládnoucí vrstvy intervenovat do kulturní sféry. Místo toho prosazoval tvůrčí svobodu. Dle něj byli politici oprávněni vědce, spisovatele a umělce kritizovat, nikoli jim přikazovat, co a jak budou tvořit. Uznat nadřazenost politiky nad kulturou by znamenalo přijmout diktaturu, která je v rozporu se socialismem. Jasně se vymezil vůči sovětské kulturní a represivní politice a nejednalo se o první názorovou konfrontaci. Již v meziválečném období kritizoval přístup sovětů, když na výstavě československého umění v Moskvě zakázaly vystavení řady děl. Nesouhlasil také s třetím moskevským procesem z roku 1938, v němž sovětské justiční orgány odsoudily osmnáct lidí za údajnou činnost proti SSSR.¹⁷⁴ O devět let později se veřejně zastal Nikoly Petkova, který byl popraven za opozici vůči bulharským komunistům. Kovárna neakceptoval, že byl odsouzen za nesouhlas s vládou a že si komunisté присvojili právo rozhodovat o životě a smrti člověka. „Autoritativní systém“ důsledně odmítal.¹⁷⁵ Tyto názory byly argumentem zástupců AV NF při jeho vyhazovu z UK i ze *Syndikátu českých spisovatelů*. Pro nový režim byl krajně nežádoucí osobou, což dokládá skutečnost, že ho justiční orgány odsoudily v nepřítomnosti k trestu smrti.

Odchodem do emigrace si Kovárna zachránil život. Zde, stejně jako jiní exulanti, přemýšlel o příčinách únorového převratu. Jednu spatřoval v praxi, že straníci bezvýhradně plní pokyny svých stranických šéfů. Tento relevantní závěr potvrzuje i historik Karel Kaplan. Dokládá, že jedním z předpokladů mocenského monopolu KSČ bylo, že níže postavení komunističtí funkcionáři pružně plnili pokyny vedoucí skupiny v čele s Gottwaldem.¹⁷⁶ Dalším byla nepřipravenost nekomunistů na střetnutí s KSČ. Jejich podíl na únorovém převratu Kovárna neanalyzoval, pravděpodobně proto, že pro něj – přímého aktéra – byl velmi bolestivou záležitostí.

¹⁷⁴ M. SUK, *František Kovárna*.

¹⁷⁵ LA PNP, f. Kovárna František, k. 15, ref. ozn. 8/1//11, výstřižky vlastních prací, 1947, výstřižek článku *Osud Nikoly Petkova a socialismus*.

¹⁷⁶ K. KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, s. 96–97, 106–113, 161.

Kovárna se všestranně zapojil do exilového života. Přednášel uprchlým studentům a spoluzakládal organizace, které si kladly za cíl spojovat exulanty žijící na různých místech planety. Zmiňme *Svaz českých spisovatelů v zahraničí*, v jehož zakládajícím prohlášení Kovárna volal po nezávislosti kultury na politice. Tento požadavek představuje prvek určité kontinuity s jeho před-exilovými aktivitami, prosazoval ho totiž ve zmíněném sporu o sovětskou kulturní politiku. Chtěl také vydávat periodikum *Masarykova demokratického svazu*, které by navazovalo na jeho dřívější projekt *Svazků úvah a studií*. Po vydání prvního čísla však MDS zanikl, protože se mu nepodařilo sehnat dostatek financí na provoz.

Přestože existoval ani ne rok, nebyl MDS bezvýznamnou exilovou organizací. S Kovárnovým přispěním se zapojil do letákové akce proti čs. komunistické delegaci na mírovém kongresu v Paříži v dubnu 1949. Uvedenou akci zaštiťovala *Rada Svobodného Československa* a lze ji považovat za akt protikomunistického odporu. Kovárna se stal členem jejího pléna i *oblastního sboru* v Paříži. Spoluorganizoval volbu předsednictva OS a také měl na starosti finanční záležitosti. Byl aktérem roztržky v letech 1949–1950, již zapříčinil nejen odchod většiny členů předsednictva pařížského OS, ale především neochota části členů oblastního sboru respektovat stanovisko Washingtonu o nepřipustnosti ukončovat funkční období dosavadního předsednictva OS a volit místo něj nové. Kovárna se postavil proti nově zvolenému předsednictvu a nepředáním pokladny OS ho přiměl vzít si úvěr na pořádání oslav výročí narození TGM. Roztržka ukázala, jak křehká byla jednota představitelů RSČ. Následný rozpad rady v roce 1951 Kovárna zkritizoval v revue *Stopa*.

Kovárnovu předčasnou smrt označil Hubert Ripka za „hroznou ztrátu“. Při prvním výročí úmrtí vystoupil spolu s dalšími exulanty v rozhlasu a vyzdvihli Kovárnovy mimořádné morální kvality a zásluhy.¹⁷⁷ I přes výhrady, které k jeho osobě měl např. Petr Hrubý, lze právem Františka Kovárnu zařadit mezi významné osobnosti československých dějin.

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy „Cooperatio“, vědní oblast „History“, obor Dějiny a filozofie vědy.

MAREK SUK

„Ich erkenne in der Tat kein autoritatives System an.“ František Kovárna zwischen den Jahren 1945–1948 und nach dem Februarumsturz

ZUSAMMENFASSUNG

Nach dem Ende des 2. Weltkrieges schaltete sich František Kovárna vielseitig in das öffentliche Geschehen ein. Sein sich im Grenzbereich von Bildung, Politik und Publizistik bewegendes Wirken in der dritten Tschechoslowakischen Republik (1945–1948) und im Exil nach dem Februarumsturz (1948–1952) ist bislang nur wenig

¹⁷⁷ V. A. DEBNÁR (ed.), *Bohuslav Brouk, zde trapno existovat*, s. 237; NA, f. Archiv Huberta Ripky, k. 334 sign. ÚSD 26_818b, Vzpomínka na Františka Kovárnu, 1. 6. 1953.

erforscht, weshalb sich diese Studie gerade damit befasst. Dabei kann sie sich auf eine breite Quellenbasis stützen, die aus Archivmaterialien und gedruckten Materialien besteht.

Kovářna kehrte an die Philosophische Fakultät der Karlsuniversität zurück und lehrte auch an der Hochschule für Architektur und Hochbau der Tschechischen Technischen Hochschule. Nach schwierigen Verhandlungen zwischen den Organen der Karlsuniversität und dem Ministerium für Schulwesen und Volksaufklärung wurde er 1947 zum ordentlichen Professor für Ästhetik an der neugegründeten Pädagogischen Fakultät der Karlsuniversität ernannt. Er las unter anderem über den Umbau der Gesellschaft, von dem er sich die Beseitigung sozialer Ungerechtigkeiten und die Durchsetzung des Sozialismus erhoffte, einer Gesellschaftsordnung, der er folgende Merkmale zuwies: allgemeiner Zugang zu Kultur und Bildung, Garantie der Rechte und Freiheiten des Individuums, freilich mit der Pflicht gegenüber dem Kollektiv; Unübertragbarkeit persönlicher Verantwortung auf Organisationen, Unabhängigkeit der kulturellen Repräsentanten von Politikern. Diese Ansichten äußerte er auf Veranstaltungen der Tschechoslowakischen Volkssozialistischen Partei (ČSNS) sowie in der zeitgenössischen Presse. Bei seinen Parteikollegen erntete er Zustimmung, während ihn die Kommunisten kritisierten, da er auf ihre (schließlich erfolgreichen) Bestrebungen anspielte, machtpolitisch die Oberhand zu gewinnen.

Die Kommunisten versuchten ihn mit Hinweis auf seine Herausgebertätigkeit während des Krieges zu discreditierten. Sie behaupteten, er habe Essays publiziert, die das Naziregime unterstützten, oder pessimistische Texte, die mit der Suche nach einem würdigen Leben und Glück nichts gemein haben. Kovářna wehrte sich gegen die Beschuldigung, er habe nazistische Kollaboranten unterstützt. Er grenzte sich gegen die Praxis anonymer Denunziationen bei den Säuberungskommissionen der Hochschulen ab, die er als Zeichen der Diktatur erachtete.

Für die Herrscher der Tschechoslowakei nach dem Februarumsturz wurde Kovářna zu einer höchst unerwünschten Person, und durch seine Flucht im April 1948 rettete er sein Leben. Ein halbes Jahr später wurde er vom Staatsgericht in Prag wegen angeblicher Mittäterschaft beim Mord an dem bedeutenden kommunistischen Funktionär Augustin Škrámm und wegen Militärverrats und Intrigen gemäß Gesetz Nr. 23/1950 zum Schutz der Republik in Abwesenheit zum Tode verurteilt.

Kovářna schloss sich dem Exilleben an. Er hielt Vorträge vor tschechoslowakischen Studenten, die in deutschen Flüchtlingslagern lebten, war Mitbegründer einer Organisation, die Exilanten an verschiedenen Orten unseres Planeten verbinden sollte. Nicht zuletzt wurde er Mitglied des Plenums und des Pariser Regionalkollegiums des Rates der Freien Tschechoslowakei, deren Aufgabe es war, die tschechoslowakischen Exilanten im Kampf gegen den Kommunismus zu vereinen, zur Erneuerung der Demokratie in der ČSR beizutragen sowie den tschechoslowakischen Flüchtlingen bei der Überwindung ihrer nicht leichten Lage behilflich zu sein. Im Namen des Rates schloss er sich der Flugblattaktion gegen die tschechoslowakische kommunistische Delegation auf dem Pariser Weltfriedenskongress vom April 1949 an, die man für einen Akt des antikommunistischen Widerstands halten kann. Kovářna war direkt beteiligt an der Auseinandersetzung innerhalb des Pariser Regionalkollegiums in den Jahren 1949–1950, die nicht nur durch den Abgang der meisten Präsidiumsmitglieder verursacht wurde, sondern vor allem durch die Ablehnung eines Teils der Mitglieder des Regionalkollegiums, den Standpunkt des Ratspräsidiums in Washington zu respektieren. Kovářna erkannte das neu gewählte Präsidium nicht an, händigte ihm die Kasse des Regionalkollegiums nicht aus und nötigte es, zur Ausrichtung der Feier des Geburtsjubiläums von T.G. Masaryk einen Kredit aufzunehmen. Die Auseinandersetzung bezeugt nicht nur die Brüchigkeit der Einheit des Rates der Freien Tschechoslowakei, sondern auch den Umstand, dass der Rat sich weitaus mehr mit sich selbst befasste als mit antikommunistischer Tätigkeit. Die Widersprüche führten schließlich 1951 zum Zerfall des Rates, was Kovářna auf den Seiten der Revue *Stopa* kritisierte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Marek Suk, Ph.D.

Ústav dějin UK a archiv UK, Praha

marek.suk@ruk.cuni.cz

INAUGURAČNÍ PROJEVY REKTORŮ PRAŽSKÝCH UNIVERZIT OD KONCE 19. DO POČÁTKU 21. STOLETÍ

PETR SVOBODNÝ

INAUGURAL ADDRESSES OF RECTORS OF PRAGUE UNIVERSITIES FROM LATE 19TH CENTURY UNTIL THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Based on an analysis of a series of rectorial inauguration speeches or analogical programmatic texts, the author's aim is to follow the changing views regarding the function and mission of the Prague universities: a Czech and a German one in 1882–1939 and just one, the Czech one, after 1945. The program-setting texts oscillated between defining the mission of universities in terms of elite institutions of science that keep up with international trends on the one hand and focus on their social and political role on the other hand. The former tone tended to dominate in the speeches of rectors who studied medicine or the natural sciences, while the latter was accentuated in the inaugural addresses of rectors who represented the humanities or social, economic, or legal sciences. This general difference was especially pronounced during the key events of Central European history. The function and content of rectorial addresses have been studied both in the context of the study of inaugural rectorial addresses at German universities and the study of academic celebrations against the background of political and social changes from the late 19th century until the present.

Keywords: rectors – inaugural addresses – Prague universities – the mission of universities

DOI: 10.14712/23365730.2026.11

Úvodem: Pražské univerzity mezi posláním elitních vědeckých institucí a službou společnosti¹

V roce 1882 byla zákonem rozdělena starobylá pražská univerzita a od té doby až do roku 1939 (1945) vedle sebe v Praze koexistovaly dvě formálně rovnocenné univerzity. Obě zůstaly součástí univerzitní sítě předlitavské části Rakousko-uherské říše. Postupně se proměňovalo jejich postavení a vliv v „národní“ i mezinárodní akademické sféře i v širších společenských kontextech, mj. v závislosti na proměnách státoprávního nebo politického uspořádání (s převraty let 1918, 1938/39, 1945, 1948 a 1989). Pražská univerzita byla

¹ Text vznikl jako součást programu Progres Q23 Dějiny vysokoškolské vědy a vzdělanosti, původně pro konferenci *International Commission for the History of Universities*, konanou v roce 2015 v Kodani. Anglická verze příspěvku vyšla jako: Petr SVOBODNÝ, *Inaugural Addresses of Prague University Rectors between Science and Providing Service to Society, Nation, and State in the First Half of the 20th Century*, in: D. Tamm (ed.), *The Elite University – Roles and Models*, Scientia Danica, Ser. H, Humanistica, 8, Vol. 15, Copenhagen 2017, s. 122–145. Vzhledem k jeho omezené dostupnosti byla studie upravena a dopracována pro české čtenáře u příležitosti vydání tohoto jubilejního sborníku. Výrazně doplněna byla o pasáže let 1948–1989 a 1990–2022.

před rokem 1882 víceméně provinciální vzdělávací a vědeckou institucí, vychovávající intelektuální a profesionální elity Čech a Moravy. Zatímco její studenti pocházeli jak z řad německy hovořící menšiny, tak stále více z česky hovořící většiny obyvatelstva, v jejich profesorských sborech převládali původně jazykově němečtí učitelé, migrující nejen v prostředí rakouských univerzit, ale v rámci celé německé jazykové oblasti. Po rozdělení v roce 1882 si německá univerzita v Praze uchovala svou pozici provinční předlitavské univerzity (druhé po Vídni), ale nadále i živé kontakty s univerzitami v Německu. Její studenti i poté (a to i v letech 1918–1939) pocházeli převážně z českých zemí, především vlastních Čech. V souvislosti s rostoucími úspěchy českého emancipačního hnutí přelomu 19. a 20. století, vrcholícího vznikem samostatného státu v roce 1918, procházela německá univerzita v Praze komplikovaným vývojem loajalit. Po celou sledovanou dobu byla vrcholnou institucí německojazyčného obyvatelstva Čech a Moravy, do roku 1914 jednou z řady loajálních rakouských institucí. Během první světové války a opět výrazně ve 30. letech se mnozí její učitelé i studenti stále více identifikovali s všenněmeckými hnutími různého stupně radikálnosti, včetně nacismu. V meziválečném období se nejprve ostře vyhranila vůči novému „národnímu“ státu Čechů. Poměrně brzy se však smířila se svou pozicí vrcholné akademické instituce zastupující nejvýznamnější národnostní menšinu v Československu, tedy instituce v evropském kontextu unikátní.

Nová česká univerzita byla po roce 1882 formálně též jednou z řady provinčních předlitavských univerzit. Podobně jako některé další univerzity v předlitavských provinciích, které vyučovaly v národních jazycích (Krakov, Lvov), byla v dobách monarchie současně vrcholnou institucí českého národa, definovaného ve středoevropském kontextu především jazykově a kulturně. Po vytvoření samostatného Československa se česká univerzita v Praze stala vrcholnou akademickou institucí nezávislého státu, s úkoly nejen ve vzdělávací a vědecké sféře, ale též v politických a společenských proměnách.

Pokud jde o vědeckou úroveň obou pražských univerzit, udržela si německá svou pozici velmi kvalitní instituce, která lákala učitele z univerzit v Rakousku i v Německu předtím, než se jim podařilo dostat na špičkové univerzity ve Vídni nebo například v Berlíně. Česká univerzita si přes počáteční nesnáze rychle vydobyla pozici standardní výukové i badatelské instituce udržující krok s evropskými (a po roce 1918 i americkými) trendy. I v meziválečném období však její společenská role reprezentovaná nejenom postavením „národního“ památníku či klenotu, ale i aktivní mimouniverzitní činností mnoha svých profesorů, byla téměř rovnocenná jejímu hlavnímu poslání, tedy výuce a vědeckému bádání.²

Obě pražské univerzity musely ještě počátkem 20. století i později řešit svou pozici mezi službou společnosti (regionu, národu, státu) na jedné straně a vědeckému výzkumu bez ohledu na hranice států nebo národních společenství na straně druhé. Pokusit se postihnout charakter té či oné univerzity jako instituce ve službách společnosti či naopak elitní vědecké instituce, respektive míru rozkročení mezi oběma póly, je možné několika cestami. Jednou z nich je sledovat programová prohlášení reprezentantů instituce, prezentovaná obvykle

² Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, 1802–1918, Praha 1997; Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, 1918–1990, Praha 1998. Na zdroje základních údajů a interpretaci dějin pražských univerzit nadále neodkazují. K postavení a roli pražských univerzit v rámci vysokého školství před rokem 1918: Jan Jakub SURMAN, *Universities in Imperial Austria, 1848–1918: a Social History of a Multilingual Space*, West Lafayette 2018. Ke vztahům pražských univerzit a československého státu po roce 1918: Drahomír SUCHÁNEK (ed.), *Univerzita a republika. Výbrané příspěvky z konference*, Praha 2021.

širšímu publiku při slavnostních příležitostech. Druhou, jdoucí více do šířky a do hloubky institucionálních dějin, je pak studium skutečných výsledků (budování infrastruktury, vývoj počtu studentů i učitelů, publikační výstupy, mezinárodní kontakty apod.) na jedné straně a efekt univerzitních aktivit, bezprostředních i zprostředkovaných, ve společnosti, ekonomice, technice, kultuře, politice atd.

Pro tuto studii jsem zvolil cestu první, analýzu programových prohlášení vedoucích představitelů obou pražských univerzit. Podobné dilema jako pražské univerzity, tj. hledání správné míry mezi službou společnosti malého emancipujícího se národa a vysokými nároky na standardy mezinárodně uznávané vědy, řešila v 19. století například mladá norská univerzita v Kristianii (dnes Oslo; založena 1811). Její vrcholní představitelé v čele s rektorem a představiteli některých profilujících oborů prezentovali své představy a vize širokému norskému i mezinárodnímu, akademickému i mimouniverzitnímu publiku v roce 1911 u příležitosti oslav stého výročí založení univerzity. Během několikadenních slavností zazněla řada projevů, z nichž některé preferovaly spíše společenskou roli univerzity, jiné naopak její roli špičkové vědecké instituce. V praxi i nadále plnila univerzita obě „předepsané“ role víceméně rovnocenně.³

Také pražská univerzita se opakovaně připravovala představit své dosavadní úspěchy a vize širší veřejnosti u příležitosti oslav svého založení. Ironií dějin velké plánované oslavy pětistého jubilea v roce 1848 a šestistého jubilea v roce 1948 připravovaly dvě velmi rozdílné instituce, oslavy byly navíc v obou případech výrazně narušeny, respektive modifikovány překotným během politických událostí. V roce 1848 připravovala své oslavy sice starobylá, v té době ale průměrná a konzervativní rakouská Karlo-Ferdinandova univerzita. Oslavy přerušila liberální a národní revoluce, ve které univerzitní studenti (němečtí i čeští) i část profesorů hráli aktivní roli. Po potlačení revoluce ve většině oblastí veřejného života byly v Rakousku provedeny počátkem 50. let liberální reformy univerzitního školství spojené s ministerským působením hraběte Leo Thuna, které otevřely cestu k modernizaci i pražské, dosud nerozdělené univerzity směrem k humboldtovskému (jakkoliv v té době takto nepojmenovanému) ideálu sepětí výuky s vědou a univerzitní autonomie. Naproti tomu v roce 1948, krátce po skončení druhé světové války, připravovala oslavy svého výročí již pouze česká Univerzita Karlova, poté co předchozí plány na oslavy jubilea „nejstarší německé univerzity“ v Praze skončily s jejím zánikem. Desetiletí soupeření obou pražských univerzit vyvrcholila tragicky v letech 1939 až 1945 nejprve uzavřením Univerzity Karlovy nacistickými okupačními úřady a poté zrušením německé univerzity v obnoveném československém státě. Oslavy roku 1948 byly proto připravovány v duchu „spravedlivého historického vítězství“ českého národa a jeho „národního klenotu“, české univerzity, nad odvěkým německým soupeřem a nepřítelem. Tento převažující národní narativ zůstal v principu zachován i po komunistickém puči, který v Praze proběhl pár týdnů před oslavami. Méně akcentovány byly vědecké úspěchy instituce a její mezinárodní přesah byl s počátkem komunistického režimu radikálně redefinován. Symbolicky se to projeвило

³ Jorunn Sem FURE, *The Royal Frederik University in Kristiania in 1911. Intellectual Beacon of the North – or “North Germanic” Provincial University?*, in: P. Dhondt (ed.): *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*, Leiden 2015, s. 57–82.

mj. odřeknutím účasti představitelů nejvýznamnějších západoevropských univerzit na oslavách jako protestu proti omezování akademických svobod novým režimem.⁴

Místo slavnostních a programových projevů v rámci výjimečných univerzitních oslav, které jsou pro tento účel v Praze málo použitelné, bylo proto nutné zvolit jiné, neméně reprezentativní projevy univerzitních představitelů. Jde o inaugurační projevy rektorů, kteří počátkem každého akademického roku nastupovali svou funkci. Podobně jako v případě univerzit v Německu jsou i v Praze zachovány téměř kompletní řady inauguračních projevů rektorů obou univerzit z konce 19. a první poloviny 20. století. Německé pocházejí z let 1894 až 1936, české z let 1907 až 1937 (respektive 1945–1947).⁵ Po roce 1948 je pravidelná řada inauguračních projevů narušena a obnovena až po roce 1989.

Rektorské inaugurační projevy jako historický pramen

V Německu už řadu let probíhá soustředěný výzkum založený právě na výše zmíněných pramenech: *Rektorsreden im 19. und 20. Jahrhundert*.⁶ Výsledkem je mj. podrobný soupis (*Online-Bibliographie*) rektorských inauguračních projevů německých univerzit, tj. univerzit v Německu, Rakousku a Švýcarsku, ale také německé univerzity v Praze, od konce 19. století do druhé poloviny 20. století.⁷ Kromě očekávání, že podrobná analýza těchto pramenů pomůže zhodnotit úroveň jednotlivých univerzit, konstatují němečtí kolegové (například editoři lipských rektorských řečí) význam těchto pramenů pro posouzení dobových politických akcentů (velmi výrazně pro období po roce 1933).⁸ Němečtí historikové považují rektorské inaugurační projevy (a s nimi spojené zprávy odstupujícího

⁴ Marek ŽURČANSKÝ – Pieter DHONDT, *Two Great Anniversaries, Two Lost Opportunities. Charles University in Prague 1848 and 1948*, in: P. Dhondt, *University Jubilees and University History Writing*, s. 21–56; Adam HORKÝ, *Dějiny ve vlastní režii. Příběh dějin Karlovy univerzity v proměnách 20. století*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále AUC-HUCP) 55/2, 2015, s. 17–80, k oslavám 1948 s. 55–61.

⁵ Inaugurační projevy německé univerzity v Praze vycházely pravidelně tiskem. Bývaly součástí výročních publikací, které byly publikovány pod různými tituly, jako *Rectors-Installationen der k. k. deutschen Carl-Ferdinands-Universität in Prag*, *Die feierliche Inaugurationen der Deutschen Universität in Prag*, *Die feierliche Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag*, *Bericht der deutschen Karls-Universität in Prag über das Studienjahr...* apod. Jsou uloženy v Archivu Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Úřední tisky Německé univerzity v Praze 1882–1945. Soupis titulů inauguračních projevů rektorů německé univerzity v Praze je rovněž publikován online: <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/rektorsreden/anzeige/index.php?type=universitaet&id=168>> [11. 8. 2025]. Rektorské inaugurační projevy české univerzity (později Univerzity Karlovy) vycházely jako součást výročních publikací, obvykle s titulem *Inaugurace rektora*, *Zpráva o studijním roce...* nebo *Universita Karlova v Praze v roce...* V AUK jsou tyto inaugurační brožury obvykle svázané se seznamy přednášek a seznamy osob a ústavů příslušného akademického roku a uloženy ve fondu Úřední tisky Univerzity Karlovy 1903–2007. Některé rektorské inaugurační projevy vyšly jako separáty nebo samostatné publikace (někdy v rozšířené formě), jiné (po roce 1945) byly publikovány v denním tisku. Jednotlivé inaugurační projevy nadále cituji jako publikace (úřední tisky; samostatné publikace), nikoliv jako archivní jednotky. Dnes jsou výše jmenované tisky obou univerzit digitalizovány a publikovány online, viz <<https://kramerius.cuni.cz/uk/search?collections=vc:034f9738-6d3f-4243-97a0-b8b4430b04f6>> [21. 8. 2025].

⁶ Dostupné na <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/rektorsreden/texte/unigeschichte.php>> a <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/rektorsreden/texte/organisation.php>> [21. 8. 2025].

⁷ Dostupné na <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/rektorsreden/anzeige/index.php?type=list&id=universitaet>> [21. 8. 2025].

⁸ Franz HAUSER (Hg.), *Die Leipziger Rektorsreden 1871–1933*, I–II, Berlin – New York 2009, parafrázované tvrzení tamtéž, Bd. I, s. 3.

rektora o uplynulém akademickém roce) za mimořádně cenné prameny, vzletnými slovy za „*mimořádný poklad* [...], *klenoty univerzitní historiografie*“.⁹ Pravidelně a relativně často (každoročně) seznamovali nastupující rektori celou akademickou obec, představitele společenských a politických elit i širší veřejnost nejenom s nejnovějšími objevy, ale mnohdy i s obecnějšími trendy a problémy svého oboru, nezřídka v úzkém propojení s aktuálními společenskými skutečnostmi.¹⁰

Stejně jako na univerzitách v Německu a Rakousku, také na obou pražských univerzitách se ve volených funkcích rektora pravidelně, v jednoletých intervalech, střídali zástupci všech čtyř fakult (teologické, právnické, lékařské, filozofické), po roce 1920 se přidali i zástupci volení z nových fakult přírodovědeckých.¹¹ Přírodovědci bývali mezi rektory ovšem zastoupeni již dříve jako reprezentanti fakult filozofických, ze kterých se jejich obory posléze vydělily. Rektorské řeči tak představovaly stav vědy v jednotlivých disciplínách nerovnoměrně: v rámci pravidelného střídání fakult byly relativně naddimenzovány obory teologické a právní, zatímco expandující a specializující se obory lékařské, společenskovědní, a zvláště přírodovědní byly v rámci rotace fakult zastoupeny relativně méně. Podobně jako v Německu, i v Praze nastupující rektori vybírali ke svým přednáškám témata aktuální nejen odborně, ale nezřídka i společensky, reflektující dobové vědecké a veřejné diskuse, a zvláště v neklidných obdobích 20. století také brisantní politická témata, ať již otevřeně, nebo skrytě. Inaugurační projevy rektorů obou pražských univerzit, proslovené při přebírání funkce od předchozího rektora, vycházely tiskem obvykle krátce po inaugurační slavnosti konané po zahájení školního roku, společně se zprávou odstupujícího rektora.

Pražské inaugurační projevy 1894–1947

V posledních desetiletích předcházejících první světové válce stálo v čele německé univerzity v Praze několik proslulých vědců, mezi jejími rektory byli krátce po rozdělení například fyziolog Ewald Hering (1882/83), fyzik Ernst Mach (1883/84) nebo chemik Karl Huppert (1895/96).¹² Nejstarší publikované rektorské inaugurační projevy pocházejí ale až z 90. let. Otázkám, které mohly rezonovat v širší než odborné veřejnosti, tehdy věnovali pozornost především právníci. Opakovaně tomu tak bylo na německé univerzitě (Joseph Ulbrich, Friedrich von Wieser, Emil Pfersche, Heinrich Rauchberg, Adolf Zycha),¹³ méně

⁹ Tamtéž, Bd. I, s. 1.

¹⁰ Více o definici, vývoji, obsahu a uchování inauguračních projevů v německojazyčných zemích viz <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/reaktoratsreden/texte/reaktoratsrede.php>>. O jejich zachovalosti a dostupnosti v knihovnách a archivech viz <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/reaktoratsreden/texte/standort.php>> [21. 8. 2025].

¹¹ Jana RATAJOVÁ – Milada SEKYRKOVÁ – Lenka VAŠKOVÁ, *Volby rektorů na pražských univerzitách a jejich proměny v letech 1848–1945*, in: Martin Jemelka (ed.), *Volby v Praze: z dějin pražské volební kultury (1848–1945)*, Praha 2020 (= Ediční řada Centra středoevropských studií 4), s. 97–117. Po roce 1920 byli ovšem na české univerzitě kandidáti z teologické fakulty přeskakováni. Tamtéž, s. 110–111.

¹² Seznam rektorů německé univerzity 1882–1918: J. HAVRÁNEK, *Dějiny UK*, III, s. 343–347.

¹³ Tituly jejich projevů viz <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/reaktoratsreden/anzeige/index.php?type=universitaet&id=168>> [21. 8. 2025].

často na české (Jaromír Čelakovský, Kamil Henner st.).¹⁴ Mezi inauguračními projevy rektorů z řad přírodovědců nebo lékařů z této doby je historiky vědy nejvýše hodnocena řeč profesora lékařské chemie Karla Hupperta (1832–1904) z roku 1895. Huppert v řeči s titulem *Über die Erhaltung der Arteigenschaften* poprvé představil a posléze publikoval svou myšlenku, inspirovanou kolegou fyziologem Ewaldem Heringem o souvislosti mezi nukleovými kyselinami a otázkami dědičnosti.¹⁵

Součástí společenských diskusí i politických střetů v českých zemích v té době byla velmi oblíbená historická argumentace.¹⁶ Není proto překvapením, že rektory bývali na obou univerzitách voleni vynikající historikové. V roce 1902 podal při své inauguraci aktivní politik¹⁷ profesor Adolf Bachmann (1849–1914) přehled vývoje německého dějepiscetví v 19. století.¹⁸ Jeho český antipod, zakladatel moderní české pozitivistické historiografie Jaroslav Goll (1846–1929), byl zvolen rektorem české univerzity v roce 1907. Ve své přednášce se věnoval 25 let mladé historii rozdělení pražské univerzity, na rozdíl od svých politizujících následovníků v roce 1920 a 1934 zcela věcně.¹⁹ Z perspektivy pozdějšího vývoje je pozoruhodný rektorský projev fyziologa Františka Mareše (1857–1942), posledního českého rektora zvoleného před vypuknutím světové války. V roce 1913 představil principy své vitalistické filozofie (*Život – tvůrčí síla*),²⁰ zatímco při svém druhém rektorátu v roce 1920 již obhajoval své politické aktivity (viz dále).

Typickými ukázkami projevů sumarizujících širší problematiku přírodních a lékařských věd byly nástupní řeči českých rektorů z let 1910 a 1912 o „obtížích biologických výzkumů“²¹ a „záhadách biologických“²² nebo souhrnný referát proslulého německého lékařského chemika Richarda von Zeyneka o „pokrocích přírodovědeckého výzkumu“ z roku 1913.²³ K této skupině typologicky patří do jisté míry též již zmíněná inaugurační řeč F. Mareše z roku 1913.

První světová válka prověřila loajalitu obou univerzit ke státu (Rakousku) i k národu (českému versus německému v jeho různých vymezeních: Němci v Čechách, Němci

¹⁴ Menší počet jmenovaných českých rektorů-právníků vyplývá z toho, že české rektorské projevy jsou zachovány až z doby po roce 1907/1908.

¹⁵ Karl (Carl) HUPPERT, *Über die Erhaltung der Arteigenschaften*, in: Die feierliche Installation des Rectors der k. k. deutschen Carl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1895/96, Prag 1895, s. 17–37; Soňa ŠTRBAŇOVÁ, *Towards Understanding the Metabolism of Cell Nucleus: Contributions from Prague at the Turn of the 19th and 20th Centuries*, Verhandlungen zur Geschichte und Theorie der Biologie 10, 2004, s. 195–208.

¹⁶ František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*, Praha 1997, s. 384–402, 449–458.

¹⁷ Byl mj. poslancem českého zemského sněmu i rakouské říšské rady za Německou pokrokovou stranu. V zemské i celofíšské politice zaujímal německé nacionalistické stanovisko a byl odpůrcem českých národních snah o dosažení autonomie. F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 449–452.

¹⁸ Adolf BACHMANN, *Die deutsche Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts im Rahmen der öffentlichen Ereignisse*, in: Die Feierliche Installation des Rektors der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1902/1903, Prag 1903, s. 19–62.

¹⁹ Jaroslav GOLL, *Rozdělení Pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity roku 1882 a počátek samostatné university české. Rozšířená instalační přednáška, kterou měl dne 19. 11. 1907*, Praha 1908, 151 s.

²⁰ František MAREŠ, *Život – tvůrčí síla*, Praha 1914 (zvláštní otisk z časopisu Přehled; v AUK svázáno ve svazku Zpráva o studijním roku 1912/13, Praha 1913, 42 s.)

²¹ Jan JANOŠÍK, *Obtíže postupu zkoumání biologických*, in: Zpráva o studijním roku 1909/10, Praha 1910, 21 s.

²² František VEJDOVSKÝ, *O dvou záhadách biologických*, in: Zpráva o studijním roku 1911/12, Praha 1912, 25 s.

²³ Richard von ZEYNEK, *Über das Fortschreiten naturwissenschaftlichen Forschung*, in: Die Feierliche Inauguration des Rektors der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1913/14, Prag 1914, s. 15–31.

v habsburské říši, Němci obecně, včetně spojenecké Německé říše). Povinný hold dynasti, říši a jejímu válečnému úsilí byl po celou dobu války opakovaně výraznou součástí především rektorských zpráv o uplynulém akademickém roce. Čeští rektori zvýrazňovali loajalitu k užší vlasti, tj. českým zemím, němečtí ji naopak rozšířili i na velkoněmeckého spojence.

Válečná doba se pozoruhodně odrazila i v některých inauguračních projevech. Dva z německých rektorů, profesor klasické filologie a historie Heinrich Swoboda (1856–1926) a profesor obecných dějin Ottokar Weber (1860–1927) se zamýšleli nad historickým i aktuálním významem spojenectví.²⁴ Na naléhavé zdravotní problémy způsobené válkou reagoval oftalmolog Anton Elschmig (1863–1939) úvahou o možnostech léčby očních poranění.²⁵ Podobně jako v Praze reagovali na válku explicitně nastupující také rektori v Lipsku. Germanista Albert Köster (1862–1924) se na jejím počátku zamýšlel nad rolí univerzit v době válek,²⁶ zatímco národohospodář Wilhelm Stieda (1852–1933) se už v jejím průběhu pokusil o prognózu jejího vlivu na hospodářský vývoj Německa po válce.²⁷

V inauguračních projevech českých rektorů přímý vliv války není patrný. Není ovšem možné prokázat, zda je to proto, že jich odeznělo jen málo, nebo zda i touto neaktuálností svých vystoupení demonstrovali odstup od války, která zpočátku nebyla jejich věcí. Při jiných příležitostech svou loajalitu – třebaš opatrně – projevovali. Kromě pravidelných zpráv při ukončení rektorského úřadu to byl například oficiální projev historika Josefa Pekaře při smuteční slavnosti za zemřelého císaře Františka Josefa v roce 1916, hodnocený současníky i historiky jako historický, národní i politický.²⁸ Projev o to významnější (i poněkud pikantnější), že také po získání státní samostatnosti v roce 1918 byl Pekař často pověřován slavnostními projevy, tentokrát na adresu bývalých „velezrádců“ (a mj. svých vědeckých oponentů), nyní národních hrdinů (T. G. Masaryk, E. Denis).²⁹ Jen na závěr v kontextu loajalit projevovaných v rovině nejvýznamnějších univerzitních symbolických aktů zmiňme, že nejen německá, ale i česká univerzita v Praze udělily v roce 1916 své čestné doktoráty novému panovníkovi Karlovi, česká výslovně s poukazem na fakt, že jej někteří její profesori vyučovali.³⁰

²⁴ Heinrich SWOBODA, *Die griechischen Bünde und der moderne Bundesstaat*, in: Die Feierliche Inauguration des Rektors der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1914/15, Prag 1915, s. 29–62; Ottokar WEBER, *Koalitionskriege und Bündnisse in der Neuzeit*, in: Die Feierliche Inauguration des Rektors der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1916/17, Prag 1917, s. 41–60.

²⁵ Anton ELSCHMIG, *Muß es Blinde geben?*, in: Die Feierliche Inauguration des Rektors der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1917/18, Prag 1918, s. 45–69.

²⁶ F. HÄUSER, *Die Leipziger Rektoratsreden*, II, s. 1081–1092.

²⁷ F. HÄUSER, *Die Leipziger Rektoratsreden*, II, s. 1131–1148.

²⁸ *Zpráva o studijním roku 1916/1917*, Praha 1918, s. 3–8; Josef HANZAL (ed.), *Josef Pekař. Na cestě k samostatnosti (Výběr z článků a přednášek)*, Praha 1993, s. 13–23; Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na české univerzitě v Praze 1914–1918. J. Goll a J. Pekař ve víru války světové*, Praha 2000, s. 63–65; Martin KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, Praha 2005, s. 114–124.

²⁹ J. HANZAL, *Josef Pekař*, s. 103–117, 132–139.

³⁰ *Zpráva o studijním roku 1915/16*, Praha 1916., s. 14; *Die Feierliche Inauguration des Rektors der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1916/17*, Prag 1917, s. 10. Společenské a politické kontexty udělování čestných doktorátů na pražských univerzitách: Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy v Praze 1848–2015*, Praha 2018; k těmto dvěma konkrétním válečným doktorátům tamtéž, s. 69–82, 86, 223.

Rozpad multietnické Rakousko-uherské říše a vznik nových „národních“ států, včetně Československé republiky, v roce 1918 radikálně změnil postavení obou etnických skupin obývajících české země. České obyvatelstvo se ujalo role státního národa, zatímco němečtí obyvatelé Čech a Moravy se ocitli rázem v nechtěné pozici největší národnostní menšiny ve skutečnosti rovněž multietnického Československa. K radikální změně došlo také v poměru obou pražských univerzit, dosud formálně rovnocenných. Česká univerzita zaujala místo nejvýznamnější akademické instituce v zemi a v rámci ambiciózní vysokoškolské politiky státu začala novou fází svého rozvoje, který však koncem 20. let v souvislosti s ekonomikou a posléze politickou krizí narazil na své meze. Německá univerzita, dosud rakouskými úřady v řadě ohledů fakticky favorizovaná, nebyla ve své působnosti nijak omezena a uchovala si i své místo v síti německojazyčných univerzit, ovšem již v rámci zcela nového mezinárodního uspořádání. V symbolické rovině (zakotvené i v legislativě) byla ovšem československým státem postavena do druhořadého postavení.³¹ Nový poměr obou národnostních společenství i jejich univerzit našel svůj odraz i v námi zkoumané rovině, tedy v deklaracích univerzitních představitelů, ihned v prvních poválečných letech.

Poměr mezi oběma pražskými univerzitami nově upravil zákon z února 1920, zvaný podle svého předkladatele „lex Mareš“.³² Profesor fyziologie, filozof a politik František Mareš³³ byl za své zásluhy o českou univerzitu zvolen na akademický rok 1920/21 rektorem Univerzity Karlovy, jak byla česká univerzita na základě zákona nově pojmenována. Jejím německému protějšku byl tento název a kontinuita se starobylou pražskou univerzitou zákonem odepřen. Marešův inaugurační projev byl obhajobou vlastní osoby i postupu českých akademických i státních institucí před obviněním z „dějinných falšování“ ze strany německé univerzity. Obsahoval především podrobnou historickou a právní argumentaci, která vedla k vydání zákona, ne zcela přesvědčivou ani pro některé české akademiky. Ve své historické argumentaci Mareš odkazoval mimo jiné na Gollovu zmíněnou rektorskou řeč z roku 1908, respektive na její rozšířenou publikovanou verzi. Současně se explicitně vymezoval vůči názorům Augusta Naegleho, vyjádřeným v publikacích i projevech jeho rektorského období na německé univerzitě.³⁴

V hektické době konce války, prvních poválečných měsíců, a tudíž i v době přípravy zákona byl rektorem německé univerzity dvakrát za sebou zvolen konzervativní nacionalistický profesor teologie August Naegle (1869–1932). Jeho nástupní projev v lednu 1919 byl věnován historickému knížeti a patronovi Čech sv. Václavu. V kritickém životopise zvýraznil jeho vstřícnou politiku vůči „německé říši“, jeho přeměnu v národního světce Čechů a vyzval české Němce, aby se podíli na historickém dědictví českých zemí reprezentovaného mj. postavou sv. Václava nevzdávali.³⁵ O necelé dva roky později byl ovšem českým Němcům podíl na společném historickém dědictví, reprezentovaném v tomto případě univerzitní tradicí, československými politiky s podporou části českých akademiků upřen,

³¹ Ota KONRÁD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*, Praha 2011, s. 39–91.

³² Zákon ze dne 19. 2. 1920, č. 135 Sb. z. a n., o poměru pražských universit, in: Otto PLACHT – František HAVELKA, *Předpisy pro vysoké školy Republiky československé*, Praha 1932, s. 59–61.

³³ Helena PAVLIČIKOVÁ, *František Mareš. Od fyziologie k filosofii*, Praha 2017, 358 s.

³⁴ František MAREŠ, *Obnovení University Karlovy*, in: Inaugurace rektora dne 23. 11. 1920, Praha s. d. [1921], s. 49–74.

³⁵ August NAEGLER, *Der heilige Wenzel*, in: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1918/19, Praha 1919, s. 33–80.

mj. zmíněným zákonem o poměru pražských univerzit. Naegleho projev při předávání rektorského úřadu na podzim roku 1920 byl proto přímou ostrou polemikou s argumenty rektora Mareše a tvrdou obžalobou postupu českých úřadů i univerzity.³⁶ Ani jeho historická a právní argumentace, snesená jako v Marešově případě s podporou univerzitních kolegů, nebyla vždy příliš přesvědčivá a korektní.³⁷

Praktické provedení zákona o poměru obou pražských univerzit nebylo zcela důsledné. Představitelé německé univerzity například řadu let odmítali vydat historická žezla pražské univerzity Univerzitě Karlově. Insignie pražské univerzity pocházející ze středověku a raného novověku, především žezla rektora a děkanů fakult, byla tradičně dalším odznakem univerzitní autonomie. Po rozdělení univerzity v roce 1882 byla v držení univerzity německé, po roce 1918 byla přičtena Univerzitě Karlově, v roce 1939 si je opět přivlastnila tehdejší Německá Karlova univerzita v Praze, koncem války v roce 1945 byla odvezena a jejich osud je dodnes nejasný.³⁸

Za důsledné prosazení této části zákona se zasadil během svého rektorátu až další český nacionální politik, profesor botaniky Karel Domin. Svůj „boj za dovršení historické spravedlnosti“ popsal jak ve zprávě při předávání rektorského úřadu v roce 1934, tak v samostatné obsáhlé publikaci *Můj rektorský rok*.³⁹ Jeho vlastní inaugurační projev přednesený v listopadu 1933 v „roce patnáctého jubilea národního osvobození“, jak Domin neopomněl zdůraznit,⁴⁰ kupodivu nebyl věnován tomuto výročí ani vzájemnému poměru obou univerzit. Místo toho Domin přednášel o ochraně přírody z hlediska biologa a jeho rektorský projev vyšel i jako samostatná publikace.⁴¹

Také některé další inaugurační projevy rektorů Univerzity Karlovy reagovaly na aktuální problémy mladého státu, i když ne v tak výsostně politické rovině, jako ony předchozí. Zejména rektori zvolení z právnické fakulty volili témata reflektující proměny a problémy legislativní, měnové, daňové a národohospodářské.⁴² Nejvíce programový a státotvorný byl inaugurační projev prvního rektora české university v samostatném Československu, profesora obchodního a směnečného práva Karla Hermanna-Otavského (1866–1939) o nejbližších úkolech v právním systému nové republiky, přednesený v přítomnosti prezidenta republiky.⁴³ Výjimečnost a společenskou aktuálnost tohoto projevu zdůraznil také

³⁶ August NAEGLE, *Bericht über die Studienjahre 1918/19 und 1919/20*, in: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für die Studienjahre 1919/20 und 1920/21, Prag 1921, s. 3–74.

³⁷ K česko-německým sporům o dějiny pražské univerzity ve 20. a 30. letech: A. HORKÝ, *Dějiny ve vlastní režii*, s. 46–55.

³⁸ Karel HRUZA, *Der deutsche Insignien- und Archivalienraub aus der Prager Universität 1945*, *Bohemia* 48/2, 2008, s. 349–411.

³⁹ Karel DOMIN, *Můj rektorský rok*, Praha 1934, 491 s.

⁴⁰ Tamtéž, s. 53.

⁴¹ Karel DOMIN, *Ochrana přírody s hlediska biologa*, Praha 1933, 25 s.

⁴² Cyril HORÁČEK, *Otázka měnová*, in: Universita Karlova v Praze v roce 1921/22, Praha s. d. [1922], s. 21–32; Josef DRACHOVSKÝ, *Nezaměstnanost vysokoškolské inteligence*, in: Universita Karlova v Praze v roce 1933/34, Praha s. d. [1934], s. 35–47; Vilém FUNK, *Daň a její zákonitosti*, Praha 1939 (zvláštní otisk z *Obzoru národohospodářského*, roč. 44, č. 3), 12 s.

⁴³ Karel HERMANN-OTAVSKÝ, *O nejbližších úkolech v našem životě právním*, in: Slavnostní inaugurace rektora konaná dne 29. 1. 1919 na české Univerzitě Karlově v Praze v prvním roce svobody, Praha s. d. [1919], s. 29–54. Ke státotvorným názorům K. Hermanna-Otavského: Marek ĎURČANSKÝ, *K personálnímu zajištění výuky na právnických fakultách v prvních letech ČSR: edice dokumentů k jednání o povolání Jaroslava Kallaba do Prahy v letech 1922–1923*, Brno v minulosti a dnes 23, 2010, s. 201–239.

následující rektor Josef Zubatý (1855–1931): „*Je starým zvykem univerzitním, že rektor uvedený v svůj úřad promluví o tématě vybraném z jeho vědního oboru. Můj předchůdce, Jeho magnificence pan prorektor, se od starého onoho zvyku poněkud odchýlil tím, že si vyvolil téma sice ze svého oboru, ale zajímavé nejen svým vědeckým jádrem, nýbrž i časovostí; učinil tak, jak sám řekl, „pod příkazem doby, kdy zraky nás všech upřeny jsou kupředu na cestu, kterou jest nám ubírat se za nových poměrů, za mladé naší svobody.‘ Zdálo se mi prospěšným následovati jeho příkladu.*“⁴⁴ Sám Zubatý, profesor indologie a srovnávací jazykovědy, přednášel při vlastní inauguraci o úpadku své mateřštiny.

Rektoři německé univerzity různé politické orientace od krajních německých nacionalistů, přes odpůrce samostatného českého státu, až po tzv. aktivistické německé akademiky ve vlastních nástupních řečech své politické postoje už nedemonstrovali. Vedle „železného rektora“ z let 1918 až 1920 a 1929/30 Augusta Naegle vynikal svými nacionálně německými, antisemitskými a protičeskoslovenskými postoji především profesor římského práva Marian San Nicolò (1887–1955, rektorem 1931/32 a 1932/33). Ve své inaugurační řeči se ovšem věnoval pouze vlastnímu oboru.⁴⁵ Na druhém konci škály postojů německých profesorů vůči nové Československé republice stál například profesor římského a obchodního práva Robert Mayr-Harting (1874–1948). Jako tzv. „aktivistický“ politik se stal v letech 1926 až 1929 ministrem spravedlnosti v československé vládě za Německou křesťanskosociální stranu.⁴⁶ Také jeho inaugurační řeč byla politicky neutrální (rektorský úřad vykonával v roce 1921/22).⁴⁷ Zajímavým politickým vývojem od spolupráce s českými kolegy k sudetoněmeckému politikovi nacistické orientace prošel profesor slavistiky Gerhard Gesemann (1888–1948).⁴⁸ Také on ale zahajoval svůj rektorský úřad (1933/34) přednáškou ukotvenou zcela v jeho specializaci (jihoslovanský národopis).⁴⁹ Ještě složitější vývoj, od představitele nacionalistického křídla v Německé křesťanskosociální straně přes sblížování se Sudetoněmeckou stranou až k odsouzení okupace českých zemí nacistickým Německem v roce 1939, prodělal profesor církevního práva Karl Hilgenreiner (1867–1948). Ve své nástupní řeči v roce 1935 se věnoval vztahu univerzit a světového názoru.⁵⁰ Rostoucí antisemitismus německých studentů a profesorů se otevřeně projevil již v roce 1922, kdy měl být rektorem podle principu rotace fakult zvolen profesor pomocných věd historických Samuel Steinherz (1857–1942). Odmítl ale dodržet starou rakouskou tradici a na úřad ihned rezignovat. Přes protesty nacionalistických a antisemitských studentů se s oporou v legislativě a s podporou demokratické atmosféry mladé republiky

⁴⁴ Josef ZUBATÝ, *O úpadku našeho knižního jazyka*, in: Inaugurace rektora dne 3. 12. 1919, Praha s. d. [1919], s. 49–67.

⁴⁵ Dostupné na <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/rektorsreden/anzeige/index.php?type=rektor&id=-2096243796>> [21. 8. 2025].

⁴⁶ Jaroslav ŠEBEK, *Robert Mayr-Harting. Profil univerzitního profesora a politika česko-německého sblížení, odpůrce hnědé totality*, AUC-HUCP 39/1–2, 1999, s. 35–47.

⁴⁷ Dostupné na <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/rektorsreden/anzeige/index.php?type=rektor&id=2101775045>> [21. 8. 2025].

⁴⁸ O. KONRÁD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, viz jmenný rejstřík.

⁴⁹ Jeho rektorský inaugurační projev vyšel ve výrazně rozšířené podobě: Gerhard GESEMANN, *Der Montenegrische Mensch*, in: An Stelle der Feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1933/34, Prag 1934, 222 s.

⁵⁰ Karl HILGENREINER, *Universität und Weltanschauung*, in: Bericht über das Studienjahr 1934/35 der Deutschen Universität in Prag, Prag 1936, s. 55–86.

i ministerstva školství v úřadu udržel.⁵¹ V inaugurační řeči se zabýval jen zdánlivě neaktuálním tématem ze středověkých církevních dějin.⁵²

U přírodovědců a lékařů lze pozorovat v meziválečném období určitý rozdíl v přístupu. Němečtí rektori většinou volili obecnější témata přírodních a lékařských věd, často s přechody k filozofii nebo etice (Carl J. Cori,⁵³ Otto Grosser⁵⁴), která oslovovala širší okruh posluchačů než jen experty v jejich vlastních oborech. Naproti tomu jejich čeští kolegové (lékaři Otakar Kukula, Vladimír Slavík, Rudolf Kimla, Karel Weigner nebo geolog František Slavík) se obvykle zaměřili na konkrétní problémy svých specializovaných disciplín (chirurgie, soudní lékařství, patologická anatomie, anatomie; geologie a chemie). Z této řady „čistých“ přírodovědců svým profesním zaměřením i tématem rektorské přednášky (plemenné složení československého národa) poněkud vybočoval zakladatel moderní české fyzické antropologie profesor Jindřich Matiegka (1862–1941), jenž se v meziválečném období podílel na populační politice mladého československého státu.⁵⁵ Podobně anatom Karel Weigner ve své přednášce *O mozku orgánu vědomí* koncem roku 1936 zamířil lehce do sfér zpolitizovaných rasových disciplín, když polemizoval s některými antropologickými a anatomickými studiemi a svou kritiku zakončil konstatováním, že „[...] kultura jednotlivých ras a váha jejich mozků jsou na sobě nezávislé“.⁵⁶

Viditelný rozdíl byl též u většiny projevů rektorů ze společenských a humanitních oborů, i když jejich témata byla do jisté míry komplementární. Čeští rektori (slavista František Pastrnek, archeolog Lubor Niederle, historik Gustav Friedrich) si obvykle zvolili téma rezonující s národnostním nadšením mladé republiky (otázky české nebo alespoň slovanské literatury, historie nebo národopisu). Naproti tomu jejich němečtí kolegové volili témata antická či germánská,⁵⁷ nevyhnuli se ani kontroverzním otázkám česko-německého, respektive husitsko-katolického soupeření (po třetí nám známý A. Naegle v roce 1929⁵⁸).

Kontroverzním společenskovo vědním tématem, tentokrát ovšem převážně v rámci českého akademického a zprostředkovaně i kulturního a politického prostředí, byl rektorský projev

⁵¹ Michal ŠIMŮNEK – Antonín KOSTLÁN (edd.), *Disappeared Science. Biographical Dictionary of Jewish Scholars from Bohemia and Moravia – Victims of Nazism, 1939–1945*, Červený Kostelec – Praha 2013, s. 216–228; J. RATAJOVÁ – M. SEKÝRKOVÁ – L. VAŠKOVÁ, *Volby rektorů*, s. 112–114.

⁵² Samuel STEINHERZ, *Ein Streit um die Salzburger Dompropstei (1385–1390)*, in: Robert Mayr-Harting (Hg.), Bericht über das Studienjahr 1921/22 der Deutschen Universität in Prag, Prag 1922, s. 13–34, dostupné na <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/reaktorsreden/anzeige/index.php?type=reaktor&id=28089694>> [21. 8. 2025].

⁵³ Carl J. CORI, *Über die Entstehung der festsitzenden Lebensweise im Tierreich*, in: An Stelle der Feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1925/1926, Prag 1928, s. 22–39; TÝŽ, *Die Biologie in ihrer Beziehung zur Medizin*, in: Die Feierliche Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1930/1931, Prag 1931, s. 75–99.

⁵⁴ Otto GROSSER, *Entwicklungsgedanke und Ethik*, in: An Stelle der Feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1928/1929, Prag 1929, s. 39–50.

⁵⁵ Jindřich MATIEGKA, *Plemenné složení československého národa*, in: Universita Karlova v Praze v roce 1928/29, Praha s. d. [1929], s. 17–24.

⁵⁶ Karel WEIGNER, *O mozku, orgánu vědomí*, Praha 1937, s. 14.

⁵⁷ Dostupné na <<http://www.historische-kommission-muenchen-editionen.de/reaktorsreden/anzeige/index.php?type=universitaet&id=168>> [21. 8. 2025].

⁵⁸ August NAEGLER, *Husitismus und Katholizismus*, in: Die Feierliche Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1929/1930, Prag 1930, s. 33–69.

již zmiňovaného historika Josefa Pekaře z roku 1931 o periodizaci českých dějin.⁵⁹ Jím rozvířil další fázi tzv. sporu o smysl českých dějin, který mezi sebou vedli již od konce 19. století kromě jiných tehdejší fakultní kolegové Pekař a Masaryk, nyní první v pozici rektora, druhý prezidenta republiky. Spor se vedl, zjednodušeně řečeno, mezi dvěma hlavními směry uvažování a bádání o českých dějinách: mezi ideologicko-teologickou koncepcí filozofa Tomáše Masaryka a empiricko-pozitivistickou koncepcí historika Pekaře.⁶⁰

Na podzim roku 1939, již několik měsíců po okupaci českých zemí nacistickým Němcem (březen 1939), se rektorského úřadu ujal světoznámý chetitolog, profesor Bedřich Hrozný (1879–1952).⁶¹ Slavnostní inaugurace se však již neuskutečnila, neboť 17. listopadu 1939 byly české vysoké školy německými úřady uzavřeny. Přesto se Hrozný rozhodl akademickou i širší veřejnost oslovit slavnostní přednáškou. Konala se nikoliv v prostorech již uzavřené univerzity, ale ve Velkém sále Městské knihovny. Přednáška s názvem *O nejstarším stěhování národů a o problému civilisace proto-indické* vyšla zakrátko tiskem a v proslovené i tištěné podobě se výslovně prohlašovala za nástupní rektorskou přednášku.⁶² Hrozného čistě vědecká argumentace a z ní vyvozené závěry, mj. o pomíjivosti dobytelských civilizací nebo problematičnosti učení o rasové čistotě, se v dobové atmosféře ocitla ve zcela jiném světle a přednáška byla jak posluchači, tak okupačními úřady hodnocena jako demonstrační.

Ve válečných letech 1940 až 1944 neprobíhaly slavnostní rektorské instalace pochopitelně na uzavřené Univerzitě Karlově, ale ani na Německé Karlově univerzitě.

Výraznou fází střetu koncepcí univerzity jako špičkového vědeckého pracoviště na jedné a instituce sloužící společnosti, viděného optikou rektorských inauguračních projevů, byly projevy dvou ze tří posledních svobodně zvolených rektorů Univerzity Karlovy po roce 1945. Oba se ve svém inauguračním projevu věnovali mj. otázkám vztahu vědy a společnosti, respektive postavení vědce ve společnosti. První poválečný rektor, profesor lékařské biologie a poslanec za sociálně demokratickou stranu Jan Bělehrádek (1896–1980), zdůrazňoval obousměrně působící společenský charakter moderní vědy.⁶³ Jeho následovník profesor ekonomie Karel Engliš (1880–1961) o dva roky později (1947) naopak akcentoval vedle zásluh vědců i jejich osobní zodpovědnost a mírnil radikalizující se politické tendence mezi univerzitními studenty.⁶⁴ Po komunistickém puči v roce 1948 nebylo na Univerzitě Karlově místo ani pro jednoho z nich. Engliš na rektorský úřad pod tlakem rezignoval již v únoru a stáhl se do nuceného ústraní, Bělehrádek odešel do exilu.⁶⁵

⁵⁹ Josef PEKAŘ, *O periodisaci českých dějin*, in: Universita Karlova v Praze v roce 1930/31, Praha s. d. [1931], s. 17–29.

⁶⁰ Martin KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, Praha 2005, s. 33–80; Josef PETRAŇ, *Spor o smysl českých dějin*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 5, 1988, s. 29–67.

⁶¹ Petr VAVROUŠEK, *Pán chetitských tabulek*, Praha 2009, 82 s.

⁶² Bedřich HROZNÝ, *O nejstarším stěhování národů a o problému civilisace proto-indické*, Praha 1939, 28 s. a 20 obr.

⁶³ Jan BĚLEHRÁDEK, *Věda a společnost*, in: Jan Bělehrádek, *Novým dechem*, Praha 1946, s. 106–122.

⁶⁴ Karel ENGLIŠ, *Za pravdu bojovati, čest zachovati*, Svobodné noviny, roč. 3, 18. 12. 1947.

⁶⁵ Věra LINHARTOVÁ (ed.), *Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha*, Praha 2003; Jaroslav ČECHURA, *Rektorský rok Karla Engliše*, in: Petr Svobodný – Blanka Zilynská (edd.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*, s. 255–273; Zdeněk POUŠTA, *Englišův rektorský rok*, in: Petr Hruška (ed.), *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*, Praha 1998, s. 177–185.

Narušená kontinuita 1948–1989

Jedním z důsledků komunistického puče v únoru 1948 byly změny ve vysokoškolské legislativě, včetně volby, respektive jmenování rektorů. I pokud příslušné vysokoškolské zákony z let 1950, 1966, 1980 formálně volbu zachovávaly, jejich předchozí výběr a uvedení do funkce podléhalo důkladnému ministerskému a stranickému dohledu.⁶⁶ Období rektorského působení bylo dlouhodobější než v minulosti, ve funkci se v letech 1948 až 1989 vystřídalo šest osob.⁶⁷ Proměnami procházelo též formální uvádění do funkce a s nimi spojené proslovy. Zprávy o rektorském období a inauguracích v této době až na výjimky nevycházely nebo se nedochovaly a adekvátní prameny je tedy nutné dohledávat jinde.

V projevech rektorů, pronášených obvykle při významných i „významných“ výročích, případně v návaznosti na počátek výkonu funkce, se až do roku 1989 objevovala spíše témata aktuálně politická. Už estetik a literární teoretik Jan Mukařovský (1891–1975), rektorem ještě řádně zvolený v květnu 1948, demonstroval svou loajalitu právě nastolenému komunistickému režimu a směřování univerzity pod novým vedením při své rektorské instalaci v dubnu 1949 projevem *Socialistická stranickost ve vědě o umění*, vycházejícím z jeho specializace. Popřel tak své dosavadní vědecké směřování předního strukturalisty a významného představitele předválečného Pražského lingvistického kroužku. Přednáška vyšla tiskem jako součást souboru Mukařovského statí.⁶⁸

Matematik Miroslav Katětov (1918–1995) byl funkcí rektora pověřen v září 1953.⁶⁹ Jeho inaugurace podle dosavadní tradice zřejmě vůbec neproběhla. Za jeho první programový projev v nové funkci je možné považovat referát *O úkolech v studijním roce 1953/54*, který přednesl na zasedání univerzitní rady 22. 10. 1953. V projevu zdůraznil především nutnost dát vědě v rámci univerzity dostatečný prostor (oproti dosavadní oficiální favorizaci vědy pěstované v ústavech ČSAV), ale též význam využívání sovětských vzorů a práce organizací jako KSČ, ROH a ČSM.⁷⁰

Také další výměna na postu rektora v říjnu 1957 proběhla byrokratickým způsobem bez tradičních ceremonií. Dosavadní rektor byl ministrem zproštěn funkce a výkonem funkce rektora pověřil ministr JUDr. Jaroslava Procházku (1897–1980), profesora dějin KSSS a mezinárodního dělnického hnutí fakulty filozoficko-historické.⁷¹ Ve funkci rektora poprvé veřejně vystoupil na zasedání vědecké rady UK dne 17. 10. 1957. Své názory na směřování univerzity představil v úvodu k diskusi o problémech práce na vysoké škole, ve kterém zdůraznil nutnost zvýšit aktivitu nejen ve vědecké, ale též pedagogické a zejména politicko-výchovné práci.⁷²

⁶⁶ Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012; Pavel URBÁŠEK, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc 2008.

⁶⁷ Vymezení jejich funkčních období in: J. HAVRÁNEK – Z. POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, 1918–1990, s. 557–586.

⁶⁸ Jan MUKAŘOVSKÝ, *Socialistická stranickost ve vědě o umění*, in: týž, *Stranickost ve vědě a v umění*, Praha 1949, s. 20–45; Ondřej SLÁDEK, *Jan Mukařovský, Život a dílo*, Praha 2015, s. 317–320.

⁶⁹ AUK, fond Rektorát UK (dále RUK), osobní spis M. Katětova, i. č. 1688, dopis MŠ, 23. 9. 1953.

⁷⁰ AUK, pozůstalost M. Katětova, nezpracováno, složka Vysokoškolská rada UK, Zápis ze zasedání univerzitní rady, 22. 10. 1953.

⁷¹ AUK, fond RUK, os. spis J. Procházky, i. č. 3262, dopis MŠ, 30. 9. 1957.

⁷² AUK, fond RUK, Zápis Vědecké rady UK 1957/1958, zápis z II. zasedání VR UK, 17. 10. 1957, s. 4–5.

Na opačném pólu než předchozí vystoupení, formálně i obsahově, stál skutečný rektorský inaugurační projev Oldřicha Starého (1914–1983). Po zvolení vědeckou radou v červenci 1966 a jmenování prezidentem (na základě nového vysokoškolského zákona)⁷³ proběhla v září jeho slavnostní inaugurace podle starého vzoru, na které přednesl řeč o konkrétním problému ze svého vlastního oboru, kterým byla neurologie.⁷⁴ Příklon k tradici inauguračních slavností byl jedním z projevů uvolňujících se politické atmosféry druhé poloviny 60. let. Návaznost na rektorské přednášky z vlastního oboru souvisela mj. s důrazem nového rektora na problémy v oblasti vědecko-výzkumné činnosti univerzity.

K zajímavým rektorským projevům patří dva texty, které nebyly prosloveny. Jde o návrhy proslovů sice řádně zvoleného, ale nakonec ministrem nepotvrzeného rektora Josefa Charváta (1897–1984) z roku 1969. Volba, příprava inaugurace, nepotvrzení ve funkci, a nakonec vynucená volba nového rektora spadá do období počínající „normalizace“ vysokého školství po násilném ukončení reformního období let 1968/69.⁷⁵ Lékař-internista Josef Charvát byl rektorem zvolen jako vědecky i morálně vysoce oceňovaná osobnost v květnu 1969.⁷⁶ Na první zářijové zasedání vědecké rady UK si Charvát připravil proslov, který konzultoval se svým prorektorem Emilem Kraemerem. Text návrhu je základním programem dalšího směřování univerzity, navazujícím na akční program UK přijatý v reformním roce 1968. V první části se věnuje administrativním otázkám vedení školy, v dalších demokratizaci řízení, vědě a konečně výuce a výstavbě. Tento text nebyl z výše uvedených důvodů přednesen ani publikován, zachoval se kuriózně v pozůstalosti posledního komunistického rektora Z. Česky.⁷⁷ Pozůstalost obsahuje ještě další pozoruhodný Charvátův text *Smysl toho všeho*. Podepsán je Charvátém jako rektorem a nedatován. Autor se v něm podrobně a s filozofickým nadhledem zamýšlí nad posláním univerzity v moderním světě. V úvodu zmiňuje na jedné straně exponenciální nárůst vědění v moderním světě, na druhé pak roli univerzit jako národních symbolů, tedy základní dichotomii poslání univerzit a její reflexi v rektorských inauguračních projevech od 19. století. K hlavním úkolům moderních univerzit řadí hluboký základní výzkum jako nikdy nekončící snahu porozumět světu. Zdůrazňuje poslání různých vědeckých institucí, nikoliv hromadění výzkumu v jejich jediném typu (rovněž narážka na dřívější favorizaci ústavů akademie věd). Univerzitám též přikládá velký význam při vytváření nové vzdělanostní kultury, tedy sbližování exaktních, přírodních, lékařských, humanitních i společenských věd a filozofickou integraci celé vědy. Ze souvislostí je možné oprávněně spekulovat, že jde o text přednášky připravované pro plánovanou inauguraci, která se však již nekonala.⁷⁸

Po neschválení řádně zvoleného J. Charváta ve funkci rektora proběhla nová volba pevně v režii nadřízených orgánů. Nejvyššími stranickými orgány předem schválený kandidát byl zvolen vědeckou radou UK a jmenován prezidentem republiky.⁷⁹ Nový rektor, lékař Bedřich

⁷³ AUK, fond RUK, os. spis O. Starého, i. č. 3811, dopis MŠK, 12. 9. 1966.

⁷⁴ Oldřich STARÝ, *Bolest a problémy její objektivizace*, in: Slavnostní inaugurace rektora University Karlovy dne 19. 9. 1966, Praha 1967, nestránkováno.

⁷⁵ Jakub JARŠ – Martin FRANC a kol., *Mezi konkurencí a spoluprací. Univerzita Karlova a ČSAV 1945–1969*, Praha 2018, s. 308–313.

⁷⁶ AUK, Zápisy vědecké rady UK, zápis ze zasedání VR UK, 8. 5. 1969, s. 3.

⁷⁷ AUK, pozůstalost Z. Česky, nepracováno, dopis J. Charváta E. Kraemerovi, 25. 8. 1969 + příloha.

⁷⁸ Tamtéž, nedatováno.

⁷⁹ AUK, fond RUK, os. spis. B. Švestky, dopis prorektora Kraemera, 30. 1. 1970; AUK, fond RUK, Zápisy Vědecké rady UK 1969/1970, zápis z II. (volebního) zasedání VR UK, 8. 1. 1970, s. 1–6.

Švestka (1912–1990), přednesl svůj programový projev, plný ideologických floskulí, ihned na volebním shromáždění. Univerzitě v něm přisoudil především společenskou úlohu, ve „spojení s naším lidem“ a úkolem „dávat všechny intelektuální síly do služeb naší dělnické třídy“. Cestou k odvrácení nebezpečí plynoucího ze dvou posledních let aktivit „pravicových a protisocialistických sil“ měla být „mobilizace zdravých a poctivých příslušníků“ univerzity cestou „vycházející z politické linie KSČ“, především pak politickovychovná práce mezi studenty. Vědě je věnován pouze jeden odstavec v souvislosti s připravovaným zákonem o vědeckotechnické základně ČSAV.⁸⁰ Ve své rektorské funkci pronesl Švestka řadu dalších politicky laděných projevů, vydaných souhrnně pod příznačným názvem *Tradice husitská, přítomnost a budoucnost leninská*.⁸¹ V souvislosti s univerzitními tradicemi a reprezentací je pozoruhodné, že Švestka byl jediným rektorem období let 1948–1989, který byl portrétován pro rektorskou galerii.⁸² Návrh na pořízení portrétu tehdy končícího rektora byl podán již v roce 1957, „aby byl dodržen starobylý zvyk“, ale nebyl realizován.⁸³

Posledním rektorem normalizačního období byl v roce 1976 zvolen právník Zdeněk Češka (1929–2023), nejdéle sloužící rektor UK vůbec (do ledna 1990).⁸⁴ Žádný text, který by bylo možné označit jako inaugurační, nebyl nalezen. O směřování UK pod jeho vedením věrně linii vytyčené stranickými orgány s důrazem na ideologickou práci však svědčí mj. programové texty z počátku 80. let.⁸⁵

Post scriptum: 1990–2022

K obnovení tradice pravidelných rektorských inauguračních projevů došlo po roce 1989 v souvislosti s návratem ke svobodné volbě rektora bez politických zásahů do univerzitní autonomie.⁸⁶ V reprezentativní rovině navázala Univerzita Karlova také na přerušenou tradici pořizování a vystavování portrétů svých rektorů po ukončení jejich mandátu.⁸⁷

Volbu prvního polistopadového rektora, filozofa a pedagoga Radima Palouše, vykonala dne 18. ledna 1990 nově ustavená akademická rada (pozdější akademický senát) UK, a to ještě v dozvucích revoluční atmosféry konce roku 1989.⁸⁸ Po druhé volbě konané 11. ledna 1991⁸⁹ proběhla dne 21. března i slavnostní inaugurace, na níž Palouš přednesl úvodní

⁸⁰ Tamtéž, s. 4–6.

⁸¹ Bedřich ŠVESTKA, *Tradice husitská, přítomnost a budoucnost leninská*, Praha 1975, 67 s.

⁸² Josef PETRÁŇ (ed.), *Památky Univerzity Karlovy*, Praha 1999, s. 281, 332.

⁸³ AUK, fond RUK, Zápis Vědecké rady UK 1957/58, zápis II. zasedání VR UK, 17. 10. 1957, s. 3.

⁸⁴ AUK, fond RUK, Zápis Vědecké rady UK 1976/1977, složka Volba akademických funkcionářů UK, 1. 7. 1976, k. 3.

⁸⁵ Zdeněk ČEŠKA – Vladimír HUDEC, *Jednotný plán ideologické práce UK na léta 1981/82–1985/86: rozpracování závěrů XVI. sjezdu KSČ*, Praha 1981; Zdeněk ČEŠKA, *Rozpracování závěrů XVI. sjezdu KSČ: program UK na období 1981–1985*, Praha 1981.

⁸⁶ *Závěrečná zpráva prof. PhDr. Radima Palouše, Dr. h. c., rektora UK za období od ledna 1990 do ledna 1994*, in: Zdeněk POUŠTA (ed.), *Univerzita Karlova v Praze v letech 1989–1994*, Praha 1994, s. 3–19.

⁸⁷ J. PETRÁŇ, *Památky Univerzity Karlovy*, s. 281, 332.

⁸⁸ Zápis ze zasedání AR UK, 18. 1. 1990, dostupné na <<https://cuni.cz/UK-3570-version1-ASUK900118.pdf>> [21. 8. 2025].

⁸⁹ Zápis ze zasedání AS UK, 11. 1. 1991, dostupné na <<https://cuni.cz/UK-3569-version1-ASUK910111.pdf>> [21. 8. 2025].

přednášku *Comenius redivivus*.⁹⁰ Vyzdvihl v ní J. A. Komenského jako velkého myslitele „celkovosti světa a osudu veškerenstva“, schopného živě oslovit i dnešek, a předznamenal tak oslavy 400. výročí Komenského narození plánované univerzitou na následující rok.⁹¹ Ze zpráv denního tisku k inauguraci v roce 1991 vyplývá, že byla návratem k tradici „po dvacetipětileté přestávce“ a že tedy po první Paloušově volbě slavnostní inaugurace neproběhla.⁹² První polistopadový rektor během svých dvou funkčních období přednesl také řadu dalších koncepčních projevů reagujících na aktuální proměny politických a společenských poměrů jak v užším akademickém, tak v celospolečenském prostředí. K centrálním tématům patřila obnova ideje univerzity, zmíněná mj. v jeho závěrečné rektorské zprávě z roku 1994, nebo v konferenčním příspěvku z roku 1993.⁹³

Jeho nástupce Karel Malý, zvolený na dvě funkční období v letech 1994–2000, navázal ve svých dvou inauguračních projevech na prvorepublikovou tradici svých kolegů právníků v rektorském úřadu aktuálními společenskými tématy z právních dějin: *K tradicím české samosprávy* (1994)⁹⁴ a *K tradicím a proměnám české právní kultury* (1997).⁹⁵

Po roce 2000 se s rektory zvolenými z představitelů exaktních, přírodních nebo lékařských věd, navíc ve standardních podmínkách stabilizované demokratické společnosti, vrátila do rektorských inauguračních řečí témata z jejich vlastních oborů. Ivan Wilhelm (rektorem 2000–2006) tak slavnostní shromáždění akademické obce seznámil s pokroky fyziky ve 20. století.⁹⁶

Václav Hampl (rektorem 2006–2014) přednesl při své první inauguraci v roce 2006 přednášku *Principy a souvislosti kardiovaskulárního výzkumu*.⁹⁷ Svě druhé funkční období v roce 2010 zahájil krátkým proslovem u příležitosti jmenování prezidentem na Pražském hradě. Připomněl v něm 20. výročí svobody vysokých škol, jejich kvantitativní rozvoj i potřebu dalších změn v legislativě a financování.⁹⁸

V linii přednášek o problémech vlastního oboru pokračoval též lékař Tomáš Zima (rektorem 2014–2022), který na úvod svého prvního rektorského období v roce 2014 stručně pohovořil o lékařské a klinické biochemii.⁹⁹ Slavnostním projevem zahajoval též své druhé funkční období v roce 2018. Ačkoliv je projev označen jako inaugurační, svým charakterem a obsahem více odpovídá tradičním zprávám o ukončeném rektorském období s výčtem

⁹⁰ AUK, Fotoarchiv, Pozitivity – Události, Inaugurace rektora UK prof. PhDr. Radima Palouše, CSc., 21. 03. 1991 (fond není zpracován).

⁹¹ Radim PALOÚŠ, *Comenius redivivus*, in: *Studia paedagogica* 6, 1991, s. 5–16.

⁹² *Návrat k tradici*, in: *Občanský deník*, Praha 2. 4. 1991, AUK, výstřižková archiv, kart. 102.

⁹³ Radim PALOÚŠ, *Univerzita jakožto vysoká škola*, in: Jiří Fiala (ed.), *Obnova ideje univerzity*, Praha 1993, s. 180–188.

⁹⁴ Karel MALÝ, *K tradicím české samosprávy*, in: Z. Poustka (ed.), *Univerzita Karlova v Praze v letech 1989–1994*, s. 29–38.

⁹⁵ Karel MALÝ, *K tradicím a proměnám české právní kultury*, inaugurační přednáška 6. 3. 1997, Praha 1997.

⁹⁶ Ivan WILHELM, *Fyzika ve 20. století*, in: *Projevy přednesené na inauguraci rektora UK v Praze dne 17. 2. 2000 ve Velké aule Karolina*, Praha 2000, s. 15–22.

⁹⁷ Text přednášky a program inaugurace jsou obsaženy ve složce uložené na Organizačním oddělení RUK.

⁹⁸ iForum. Online magazín UK, 14. 1. 2010, Projev rektora Václava Hampla při jmenování rektorem na Hradě [21. 8. 2025].

⁹⁹ Inaugurační přednáška rektora UK Tomáš Zima, in: *Inaugurace rektora UK prof. MUDr. Tomáš Zima, DrSc., MBA. Velká aula Karolina* 4. 3. 2014, Praha 2014, nestránkováno.

dosažených úspěchů. Principy výkonu funkce v následujícím období nebo charakteristika hlavní role univerzity jsou zmíněny jen stručně v úvodu a závěru textu.¹⁰⁰

Jeho nástupkyně ve funkci, rovněž lékařka, Milena Králíčková (rektorkou 2022–2026) nastupovala do rektorské funkce v kritickém období ruské agrese proti Ukrajině, proto její proslov obsahoval oba sledované aspekty: „*Doposud bývalo nepsaným zvykem, že inaugurační proslov rektora byl věnován jeho vědeckému a profesnímu zaměření. Tuto tradici dodržíme, ale zároveň, i s ohledem na současnou mezinárodní situaci, proslov zaměřím i na témata univerzitní a celospolečenská.*“ V delší části se zaměřila na svůj obor, tedy histologii a embryologii, s přesahem do klinické specializace v oblasti gynekologie a porodnictví. V obsáhlé části věnované univerzitě pak akcentovala téma udržitelnosti a v závěru deklarovala připravenost Univerzity Karlovy „[...] poskytnout pomoc ukrajinským občanům v tíživé životní situaci, zejména pak studujícím a akademikům, a aktivně se zapojit do humanitární a další nezbytné pomoci“.¹⁰¹

Závěr

Ani na jedné z pražských univerzit se v první polovině 20. století nestal rektorem vědec evropského formátu (snad s výjimkou zmíněného Bedřicha Hrozného). Pokud takoví mezi nimi – alespoň potencionálně – byli, vrcholu svých kariér se dočkali na jiných institucích (bývalý profesor německé univerzity Albert Einstein) nebo v jiné době (nositel Nobelovy ceny za chemii z roku 1959 Jaroslav Heyrovský) a rektory zvoleni nebyli. Přestože obě univerzity ještě v meziválečném období byly bezkonkurenčně nejvýznamnějšími vědeckými institucemi v zemi, v projevech jejich rektorů se to příliš neprojevovalo. V turbulentních přelomových obdobích 19. a 20. století i nadále obě univerzity stály z velké části ve službách svých národních společenství, deklarativně i v praxi.

Již před první světovou válkou v užší akademické i širší laické veřejnosti nejvíce rezonovaly přednášky rektorů obou univerzit reprezentujících historické nebo právní vědy, poskytující ideovou argumentaci v kulturním a politickém soupeření obou národních společenství. Tento trend se prohloubil po roce 1918 v samostatném Československu, kdy rektori české univerzity obhajovali právo české univerzity (a v širším kontextu českého etnika) na „po zásluze“ vydané výsadní postavení ve státě. Němečtí rektori museli naopak jejich univerzitě i etnické menšině odpiřaná práva s pomocí historické a právní argumentace bránit. Ani z jedné strany se tato politická instrumentalizace humanitních a právních věd neobešla bez určitého zkreslování. Linie ideových a politických sporů, řešených s pomocí humanitních věd, neprobíhaly ovšem vždy jenom po hranici mezi českým a německým etnikem, ale občas rovněž v rámci českého tábora (například známý spor o smysl českých dějin, vlekloucí se od konce 19. století do počátku 30. let 20. století). Extrémně nacionalistické či antisemitské postoje některých akademických reprezentantů (učitelů i studentů)

¹⁰⁰ Inaugurační projev rektora UK prof. MUDr. Tomáše Zimy, DrSc., in: Inaugurace rektora UK prof. MUDr. Tomáše Zimy, DrSc. Velká aula Karolína 7. 3. 2018, Praha 2018, nestránkováno.

¹⁰¹ Inaugurační projev rektorky UK prof. MUDr. Mileny Králíčkové, Ph.D., in: Inaugurace rektorky UK prof. MUDr. Mileny Králíčkové, Ph.D. Velká aula Karolína 3. 3. 2022, nestránkováno. Tento i předchozí tisky jsou uloženy v ÚDA UK ve fondech knihovny a v dokumentační sbírcce.

z obou stran, které se zvláště od přelomu 20. a 30. let přenášely i na mimouniverzitní fórum, včetně žurnalistiky, parlamentu nebo do pouličních demonstrací, naštěstí do rektorských přednášek nepronikly.

Nejhorší časy navíc obě univerzity ještě čekaly: nacifikace německé univerzity po roce 1938, uzavření Univerzity Karlovy nacisty v letech 1939–1945, zrušení německé univerzity roku 1945 a nakonec podřízení Univerzity Karlovy režimu komunistické strany po roce 1948. Nové rodící se ideologické rozpory na univerzitní půdě, mj. v oblasti svobody bádání a odpovědnosti vědce, se zrcadlily už v projevech dvou ze tří posledních volených rektorů po roce 1945. I v dobách podřízenosti univerzity komunistické ideologii a politice si mnohé obory, zvláště přírodovědné a lékařské, uchovaly svou odbornou úroveň a také po roce 1952, kdy vedle československých univerzit vznikaly jako hlavní elitní vědecká pracoviště ústavy akademie věd, si některé týmy, oddělení, ústavy nebo kliniky Univerzity Karlovy udržely nebo nově vybudovaly pozici špičkových vědeckých pracovišť, občas i v mezinárodním kontextu. Odborná problematika se v programových projevech rektorů let 1948 až 1989 (výjimečně přímo inauguračních) objevila jen ojediněle. V období vlády komunistické strany, která měla na jmenování rektorů zásadní vliv, jim naopak dominovala témata silně politizovaná a ideologizovaná, v nichž zvláště rektori normalizačního období odevzdávali univerzitu plně do služeb lidu, přesněji řečeno režimu.

Společensky aktuální témata, pochopitelně s jinými ideovými východisky, dominovala projevům prvních dvou rektorů svobodně zvolených po roce 1989, zatímco následující rektori obnovili tradici projevů z problematiky vlastních vědeckých oborů. Dosud poslední projev ve vyostřené mezinárodní situaci počátku roku 2022 v sobě opět spojil obě historické linie, tedy přednášku na vědecké téma a aktuální apel na univerzitní obec jako zastánkyni humanitních idejí.

PETR SVOBODNÝ

Die Inaugurationsreden der Rektoren der Prager Universitäten vom Ende des 19. bis zum Beginn des 21. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1882 wurde die Prager Universität in zwei voneinander völlig unabhängige, sprachlich definierte Institutionen geteilt. Beide Einrichtungen gehörten in ihren nationalen Gemeinschaften zu den anerkannten wissenschaftlichen, kulturellen und politischen Autoritäten und jede von ihnen unterhielt (die deutsche) bzw. baute (die tschechische) einen hohen Standard auf, der in den internationalen akademischen Kreisen, insbesondere im mitteleuropäischen Raum, anerkannt war. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts waren beide Universitäten radikalen gesellschaftlichen und staatsrechtlichen Veränderungen ausgesetzt (Erster Weltkrieg, Untergang Österreich-Ungarns und Gründung der Nachfolgestaaten, Aufkommen des Nationalsozialismus in Deutschland, Zerschlagung, Besetzung und schließlich Befreiung und Erneuerung der Tschechoslowakei). Diese politischen Ereignisse übten stets einen nachhaltigen Einfluss auf die Stellung beider Prager Universitäten im Rahmen der momentanen staatsrechtlichen Ordnung aus, und dies stets mit entgegengesetzten Vorzeichen ihrer Werte. Die Repräsentanten beider Prager Universitäten äußerten sich wiederholt, sei es explizit oder implizit, zur Sendung ihrer Institutionen in der sich verändernden Welt, insbesondere bei festlichen Ereignissen, zu denen neben Jubiläumsfeierlichkeiten (im Falle von Prag die nicht gelungenen von 1848 und 1948) auch die alljährliche Inauguration der Rektoren gehörte. Auf ähnliche Weise grenzten sich in verschiedenen Zusammenhängen gegenüber weltgeschichtlichen Ereignissen die

Rektoren zur Zeit des kommunistischen Regimes ab, während die erneuerte Tradition der Inaugurationsfeierlichkeiten nach 1989 deutlicher an die Linie der Reden zum aktuellen Stand des Wissenschaftsfaches durch die damaligen Rektoren anknüpfte. Anhand einer Analyse von Serien von Rektoratsreden beider Prager Universitäten aus den Jahren von 1890–1939, von Reden der ersten Nachkriegsrektoren, analoger programmatischer Texte der Rektoren von 1948–1989 und schließlich erneut einer zusammenhängenden Reihe von Rektoratsreden aus den Jahren von 1990–2020 hat der Autor versucht, die Meinungsänderungen hinsichtlich der Sendung der Prager Universitäten, die zwischen ihrer Rolle als elitäre wissenschaftliche Institution, die mit den weltweiten Trends (wie sie u.a. in den Reden der aus Kreisen der Mediziner und Naturwissenschaftler stammenden Rektoren zur Sprache kamen) Schritt hält, und ihrer gesellschaftlichen und politischen Aufgabe (wie sie insbesondere in den Rektoratsreden der Vertreter der Geistes-, Gesellschafts-, Wirtschafts- und Rechtswissenschaften anklingen) oszillierten, zu erfassen. Funktion und Inhalt der Prager Rektoratsreden werden einerseits im Kontext der Untersuchung von Rektoratsreden an deutschen Universitäten, andererseits im Kontext rezenter Forschung zu den Universitätsjubiläen studiert.

Deutsche Übersetzung Wolf. B. Oerter

prof. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.
Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv UK, Praha
petr.svobodny@ruk.cuni.cz

KOLKOVACÍ AKCE PŘI VZNIKU MĚNY ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY A ÚČAST ABSOLVENTŮ PRÁVNICKÉ FAKULTY ČESKÉ PRAŽSKÉ UNIVERZITY PŘI NÍ: ÚSMĚVNÉ I CHMURNÉ CHVÍLE NA ZÁKLADĚ PAMĚTÍ KARLA LEOPOLDA

JIŘÍ ŠOUŠA

THE REVENUE STAMPING DRIVE DURING THE FORMATION OF THE CURRENCY OF THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC AND PARTICIPATION OF GRADUATES OF THE FACULTY OF LAW OF THE CZECH UNIVERSITY IN PRAGUE: AMUSING AND DEPRESSING TIMES BASED ON THE MEMOIRS OF KAREL LEOPOLD

This study is a contribution to the history of creation of the currency of the independent Czechoslovak Republic. It deals with the participation of some extraordinary graduates of the Faculty of Law of the Czech University, most notably the Czechoslovak Minister of Finance Alois Rašín. They prepared and implemented a so-called ‘revenue stamping drive’, where revenue stamps were affixed to banknotes issued by the Austro-Hungarian Empire, which thus became the first Czechoslovak banknotes. This was accompanied by various humorous but also tragicomical or even tragic stories, some of which are retold here.

Keywords: Czechoslovak Republic – Faculty of Law of the Czech University in Prague – Czech lawyers – revenue stamping of banknotes – creation of the Czechoslovak koruna – Karel Leopold

DOI: 10.14712/23365730.2026.12

V jevech či procesech z oblasti hospodářského, sociálního, politického, kulturního aj. života společnosti mají své nezastupitelné místo osobnosti, které je iniciovaly, připravovaly a realizovaly. Nejinak tomu bylo u formování měny nové Československé republiky, jejíž podstatnou částí byla tzv. kolkovací akce (tj. okolkování dosud platných bankovek rakousko-uherských) na počátku března 1919.¹ Upozornit je v tomto směru možné především

¹ K problematice vzniku měny samostatné Československé republiky v roce 1919 lze uvést především práce: z aspektů právních Pavla Matěse a Karla Schelleho, z hlediska numizmatiky Jaroslava Šůly, z pohledu historického v širším kontextu Vlastislava Laciny či z aspektů ekonomických Františka Vencovského. Konkrétně bibliograficky srov.: Antonín PIMPER, *Almanach československého peněžnictví v prvním desetiletí Československé republiky*, Praha 1928; Pavel MATĚS – Karel SCHELLE, *Právní úprava československé měny v letech 1919–1921*, Acta Universitatis Brunensis – Iuridica No 52 / Spisy Právnické fakulty Universitatis J. E. Purkyně v Brně, XII, Brno 1984, s. 35–59; Jaroslav ŠŮLA, *Budování československé měny po první světové válce*, Hradec Králové 1979; Vlastislav LACINA, *Formování československé ekonomiky 1918–1923*, Praha 1990, s. 81–87; TÝŽ, *Měnová politika v prvním desetiletí republiky*, Český časopis historický 91/1, 1993, s. 1–17; Jiří ŠOUŠA, *Rašínova měnová reforma 1919 (1920)*, in: *Měnové systémy na území Českých zemí 1892–1993*. Sborník z konference v Opavě 22. a 23. března 1994, Opava – Praha 1995, s. 53–61; Zbyněk ŠUSTEK, *Falšování československých bankovních kolků z r. 1919, jeho charakter a rozsah*, Numizmatika 17, 2000, s. 51–68;

na pěti protagonistů, kteří odborné vzdělání získali na právnické fakultě české Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Konkrétně se jednalo o tehdejšího ministra financí Aloise Rašína,² prvního předsedu finančního výboru Revolučního národního shromáždění Cyrila Horáčka,³ přednostu II. (kreditního) odboru ministerstva financí, který měl v kompetenci měnu, Bohumila Vlasáka,⁴ vrchního finančního radu (později šéfa čtvrtého oddělení II. odboru) Karla Leopolda⁵ a Viléma Pospíšila,⁶ v inkriminované době ředitele Městské spořitelny pražské (posléze guvernéra Národní banky Československé), který pro jednání o kolkovací akci i šíře odluce měny poskytl ve svém finančním ústavu prostory.

Pro uváděné protagonisty kolkovací akce se právě česká právnická fakulta v Praze stala v posledních desetiletích 19. století místem ekonomické edukace pozoruhodné úrovně, přičemž ekonomická věda na ní byla chápána a přednášena jako věda o národním hospodářství.⁷ Z přednášejících oslovovaly studenty práv ve zkoumané době na české univerzitě především dvě velké postavy pedagogů, a to Albin Bráf⁸ a Josef Kaizl.⁹ Oba v podstatě vycházeli z metodických přístupů tzv. mladší ekonomické historické školy, jež měla pro potřeby českého hospodářského, ale i politického života konce 19. a počátku 20. století značnou důležitost. Požadavek, aby ekonomické jevy byly zkoumány na základě individuální historické podmíněnosti, vyjadřoval směr, k němuž se prioritně uchýloval i tehdejší český národní život.

Je logické, že v „kvasu a varu“ let 1918 až 1920 při formování nového státu se „pohybovaly“ a také „dominovaly“ výše uvedené osobnosti, které se uplatnily v rámci kolkovací akce při vzniku měny samostatného Československa. Základní vědomosti tito právníci, kteří se profilovali ve finanční sféře, získali při výuce národního hospodářství na právnické fakultě české univerzity v Praze. Ty si pak rozšiřovali úřední praxi v rakouské finanční státní správě, v akademickém prostředí či četbou zásadních ekonomických děl, jako byla dvoudílná práce vůdčího rakouského ekonoma a politika Eugena Philippovische von Philippsberg (1858–1917) „Grundriss der politischen „Ökonomie“,“¹⁰ kterou studoval Alois

František VENCOVSKÝ, *Vzestupy a propady československé koruny. Historie československých měnových poměrů 1918–1992*, Praha 2003.

² Alois Rašín (1867–1923), politik, právník a národohospodář; Jana ČECHUROVÁ, *Alois Rašín – dramatický život českého politika*, Praha 2023; Jana ŠETŘILOVÁ, *Alois Rašín – dramatický život českého politika*, Praha 1997; František VENCOVSKÝ, *Alois Rašín. Život a dílo*, Praha 1993; Vlastislav LACINA, *Alois Rašín*, Praha 1992; Karel HOCH, *Alois Rašín. Jeho život, dílo a doba*, Praha 1934.

³ Cyril Horáček (1862–1943), národohospodář a agrární politik; *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938. Kdo byl kdo v našich dějinách*, Praha 1999, s. 98; Josef TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník XX. století*, Praha 1999, s. 494.

⁴ Bohumil Vlasák (1871–1945), státní úředník finanční správy, právník; *Politická elita meziválečného Československa*, s. 283; J. TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník*, s. 467–468.

⁵ Karel Leopold (1864–1929), státní úředník finanční správy, právník; Michal NAVRÁTIL, *Almanach československých právníků*, Praha 1930, s. 250–251.

⁶ Vilém Pospíšil (1873–1942), finančník, právník a publicista. J. TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník*, s. 614.

⁷ Srv. Valentin URFUS, *Právnická fakulta. Národní hospodářství a ekonomické myšlení na české právnické fakultě*, in: Jan Havránek (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, III, 1802–1918*, Praha 1997, s. 229–230.

⁸ Albin Bráf (1851–1912), právník, národohospodář, vysokoškolský pedagog, politik. *Politická elita meziválečného Československa*, s. 47; J. TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník*, s. 131; Pavla VOŠAHLÍKOVÁ a kol., *Biografický slovník českých zemí*, Praha 2007, s. 120–122.

⁹ Josef Kaizl (1854–1901), národohospodář, vysokoškolský pedagog, politik, ministr financí Předlitavska; J. TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník*, s. 22–23; František VENCOVSKÝ, *Dějiny českého ekonomického myšlení*, Brno 1997.

¹⁰ Eugen PHILIPPOVISCH VON PHILIPPSBERG, *Grundriss der politischen Ökonomie*, I–II, Tübingen 1893–1907.

Rašín¹¹ v cele po odsouzení k smrti i při postupném zmírňování tohoto verdiktu, aby své nesporné znalosti a schopnosti posléze invenčně uplatnili ve prospěch nově se utvářejícího státu.

Po předchozích sondážích, diskuzích i jednáních¹² dalo zásadní impulz k přípravě kolovací akce v rámci odluky měny zasedání československé vlády dne 28. prosince 1918. Ministr financí Alois Rašín zde vznesl požadavek na vojenské obsazení a zabezpečení území, zejména pak hranic nového státu ve lhůtě tři týdnů a na následné okolkování papírového oběživa. Vláda rozhodla, že koordinace kolovací akce bude svěřena meziministerské komisi složené z ministra financí, ministra národní obrany, ministra obchodu, průmyslu a živností, ministra pošt a telegrafů a ministra železnic.¹³ Jejimi členy se tak stali ministři, jejichž úřady se na kolovací akci různým způsobem podílely.

Počátkem ledna 1919 byl do příprav zasvěcen okruh vyšších úředníků ministerstva financí v čele s Karlem Leopoldem, kterého si 7. ledna 1919 povolal ministr A. Rašín. Ukázal mu vzor kolků a řekl: „*těmito kolký opatříme bankovky Rakousko-Uherské banky, které jsou na našem území. Přípravy a porady musí být konány v největší tajnosti [...] o ostatním se dohodnete s panem ředitelem Dr. Pospíšilem, který bude společně s Vámi pracovat.*“¹⁴

Intenzivní přípravy byly prakticky ukončeny do února 1919. Poté byla zabezpečena technická stránka kolovací operace a Rašín přistoupil k jejímu legislativnímu ukotvení. Bylo naprosto jasné, že pokud se záležitost bude probírat v Revolučním národním shromáždění, nelze již nic utajit a okolkování bankovek musí být provedeno s maximální rychlostí. Ministr Rašín informoval poprvé o plánu okolkovat obíhající bankovky, včetně zadržení jejich části a o dočasném zablokování vkladů finanční výbor parlamentu dne 18. února 1919 a přes jistý odpor se mu podařilo projekt prosadit. Následovala vcelku známá schůze Revolučního národního shromáždění konaná dne 25. února 1919, na které byl předložen a také schválen (což bylo důležité) zákon, jímž byl ministr financí zmocněn, aby nařídil okolkování bankovek a soupis jmění pro uložení majetkové dávky.¹⁵

Po jeho podpisu prezidentem republiky byly o půlnoci z 25. na 26. února 1919 uzavřeny státní hranice, byla zastavena přeprava osob i nákladů a přerušen poštovní styk s cizinou. Po Československu byly rozvezeny vyhlášky informující o novém zákonu a kolký a začala se budovat výměnná střediska. Podle uvedeného zákona č. 84 z 25. února 1919 a následujících nařízení ministerstva financí byly okolkovány rakousko-uherské bankovky obíhající na území Republiky československé v hodnotách 10, 20, 50, 100 a 1000 K stanovených emisí, přičemž okolkované bankovky se staly prvními československými papírovými penězi. Výměna probíhala v poměru 1 : 1, přičemž padesát procent soukromé držby oběživa bylo zadrženo a za ni byly vydány vkladní listy nucené 1% státní půjčky. Kolkování se uskutečnilo v českých zemích ve dnech 3.–9. března 1919, na Slovensku končilo 12. března. Hodnota kolků se rovnala 1 % jmenovité hodnoty bankovek. Kolký se lepily na jejich dorzální stranu s maďarským textem, na tisícikorunovou bankovku byl kolek natištěn. Po

¹¹ Srv. Alois Rašín, *Můj finanční plán*, Praha 1920; též, *Národní hospodářství*, Praha 1922.

¹² K těmto aktivitám viz práce uvedené v poznámce 1.

¹³ Národní archiv, f. Prezidium ministerské rady 1918, k. 4029, 24. Schůze I. československé vlády ze dne 28. 12. 1918.

¹⁴ Archiv České národní banky (dále AČNB), f. Národní banka Československá (dále NBČ), 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, díl I, část revuální, v červnu 1928, s. 44–45.

¹⁵ *Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1918–1919*, č. 84/1919, Praha 1919, s. 101–103.

technické stránce byla v lepičně kolků zřízené v Českém učitelském ústavu v Panské ulici na Novém Městě Pražském připravena k výměně pouze menší část hotovosti, která byla určena především pro východ republiky. Jinak dostávali občané pouze samotné kolký a ty nalepovali na vrácené bankovky či si je mohli nechat nalepit přímo ve výměnném středisku.

Zásadní otázky měnové politiky a jejich řešení, jako byla právě kolkovací akce při vzniku československé koruny, doprovázely příběhy všedního dne, které umožňují nahlédnout do každodenního života jednotlivců z mozaiky dané společnosti. Problémem však je, že takové prchavé okamžiky zůstávají vesměs skryty a jejich útržky se nejspíše uchovaly ve vzpomínkách a pamětech.¹⁶ Nejinak tomu bylo u kolkování rakousko-uherských bankovek. V uváděném konkrétním případě se však informační „záchrannou síť“ a východiskem pro jejich částečné poznání staly vzpomínky výše zmíněného Karla Leopolda.¹⁷

Karel Leopold patřil ke skupině českých konceptních úředníků, kteří získávali znalosti a zkušenosti z úřadování ve finanční sféře a „brousili si ostruhu“ ve službě habsburské monarchii. Jejich výhodou byla kvalifikace, včetně jazykového nadání, neboť museli ovládat úřední řeč, tj. němčinu na patřičné úrovni, zaujetí pro úřad, pracovní nasazení i schopnost být nekonfliktní a neznepokojoval nadřízené.¹⁸ K. Leopold měl dobrou průpravu jako dlouholetý referent „pro české záležitosti v curnim oddělení předlitavského ministerstva financí ve Vídni pro podniky podléhající veřejnému účtování“.¹⁹ Evidentně se velmi rád chopil příležitosti a ve svém oddělení v Clam-Gallasově paláci poté obhospodařoval především měnu a státní dluh.

Důvěra, kterou k němu choval Alois Rašín, byla nadstandardní a nasvědčuje, že Karel Leopold disponoval nezanedbatelným sociálním kapitálem, o němž se však lze pouze dohadovat. Mohl být fixován v rodinných, případně školních či přátelských sociálních vlivových sítích, odkud by získal „patřičná doporučení“, nebo mohl v době monarchie projevit vstřícnost při kontrolách vůči příslušníkům české národní společnosti, z níž vzešel. Za pozornost stojí i dedikace vzpomínek: „*Svému vzácnému příznivci, slovutnému panu univerzitnímu profesorovi Dru Karlu Englišovi, ministru financí*“, jež svědčí o „úctě k aktuálním autoritám“ v rámci tehdejší striktněji hierarchizované společnosti. (Při kolkovací akci pracoval pro Aloise Rašína, v okamžiku dokončení vzpomínek již byl ministrem Karel Engliš). Jejich text je vročen do června 1928, vznikl tedy s cca desetiletým odstupem a autor evidentně při

¹⁶ Srv. např. Milada SEKÝRKOVÁ (ed.), *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006 (= Práce z dějin techniky a přírodních věd 10); zejména Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Využití vzpomínek v historické sociologii*, tamtéž, s. 57–69; Jan RANDÁK, *Životní světy, paměti a jejich interpretace*, tamtéž, s. 79–89; Jaroslav ŠEDIVÝ, *Kouzlo a záluždnosti vzpomínek pro historickou práci*, tamtéž, s. 91–96.

¹⁷ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, *Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí*, díl I, část revuální, v červnu 1928.

¹⁸ Srv. Bruno SCHIMETSCHKE, *Der österreichische Beamte. Geschichte und Tradition*, Wien 1984; Karl MEGNER, *Beamte. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Aspekte des k.k. Beamtentums*, Wien 1986; Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Von Amts wegen. K.k. Beamte erzählen*, Wien 1998; Taťána PATRASOVÁ – Helena LORENZOVÁ (edd.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*. Sborník příspěvků z 26. plzeňského symposia k problematice 19. století, Praha 2007; Aleš VYSKOČIL, *C.k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009.

¹⁹ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, *Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí*, díl I, s. 2. Do oddělení mu byli přiděleni: bývalý ministerský tajemník v poplatkovém oddělení vídeňského ministerstva financí JUDr. Karel Brabenec, účetní úředník Václav Straka a koncem prosince 1918 JUDr. Václav Plocar, finanční rada XV. Odboru Zemského finančního ředitelství v Praze. Celé oddělení bylo na samém počátku stísněno do jedné malé místnosti v prvním patře Clam-Gallasova paláce, s pouhým jedním oknem, ale třemi vchody, tedy typický „průchodák“. Připomenout lze, že Karel Brabenec a Václav Plocar byli rovněž absolventy právnické fakulty české Karlo-Ferdinandovy univerzity.

jeho zpracování použil registraturu ministerstva financí i publikované zákony a podzákonné normy. Kromě autentických dokumentů obsahuje cenné postřehy přímého aktéra, který měl zájem poukázat na zásluhy jednajících osob o nezpochybnitelný úspěch celé akce.

V ličení Karla Leopolda zpočátku splývají dvě roviny práce v budovách nepříliš vzdálených, a to v kanceláři ředitele Městské spořitelny pražské Viléma Pospíšila a v úřadovných ministerstva financí v Clam-Gallasově paláci. U Viléma Pospíšila se připravovaly zásadní postupy a řešily koncepční otázky kolkovací akce, a to většinou ve večerních hodinách, kdy pánové seděli kolem stolu v rohu pracovny. Jednoho dne se o dvacáté hodině ve dveřích objevil ministr Rašín, pod levou paží aktovku, v pravé ruce obvyklé viržinko. Zůstal stát za prahem a s úsměvem pohlížel na siluety v pološeru. Připojil se k nim až po chvíli, přičemž usedl na své místo se slovy: „[...] *tak se mi to, pánové, líbí – vypadáte zde jako spiklenci*.“²⁰ Kanceláře ministerstva financí sloužily spíše ke konkrétní císelaci norem, řešení mechanismů i běžných problémů kolkovací akce.

Hektičnost příprav gradovala ve druhé polovině února 1919, kdy např. v pátek 21. února 1919 pracoval Karel Leopold s Aloisem Rašínem od dvacáté první hodiny na konečné redakci nařízení ministra financí o okolkování bankovek (byl nejvyšší čas, aby bylo do 25. února připraveno do tisku). Již hodně po půlnoci, kdy umlkl i telefon, jehož prostřednictvím se Rašínova dcera pokoušela přimět otce, aby přijel domů na večeři, „*se ministr náhle podíval na hodinky, nechal spis otevřený na stole a s podotknutím, což jsem nějaký kůň?*“, se vzdálil ještě kvapněji než obvykle. Leopold se v rámci subalterní zdvořilosti druhý den ráno tázal na důvod rychlého odchodu, přičemž projevil obavu, zda se ministroví nic nestalo. Ujistěn byl, že se nestalo nic, pouze „*pracuje-li člověk 16 hodin denně, má přeci nárok na odpočinek*“. Když si úředník posteskl, že se mu nedaří lépe, neboť se „*nedostane domů před půlnocí a je i bez večeře, protože hostince zavírají o 22 hodině*“, byl povzbuzen slovy „*nic platno, musíme se obětovat*“. V čase vlastní kolkovací akce pak A. Rašín nařídil, aby Leopoldovi byla do kanceláře dodána železná postel se slamníkem a vlněnou houní, která mu v klíčových dnech kolkování „*konala dobré služby*“.

Večerní hodiny, v nichž se na kolkovací akci pracovalo, nebyly zvoleny pouze z důvodů utajení, ale vyplývaly i z logiky úřadování, kdy přes den pány rady, tajemníky apod. pohlcovala běžná byrokratická agenda. Jednání se stranami a vyřizování obvyklých záležitostí zaměstnávalo plně i vedoucí úředníky. V novém demokratickém státě nebylo vhodné a v době jeho vzniku ani možné občany prostě odmítat. Na počátku samostatné republiky, kdy se např. zastupitelé na radnicích oslovovali občane starosto, občane první radní aj., ještě nebyly stanoveny ani úřední hodiny a návštěvníci naplňovali kanceláře od rána až do večera. Tyto „*návaly narůstaly téměř na zástupy*“ a podobaly se válečným a poválečným „*frontám*“. Pořádek nestačili udržovat ani zřízení a často musela být přivolána i policie, zvláště pokud se v „*zástupu objevila povaha radikálněji založená, která si v tehdejších myšlenkovém kvasu vykládala pojem demokracie až příliš extenzivně*“. ²²

Úředníci se také dostávali do emočně vypjatých situací. Sám Karel Leopold si připomínal truchlivý obraz dvou starých švadlen ze Žižkova, které „*vzhledem ke stáří a nemocem již neudržely jehlu v ruce, ani nemohly šít na stroji a životní potřeby kryly z výnosu válečných*

²⁰ AČNB, NBČ, 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, díl I, s. 47.

²¹ Tamtéž, s. 52.

²² Tamtéž, s. 4.

půjček, které nakoupily za své celoživotní úspory“. Nikdo z přítomných, když vyslechli jejich nárek nad tím, že „*neberou nic na úrocích a ani nevědí, co bude s papíry samými*“, si jim netroufal říci nic jiného než „*slova útěchy a povzbuzení*“.²³ Byly ale i veselejší epizody. Jednoho dne se Karel Leopold vracel z jednání na předsednictvu ministerské rady. Na ministerstvu financí stála „*fronta od místnosti jeho oddělení až do poloviny dvora*“ objektu. Sotva přešel několik čekajících, byl chycen značně energickou ženou za rukáv a vyzván, aby se „*postavil na konec a počkal, jako všichni, až na něj dojde řada*“. Vysvětlování příliš nepomáhalo a do kanceláře se dostal pouze s pomocí strážníka.

Jindy se dostavila deputace „paní Angotek“, (tj. pražských stánkařek) z Vaječného trhu (předchůdce pozdější Tržnice),²⁴ vedených velmi ráznou a nanejvýš výmluvnou dámou pozdně barokních tvarů. Zarputilé výrazy v tvářích a vykasané rukávy žen nevěstily nic dobrého. Deputace také přišla bez ohlášení a bez pozdravu, což ve zjištěné době nebylo ničím neobvyklým. „*Kde je tady ten Masaryk?*“ tázala se rázná žena mírně zkoprnělého úředníka. Obchodnice sice nejevily příliš chuti ztrácet čas s „kovářičky“, nicméně na Leopoldův dotaz sdělily, že podstatou jejich rozhořčení je vagon pomerančů zadržený na hranicích státu, neboť jejich dovoz byl zakázán. (Na první pohled může překvapit, že se dostavily na ministerstvo financí, ne však v době počátků ČSR, kdy tento centrální úřad rozhodoval kromě standardních finančních záležitostí i o pasech do ciziny, o dovozu a vývozu zboží, o nákupu potravin v cizině apod.) Ministerský rada Leopold dámám vysvětlil, že proto patrně nechťejí hovořit s prezidentem republiky T. G. Masarykem, který sídlí na hradě, ale s ministrem financí Aloisem Rašínem, a také jim nabídl, že takovou audienci zprostředkuje. Co se odehrálo v Rašínově pracovně, sice není známo, ale bojovné „Angotky“ odcházely jako „zmoklé slepice“. Právce jejich mluvčí již „*bojovně nešermovala ve vzduchu jako mušketýrský kord, ale byla skryta pod zástěrou*“. Její lakonické: „*s tím nic není*“ dávalo tušit, že „*pochodily špatně a jejich pomeranče ještě hůře*“.²⁵ Alois Rašín byl znám svojí nekompromisní přisností a také sám nařízení striktně dodržoval. Charakterizuje ho výrok „*za službu vlasti se neplatí*“, ač si tím vysloužil značnou nelibost části legionářů. Paní vrchní radová, s paní radovou a paní ředitelovou pomocných úřadů²⁶ mohly Rašína ve vyhlášených cukrárnách u „Myšáka“ či „Bergera“ za výrok, „*když to republika bude potřebovat, dají si ženské za klobouky košťata*“, který pronesl v rozčilení, neboť se dozvěděl o importu pštroších per na dámské klobouky, kritizovat po libosti, ale s jeho rozhodnutím nic nesvedly.

Nenaplnil se ani hlas „sýčků“, kteří v rámci kolegiální řevnivosti a závisti prorokovali Leopoldovu oddělení pro měnu a státní dluh, že se zhroutí jako jedno z prvních.²⁷ Průběh kolkovací akce naopak předvedl jeho akceschopnost a stabilitu. Vlastní kolkování se také ukázalo být pozoruhodným indikátorem sociálních důsledků Velké války i změn sociálních statusů ve společnosti. Překvapení budilo, že lidé, kteří před válkou neměli rozsáhlejší jmění, předkládali počátkem března 1919 větší částky než jejich dříve zámožní spoluobčané. Zejména se jednalo o obchodníky, živnostníky a rolníky, kde zvláště malorolníci přicházeli

²³ Je příznačné, že chmurné příběhy se v pamětech Karla Leopolda objevují proporcčně mnohem méně než zajímavosti, klípky, pikanterie aj.

²⁴ Ignát HERMANN, *Před padesátí lety. Drobné vzpomínky z minulosti*, II, Praha 1925, s. 30–31.

²⁵ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, díl I, s. 5.

²⁶ K pomocným úřadům náležely: podatelna, výpravna a spisovna/registratura.

²⁷ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, díl I, s. 6.

s poměrně značnými sumami. Pozadu nezůstávali ani „čiperní železniční a poštovní zřízení“, kteří za války ve volném čase „obchodovali“ s potravinami. Spekulace s nedostatkem potravin ve městech jim umožnila předložit k okolkování řádově desetitisíce, což i přes vysokou válečnou inflaci nebylo málo. Značné částky dokázali v době válečné konjunktury uspořít ze svých mezd i kvalifikovaní průmysloví dělníci. Nejméně si dávali kolkovat úředníci státu, země, obcí či v soukromých službách, kteří ovšem využívali vkladní knížky a také investovali do cenných papírů.²⁸ Drobní obchodníci, živnostníci a rolníci totiž často favorizovali „štrozoky“²⁹ před peněžními ústavami.

Následující konkrétní příběhy dokreslují atmosféru doby a obnažují lidské charaktery. Tak jeden domkář z menší obce u Valašského Meziříčí přinesl 14 000 korun, srovnaných v balíčcích, na každém balíčku pásek a pod ním na cedulce napsaná částka. Ostýchavě vytahoval balíček za balíčkem. Nechtěl s nimi k pokladně a čekal, až jeho sousedé odejdou. Ti však byli na domkářovy úspory velice zvědaví a nehnuli se z místa, takže mu nezbylo než balíčky předložit. Po přepočítání peněz dostal pochvalu kolkovací komise, že má vše ve vzorném pořádku. Takové ocenění mu dodalo odvalu a vytáhl ještě další 2000K. „Kdybyste viděli jeho chalupu“, šeptal jeden ze sousedů příčinlivého domkáře úředníkovi, „přidali byste mu zlatku, aby si dal alespoň opravit střechu. Kde toho tolik nabral ten křeček?“³⁰ Dotyčný domkář byl nepochybně velice sporivý, je ovšem otázkou, zda na správném místě. Jeho spoluobčané ze vsi si to rozhodně nemysleli.

Na Horním Novém Městě pražském a na Vyšehradě starší pán „hlasitě naříkal, že je chudým živnostníkem“, a předloženou částku, jež je jeho jediným jménem, sehnal jen s velkou námahou. Pak se ukázalo, že byla natolik velká, aby vzbudila všeobecný údiv a poznámky sousedů, jako „keřas“, „vydřiduch“, „naše peníze“ apod., které ho přiměly ke kvapnému odchodu. Sousedé tohoto „pána“ jej nepochybně velmi dobře znali. Takové informace se také rychle „rozkřikly“ a bylo pro něj nepochybně vhodné se přestěhovat.

Z malé obce na Berounsku, která měla pouze několik čísel popisných, „bylo k okolkování předáno přes 200 000 K“. Pozadu nezůstávaly ani ženy – majitelka usedlosti, hospodářství a pivovaru v J. přinesla celkem 360 000 K v bankovkách, jež na první pohled prozrazovaly, že byly delší dobu uschovány ve vlhké místnosti. Okresní komisariát ve Štítkách hlásil, že největší částku 26 000 K dal okolkovat místní mlynář, což úředníci doplnili dovětkem – „zajímavý příznak doby“.³¹ Nedostatek potravin zejména v posledních dvou válečných letech přinášel pro mlynáře, sedláky/rolníky dosud netušené možnosti zbavit se dluhů, a navíc získat další finanční prostředky.

Značné částky jdoucí do desítek tisíc byly také předkládány polskými židy z Haliče, kteří přišli do Čech jako váleční uprchlíci, při obsazení země ruskou armádou. Obchodovat začali s vcelku nepatrnými finančními prostředky se zápalkami, pohlednicemi, drůbeží aj., ale při kolkování již měli nezanedbatelné částky peněz. Jeden z těchto uprchlíků si dal např. šesti různými osobami okolkovat skoro 100 000 K, tedy částku na svou dobu vysokou.

Při kolkování bylo 50 % hotovosti zadrženo na státní půjčku, za níž občané dostali vkladní listy. Řada z nich ale takové dluhopisy nepokládala za relevantní hodnotu, a snažila se proto hotovost na poslední chvíli „realizovat“ v nákupech a často bezhlavě kupovali vše,

²⁸ Tamtéž, s. 230.

²⁹ Štrozok – slamník.

³⁰ AČNB, f. NBC, 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, díl I, s. 231.

³¹ Tamtéž, s. 231–232.

co mohli. Marné bylo poučování, že jde o zbytečnosti a zadržené částky budou splaceny z výnosu dávky z majetku a jeho přírůstků za války. Odpovědí byla zpravidla „lidová moudrost“: „*co ministr financí dostal jednou do svých rukou, nerad vrací*“.³² V první řadě se kupovalo zlato, stříbro, brilianty, obrazy a umělecká díla vůbec, jejichž cena prudce vzrostla, ale i piana a další komodity, včetně rakví. Z jednotlivých příhod zůstal v Leopoldových pamětech zachycen osmdesátiletý výměnkář, který se ani neuměl pořádně podepsat, a kromě jiného nakoupil sto souborů dopisních papírů, mezi nimi padesát růžových se srdéčky. Asi o deset let mladší stará panna, členka několika katolických spolků, koupila mimo množství růženců, obrázků svatých apod. za 150 K preventivních prostředků proti početí (tedy kondomů), „prý pouhým nedopatřením“. Do nejmenovaného papírnického obchodu přišla známá, na každý halíř opatrná matrona. Nakoupila různé věci, a nakonec položila otázku: „*Co máte ještě?*“ „*Tahací panáky*“, zněla odpověď. „*Tož mi jich dejte třicet*“. Takové a jim podobné komodity se ovšem poté těžko finančně realizovaly a přinášely ztráty.

Další zajímavý případ marketingové pohotovosti a obchodní zdatnosti popsal berní ředitel František Peřinka, organizační referent hlavního státního finančního komisariátu v Ružomberku. Tam otevřel krátce před kolkováním Baťa prodejnu bot. Nikdy před tím a nikdy po tom neměl takové tržby jako v čase kolkování. Dne 27. února 1919 byly vyvěšeny vyhlášky o kolkování. Ještě téhož dne stála „*před Baťovou prodejnou taková fronta jako před obchody s potravinami v Praze či Brně za války*“. Baťa prodával za nekolikované peníze, čemuž se divili kupující i obchodníci ve městě. (Baťa mohl nekolikované peníze ještě vyměnit, nebo použít v okolních zemích.)

Slováci z okolních vsí, kteří vždy chodili jen v „kapsách“ (vysokých papučích) nebo v „krpcích“ (nízkých papučích, doma podšitých vepřovou kůží) či ve vysokých „čizmách“, poprvé v životě kupovali pro sebe, své ženy a dcery skutečné boty. Baťa posílal do Ružomberku vagony obuvi a ševci z Ružomberku, Liptovského Svatého Mikuláše, Německé Lupče a Hrádku svolali do Liptovského Sv. Mikuláše schůzi, aby se poradili, co učinit proti konkurenci velkého průmyslu, který je existenčně ohrožoval. Sami ovšem za nekolikované peníze prodávat nechtěli, a tak lacino, jako Baťa, ani nemohli. Jakmile Slováci z Ružomberku a okolí rozedrali své první a také poslední skutečné boty, vrátili se ke svým „kapsám“ a „krpcům“.³³ Ministr financí Alois Rašín se rovněž mohl chlubit, že se nikdy neplatily daně tak ochotně, jako v éře kolkování.

Kromě bezcílných nákupů a placení daní se řada fyzických osob i podnikatelských subjektů snažila vyhnout kolkování a zadržení 50 % hotovosti na státní půjčku výměnou bankovek všech nominálů za jednokoruny a dvoukoruny, které kolkovány nebyly. Koncem února 1919 se tak projevil naprostý nedostatek drobného oběživa a po provedení kolkovací akce zase jeho nadbytek. Např. poměrně velká firma v západních Čechách, která v mírových dobách zaměstnávala až 1600 dělníků, předložila k okolkování pouze několik set korun, po kolkování „*vyplácela mzdy v papírových korunách a dvoukorunách*“. Některé další větší podniky dokonce nepředložily k okolkování ani jednu bankovku. Orientace na papírové jednokoruny, dvoukoruny a stříbrné mince (tj. korunové mince nižších nominálů,

³² Karel LEOPOLD, *Ze zákulisí příprav k osamostatnění měny*, in: A. Pimper (ed.), *Almanach československého peněžnictví*, s. 36.

³³ Tamtéž, s. 37. AČNB, f. NBC, 3170/1, Karel Leopold, *Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí*, s. 233–234.

kteřé se před I. první světovou válkou razily ze stříbra) byla také patrná u tradičně obezřetných obchodníků židovského původu.³⁴

Úředníci pověřeni kolkovací akcí zažívali kromě vážné až úmorné mravenčí práce i humorné příběhy, někdy s nádechem parodie až burlesky. Tak se do jedné sběrný v Mladé Boleslavi dostavila žena a předložila asi 200 K. Pokladník od ní žádal průkaz, že je přednostou domácnosti, resp. aby vysvětlila, proč nepřišel manžel. Odpověď byla krátká a rezolutní: „*Přednostou domácnosti jsem u nás já, muž nesmí do ničeho ani ceknout, je vůbec doma nula; to jsem si hned o svatbě vymínila, jde to u nás jako na drátku.*“ Žena se nedala žádným způsobem přesvědčit, že přednostou domácnosti je ze zákona muž. Chodila, jak podotkla, „*za starého státu i k vyšším instancím*“ a kvůli republice nebude domácí řád měnit.³⁵ Nezáleželo tedy na státním zřízení, muž byl a zůstal „pod pantoflem“.

V kolkovacím středisku v Mohelnici na severní Moravě se „matička z hor“³⁶ tázala „pro všechny případy“, nebudou-li později kolky prodávány v trafice, kde by jí žádné peníze nezadrželi. Jiná žena z téže zapadlé německé vísy měla tak naspěch, že si ani nenechala nalepit kolky na bankovky. To se jí nevyplatilo. Ještě téhož dne večer přišla zpátky. V císe nesla zabalené okno a hořekovala, že jí doma děti v nestřežené chvíli nalepily kolky na sklo. Měla však štěstí, neboť kolky měly nekvalitní válečné lepidlo, odlepily se samy a úředníci je našli v císe neporušené.³⁷

Občanka z venkovské obce u Hořovic žádala, aby vkladní list státní půjčky byl vydán na její jméno, neboť manžel, který prý nic nemá a rád pokukuje po jiných, by jí, až bude přijat zákon o manželské rozluce, s penězi utekl. V jiné sběrně předložila jadrná venkovanka 5000 K se slovy: „*Tohle je celé pro stát, to ať si nechá, ale ať se to žádný nedozví; nezapisují si mne, ani mně nedávají potvrzení – zbytečně bych měla s tím chození, jako s těmi válečnými půjčkami. Dají mi ale kolky na rovných 5000 K, které mám ještě v zálohně; až si je jednou vyzvednu, tak si to doma nalepím sama, budou alespoň bez práce.*“³⁸

Do sběrný ve Velkém Meziříčí se dostavil starý dráteník Šopor z okolí města Trenčína. Na řemenu své drátenické mošny měl samý křížek a v pracovní knížce založeno 80K. Úředníkům je odevzdával se slovy: „*Drazja páňkové, že prej mně polovičku vezmete. To bych se šel raději hned oběsit, na mou dušu.*“ Upokojil se až po ujištění, že když se o ni přihlásí, obdrží po 15. březnu za vkladní list druhou polovinu zpět. Loučil se s křesťanským „Pán Bůh zaplat“ a prohlášením, že se tedy neoběsí.

Jiné moravské kolkovací místo navštívil bodrý venkovský chasník s veselou tváří, jež kontrastovala s truchlivými výrazy jeho spoluobčanů. Jeho úsměv byl natolik neobvyklý, že se ho pokladník dotázal: „*To máte takovou radost, že můžete republice půjčit?*“ „*No, já to republiko nevetrhnou,“ vece synek, „ale mám radost, jak jsem na našeho žida vezrál. Dál jsem si čtvrtko vína, zaplatil jsem dvacetikorunó, a von mně dal nazpátek pět korun a vokolkovanó desetikorunó. Napil sem se tedy zadarmo a ještě sem pět korun vedělal.*“ (Peníze zadržené na půjčku svobody evidentně považoval – jako mnozí jiní – za ztracené.)³⁹

³⁴ Tamtéž, s. 234–235.

³⁵ Tamtéž, s. 235; K. LEOPOLD, *Ze zákulisí příprav k osamostatnění měny*, s. 37.

³⁶ České hanlivé označení pro Němce „skopčák“ znamenalo „člověk z kopců“, tedy z hor a připomínalo handicap německého obyvatelstva podmíněný neúrodnou půdou, extrémní klimatu, nesnadností obživy apod.

³⁷ K. LEOPOLD, *Ze zákulisí příprav k osamostatnění měny*, s. 37; AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, *Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí*, s. 236.

³⁸ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, *Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí*, s. 235.

³⁹ Tamtéž, s. 237.

Na příběhu zaujme potěšení vesnického hochy z vlastního „lišáctví“, když se domníval „vyzrát“ na člena komunity, „na niž si jen tak někdo nepřišel“.

MLádí se logicky dokázalo s nástrahami nových časů i případnými ztrátami vyrovnat, hůře na tom byli staří lidé konzervativní, šetrní a spořiví, kteří si často odříkali i drobné dary života, jen aby měli nějaké peníze v záloze v tajné skrýši či v kampeličce. Jedna ze stařenek měla železnou finanční rezervu uschovanou v míšku⁴⁰ na mouku. Přinesla míšek, vytáhla odtud bankovky a začala hrozně naříkat. Peníze byly totiž plné dírek, jak se jimi bujně proháněly larvy moučných molů. Komise se však slitovala a přes poškození je přijala.

Pokud se takové příhody odehrávaly ve vcelku stabilizovaném prostředí českých zemí, byla o to složitější situace na východě republiky, kde došlo např. k pozoruhodnému výkladu §15 zmocňovacího zákona,⁴¹ který k zajištění kolkování připouštěl možnost rekvizic. Předsedou jednoho z okresních komisariátů se zde stal bývalý katecheta, jenž po převratu 28. října 1918 zjistil, že je v republice výhodné „dělat“ Slováka. Vyměnil sutanu za pěknou ženu a vstoupil do jejích služeb. V centru kolkovací akce byly pouze dva hostince, kde se dalo obědovat. Po uveřejnění vyhlášky o kolkování však jejich majitelé odmítali úředníkům komisariátu vařit za dosavadní (tj. neokolkované) peníze.

Předseda se však projevil jako čiperný jedinec. Vzpomněl si totiž, že zmocňovací zákon dává komisariátům i právo rekvizic. „*Mocou svojho úradu*“ zrekvíroval jednomu z hostinských vykrmené prase, zavolał řezníka a dal „*zrekvírovaného brava ošacovať a zaklat*“.⁴² Úředníci se složili na odhadní cenu a přiměli bývalého majitele čuníka, aby jim z něj připravoval chutné pokrmy. (Hostinský poslechl, neboť byl zvyklý na komunikační metody uherské výkonné moci, která pořádek udržovala přímým násilím. Netušil, že v demokratickém Československu budou největší hrozbou četníka slova: „že Vás zapíšu!“) Na první pohled neuvěřitelnou historku potvrdil českému úředníkovi sám hlavní aktér, předseda komisariátu, ještě rozlícený tím, že se ten „tolvaj, tolvajský“ (zloděj, zlodějský) odvolal ke služnovskému úřadu (tj. k prvnímu stupni politické správy té doby na Slovensku) a ten rekvizici zrušil. To by si vůči „velkomožnému pánu“ – uherskému úředníkovi těžko někdo dovolil. Hostinskému ovšem rozhodnutí hlavního služného nebylo nic platné, neboť z čuníka již zbývalo pouze trochu sádla a kostí.⁴³ Připomenout také lze, že tento „smělý výklad zákona“ skončil pro úředníka dobře a nevedl např. k disciplinárnímu řízení.

Předseda jiného okresního komisariátu na Slovensku nechal ještě v intencích „slavného“ výroku „*Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita!*“⁴⁴ na oslavu šťastně skončeného kolkování vystrojit účastníkům hostinu s cikánskou kapelou a tancem, to vše za slušnou sumu 56 000 Kč.⁴⁵

Během několika hektických dnů nebylo samozřejmě možné vyřešit všechny problémy transformace bankovek Rakousko-Uherské banky ve státovky nově Československé republiky. Poté přicházeli (snad) zapomnětlivci, jako venkovan, který vstoupil do kanceláře Karla

⁴⁰ Míšek – evidentně je zde myšlen látkový pytlík na mouku.

⁴¹ Zákon č. 84/1919 Sbírky zákonů a nařízení, jímž se ministr financí zmocňuje, aby provedl nařízením okolkování bankovek a soupis jmění za účelem uložení majetkové dávky. Tento zákon byl platný a účinný od 25. února 1919.

⁴² Zrekvírované prase ocenit a porazit/zabít.

⁴³ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, díl I, s. 236–237; K. LEOPOLD, *Ze zákulisí příprav k osamostatnění měny*, s. 37.

⁴⁴ „Mimo Uhry není život, a jestliže je život, tak to není ono“.

⁴⁵ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, s. 237–8.

Leopolda a žádal, aby mu bylo dodatečně okolkováno 30 000 K. Na dotaz, odkud má tak značný peníz, odpověděl, že je to věno jeho ženy, které prý našla teprve nyní v modlitebních knížkách. „Jak dlouho jste ženat“ zeptal se úředník bodrého, již letitého pantáty, „třicet let“, zněla odpověď. Leopold se usmál a poznamenal, že jej má za příliš rozumného, aby nechal třicet let doma bezúročně ležet takový kapitál. Venkovan pochopil, sklopil smutně hlavu a s nepořízenou odešel.⁴⁶ Podobně dopadli i další „vykukové“, kteří chtěli využít situaci, když někde pokoutně i jinak (zejména ze zahraničí) získali neokolkované bankovky.

Těžké ovšem bylo odmítat Čechy a Slováky, kteří se vraceli do vlasti z bývalého území habsburské monarchie, zejména z Haliče a dolních Uher, odkud byli nástupnickými státy jako českoslovenští státní příslušníci v řadě případů vypovězeni a museli často pod cenou prodat majetek. Takoví jedinci neměli jiné existenční prostředky a v poválečné bytové nouzi mnohdy ani přístřeší a zůstávali po celé týdny v prázdných železničních vagonech na nádražích. Potíže se ještě stupňovaly po příchodu legionářů, válečných zajatců a uprchlíků z Ruska. Právě jim měl alespoň částečně pomoci výnos č. 9751 z 15. března 1919, který umožnil okolkovat dodatečně bankovky po předložení průkazu, že je občan z objektivních důvodů včas okolkovat dát nemohl. Částky do 500 K mohly být okolkovány celé. Lhůta pro toto kolkování však byla šibeniční – omezená na pouhých 14 dnů, do 29. března 1919. Jinak byly žádosti o dodatečné kolkování bankovek zamítány. Uvedené principiální stanovisko ministerstva financí bylo rovněž 31. dubna 1919 sděleno presidiu ministerské rady, na něž se koncentrovaly lobbistické i další tlaky. Finance, jako klíčový rezort výkonné moci, si pouze ponechalo „pootvěřená vrátka“ v ujištění, že „*v případech hodných zvláštního zřetele*“, „*hodlá odkupovat neokolkované bankovky za určité procento jejich nominální hodnoty podle poměrů na peněžním trhu*“.⁴⁷ Takový postup byl orgány ČSR chápán jako forma sociální výpomoci občanům, kteří si bankovky Rakousko-Uherské banky okolkovat dát nestihli.

Do doby, než se ustálil kurs okolkovaných československých státovek k neokolkovanému korunovému oběživu dalších nástupnických států, poskytovaly uprchlíkům policejní ředitelství a Zemská správa politická v Praze na neokolkované bankovky menší zálohy a později od nich byly tyto bankovky odkoupeny. První kurs stanovil Alois Rašín pro neokolkované bankovky uprchlíků z Haliče a Maďarska, kteří přicházeli po 29. březnu 1919 na 60 %. Odkup prováděl Bankovní úřad ministerstva financí v Praze na základě poukazů, které vystavovaly okresní správy politické na Moravě a ve Slezsku. V dalších měsících platil směnný kurs 60 % všeobecně a bez omezení částky pro československé občany, kteří z jakéhokoliv závažného důvodu (nemoc, neznalost předpisů apod.) nedali bankovky okolkovat a vrátili se do republiky z některé části bývalého Rakousko-Uherska, příp. se jim kolky ze státovek odlepily (sic!).⁴⁸

Benevolence státních orgánů Československé republiky skončila nařízením z 10. června 1919, č. 311 Sbírky zákonů a nařízení, jež dovoz neokolkovaných bankovek Rakousko-Uherské banky meritorně zakázalo. Výjimka byla povolena pouze těm občanům, kteří přicházeli z „nové ciziny“ (tj. některého teritoria bývalé habsburské říše) a se zvláštním povolením ministra financí si s sebou přinášeli omezené množství neokolkovaných korunových

⁴⁶ Tamtéž, s. 232.

⁴⁷ Tamtéž, s. 239.

⁴⁸ Tamtéž, s. 240. Pokud tito českoslovenští občané přicházeli z území bývalé monarchie a zdržovali se v ČSR pouze dočasně, byly jim vykupovány za 60 % hodnoty peněžní prostředky jen do částky nezbytně potřebné pro dobu pobytu.

bankovek, jež potřebovali pro „aklimatizaci“ ve vlasti. Odkup povolovalo ministerstvo financí a realizoval ho bankovní úřad. Později byly tyto obě činnosti sloučeny a přeneseny na hlavní ústav bankovního úřadu ministerstva financí v Praze. Původně stanovený kurs 60 % byl se souhlasem vlády koncem července 1919 snížen na 50 % a poté – podle nárůstu inflace a poklesu hodnoty neokolkovaných korunových bankovek – na 40, 30 a 20 %. Počátkem roku 1920, kdy neokolkované bankovky Rakousko-Uherské banky přestaly být platidlem i v sousedních státech, byl odkup zastaven úplně. Ministr financí však mohl i nadále povolit výjimky, s nimiž počítaly i každoroční rozpočty československého státu.

Z odkupu neokolkovaných bankovek byly od počátku vyloučeny nominály 25 K, 200 K a 10 000 K emitované Rakousko-Uherskou bankou až po 28. říjnu 1918. Republika tak pomohla svým občanům, kteří museli opustit dosavadní místa pobytu, kde byli i sociálně ukotveni, a podle názoru ministerského rady Karla Leopolda nepřinesla velké náklady, neboť bankovky finanční správa použila na platby do zemí, kde ještě byly v oběhu. Např. *„ministerstvo financí prodalo jedné z velkých pražských bank – snad Živnobance –, když likvidovala své filiálky v Haliči, 5 miliónů neokolkovaných korun v kursu 62 %“*.⁴⁹

Ukázalo se také, že jindy rigorosní Alois Rašín nebyl v epilogu kolkovací akce tak tvrdým, jak se mnohým zdálo. Již v „kolkovacím týdnu“ povolil na žádost zástupce dánského Červeného kříže, aby úspory ruských válečných zajatců z tábora v Chocni v částce 60 000 K byly výjimečně plně okolkovány a vráceny bývalým zajatcům. Dále nařídil, aby členům deputace z Podkarpatské Rusi, jež si přivezla do Prahy bankovky Rakousko-Uherské banky, byly tyto peníze vyměněny za stejný počet okolkovaných státovek ČSR. Ještě poslední den svého úřadování ve funkci ministra, než předal správu státních financí Cyrilu Horáčkovi, svolil A. Rašín, aby československým občanům, kteří museli opustit území nově vzniklého Maďarska, byly vráceny zabavené bankovky a vyměněny bankovním úřadem za 50 % okolkovaných státovek. Tento poměr byl ještě příznivější (60 %) u uprchlíků z Haliče a Ukrajiny.

Na úrovni vlády se řešila výměna neokolkovaných bankovek ruským, francouzským a italským legionářům a členům Sdružení Čechů a Slováků z Ruska, kteří byli považováni za „nebojovou součást“ československé sibiřské armády. Právníci v centrálních úřadech v Praze kvůli nim vytvořili zajímavou právní fikci, a sice že neokolkované bankovky v rukou „základních prvků státu“, tj. legionářů a členů ruského sdružení, byly spolu s nimi teoreticky na půdě Československa, jež vzniklo právně dříve, než se jeho spoluzakladatelé mohli dostat z ciziny na vlastní státní území. Na základě této fikce podalo ministerstvo financí vládě návrh na odkup neokolkovaných bankovek účastníkům zahraničního odboje, který by byl realizován identicky jako kolkování bankovek na československém teritoriu na počátku března 1919.⁵⁰ Ministerská rada tento návrh schválila dne 29. října 1919, přičemž

⁴⁹ Tamtéž, s. 241.

⁵⁰ Tamtéž, s. 242–3. Podle vládního nařízení byly okolkovány rakousko-uherské bankovky všem legionářům, kteří „sloužice vlasti v cizině, nemohli včas uspořené bankovky Rakousko-Uherské banky dát podle zákona č. 84/1919 Sbírky zákonů a nařízení okolkovat“ a povoloval se jejich odkup na obdobném principu jako při kolkovací akci, tj. 99% hodnotou v československých korunách tak, že se ihned vyplátilo 50 % částky a zbylých 49 % bylo zadrženo na 1 % úrok až do vrácení peněz zadržených na vkladní listy státní půjčky. Výhodnější pro účastníky zahraniční rezistence bylo, že pokud při tomto odkupu byla 50% výplata menší než 2000 Kč, zvyšovala se až do této částky na úkor zadrženého vkladu. Podobně byl povolen odkup neokolkovaných bankovek členům Sdružení Čechů a Slováků z Ruska, pokud byly zvláštní tříčlennou komisí zvolenou tímto grémiem uznáni za spolupracovníky a podporovatele ruských legionářů.

soupis nekolikovaných bankovek prováděly vojenské úřady. Vlastní „odkup“ byl svěřen ministerstvu národní obrany – kanceláři finanční správy československého vojska na Rusi, později finanční správě likvidačního úřadu zahraničních vojsk – Finanční správa ruských legií. Jako platebna byl určen Bankovní úřad ministerstva financí.

Jako jedny ze zajímavých dozvuků kolkovací akce Karel Leopold v pamětech uvedl repatriace haličských židů, kteří se po rozpadu monarchie stali polskými občany. I židovské korporace z ČSR naléhaly na vládu, aby „odbavování“ souvěrců z Haliče urychlila, a uváděly, že jim je „působnost a pověst“ této specifické populace „na mravní újmu“ (i mezi touto komunitou tak zjevně působily funkční antisemitské stereotypy). Noví polští státní příslušníci ovšem uváděli, že se nemohou vrátit do vlasti, dokud jim ministerstvo financí ČSR nevrátí jejich majetek – tj. bankovky zadržené při kolkování, vázané částky na vkladních knížkách apod. a nedovolí jim vývoz cenností. Valutové oddělení ministerstva se proto dohodlo na součinnosti s vedením židovské náboženské obce v Praze, která se repatriace sama ujala. Do Clam-Gallasova paláce byly předkládány hromadné žádosti o vývoz cenin a uvolnění zadržených hodnot, zejména bankovek. Ministerští úředníci ve snaze věc co nejvíce urychlit psali povolení vývozu zpravidla přímo na tiskopisy žádostí a petentům uvolňovali vklady v nekolikovaných bankovkách, které ještě tehdy v Polsku platily.⁵¹

„Zmírňující“ vládní nařízení č. 118/1919 Sbírky zákonů a nařízení, ani vcelku liberální postup ministerstva financí při vyřizování žádostí o výjimky ovšem nemohly vyvrátit všeobecné přesvědčení, jež zavládlo mezi občany mentalitně zdevastovanými válečnou liticí a poválečnými otřesy, a sice, že polovina hotovosti zadržená při kolkovací akci na státní půjčku svobody vyplacena nebude. V úřadovnách ministerstva financí i v kuloárech Revolučního národního shromáždění se často odehrávaly scény, nijak se nelišící od divadelních dramát, kořeněné slzami zoufalství a někdy (zřejmě) i falše.

První „na ráně“ se v těchto případech ocitl JUDr. Václav Plocar, v jehož kompetenci bylo projednávání výjimek. Vzpomínal např. na starou nemocnou majitelku domu, doprovázenou dcerou: obě dokazovaly, že nemají na oběd, neboť nájemné, jež vybraly 14. února 1919, pokud zbylo po zaplacení daně a anuit, bylo z polovice zadrženo. Starý klempíř zase vinil úředníky, že byl zadržením peněz zbaven svého řemesla, protože nemá na nákup plechu a nikdo mu nepůjčí. Žena přivedla dvě malé děti a s třetím, nejmladším v náručí, žádala peníze zpět na léky pro nemocného muže a jídlo pro děti. V emočně vyhoceném výlevu dokonce hrozila, přijde-li domů bez peněz, že se utopí i s dětmi. Na Velký pátek muž rozčileně požadoval zadržené peníze na pohřeb své ženy. Starší železniční zřízenec chtěl zpět bankovky, které prý patřily na smrt nemocnému synovi, a ten je chtěl po otci, aby si mohl – podle rady lékaře – v posledních dnech svého života přilepšit. Nešťastný otec prohlásil, že bez peněz z úřadu nepůjde, protože by mu syn neuvěřil, že úřad může takovou žádost zamítnout. (Úředníci museli vynaložit mnoho trpělivé rozvahy a psychologického umu, aby se ho „zbavili“ bez peněz.) Velmi drasticky působil válečný invalida – důstojník, který přišel v boji o zrak a žádal, aby mu byly ze zadržené částky uvolněny peníze na provoz hlavního tabákového skladu. I ten byl odmítnut.⁵²

⁵¹ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, díl I, s. 243–244. Taková vyřízení (povolení) byla vydávána dvakrát týdně zástupcům pražské židovské náboženské obce, kteří se snažili obtížných souvěrců co nejrychleji zbavit.

⁵² Tamtéž, s. 244–245.

Narůstající tlak veřejnosti, která úřady obviňovala z necitlivého až asociálního jednání, přiměl nového ministra financí Cyrila Horáčka, který 8. července 1919 převzal úřad po A. Rašínovi, aby výnosy z 22. července a 4. srpna 1919 uvolnil, pokud existovaly důvody hospodářské či sociální vklady fyzických osob do 2000 Kč a právnických osob do 10 000 Kč.⁵³ Vládním nařízením z 9. listopadu 1922, č. 319 Sbírky zákonů a nařízení byly zadržené vklady uvolněny všeobecně, a to zároveň se zadrženými částkami na žirových účtech a pokladničních poukázkách.

Měnová a soupisová opatření Československé republiky při utváření její měny byla svým způsobem ojedinělá a je vcelku logické, že v zahraničí narazila mnohdy na nepochopení až odpor. Zejména nucené zadržení 50 % bankovek na státní půjčku i cizím státním příslušníkům bylo pokládáno za svévolnou a mezinárodnímu právu odporující konfiskaci soukromého majetku.

V ostrých protestech vynikal zejména švýcarský konzul de Liser,⁵⁴ který napadal československou finanční správu a důrazně se ohrazoval proti omezování svého majetku v ČSR nebo jeho zatížení dávkou z majetku. Jeho postup je snadno vysvětlitelný tím, že měl v republice továrnu. Poněkud mírnější formou, ale o to důsledněji podávala stížnosti a žádosti o uvolnění majetku svých občanů vyslanectví Velké Británie a Belgie. (Zejména Britům bylo zhusta vyhověno.)

Ministr Alois Rašín proto rozhodl, aby cizincům, kteří nechtějí vyčkat všeobecného uvolnění zadržených bankovek, byly jejich peníze vyplaceny na základě žádosti potvrzené konzulátem příslušného státu, ale v neokolkovaných bankovkách. Vklady, které měli cizinci v peněžních ústavech na území Československa, jim byly uvolněny v Kč, neboť tím se oběh okolkovaných bankovek nezvětšoval.⁵⁵

Uváděné příběhy všedních dnů i úřední akce však není možné považovat za nějaké poruchy systému, přestože mechanismus kolkovací akce byl dotvářen, tak říkajíc „za pochodu“, mnohdy s charakteristickým českým smyslem pro improvizaci. Spíše jsou koloritem hektické doby při formování Československa.

Kolkovací akce v rámci vzniku československé měny sice na počátku budila u občanů jisté obavy, ale ty se nenaplnily. Jejich konkrétní finanční ztráty se ukázaly jako minimální⁵⁶ (jednalo se pouze o zaplacení hodnoty kolků, tj. 1 % hodnoty vyměněných bankovek), půjčka (tedy vkladní listy k ní) byla hodnotným cenným papírem. Akce byla nesporným úspěchem mladého státu. Celkově se předešlo možným problémům národního hospodářství a prestiž Československa mezinárodně vzrostla. Tím dosáhla samostatná měna, kterou založilo okolkování rakousko-uherských bankovek, i pozitivních politických výsledků, neboť se stala atributem nezávislosti nového státu.

⁵³ Tyto výplaty byly realizovány ze státních pokladničních hotovostí zálohou na dávku z majetku a dosáhly k 31.12. 1926 celkem 622 223 688 Kč. Uvedená částka byla uhrazena Bankovním úřadem ministerstva financí Ústřední státní pokladně z dávky z majetku.

⁵⁴ Švýcarský konzul de Liser žel není uveden v přehledu zahraničních diplomatů. Mohlo tedy jít o pracovníka vyslanectví nebo nejspíše o honorárního konzula, kteří se zde neobjevují.

⁵⁵ AČNB, f. NBČ, 3170/1, Karel Leopold, Vzpomínky z prvních dob ministerstva financí, s. 246–247. Je zajímavé, že československá měnová opatření byla částí tisku kritizována i ve spojeneckém Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Např. časopis Slovenski narod v Lublani uveřejnil v říjnu 1919 na toto téma článek velmi ostře zahrocený vůči Československu, čemuž se snažil čelit příslušný konzulát ČSR.

⁵⁶ Něco jiného a zde ztráty mohly být skutečně bolestné, byla „majetková dávka“ (srv. např. zákon č. 84/1919 Sbírky zákonů a nařízení), o níž ovšem předložený text nepojednává.

Grantová podpora

Text vznikl v rámci programu Cooperatio poskytovaného Univerzitou Karlovou, vědní obor History, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

JIŘÍ ŠOUSA

Die Stempelaktion bei der Einführung der tschechoslowakischen Währung und Teilnahme der Absolventen der Juristischen Fakultät der Prager Universität: heitere und düstere Momente in den Memoiren Karel Leopolds

ZUSAMMENFASSUNG

In den Erscheinungen oder Prozessen des wirtschaftlichen, sozialen, politischen, kulturellen und sonstigen Lebens der Gesellschaft haben Personen ihren unverwechselbaren Platz, die sie initiierten, vorbereiteten oder realisierten. Nicht anders verhielt sich das bei der Einführung der Währung der neuen Tschechoslowakischen Republik mit einer sogenannten Stempelaktion Anfang März 1919, d. h., die bislang gültigen österreichisch-ungarischen Banknoten wurden mit einem Stempel versehen. In dieser Hinsicht muss freilich vor allem auf die fünf Protagonisten der Entstehung der tschechoslowakischen Krone verwiesen werden: auf Alois Rašín, Cyril Horáček, Bohumil Vlasák, Karel Leopold und Vilém Pospíšil, die ihre Fachausbildung an der juristischen Fakultät der Karl-Ferdinands-Universität Prag erlangten.

Für die genannten Protagonisten wurde gerade die tschechische juristische Fakultät in Prag im letzten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts zu einem Ort ökonomischer Ausbildung besonderen Niveaus, wobei ihre Wirtschaftswissenschaft als eine Wissenschaft der Nationalwirtschaft verstanden und gelehrt wurde. Es ist jedoch logisch, dass die grundsätzlichen ökonomischen Fragen und ihre Lösungen, wie sie die Bildung der Währung eines selbstständigen tschechoslowakischen Staates darstellt, gleichfalls mit Alltagsgeschichten verbunden sind, die einen Einblick in das gewöhnliche Leben eines jeden Einzelnen der betreffenden Gesellschaft gewähren.

Die manchmal heiteren, mitunter aber fast tragischen Geschichten des Alltags und die amtliche Aktion Anfang März 1919 sind jedoch nicht als Störungen des Systems zu verstehen, obgleich der Mechanismus der Stempelaktion sozusagen en passant und oftmals mit dem typischen tschechischen Sinn für Improvisation seine endgültige Gestalt erhielt. Stattdessen sind sie Ausdruck der hektischen Zeit, in der sich die Tschechoslowakische Republik formierte. In dieser Zeit gab es Personen, die sich in die Währungsentstehung dieser neuen autonomen Republik einbrachten. Ihre Grundkenntnisse, die sich diese auf das Finanzwesen spezialisierten Juristen an der juristischen Fakultät der tschechischen Universität angeeignet hatten, erweiterten sie durch ihre Praxis in der staatlichen österreichischen Finanzverwaltung, im akademischen Milieu oder durch das Studium zeitgenössischer Wirtschaftslektüre, um dann ihre unstrittigen Kenntnisse zugunsten des neu sich formierenden Staates anzuwenden.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

*doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Jiri.Sousa@ff.cuni.cz*

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM BUDOVY ÚSTAVU DĚJIN UNIVERZITY KARLOVY A ARCHIVU UNIVERZITY KARLOVY A ARCHIVNÍHO A DEPOZITNÍHO STŘEDISKA LEŠETICE

MICHAL TOVÁREK

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF BUILDINGS OF THE INSTITUTE OF HISTORY AND ARCHIVE OF THE CHARLES UNIVERSITY AND THE LEŠETICE DEPOSITORY

This article first outlines the location of archival materials pertaining to the history of the university in the Carolinum and at the Faculty of Law in Prague. Then it explains the main stages of restoration of the Carolinum compound and the construction of a new building to house the archive of the then Institute for the History of the Charles University in Ovocný trh. The subject is treated within a wider context of construction of new archive buildings. The author documents later efforts of the Archive of the Charles University to acquire a depository. These attempts finally succeeded in 1986, when the archive acquired the administrative building of Uranium Mines Příbram in Lešetice, where the current Lešetice Depository was created. To supplement the wider context of its creation, the text includes a section on the history of mineshaft 4 in Lešetice. The article concludes with a description of the current spatial facilities of the Institute for the History and Archive of the Charles University.

Keywords: Charles University – Archive of Charles University – Institute for the History and Archive of the Charles University – Lešetice Depository – archive buildings – depositories – construction – uranium mining – Příbram – mineshaft no. 4 – Lešetice

DOI: 10.14712/23365730.2026.13

Úvod

Tento článek se zabývá stavebními dějinami objektů, v nichž jsou uloženy archiválie univerzitní provenience, tedy v současné budově Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy¹ na Ovocném trhu č. 5 (dále jen ÚDAUK) a v jedné z budov Archivního a depozitního střediska Lešetice č. 60, okres Příbram (dále jen ADS Lešetice či depozitář).

Téma bylo vybráno z důvodu, že k němu v odborné literatuře není mnoho zmínek na rozdíl od vědecké a odborné činnosti ÚDAUK a jeho předchůdců, která je popsána v publikacích²

¹ Název instituce se v průběhu doby měnil. Před rokem 1958 byl užíván zejména název Univerzitní archiv nebo Archiv Univerzity Karlovy. V roce 1958 vznikl Ústav pro dějiny UK (ÚDUK). V červnu 1970 byl zrušen a přejmenován na Archiv Univerzity Karlovy (AUK). Od 15. 10. 1990 nese instituce současný název.

² Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv Univerzity Karlovy. Přívodce po archivních fondech*, Praha 1961; Milada SEKYRKOVÁ, *Univerzita jako úřad? Správní vývoj pražské univerzity od tereziánských reforem do roku 1950 a její písemnosti (s důrazem na období do roku 1850)*, Praha 2020.

a článcích.³ Archivní materiály k tomuto tématu se nacházejí zejména v AUK, a to ve zpracovaných fondech Obnova Karolina⁴ a Akademický senát UK⁵ a nezpracovaných fondech Rektorát UK⁶ a Ústav dějin a archiv UK.⁷

Pro celkový kontext vzniku ADS Lešetice byly formou exkurzu nastíněny dějiny šachty č. 4 v Lešetích. K tomuto tématu se vyskytuje množství archivních pramenů,⁸ muzejních sbírek⁹ a odborných publikací, z nichž nejnovější je kolektivní monografie „Uranová Příbram“.¹⁰

Univerzitní archiv v Karolinu a na Právnické fakultě UK

Starší historiografie datuje první zmínku o univerzitním archivu do roku 1360 v souvislosti s univerzitními statuty, kde je „archa universitatis“, tj. pokladnice univerzity vztahována v duchu dobového pojetí právě i na archiv, tedy soubor listin vážících se k univerzitě.¹¹ Místem uložení nejstarších univerzitních listin byl nespíše archiv pražského arcibiskupa jakožto kancléře univerzity.¹² Nejednalo se však o „centrální“ archiv, neboť fakulty a koleje, požívající značné míry autonomie, o své písemnosti pečovaly samy.¹³

Archiv byl ještě v roce 1612 uložen nejméně na dvou místech v Karolinu. Zprávy hovoří o tom, že cennější písemnosti, privilegia, byly ještě stále uloženy např. se stříbrným náčiním, tedy jako součást univerzitního pokladu. Vedle toho další, méně cenné staré písemnosti byly sice též uloženy v truhlách, ale nezamčených, stojících v místnostech, které byly velmi frekventované, a de facto přístupné všem procházejícím.¹⁴

Pro období od poloviny 17. století je už zcela jisté, že existovaly dva archivy, resp. dva oficiální soubory univerzitních písemností: klementinský a karolinský.¹⁵ V Karolinu

³ Michal SVATOŠ, *Das Institut für die Geschichte der Karls-Universität in Prag. Versuch einer Bilanz der letzten zwanzig Jahre*, Bohemia 33/2, 1992, s. 361–70; TÝŽ, *Ústav pro dějiny University Karlovy (1959–1969/70)*, in: Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945: sborník z konference: 14.–15. 10. 2009, Hradec Králové 2010, s. 67–73; Petr CAJTHAML – Marek ĐURČANSKÝ, *Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy, Západočeské archivy* 7, 2016, s. 15–22. Vzpomínkového charakteru jsou texty: Jan HAVRÁNEK, *Útulky historické vědy. Archiv Univerzity Karlovy*, in: Marek Đurčanský – Pavel Kodera – Markéta Devátá (edd.), *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*, Praha 2002, s. 75–79; Ivana ČORNEJOVÁ, *Hrst vzpomínek na novodobou historii univerzitního archivu aneb od Kavky po Litsche*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC-HUCP) 58/1, 2018, s. 233–240, dostupné na <https://karolinum.cz/data/clanek/6019/HUCP_2018_1_0233.pdf> [1. 4. 2025]. Na působení v AUK vzpomíná v jedné z kapitol svých pamětí i filozof Ivo Tretera (1933–2012): Ivo TRETERA, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, Praha 2011, s. 390–400.

⁴ Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), f. Obnova Karolina (dále jen f. OBKAR).

⁵ AUK, f. Akademický senát Univerzity Karlovy (dále jen f. AS UK).

⁶ AUK, f. Rektorát UK (dále jen f. RUK).

⁷ AUK, f. Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy (dále jen f. ÚDAUK).

⁸ Zejména fondy Archivu DIAMO, dostupné na <<https://www.diamo.cz/cs/archiv-diamo>> [1. 4. 2025].

⁹ Hornické muzeum Příbram, dostupné na <<https://www.muzeum-pribram.cz/>> [1. 4. 2025].

¹⁰ Václav ČÍLEK – Josef VELFL – Pavla DOLEŽALOVÁ – David FISCHER – Rudolf HLAVÁČEK et al., *Uranová Příbram*, Praha 2022.

¹¹ M. SEKYRKOVÁ, *Univerzita jako úřad?*, s. 124.

¹² K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, s. 6.

¹³ P. CAJTHAML – M. ĐURČANSKÝ, *Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy*, s. 15.

¹⁴ M. SEKYRKOVÁ, *Univerzita jako úřad?*, s. 127.

¹⁵ V roce 1654 došlo ke spojení Karolinského učení s jezuitskou univerzitou v Klementinu v univerzitu s novým názvem Karlo-Ferdinandova univerzita (název se udržel do roku 1918). Více viz Ivana ČORNEJOVÁ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, 1622–1802, Praha 1995, s. 23–56.

byl uchováván archiv, resp. registratura, jejíž součástí byly starší zachované písemnosti celouniverzitního významu a písemnosti lékařské a právnické fakulty, vzešlé z činnosti univerzity před spojením s jezuitskou kolejí.¹⁶

Až rok 1827 přinesl zlepšení prostorové situace archivu, neboť vicesyndikus¹⁷ Josef Ottenberger¹⁸ navrhl, aby byly písemnosti soustředěny ze tří dosavadních (známých) míst na jediné – do uvolněného krámu v přízemí Karolina. Podle starších popisů byla sbírka listin umístěna spolu se starou registraturou v prvním patře Karolina. Nejcennější privilegia a listiny byly uchovávány v truhle v Malé aule, kolejní listiny a aktuálně používané úřední knihy a nová část registratury byla součástí syndikovy kanceláře. Po stavebních úpravách zvoleného prostoru byla k hlavnímu prostoru připojena malá samostatná pracovna pro archiváře.¹⁹

Po rozdělení univerzity na českou a německou²⁰ zůstal Univerzitní archiv (dále jen Archiv) dle § 3 odst. 1 zákona č. 24 ze dne 28. 2. 1882 jednou ze společných součástí obou univerzit. Dle výnosu Ministerstva kultu a vyučování ze dne 14. 11. 1882 „*opatrování a správu archivu a registratury pražské university i s akty jednotlivých fakult po ukončení studijního roku 1881/1882 obstarávají bude universita německá. Universitě české však přísluší úplné a rovnoměrné užívání archivu a registratury*“.²¹ Toto řešení však přispívalo k neustálým sporům: „*není pak divu, že se Německá universita vší mocí zasadila, aby jí zůstal v držení univerzitní archiv. Ačkoliv podle jména zůstal oběma universitám společný, skutečně se jí to podařilo, české universitě bylo jen přiznáno právo užívání, ač dlouho neupravené a libovolně Němci připouštěné*“.²²

Od zimního semestru akademického roku 1914/1915 měl Archiv na starosti kancelista německé univerzity Josef Bergl.²³ Za jeho působení se Archiv otevřel veřejnosti jako badatelská instituce. V tomto období došlo také k adaptaci místností díky dlouholetému sporu o tzv. Oekonomika,²⁴ kdy německá univerzita požadovala jejich převod do Archivu ze Zemského archivu Království českého. Zemský výbor²⁵ však pro jejich uložení požadoval lepší

¹⁶ M. SEKÝRKOVÁ, *Univerzita jako úřad?*, s. 129.

¹⁷ Vicesyndikus byla osoba, která zastupovala hlavního právního zástupce nebo úředníka (syndika), například v městské správě nebo v právních záležitostech. V tomto případě vicesyndikus zastupoval syndika – představeného kanceláře pražské univerzity.

¹⁸ Joseph Franz Ottenberger (11. 4. 1768 – 27. 3. 1842) byl univerzitním kancelistou, později univerzitním aktuárem, působil vedle toho jako profesor na Akademickém gymnáziu v Praze, kde vyučoval zeměpis a dějepis, později byl jmenován notářem filozofických studií. Viz Milada SEKÝRKOVÁ, *Jakob Eduard Wittak a jeho doba v univerzitní kanceláři*, AUC-HUCP 61/1, 2022, s. 39–55, zde s. 48.

¹⁹ M. SEKÝRKOVÁ, *Univerzita jako úřad?*, s. 138.

²⁰ K rozdělení univerzity viz např. Václav VANĚČEK, *V Praze budou dvě university*, AUC-HUCP 22/1, 1982, s. 7–14; Ferdinand SEIBT (Hg.), *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern: Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 26. bis 28. November 1982*, München 1984.

²¹ AUK, f. AS UK, Univerzitní archiv 1910–1917, inv. č. 771, kart. č. 54, záznam č. 887 z 9. 3. 1912.

²² Karel DOMIN – Václav VOJTIŠEK – Josef HUTTER, *Karolinum statek národní*, Praha 1935, s. 176.

²³ Personalstand der K.k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität zu Prag zu Anfang des Studien-Jahres 1914/1915, dostupné na <<https://kramerius.cuni.cz/uk/view/uuid:3b008469-cf22-4558-9970-c7275c31f975?page=uuid:a67a2586-3ded-4852-8c4e-58dba96060f0>> [1. 4. 2025]. PhDr. Josef Bergl (6. 9. 1874 – 31. 12. 1952) byl archivář a regionální historik. V Univerzitním archivu působil do roku 1938. Viz Jaroslava HOFFMANOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů Českých zemí*, Praha 2000, s. 81.

²⁴ Jednalo se o 11 úředních knih předbělohorské univerzity, které byly do Zemského archivu předány Filozofickou fakultou v roce 1873. Německá univerzita se jejich předání do Univerzitního archivu dožadovala od roku 1897.

²⁵ Zemský výbor byl výkonný orgán zemí Rakouska-Uherska volený zemským sněmem (v Čechách měl osm, na Moravě šest a ve Slezsku čtyři členy a předsedu) a jeho předsedou byl zemský maršálek. V Čechách byl

zabezpečení archivu. Adaptace byly provedeny v letním semestru 1914.²⁶ Dne 28. 2. 1916 se sešla komise za účasti Gustava Friedricha,²⁷ Václava Novotného,²⁸ Miloslava Stiebra,²⁹ rektora UK Adolfa Zychy,³⁰ ředitele kanceláře německé univerzity Otty Peterky³¹ a správce archivu Josefa Bergla: „*Přesvědčili se, že v archivě lze pracovati, třeba, že je otevřen třikrát týdně pouze dvě hodiny odpoledne, ježto vedle místnosti úschovnic jest přední místnost zřízena jakožto pracovna pro opatrovníka a pro badatele. Shledali, že vládne v archivě čistota a uspokojivý vnější pořádek [...]*“.³²

V říjnových dnech roku 1918 převzala Archiv Česká univerzita a jeho řízením byl ve funkci inspektora pověřen Gustav Friedrich, byť faktickou úřední archivní práci vykonával Josef Bergl. Činnost Archivu byla od dubna roku 1931 spjata s Václavem Vojtíškem,³³ jenž nastoupil jako jeho inspektor: „[Gustav Friedrich, pozn. aut.] *považuje za svou povinnost zatímni inspektorát universitního archivu složit a prosí veleslavný akademický senát, aby novým a to bez přívlastku zatímnosti inspektorem universitního archivu ráčil zvoliti Dra Václava Vojtíška, mimořádného profesora filozofické fakulty Karlovy university*“.³⁴ V roce 1931 byl Vojtíškovou zásluhou mj. vydán „Řád užívání Archivu University Karlovy“, který byl dne 6. 11. 1931 schválen Akademickým senátem.³⁵ Prostorové podmínky však byly nevyhovující: „*Náš vzácný archiv jest uložen stále ještě na hromadách volně na podlaže ve spodních místnostech gotické části Karolina, jak akademický senát viděl na vlastní oči při nedávné pochůzce.*“³⁶

V roce 1934 začala první etapa důkladné a zásadní obnovy nejstarších budov UK (tzv. obnova Karolina)³⁷: „*Do Karolina mají býti sneseny ústřední úřady universitní, v něm bude úřadovna rektora i síň akademického senátu, rektorátní kancelář s kveturou, v něm bude zachována a zvelebena památná aula a v něm vedle jiného bude i archiv a muzeum*

nahrazen zemskou správní komisí v roce 1913. Dostupné na <https://cs.wikipedia.org/wiki/Zemsk%C3%BD_v%C3%BDbor> [1. 4. 2025].

²⁶ Více viz K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, s. 44.

²⁷ Prof. PhDr. Gustav Friedrich (4. 6. 1871 – 19. 11. 1943) byl archivář, historik, pedagog a editor.

²⁸ Prof. PhDr. Václav Novotný (5. 9. 1869 – 14. 7. 1932) byl historik a profesor českých dějin.

²⁹ Prof. JUDr. Miloslav Stieber (16. 2. 1865 – 14. 2. 1934) byl právník a právní historik.

³⁰ Prof. JUDr. Adolf Zycha (17. 10. 1871 – 19. 11. 1948) byl rakouský právní historik.

³¹ Prof. Otto Wilhelm Peterka (23. 3. 1876 – 24. 5. 1945) byl rakouský právní historik, v akademickém roce 1926/1927 byl rektorem Německé univerzity v Praze.

³² AUK, f. AS UK, Universitní archiv 1910–1917, inv. č. 771, kart. č. 54, návrh odpovědi Akademického senátu adresovaná Dr. Pinkasovi, 7. 3. 1916.

³³ K životu a dílu Václava Vojtíška nejnověji: Pavel VAŠKO, *Profesor Václav Vojtíšek: archivářem od monarchie po socialismus*, diplomová práce, Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2012, dostupné na <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/46611/DPTX_2009_2_0_133984_0_87078.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [1. 9. 2025]. Vyšlo tiskem: Pavel VAŠKO, *Profesor Václav Vojtíšek: archivářem od monarchie po socialismus*, Praha 2014.

³⁴ AUK, f. AS UK, Universitní archiv 1918–1939, inv. č. 769, kart. č. 53, dopis Gustava Friedricha adresovaný akademickému senátu, 14. 4. 1931.

³⁵ AUK, f. AS UK, Universitní archiv 1918–1939, inv. č. 769, kart. č. 53, dopis referenta archivní komise adresovaný akademickému senátu, 6. 11. 1931.

³⁶ AUK, f. AS UK, Protokoly ze zasedání, 1933–1934, inv. č. 656, kart. č. 44, Zápis o V. sedění akademického senátu univerzity Karlovy, 9. 3. 1934.

³⁷ Viz Miroslav KUNŠTÁT, *Stavební a umělecké proměny Karolina v 19. a 20. století*, AUC–HUCP 26/2, 1986, s. 85–106; TÝŽ, *Obnova Karolina a dalších historických budov Univerzity Karlovy*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, 1918–1990, Praha 1998, s. 341–350. Viz také Josef PETRÁŇ a kol., *Památky Univerzity Karlovy*, Praha 1999, s. 86–97.

university Karlovy.³⁸ Tyto základní požadavky byly v průběhu obnovy v zásadě respektovány, i když někdy s určitými korekturami (zejména v období nacistické okupace).³⁹

V roce 1934 došlo v souvislosti s obnovou ke stěhování Archivu spolu s Rektorátem a Kvesturou⁴⁰ do tehdy nové budovy⁴¹ Právnické fakulty UK (dále jen PF UK): „*Archiv university Karlovy, jenž byl v Karolinu uložen, ale dosud v podmínkách neuvěřitelně ubohých, bude nyní provisorně přenesen do budovy právnické fakulty a tam bude čekat, až přijde chvíle návratu.*“⁴² Stěhování ve dnech 18. 9. až 25. 9 popisuje prof. Vojtíšek: „*K převážení materiálu, které se dalo za potřebné opatrnosti a pozornosti, vypůjčil jsem si od ředitelství ústřední městské knihovny zvláštní automobil, pro rozvážení knih zařízený, jenž dával nejen záruku bezpečnosti, nýbrž také prakticky se zcela osvědčil.*“⁴³

Kromě zisku tří nových moderních místností⁴⁴ bylo vybavení archivu zlepšeno železnými regály a modernějším zařízením. Archivní materiál zde mohl být účelněji uspořádán a mohlo být přistoupeno k budování příruční knihovny.⁴⁵ Archiv plnil také správní agendu, neboť se na něj obracely „*domácí i cizí úřady, vědecké ústavy i korporace a také soukromé strany, žádající v různých otázkách za dobrá zdání a za zprávy anebo opisy archiválií.*“⁴⁶

Rozvoj byl zastaven německou okupací. Po převzetí německých vysokých škol do správy říše nařídil říšský protektor dne 25. 11. 1939 ministerstvu školství, aby zařídilo vydání Archivu německé univerzitě. Stalo se tak koncem roku 1939. Archiv nemohl jako „říšský“ ústav zůstat uložen v budově PF UK, neboť budovu zabraly oddíly SS. Při stěhování němečtí správci jeho sbírky rozdělili: listinná sbírka a staré rukopisy byly odvezeny na zámek Olešná u Rakovníka,⁴⁷ zatímco spisy starých registratur akademických úřadů byly uloženy do sklepení budovy Filozofické fakulty UK (dále jen FF UK či FF).⁴⁸

Po osvobození došlo ke sčítání ztrát způsobených nacistickou okupací – vybrané části univerzitních sbírek byly zařazeny do transportu při evakuaci pražské německé univerzity. Kromě univerzitních insignií⁴⁹ a písemností důležitých pro další chod správy úřadu kurátora vysokých škol bylo do stěhovacího transportu zařazeno vedle vzácných zakládacích listin

³⁸ Václav VOJTÍŠEK, *Za práva University Karlovy*, Praha 1934, s. 34.

³⁹ Obnovu Karolina lze rozdělit na několik etap: první 1934–1939, druhá 1939–1945, třetí 1945–1948 (1950), čtvrtá 1948(1950)–1959, pátá 1959–1968. V textu jsou poslední tři etapy uváděny jako první až třetí „poválečná“ etapa.

⁴⁰ Ke stěhování více viz Karel DOMIN, *Můj rektorský rok: z bojů o Karolinum a za práva Karlovy university*, Praha 1934, s. 15–17.

⁴¹ Ke stavbě budovy dokončené v roce 1931 viz Martina KOUKALOVÁ, *Ladislav Machoň a stavba Právnické fakulty Univerzity Karlovy: „Artistický správce stavby s hlasem poradním“*, *Staletá Praha* 37/1, 2021, s. 86–113, dostupné na <<https://staletapraha.cz/pdfs/pha/2021/01/02.pdf>> [1. 4. 2025].

⁴² V. VOJTÍŠEK, *Za práva University Karlovy*, s. 34.

⁴³ AUK, f. AS UK, Univerzitní archiv 1918–1939, inv. č. 769, kart. č. 53, dopis inspektora archivu adresovaný Rektorátu UK, 26. 9. 1934.

⁴⁴ Archiv byl situován v levém rohu přízemí, tehdejší místnosti č. 15, 16 a 17.

⁴⁵ K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, s. 47.

⁴⁶ AUK, f. AS UK, Univerzitní archiv 1918–1939, inv. č. 769, kart. č. 53, dopis inspektora adresovaný Rektorátu UK, 23. 3. 1935.

⁴⁷ Jedná se o barokní zámek, jeho původní budova je z roku 1507, ve druhé polovině 18. století jej nechala přestavět hraběnka Marie Anna z Mollart podle vzoru schönbrunnského zámku ve Vídni.

⁴⁸ K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, s. 48.

⁴⁹ Ke ztraceným insigniím viz Karel HRUZA, *Der Deutsche Insignien- und Archivalienraub aus der Prager Universität 1945*, *Bohemia* 48/2, 2008, s. 349–411, dostupné na <<https://www.bohemia-online.de/index.php/bohemia/article/view/7337/11333>> [1. 4. 2025].

také nejcennější části spisového fondu spolu s cennými částmi univerzitních sbírek.⁵⁰ Vedle snahy o nalezení odvezených písemností a sumarizace ztrát došlo také ke konsolidaci stavu zbylých písemností.⁵¹

V listopadu roku 1945 byla část archivu převezena ze zámku Olešná, začaly se také vracet archiválie uložené na FF UK. Archiv měl v budově PF UK k dispozici pouze dvě původní místnosti, třetí byla obsazena kvesturou. Potřeba nových místností byla tedy velmi aktuální, „aby univerzitní archiv mohl řádně uložit své sbírky a zahájit co nejdříve činnost“.⁵²

Prostorové problémy však pokračovaly, jak dosvědčuje dopis z 11. 10. 1950 požadující novou místnost: „[...] fondy nemohou být náležitě umístěny a opatřeny a velká část materiálu je ponechána ve velmi špatném uložení ve sklepech filozofické fakulty na Smetanově nábřeží a je znemožňováno i plnění důležitých úkolů při sjednocení univerzitních archiválií.“⁵³

V roce 1950 došlo ke změně Vojtiškova titulu – z archivního inspektora se stal archivářem univerzity.⁵⁴ Šlo však o změnu čistě formální, mnohem důležitější byl nárůst fondů. Např. v dubnu 1951 byla do Archivu převezena „registratura české lékařské fakulty z let 1883/4–1939/40 a část písemné pozůstalosti býv. německé university zcela nedostatečně uložená v různých budovách lékařské fakulty university Karlovy“.⁵⁵

V roce 1953 se Vojtišek stal referentem pro otázky Karolína, v opatřeních k urychlení výstavby poukazoval na „nutnost umístění univerzitního musea a zvláště univerzitního archivu, jenž je dosud položen v budově právnické fakulty v nedostatečných a nevyhovujících místnostech [...] nové umístění univerzitního archivu musí být definitivní, aby se uložily všechny dosavadní fondy a zajištěn byl aspoň na 50 let další rozvoj a růst.“⁵⁶ Archiv situovaný v levém rohu budovy, při křížení ulic Břehové a 17. listopadu, měl v této době k dispozici již čtyři místnosti – č. 14–15, 16, 17 a 18 (dnes č. 19–23, Oddělení výstavby a investic, Katedra práva životního prostředí, multimediální učebna a provozní oddělení).

Počátkem roku 1954 byla Archivu „přidělena sklepní místnost č. 19 [...]“.⁵⁷ Požadavky na další rozšíření místností však Rektorát UK (dále jen RUK) odmítal, neboť podle něj „až do definitivního vybudování archivu v Karolinu je potřeba Vaše kryta“.⁵⁸ V průběhu roku 1954 „se rozrostly fondy neobvyklou měrou“, když Archiv přejal kromě registratur RUK, PF a Přírodovědecké fakulty (dále jen PřF UK) také materiály Komise pro obnovu Karolína a spolku Radhošť.⁵⁹

⁵⁰ Více viz Václav VOJTIŠEK, *O archivu university Karlovy a jeho ztrátách*, Archivní časopis 1/3, 1951, s. 86–93. *Seznam archiválií odvezených v květnu r. 1945 nacisty z Prahy a od té doby nezvěstných* viz K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, s. 171–179.

⁵¹ M. SEKÝRKOVÁ, *Univerzita jako úřad?*, s. 142.

⁵² AUK, f. AS UK, Univerzitní archiv 1945–1950, inv. č. 770, kart. č. 53, dopis inspektora AUK rektorátu UK, 20. 11. 1945.

⁵³ AUK, f. AS UK, Univerzitní archiv 1945–1950, inv. č. 770, kart. č. 53, dopis rektora adresovaný děkanství PF UK, 11. 10. 1950.

⁵⁴ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 224/1950–1951, dopis rektora adresovaný V. Vojtiškoví, 15. 5. 1950.

⁵⁵ AUK, f. ÚDAUK, bez č. j., akademický rok 1950–1951, Zpráva o činnosti archivu university Karlovy od podzimu r. 1945 do konce dubna r. 1951.

⁵⁶ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 1/Karol. 1953, dopis archiváře UK adresovaný Rektorátu UK, 8. 12. 1953.

⁵⁷ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 53/1954, dopis archiváře UK adresovaný Rektorátu UK, 28. 1. 1954.

⁵⁸ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 336/1955, dopis tajemníka Rektorátu UK adresovaný Archivu UK, 13. 6. 1955.

⁵⁹ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 21/1955, Zpráva o činnosti archivu v roce 1954, 13. 1. 1955. Viz také Miroslav TRUC, *O stavu a úkolech Archivu Univerzity Karlovy*, Sborník archivních prací 4/1, 1956, s. 239–265, zde s. 256; K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv University Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, s. 53.

Dle vzpomínky pamětníka⁶⁰ druhé poloviny 50. let byly dveře do Archivu na konci levé dlouhé chodby. Ty vedly přímo, bez sebemenší předsíně, do velké místnosti obklopené vysokými dřevěnými regály knihoven, s výjimkou okenní stěny. Zády ke stěně vpravo od vchodových dveří, byl stůl Miroslava Truce,⁶¹ proti němu seděl za kancelářským stolem Karel Kučera.⁶² V místnosti byly ještě dva stoly pro pomocné vědecké síly, kterých bylo celkem 5, a jeden stůl manipulační. Praxe byla taková, že každý den byla přítomna alespoň jedna pomocná síla, aby kromě své práce byla připravena někam zaběhnout se vzkazem, či něco přinést i mimo budovu. Ze stěny za Trucem vedly dveře do místnosti, ve které byly kovové regály plné archivních krabic a pancéřovaný trezor, který po roce 1968 sloužil v přízemí nové, dodnes užívané budovy Archivu v areálu Karolina. Z této trezorové místnosti vedly dveře do velice úzké badatelný. Příchod badatele z chodby otevřením dveří ohlašoval zacinkáním kovový zvonek, jak tomu dříve bývalo v obchodech hokynářů. Se vznikem ústavu⁶³ získalo pracoviště v roce 1958 pro ředitele jednu kancelářskou místnost, hned vedle badatelný. Řada archivních materiálů, včetně vázaných katalogů posluchačů byla uložena do roku 1968 ještě v suterénu Právnické fakulty na dřevěných policích, kam se chodilo kolem kotelný.

Během existence Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy (dále jen Ústav či ÚDUK) se zvětšil „především archivní fond nejen přirozenými přírůstky, nýbrž také převzetím spisoven zrušených vysokých škol, které vplynuly do UK, a převzetím Všestudentského archivu od ÚRO,⁶⁴ a úměrně tím vzrostla badatelská i úřední agenda“.⁶⁵ Prostorová potřeba byla i nadále aktuální: „Úspěšné plnění pracovního plánu Ústavu [...] vyžaduje řadu opatření technicko–materiálních, z nichž na prvním místě je třeba naléhavě řešit otázku pracovního prostoru, konkrétněji ústavních místností. Tato otázka se jeví tím naléhavěji, čím více se vzdaluje konečný termín definitivní úpravy karolinského areálu, v jehož výstavbě je počítáno s důstojným umístěním našeho Ústavu. Je především zapotřebí, aby v blízké době, dokud karolinský stánek Ústavu [...] nebude vybudován, odpovídal počet ústavních místností pracovním potřebám.“⁶⁶

⁶⁰ Vzpomínku poskytl PhDr. Zdeněk Pousta (nar. 30. 10. 1938), archivář a historik, dlouholetý pracovník AUK, v letech 1996–2005 jeho vedoucí, vzpomínka datována 26. 10. 2025.

⁶¹ PhDr. Miroslav Truc (7. 6. 1929 – 26. 4. 1996) byl historik a archivář, v Ústavu působil v letech 1958–1970 a 1990–1996. Více viz Josef PETRÁŇ, *Na památku PhDr. Miroslava Truce*, AUC-HUCP 45/1–2, 2005, s. 17–18, dostupné na <https://rukovet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/AUC-HUCP_45_1-2_2005.pdf> [1. 9. 2025].

⁶² PhDr. Karel Kučera (10. 7. 1932 – 5. 2. 1990) byl historik a archivář, v Ústavu působil v letech 1958–1970. Viz PhDr. Karel Kučera (10. 7. 1932 – 5. 2. 1990), AUC-HUCP 30/2, 1990, s. 127–128, dostupné na <https://rukovet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/AUC-HUCP_30_2_1990.pdf> [1. 9. 2025].

⁶³ V roce 1958 došlo k důležité změně ve statusu, kdy byl dne 15. 12. z Vojtěškova podnětu zřízen Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy, přičemž Archiv se stal jedním ze dvou oddělení tohoto samostatného vědecko–administrativního pracoviště. Prvním ředitelem Ústavu se stal František Kavka (21. 11. 1920 – 20. 10. 2005).

⁶⁴ Ústřední rada odborů. Všestudentský archiv byl převzat z Všeodborového archivu dne 8. 2. 1963, viz AUK, f. ÚDAUK, č. j. 74/1963, Předávací protokol, 18. 2. 1963.

⁶⁵ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 173/1970, Informace o Ústavu pro dějiny a archivu university Karlovy, 28. 4. 1970.

⁶⁶ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 425/1961, dopis ředitele Ústavu pro dějiny UK adresovaný Rektorátu UK, 19. 9. 1961.

Obnova Karolina a nová archivní budova

Účelem obnovy Karolina a sousedních objektů byly kromě historických důvodů také hospodářské potřeby. Převážná většina kateder jednotlivých fakult byla umístěna ve starých, neúčelně stavěných a často nehygienických budovách, které byly UK přiděleny většinou již v 80. letech 19. století, a které nevyhovovaly požadavkům kladeným na výuku. Bylo proto nutné, aby byly navraceny prostory v budově PF UK, jež využívaly administrativní univerzitní součásti: „*Rektorát, kvestura i univerzitní archiv jsou stísněny v budově právnické fakulty a jsou postupně prostorově omezovány, ačkoliv jsou jim dávány další a další nové úkoly: na rektorát přijde 1 politický tajemník a 2–3 prorektori, pro něž třeba zařídit úřadovny; budou tam přeneseny další referáty, neboť rektorát má být vybudován jako samostatné centrum pro vědecké i administrativní služby pro celou univerzitu.*“⁶⁷ Pro UK bylo proto nezbytným východiskem rychlé provedení obnovy Karolina a sousedních domů.

V prvním poválečném roce se vyskytla řada problémů, mezi jiným nedostatek stavebního materiálu, aby práce mohly pokračovat podle plánu a být dokončeny do chystaných oslav šestistého výročí založení UK v dubnu 1948.⁶⁸ Jaroslav Fragner,⁶⁹ kterému byla přestavba svěřena v roce 1946, se proto v první poválečné etapě přestavby soustředil na rekonstrukci obřadní Velké auly a přístupových prostor, aby se tu v roce 1948 oslavy mohly konat.⁷⁰

Druhá poválečná etapa v letech po komunistickém převratu roku 1948 probíhala v přízemí někdejšího Rotleova paláce⁷¹ a přilehlého křídla. Slavnostně byla završena při příležitosti oslav 550. výročí Kutnohorského dekretu v roce 1959.⁷² Upraven byl vnitřní čestný dvůr a v něm umístěna socha M. Jana Husa od Karla Lidického.⁷³ Pro nedostatek času a financí již Fragner nestačil dokončit projektované vybavení tzv. Vlasteneckého sálu v prvním patře traktu.⁷⁴

Předmětem obnovy Karolina v poslední etapě (1959–1968) byl areál Karolina v širším slova smyslu, tj. soubor univerzitních domů mezi Celetnou ulicí a Ovocným trhem. Tyto

⁶⁷ AUK, f. RUK, 1963, spisový znak FII/3, čj. 7217/63 Zápis o schůzi komise pro obnovu Karolina, 17. 6. 1950.

⁶⁸ K přípravě jubilea a dalším souvislostem viz Milada SEKÝRKOVÁ – Marek DUŘČANSKÝ, *Dva dokumenty k počátkům přípravy oslav univerzitního jubilea 1948. Generační pokus o syntézu dějin pražského vysokého učení*, AUC–HUCP 56/1, 2016, s. 183–195, dostupné na <https://karolinum.cz/data/clanek/6023/HUCP_2018_1_0267.pdf> [1. 4. 2025]. V AUK se k celé akci nachází samostatný fond AUK, f. Jubilejní oslavy Univerzity Karlovy.

⁶⁹ Jaroslav Fragner (25. 12. 1898 – 3. 1. 1967) byl architekt, malíř a návrhář, profesor AVU, v letech 1954–1958 stál v jejím čele jako rektor. Od 30. let se věnoval rekonstrukcím historických objektů (Karolinum, Betlémská kaple, Pražský hrad). Je také autorem návrhů budovy Domu kultury města Ostravy.

⁷⁰ Josef PETRÁŇ, *Působnost komisí pro obnovu, památkovou ochranu a využití Karolina 1934–2017*, AUC–HUCP 58/1, 2018, s. 267–277, dostupné na <https://karolinum.cz/data/clanek/6023/HUCP_2018_1_0267.pdf> [1. 4. 2025].

⁷¹ V roce 1383 získal Václav IV. pro tehdejší Karlovu kolej jeden z nejvýstavnějších staroměstských paláců, který dal nedlouho předtím postavit královský mincmistr a bankéř Johlin Rotlev (Rotlōw). Po stavebních úpravách sloužilo Karolinum od roku 1386 jako sídlo nejen profesorům, kteří tu vyučovali a bydleli, ale kolej se stala slavnostním shromaždištěm univerzity a rezidencí rektora, akademických představitelů a úřadů. Objekt prošel několika úpravami – kolem roku 1600, vrcholně barokní vzhled pochází z let 1715–1718 podle projektu F. M. Kaňky. Novodobě upraveno v letech 1947–1958 Jaroslavem Fragnerem.

⁷² Více viz –čch–, *Oslavy 550. výročí Dekretu kutnohorského*, Archivní časopis (dále AČ) 9/1, 1959, s. 47–48. Proslovy a příspěvky viz Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Dekret kutnohorský a jeho místo v dějinách. Sborník k oslavě 550. výročí Dekretu kutnohorského*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2/2, 1959.

⁷³ Karel Lidický (17. 6. 1900 – 21. 5. 1976) byl český sochař, medailér a vysokoškolský pedagog.

⁷⁴ J. PETRÁŇ, *Působnost komisí pro obnovu, památkovou ochranu a využití Karolina 1934–2017*, s. 271.

objekty byly adaptovány většinou velmi radikálně. Často byly zachovány pouze obvodové zdi a venkovní fasády za současné proměny vnitřní dispozice. Objekty rektorátu a domů v bloku mezi Celetnou ulicí a Ovocným trhem (č. p. 541–543 a 558–564) prošly v procesu od návrhů k realizaci podstatnými proměnami. Generální dispoziční plán těchto úprav byl vypracován v roce 1952.⁷⁵

Projektový úkol z 20. 5. 1952 počítal s umístěním těchto součástí: úřad rektorátu, katedra základů marxismu-leninismu, katedra politické ekonomie, katedra dialektického materialismu, katedra vojenská, univerzitní archiv, univerzitní klub ROH, garáže.⁷⁶

Archiv měl mít 2 místnosti pro odborné pracovníky, administrativní a manipulační kancelář, konzervační dílnu a fotoateliér, sklad negativů a filmů, pracovnu pro badatele, knihovnu pro cca 20 000 svazků a depozitář.⁷⁷

Usnesením vlády č. 429 z 12. 3. 1954 byla obnova Karolina prohlášena za vládní úkol a pro její ukončení byla stanovena lhůta v roce 1958. Dalším usnesením (č. 1238 z 18. 5. 1955) byl schválen tzv. generel celé výstavby ve výši 41 mil. Kčs⁷⁸ (téměř 1 mld. dnešních Kč⁷⁹). V roce 1958 byla obnova Karolina zařazena mezi stavby decentralizované, tj. stavby nezařazené do Státního plánu investiční výstavby. Tímto opatřením pozbyla důležitosti, jakou měla dříve jako vládní úkol. To mělo za následek, že provádějící podnik Pražský stavební podnik⁸⁰ a jeho předchůdce Pozemní stavby (do 30. 10. 1959) považovaly stavbu za méně důležitou a významnou a preferovaly jiné stavební akce.⁸¹

Archiv měl být situován do zadního, nádvorního křídla tzv. Stockhausu.⁸² Podle původního návrhu generelu mělo být přízemí určeno pro administrativu, první a druhé patro z větší části jako depozitář. Většina pracoven a kanceláří měla být umístěna s výhledem na dvůr Stockhausu. „*Tento dvůr je dosti úzký a pracovny by tak byly temné,*“⁸³ jak se k tomuto řešení vyjádřil ÚDUK, který v připomínkách upozorňoval i na další záležitosti, např. nutnost spojit pracovny s archivním depotem či vybudovat co nejvíce místností.

Revidovaný program pro objekty Karolina proto stanovil jinou dispozici: v přízemí „*vyprojektovati na nejsvětlejší straně dvě kanceláře, zbytek celého prostoru se určuje na skladovací prostory archivu*“.⁸⁴ V I. patře se měla nacházet jedna místnost jako badatelna a jedna pracovna pro archiváře, v archivním depozitáři se měly nacházet dva trezory.

⁷⁵ M. KUNŠTÁT, *Stavební a umělecké proměny Karolina v 19. a 20. století*, s. 102.

⁷⁶ AUK, f. RUK, 1963, spis. znak FII/3, obnova Karolina pro účely univerzity Karlovy v Praze. Projektový úkol, 20. 5. 1952.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ AUK, f. OBKAR, spisy společné 1948–1960, inv. č. 1, kart. č. 1, Obnova Karolina, 17. 9. 1960.

⁷⁹ Pro přepočty částek je v textu použita Kalkulačka inflace. Dostupné na <<https://www.penize.cz/kalkulacky/znehodnoceni-koruny-inflace>> [1. 4. 2025].

⁸⁰ Pražský stavební podnik, národní podnik, vznikl na přelomu let 1948–1949. Zaměřoval se na bytovou a investiční výstavbu, generální opravy a památkovou obnovu. Od roku 1958 se podnik zaměřoval výhradně na rekonstrukci památkových objektů, kromě Karolina se jednalo např. o Pražský hrad, Vyšehrad, Anežský klášter, Trojský zámek, Ungelt aj. Ukončil činnost patrně v roce 1996.

⁸¹ AUK, f. OBKAR, spisy společné 1948–1960, inv. č. 1, kart. č. 1, Obnova Karolina, 17. 9. 1960.

⁸² V areálu Karolina existují dva objekty s názvem Stockhaus – původem gotický dvoupatrový dům U Nožičků nebo U Císaře Karla (č. p. 560/16) orientovaný do Celetné ulice. Jedná se o původně dva středověké objekty ze 14. stol., několikrát přestavované. Roku 1753 povolila Marie Terezie prodej Karlově univerzitě. Změny, jež nastaly po komunistickém převratu v roce 1948, umožnily získat pro UK dalších sedm objektů, mezi nimiž byl i Stockhaus č. p. 560/5 (orientovaný na Ovocný trh), na který navazuje dnešní budova AUK.

⁸³ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 408/1959, připomínky, 18. 11. 1959.

⁸⁴ AUK, f. RUK, 1963, spis. znak FII/3, č. j. 7217/1963 – Obnova Karolina, přezkoušený program pro objekty Karolina, (1960).

Pro II. patro bylo stanoveno „*vyprojektovati pracovny v téměř celém patře, celkem se počítá s vybudováním asi 9 místností [...]*“.⁸⁵ V zúžené části II. patra ve směru na Ovocný trh měla být vybudována knihovna se samostatným vchodem.

Dne 5. 9. 1961 došlo Odborem výstavby obvodního národního výboru Prahy 1 k povolení úprav: „*zřizuje se v přízemí po levé straně průjezdu pracovna Ústavu dějin [...] I., II. a III. patro upravuje se pro účely poslucháren s hygienickým vybavením [...]. V novém podkroví se zřizuje jedna pracovna [...]*“.⁸⁶ Ze zápisu o projednání studie objektu archivního souboru z 9. 10. 1962 je patrné, že byl s dispozicemi proveden souhlas, došlo jen k dílčím změnám: přízemní místnost 4 a 5 se měla změnit na fotokomoru, která měla původně být ve II. patře. Ve III. patře se měly 2 místnosti prostorově spojit v jednu.⁸⁷

Prověřovací protokol z 5. 12. 1962 uvádí, že „*v přízemí jest umístěna pořádací místnost archiválií s přímým spojením s trezory a fotokomorou, dále je v přízemí kancelář a badatelna. Archivní depositorium je potom v I. patře, /přes podlaží/ rovněž knihovna s kartotékou a pracovny. Ve 3. patře archiv, poradní místnost a ředitelství. Podkroví je navrženo tak, aby zde bylo možno rozšířit archivní prostory.*“⁸⁸

K diskusi došlo ohledně materiálu krovu: „*Zástupci prováděcího podniku upozorňují na to, že úprava betonového krovu nad archivní částí objektu si vyžádá velké pracnosti a z hlediska výroby je obtížná a doporučují proto za účelem zjednodušení výroby uvážit, zda by v této části budovy neměla být zřízena konstrukce dřevěná.*“⁸⁹ Podle prohlášení investora a projektanta však měla „*dotčená prostora sloužit jako rezervní skladovací prostora a při navržené změně konstrukce nebylo by možno z požárně-bezpečnostních důvodů [...] připustiti uvedené využití*“.⁹⁰

Archivní křídlo před rekonstrukcí sestávalo z budov o různých výškách podlaží. Jednalo se o dvorní část budovy č. p. 560 o zcela nepravidelném půdorysu, v jižnější části (tj. směr k Ovocnému trhu) byla tvořena jednotrakovým a dvotrakovým přístavkem ke dvornímu křídlu Buquyského paláce.⁹¹ Obě části byly třípatrové.

Severní část objektu tvořila později postavená nárožní dvoupatrová budova s vlastním schodištěm. Nacházely se zde jednoduché byty. Vzhledem k tomu, že objekt byl zchátralý, měla být značná část zdiva zbourána a nahrazena novým: „*Veškeré zdivo podle stavu zachovalosti je buď zpevňováno nebo vyměňováno, veškeré horizontální konstrukce jsou železobetonové [...], strojovna na půdě, kde jsou také strojovny osobního a nákladního výtahu. Vertikální komunikace obstarává i kamenné schodiště a výtah.*“⁹² V objektu mělo tedy dojít „*ke značným konstruktivním a stavebním změnám, které si vyžaduje špatný stavební stav a nový účel využití*“.⁹³

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ AUK, f. RUK, 1963, spis. znak FII/3, č. 5., č. j. 7217/1963, dopis odb. výst. ONV odeslaný ČVUT, 5. 9. 1962.

⁸⁷ AUK, f. RUK, 1963, spis. znak FII/3, č. 5., č. j. 7217/1963, Zápis o projednání studie objektu, 9. 10. 1962.

⁸⁸ AUK, f. OBKAR, agenda 1961–1966, inv. č. 1154, kart. č. 1, Prověřovací protokol, 7. 12. 1962.

⁸⁹ AUK, f. OBKAR, agenda 1961–1966, inv. č. 1154, kart. č. 1, Zápis o komisionálním řízení, 18. 10. 1963.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Buquyorský palác nebo také Buquyorský dům je čtyřkřídový třípatrový klasicistní dům kolem protáhlého vnitřního dvora s adresami Celetná 562/20 a Ovocný trh 562/7.

⁹² AUK, f. OBKAR, agenda 1961–1966, inv. č. 1154, kart. č. 1, Zápis o komisionálním řízení, 18. 10. 1963.

⁹³ AUK, f. OBKAR, agenda 1961–1966, inv. č. 1154, kart. č. 1, Opis dopisu Střediska státní památkové péče a ochrany přírody adresovaný ČVUT, 5. 11. 1963.

Investiční úkol byl schválen MŠK dne 8. 1. 1962 ve výši 2,42 mil. Kčs (46,6 mil. Kč). Projekt byl schválen dne 10. 1. 1963.⁹⁴ Stavební povolení bylo schváleno dne 8. 4. 1964.⁹⁵ Ústředním investorem bylo MŠK, přímým investorem pak RUK. Zpracovatelem dokumentace byl Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, vedoucím projektantem byl Marian Bělohradský,⁹⁶ jenž byl spolupracovníkem Jaroslava Fragnera. Prováděcím podnikem byl Pražský stavební podnik – stavbyvedoucím byl Jan Lopata.⁹⁷ Dodatek k hospodářské smlouvě z 19. 3. 1964 stanovoval uvedení „*ostatních částí areálu*“ (tj. včetně archivu) „*do konce srpna 1966 do stavu, který umožní zahájení školního roku 1966–1967*“.⁹⁸

Stavební práce začaly v dubnu 1964, nestavělo se však podle harmonogramu, jak dokládá dokument z března 1967: „*Intenzivní postup ve stavebních a ostatních pracech je od listopadu loňského roku velmi přibrzděn a prakticky je snad v polovičním nebo menším rozsahu proti předcházejícímu období, rektorát, který se nastěhoval do obnovené části Stockhausu, i když částečně provizorně [...] došel k závěru, že tento postup prací dále není možný a je nutno učinit radikální opatření k nápravě [...]*“.⁹⁹ Stavební práce se však protáhly do března 1968. Přejímací řízení¹⁰⁰ objektu bylo zahájeno dne 31. 3. a skončeno dne 22. 5. 1968.¹⁰¹ Ke dni 19. 4. byla mj. provedena přejímka regálů, které dodalo výrobní družstvo Kovodílo,¹⁰² další montáž regálů proběhla v červnu.¹⁰³

Stěhování archivních fondů probíhalo za účasti brigádníků od dubna do počátku června 1968.¹⁰⁴ Kolaudace objektu proběhla 13. 6. 1968: „*Na základě místní prohlídky a po projednání stavební komise na stavbě, že konstrukce byla provedena podle schválené projektové dokumentace a za podmínek citovaného stavebního povolení až na tuto odchylku: nárožní pracovna v I. patře byla rozdělena na 2 místnosti. Kromě toho nebyly v přízemí v obvodovém zdivu vloženy dvouděrové duté cihly [...] proti vnější stoupavé vlhkosti. V půdním prostoru došlo ke scelení vestavěných strojoven vzduchotechniky a osobního výtahu [...]. Vzhledem k souhlasu účastníků řízení vydává stavební komise předběžné povolení k užívání těchto prostor s přihlédnutím k tomu, že nutno vyklidit prostory právnické fakulty.*“¹⁰⁵ Z kolaudačního řízení byly prozatím vyjmuty ohradní gotická zeď a nádvoří, neboť jejich

⁹⁴ AUK, f. OBKAR, agenda 1961–1966, inv. č. 1154, kart. č. 1, MŠK – schvalovací protokol, 10. 1. 1963.

⁹⁵ AUK, f. RUK, 1970, spis. znak FV, Stockhaus-archiv, zápis o odevzdání a převzetí stav. prací, 22. 5. 1968.

⁹⁶ Doc. akad. arch. Marian Bělohradský (8. 9. 1923 – 16. 3. 1996) byl architekt a pedagog. Po ukončení studií se stal Fragnerovým asistentem. Jeho hlavním oborem byly rekonstrukce, zejména historických objektů. Vedle Karolína pracoval ve Státním ústavu rekonstrukcí na obnově Pražského hradu.

⁹⁷ Jan Lopata (24. 4. 1920 – ?) byl v letech 1946–1949 zaměstnaný jako pomocný pracovník při rekonstrukci Karolína, v letech 1954–1959 byl stavbyvedoucím Pozemních staveb a v letech 1959–1969 stavbyvedoucím Pražského stavebního podniku. Poté působil na různých pozicích na Rektorátu UK, mj. jako vedoucí technik či vedoucí oddělení správy budov.

⁹⁸ AUK, f. OBKAR, spisy společné 1964–1968, inv. č. 4, kart. č. 1, hospodářská smlouva – dodatek. Obnova Karolína v Praze 1, 19. 3. 1964.

⁹⁹ AUK, f. OBKAR, spisy společné 1964–1968, inv. č. 4, kart. č. 1, Výstavba Karolína – porada, 30. 3. 1967.

¹⁰⁰ Přejímací řízení je akt, kterým zhotovitel předává a objednatel přejímá předmět smlouvy o dílo.

¹⁰¹ AUK, f. RUK, spis. znak FV, 1970, Stockhaus-archiv, zápis o odevzdání a převzetí stav. prací, 22. 5. 1968.

¹⁰² AUK, f. RUK, spis. znak FV, 1970, Stockhaus-archiv, zápis o odevzdání a převzetí stav. prací, 19. 4. 1968.

¹⁰³ AUK, f. RUK, spis. znak FV, 1970, Stockhaus-archiv, objednávka, 17. 6. 1968.

¹⁰⁴ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 259/1968, dopis Františka Kavky adresovaný vedoucímu hosp. oddělení Josefu Slepíčkovi, 7. 6. 1968.

¹⁰⁵ AUK, f. RUK, 1970, spis. znak FV, Stockhaus-archiv, Protokol o komisionálním řízení konaném dne 13. 6. 1968 v areálu Karolína v domě čp. 560 – archivní křídlo – Stockhaus.

úpravy nebyly zcela ukončeny. Kolaudační řízení bylo ukončeno dne 12. 9. 1968, kdy bylo vydáno trvalé povolení k užívání nákladního a osobního výtahu.¹⁰⁶

V severní části objektu byly umístěny pracovny. V klenutých přízemních místnostech byly umístěny trezory, fotografická dílna, pořádací místnost a badatelna. Největší část tohoto objektu zaujímá depozitář, který je čtyřpodlažní. Podlaží depozitáře jsou propojena ocelovým manipulačním schodištěm a příručním nákladním výtahem na knihy a spisy.¹⁰⁷ Pro knihovnu byly vyhrazeny tři samostatné místnosti. Celková úložná plocha činila 3 km běžných metrů. V budově tak bylo možno soustředit veškerý materiál uložený v nevyhovujících prostorech na PF UK, v Karolinu a některých dalších budovách.¹⁰⁸

Nová budova tehdejšího ÚDUK byla dle tehdejších svědectví velkým pokrokem ve srovnání s předchozím stavem: „*Dík pochopení rektorátu dostalo se v průběhu jara 1968 Ústavu důstojného umístění ve zvláštním objektu v Karolinu, byl vybaven vyhovujícím moderním archivním depotem a byla zřízena fotolaboratoř [...]*“.¹⁰⁹ Novostavba zejména zlepšila prostorovou situaci: „*po přestěhování archivu bude možné přejímat spisy z fakult, které patří do archivu, a lépe zpracovat a využívat vlastní historické fondy*“.¹¹⁰ Celkové náklady na rekonstrukci a vybavení činily téměř 4 mil. Kčs¹¹¹ (63,3 mil. Kč).

Budova ÚDUK a situace ve výstavbě archivů v Československu

Z hlediska celkového kontextu můžeme budovu ÚDUK považovat za jednu z mála archivních budov postavených mezi lety 1945 až 1989.

Za první novostavbu určenou pro archiv lze považovat budovu Zemského domu¹¹² na Raduitově náměstí (nyní Žerotínovo náměstí 3–5). Roku 1907 sem byl přestěhován Moravský zemský archiv,¹¹³ přičemž depozitní prostory byly vybudovány speciálně pro jeho potřeby. Vedle provozních a ukládacích místností zde byla zřízena také badatelna s šesti místy. Budova však nesloužila jen Archivu, jenž zde získal téměř celé jedno poschodí.¹¹⁴ Svá sídla zde měly také centrální úřady Moravského markrabství (např. pojišťovací, statistický a poštovní úřad, kulturní rada a kulturně technický úřad, inspektorát pivní daně, atd.).¹¹⁵

V letech 1929–1933 byla pro Archiv země České (později součást Státního ústředního archivu) postavena samostatná účelová budova na tehdejší Belcrediho třídě (dnes ulice Milady Horákové).¹¹⁶ Budova byla vybavena mimo jiné dvěma speciálními trezorový-

¹⁰⁶ AUK, f. RUK, 1970, spis. znak FV, Stockhaus-archiv, čp. 560/1, 13. 3. 1970. Stavba osobního výtahu byla povolena až 6. 3. 1967 a nákladního výtahu 15. 1. 1968, i když s nimi bylo v projektech od počátku počítáno.

¹⁰⁷ AUK, f. OBKAR, prováděcí projekt-paré, nákl. výtah, inv. č. 1243, kart. č. 6, Technická zpráva, 20. 11. 1967.

¹⁰⁸ Josef HANZAL, *Archiv Univerzity Karlovy v nové budově*, AČ 18/3–4, 1968, s. 227.

¹⁰⁹ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 173/1970, Informace o Ústavu pro dějiny a archiv university Karlovy, 28. 4. 1970.

¹¹⁰ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 195/1968, dopis Františka Kavky adresovaný kvestorovi J. M. Polákovi, 17. 5. 1968.

¹¹¹ J. HANZAL, *Archiv Univerzity Karlovy v nové budově*, s. 227.

¹¹² Více viz *Zemský dům II*, dostupné na <<https://pamatkovykatolog.cz/zemsky-dum-ii-13497486>> [1. 9. 2025].

¹¹³ Moravský zemský archiv zde sídlil do roku 2008, kdy jej nahradil Archiv Masarykovy univerzity, viz *Historie Archivu*, dostupné na <<https://www.archiv.muni.cz/o-nas/historie>> [1. 9. 2025].

¹¹⁴ Ivan ŠTARHA, *Moravský zemský archiv v Brně 1839–1989: dějiny ústavu*, Brno 2003, s. 53–58.

¹¹⁵ *Krajský úřad Jihomoravského kraje (Zemský dům II)*, dostupné na <<https://www.bam.brno.cz/objekt/b096-krajsky-urad-jihomoravského-kraje-zemsky-dum-ii>> [1. 9. 2025].

¹¹⁶ Dnes se zde nachází 1. oddělení Národního archivu, které uchovává písemnosti do roku 1850. K budově viz Zlatuše KUKÁNOVÁ, *O novou budovu Archivu země české. (K 65. výročí otevření účelové archivní budovy v Praze-Dejvicích)*, *Paginae historiae* 6, 1998, s. 254–279.

mi místnostmi, odpovídala tehdy moderním zásadám a umožňovala komplexní archivní činnost.¹¹⁷

V českých zemích se nepříznivá prostorová situace archivů nezlepšovala ani v poválečné době. V roce 1954 byly řízení a organizace archivnictví celostátně svěřeny Ministerstvu vnitra (dále jen MV), v jehož resortu zaujímaly archivy jen okrajové postavení s naprosto nedostatečným finančním zabezpečením. V rámci federalizace státu v roce 1968 byly kompetence v oblasti řízení a organizování archivnictví přeneseny na obě národní ministerstva. Tak se projevil rozdílný přístup každé z obou republik k řešení prostorových problémů archivů. Na Slovensku bylo v letech 1970–1989 nově postaveno nebo adaptováno 25 archivních objektů,¹¹⁸ zejména lze jmenovat účelovou budovu Státního ústředního archivu SSR v Bratislavě, která byla postavena v letech 1970–1983.¹¹⁹

Za první účelovou budovu okresního archivu v ČSR lze považovat budovu Okresního archivu¹²⁰ (dále jen OA) v Hodoníně, jejíž výstavba probíhala ve 2 etapách, v letech 1962–1964 a 1973–1976.¹²¹ Účelovou budovou je také OA v Mostě, jejíž výstavba probíhala v letech 1979–1984.¹²² Účelovou budovou podnikového archivu je budova Archivu Ostravsko-karvinských dolů v Ostravě (dnes Archiv Slezská Ostrava, územní pracoviště Archivu DIAMO) postavená v roce 1987.¹²³

Na druhé straně byly zřizovány archivy, respektive jejich pobočky v již existujících, původně k jiným účelům zbudovaných objektech.¹²⁴ Archivy tak většinou sídlily ve znárodněných měšťanských domech, zámcích, zrušených klášterech, továrnách apod., např. OA Kutná Hora byl přestěhován do budovy bývalého kláštera voršílek.¹²⁵ OA v Opavě¹²⁶ byl přestěhován do bývalého evangelického kostela. Protože takových objektů stát vlastnil dostatek, byl to jeden z důvodů, proč účelové novostavby archivních budov až na zmíněné výjimky na našem území nevznikaly.¹²⁷

Budova ÚDUK byla sice dle pramenů pokrokem oproti předchozímu stavu, pokud však vezmeme v úvahu tehdejší kritéria, zjistíme, že některé faktory nebyly vůbec brány v úvahu: „*Už nyní víme, že se neobejdeme bez velkých pořádacích pracoven, víme, že nejrychlejší doprava velkého kvanta materiálu je nákladním autem až k nákladové rampě příslušného podlaží. Víme, že k požadavkům bezpečnosti práce náleží i zdravé prostředí se svěžím vzduchem, s příjemným světlem, úměrnou teplotou a bez prachu.*“¹²⁸

¹¹⁷ Stanislav ŠISLER, *Archivní areál v Praze a výstavba archivů v české republice*, Dějiny a současnost 17/5, 1995, s. 48.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 48–49.

¹¹⁹ -jch-, *Nová budova Státního ústředního archivu SSR*, AČ 34/1, 1984, s. 42–43.

¹²⁰ Novelou zákona č. 343/1992 Sb., o archivnictví byl název „Okresní archiv“ změněn na „Státní okresní archiv“.

¹²¹ Josef ŠPIČKA, *První účelová budova okresního archivu v ČSR (v Hodoníně)*, AČ 26/4, 1976, s. 227–228.

¹²² Ivan VIŠEK, *Nová budova Okresního archivu v Mostě*, AČ 34/2, 1984, s. 102–103.

¹²³ *O archivu*, dostupné na <<https://www.diamo.cz/cs/archiv-diamo/o-archivu>> [1. 9. 2025].

¹²⁴ Tomáš KALINA, *K účelnosti adaptace historických objektů pro archivní účely*, AČ 31/1, 1981, s. 20.

¹²⁵ Marie KAPAVÍKOVÁ, *Nové umístění Okresního archivu v Kutné Hoře*, AČ 21/1, 1971, s. 46–48.

¹²⁶ Magda PLAČKOVÁ, *Okresní archiv v Opavě v novém*, AČ 29/4, 1979, s. 245–246.

¹²⁷ Tereza ŠTĚPÁNOVÁ, *Architektura archivu. Fenomén výstavby archivních budov v devadesátých letech 20. století*, Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2023, s. 3. Dostupné na <https://www.umprum.cz/data/archive/202306/srldk1vprf_Tereza-Stepanova-Architektura-archivu-staz-KTDU.pdf> [1. 9. 2025].

¹²⁸ Rudolf REJMAN, *Sondy pro novou archivní budovu*, AČ 12/3, 1962, s. 153–165. Ke koncepci stavby archivu viz také Gabriela ČECHOVÁ – Ivo HOLL – Josef NUHLÍČEK – Zdeněk ŠAMBERGER, *Archivní příručka*, Praha 1965, s. 190–192.

Jedním z negativních aspektů bylo např. to, že v depozitářích budovy ÚDUK se vyskytují okna: kvůli ochraně spisů před působením světla měla proto být buď natřena žlutou průsvitnou barvou nebo zakryta žlutými fóliemi,¹²⁹ nakonec byla zvolena první možnost. V budově chyběla regulace teploty, vyskytovala se zde velká prašnost, mezi některými regály nebyly dostatečné rozestupy, neboť byly pořízeny nevhodné knihovní regály současně s požadavkem získat co nejvíce ukládací kapacity. Materiál se navíc musel vozit přes hlavní vchod, a nikoliv přímo do pořádací místnosti. Velikost některých pracoven byla značně naddimenzována, což postupně s růstem počtu pracovníků přinášelo problémy. Později se vyskytují také stížnosti na nedostatečný pořádací prostor.¹³⁰

Výstavba budov archivů se dostávala do archivní legislativy postupně. Vládní nařízení č. 29/1954 Sb. o archivnictví¹³¹ bylo sice první legislativní úpravou v oblasti archivnictví,¹³² problematikou výstavby archivních budov se však ještě dokument nezabýval. V roce 1981 byly vydány Zásady pro výstavbu a adaptaci archivních budov a prostor podnikových archivů. Jednalo se o první metodiku zabývající se tímto problémem. Byla vytvořena na základě archivního zákona z roku 1974,¹³³ ve kterém byly stanoveny základní podmínky pro umístění a vybavení archivních prostor, v zásadách však byly tyto podmínky rozpracovány detailněji.¹³⁴

Rostoucí prostorová potřeba a hledání depozitáře

Vývoj ÚDUK ukončily události počínající normalizace, především dne 2. 7. 1970 provedený zásah Státní bezpečnosti, jež v Archivu nalezla ukrytou spisovnu Akademické rady studentů z let 1968–1969 a zadržela a vyslýchala dva jeho pracovníky, Miroslava Truce a Josefa Hanzala.¹³⁵ Následně rektor Bedřich Švestka oznámil, „že se s okamžitou platností ruší Ústav pro dějiny University Karlovy [...]“.¹³⁶ Jeho ředitel František Kavka byl v červenci 1970 nucen odejít z funkce:¹³⁷ „rektor [...] prof. Kavkovi uložil, aby Ústav protokolárně předal nástupci, kterého určí rektorát University Karlovy.“¹³⁸ Dne 16. 7. 1970 byl zřízen Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK),¹³⁹ který se stal účelovým zařízením UK, přičemž většina pracovníků byla donucena

¹²⁹ AUK, f. RUK, 1970, spis. znak FV, Stockhaus-archiv, čp. 560/1, 13. 3. 1970.

¹³⁰ Viz závěr kapitoly „Rostoucí prostorová potřeba a hledání depozitáře“.

¹³¹ Nařízení vlády č. 29/1954 Sb., dostupné na <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1954-29>> [1. 9. 2025].

¹³² Viz Zdeněk ŠAMBERGER, *Deset let vládního nařízení o archivnictví*, AČ 14/2, 1964, s. 65–78.

¹³³ Zákon č. 97/1974 Sb. o archivnictví, dostupné na <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1974-97>> [1. 9. 2025].

¹³⁴ Tereza LIŠKOVÁ, *Spisová a archivní služba v podnicích od roku 1945*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2020, s. 39. Dostupné na <https://is.muni.cz/th/g2yw4/Spisova_a_archivni_sluzba_v_podnicich_od_roku_1945.pdf> [4. 9. 2025].

¹³⁵ J. HAVRÁNEK, *Útulky historické vědy. Archiv University Karlovy*, s. 77. PhDr. Josef Hanzal, CSc. (11. 3. 1934 – 25. 6. 2002) byl český historik a archivář, v Ústavu působil v letech 1962–1970. Více viz Josef PETRÁŇ, *Josef Hanzal (25. 3. 1934 – 25. 6. 2002)*, AUC-HUCP 42/1–2, 2002, s. 11–13, dostupné na <https://rukovet.cms.flu.cz/static/Odkazy_upload/AUC-HUCP_42_1-2_2002.pdf> [1. 9. 2025].

¹³⁶ AUK, f. ÚDAUK, bez č. j., Záznam o rozhovoru ze dne 14. 7. 1970.

¹³⁷ M. SVATOŠ, *Ústav pro dějiny University Karlovy (1959–1969/70)*, s. 69.

¹³⁸ AUK, f. ÚDAUK, bez č. j., Záznam o rozhovoru s rektorem UK ze dne 14. 7. 1970.

¹³⁹ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 281/1970, dopis rektora UK B. Švestky adresovaný J. Havránkovi, 16. 7. 1970.

k odchodu.¹⁴⁰ Prozatímním vedoucím Archivu byl jmenován Jan Havránek,¹⁴¹ jenž stabilizoval situaci: „*Za uplynulých 7 měsíců se mi podařilo [...] obnovit normální chod archivu Univerzity Karlovy, jak v běžné agendě, tak i v přejímání spisů z fakult a ve službě badatelům. Archiv pracuje normálně přesto, že má doposud neúměrně nízký počet pracovníků.*“¹⁴² V roce 1972 v souvislosti s novou organizací RUK a podle příkazu rektora č. 2 č. j. 1809/72 z 15. 3. 1972 byl AUK podřízen přímo sekretariátu rektora.¹⁴³

Největší a nejdůležitější nedostatek nové budovy se ukázal již pět let po kolaudaci – kapacita depozitáře byla nedostačující. Na pracovních poradách dne 3. 7. 1973 a 2. 10. 1973 se totiž poprvé objevují zmínky o potřebě náhradních prostor, a to v areálu Karolina: „*vzhledem k naléhavosti získání prostoru pro další ukládání materiálů předávaných fakultami, je nutné mít tuto věc stále v patrnosti.*“¹⁴⁴

Na poradě Archivní správy Ministerstva vnitra¹⁴⁵ (dále jen AS MV) dne 5. 12. 1973 byl AUK seznámen s objekty v obcích ve Středočeském kraji, které byly dány k dispozici AS MV jako záložní depozitář – Dobrohošť u Kosovy Hory, Radeč u Sedlčan, Zdouchovice u Kamýku nad Vltavou, Zahrádka u Petrovic, Zbenice u Chraštic, Rtíšovice u Milína.¹⁴⁶ Není však známo, zda byl jeden z nich nabídnut přímo AUK. V červnu 1974 byla AS MV upozorněna na objekt volné budovy Základní devítileté školy v Třebušíně (okr. Litoměřice), „*protože náš archiv nutně potřebuje další prostory, máme značný zájem o využití této budovy*“.¹⁴⁷ Tento prostor byl však nakonec využit pro 1. stupeň školy.

Jan Havránek byl ke dni 1. 6. 1974 nahrazen Marií Pravdovou,¹⁴⁸ která na počátku roku 1975 ve zprávě pro kolegium rektora formulovala 3 zásadní problémy AUK: vedle nedostatečného personálního obsazení¹⁴⁹ a nutnosti vyřešení postavení v rámci rektorátu¹⁵⁰ to byl nedostatek depozitářů. Navrhovala proto „*nezbytnost průzkumu a vyhledání dalších možností vedlejších pomocných depozitářů. Průzkum třeba provést v Praze, v okolí Prahy,*

¹⁴⁰ M. SVATOŠ, *Ústav pro dějiny University Karlovy (1959–1969/70)*, s. 69. Kromě ředitele Kavky museli odejít Miroslav Truc, Karel Kučera, Josef Hanzal a Zdeněk Pousta, dále knihovnice Olga Pazíková a sekretářka Milada Šeráková, viz I. ČORNEJOVÁ, *Hrst vzpomínek*, s. 235.

¹⁴¹ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 281/1970, dopis rektora UK B. Švestky adresovaný J. Havránkovi, 16. 7. 1970. Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc. (7. 6. 1928 – 1. 9. 2003) byl historik. V letech 1970–1974 byl prozatímním vedoucím AUK. V letech 1990–1993 byl ředitelem ÚDAUK. Více viz Jiří PEŠEK, *Jan Havránek (7. 6. 1928 – 1. 9. 2003)*, Český časopis historický, 102/1, 2004, s. 196–208, dostupné na <<https://asjournals.lib.cas.cz/Ceskyčasopishistoricky/article/uuid:8db7a6e4-e141-4b6f-930c-a8b9c2fe8160/pdf>> [1. 9. 2025].

¹⁴² AUK, f. RUK, kart. č. 392, osobní spis Havránek Jan, dopis J. Havránka adresovaný B. Švestkovi, 22. 2. 1971.

¹⁴³ AUK, f. RUK, kolegium rektora, kart. č. 6, Návrh na nové uspořádání Archivu University Karlovy, materiál pro kolegium rektora ze dne 20. 1. 1975.

¹⁴⁴ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 437/1973, záznam z pracovní porady, 2. 10. 1973.

¹⁴⁵ Archivní správa Ministerstva vnitra ČSSR vznikla k 1. 11. 1953, pod jejím vedením probíhala poslední fáze archivní reformy a poté sloužila jako odborný orgán. Dnes vykonává gesce Ministerstva vnitra v oblasti archivnictví Odbor archivní správy a spisové služby.

¹⁴⁶ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 560/1973, zápis o poradě na Archivní správě MV, 5. 12. 1973.

¹⁴⁷ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 327/1974, dopis M. Pravdové vedoucímu odboru školství ONV, 8. 7. 1974.

¹⁴⁸ Doc. PhDr. Marie Pravdová (18. 11. 1907 – 1. 5. 1982) byla historička, v letech 1964–1966 a 1970–1973 odborná asistentka katedry historie PedF UK. V letech 1973–1980 působila v AUK, 1974–1978 jako jeho vedoucí.

¹⁴⁹ Personální obsazení viz *Univerzita Karlova, seznam osob, Praha 1976*, dostupné na <<https://kramerius.cuni.cz/uk/view/uuid:5c19e300-aaa0-41c0-bb27-284d18e28394?page=uuid:a2675029-ecfc-44c3-bc2c-5db30157d3ae>> [1. 4. 2025].

¹⁵⁰ Organizační řád AUK byl schválen až roku 1987. Viz Univerzita Karlova, *Organizační řád Archivu Univerzity Karlovy*, Praha 1987.

ve Středočeském kraji.¹⁵¹ Na poradě dne 22. 3. 1977 „bylo zatím dohodnuto, že se nebude pátrat po depozitářích mimo, ale snažit se umístit materiály v areálu Karolina. (Sklepy se budou upravovat).“¹⁵² Na poradě dne 7. 6. 1977 bylo konstatováno, že „RUK bude spíše věnovat pozornost rekonstrukcím objektů nežli výstavbě nových budov. Z toho vyplývá pravděpodobnost, že budova bývalé Václavovy koleje¹⁵³ na Ovocném trhu bude upravena pro potřeby RUK a pravděpodobnou možností užití pro AUK.“¹⁵⁴

K 1. 7. 1978 byl do vedení AUK jmenován odborný asistent katedry dějin státu a práva PF UK Karel Litsch,¹⁵⁵ jemuž se podařilo rehabilitovat vědecký charakter a posléze i statut pracoviště, jak dokládá i Jan Havránek: „Karel Litsch [...] na dvanáct let všemožně podporoval vědeckou práci v archivu a zaštitil také jiné vědecké aktivity svých spolu- pracovníků.“¹⁵⁶ Za jeho působení pokračovalo také hledání vhodného depozitáře: „Pro nedostatek prostor mohlo být přejímáno z fakult a rektorátu UK jen relativně málo spisov- věho materiálu. V dalších letech hodlá AUK tento problém řešit získáním prostoru mimo Prahu.“¹⁵⁷

Dopis z 30. 4. 1980 dokládá snahu o získání školních budov v obci Němčice (okr. Kolín) a Chocerady (okr. Benešov): „Oba objekty by mohly, bez stavebních úprav dobře sloužit jako depozitář našeho archivu.“¹⁵⁸

Ze dne 24. 6. 1980 pochází zmínka o tehdy již zdevastovaném premonstrátském klášte- řě v Teplé (okr. Cheb), který v letech 1950–1978 užívala Československá armáda: „Naše univerzita má samozřejmě o tento krásný objekt zájem [...] prosím Vás o informaci [...] zejména o finančním zajištění rekonstrukce, rozsahu nutné stavební úpravy, stavebních kapacitách atd.“¹⁵⁹ Univerzita však objekt nezískala, byl navíc od Prahy vzdálen 140 km, což svědčí o jisté míře nereálnosti tehdejších představ. Do roku 1990 klášter spravoval Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, kterému chyběly finanční prostředky k jeho údržbě.¹⁶⁰

Z 21. 11. 1980 pochází informace o již zmiňované bývalé koleji krále Václava: „Bývalá kolejní budova byla přislíbena ministerstvem kultury Univerzitě Karlově s podmínkou, že do roku 1984 (resp. 1985) ji bude užívat n. p. Metrostav.“¹⁶¹ V současné době činí tento

¹⁵¹ AUK, f. RUK, kolegium rektora, kart. č. 6, Návrh na nové uspořádání Archivu University Karlovy.

¹⁵² AUK, f. ÚDAUK, č. j. 148/1977, zápis z pracovní rady konané dne 22. 3. 1977.

¹⁵³ Jedná se o budovu na adrese Ovocný trh č. p. 573/12, nachází se zde také Pánská pasáž. Kolej Krále Václa- va IV. se nacházela v majetku UK v letech 1381–1757 a poskytla útočiště několika univerzitním mistrům (Jan Hus, Jeroným Pražský) a učencům (Jan Kepler). Více viz Michal Svatoš, *Kolej krále Václava IV. pražské uni- verzity*, Památky a příroda 5, 1977, s. 257–262. Viz také *Kolej krále Václava*, dostupné na <<https://pamatkovy.katalog.cz/kolej-krále-vaclava-15698414>> [1. 9. 2025].

¹⁵⁴ AUK, f. ÚDAUK, bez č. j., zápis z pracovní rady konané dne 7. 6. 1977.

¹⁵⁵ Doc. JUDr. Karel Litsch, CSc. (7. 12. 1929 – 10. 3. 2009) byl vysokoškolský pedagog a právník se specializací na dějiny práva. V letech 1978–1990 byl ředitelem Archivu UK. Více viz Michal Svatoš, *Doc. JUDr. Karel LITSCH, CSc. (7. 12. 1929 – 10. 3. 2009)*, AUC-HUCP 49/1, 2009, s. 11–12, dostupné na <https://karolinum.cz/data/clanek/151/HUCP_1_2009_01_Svatos1.pdf> [1. 4. 2025].

¹⁵⁶ J. HAVRÁNEK, *Útulky historické vědy: Archiv University Karlovy*, s. 78–79.

¹⁵⁷ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 57/1981, Zpráva o plnění plánu Archivu UK za léta 1976–1980, 13. 2. 1981.

¹⁵⁸ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 186/1980, dopis Zdeňka Jezerského adresovaný ONV v Benešově, 30. 4. 1980.

¹⁵⁹ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 263/1980, dopis Karla Litsche adresovaný O. Boříkovi, primáři odd. ORL, 24. 6. 1980.

¹⁶⁰ Milan HLINOMAZ, *Klášter premonstrátů Teplá*, Karlovy Vary 2003, s. 145.

¹⁶¹ Národní podnik Metrostav vznikl 1. 1. 1971 původně se zaměřením na stavbu pražského metra. V roce 1990 se podnik transformoval na Metrostav, a. s. a stal se univerzální stavební společností s působností ve všech segmentech stavebnictví. Více viz *Metrostav*, dostupné na <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Metrostav>> [1. 9. 2025].

podnik kroky k tomu, aby budovu získal do trvalého vlastnictví (měla by sloužit k účelům reprezentativním a stálé výstavě o metru). Univerzita Karlova zamýšlela využít budovu pro uložení části fondů archivu UK a administrativní prostory.¹⁶² Objekt byl nicméně opravdu získán Metrostavem.

Jak je patrné z dopisu ze září 1983 adresovaného předsedovi Okresního národního výboru v Benešově, AUK zde opět hledal možnost zřízení depozitáře: „*Velmi nutně potřebujeme zejména objekt, kde bychom mohli archivovati rigorózní a diplomové práce a některé další badatelsky méně využívané fondy.*“¹⁶³ Byl zvažován také zámek Maleč¹⁶⁴ v okrese Havlíčkův Brod,¹⁶⁵ jenž byl nicméně vzdálen zhruba 120 km od Prahy.

Prostorové problémy se neprojevovaly pouze z hlediska kapacity depozitáře, což je patrné z dopisu z března 1984, ve kterém bylo mj. požadováno navrácení místností v I. patře budovy AUK, které byly od roku 1975 „dočasně“ zapůjčeny edičnímu oddělení RUK,¹⁶⁶ a dále byly popisovány nevyhovující prostorové poměry nejen co se týká pracoven zaměstnanců,¹⁶⁷ ale také v oblasti odborné činnosti: „*Nelze také přehlédnout, že AUK nemá v současné době prostor, kde by byla prováděna druhá skartace, třídění a evidování předávaných spisů z jednotlivých fakult, čímž dochází k porušování archivních předpisů vydaných Archivní správou ČSR [...].*“¹⁶⁸

Dále je zde zdůrazněno, že „*existence samostatné budovy archivu UK odpovídá jeho významu a postavení, ve smyslu právních norem, např. Archivní zákon přímo uvádí Archiv UK jako archiv zvláštního významu*“.¹⁶⁹ Vývoj koncepce organizační sítě českého archivnictví vycházející z již zmíněného nařízení o archivnictví z roku 1954 dospěl v roce 1964 k tomu, že byla vydána centralizační směrnice MV o ukládání archivního materiálu ve státních archivech a v archivech národních výborů.¹⁷⁰ V souladu s potřebami MŠK a touto směrnicí byla o rok později vydána „Dohoda“,¹⁷¹ která stanovovala ukládání archivního materiálu organizací přímo řízených MŠK a AS MV. Z českých vysokých škol právo zřizovat vlastní archiv výslovně přiznávala pouze Univerzitě Karlově a Českému vysokému

¹⁶² AUK, f. ÚDAUK, bez č. j., Informace, 21. 11. 1980.

¹⁶³ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 393/1983 dopis kvestora Z. Jezerského předsedovi ONV v Benešově, 6. 9. 1983.

¹⁶⁴ Pozdně renesanční zámek Maleč z roku 1602 se nachází centru stejnojmenné obce.

¹⁶⁵ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 289/1985, cestovní zpráva, 22. 6. 1985.

¹⁶⁶ V listopadu 1975 byly pokynem kvestora UK uvolněny v I. patře budovy 3 místnosti pro oddělení edice UK a 1 místnost pro pracovníky bezpečnosti práce (dnešní místnosti 201–203 ve 2. podlaží). Toto řešení však zhoršilo již tak špatné prostorové podmínky zaměstnanců, vedlo ke sporům a odporovalo Směrnicí č. 2 „o ochraně a kategorizaci archiválií“ z 12. 2. 1975: „Místnosti nebo jiné prostory, v nichž jsou archiválie uloženy [...], musí být a) zajištěny proti přístupu nepovolaných osob [...].“ Mezi I. a II. patrem byl proto vytvořen „katr“ a pracovníci museli dbát na zamykání. Dva pracovníci sídlili v přízemí, jeden pracovník v badatelně, šest pomocných vědeckých sil v pořádací místnosti, ve II. patře celkem čtyři pracovníci, ve III. v jedné místnosti dva a v další tři pracovníci. Viz AUK, f. ÚDAUK, č. j. 444/1975, dopis adresovaný kvestorovi, 5. 11. 1975.

¹⁶⁷ Personální obsazení viz *Univerzita Karlova, seznam osob, Praha 1984*, dostupné na <<https://kramerius.cuni.cz/uk/view/uuid:4c8c9506-8b53-4abe-a6da-2bdef05967a5?page=uuid:a9d5f3be-da1f-4675-8118-c75635610662>> [1. 4. 2025].

¹⁶⁸ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 118/1984, dopis ředitele Archivu UK adresovaný kvestorovi Z. Jezerskému, 2. 3. 1984.

¹⁶⁹ Archivy zvláštního významu stanovuje § 24 zák. č. 97/1974 Sb. o archivnictví. V roce 2004 přešla tato skupina pod kategorii „specializované archivy“, viz pozn. č. 245. AUK, f. ÚDAUK, č. j. 118/1984, dopis ředitele Archivu UK adresovaný Zdeňku Jezerskému, 2. 3. 1984.

¹⁷⁰ *Směrnice ministerstva vnitra ze dne 17. 1. 1964 o ukládání archivního materiálu ve státních archivech a archívech národních výborů*, Sbírka směrnic pro národní výbory 1964, 22. 1. 1964, s. 5–6.

¹⁷¹ *Dohoda o ukládání archivního materiálu organizací přímo řízených ministerstvem školství a kultury uzavřená mezi ministerstvem školství a kultury a Archivní správou ministerstva vnitra*, Věstník ministerstva školství a kultury 21/12, 30. 4. 1965, s. 117–118.

učení technickému v Praze.¹⁷² Možnost institucí, stojících mimo hospodářskou sféru, zřizovat a provozovat vlastní archivy byla omezena na minimum z důvodu ne hospodárnosti. V centralizačních tendencích pokračoval i zákon o archivnictví z roku 1974, jímž byla právně potvrzena exkluzivita vybraných archivů, označovaných jako archivy zvláštního významu.¹⁷³ Tuto skupinu archivů tvořily vedle zmíněných vysokoškolských archivů¹⁷⁴ a Archivu Československé akademie věd i archivy některých centrálních úřadů státní správy, parlamentu, muzeí a médií.¹⁷⁵

Prostorová situace tedy nekorespondovala s významem AUK a začala se měnit až na přelomu let 1984 a 1985, kdy byli pracovníci UK informováni náměstkem ředitele podniku Uranové doly, národní podnik Příbram (dále jen UD) Ing. Janem Přeckem, že administrativní budova bývalé šachty č. 4 v Lešetících by mohla být předána UK do užívání, respektive do pozdější správy.¹⁷⁶

Exkurz: šachta č. 4 v Lešetících

Počátek historie příbramského uranového ložiska spadá do roku 1947, kdy byla v této oblasti potvrzena existence významného naleziště uranové rudy. Mezi první ražené šachty patřily Vrančice I a Vrančice II v roce 1947, těžba zde však měla krátké trvání.¹⁷⁷ V roce 1948 byly vyhloubeny první tři průzkumné jámy označené Vojna 1, 2 a 3.¹⁷⁸ Souběžně s průzkumem těžby zde v roce 1947 vznikl tábor pro německé válečné zajatce přivezené z táborů u Jáchymova – tábor Vojna,¹⁷⁹ který byl situován mezi šachtami Vojna 1 a 2 (název

¹⁷² Archiv ČVUT vznikl v roce 1962, přičemž od svého zřízení sídlil v ulici Na Florenci 25. Pracoviště bylo zamýšleno jako dočasné a depozitář byl po několika letech zaplněn. V roce 1978 byl zakoupen objekt mimo Prahu v obci Evaň v okrese Litoměřice. O rok později bylo rozhodnuto o přemístění Archivu do areálu v Husově ulici, čímž získal dostatečné ukladací prostory a zázemí. Roku 1985 se rozhodlo o rekonstrukci areálu v Husově ulici a také o budoucím umístění v Dejvicích. Po ukončení úprav se v letech 1988–1989 přestěhoval do Dejvic. V roce 2023 získal novou budovu na Strahově, viz *Archiv ČVUT – Historie Archivu*, dostupné na <<https://www.cvut.cz/archiv/vice-o-nas>> [1. 9. 2025].

¹⁷³ Tento zákon definoval tehdejší archivní síť: Státní ústřední archiv, státní oblastní archivy, archivy národních výborů (okresní archivy a archivy měst – hlavní město Praha, dále Brno, Ostrava, Plzeň), podnikové archivy a archivy zvláštního významu.

¹⁷⁴ V roce 1987 se stal archivem zvláštního významu tehdejší Archiv Univerzity J. E. Purkyně v Brně, jenž se do roku 1989 stal jediným nově vzniklým archivem zvláštního významu v oblasti vysokých škol. Viz Karel ŘEHÁČEK, *Archivy vysokých škol v České republice jako pamětové, správní a vědecko-výzkumné instituce*, Memo 1, 2018, s. 112–117, dostupné na <<https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=742744>> [1. 9. 2025].

¹⁷⁵ *Historie Archivu*, dostupné na <<https://www.archiv.muni.cz/o-nas/historie>> [1. 9. 2025]. Přehled archivů zvláštního významu k roku 1984 viz Vladimír BYSTRICKÝ, *Přehled archivů ČSR*, Praha 1984, s. 49–66.

¹⁷⁶ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 94/1985, dopis kvestora UK adresovaný generálnímu řediteli Československého uranového průmyslu Jiřimu Grünbauerovi, 21. 2. 1985.

¹⁷⁷ *Náš uran je pro mír!*, dostupné na <<https://www.geocaching.com/geocache/GC8P4TZ>> [1. 4. 2025].

¹⁷⁸ Metodika číslování jednotlivých jam vystihuje částečně i časovou posloupnost jejich zakládání. V roce 1948 šachty č. 1, 2 (Vojna) a 3 (Kamenná), 1950 č. 4 (Lešetice), č. 5, 6 (Brod), č. 7 (Třebsko), č. 8 (Záhořany – Nová Ves pod Pleší), 1951 č. 9 (Jeruzalém), 10, 11 (Bytíz), č. 12 (Heřmaničky), 1954 č. 3A (Kamenná), 1955 č. 11A (Bytíz) a 15 (Konětopy), 1956 č. 17 (Dubenec), 18 (Třebsko) a 3C (Kamenná), 1957 č. 16 (Háje), 20 (Skalka), 1958 č. 21 (Háje), 22 (Dubenec), 1959 č. 23 (Ostrov) a 24 (Libice), 1961 č. 25 (Daleké Dušníky), 1965 č. 13 (Háje) a 19 (Drásov), poslední roku 1972 č. 68 (Milín). *Historie bývalých Uranových dolů Příbram (I. část)*, dostupné na <<https://www.zdarbuh.cz/revizy/ud-pribram/historie-byvalych-uranovych-dolu-pribram/>> [1. 4. 2025].

¹⁷⁹ Z literatury k tématu např.: Jiří MAJER, *K počátkům vězeňského tábora Vojna na Příbramsku v letech 1949–1951*, Podbrdsko 12, 2005, s. 148–154; František BÁRTÍK, *Tábor Vojna: ve světle vzpomínek bývalých vězňů*, Praha 2008.

získaly podle nedalekého vrchu Vojna). Důvodem byl rychlý nástup do zaměstnání koridorem podél tábora. Později byl tábor určen pro politické vězně. Spolu s nimi zde absolvovali výkon trestu také vězni kriminální, retribuční a odsouzení za tzv. černý obchod.¹⁸⁰

V roce 1950 „bylo započato s výstavbou šachty č. 4 na Mýtě, pro tento účel bylo zabráno asi 10 ha orné půdy“, jak událost stručně popisuje lešetická kronika.¹⁸¹ Šachta byla prohlubována do roku 1960 a měla obdélníkový profil s hloubkou 633,9 metru. Na této šachtě fáráli vězni, které sem vodila ozbrojená eskorta z pracovního tábora Vojna (vzdálenost cca 1 km).¹⁸² „Část vězňů pracovala na šachtách, jednak v podzemí na ‚dílech‘ jako lamači a jejich pomocníci, jednak na patrech jako tesaři, vozači, řidiči důlních lokomotiv, narážeči, zámečníci, elektrikáři, pumpaři a údržbáři. Někteří vězni pracovali na povrchu šachet při vyklápění hlušiny, při přípravě materiálu, zejména dřeva, dále v dílnách a úpravkách uranové rudy (OTK).“¹⁸³ Kromě Lešetic pracovali na šachtách Vojna č. 1, 2 a 3 (šachta Kamenná). K definitivnímu zrušení tábora došlo dne 1. 6. 1961.

Šachta č. 4 zaznamenala řadu pozoruhodných pracovních výsledků. Například v roce 1958 zde 24členný kolektiv pod vedením Evžena Jána Sýkory, který tu byl v letech 1955–1957 nasazen jako potrestaný a po propuštění zůstal dále v hornické profesi, odpracoval za jediný měsíc 4120 m² žilné plochy.¹⁸⁴ Protože zásoby uranových ložisek pokračovaly stále do větších hloubek, byla spodní část ložiska rozfárána slepou jámou 4S (744 m) z 11. až na 25. těžební patro. Ražba ve slepé jámě probíhala od roku 1958 až do roku 1966.¹⁸⁵

Ing. Stanislav Blaszczyk,¹⁸⁶ který nastoupil jako důlní dozorce počátkem roku 1957,¹⁸⁷ vzpomíná: „Měl jsem na starosti též odsouzené z vězeňského tábora Vojna. Přišel jsem tam do styku s mnoha zajímavými lidmi z řad vězňů. Faktem je, že odsouzení byli zpravidla velice dobří pracovníci. Stačilo jim říci, co je za úkoly, oni si řekli, co potřebují za materiál a techniku, a bez problémů svěřené úkoly splnili. Nebyli to žádní grázlové, byli to hlavně vězni odsouzení z politických důvodů [...]. O tom, jaká tam byla parta, svědčí událost s uváděním šachty č. 4S do provozu začátkem prosince 1961, kde byl plán realizovat 150 metrů ražby namísto investic. To si vzal jako úkol celý kolektiv – mechanici, energetici, lamači,¹⁸⁸ a úkol 150 metrů byl skutečně splněn 31. prosince 1961.“¹⁸⁹

V 50. a 60. letech byla také dostavěna a zkolaudována většina „AB budov“, tj. správních a sociálních zařízení, včetně lékařských stanic, zvaných též „bytkombináty“. Jejich rozmístění vytyčovalo schválené dobývací prostory: Kamenná, Lešetice, Brod, Bytíz a Daleké Dušníky. Některé z nich, Kamenná a Daleké Dušníky, měly kratší životnost, ale ostatní (včetně Lešetic) zajišťovaly uranovou prosperitu po dobu více jak jedné generace.¹⁹⁰

¹⁸⁰ Památník Vojna Lešetice, dostupné na: <<https://www.muzeum-pribram.cz/pamatnik-vojna>> [1. 9. 2025].

¹⁸¹ Pamětní kniha obce Lešetické, dostupné na <https://www.lesetice.cz/evt_file.php?file=3408> [1. 4. 2025].

¹⁸² Šachta č. 4, Lešetice – Uranové doly Příbram, dostupné na <<http://www.objevbrdy.cz/misto/sachta-c-4-lesetice-uranove-doly-pribram.html>> [1. 4. 2025].

¹⁸³ F. BARTÍK, *Tábor Vojna: ve světle vzpomínek bývalých vězňů*, s. 156.

¹⁸⁴ V. CÍLEK – J. VELFL – P. DOLEŽALOVÁ – D. FISCHER – R. HLAVÁČEK et al., *Uranová Příbram*, s. 65.

¹⁸⁵ Šachta č. 4, Lešetice – Uranové doly Příbram, dostupné na <<http://www.objevbrdy.cz/misto/sachta-c-4-lesetice-uranove-doly-pribram.html>> [1. 4. 2025].

¹⁸⁶ Ing. Stanislav Blaszczyk (11. 9. 1931 – 31. 1. 2022), pracoval na různých pozicích v rámci uranového průmyslu.

¹⁸⁷ Otto HEJNÍK (ed.), *Příbramské hornické historky*, Příbram 2004, s. 26.

¹⁸⁸ V hornické terminologii znamená tento pojem „razič“.

¹⁸⁹ V. CÍLEK – J. VELFL – P. DOLEŽALOVÁ – D. FISCHER – R. HLAVÁČEK et al., *Uranová Příbram*, s. 188–189.

¹⁹⁰ Vladimír VALENTA, *Po stopách uranového hornictví na Příbramsku*, Podbrdsko 4, 1997, s. 154.

S postupným vytěžením zásob na jednotlivých dolech (výraz byl používán jako pojem organizačního členění, zatímco pojem jáma či šachta byl hornickým dílem ke zpřístupnění ložiska) docházelo k jejich postupnému organizačnímu rušení a vzájemnému slučování. K 1. 4. 1976 byl do dolu č. I organizačně včleněn důl č. II. Spojený důl i nadále řídil úsek šachty č. 4. Podle „Studie likvidace dolu č. I“ z května roku 1983 měly být na základě rozhodnutí Generálního ředitelství Československého uranového průmyslu (dále jen ČSUP) ukončeny dobývací práce na tomto dole v prvotním i druhotném dobývání nejpozději do 31. 12. 1986.¹⁹¹

Od 1. 7. 1984 zůstaly v provozu pouze doly č. III a č. IV, jenž se tehdy organizačně sloučil s dolem č. I: „*Ke sloučení dolů dochází na základě postupného snižování objemů důlních prací v oblasti dolu I v souvislosti s dokončováním průzkumu a úbytkem zásob.*“¹⁹² Na ukončení těžby vzpomíná tehdejší vedoucí dolu Ing. Alois Wágner: „*V roce 1984 zase 13. června, kdy mi bylo padesát, jsem to slavil v Lešeteticích v hospodě [...]. K padesátinám jsem dostal úkol zlikvidovat Lešetice i s Devítkou [šachta u obce Jeruzalém, pozn. aut.]. Devítka se mi nepovedla, protože se na ní oproti předpokladu našly další zásoby a časem jsem ji odevzdal Devatenáctce [šachta u obce Drásov, pozn. aut.]. Moje Lešetice jsem ale zavíral. Sháněl jsem práci pro odcházející lamače, menší šanci měli štajgři.*¹⁹³ *Musím říct, že všech 19 techniků se mi povedlo umístit.*“¹⁹⁴

V letech 1982–1985 zde mimo jiné probíhala výuka Středního odborného učiliště Příbram.¹⁹⁵ Důlní provoz byl definitivně ukončen v červnu 1985.¹⁹⁶ V červenci 1986 si dvojnásobná havárie výztuže vyžádala změny v plánu likvidace. Z důvodu bezpečnosti nebylo provedeno její vyplenění. Zасыпání tříděným kamenivem se začalo provádět s ponecháním původní částečně zetlelé výztuže a výzbroje.¹⁹⁷ Jáma byla zlikvidována v roce 1988 a asanována plným zásypem. Do dějin příbramského uranového podnikání se „čtyřka“ zapsala jako jedna z nejvýznamnějších šachet zdejšího uran-polymetalického ložiska.¹⁹⁸ Dne 30. 9. 1991 byla v souvislosti s celkovým útlumem ukončena těžba uranu na poslední šachtě č. 19 v Drásově.

Odval bývalé šachty č. 4 dosahuje výšky 50 m a nachází se na ploše o celkové rozloze 87 430 m². V počátku těžby byl uran nedostatečně očišťován, z tohoto důvodu se v odvalu předpokládá značné množství nedočištěné rudy. Na odvalu se nachází vytěžené kamenivo o celkovém objemu 2, 46 mil. m³ a celkové hmotnosti 4,42 mil. tun. Kamenivo se skládá převážně z proterozoické břidlice, prachovce a pískovce s obsahem U-kovu.¹⁹⁹

¹⁹¹ Archiv DIAMO, fond Československý uranový průmysl, GŘ, Příbram, č. př. 865, kart. č. 96, Studie likvidace dolu č. I, květen 1983.

¹⁹² Karel SLADKÝ, *Před sloučením dolu I a dolu IV*, Příbramský atom 19/21, 25. 5. 1984, s. 2.

¹⁹³ V hornické terminologii znamená tento pojem „důlní dozorce“.

¹⁹⁴ O. HEJNIC (ed.), *Příbramské hornické historky*, s. 60. Viz také Alois WÁGNER, *Loučíme se – ale pokračujeme v plnění úkolů*, Příbramský atom 19/24, 15. 6. 1984, s. 1–2.

¹⁹⁵ *Střední odborná škola a Střední odborné učiliště, Dubno – Historie školy*, dostupné na <<https://www.dubno.cz/index.php/pro-verejnost/historie-skoly>> [1. 9. 2025].

¹⁹⁶ Archiv DIAMO, fond Uranové doly Příbram, č. př. 1004, poř. č. 293–296, kart. č. 86, Rekonstrukce kompresorovny v areálu šachty č. 4 na dílny Středního odborného učiliště Dubno, 1984–1985.

¹⁹⁷ Roman KUČERA – Jindřich RAČ, *Sedmdesát let od zahájení těžby uranu na Příbramsku*, Příbram 2019, s. 55.

¹⁹⁸ V. ČÍLEK – J. VELFL – P. DOLEŽALOVÁ – D. FISCHER – R. HLAVÁČEK et al., *Uranová Příbram*, s. 189.

¹⁹⁹ Josef ŠASEK, *Rozvoj regionu Příbramska s ohledem na těžbu kameniva*, diplomová práce, Vysoká škola regionálního rozvoje a Bankovní institut – AMBIS, a. s., Praha 2019, s. 53, dostupné na <https://is.ambis.cz/th/um6ib/DP_Sasek.pdf> [1. 4. 2025].

Archivní areál Lešetice a UK

Jednání o získání lešetického areálu byla zahájena v únoru roku 1985, kdy byl náměstkovi ředitele UD Přečkovi adresován dopis, ve kterém jej Karel Litsch informuje o zájmu ze strany kvestora a prosí o přímluvu u tehdejšího generálního ředitele ČSUP Jiřího Grünbauera, aby objekt nezískali další zájemci. V létě roku 1985 v přípisu kvestorovi UK Grünbauer vyslovil souhlas s předběžnou dohodou v záležitosti převzetí správy budovy a šaten bývalé šachty.²⁰⁰

Jednání probíhala pro UK úspěšně a „*hospodářskou smlouvou č. 244/84/86 o dočasném užívání národního majetku*“ byla administrativní budova „AB“ dne 28. 1. 1986 fakticky převzata pro účely UK.²⁰¹

Hlavní budova typu „bytkombinát 1200“ pochází zřejmě z roku 1955.²⁰² V hlavní části je třípodlažní, vedlejší část je dvoupodlažní o celkové užitkové ploše 4,312 m² a půdorysných rozměrech 20 × 70 m.²⁰³

Výkon nad správou pronajaté budovy byl přidělen tehdejšímu Oddělení správy budov v rámci Odboru správy a provozu budov a zařízení UK.²⁰⁴

V lednu až dubnu 1986 byly v prostorách budovy provedeny nezbytné údržbové práce pro možnost využívání (vymalování a úklid, opravy oken, dveří, nové zámky u všech vchodových a vnitřních vstupů, vybudování místností pro pracovníky, položení nové podlahové krytiny, likvidace železných lavic a stropních řetězových věšáků v bývalých šatnách horníků). V květnu 1986 byly prostory depozitáře připraveny k užívání.²⁰⁵

V přízemí se nacházely depozitáře knihoven FF a Fakulty tělesné výchovy a sportu UK, v I. podlaží sklady nábytku kolejí a menz, provozní místnosti pro pracovníky objektu Lešetice, sklady lůžkovin, prádla a matrací z Patejdlovy boudy²⁰⁶ a depozitáře knihovny Fakulty všeobecného lékařství a FF UK. Celé druhé podlaží bylo vyhrazeno jako depozitář AUK.²⁰⁷

V roce 1987 bylo nutno přistoupit k výměně střešní krytiny, protože do budovy zatékalo. V letech 1987 a 1988 se uskutečnilo několik jednání zástupců UK za přítomnosti zástupce Ministerstva školství se zástupci Uranových dolů (UD) o možnosti získat pro UK celý areál. Tato jednání vyzněla pro UK nadějně. V prosinci 1989 byla zástupci UD a UK podepsána „*hospodářská smlouva o převodu práva hospodaření s národním majetkem*“ v hodnotě 9,4 mil. Kčs (73,5 mil. Kč), která se týkala převodu celého areálu Lešetice na UK s platností od 1. 1. 1990,²⁰⁸ jenž zahrnoval celkem 10 objektů – kromě budovy „AB“ také učňovské

²⁰⁰ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 294/1985, dopis Karla Litsche adresovaný náměstkovi Ing. Janu Přečkovi, 15. 2. 1985.

²⁰¹ AUK, f. RUK, kolegium rektora, kart. č. 37, návrh na zřízení vlastních stavebních kapacit UK, materiál pro zasedání 15. 1. 1990.

²⁰² Technická dokumentace k dataci vzniku objektu se v Centrální spisovně Městského úřadu Příbram nenachází.

²⁰³ AUK, f. RUK, kolegium rektora, kart. č. 37, návrh na zřízení vlastních stavebních kapacit UK, materiál pro zasedání 15. 1. 1990.

²⁰⁴ Dne 4. 10. 1990 vznikla výnosem rektora Správa budov a zařízení UK jako účelové zařízení, která dodnes provádí výkon nad správou a provozem ADS Lešetice.

²⁰⁵ AUK, f. RUK, kolegium rektora, kart. č. 37, návrh na zřízení vlastních stavebních kapacit UK, materiál pro zasedání 15. 1. 1990.

²⁰⁶ Patejdlova bouda je zařízení UK určené pro výcvikové kurzy a soustředění posluchačů, rekreace zaměstnanců a ostatní akce. Je umístěna v Krkonošském národním parku nad Špindlerovým Mlýnem.

²⁰⁷ AUK, f. RUK, kolegium rektora, kart. č. 37, návrh na zřízení vlastních stavebních kapacit UK, materiál pro zasedání 15. 1. 1990.

²⁰⁸ Tamtéž.

dílny, budovu milice, archiv Uranových dolů, sklady, strojovnu, požární zbrojnici, skleníky, garáže a vrátnici.²⁰⁹

Budova ÚDAUK od roku 1990 do současnosti

Změna režimu znamenala především rychlé navázání na „přednormalizační“ období, počínaje organizačním zajištěním pracoviště, existujícím opět jako samostatný vysokoškolský ústav s dvěma odděleními, od 15. 10. 1990²¹⁰ pod názvem Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy.²¹¹ Organizační řád ÚDAUK byl schválen Akademickým senátem dne 11. 12. 1992.²¹² Materiální situace však byla i nadále špatná: „[...] *prosím znovu o uvážení naprosto neúnosné situace Archivu UK, pokud se jedná o pracovní vědeckých a odborných pracovníků a o prostor k třídění archivního materiálu [...]. Jen tak může být odborně a důstojně zajištěn provoz Archivu UK, který zejména v současnosti, kdy přebírá doslova desetitisíce spisů od jednotlivých fakult, je mimořádně rozsáhlý a nezustupitelný.*“²¹³ V listopadu 1990 byly alespoň navráceny místnosti, které v budově užívalo ediční oddělení RUK (pozdější Nakladatelství Karolinum).²¹⁴

Od počátku roku 2005 specifikuje stavebně technické a bezpečnostní podmínky, které musejí splňovat archivní budovy: § 61 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen archivní zákon)²¹⁵ a § 18, resp. příloha č. 5 vyhlášky č. 645/2004 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení zákona o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů.²¹⁶ V roce 2006 byla přijata norma ČSN/ISO 11799, která stanovuje požadavky na ukládání archivních a knihovních dokumentů.²¹⁷

Výstavba archivních účelových budov (respektive úpravy stávajících archivních budov a úpravy nově přejímaných starších budov pro archivní účely) se řídí podle specializovaných zásad,²¹⁸ které se vyvíjely na základě doporučení Mezinárodní archivní rady a byly doplněny řadou teoretických studií, které publikovali archiváři na základě svých zkušeností, ovlivněných i zahraničními studijními cestami.²¹⁹

²⁰⁹ Budova „AB“ slouží dnes zejména AUK a Knihovně – Centru vědeckých informací Fakulty sociálních věd UK, učňovské dílny (dříve kompresorovna) slouží jako sklad knih Nakladatelství Karolinum, budova milice stojící mimo hlídaný areál slouží soukromému subjektu SHIMANO, Archiv UD stojící rovněž mimo hlídaný areál sloužil seismické stanici Uranovým dolům ještě do konce roku 1990, dnes slouží společnosti Gas Storage CZ jako Monitorovací stanice podzemního zásobníku zemního plynu, bývalý sklad dnes slouží Ústřední knihovně UK, strojovna slouží Knihovně Přírodovědecké fakulty UK, garáže byly do konce roku 1990 pronajaty ČSAD, dnes slouží soukromému subjektu, vrátnice střeží celý areál.

²¹⁰ AUK, f. AS UK, 1990, spis. znak AI/3, rozhodnutí rektora UK, 10. 10. 1990.

²¹¹ P. CAJTHAML – M. ĐURČANSKÝ, *Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy*, s. 16.

²¹² AUK, f. ÚDAUK, č. j. 45/1993, dopis předsedy AS UK adresovaný Janu Havránkovi, 14. 12. 1992.

²¹³ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 72/1990, dopis Karla Litsche adresovaný kvestorovi, 26. 4. 1990.

²¹⁴ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 72/1990, dopis Jana Winklera adresovaný Janu Havránkovi, 7. 11. 1990.

²¹⁵ *Zákon č. 499/2004 Sb.*, dostupné na <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-499>> [1. 9. 2025].

²¹⁶ *Wyhláška č. 645/2004 Sb.*, dostupné na <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-645>> [1. 9. 2025].

²¹⁷ V roce 2017 byla nahrazena přepracovanou stejnojmennou normou: *ČSN ISO 11799 (010169)*, dostupné na <https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/1649490/mod_resource/content/1/Norma_11799.pdf> [1. 9. 2025].

²¹⁸ Více k zásadám výstavby viz Bořivoj INDRA, *Archivní budovy a perspektivy jejich další výstavby*, Praha 2008.

²¹⁹ Ludmila SULITKOVÁ, *Archivnictví a spisová služba*, Ústí nad Labem 2017, s. 148. Příslušná kap. dostupná na <<https://web.archive.org/web/20180518054842/>> a <http://www.ff.ujep.cz/archivnictvi/archivni_technika.pdf> [1. 9. 2025].

V souvislosti s archivním zákonem se objevuje pojem akreditace, což byla nová kategorie, která se v předcházejícím archivním zákoně (zákon č. 97/1974 Sb. o archivnictví) neobjevovala. Akreditace znamená vydání rozhodnutí o tom, že daný subjekt splňuje podmínky stanovené archivním zákonem pro provoz archivu.²²⁰ Ke dni 1. 1. 2005, tedy ke dni nabytí účinnosti archivního zákona, se ÚDAUK stal akreditovaným specializovaným archivem. K potvrzení akreditace měl však povinnost prokázat splnění podmínek daných § 61 archivního zákona. Na odstranění závad byl stanoven ze zákona termín do 31. 12. 2007. Při přípravě podkladů pro akreditační řízení bylo zjištěno, že depozitář v Lešeteticích ani po přestavbě nemůže vyhovět podmínkám stanoveným zákonem o archivnictví. Po jednání s odborem AS MV ČR proto bylo doporučeno požádat o prodloužení lhůty pro akreditaci. Bylo také započato jednání o zařazení projektu a výstavby nového depozitáře do plánu rozvoje UK.²²¹

Řešení nevyhovujících stavebně-technických podmínek v hlavní budově probíhalo zejména v letech 2008–2009, a to v několika oblastech – došlo k přestavbě půdních prostor na depozitář pro uložení tzv. trezorových sbírek,²²² nový depozitář pro trezorové fondy byl vybaven regály, byla provedena rekonstrukce archivních a knihovních depozitářů a také rekonstrukce výtahu a úprava pracoven (rozvody elektřiny, vody a odpadů), které byly do velké míry vybaveny novým zařízením.²²³ Trezor se zároveň stal jedinou klimatizovanou místností. K potvrzení akreditace ÚDAUK došlo ke dni 19. 12. 2014.²²⁴

Budova ÚDAUK v současné době využívá 670 m² archivních depozitářů (100% využitá kapacita je celkem zhruba 2500 bm), 138 m² knihovních depozitářů, 238 m² kanceláří, badatelna se zázemím má plochu cca 45 m², pořádací místnost 21 m².²²⁵ V budově pracuje 20 zaměstnanců (někteří na částečný úvazek),²²⁶ přičemž jejich pracovny se nacházejí v šesti podlažích.²²⁷

Depozitář od roku 1990 do současnosti

*„Současný depozitář v Lešeteticích je krátkodobé provizorium a soustavné práce zde bude možno započít až po vybudování nového, definitivního objektu“,*²²⁸ jak zhodnotila perspektivy zpráva o činnosti ÚDAUK, která ve výhledu na rok 1993 a další léta konstatuje, že

²²⁰ Specifikaci podkladů a způsob prokázání splnění podmínek stanovených v § 58 a § 61 archivního zákona stanovuje v současné době *Metodický návod č. 1/2022 odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra pro akreditaci archivů*, dostupné na <<https://mv.gov.cz/clanek/metodiky.aspx?q=Y2hudW09MQ%3d%3d>> [1. 9. 2025].

²²¹ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 208/2007, Zpráva o činnosti ÚDAUK za rok 2006, 12. 1. 2007.

²²² *Výroční zpráva Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy za rok 2008*, dostupné na <https://udauk.cuni.cz/ARCH-47-version1-as_vyrocní_zprava_auk_2008.pdf> [1. 9. 2025].

²²³ *Výroční zpráva Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy za rok 2009*, dostupné na <https://udauk.cuni.cz/ARCH-47-version1-as_vyrocní_zprava_auk_2009.pdf> [1. 9. 2025].

²²⁴ *Výroční zpráva Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy za rok 2014*, dostupné na <https://udauk.cuni.cz/ARCH-47-version1-vz_udauk_2014.pdf> [1. 9. 2025].

²²⁵ *Zadávací dokumentace – příloha č. 6 – Požadavky na budovu ÚDAUK*, dostupné na <https://zakazky.cuni.cz/contract_display_486.html> [1. 9. 2025].

²²⁶ *Organizační struktura a zaměstnanci*, dostupné na <<https://udauk.cuni.cz/ARCH-117.html>> [1. 9. 2025].

²²⁷ Celkem 13 různě prostorných pracoven je obsazeno 1–3 osobami. Některé jsou umístěny v knihovních depozitářích. Jeden zaměstnanec sídlí v badatelně.

²²⁸ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 44/1993, Zpráva o činnosti ÚDAUK, 14. 12. 1992.

„je třeba co nejvíce urychlit výstavbu nového depozitáře v Lešetících, aby se uvolnily prostory v depozitáři pražském“.²²⁹ K výstavbě však nedošlo, stávající objekt prošel rekonstrukcemi a úpravami. V roce 1995 byla provedena úprava šatnové části (dnešní „hlavní“ vstupní místnost 12). Do prostoru bývalých šaten bylo vloženo ocelové mezipatro, které horizontálně rozdělilo výšku 5,80 m na dvě části. Součástí úprav bylo i vybavení vzniklého 1. patra výtahem, osazení protipožárními dveřmi, opatření konstrukce protipožárními nátery a vybudování nového vstupního mostu do budovy. Kolaudace proběhla na jaře 1996²³⁰ a mohlo tak dojít „k přestěhování podstatné části fondů FF, FTVS, MFF, PF a části spisů RUK do nově upravených prostor depozitáře v Lešetících. Odstěhována byla i část knihovních fondů.“²³¹ V roce 2005 došlo k úpravě vytápění a v roce 2009 byl nainstalován systém elektrické požární signalizace.²³² V roce 2015 bylo přijato opatření k zajištění stabilní vlhkosti a teploty – byly nainstalovány žaluzie na okna, čímž byly zmírněny výkyvy teplot v letním období.²³³

Vedle archivních prostor se v hlavní budově nachází také ubytovací místnost, dále skladové, úklidové a provozní místnosti pro 5 zaměstnanců Správy budov a zařízení UK.²³⁴ Část budovy užívá Knihovna – Centrum vědeckých informací Fakulty sociálních věd UK.²³⁵

Počátkem 90. let byl v Lešetících vybudován také depozitář Ústřední knihovny UK,²³⁶ která zde mj. spravuje fond bývalého Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ,²³⁷ jenž obsahuje zejména společenskovední literaturu v konečném součtu 290 000 svazků knih.²³⁸ Knihovna sídlí od roku 1993 v bývalém skladu naproti budově depozitáře. Sklad publikací má ve vedlejší budově bývalé kompresorovny a učňovských dílen i Nakladatelství Karolinum.²³⁹ V budově bývalé strojovny má depozitář knihovna PřF UK.²⁴⁰

V ADS Lešetice je uložena většina archiválií univerzitní provenience (v roce 2017 to bylo zhruba 5500 bm z celkových zhruba 8000 bm).²⁴¹ Pozitivním jevem je, že dochází k uvolňování některých místností fakultní knihovnou, čímž Archiv získává nové prostory. V roce 2023 byly instalovány ve stávajících místnostech²⁴² nové regály, které poskytly

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 1138/2014, 1163/2014, Akreditace 2014.

²³¹ AUK, f. ÚDAUK, č. j. 639/96 Zpráva o činnosti ÚDAUK, 16. 12. 1996.

²³² AUK, f. ÚDAUK, č. j. 1138/2014, 1163/2014, Akreditace 2014.

²³³ *Výroční zpráva Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy za rok 2015*, dostupné na <https://udauk.cuni.cz/ARCH-47-version1-vyrocní_zprava_2015.pdf> [1. 4. 2025].

²³⁴ *Archivní a depozitní středisko Lešetice*, dostupné na <<https://is.cuni.cz/webapps/whois2/org/1729841928912464/>> [1. 4. 2025].

²³⁵ *Půjčování knih*, dostupné na <<https://knihovna.fsv.cuni.cz/sluzby/pujcovani/pujcovani-knih/>> [1. 4. 2025].

²³⁶ *Ústřední knihovna Univerzity Karlovy*, dostupné na <https://cs.wikipedia.org/wiki/%C3%9Ast%C5%99edn%C3%AD_knihovna_Univerzity_Karlovy> [1. 4. 2025].

²³⁷ Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ byl vědecko-výzkumným pracovištěm v letech 1970–1989, zabýval se studiem dějin KSČ, dělnického hnutí a soc. výstavby v Československu, problémy marxismu-leninismu atd.

²³⁸ *Depozitář Lešetice*, dostupné na <<https://knihovna.cuni.cz/rozcestnik/archiv-lesetice/>> [1. 4. 2025].

²³⁹ *Organizační řád Nakladatelství Karolinum*, dostupné na <https://cuni.cz/UK-2132-version1-naklkarolinum_organizacnirad.pdf> [1. 4. 2025].

²⁴⁰ Opatření kvestora č. 3/2021 (Dislokační opatření v objektech Univerzity Karlovy). Dostupné na <https://cuni.cz/UK-148-version1-oq_3_2021_dislokacni_opatreni.pdf> [1. 4. 2025].

²⁴¹ *Zadávací dokumentace – příloha č. 6 – Požadavky na budovu ÚDAUK*, dostupné na <https://zakazky.cuni.cz/contract_display_486.html> [1. 9. 2025].

²⁴² Místnosti 11, 12, 13.

510 bm volného prostoru a byly získány další místnosti.²⁴³ V roce 2024 byly zahájeny úpravy nových prostor, které poskytnou cca 1500 bm úložné kapacity.²⁴⁴

V dohledné době se mimopražský depozitář ještě využívat bude, vzhledem k dlouholeté přípravě výstavby²⁴⁵ nové moderní budovy ÚDAUK v Praze-Motole,²⁴⁶ jež by nahradila stávající klimaticky nevyhovující depozitáře budov v areálu Karolina a v Lešetovicích a zlepšila podmínky pro fungování ÚDAUK. Tento rozsáhlý investiční projekt byl nicméně v současné době zastaven a jeho budoucnost je v tuto chvíli nejistá.

Výstavba archivů v České republice po roce 1989

Výraznou iniciační roli v porevoluční výstavbě archivů měly restituce, na jejichž základě přišly mnohé státní oblastní a okresní archivy o svá sídla. Ze stávajících, značně nevyhovujících prostor se musely poměrně rychle vystěhovat. AS MV na počátku devadesátých let vytvořila Komisi pro výstavbu a rekonstrukci archivních budov,²⁴⁷ která vypracovala zásady, jimiž se všechny archivní novostavby i rekonstrukce měly řídit. Součástí teoretické přípravy bylo i vydání dvou typologických sborníků,²⁴⁸ které specifikovaly prostorové a funkční požadavky budov, prostřednictvím vzorových projektů navrhovaly základní dispoziční řešení a představovaly několik zahraničních příkladů.²⁴⁹

Ve srovnání s předchozím obdobím probíhala v letech 1990–2007 rozsáhlá výstavba nových archivních budov a přestavby starších budov pro archivní účely²⁵⁰ – výstavby a přestavby se týkaly celkem 59 objektů,²⁵¹ z čehož je 22 úplně nových budov. K těm nejmodernějším patří kromě Národního archivu, Státního oblastního archivu Praha a Archivu hlavního města Prahy (dále jen AHMP), které jsou všechny situovány na Chodovci, také Moravský zemský archiv v Brně, jehož budova byla prohlášena stavbou roku 2008.²⁵² Z okresních archivů lze jmenovat např. budovy Státního okresního archivu (dále jen SOkA) v Kroměříži nebo v Příbrami.²⁵³ Nová zadaptovaná budova Archivu města Brna byla otevřena v roce 2002.²⁵⁴ Archiv města Ostravy se pak vydal cestou přístavby pětipodlažního objektu ke stávajícímu třípodlažnímu objektu, kterým byla radnice bývalé obce.²⁵⁵

²⁴³ Místnosti 14, 15, 16 s kapacitou 227 bm.

²⁴⁴ *Výroční zpráva Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy za rok 2024*, dostupné na <https://udauk.cuni.cz/ARCH-47-version1-udauk_vyrocní_zprava_2024_2.pdf> [1. 4. 2025].

²⁴⁵ Budova ÚDAUK, dostupné na <<https://cuni.cz/UK-10203.html>> [1. 4. 2025].

²⁴⁶ K projektu viz *Nová budova Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy*, dostupné na <<https://udauk.cuni.cz/ARCH-128.html>> [1. 4. 2025].

²⁴⁷ Komise působila v letech 1993–2003, byla obnovena v roce 2005, jejím cílem je odborně posuzovat a ovlivňovat přípravu dalších staveb a rekonstrukcí.

²⁴⁸ Čeněk KADLEC – Pavel Goš – Bořivoj INDRA, *Sborník typologických projektů – státní oblastní archivy*, Praha 1993; Jiří VÍTŮ – Bořivoj INDRA a kol., *Typologie budov – státní okresní archivy*, Praha 1994.

²⁴⁹ T. ŠTĚPÁNOVÁ, *Architektura archivů*, s. 4–5.

²⁵⁰ K výstavbě archivů viz Bořivoj INDRA – Jana PRAŽÁKOVÁ (edd.), *Výstavba archivních budov v České republice 1990–2003*, Praha 2004.

²⁵¹ B. INDRA, *Archivní budovy a perspektivy jejich další výstavby*, s. 9.

²⁵² L. SULITKOVÁ, *Archivnictví a spisová služba*, s. 149.

²⁵³ T. ŠTĚPÁNOVÁ, *Architektura archivů*, s. 13.

²⁵⁴ *Slavnostní otevření budovy Archivu města Brna*, dostupné na <<https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil-udalosti&load=2330>> [1. 9. 2025].

²⁵⁵ Blažena PRZYBYLOVÁ, *Archiv města Ostravy v novém*, AČ 48/1, 1998, s. 33–36.

Po roce 2007 nebyla výstavba již tak intenzivní. V letech 2014–2017 bylo postaveno nové archivní křídlo AHMP.²⁵⁶ Nejnovějším objektem je budova SOKA Louny, která byla slavnostně otevřena dne 4. 10. 2022.²⁵⁷ V budoucnu by měla být dokončena budova SOKA Kladno.²⁵⁸

Nových budov se dočkaly také některé specializované archivy.²⁵⁹ V roce 2005 byla např. otevřena nová budova Masarykova ústavu a Archivu AV ČR projektovaná přímo pro archivní účely.²⁶⁰ Vojenský ústřední archiv získal nové prostory radikální přestavbou budovy vojenského gymnázia v Ruzyni v letech 2011–2014.²⁶¹ V letech 2022–2023 byla zadaptoována budova bývalé výtopny vysokoškolských kolejí na Strahově na Archiv ČVUT.²⁶² Nejnovějším objektem je pak budova Archivu Univerzity Palackého vystavěná v letech 2022–2024.²⁶³

Závěr

Článek na úvod stručně nastínil místa uložení univerzitního archivu od jeho vzniku v roce 1360. Zpočátku se nacházel zřejmě v archivu pražského arcibiskupa jako součást pokladu. Po rozdělení univerzity na Karlo-Ferdinandovu dochází k rozdělení archivu na několik míst v Karolinu a Klementinu. K opětovnému scelení archivu došlo až v roce 1827. Na celistvost archivu nemělo vliv ani rozdělení Univerzity na českou a německou v roce 1882, přičemž faktickou správu archivu vykonávala německá univerzita. Po roce 1918 připadl Archiv české univerzitě, přičemž byl uložen v nevhodných podmínkách v přízemí Karolina. Vlivem tehdejšího rozsáhlého rekonstrukčního záměru – obnovy Karolina – byl v roce 1934 nucen se přestěhovat do budovy Právnické fakulty na Náměstí Curieových, kde došlo ke zlepšení prostorových podmínek a konsolidaci. Slibný rozvoj Archivu však ukončila válka. Fondy byly převezeny do budovy Filozofické fakulty UK a mimo Prahu. Po válce došlo ke sčítání ztrát způsobených německou okupací. Po roce 1950 se začal projevoval nárůst fondů, přičemž stávající prostory se staly opět nevyhovujícími a nedostačujícími s tím, jak univerzitní agenda narůstala. Mezi tím lze v rámci projektu obnovy Karolina

²⁵⁶ Chodovec, dostupné <<https://www.ahmp.cz/index.html?mid=9&wstyle=0&page=page/docs/budova-Chodovec.html>> [1. 9. 2025].

²⁵⁷ Okresní archiv v Lounech v novém. Ministerstvo vnitra otevřelo jeho nové sídlo, dostupné na <<https://mv.gov.cz/clanek/okresni-archiv-v-lounech-v-novem-ministerstvo-vnitra-otevrela-jeho-nove-sidlo.aspx>> [1. 9. 2025].

²⁵⁸ V Rozdělově vyroste nová budova archivu SOKA Kladno, dostupné <<https://www.nasekladno.cz/v-rozdelove-vyroste-nova-budova-archivu-soka-kladno/>> [1. 9. 2025].

²⁵⁹ Specializované archivy definuje v § 51 zákon č. 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů. Jejich aktuální seznam viz: Česká archivní společnost – specializované archivy (33), dostupné na <<https://cesarch.cz/archivnictvi/adresar-archivu/specializovane-archivy/>> [1. 9. 2025]. Zkušenosti ohledně stavby archivních budov, adaptací prostor a stěhování specializovaných archivů od roku 2010 viz Celodenní setkání Odborné skupiny specializovaných archivů České archivní společnosti 12. dubna 2023, dostupné na <<https://cesarch.cz/celodenni-setkani-odborne-skupiny-specializovanych-archivu-ceske-archivni-spolecnosti-12-dubna-2023/>> [1. 9. 2025].

²⁶⁰ Masarykův ústav a Archiv AV ČR, dostupné na <<https://www.mua.cas.cz/cs/o-ustavu/>> [1. 9. 2025].

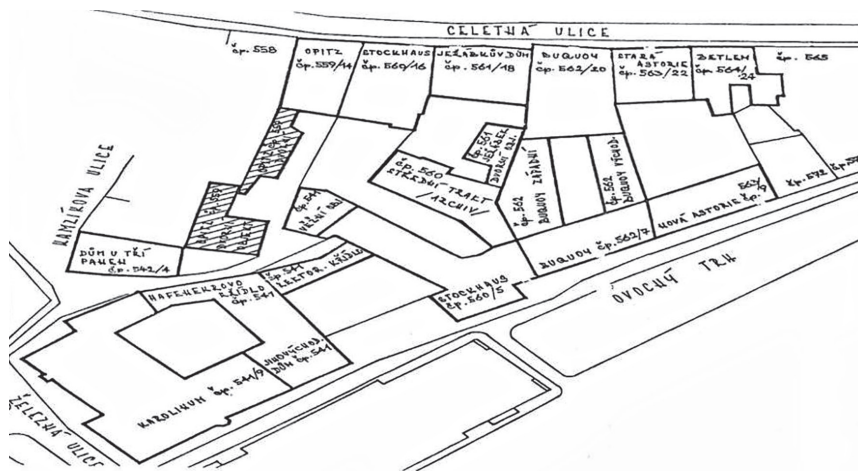
²⁶¹ Vojenský ústřední archiv sídlí v nové budově v pražské Ruzyni, dostupné na <<https://mocr.mo.gov.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/vojensky-ustredni-archiv-sidli-v-nove-budove-v-prazske-ruzyni-107911/>> [1. 9. 2025].

²⁶² Archiv ČVUT – Historie Archivu, dostupné na <<https://www.cvut.cz/archiv/vice-o-nas/>> [1. 9. 2025].

²⁶³ Univerzita Palackého otevřela nový archiv; pojme až šest kilometrů písemností, dostupné na <<https://www.upol.cz/nc/zpravy/zprava/clanek/univerzita-palackeho-otevrela-novy-archiv-pojme-az-sest-kilometru-pisemnosti/>> [1. 9. 2025].

sledovat od roku 1952 konkrétní projektový úkol na zřízení nové archivní budovy. Plány byly aktualizovány po roce 1960 a v roce 1964 byla zahájena samotná výstavba, která byla dokončena v roce 1968. Archiv (od roku 1958 do roku 1970 byl součástí Ústavu pro dějiny univerzity Karlovy) se tak po 34 letech vrátil do Karolina a získal samostatnou budovu, což bylo ojedinělé i v kontextu celkového objemu výstavby nových archivních budov v českých zemích, která byla nedostatečná. Z archivního hlediska však budova nesplňovala tehdejší nároky na archivní provoz a byla prostorově poddimenzovaná, o čemž svědčí, že již v roce 1973 bylo tehdejším Archivem Univerzity Karlovy (nástupce Ústavu existující v letech 1970 až 1990) přikročeno k hledání dalších objektů vhodných pro uchovávání archiválií, ať už v areálu Karolina nebo v jeho blízkosti či zcela mimo Prahu, přičemž některé záměry byly značně nereálné. Tyto snahy nebyly úspěšné až do roku 1985, kdy došlo k zahájení jednání s Uranovými doly Příbram, kde se uvolnil prostor v administrativní budově v areálu šachty č. 4 v Lešetících. Tato významná šachta příbramského uranového naleziště byla v provozu v letech 1950 až 1984. V roce 1986 byla budova pronajata Univerzitě Karlově a upravena jako depozitář pro Archiv, fakultní knihovny a sklad nábytku univerzitních zařízení. V roce 1990 došlo k převodu celého areálu na Univerzitu Karlovu, přičemž hlavní budova i nadále sloužila Archivu a fakultním knihovnám. Ani hlavní budova v Praze nebyla bez závad a prošla vlivem zákonných požadavků v letech 2008–2009 vnitřním rozšířením a rekonstrukcemi. Nezbytná opatření musela být také provedena v lešetickém depozitáři, přičemž pozitivním jevem je, že dochází k uvolňování a rekonstrukci prostor. Archiv v obou objektech ještě několik let setrvá, neboť plány na výstavbu moderního depozitáře v Motole jsou dlouhodobého charakteru a v současné době byly zastaveny. V celkovém kontextu je po roce 1989 věnováno výstavbě nových budov mnohem více pozornosti, než tomu bylo na českém území v letech 1945–1989. Vedle mnoha budov státních a městských archivů vzniklo také několik nových budov specializovaných archivů, do jejichž kategorie spadá i Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy.

Obrazová příloha

Obr. 1: Plán areálu Karolína (Jiří Přenosil, Obnova Karolína 1946–1975, Manipulační seznam druhého typu, Praha 2000)

Obr. 2: Dvůr Karolína, vlevo budoucí budova Archivu, 1956 (AUK, fond Obnova Karolína, dar stavitele Jana Lopaty, sig. LOP-274)

Obr. 3: Univerzitní archiv v budově
Právnické fakulty UK, 19. 4. 1958
(Archiv UK, fond Fotoarchiv, složka
Archiv UK)

Obr. 4: Vlevo archiv a venkovní část zdíva Stockhausu, 1964 (AUK, fond Obnova Karolina,
dar stavitele Jana Lopaty, sig. LOP-216)

Obr. 5: Stavba budovy Archivu v Karolinu, zdění III. patra, šalování stropu nad II. patrem (vlevo dnešní místnost č. 501, vpravo místnost depozitáře), 10. 12. 1965 (AUK, fond Obnova Karolina, dar stavitele Jana Lopaty, sig. LOP-546)

Obr. 6: Dvůr Stockhausu, vpravo budova Archivu 31. 7. 1967 (AUK, fond Obnova Karolina, dar stavitele Jana Lopaty, sig. LOP-592)

Obr. 7: Lešetice, pohled na areál šachty č. 4 od železničního přejezdu, 70. léta 20. stol. (?) (Lešetice 1349–2009, IV, Významné roky, s. 25, fotografie Starý železniční přejezd se závorami na šachtu č. 4; dostupné na <https://www.lesetice.cz/evt_file.php?file=3415&original=SjezdD.pdf> [1. 4. 2025]. Publikováno se souhlasem Obecního úřadu Lešetice)

Obr. 8: Lešetice, pohled na šachtu č. 4 s dopravníky vozů směřujícími na odval, s. d. (Hornické muzeum Příbram; dostupné na <<https://www.muzeum-pribram.cz/udb-4/>> [19. 6. 2025]. Publikováno se souhlasem Hornického muzea Příbram)

Obr. 9: Lešetice, pohled na areál z odvalu, červenec 2017

V dolní levé části budova bývalé kompresorovny, poté učňovských dílen, dnes sklad Nakladatelství Karolinum, nižší budova za ní je budova Ústřední knihovny UK, dlouhá budova uprostřed je bývalá „AB“ budova, v současnosti zejména depozitář AUK, vpravo od ní budova bývalé strojovny, dnes depozitář Knihovny Přírodovědecké fakulty UK, na konci úplně vpravo budova bývalé požární zbrojnice (AUK, fotografie současnost, složka 2017-07-12_Lešetice, areál)

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy „Cooperatio“, vědní oblast „History“, obor Dějiny a filosofie vědy.

MICHAL TOVÁREK

Ein Beitrag zur Geschichte der Gebäude des Instituts für Geschichte und Archiv der Karlsuniversität und des Archiv- und Zentraldepots Lešetice

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz skizziert eingangs die Stellen, an denen das Universitätsarchiv seit seiner Entstehung im Jahre 1360 deponiert war, damals wahrscheinlich im Archiv des Prager Erzbischofs als Teil des Schatzes. Nach der Teilung in die Karl-Ferdinands-Universität kam es zur Aufteilung des Archivs auf mehrere Stellen im Karolinum und Klementinum. Die erneute Zusammenfügung des Archivs erfolgte erst 1827. An seiner Kompaktheit hatte selbst die Teilung der Universität 1882 in eine tschechische und eine deutsche keinen Einfluss, wobei die faktische Archivverwaltung in den Händen der deutschen Universität lag. Nach 1918 fiel das Archiv der tschechischen Universität zu und wurde unter ungeeigneten Bedingungen im Erdgeschoss des Karolinums gelagert. Unter dem Einfluss der damals geplanten umfangreichen Rekonstruktion des Karolinums wurde es 1934 notwendig, das Archiv in das Gebäude der Juristischen Fakultät am Curie-Platz umzulagern, wo es bessere räumliche Bedingungen gab. Der vielversprechende Aufschwung des Archivs wurde jedoch durch den Krieg vereitelt. Die Bestände kamen in das Gebäude der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität und außerhalb von Prag. Nach dem Krieg wurden die durch die deutsche Besetzung verursachten Verluste beziffert. Nach 1950 machte sich der durch die Erweiterung der Universitätsagenda gestiegene Zuwachs der Bestände bemerkbar und die vorhandenen Räume erwiesen sich abermals als nicht ausreichend. Im Rahmen des Projekts der Erneuerung des Karolinums lassen sich seit 1952 auch konkrete Aufgaben zur Errichtung eines neuen Archivgebäudes feststellen. Die Pläne wurden nach 1960 aktualisiert und der eigentliche Bau wurde 1964 begonnen und 1968 fertiggestellt. Das Archiv – von 1958 bis 1970 Bestandteil des Instituts für Geschichte der Karlsuniversität – kehrte somit nach 34 Jahren wieder in das Areal des Karolinums zurück, wo es ein eigenes Gebäude erhielt. Dies war auch im Kontext des Gesamtumfangs von Archiv-Neubauten in den böhmischen Ländern, deren Zahl ungenügend war, einzigartig. Unter archivalischem Gesichtspunkt aber erfüllte das Gebäude die Ansprüche an den Betrieb eines Archivs nicht und war räumlich unterdimensioniert, wovon der Umstand zeugt, dass das damalige Archiv der Karlsuniversität (als Nachfolger des Instituts bestand es von 1970 bis 1990) bereits 1973 auf der Suche nach weiteren Objekten war, die sich für die Deponierung von Archivalien, sei es im Areal des Karolinums oder in seiner Nähe oder ganz außerhalb von Prag, als geeignet zeigen würden. Diese Bemühungen erwiesen sich erst 1985 als erfolgreich, als man Verhandlungen mit den Urangruben Příbram über leerstehende Räume in dem Verwaltungsgebäude im Areal der Grube Nr.4 in Lešetice aufnahm. Diese bedeutende Grube des Příbramer Uranvorkommens war von 1950 bis 1984 in Betrieb. Im Jahre 1986 wurde das Gebäude von der Karlsuniversität gemietet und als Magazin für das Archiv, die Fakultätsbibliotheken und als Möbellager der Universitätseinrichtungen hergerichtet. 1990 wurde das gesamte Areal der Karlsuniversität übertragen, wobei das Hauptgebäude auch weiterhin dem Archiv und den Fakultätsbibliotheken zur Verfügung stand. Doch selbst das Hauptgebäude des Archivs in Prag war nicht ohne Mängel und erfuhr in den Jahren 2008–2009 insbesondere aufgrund gesetzlicher Anforderungen Erweiterungen und Rekonstruktionen der Innenräume. Unerlässliche Maßnahmen waren freilich auch im Magazin in Lešetice notwendig geworden, wobei als Positivum für das Archiv zu vermerken ist, dass die bislang für die Fakultätsbibliotheken genutzten Räume frei wurden. Das Archiv in den beiden Objekten wird noch mehrere Jahre lang dortbleiben, denn die Pläne für den Bau eines modernen Magazins in Prag-Motol sind langfristigen Charakters und sind derzeit ausgesetzt. Im Gesamtkontext wird nach 1989 dem Bau neuer Gebäude weitaus mehr Aufmerksamkeit zuteil, als dies in den böhmischen Ländern von 1945–1989 der Fall war. Neben vielen Gebäuden staatlicher und städtischer Archive sind auch mehrere Neubauten spezialisierter Archive entstanden; zu letzterer Kategorie zählt auch das Institut für Geschichte und Archiv der Karlsuniversität.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Michal Továrek
Ústav dějin UK a archiv UK, Praha
michal.tovarek@ruk.cuni.cz

VZDĚLÁVÁNÍ UČITELŮ A JEJICH PROVÁZANOST S UNIVERZITNÍM PROSTŘEDÍM V 1. POLOVINĚ 19. STOLETÍ SE ZAMĚŘENÍM NA (PRAŽSKÁ) GYMNÁZIA

ZDENĚK VAŠEK – LENKA VAŠKOVÁ

TEACHER EDUCATION AND ITS LINKS TO THE ACADEMIC ENVIRONMENT IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY WITH FOCUS ON PRAGUE GYMNASIA

This study deals with the training of teachers in the first half of the 19th century. The first part explains the norms which regulated education at ‘gymnasia’, that is, academically oriented secondary schools, as well as the training of teachers who taught there. The second part offers a list of all teachers who taught at three Prague gymnasia and one Prague ‘normal school’ in 1818–1847. This is followed by an analysis of newly acquired information with emphasis on the links between gymnasium teachers and the university environment.

Keywords: teachers’ training – Prague gymnasia – normal school – Charles-Ferdinand University – first half of the 19th century

Období první poloviny 19. století představuje v dějinách českého školství zdánlivě nezájímavou etapu vývoje. Po mohutném nádechu pod vlivem osvícenských reforem na konci 18. století následoval proces dílčích korekcí a rozvolňování ambiciózních plánů, navíc umocněný konzervativním obratem v čele státu, takže se celé období před rokem 1848 jeví nejen jako doba bez převratných změn, ale také bez většího významu pro pozdější vývoj školství.¹ Přesto je toto období hodné naší pozornosti, jelikož se během něho začalo formovat profesní vzdělávání pedagogů a utvořila se základní struktura hierarchicky uspořádané sítě škol, což bylo ostatně jedním z cílů reforem. Základem této sítě byly školy triviální (farní), hlavní a normální, nad nimiž stála gymnázia jako instituce poskytující vyšší stupeň vzdělání a otevírající přístup na univerzity. Triviální školy se zaměřovaly na základní výuku čtení, psaní a počtů, hlavní školy v krajských městech měly širší vzdělávací program (v případě Prahy se jednalo zejména o týnskou školu), zatímco normální školy (Hauptmusterschule) celý systém zastřešovaly a do jejich působnosti spadalo i vzdělávání učitelů. Jejich výukový program byl již náročnější a zahrnoval i latinu, geometrii, dějepis či zeměpis.²

¹ Josef HANZAL, *Normální škola v Praze a učitelské vzdělání 1775–1800*, Documenta Pragensia XI, 1993, s. 140–144, zde s. 144.

² Emanuel STRNAD, *Didaktika školy národní v 19. století*, Praha 1975, s. 25; dále Jakub RAŠKA, *Hodnotový systém ve výuce normální školy v Praze na přelomu 18. a 19. století. Příspěvek k dějinám státu*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 54/2, 2014, s. 43–75, zde s. 46–48; Jan ŠAFRÁNEK, *Vývoj soustavy obecného školství v království Českém od roku 1769–1895: Příspěvek k dějinám českého*

Během první poloviny 19. století došlo k několika dílčím reformám, které vzdělávací systém proměnily z hlediska obsahu, ale také v oblasti nároků na pedagogy. Původní propozice dané Všeobecným školským řádem z roku 1774 upravil Školní řád (*Schulkodex*) z 11. 8. 1805.³ Cílem reformátorů nebylo jen předání základních dovedností, ale také výchovné působení na děti, jak odpovídalo dobovým filozofickým představám.⁴ Ostatně v preambuli zákona se můžeme dočíst: „*Die Schule ist und bleibt allerzeit Politicum*“ a v tomto duchu bylo vzdělání pojímáno jako široce zaměřený proces, který byl součástí reformních snah o povznesení celé společnosti. Relativně stabilní, jen pomalu se vyvíjející struktura školství v první polovině 19. století vytvořila nezbytné předpoklady pro výrazný rozmach vzdělávací soustavy ve druhé polovině století. V ní došlo k nárůstu úrovně vzdělanosti obyvatelstva, rozšířil se přístup ke vzdělání a pomalu rostl počet studentů na gymnáziích (stejně jako počet gymnázií) i nově vznikajících odborných školách. Tento vývoj by však nebyl možný bez předchozího institucionálního zakotvení a standardizace školské soustavy, která byla výsledkem vývoje před rokem 1848. Lze tedy konstatovat, že i když se tato etapa může na první pohled jevit jako méně dynamická, její význam spočívá v položení základů, na nichž mohla být pozdější expanze vzdělávacího systému úspěšně vystavěna.

Nezbytnou součástí popsaného vývoje byli učitelé, jejichž potřeba masově vzrostla. Ve školství jich nově působily stovky a svou prací, odhodláním a nadšením učitelé zásadním způsobem formovali vývoj společnosti. Jen v počátečním období došlo k nárůstu z 1218 obecných škol v roce 1779 na 2579 v roce 1791 a téměř 6000 v roce 1847.⁵ V souvislosti s přípravou učitelů a jejich vzděláváním sehrály klíčovou roli tzv. preparandy, které byly zřizovány za účelem systematické přípravy učitelů pro jednotlivé typy škol. Preparandy (při normálních a některých hlavních školách) sloužily jako přípravné kurzy pro budoucí učitele venkovských (zde se vyžadovalo absolvování tříměsíčního kurzu, po roce 1819 se délka prodloužila na dvojnásobek) a městských škol (šestiměsíční kurz).⁶ Kromě základního přehledu o pedagogice a předávání praktických znalostí o školní administrativě byly součástí i hospitace u zkušených učitelů. Nelze však mluvit o skutečně obsáhlém vzdělání akademických kvalit. Řád z roku 1805 předpokládal další vzdělávání učitelů pomocí odborných časopisů. Po absolvování kurzu a jednoleté praxe předstupovali kandidáti učitelství před školní dozorce, kteří je zkoušeli a vydávali osvědčení o způsobilosti být samostatným učitelem.⁷ Přestože se preparandy zaměřovaly především na učitele nižších stupňů škol, jejich existence ovlivnila i obecné vnímání učitelské profese a přispěla k profesionalizaci pedagogického povolání. Pokud jde o sledování vzdělávání učitelů obecných škol v době

vyučování, Praha 1897, dostupné také na <<https://ndk.cz/uuid/uuid:61b70226-a568-4013-bc45-0ad1d2679b97>> [29. 9. 2025].

³ Plné znění zákona lze najít například in: Joseph KROPATSCHEK (Hg.), *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als eine Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung*, Wien 1786, dostupné také na <http://alex.onb.ac.at/tab_tgb.htm> [29. 9. 2025].

⁴ J. RAŠKA, *Hodnotový systém*, s. 44.

⁵ Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, 1802–1918, Praha 1997, s. 14; Ivana ČORNEJOVÁ et al., *Velké dějiny země Koruny české*, tematická řada, VII, *Školství a vzdělanost*, Praha 2020, s. 169.

⁶ Vladimír ŠTVERÁK, *Dějiny pedagogiky*, II, Praha 1981, s. 82.

⁷ Popsané nároky na vzdělávání učitelů a jejich praxi odpovídají ideálním předpokladům, které však v praxi často naplněny nebyly a učitelé mnohdy dosahovali velmi nízkých standardů – viz I. ČORNEJOVÁ et al., *Velké dějiny*, s. 168.

předbreznové, mohli bychom na tomto místě přehled ukončit. V případě, že zaměříme pohled na gymnázia, naskytne se nám o mnoho rozmanitější pohled.

Jak je z výše řečeného zřejmé, univerzitní vzdělávání nemělo obsahově s přípravou učitelů na obecných školách nic společného. Učitel musel disponovat základním vzděláním. Výše zmíněný školní řád z roku 1805 stanovil požadavky na učitele, přičemž se věnoval hlavně jeho schopnostem (zdravý rozum, dobrá výřečnost, bohabojnost, fyzická zdatnost a znalost němčiny).⁸ V souvislosti s dalšími změnami ve společnosti vedly úpravy k závislosti učitele na mínění správců škol.⁹ Větší rozmanitost z tohoto úhlu pohledu nalézáme u gymnázií. Jejich postavení bylo ve školském systému první poloviny 19. století specifické. Pro profesory gymnázií nebyla předepsaná formální úroveň vzdělání, ale museli procházet konkurzem.¹⁰ Mezi vyučujícími nalézáme mnoho univerzitně vzdělaných osob, patrně je to zejména v Praze, přičemž o získání pozice na pražském gymnáziu usilovali i mnozí profesori z gymnázií mimo hlavní město. Gymnázia sloužila primárně jako příprava pro univerzitní studia, ale z jejich absolventů se rekrutovali právě i budoucí učitelé, státní úředníci a příslušníci dalších intelektuálních profesí.¹¹

V oblasti gymnaziálního vzdělávání se reformní snahy začaly realizovat ještě před reformou obecného školství. Jednalo se zejména o dvorský dekret z 25. 6. 1752. Před tereziánskými reformami existovalo v Čechách 44 jezuitských gymnázií (další provozoval piaristický řád).¹² V rámci redukce bylo 31 z nich zrušeno.¹³ V souvislosti se zrušením jezuitského řádu (1773) vyvstala akutní potřeba rozsáhlejší reformy. V roce 1775 byl vydán organizační řád, jehož autorem byl piarista a prefekt savojské akademie Gratian Franz Marx (1721–1810). Jeho návrh byl vybrán v soutěži tří návrhů. Výrazným znakem reformy bylo zavedení němčiny jako hlavního jazyka, latina zůstala pouze jako předmět výuky, byť velmi významný až dominantní. Podle nového statutu měla gymnázia nově pět tříd, z toho tři gramatické a dvě humanitní. Mimo náboženství vyučoval učitel v dané třídě všechny předměty, přičemž větší prostor dostaly humanitní předměty, přírodovědné stály spíše na okraji.¹⁴ Po celé toto období se gymnázia potýkala s nedostatkem profesorů, který byl spojen se zrušením jezuitského řádu, a také došlo k poklesu počtu jejich žáků (ještě v roce 1784 měla gymnázia v Čechách 1799 studentů, v roce 1787 už jen 1127).¹⁵

S nástupem odpůrců osvětských reforem byla kritice podrobena i tato úprava. Od roku 1795 pracovala Opravná dvorská studijní komise (Rottenhan), která měla reformu upravit tak, aby odpovídala aktuálním potřebám státu.¹⁶ Počátkem 19. století pak její činnost přinesla další zásadní proměnu gymnaziálního vzdělávání. Roku 1805 byl zaveden nový studijní řád (učilo se podle něj od školního roku 1807/08), který vycházel z práce skupiny pod vedením rektora vídeňského gymnázia a piaristy Františka Inocence Langa (1752–1835) a který

⁸ I. ČORNEJOVÁ et al., *Velké dějiny*, s. 166–167.

⁹ Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, I, Praha 1929, s. 72, dostupné také na <<https://ndk.cz/uuid/uuid:e07d9870-377b-11e4-a8ab-001018b5eb5c>> [29. 9. 2025].

¹⁰ Jiří MIKULČÁK, *Nástin dějin vzdělávání v matematice (a také školy) v českých zemích do roku 1918*, Praha 2010, s. 112.

¹¹ V. ŠTVERÁK, *Dějiny*, s. 80; J. RAŠKA, *Hodnotový systém*, s. 71.

¹² Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČEROVÁ, *Velké dějiny země Koruny české, X, 1740–1792*, Praha 2001, s. 79; O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 64.

¹³ V. ŠTVERÁK, *Dějiny*, s. 78–79. Profesori zrušených gymnázií byli často převedeni do nižších škol.

¹⁴ O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 65.

¹⁵ I. ČORNEJOVÁ et al., *Velké dějiny*, s. 171.

¹⁶ O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 70.

zavedl systém odborných učitelů a posílil výuku přírodovědných (a obecně reálných) předmětů.¹⁷ Školní rok začínal 3. listopadu a končil 7. září, a aby studenti nebyli přetěžováni, měli mít týdně jen 18 hodin a ve čtvrtek a v neděli se neučilo vůbec. Reforma však čelila kritice kvůli nedostatku kvalifikovaných pedagogů pro odborné předměty. V roce 1808 byl vydán Gymnaziální kodex (*Sammlung der Verordnungen und Vorschriften über die Verfassung und Einrichtung der Gymnasien; Gymnasialkodex*), který sjednotil pravidla fungování gymnázií. Dokument zdůrazňoval význam kvalitní didaktiky a apeloval na učitele, aby výuku vedli s ohledem na blaho žáků i vlasti. Kodex mimo jiné zavedl i nárok na penzi pro gymnaziální profesory po 40 letech služby. Současně také platí, že od vydání kodexu nemuseli mít učitelé gymnázií kněžské svěcení, čímž se otevřel prostor i pro světské absolventy univerzit. Kodex z roku 1808 byl velmi obsáhlý dokument, jehož součástí byly mimo jiné i dlouhé metodické pasáže pro výuku jednotlivých předmětů. Jde např. o vůbec první metodiku výuky matematiky u nás.¹⁸ Přestože je Gymnaziální kodex spojen s odpůrci josefinského reformního úsilí, nelze ho v žádném případě hodnotit jako zpátečnický.

Nároky na výuku, které Gymnaziální kodex přinášel, se však ukázaly jako přílišné. Kromě zavedení již zmíněných odborných předmětů totiž také redukoval povolené počty studentů ve třídě, aby se jim pedagog mohl dostatečně věnovat. Dle kodexu mohlo být ve třídě maximálně dnes obtížně představitelných 80 studentů.¹⁹ Náročné požadavky vedly k další reformě, která proběhla v letech 1818–1819 (v roce 1818 císař František rozhodl o obnovení systému třídních učitelů učících všechny předměty kromě náboženství, v říjnu 1819 pak odsouhlasil nový učební plán). Tehdy došlo k obnovení Marxových osnov, které opět upřednostnily latinu (a řečtinu) jako hlavní předmět. Matematika a přírodní vědy byly výrazně oslabeny (latina měla 10 hodin týdně, matematika pouze 2). Gymnázia byla nově šestiletá (čtyři gramatické a dvě humanitní třídy), i když šest tříd bylo v určitých případech možných i dle Langovy reformy. S novým šestitřídním systémem nastal problém s dosavadními studenty, kteří museli být rozděleni do nových tříd. Dělo se tak obvykle podle prospěchu a každé gymnázium stanovilo vlastní kritéria.²⁰

Do roku 1848 se pak již systém výuky na gymnáziích prakticky nezměnil. Pedagogický sbor gymnázií se skládal z prefekta, katechety, učitele náboženství a profesorů šesti tříd (profesoři byli zařazeni mezi státní úředníky – nejčastěji do 6. a 7. třídy z 12, přičemž profesoři z řad řádových a světských kněží dostávali vyšší plat než laikové).²¹ Občas byl profesorský sbor doplňován ještě pomocnými učiteli, adjunkty atd. Gymnázia ve školním systému monarchie zaujímal výsadní postavení, zprostředkovávala přístup k vyššímu vzdělání, formovala budoucí elitu a vzdělávala budoucí úředníky. Kvalita gymnaziální výuky však závisela především na odborné úrovni učitelů a ta se odvíjela od jejich vzdělávání. V intencích školních reforem byla jejich příprava primárně určena filozofickým ústavům a filozofickým fakultám. V roce 1805 tak byla na pražské filozofické fakultě zavedena ve třetím ročníku výuka vědy o výchově, která se stala pevnou součástí výuky od roku

¹⁷ Tamtéž, s. 225.

¹⁸ J. MIKULČÁK, *Nástin*, s. 116.

¹⁹ Tento stav trval po celé sledované období, např. druhou humanitní třídu na malostranském gymnáziu v roce 1830 navštěvovalo 72 studentů. Karel KAUBA, *Analecta Historica De Scholis Pragae minoris*, Praha 1830, s. 70–71.

²⁰ O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 230.

²¹ I. ČORNEJOVÁ et al., *Velké dějiny*, s. 174.

1808 a každý uchazeč o místo gymnaziálního profesora ji musel nově absolvovat.²² Některá gymnázia tak byla přirozeně žádanější než jiná. Týkalo se to zejména pražských gymnázií, do jejichž vyšších tříd často přestupovali žáci z venkovských gymnázií (nejznámější je příklad Františka Ladislava Riegra). Po redukcích z konce 18. století a dalších úpravách fungovalo v období 1818–1848 v Čechách 22 gymnázií (počet postupně narostl na 25), přičemž některá z nich byla spravována náboženskými řády, nejčastěji piaristy. Zajímavým ukazatelem významu gymnázií a obecně nálad ve společnosti v Čechách je srovnání počtu studentů středních škol v Praze a ve Vídni. Ačkoli měla Praha v roce 1817 přibližně o třetinu méně obyvatel než Vídeň, navštěvovalo zde střední školy 1350 studentů, zatímco ve Vídni pouze 1134.²³ Již brzy po reformě se však ukázalo, že střední školství nedostačuje nárokům, které na ně klade změněná společenská situace.

Ve stěžejní práci Otakara Kádnera o dějinách pedagogiky jsou 20. a 30. léta 19. století na rakouských gymnáziích hodnocena následujícím způsobem: „[...] *těmito opravami pokleslo rakouské učení gymnasiijní i filozofické na stupeň nejnižší, na kterém kdy u nás bylo, jak patrně již z ubohého suchopáru tehdejších učebnic, jejichž jalovému obsahu žáci učili se docela mechanicky z paměti a mimo něž nesměli sami čísti nic jiného*“.²⁴ Navzdory snahám o reformu se střední školství nedokázalo přizpůsobit měnícím se společenským požadavkům. Diskuse o jeho modernizaci, zahájené roku 1838,²⁵ zůstaly bez konkrétního výsledku kvůli obavám z novot a vysokým finančním nárokům. Výuka se tak často omezovala na mechanické memorování bez hlubšího porozumění. Řešení přinesla až celková reforma z let 1848–1849. Nejdříve bylo přikročeno k reformě středního školství, která vycházela z návrhu profesora pražské filozofické fakulty Franze Serafina Exnera (1802–1853) a klasického filologa na štetínském gymnáziu a také filozofa Hermanna Bonitze (1814–1888). Bonitz-Exnerův Nástin organizace gymnázií a reálků v Rakousku (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*), který byl provizorně schválen 16. září 1849, určil nová pravidla pro fungování středního školství v celé habsburské monarchii. Součástí reformy 1848 bylo také zavedení státních zkoušek pro kandidáty učitelství na gymnáziích. Tento moment bývá rovněž považován za iniciační ve vztahu k výzkumu vzdělávání středoškolských pedagogů u nás.²⁶ V souvislosti s reformou také ztratila filozofická fakulta svoji propedeutickou funkci.

V druhé části studie se zaměříme na pedagogický sbor pražských gymnázií v letech 1818–1847. Cílem je prvotní zmapování jeho kompletního personálního složení, vzdělanostní profil ve vztahu k univerzitním studiím a případně další provázanost s univerzitním prostředím. Neméně důležité bude sledování personální stability. Studie má sloužit jako vstupní analýza pedagogického prostředí gymnázií a umožnit další prohloubení výzkumu, přičemž se nabízí možnost propojení s mimopražskými ústavy a další výzkum v univerzitních pramenech, který by umožnil ztotožnění pedagogů, kteří zatím nebyli dostatečně identifikováni. Ke sledované skupině byli nyní připojeni i pedagogové vyučující na pražské normální škole. Ta byla na počátku reformy chápána jako skutečně vzorová instituce plnící záměry normativních předpisů v plném rozsahu. Prvním ředitelem se stal Amand Schindler.

²² Tamtéž, s. 174. Od roku 1812 pak byly tyto výklady spojeny s přednáškami z praktické filozofie.

²³ Pavel BĚLINA, *Dějiny Prahy*, II, *Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti*, Praha 1998, s. 93.

²⁴ O. KÁDNER, *Vývoj*, s. 225.

²⁵ Tamtéž, s. 231.

²⁶ Ilustrativně Alena VALISOVÁ – Hana KASÍKOVÁ a kol., *Pedagogika pro učitele*, Praha 2007, s. 33.

Výuku katechetiky pro učitele a duchovní měl na starosti c. k. dvorský kaplan Václav Lenhard, jenž se stal po smrti Schindlera roku 1784 prefektem školy. Následně katechetiku začal vyučovat dominikán Aleš Pařízek, který se roku 1790 stal třetím ředitelem školy a byl jím až do své smrti v roce 1822.²⁷ Mezi učitele patřil např. Franz Steinsky, pozdější profesor pomocných věd historických na univerzitě. Také někteří další vyučující měli vazbu na univerzitní prostředí. Z tohoto důvodu má smysl sledovat proměnu i této skupiny.²⁸

Jak bylo řečeno výše, obvykle se pedagogický sbor skládal z prefekta, katechety, učitele náboženství a profesorů jednotlivých tříd. Do následujícího přehledu byli zařazeni všichni členové sboru s výjimkou katechety a případných pomocných pracovníků. Seznam byl sestaven na základě přehledů každoročně publikovaných v *Schematismus für das Königreich Böhmen auf das gemeine Jahr...*²⁹ Další životní data byla doplňována ze soupisu pražského obyvatelstva³⁰ a studium jednotlivých osob ověřeno v *Katalozích posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity*.³¹ V některých případech existují také moderní biografie případně dobová publicistika nebo vlastní produkce aktérů.³² Sledované období je vymezeno na základě jednotlivých reforem. Vzhledem k počtu gymnázií a rozsahu této studie byla pro prvotní analýzu zvolena Praha, která se třemi specifickými gymnázii představuje ideální prostředí. Celkem náhodně s ním koreluje i období velkého rozvoje Prahy, které po složité době kolem roku 1810 začal v roce 1819 narůstat počet obyvatel, přičemž tento růst pokračoval kontinuálně po celé sledované období. Tento vývoj jen podtrhuje význam pražské aglomerace jako centra dění v Čechách.

V letech 1818–1847 působilo na třech pražských gymnáziích celkem 102 pedagogů (na pražské normální škole pak dalších 14). Jejich seznam včetně dalších informací je přílohou této studie. Nejvíce pedagogů se vystřídalo na novoměstském gymnáziu, které spravoval řád piaristů. Bylo jich rovných 54. Pro piaristické školy tohoto období je typická větší fluktuace pedagogů. Řád se potýkal s personálními problémy, poměrně obtížně řešil přechod z pětitřídního systému na šestitřídní a nebyl schopen zajistit dostatečný počet profesorů. Aby bylo možné výuku kvalitně obsadit, musel poměrně často přesouvat své členy z jednoho gymnázia na druhé. Kromě prefekta gymnázia Zachariáše Klappera a učitele náboženství Prokopa Dvorského nestrávil žádný z piaristů na gymnáziu více než 10 let. Většina tam působila průměrně jen 3–4 roky. Tento jev jistě nepřispíval ke stabilnímu a předvídatelnému prostředí, na druhou stranu časté rotace umožnily pedagogům získávat nové zkušenosti a někteří se na gymnázium po přestávce zase vrátili. Negativní vliv proměnlivého prostředí korigovalo omezené kurikulum a propracovaná podoba piaristické pedagogiky.³³ Všichni

²⁷ V. ŠTVERÁK, *Dějiny*, s. 88.

²⁸ J. RAŠKA, *Hodnotový systém*, s. 47.

²⁹ Jednalo se o oficiální ročenku vycházející každý rok pod názvem *Schematismus für das Königreich Böhmen auf das gemeine Jahr 1818* a další, Prag 1818. V roce 1822 došlo k drobné změně názvu *Schematismus des Königreichs Böhmen: auf d. Jahr*. Od roku 1845 pak ročenka nesla název *Handbuch des Königreiches Böhmen für das Jahr*.

³⁰ Archiv hlavního města Prahy, fond Magistrát hlavního města Prahy, I, Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910 (1920).

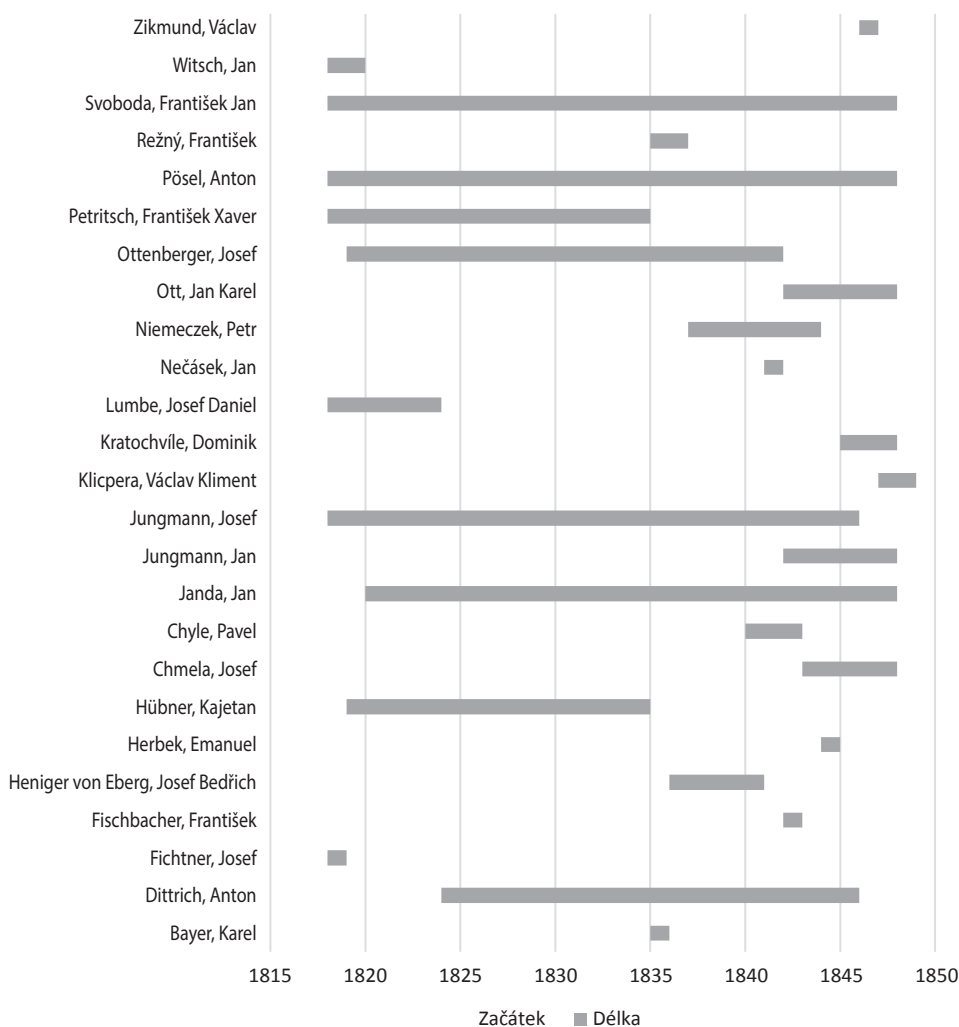
³¹ Archiv Univerzity Karlovy, fond Katalogy posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity 1752/3–1882 (1892).

³² Je příznačné, že biografie významných osobností, které patřily mezi gymnaziální profesory, se jejich pedagogickému působení věnují jen okrajově a jejich instituce považují spíše za kulisu dění. Viz např. Vladimír JUSTL, *Václav Kliment Klicpera*, Praha 1960; Robert SAK, *Josef Jungmann: život obrozence*, Praha 2007.

³³ Martina JANUŠOVÁ, *Piaristický řád v Čechách a jejich vzdělávací metody*, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Husitská teologická fakulta, Praha 2017, s. 31–43.

vyučující byli členy řádu, který v rámci svých kapacit řešil jejich vzdělávání, takže mezi nimi absolventy univerzity nenalézáme.

Odlišná situace byla na obou zbývajících gymnáziích. I zde se na výuce podíleli příslušníci církevních řádů (dominikáni, cisterciáci, premonstráti), ale většinu pedagogického sboru tvořili laici s velkým podílem absolventů pražské univerzity (nepřekvapivě zejména filozofické fakulty). Personální stabilita byla na obou ústavech poměrně vysoká. Na malostranském gymnáziu se vystřídal dokonce jen 23 pedagogů. Hned čtyři z nich pak patřili mezi učitele vyučující v daném období déle než 20 let. Bylo mezi nimi několik absolventů univerzity, a to nejen filozofické, ale také právnické fakulty. Vedle nich ale

Graf 1: Doba působení profesorů Akademického gymnázia v letech 1818–1847

působili rovněž profesori, u nichž se univerzitní vzdělání nepodařilo doložit. Náboženství vyučoval strahovský premonstrát Matyáš Ehrlich, který byl dokonce bývalým děkanem filozofické fakulty (stejně jako Norbert Karoli). V této souvislosti je však třeba si uvědomit, že v této době byl děkan jen čestná funkce bez vlivu na výuku a někdy na univerzitě ani nevyučoval. Děkana volili ze svých řad všichni absolventi fakulty s doktorským titulem. Personální stabilita byla dána mj. požadavkem na odsloužených 40 let pro získání penze. Pedagogové proto dlouho zůstávali na svých postech. Zatímco v roce 1818 byla většina profesorů středního věku, během dalších let stárli a v očích studentů se prostředí muselo jevit jako neměnné. K nejstarším patřil profesor humanitní třídy a pozdější prefekt Karel Kauba narozený v roce 1766. Zemřel ve své funkci v roce 1839. Vystřídal ho učitel akademického gymnázia Jan Janda (1787–1856). O pozici na pražských gymnáziích byl zájem i mezi mimopražskými pedagogy, kteří usilovali o uvolněná místa, takže se často stávalo, že tato místa byla obsazena již zkušenými, a tedy i obvykle staršími pedagogy z venkova. Takto na obě gymnázia přišli např. Václav Alois Svoboda (Jindřichův Hradec), Jan Mikuláš Plahl (Plzeň), Josef Jungman (Litoměřice), František Mühlwenzel (Jičín), Václav Kliment Klicpera (Hradec Králové) nebo Josef Chmela (Hradec Králové).

Obdobně personálně stabilní bylo i staroměstské akademické gymnázium, které bylo s univerzitní půdou propojeno nejvíce. Většina profesorů byla absolventy univerzity, Josef Jungmann a Antonín Dittrich byli děkany filozofické fakulty, Jungmann následně i rektorem (v době svého působení na pozici prefekta akademického gymnázia). Mezi významné akademické osobnosti v rámci profesorského sboru patřil i univerzitní syndikus a archivář Josef Ottenberger. Jak je vidět z přiloženého grafu, jádro pedagogického sboru akademického gymnázia se ve sledovaném období příliš neměnilo, pouze bylo dočasně a krátkodobě doplňováno dalšími osobami. Větší fluktuace se objevuje až ve 40. letech 19. století. Nelze se pak divit dojmu postupného úpadku, kterým byla gymnázia doby předbřeznové popisována.

Pokud jde o pražskou vzorovou (normální) školu, větší propojení s akademickým světem se neprokázalo. Po odchodu první generace vyučujících nebyli akademici v normální škole významněji zastoupeni.

Předložená studie nabízí základní vhled do složení pedagogického sboru gymnázií a způsobu výuky učitelů všech stupňů v první polovině 19. století. Cílem bylo zmapovat personální strukturu vyučujících, pokusit se zjistit informace o jejich univerzitním působení (pokud vůbec bylo) a popsat proměny pedagogického sboru. Na závěr lze konstatovat, že u pražských světských gymnázií byla provázanost s univerzitou poměrně vysoká, v univerzitních pramenech se podařilo identifikovat studium mnoha pedagogů, což vytváří podmínky pro prohloubení prosopografického výzkumu. Zmapování proměn pedagogického sboru také poskytlo příležitost popsat působení a postupné stárnutí učitelské generace, která nastoupila na počátku 19. století po zavedení pedagogických reforem. Omezený počet gymnázií v Čechách znamenal i limitované množství profesorských pozic. Zejména ty na pražských gymnáziích byly žádané, což vedlo k přechodům zkušených pedagogů z venkovských gymnázií do Prahy. Téma fungování gymnázií v době předbřeznové není touto studií zdaleka vyčerpáno. Zmapování personálního vývoje, obsahu a formy výuky naopak představuje výzvu k dalšímu prohloubení poznání této oblasti vzdělávání v historii českých zemí.

Přílohy

Následující čtyři tabulky zachycují vyučující dle časového vymezení studie na všech třech gymnáziích a na pražské normální (vzorové) škole. Pokud působnost přesahovala vymezené období, není tento přesah zohledněn.

Tab. 1: Akademické gymnázium, Staré Město pražské

Jméno učitele	Působení na gymnáziu	Životní data	Univerzitní vzdělání a další působení na univerzitě	Poznámka
Bayer, Karel	1835			
Dittrich, Anton	1824–1848	1786–1849	FF, děkan FF (2x)	cisterciák
Fichtner, Josef	1818			
Fischbacher, František	1842			
Heniger von Eberg, Josef Bedřich	1836–1840	1778–1851	historik, FF	
Herbek, Emanuel	1844			
Hübner, Kajetan	1819–1834		PF (Juc.)	
Chmela, Josef	1843–1847	1793–1847	FF	gymnázium Hradec Králové
Chyle, Pavel	1840–1842			
Janda, Jan	1820–1840	1787–1856		přešel na malostranské gymnázium
Jungmann, Jan	1842–1847	1799–1872	FF	
Jungmann, Josef	1818–1845	1773–1847	FF, děkan FF, rektor	přišel z gymnázia v Litoměřicích
Klicpera, Václav Kliment	1847–1848	1792–1859	FF	přišel z gymnázia v Hradci Králové
Kratochvíle, Dominik	1845–1847	1793–1862		později prefekt malostranského gymnázia
Lumbe, Josef Daniel	1818–1823	1761–1823	FF, děkan FF	
Nečásek, Jan	1841			
Niemeczek, Petr	1837–1843	1773–?		
Ott, Jan Karel	1842–1847	1795–?		
Ottenberger, Josef	1819–1841	1768–1842	FF, archivář a univerzitní syndik	
Petritsch, František Xaver	1818–1834	1776–1834	FF	1815–1834 prefekt gymnázia
Pösel, Anton	1818–1847	1779–1861	FF	maltézský rytíř
Režný, František	1835–1836	1804–?		
Svoboda, František Jan	1818–1847	1778–1864	FF	
Witsch, Jan	1818–1819			
Zikmund, Václav	1846			

Tab. 2: Gymnázium na Malé Straně

Jméno učitele	Působení na gymnáziu	Životní data	Univerzitní vzdělání a další působení na univerzitě	Poznámka
Bílek, Tomáš	1846			
Böhm, Jiří	1841–1847			
Dubský, Jan Gottfried	1820–1822, 1843–1847	1793–1885		
Ehrlich, Matyáš	1818–1833	1762–1836	děkan FF	premonstrát na Strahově
Eichler, Josef	1818–1833			
Hanner, Bartoloměj	1818–1821	1771–?		
Janda, Jan	1840–1847	1787–1856		prefekt, předtím profesor na akademickém gymnáziu
Karoli, Norbert	1818–1820	? –1820	FF, děkan FF	kanovník
Kauba, Karel	1818–1839	1766–?		
Kleemann, Bedřich	1846–1847	1808–?	FF	
Kopetz, Adam	1835–1841	1779–?		
Kořen, Josef	1834			
Král, Ondřej	1829, 1847			
Mühlwenzel, František	1838–1847	1793–1858	FF	
Müller, Alois	1818–1841	1784–?	FF	
Plahl, Jan Mikuláš	1818–1836		FF, PF?	od 1797 profesor gymnázia v Plzni
Pospíšil, Jan	1834			
Schollar, František	1818–1829	1776–?		
Skalitzký, Karel Ondřej	1830–1845	1781–?	FF	
Svoboda, Alois Václav	1821–1847	1791–1849	FF, PF	učitel na gymnáziích v Písku a v Jindřichově Hradci
Svoboda, Václav	1842			
Unschuld, Alois	1843–1847	1790–1867		
Zenter, Felix	1837			
Zimmermann, Jan August	1824–1845	1793–1869	FF	

Tab. 3: Novoměstské gymnázium (piaristické)

Jméno učitele	Působení na gymnáziu	Životní data	Univerzitní vzdělání a další působení na univerzitě	Poznámka
Bachmannn, Vilém	1827			
Benezky / Benátský, Václav	1819–1823			
Bolom, Remig	1834–1836			
Drnka, Ladislav	1837–1840, 1847			
Dvorský, Prokop	1836–1847			
Elinger, Burchard	1837–1841			
Fölkl, Václav	1833–1836			
Frank, Marian	1818–1822			
Gareis, Pavel	1843–1844			
Gold, Hyacint	1842–1845			
Grossmann, Hyacint	1818			
Hammer, Placid	1845–1847			
Heisler, Vendelin	1818			
Hesz, Achas	1845–1847			
Hölz, Eustach	1845–1846			
Horák, Jaroslav	1824–1825			
Horn, Placid	1826–1831			
Hostial, Cyril	1818			
Kahanek, Erasmus	1831–1833			
Kahl, Udald	1835–1838			
Karas, Blasius	1839–1844			
Kellner, Jakub	1819–1821			
Klapper, Zachariáš	1818–1821, 1823–1842			
Lang, Quido	1818–1819, 1823–1830	1790–1883		
Lannger, Amadeus	1839–1842			
Lassman, Gotthard	1832–1835			
Leister, Cesarius	1824–1827			
Lopata, Rutbert	1822–1827			
Luksche, Aichard	1840–1845			
Maleček, Fabian	1846–1847			
Maniak, Reinhold	1828–1829			
Mattel, Valer	1846			
Mayer, Athanáš	1841–1844			
Menschik, Quirin	1825–1828			
Michalek, Ansbert	1819–1822, 1828–1831			

Jméno učitele	Působení na gymnáziu	Životní data	Univerzitní vzdělání a další působení na univerzitě	Poznámka
Mračno, Otto	1818–1821			
Müller, Alois	1820–1823			
Omasta, Pius	1823			
Rohn, Felix	1818–1822, 1832–1835			
Řehák, Raimund	1846–1847			
Sassmann, Florian	1836–1839			
Schmied, Valentin	1828–1830			
Schöbor, Engelhard	1824–1826			
Schörner, Wilibald	1847			
Siegl, Christin	1840–1842			
Svoboda, Sigisbert	1829–1832			
Šebesta, Mansuet	1843–1847			
Treutner, Eustach	1823–1828			
Vrána, Kajetán	1829–1835, 1844–1845			
Walter, Cassian	1821–1824			
Widmann, Emanuel	1835–1838			
Winkler, Kamill	1830–1833			
Zdražil, Vavřinec Justýn	1836–1839			
Zigler, Hilar	1831–1834			

Tab. 4: Normální škola v Praze

Jméno učitele	Působení na škole	Životní data	Univerzitní vzdělání a další působení na univerzitě	Poznámka
Artmann, Mathias	1839–1847	1796–1850		
Divíšek, Václav	1819–1826			
Elsner, Bernard	1818			
Glückselig, Bartoloměj	1819–1846	1788–1846		
Kinzel, Kryštof	1819–1839			
Kohl, Ludvík	1818–1821	1746–1821		
Krtek, František	1825–1835	1790–1836		
Mrázek, Jan	1842–1847			
Mrkvička, Jan	1828–1847			
Pařízek, Aleš Vincenc	1818–1822	1748–1822	1811 děkan TF	dominikán
Peutlschmid, Václav	1825–1836			
Senft, Wenzel	1818–1823	? –1823		ředitel, pocházel z Úterý
Vaněček, Josef	1830–1847			
Zindl, Jiří	1819–1847	1776–?		matematik

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy „Cooperatio“, vědní oblast „History“, obor Dějiny a filozofie vědy.

ZDENĚK VAŠEK – LENKA VAŠKOVÁ

Die Lehrerausbildung und ihre Verbindung mit dem Universitätsmilieu in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts mit Blick auf die (Prager) Gymnasien

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie hat die Entwicklung der Lehrerausbildung in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zum Gegenstand. Im ersten Teil werden die Schulreformen, die Struktur des Bildungssystems und die an die Lehrer gestellten Anforderungen analysiert. Der zweite Teil bringt ein Verzeichnis der in den Jahren 1818–1847 an den Prager Gymnasien und der normalen Schule tätigen Lehrer. Besondere Aufmerksamkeit gilt der Verbindung zur Karl-Ferdinands-Universität, die besonders deutlich bei den an den weltlichen Gymnasien tätigen Lehrern zutage tritt. Ferner kommen in diesem Teil die Unterschiede zwischen den Piaristen- und den weltlichen Schulen zur Sprache. Die Studie gewährt einen wesentlichen prosopografischen Einblick in das Lehrermilieu und eröffnet die Möglichkeit für eine weitere Analyse der Entwicklung der Lehrerkollegien, des Lehrinhalts und der institutionellen Verankerung der Ausbildung in den böhmischen Ländern vor 1848.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

PhDr. Zdeněk Vašek, Ph.D.

*Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv UK, Praha
zdenek.vasek@ruk.cuni.cz*

PhDr. Lenka Vašková, Ph.D.

*Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv UK, Praha
lenka.vaskova@ruk.cuni.cz*

LISE MEITNER (1878–1968) IN BERLIN – 30 YEARS OF RESEARCH ON FOUNDATIONAL PROBLEMS IN PHYSICS AND THE FIRST FEMALE CORRESPONDING MEMBER OF THE BERLIN ACADEMY OF SCIENCES

ANNETTE VOGT

In my article I'm investigating some aspects of the life and work of the female physicist Lise Meitner (1878–1968) who in 1949 became the first female corresponding member of the prestigious and old Academy of Sciences in Berlin. In Berlin she did fundamental research on atomic physics from 1907 until 1938, most of the time together with her colleague and close friend Otto Hahn (1879–1968). After March 1938 she was forced to leave the country and finally escaped to Stockholm. In this article it will be sketched out the context of her work and life, the situation for women scientists in the world of academia, and her special role as a pioneer, as the first woman scientist in most steps of her academic career, and about her acknowledgement in the scientific community and her legacy.

Keywords: Berlin Academy of Sciences – Berlin-Brandenburg Academy of Sciences, Prussian Academy of Sciences in Berlin – female scientists – female physicists – history of physics in Berlin – Berlin University (Humboldt University of Berlin) – Kaiser Wilhelm Society – Kaiser Wilhelm Institute for Chemistry – the department for radioactive physics of Lise Meitner – the guest scholar Jarmila Petrová (1900–1972) – research on radioactivity – chemist Otto Hahn (1879–1968) – Fritz Strassmann (1902–1980) – Nazi persecution – escape – exile – acknowledgement

DOI: 10.14712/23365730.2026.15

In 2024, on June 22, a special event took place in Berlin: The Berlin Brandenburg Academy of Sciences (BBAW), the successor of the old and prestigious Berlin Academy of Sciences, honoured her female corresponding member Lise Meitner by naming one of her rooms after her. In the building of the BBAW in central Berlin Unter den Linden, the Lise Meitner auditorium was named after her. The president of the BBAW, Christoph Markschies, opened the new Lise Meitner auditorium, and the Archive of the BBAW prepared a little exhibition with documents about her relation with the Academy of Sciences.

Why this event happened only in June 2024, and why the famous female physicist Lise Meitner (1878–1968) was honoured in public quite late? She was elected as Corresponding Member of the then German Academy of Sciences in Berlin in 1949, and she was the first female scientist who received this acknowledgement and honour on October 20, 1949. It was extraordinary, being the first female scientist and being elected only 11 years after her displacement from Berlin and her successful escape to Stockholm.

In the 18th century the Berlin Academy of Sciences (the then Royal-Prussian Academy of Sciences) had elect two women as their foreign members: first in 1767 as

honorary member and on January 21, 1768 as foreign member the Russian Emperor Katharina II. (1729–1796), and on January 16, 1794 the poet and author duke Juliane Giovane (1766–1805). About one hundred years later, and shortly before the beginning of the 20th century, on December 21, 1899 the Maecenas Marie Elisabeth (Elise) Wentzel-Heckmann (1833–1914) was elected as honorary member. Her election was a special event too, she donated 1,5 million mark (Goldmark) to the Berlin Academy of Sciences because of the 200 years jubilee of the Royal-Prussian Academy of Sciences in 1900. Thus, the Academy had many reasons to be thankful to her special gift. Already in 1894 Elise Wentzel-Heckmann and her husband Hermann established the Wentzel-Heckmann Foundation in Berlin to support scientific activities and projects of the Royal-Prussian Academy of Sciences. Since 1992 this Foundation supports scientific activities and publications of the successor BBAW.

Female scientists in the Berlin Academy of Sciences

Why were female scientists not elected as Corresponding Members or Full Members of the Berlin Academy of Sciences until 1949? And why the female physicist Lise Meitner became the first female scientist to be honoured, after her escape from Nazi Germany in 1938, being an Austrian citizen, an émigré, and living in Stockholm? To answer these questions, we have to reconstruct the context of history of science, of the history of exclusion of female scientists from academic positions and honours over a long period. Moreover, we have to take into account the special place Berlin as one of the centres of scientific research and teaching activities from about 1870 until 1932, and finally, we have to consider the special cultural context and the special self-image of the social group of the male members of the Berlin Academy of Sciences. Thanks to many researchers and thanks to some special research projects over the last 25 years, most of these questions are now answered.

In 2000, in preparation of the jubilee of the Berlin Academy of Sciences, many activities occurred, and one special research working group “Women in the Academy and the world of science” investigated the questions above mentioned. Finally, the research results were published in 1998, and the lectures of the conference were published in 2003.¹ The colleagues in this working group did research not only about the – very few – female scientists who were elected as members of the Academy of Sciences from 1949 on. They also investigated the different projects, under the umbrella of the Berlin Academy of Sciences, and the contribution of female scientific assistants in these different projects. Related to the members of the Academy, from 1949 until 1989 all in all 18 female scientists resp. female scholars were elected, seven scientists, one who was working on technics, two physicians and eight scholars who were working in humanities and social sciences.²

¹ See Lorraine DASTON – Theresa WOBBE, *Arbeitskreis „Frauen in Akademie und Wissenschaft“*, Berlin 1998, pp. 293–303 (Jahrbuch der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften); Theresa WOBBE (Hg.), *Zwischen Vorderbühne und Hinterbühne. Beiträge zum Wandel der Geschlechterbeziehungen in der Wissenschaft vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Bielefeld 2003.

² About all members of the Berlin Academy of Sciences see Werner HARTKOPF, *Die Berliner Akademie der Wissenschaften. Ihre Mitglieder und Preisträger. 1700–1990*, Berlin 1992; on the comparison of membership of female scientists in Academies of Sciences see Annette VOGT, *Von der Ausnahme zur Normalität? – Wissenschaftlerinnen in Akademien und in der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (1912–1945)*, in: Theresa Wobbe

In 1964 the first female full member of the Berlin Academy of Sciences became the historian and writer Lieselotte (Liselotte) Welskopf (1901–1979), she published her novels under the name Liselotte Welskopf-Henrich. Looking back, female scientists were the first female members of the Berlin Academy of Sciences. One year after the physicist Lise Meitner was elected, in 1950 the physicist Irène Joliot-Curie (1897–1956) was elected as corresponding member, and the brain researcher Cécile Vogt (1875–1962) was elected as honorary member. Cécile Vogt and Lise Meitner were working in Berlin in the 1920s, both did research in Institutes of the Kaiser Wilhelm Society – in the KWI for Brain Research and in the KWI for Chemistry resp., and both became Scientific Members of the Kaiser Wilhelm Society, in 1919 and in 1913 already. Moreover, both were elected as members in the Academy Leopoldina, the oldest Academy of Sciences in the German speaking world, Cécile Vogt in 1932 and Lise Meitner already in 1926.

Lise Meitner in Berlin

Lise Meitner was born on November 7, 1878 in Vienna. She received her doctoral degree in 1906 at Vienna University under the supervision of Ludwig Boltzmann (1844–1906). In her autobiographical sketch “Looking back” she remembered:

*“Ich war sehr unsicher, ob ich in der Lage sein würde, Wissenschaftler zu werden, deshalb machte ich auch die Lehramtsprüfungen und absolvierte ein Probejahr an einer Mädchenschule, um mir diese Möglichkeit offen zu halten. Gleichzeitig versuchte ich, meine wissenschaftliche Ausbildung weiter zu bringen und arbeitete an Prof. Boltzmanns Institut.”*³

In the institute of Stefan Meyer (1872–1949) she learned the newest research on radioactivity and began her own scientific work on this topic. Shortly before his death she wrote him:

*“Sicher hat Ihre Arbeitsrichtung auch die meine mitbestimmt, und in Anbetracht der Freude, die mir die Verfolgung der fast märchenhaften Entwicklung der Radioaktivität im Laufe meines Lebens immer wieder geschenkt hat, bin ich auch heute noch voller Dankbarkeit für diese Mitbestimmung.”*⁴

Lise Meitner intended to stay in Berlin in 1907 only for a short duration, she wanted to listen the lectures given by Max Planck (1858–1947) and Heinrich Rubens (1865–1922). But she was working and living in Berlin 30 years, and her period of residence became extremely successful. In the beginning she was the shy “*Fräulein Doktor*” from Vienna,

(Hg.), *Zwischen Vorderbühne und Hinterbühne. Beiträge zum Wandel der Geschlechterbeziehungen in der Wissenschaft vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Bielefeld 2003, pp. 159–188; on the recent situation in Germany at the different Academies of Sciences and Technology see Nationale Akademie der Wissenschaften Leopoldina, *Frauen in der Wissenschaft: Entwicklungen und Empfehlungen*, Halle (Saale) 2022.

³ Lise MEITNER, *Looking back*, Bulletin Atomic Scientists 6, 1964, 6, p. 3, quoted in: Lore SEXL – Anne HARDY, *Lise Meitner*, Reinbek 2002, p. 32; translation: “Being unsure whether I could become a scientist, I attended the examinations to be able to teach as a female school teacher and was working one year in a girl’s school to get this possible job chance. On the same time, I was working in the institute of professor Boltzmann to continue my scientific qualification.”

⁴ Lise Meitner to Stefan Meyer, 2. 7. 1949, Archive of the Austrian Academy of Sciences, quoted in: L. SEXL – A. HARDY, *Lise Meitner*, p. 34; translation: “Surely, your research orientation had dominated also mine, and given the pleasure the research on radioactivity and its fabulous development gave me during my life, I’m still today with full gratefulness of this codetermination.”

regarded sceptically. But very soon she was accepted and acknowledged in the group of male physicists. The community of physicists knew about the formal and bureaucratic barriers against her as a female physicist – for example, she was not allowed to do the process of habilitation (until 1920) –, but it played no role to acknowledge her work and to accept her among the colleagues. To the contrary, Max Planck and Max von Laue (1879–1960) and the chemist Emil Fischer (1852–1919) supported her as much as possible – at the Berlin University, in the German Physical Society and in the Kaiser Wilhelm Society (KWS).⁵ One clear evidence of this support and the acknowledgement of her work was her nomination as Scientific Member of the Kaiser Wilhelm Society in 1913. In the KWS she was highly accepted, and this remained until her forced escape in July 1938.

Albert Einstein (1879–1955) called his colleague Lise Meitner “our Madame Curie”. And indeed, Lise Meitner, the Austrian scientist signified for the German community the same like her older colleague Marie Curie (1867–1934) for the community in Paris and in France.

More than 20 years Lise Meitner was always the first female scientist in Germany to get positions and prizes:

- 1912 first female assistant at the Berlin University, in the Institute for Physics under Max Planck;
- 1913 first female Scientific Member of the Kaiser Wilhelm Society, an equivalent of the membership in one of the German Academies of Sciences;
- 1917 first female leader of a department in a Kaiser Wilhelm Institute;
- 1922 first female physicist in Germany who obtained the habilitation at the University of Berlin;
- 1924 first female scientist who was awarded the Silver Leibniz Medal of the Prussian Academy of Sciences in Berlin;
- 1926 first female assistant professor at the Berlin University;
- 1926 first female member of the Academy of Sciences in Goettingen.

Similar, after 1945 she received the first honours from several Academies in Europe, for example, she became a member of the Austrian Academy of Sciences in 1948, in 1949 of the Berlin Academy, and in 1955 she became a Foreign Member of the Royal Society London.

From 1908 on the female physicist Lise Meitner and the chemist Otto Hahn (1879–1968) were working together, they became an extraordinary research team on radioactivity. Many years later, Lise Meitner gave a talk, and she described her collaboration with Otto Hahn and the “secrets” of her successfully research over more than 30 years: “*Wir waren beide begeistert von der großen Fülle der Probleme, die wir sozusagen jeden Tag vor uns gefunden haben, und wir waren voll Bewunderung für die erstaunliche Entwicklung der Physik und Chemie. Daß Hahn der beste lebende radioaktive Chemiker; also Radio-Chemiker, war und daß ich immer eine wasserreine Physikerin geblieben bin, für die die einfachste Formel*

⁵ On the situation of female scientists – at universities, colleges, in Academies of Sciences, and in the Kaiser Wilhelm Society – see Annette VOGT, *Vom Hintereingang zum Hauptportal? Lise Meitner und ihre Kolleginnen an der Berliner Universität und in der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft*, Stuttgart 2007 (Pallas & Athene, Bd. 17).

*aus der organischen Chemie immer Mystik bedeutete, war doch eine gute Grundlage und eine gute Ergänzung in unserer Zusammenarbeit.”*⁶

The first result of their fruitful collaboration was the discovery of protactinium in 1919. For this discovery both were nominated several times for the Nobel Prize in Physics, which did not occur.

In 1924 Lise Meitner was awarded with the Silver Leibniz Medal of the Prussian Academy of Sciences in Berlin, she was the first female scientist who received this high honour. This is the evidence that her research results were highly acknowledged by her (male) colleagues. On January 31, 1924 in the meeting of the mathematical-physics class her colleagues initiated their recommendation, Max von Laue wrote the explanation (on February 2, 1924), supported by Max Planck who served as permanent secretary of the class, and by Albert Einstein. She was elected in the assembly of the Academy on February 21, 1924. After the confirmation of the Prussian ministry, she was awarded the Silver Leibniz Medal. This honour was explicitly dedicated to her scientific achievements, and the explanation was a kind of evaluation by her colleagues. Lise Meitner knew this, and she wrote it clearly in her letter of appreciation.⁷

From 1919 until 1938 Lise Meitner and her collaborators in her department for radioactive physics (it was called “*physikalisch-radioaktive Abteilung*”) in the Kaiser Wilhelm Institute (KWI) for Chemistry in Berlin-Dahlem investigated especially alpha rays and beta rays of radioactive transmutations, and they published significant and pioneering articles. Meanwhile, her colleague Otto Hahn was the director of the KWI for Chemistry. At the Berlin University in the city centre of Berlin Privatdozent Lise Meitner gave no lectures but she offered regularly internships on radioactive physics, i.e. on methods to study radioactivity from the physics perspective, in her department in Berlin-Dahlem. “Our Madame Curie” was highly esteemed by Albert Einstein and Niels Bohr (1885–1962), she was invited to conferences and congresses, she received many letters asking for fellowships and stay in her department, asking for jobs in her department and help. She was highly respected, feared by students because of her strictness, and she was admired for her work and her kindness.

One of the many guest scholars in her department for radioactive physics (“*physikalisch-radioaktive Abteilung*”) in the KWI for Chemistry in Berlin-Dahlem was the female scientist from Prague Jarmila Petrová (20. 5. 1900 Olomouc – 2. 1. 1972 Prague). Jarmila Petrová studied physics and chemistry at the University of Prague and in 1926 she received the doctoral degree. She came as a postdoc – we would call it today – first time in Lise Meitner’s department, officially called as scientific guest, and she was working there from 1926 to 1928. After her study visit in Berlin, Jarmila Petrová obtained an assistant position in the Radiological Institute in Prague, she was working here as chemist and radiobiologist from 1928 until 1950. Finally, in the 1950s Jarmila Petrová was working in the Biological Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences in Prague. Once again, she travelled to

⁶ Lise Meitner, tape recording (Tonbandaufnahme), quoted in: L. SEXL – A. HARDY, *Lise Meitner*, p. 46; translation: “Both, we were enthusiastic about the big reams of problems, we have found more or less each day. And we were in admiration of the remarkable development of physics and chemistry. It was a good basis that Hahn was a radiochemist, the best radioactive chemist at that time, and I was always a pure physicist, for whom each formula of organic chemistry was a kind of mystic, thus, it was the basis and a good completion in our collaboration.”

⁷ See Archive of the Berlin-Brandenburg Academy of Sciences (BBAW), Berlin, II-X, 6, lists 48, 50, 63.

Berlin and became a guest scholar with Lise Meitner, it was in the winter 1937/1938, the last winter Lise Meitner was able to live and to work in Berlin.⁸

The Nazi regime in Germany brutally finished 30 years of successful and respected work of Lise Meitner. The NS system was a deep rupture, and some relations with colleagues and friends were broken too. In the KWI for Chemistry some colleagues wrote denunciations against her. She was dismissed from the Berlin University in 1933 already. But she was able to stay and to work in the KWI for Chemistry until 1938 thanks to the support of colleagues and friends. Finally, in July 1938 she had to escape. Her rescue and escape were possible thanks to the support of friends and colleagues, especially thanks to Otto Hahn, Max von Laue and Paul Rosbaud (1896–1963), Elisabeth (1881–1972) and Gertrud (1883–1976) Schiemann, Dirk Coster (1889–1950) from the Netherlands and Niels Bohr from Denmark. She escaped via Amsterdam and Copenhagen finally to Stockholm.

Nine years later she wrote about her escape to her colleague and another émigré Gerta von Ubisch (1882–1965), in 1923 first female Privatdozent at the University of Heidelberg, in 1933 dismissed, and since 1935 living in exile in Brazil: “*Die Geschichte meines Herauskommens war ein Colportage Roman.*”⁹

Lise Meitner in Stockholm

In Stockholm “the second life” of Lise Meitner began. When she arrived in exile, she was 60 years old, after a “former life” of successful scientific work, acceptance and recognition, after receiving invitations and honours. Now she had to live in a foreign country, in the coldness (the climate in Sweden), without knowing the language. Moreover, the former head of a department obtained only a position as an assistant, and this position was only temporarily, and the annual permit of residence bothered her too. She can’t know (what we know today), that her annual permit of residence will be prolonged, and her assistant position will be extended too. Under these circumstances the first years in Stockholm were very hard, and Lise Meitner was thinking about her residence in Sweden as about a great catastrophe. Her friend Max von Laue wrote constant letters to her, as often as possible, and this correspondence is a touching indication of his friendship and his solidarity.¹⁰

In the first winter of her exile, at the turn of the year 1938/39, her nephew and colleague Otto Robert Frisch (1904–1979) visited Lise Meitner. He was persecuted too, and he was looking for an academic position. They discussed the unexpected results of the last experiments of Lise Meitner’s colleagues Otto Hahn and Fritz Strassmann (1902–1980) in

⁸ On Jarmila Petrová and her stay with Lise Meitner see Emilie TEŠÍNSKÁ, *Women in Czech radiology. The case of physical chemist and radiobiologist Jarmila Petrová*, in: Soňa Strbáňová – Ida H. Stamhuis – Kateřina Mojsějová, *Women Scholars and Institutions. Proceedings of the International Conference* (Prague, June 8–11, 2003), Prague 2004, vol. 2, pp. 659–692, and Annette VOGT, *Wissenschaftlerinnen in Kaiser-Wilhelm-Instituten. A–Z*, Berlin 2008, 2. erw. Aufl. (= Veröffentlichungen aus dem Archiv zur Geschichte der Max-Planck-Gesellschaft, Bd. 12), pp. 143–144.

⁹ Lise Meitner to Gerta von Ubisch, 1. 7. 1947, quoted in: L. SEXL – A. HARDY, *Lise Meitner*, p. 82; translation: “The history about my coming out alive was a colportage novel.”

¹⁰ See Jost LEMMERICH, *Lise Meitner – Max von Laue. Briefwechsel 1938–1948*, Berlin 1998, (Berliner Beiträge zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik, Bd. 22); see also Jost LEMMERICH, *Lise Meitner – zum 125. Geburtstag. Ausstellungskatalog*, Berlin 2003, and Jost LEMMERICH (Hg.), *Bande der Freundschaft, Lise Meitner – Elisabeth Schiemann. Kommentierter Briefwechsel 1911–1947*, Wien 2010.

Berlin-Dahlem. And they tried to understand and to explain what happened during these experiments in which uranium was bombarded by neutrons with the aim to produce transuranic elements. But Hahn and Strassmann did not find new transuranic elements, in contradiction, a nuclear explosion happened. Otto Hahn wrote Lise Meitner about this surprising result and asked for help to explain what happened and why. Lise Meitner and Otto Robert Frisch were able to explain theoretically these results, they introduced the expression “fission”, and they estimated for the first time the enormous energy of the nuclear fission process. Soon afterwards Otto Robert Frisch became a member of the British team of nuclear physicists, and he participated in the Manhattan Project. His colleague and aunt Lise Meitner learned about his activities only after the end of WW II and the victory of the Allies.

After December 1941, when the USA became a partner of the Allies against Nazi Germany and entered WW II, Lise Meitner took responsibility to stay in contact via letters with friends and relatives, with colleagues in the USA, UK, and in Germany. Because Sweden was neutral, she was able to send letters back and forward to them. For example, she helped to stay in contact between Paul Rosbaud in Berlin and his wife and his daughter who escaped to Great Britain, similar, she helped to keep the contact between Max von Laue and his son Theo in the USA. Her own family escaped successfully from Austria in March 1938, now some were living in exile in Sweden, others in UK, and some family members in the USA. Lise Meitner tried to be in contact with all of them via letters, and her family letters are also kept in her estate in the Churchill College Archives, Cambridge (UK).¹¹

After the victory of the Allies and the unconditional surrender of Nazi Germany, Lise Meitner stayed in Stockholm. Although she was asked by her former colleagues to come “back” – and this was a very rare case in the scientific community of post-war Germany – she rejected. Due to the deep break in 1933 and the consequences it was impossible for her to go “back” and to work again in (West) Germany. The grief was incurable. And this grief was also responsible that her friendship with the female geneticist Elisabeth Schieman suffered. Nevertheless, Lise Meitner supported colleagues in the Kaiser Wilhelm Society, and she supported the re-opening as Max Planck Society in 1948 in Goettingen. She visited the Federal Republic of Germany repeatedly, she took part on conferences and in meetings, and with gratitude and wisdom of her old age she accepted the new honours she received. For example, in May 1957 she visited Berlin-West and received the honorary doctoral degree of the Free University of Berlin (West). Only the fact that she was not awarded the Nobel Prize in Physics was painful although she always emphasised that this was not the case. But the rejection to honour her by the different Nobel Prize Committees is no statement about the scientific achievements of the physicist Lise Meitner. To the contrary it is more a declaration about the common practice of the different Nobel Prize Committees which were involved in the nomination process over the many years.

In her little autobiographical sketch “Looking back” Lise Meitner wrote about her life: *“Daß das Leben nicht immer einfach war, dafür sorgten der Erste und Zweite Weltkrieg und ihre Folgen. Aber für die Tatsache, daß es wirklich ausgefüllt war, habe ich der*

¹¹ See the estate of Lise Meitner, MTNR, in: Churchill College Archives, Cambridge.

wunderbaren Entwicklung der Physik und den großen, liebenswürdigen Persönlichkeiten zu danken, mit denen ich durch meine physikalische Arbeit in Berührung kam."¹²

Only many years after the death of Lise Meitner in 1968 in Cambridge (UK) the remembrance of her work and her life and fate in the Federal Republic of Germany begun. Thanks to enthusiastic authors and scholars, especially thanks to Charlotte Kern and Ruth Lewin Sime, a kind of "Meitner boom" started. Meanwhile, several Meitner stipends and Meitner Prizes were established – a practice she would most probably not agree with. Like her colleague and friend Albert Einstein, Lise Meitner refused each kind of flattery. And she didn't like to talk or to write about private and personal motivations, and she always rejected to answer on such requests. For example, in 1952 she replied: *"Ich habe mein ganzes Leben die Überzeugung gehabt, daß die zu Lebzeiten eines Wissenschaftlers erscheinenden Biographien nur sachliche Mitteilungen enthalten sollen. [...] Darüber hinaus persönliche Dinge zu erzählen, um sie gedruckt zu sehen, ist mir ganz unmöglich, ich habe es niemals getan und daher können Sie auch nichts derartiges in der Literatur finden."*¹³

In 1949 a former colleague from the Berlin University was asking her about the utility of sciences for education. When Lise Meitner answered she wrote him indirectly also about her motivation to work, about her credo to live and to work as a scientist: *"Was die Naturwissenschaften betrifft, so bin ich auch überzeugt, dass sie ein gutes Erziehungsmittel geben für objektives und wunschfreies Denken, für Wahrhaftigkeit und Selbstlosigkeit, für die Fähigkeit Ehrfurcht vor der Wunderbarkeit der Naturgesetze und Anerkennung für große menschliche Leistungen zu empfinden. So sind sie von großem ethischem Wert, auch wenn sie keine direkten ethischen Richtlinien geben können."*¹⁴

When Lise Meitner was awarded "Woman of the year" in 1946 in the USA, she experienced a triumphal journey through the USA, similarly Marie Curie 25 years ago. Lise Meitner was welcomed and celebrated at Women Colleges and elite universities. She met many friends and colleagues who escaped the Nazi persecution and now were living as émigrés and working in New York (Hermann Mark) and Princeton (Albert Einstein, Rudolf Ladenburg), in Chicago (James Franck) and Durham (Hertha Sponer and Hedwig Kohn), and in many other towns. These reunions were joyful and sad – they survived the Nazi regime, many were involved in research war activities and thus contributed to the victory of the Allies, but many other, relatives and friends, became victims of the Nazi persecution and WW II. And it became clear, the fabulous "golden" 1920s of physics in Germany were over, destroyed beyond repair.

¹² L. MEITNER, *Looking back*, p. 2, quoted in: L. SEXL – A. HARDY, *Lise Meitner*, p. 131; translation: "The life wasn't always easy, due to World War I and World War II and their consequences. But that my life was really full it was thanks to the marvellous development of physics, and thanks to the great and graciously distinguished persons, with whom I came in contact due to my work in physics."

¹³ Lise Meitner to Dr. Hans Hartmann (freelance author who asked for personal information for a book), 5. 2. 1952, in: Churchill College Archives, MTNR 5/7, file 10, list 3; translation: "My whole life I'm convinced that in biographies about scientists who are still alive one should write only objective information. [...] In addition to it to tell personal things or private matters, to see them printed out, this is absolutely impossible for me. I never did this, and therefore You can't find such things in the literature."

¹⁴ Lise Meitner to Prof. Hans Klumb, University of Mainz (until 1932 assistant in Berlin), 17. 12. 1949, in: Churchill College Archives, MTNR 5/10, file 8; translation: "Related to the sciences, I'm convinced too that they are a good means of education, for objective reasoning, without wishful thinking, for truth and authenticity, for altruism, for the capacity to struck with awe related to the wonderful laws of nature, and to be sensible of great human achievements. Thus, sciences have a great ethical value, even if they can't give ethical guidelines."

During her journey through the USA, Lise Meitner had learned in the Women Colleges about the women solidarity, and how important women solidarity was (and is). This changed her mind, and she became aware of this activity. In 1948, when she became the first female scientist who was elected as member of the Austrian Academy of Sciences, she wrote her colleague Berta Karlik (1904–1990) in Vienna: “*Wenn meine Wahl zum korrespondierenden Mitglied der Wienerakademie (sic) diese Möglichkeit auch für andere Frauen eröffnet, so macht sie mich doppelt froh.*”¹⁵

ANNETTE VOGT

Lise Meitner (1878–1968) in Berlin – 30 Jahre Grundlagenforschung zur Physik und erstes weibliches Korrespondierendes Mitglied der Berliner Akademie der Wissenschaften

ZUSAMMENFASSUNG

Die Physikerin Lise Meitner (1878–1968) gehörte seit den 1920er Jahren zu den, auch international, anerkannten und hoch geschätzten Wissenschaftlerinnen. Ihre Situation in Berlin war bis zum Beginn der NS-Herrschaft 1933 eine besondere. Im Beitrag werden ihre Lebensstationen, ihr Karriereweg, ihre Leistungen skizziert und insbesondere im Kontext der Geschichte der ersten Wissenschaftlerinnen verortet. In Berlin lebte und arbeitete sie mehr als 30 Jahre, bis sie dank der Unterstützung ihrer Kollegen Zuflucht in Stockholm fand. Lise Meitner war viele Jahre ein „role model“ für junge Wissenschaftlerinnen, nicht nur für Physikerinnen, und sie gehörte zu den ersten Wissenschaftlerinnen, die zum Mitglied in einige europäische Akademien der Wissenschaften gewählt wurde. Im Beitrag werden ihr Leben und ihr Werk in Beziehung gesetzt zu der Geschichte der Wissenschaftlerinnen in Europa, einem Weg von Ausgrenzung und Diskriminierung bis zu Respekt und Anerkennung.

Prof. Dr. Annette Vogt
Economics Faculty
Humboldt University of Berlin
annette.vogt@hu-berlin.de

¹⁵ Lise Meitner to Berta Karlik, 20. 6. 1948, in: Churchill College Archives, MTNR 5/10; translation: “If my election as corresponding member of the Vienna Academy will open this possibility for other women too, it will make me feeling happier twice.”

POZITIVISTICKÁ METODA DĚJIN UMĚNÍ A JEJÍ NEPŘÁTELÉ ALFRED WOLTMANN V DISKUSI

JINDŘICH VYBÍRAL

THE POSITIVIST APPROACH TO THE HISTORY OF ARTS AND ITS ENEMIES: ALFRED WOLTMANN IN DISCUSSIONS

This contribution presents discussions among experts in the 1860s and 1870s, focusing on those in which Alfred Woltmann (1841–1880), the first full professor of the history of art at the Prague university, had participated. Woltmann came to be known especially for his criticism of forged glosses in medieval manuscripts which featured Slavic names and were thus supposed to attest to the Bohemian origin of those works. Nevertheless, he also participated in other controversies related to the originality of Czech fine arts, interpretation of the work of Hans Holbein the Younger, and the like. These discussions took the form of fights over who is competent to judge the subject: historians of art, artists, or amateur experts. Other debates focused on scientific methods which were coming into conflict with literary writing about arts (as represented by, e.g., the well-known art historian Hermann Grimm). The author highlights the often oversimplified interpretation of these debates.

Keywords: Alfred Woltmann – Hans Holbein the Younger – history of art – debates about competence – forgeries – scientific methods – literary writing about arts – Hermann Grimm – Prague university – positivism

DOI: 10.14712/23365730.2026.16

V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století (tedy zhruba sto let předtím, než se v Domažlicích narodila Milada Sekyrková), se ve střední Evropě dějepis umění etabloval jako akademická disciplína. V roce 1860 byla první řádná profesura dějin umění zřízena na univerzitě v Bonnu a jejím držitelem se stal pražský rodák Anton Springer. V roce 1863 následoval ordinariát na univerzitě ve Vídni, obsazený Rudolfem Eitelbergerem. Další stolice vznikly 1871 ve Štrasburku, 1872 v Lipsku, 1873 v Berlíně a v následujícím roce také v Praze.¹ Již předtím vznikaly v Německu první specializované uměleckohistorické časopisy: roku 1850 začal v Lipsku vycházet *Deutsches Kunstblatt*, 1856 ve Vídni *Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* a 1866 opět v Lipsku vydávaný *Zeitschrift für bildende Kunst*. Tato periodika, jakož i další literární a kulturní časopisy dávaly představitelům nově vznikající disciplíny příležitost k publikování odborných studií, ale také k pozoruhodným a často i vzrušujícím výměnám názorů. Odborné polemiky byly nevyhnutným důsledkem zformování rozvinuté komunity učenců a znakem úspěšné integrace dějepisu umění do systému věd. Jejich motorem byla

¹ Heinrich DILLY, *Kunstgeschichte als Institution*, Frankfurt am Main 1979, s. 236–237.

vznešená touha po nalezení vědecké pravdy, ale také méně ušlechtilá potřeba sebeprosazení příslušného učenice v konkurenčním prostředí. V každém případě měly pro rozvoj nového akademického oboru a jeho metodiky srovnatelný význam jako univerzitní katedry, kongresy a časopisy, které těmto názorovým výměnám poskytly rámec.

Jedním z protagonistů tohoto procesu byl také Alfred Woltmann (1841–1880), první řádný profesor dějin umění na univerzitě v Praze. Jeho jméno figuruje mezi nejaktivnějšími přispěvateli jmenovaných časopisů, jakož i mezi aktéry dvou nejvýznamnějších milníků institucionálního konstituování profese historika umění – takzvaného „sporů o Holbeina“ z roku 1871 a prvního mezinárodního kongresu historiků umění v září 1873. Jako respektovaný autor dvousvazkové monografie o Hansi Holbeinovi mladším, jehož popularita tehdy v Německu konkurovala oblíbě Albrechta Dürera, byl podepsán pod deklaraci čtrnácti historiků umění z 5. září 1871, která vyslovila autoritativní soud o autenticitě jedné ze dvou verzí „Madony starosty Meyera“ připisovaných tomuto umělci.² Na zmíněném kongresu ve Vídni Woltmann přednesl jeden z hlavních referátů týkající se správy muzejních sbírek a konzervování uměleckých předmětů.³

Odborné diskuse, jichž se Woltmann účastnil, měly z velké části povahu kompetenčních sporů. Profilování dějepisu umění coby exaktní vědecké disciplíny se totiž dělo na úkor umělců či amatérských znalců, jimž do té doby náležela kompetence autoritativního soudu při posuzování uměleckých děl. Historikové umění se s nimi střetli v boji o legitimitu, či dokonce hegemonii své erudice získané speciálním historickým školením.⁴ Woltmann v těchto diskusích vystupoval jako militantní stoupenec pozitivistické vědy a v polemickém modu formuloval imperativy definující, co je a hlavně co není „vědecké“. Vzorem mu mohl být sám zakladatel vědeckého dějepisu umění Johann Joachim Winckelmann, jehož spisy charakterizovala „neobvyklá míra polemické ostrosti a verbálního násilí“.⁵ Snad žádný z jeho německých kolegů, ani fečnickým talentem a bojovností proslulý Anton Springer, nevstupoval do odborných sporů s takovým zápalem jako on.⁶ Rovnat se mu mohl jedině Hermann Grimm.

Podle Rudolfa Eitelbergera byl Woltmann „od přírody svárlivá a bojovná povaha“.⁷ Takto se projevoval i v době svého čtyřletého působení na univerzitě v Praze, kdy se snažil

² Oskar BÄTSCHMANN, *Der Holbein-Streit: eine Krise der Kunstgeschichte*, Jahrbuch der Berliner Museen 38, 1996, s. 87–100; Pascal GRIENER, *Alfred Woltmann and the Holbein Dispute, 1863–1871*, Studies in the History of Art 60, 2001, Symposium Papers XXXVII: Hans Holbein: Paintings, Prints, and Reception, s. 210–225; Bernhard MAAZ, *Hans Holbein d. J. Die Madonnen des Bürgermeisters Jacob Meyer zum Hasen in Dresden und Darmstadt. Wahrnehmung, Wahrheitsfindung und -verunklärung*, Künzelsau 2014; JH [Jaroslav HORÁČEK], *Alfred Woltmann*, in: Richard Biegel – Roman Prah – Jakub Bachtik (edd.), *Století ústavu pro dějiny umění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2020*, s. 68–70.

³ Rudolf EITELBERGER, *Die Resultate des ersten internationalen kunstwissenschaftlichen Congresses in Wien*, Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 19, 1874, s. 40–45. Srov. H. DILLY, *Kunstgeschichte als Institution*, s. 161–172; Hubert LOCHER, *Kunstgeschichte als historische Theorie der Kunst 1750–1950*, München 2010, s. 29 a 47.

⁴ H. LOCHER, *Kunstgeschichte als historische Theorie*, s. 45–50.

⁵ Ernst OSTERKAMP, *Johann Joachim Winckelmanns „Heftigkeit im Reden und Richten“*. Zur Funktion der Polemik in Leben und Werk des Archäologen, Stendal 1995, s. 18 (das ungewöhnliche Ausmaß an polemischer Schärfe und verbaler Gewalt).

⁶ Henrik KARGE, *Anton Springer und Adolph Goldschmidt: Kunstgeschichte als exakte Wissenschaft*, in: Gunnar Brands – Heinrich Dilly (Hgg.), *Adolph Goldschmidt (1863–1944). Normal Art History im 20. Jahrhundert*, Weimar 2007, s. 131–145, zde s. 142.

⁷ R[udolf] v[on] E[ITELBERGER], *Alfred Woltmann*, Wiener Zeitung, Beilage zur Wiener Abendpost, 19. 2. 1880, s. 1 (Vom Hause aus eine streitbare und kampfbereite Natur).

odlišit vědeckou pravdu od fikce v konfrontacích s českými nacionalisty. Ve studii z konce roku 1876 Woltmann představil výsledky svého zkoumání šesti kodexů, mezi nimiž figurovaly skvosty z knihovny Českého muzea: *Mariale Arnesti* prvního pražského arcibiskupa, *Liber viaticus* Jana ze Středy, jakož i slavný latinský glosář ze 13. století *Mater Verborum*. Tyto rukopisy obsahovaly glosy se slovanskými jmény, která údajně dokládala jejich českou provenienci. Woltmann na základě důkladného průzkumu tyto nápisy označil jako falza, a tak z dějin umění v Čechách vyloučil řadu mýtických iluminátorů: byli to Bohuš z Litoměřic (Bohuss Lutomericensis), Zbyšek z Trotiny (Sbisco de Trotina), Petrus Brzuchaty či malíř Miroslav (Mirozlao). Současně na základě srovnávací stylové analýzy písma i vyobrazení, v nichž se zaměřil na fyziognomické detaily, držení těla, záhyby rouch, malířskou techniku a barevnost, tyto rukopisy částečně předatoval a vyloučil jejich český původ.⁸ Studie o iluminacích dobře ukazuje, jak si Woltmann představoval metodologickou „vědeckost“ své disciplíny. Usiloval o empirické dějiny umění založené na důkladném studiu pramenů a podrobném zkoumání samotných předmětů, při čemž jeho znalectví se opíralo o komparativní stylovou analýzu. Tato jeho vědecká aktivita, která zahrnuje i zpochybnění pravosti rukopisů Královédvorského a Zelenohorského, byla vnímána jako projev nepřátelství vůči českému národu. Obzvláště poté, co v přednášce na téma *Německé umění v Praze* prohlásil umělecký ráz českého hlavního města téměř výlučně za dílo německých tvůrců a výsledek německých kulturních vlivů, stal se Woltmann v Čechách nežádoucí osobou. Takzvaná „Woltmannova aféra“ z roku 1876 vedla k tomu, že až donedávna byl tento vynikající představitel dějepisu umění 19. století českou historiografií líčen jen negativně nebo ignorován.⁹

Méně známý je v českém, ale i německém prostředí Woltmannův podíl na debatách o díle Hanse Holbeina mladšího, v nichž mladý historik umění musel své závěry hájit před diletyujícími znalci. Do takové polemiky Woltmann vstoupil v roce 1865, když reagoval na pokus Victora Jakobiho (1809–1892), agrárního historika a profesora univerzity v Lipsku,¹⁰ o objasnění motivu dvou nahých chlapců ve zmiňované *Madoně starosty Meyera*. Podle Jakobiho nedrží Panna Marie v rukou Ježíška, nýbrž Meyerovo nemocné dítě. Druhý chlapec v popředí obrazu je prý totéž dítě po uzdravení. Woltmann tuto interpretaci zavrhl na základě své vizuální zkušenosti a znalosti historického kontextu jako hloupý vtíp: „Celá věc má moderní, sentimentální příchut, a pokud se podíváme na to, co tehdejší umění skutečně představovalo, nenarazíme na žádný náznak takových pocitů a názorů. [...] Odborník ji musí z Holbeinovy doby vykázat se stejnou jistotou, s jakou může například vykázat renesanční ornament ze třináctého století.“¹¹ Při interpretaci obrazových motivů Woltmann

⁸ Alfred WOLTMANN, *Zur Geschichte der böhmischen Miniaturmalerei*, Repertorium für Kunstwissenschaft 2, 1879, s. 1–24; TÝŽ, *Die tschechischen Fälschungen*, Repertorium für Kunstwissenschaft 2, 1879, s. 138–140. Srov. Jan KVĚT, *Falsa v iluminovaných rukopisech knihovny Národního muzea v Praze*, Národní listy 12. 6. 1927, s. 1.

⁹ Srov. Jindřich VYBÍRAL, *Co je českého na umění v Čechách. Alfred Woltmann a defenzivní mechanismy české historiografie umění*, in: týž, *Co je českého na umění v Čechách. Vybrané texty z let 2004–2021*, Praha 2022, s. 18–29.

¹⁰ Dostupné na <https://histvv.uni-leipzig.de/dozenten/jacobi_v.html> [8. 1. 2026].

¹¹ Alfred WOLTMANN, *Holbein und seine Zeit*, I, Leipzig 1866, s. 328 (Die ganze Sache hat einen modern-sentimentalen Beigeschmack, und wenn wir dasjenige gegenwärtig haben, was die damalige Zeit überhaupt künstlerisch darstellte, wird uns kein Anklang an eine derartige Empfindung und Auffassung begegnen. Das ist das einzige Mittel sie zu prüfen. Der Kundige muß sie der Zeit Holbeins mit eben solcher Sicherheit absprechen,

nechtěl opustit sféru doložitelných tvrzení a vymezil se proti nepodloženým spekulacím z pozic, které novější metodologie označuje jako „excentrické argumenty“.¹²

Na obranu Jakobiho tehdy vystoupil známý hegelíánský filosof, estetik a umělecký kritik Max Schasler (1819–1903),¹³ který Woltmannovy argumenty odmítl jako hnidopišské a jeho expertní stanovisko jako arogantní. Přestože se vůbec nevyjádřil k otázce autenticity obrazu, ve svém časopise *Dioskuren* neúmyslně otevřel památný spor o pravost Holbeinovy Madony.¹⁴ Schasler se stal hláskou troubou frakce umělců a literátů píšících o umění a z této pozice skrze Woltmanna tvrdě napadl o objektivitu usilující vědecký dějepis: „Jistě si velmi vážíme učenosti, ale ne té mrtvé, knihomolské učenosti, která si libuje ve výpiscích ze starých kronik a zastaralých rukopisů, jaké obsahuje každá velká knihovna, nýbrž té skutečné, živé, a proto životodárné učenosti, která se nekochá jen prachem staletí, nevrší smetí minulosti, ale umí v tomto prachu najít zrnka zlata a přetvořit je v myšlenky.“¹⁵ Schaslerovi vadilo samotné konstituování nové historické vědy, ale možná ještě víc formování profesní skupiny historiků umění s nárokem na ovládnutí pole uměnovědné produkce. Atakoval její příslušníky, „protože tvoří uzavřenou falangu, v níž každý ručí solidárně za druhého, každý podle okolností buď mává kadidelnicí, nebo třímá kopí, všichni ale společnými silami na propachtovaném území srážejí cizího vetřelce k zemi“.¹⁶ Na deklaraci historiků umění ze září 1871, která rozhodla spor o pravost Holbeinovy Madony ve prospěch darmstadtského obrazu, reagoval Schasler rozhořčeným odmítnutím. Podle něj byl tento „směšný dekret“ jen „novým příspěvkem k tendenci jisté strany, monopolizovat si uměleckou kritiku a historické bádání o umění“.¹⁷ V obšírném textu na toto téma přetiskl protestní prohlášení berlínských a drážďanských umělců a dal slovo i dalším zastáncům pravosti drážďanského obrazu. Právě Woltmann, který v prvním vydání své monografie připouštěl pravost obou verzí obrazu, se stal pro údajnou nespolehlivost své vědecké metody cílem nejostřejších útoků: „Za co stojí tvrzení oněch vyznavačů nového učení, když si vzpomínáme a poukazujeme na to, že jejich hlava, jejich mluvčí, ve svém díle o Holbeinovi, vydaném před rokem a dnem, s nadšeným, přepjatým obdivem vyzdvihuje krásu ‚drážďanského obrazu‘

als er z. B. dem dreizehnten Jahrhundert ein Renaissanceornament absprechen kann). Viz Victor JAKOBI, *Neue Deutung der beiden nackten Knaben auf Holbein's Madonna*, Leipzig 1865.

¹² David CARRIER, *Deep innovation and mere eccentricity: six case studies of innovation in art history*, in: Elisabeth Mansfield (ed.), *Art History and its Institutions. Foundation of a discipline*, London – New York 2002, s. 115–131.

¹³ Wolfhart HENCKMANN, *Max Schasler*, in: *Neue Deutsche Biographie* XXII, Berlin 2005, s. 586–587.

¹⁴ [MAX SCHASLER], *Die Holbein'sche Madonna und ihre Ausleger. Ein Beitrag zur Kritik der heutigen Kunstforschung und ihrer patentierten Vertreter*, *Dioskuren* 11, 1866, s. 181–182, 206–207, 213–215, 223–224, 229–231 a 238–240. Srov. Bernhard MAAZ, *Hans Holbein d. J. Die Madonnen des Bürgermeisters Jacob Meyer zum Hasen in Dresden und Darmstadt*, Swiridau 2014, s. 27.

¹⁵ M. SCHASLER, *Die Holbein'sche Madonna*, s. 181 (Wir haben sicherlich eine hohe Achtung vor der Gelehrsamkeit, aber nicht vor jener todtten Bücherwurm-Gelehrsamkeit, die sich in Auszügen aus alten Chroniken und veralteten Manuskripten gefällt, wie sie jede größere Bibliothek enthält, sondern vor jener echten lebendigen und darum Leben gebenden Gelehrsamkeit, welche sich nicht bloß an dem Staube der Jahrhunderte ergötzt, nicht den Kehrtritt der Vergangenheit zu Bergen aufhürmt, sondern aus jenem Staube die Goldkörner zu finden und diese zu Gedanken auszubilden versteht).

¹⁶ Tamtéž (als sie eine geschlossene Phalanx bilden, in welcher jeder für den anderen solidarisch haftet, jeder für den Andern je nach den Umständen entweder das Weihrauchsfäß schwingt oder eine Lanze einlegt, alle aber einen fremden Eindringling in das gepachtete Gebiet mit vereinten Kräften zu Boden werfen).

¹⁷ [MAX SCHASLER], *Dresden, Dioskuren* 16, 1871, s. 278 (lächerliche Dekret [...] ein neuer Beitrag zu der Tendenz einer gewissen Partei zu betrachten, die Kunstkritik und die historische Kunstforschung zu monopolisieren).

a nazývá jej uměleckým dílem v plném slova smyslu?¹⁸ Druhé vydání monografie, v níž Woltmann korigoval předchozí omyly, doprovodil Schasler komentářem nazvaným „Uměnovědný podvod“. ¹⁹ Konání kongresu ve Vídni v roce 1873, který bezpochyby vnímal jako další krok k eliminaci své frakce z pole umělecké teorie a historie, svým čtenářům raději zcela zatajil.

Jak ukázala již jeho polemika s Wilhelmem Lübkiem, dalším představitelem exaktní umělecko-historické vědy,²⁰ silného spojence našel Schasler v profesoru berlínské univerzity Hermannu Grimmovi (1828–1901), autoru populárních biografii Rafaela a Michelangela.²¹ Grimm byl ve vědeckých výměnách názorů Woltmannovým nejčastějším protivníkem. Ačkoliv oba učenci společně vytvářeli typ odborné literatury na bázi „umělec a dílo“, z hlediska metody je dělila takřka kuhnovská „mezera racionality“. Jestliže první z nich stál na pozici vědeckých dějin, druhý odmítal rozlišovat mezi historií a literaturou a Woltmannových omylů využíval k útoku na sotva etablovanou metodu. Distancovaný vědecký dějepis umění podle Grimma plodí „vždy jen neúplné, pokřivené obrysové kresby“, takže je třeba místo pedantického pramenného bádání dát prostor intuici interpreta založené na předporozumění: „Má-li být vyvozen celkový závěr, musí existovat předem dané představy, subjektivní názory pisatele, k nimž využívá dostupné důkazy, jak nejlépe umí.“ ²² Grimm historickou metodu neodmítal, jak se někdy mylně soudí, varoval však před jejím přeceňováním a upozorňoval na její meze. Přirovnával její význam k výslechu svědků, který při vyšetřování zločinu vede ke zjištění skutkové podstaty. „Její opuštění by připomínalo právníka, který by místo pečlivého výslechu svědků chtěl od počátku prohlásit za rozhodující takzvaný bezpečný pohled, protože nakonec záleží jen na něm.“²³

Woltmann naopak srovnával Grimmovu intuitivní metodu s hazardní hrou, která může přinést pozitivní výsledek, nebo vést k absurdním závěrům.²⁴ Uvažování svého protivníka popsal tak, „že nová myšlenka, která ho napadne, má tendenci zaujmout jeho představivost natolik, že už není schopen vidět věci jinak, než jak je vidět chce“.²⁵ Detailnější

¹⁸ M[ax] S[CHASLER], *Die dresdener Holbein-Ausstellung und die Madonnenfrage*, Dioskuren 16, 1871, s. 271–272, 279–280, 287–288, 295–297, 302–304, 311–314, 320–321, 329–330 a 352–353, zde s. 297 (Wie steht es um die Behauptung jener Bekenner der neuen Lehre, wenn wir uns erinnern und darauf hinweisen, dass das Haupt derselben, ihr Wortführer, in seinem vor Jahr und Tag erschienener Werke über Holbein mit enthusiastischer, überschwenglicher Bewunderung die Schönheit des „dresdner Bildes“ hervorhebt und es ein Kunstwerk in der vollsten Bedeutung des Wortes nennt?).

¹⁹ [Max SCHASLER], *Kunstwissenschaftlicher Schwindel*, Dioskuren 18, 1873, s. 362.

²⁰ [Max SCHASLER], *Zur Abwehr gegen Herrn Lübke und Konsorten*, Dioskuren 11, 1866, s. 69–70.

²¹ Wilhelm SCHLINK, *Herman Grimm (1828–1901). Epigone und Vorläufer*, in: Jutta Osinski – Felix Saure (Hgg.), *Aspekte der Romantik: zur Verleihung des „Brüder Grimm-Preises“ der Philipps-Universität Marburg*, Kassel 2001, s. 73–93.

²² Herman GRIMM, *Nicht Hans Holbein der Alte, sondern Ambrosius Holbein, Hans Holbein des Jüngeren Vater*, in: idem, *Über Künstler und Kunstwerke*, II, Berlin 1867, s. 232–248, zde s. 232 (Immer nur unvollständige, verzerrte Schattenrisse [...] wenn ein Gesamtergebnis gezogen werden soll, vorgefasste Ideen da sein müssen, subjektive Ansichten eines Schriftstellers, denen zum Beweise er die sich anbietende Indicien so gut als möglich verwerthet.).

²³ Tamtéž (Wie sie aufgeben wollte, würde einem Juristen gleichen, der, statt sich auf sorgfältige Zeugenvernehmung einzulassen, gleich den sogenannten sicheren Blick als das von vorn herein Maassgebende proclamiren wollte, da es auf diesen am Ende doch allein ankomme.).

²⁴ Viz Bruno MEYER, *Alfred Woltmann*, *Zeitschrift für bildende Kunst* 15, 1880, s. 193–200, 242–250 a 301–315, zde s. 243.

²⁵ A. WOLTMANN, *Holbein und seine Zeit*, I, s. 196 (dass eine neue Idee, die ihm aufsteigt, seine Phantasie so völlig einzunehmen pflegt, dass er nicht mehr fähig ist, die Dinge anders zu sehen, als er sie sehen will).

vhled do jejich diskusí však ukazuje, jak zjednodušené je vykládat tyto přestřelky jako spor „vědeckého“ a „literárního“ způsobu psaní. Domněle suchý pozitivista Woltmann povolil v druhém svazku monografie své imaginaci a rozvinul misogynické úvahy o Holbeinově manželce Elsbeth, jejíž hašteřivost a nepřitažlivý zevnějšek podle něj přispěly k malířovu odchodu do Anglie. K těmto závěrům došel bez opory v písemných pramenech, protože vizuální evidenci, již nabízel skupinový portrét umělcovy rodiny, považoval za dostatečně výmluvnou.²⁶ Grimma tehdy pobouřil dvojí metr, jež Woltmann uplatňoval na umělce a jeho manželku: „Nemám nic proti popírání Patinových pomluv týkajících se Holbeina, ale zároveň nechť je ta žena omluvena a jednoduše se přizná, že o Holbeinově individuální existenci není nic známo.“²⁷ Individualita tvůrce pro něj představovala plnohodnotný předmět historikovy pozornosti, což v případě Holbeina znamenalo nikoliv slídit po pikantních detailech ze soukromí, nýbrž zkoumat „jeho sklony, styl života, povahové rysy, důvody, proč se při určitých příležitostech choval určitým způsobem“.²⁸ V tom ohledu se Grimm shodoval s empirickými pozitivisty, na rozdíl od nich se však chtěl zabývat spirituálním spojením umělcova vědomí s všehomírem a naléhavě proto požadoval pěstování citlivosti „vůči skutečné velikosti lidského života“.²⁹ Woltmann ovšem za své spekulace sklídl kritiku i z vlastního tábora empirické vědy a Antona Springera dokonce přiměl k energickému vystoupení proti kauzálnímu spojování biografických dat s umělcovým dílem: „Otevřeně se přiznáváme, že máme bezvýhradný odpor k vměšování (*sit venia verbo*) osobních vztahů do děl výtvarných umělců.“³⁰

Česká historiografie registrovala polemická vystoupení Alfreda Woltmanna zejména jako součást nacionalistického diskursu. Woltmann se však mnohem významnější měrou podílel na formování dějepisu umění jako historické odborné vědy a na ostřejším definování jeho předmětu a užití metody. Jedním z výsledků tohoto procesu bylo vzájemné vymezení kompetencí mezi umělci či jinými diletujícími znalci na jedné straně a historiky umění na straně druhé, jak to dokládají jeho diskuse s Victorem Jakobim a Maxem Schaslerem. Woltmannova vědecká metoda orientovaná na fakta a na zákonitosti vývoje se také dostávala do konfliktu s literárním psaním o umění, jež zastupoval Hermann Grimm. Nelze ovšem tvrdit, že spor Grimma a Woltmanna ukazuje změnu paradigmatu. Starší badatel nebyl principiálním popíračem pramenného výzkumu a mladší nezaujímal tak vyhraněný postoj vůči biografickým faktům, o jaký se v citovaném textu zasazoval Springer. Zda z tohoto sporu Woltmannem reprezentovaná pozitivistická věda vyšla vítězně, je víc než nejisté,

²⁶ Alfred WOLTMANN *Holbein und seine Zeit*, II, Leipzig 1868, s. 344–347.

²⁷ Herman GRIMM, *Holbein's Reise nach Frankreich und erste Reise nach England. Die Briefe des Erasmus, Pirckheimer und Dürer*, in: idem, *Über Künstler und Kunstwerke* (pozn. 22), s. 121–150, zde s. 146 (Ich habe nichts dagegen, dass man die üble Nachrede Patin's in Betreff Holbein's leugne, lasse man dann die Frau zugleich aber entschuldigt sein, und gestehe man einfach ein, dass von Holbein's individueller Existenz nichts bekannt sei).

²⁸ Tamtéž (seine Neigungen, seine Lebensart, seine Charactereigenschaften, die Ursachen enlich aus denen er bei bestimmten Gelegenheiten in bestimmter Weise handelte).

²⁹ Tamtéž (für den eigentlichen großen Zug eines Menschenlebens). Srov. Johannes RÖSSLER, *Poetik der Kunstgeschichte. Anton Springer, Carl Justi und die ästhetische Konzeption der deutschen Kunstwissenschaft*, Berlin 2009, s. 159.

³⁰ Anton SPRINGER, *Hans Holbein und sein neuester Biograph*, Zeitschrift für bildende Kunst 2, 1867, s. 63–69, zde s. 68 (Wir gestehen offen, dass wir gegen das Hineinheimnissen (*sit venia verbo*) persönlicher Beziehungen in die Werke bildender Künstler eine unbedingte Anthipathie besitzen).

jak nás poučili skeptikové typu Haydena Whita. Kontinuitu mezi literárním a neliterárním narativem, pro niž plédoval Grimm, přestáváme vnímat jako nemístný epistemologický relativismus, zatímco Woltmannův s heroickým nasazením vytvářený historický diskurs sestávající jen z fakticky přesných výroků připadá nejspíš současným historikům dějepisectví jako krásný sen.³¹

JINDŘICH VYBÍRAL

Die positivistische Methode der Kunstgeschichte und ihre Gegner. Alfred Woltmann in der Diskussion

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie hat Fachdiskussionen zum Gegenstand, in die in den sechziger und siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts der erste ordentliche Professor für Kunstgeschichte an der Prager Universität Alfred Woltmann (1841–1880) eintrat. Er ist in Tschechien vor allem durch seine Studien mittelalterlicher Handschriften bekannt, deren Glossen mit slawischen Namen, die angeblich ihre tschechische Herkunft beweisen, er als Falsa enthüllte. Eine noch größere Kontroverse löste seine Vorlesung von 1876 aus, in der er die tschechische bildende Kunst als abgeleitet und provinziell bezeichnete. Weniger bekannt in tschechischen wie deutschen Kreisen sind Woltmanns polemische Auftritte, in denen der junge Historiker die Ergebnisse seiner Forschungen zum Werk Hans Holbeins des Jüngeren verteidigen musste. Diese Diskussionen hatten zum großen Teil den Charakter von Kompetenzstreitigkeiten, in denen Kunsthistoriker im Kampf um Legitimität bzw. Hegemonität ihrer Gelehrsamkeit auf Künstler bzw. Amateursachverständige stießen, denen bis dahin die Kompetenz einer autoritativen Beurteilung künstlerischer Werke oblag. Woltmanns wissenschaftliche, an Fakten und Entwicklungsgesetzmäßigkeiten orientierte Methode geriet auch mit der literarischen Schriftstellerei über die Kunst, die der renommierte Kunsthistoriker Hermann Grimm vertrat, in Konflikt. Die Studie zeigt jedoch, wie simplifizierend es ist, diese Wortgefechte als einen Streit über das „wissenschaftliche“ und „literarische“ Schreiben zu interpretieren.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

*prof. PhDr. et PaedDr. Jindřich Vybíral, DSc.
Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze
jindrich.vybiral@umprum.cz*

³¹ Hayden WHITE, *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010, s. 156.

MEZI NÁRODNÍM MUZEEM A KARLOVOU UNIVERZITOU: KE KARIÉRNÍM STRATEGIÍM UNIVERZITNÍCH ABSOLVENTŮ A MUZEJNÍCH PRACOVNÍKŮ V LETECH 1818–1938

KLÁRA WOITSCHOVÁ

BETWEEN THE NATIONAL MUSEUM AND THE CHARLES UNIVERSITY: ON THE CAREER STRATEGIES OF UNIVERSITY GRADUATES AND MUSEUM PROFESSIONALS IN 1818–1938

This text focuses on the mutual relations between the Charles University and National Museum in 1818–1938. It is based on an analysis of a group of specialised museum workers who prepared for their positions by study at the Prague university and, in their later career, their alma mater remained part of their professional activities. The author characterises three possible courses of career at university and the museum, illustrating them with the lives and careers of selected museum employees. This text also brings previously not studied findings about the organisation of work in the National Museum in the first 120 years of its existence. This contribution is based on the rather scarce literature on the history of the National Museum and some of its departments as well as on primary sources from the Archive of the National Museum, especially personal files of some of its staff.

Keywords: Charles University – National Museum – employees – studies – professional career

DOI: 10.14712/23365730.2026.17

V roce 1818, kdy bylo založeno Národní muzeum,¹ tehdy Vlastenské museum, neexistovalo v Království českém mnoho organizovaných institucí, které by ve svém rámci či kolem sebe sdružovaly tak velké množství inteligence, s výjimkou Karlo-Ferdinandovy univerzity² a do jisté míry i Královské české společnosti nauk, i když její charakter byl přece jen poněkud odlišný. V průběhu následujících sto dvaceti let se však na poli vědeckých institucí změnilo mnohé. Obory existující na počátku 19. století se rozvětvily do celé řady nových specializací, vznikly nové publikační platformy v podobě čím dál více se specializujících

¹ Pro zjednodušení používáme pojem Národní muzeum pro všechny fáze existence tohoto ústavu, jakkoli jsme si vědomi, že je to historicky nepřesné. Vývoj názvu srov. podrobně Karel SKLENÁŘ, *Od Vlastenského k Národním: odraz dějin v názvu našeho největšího muzea*, Muzeum 50/1, 2015, s. 36–41; souhrnné dějiny viz Karel SKLENÁŘ, *Obráz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha 2001; Klára WOITSCHOVÁ – Libor JÜN, *Národní muzeum v éře Československa*, Praha 2019.

² I zde platí na následujících řádcích určitě terminologické zjednodušení a pro tento vzdělávací ústav používáme termín pražská univerzita či Karlova univerzita, i když jsme si vědomi, že správný dobový název byl do roku 1918 právě Karlo-Ferdinandova univerzita, po rozdělení v roce 1882 s přízviskem česká či německá. Pro úplnost dodejme, že se po rozdělení jednalo o dvě zcela samostatné korporace. Po vzniku Československa se pak užíval název Univerzita Karlova. K podrobným dějinám srov. příslušné pasáže in: Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, 1802–1918, Praha 1997, a Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, 1918–1990, Praha 1998.

odborných časopisů, jejichž vývoj tento trend pochopitelně (někdy s jistým zpožděním) kopíroval a instituce samotné se v tomto čase také výrazně transformovaly.

Charakter vědeckých, paměťových i vzdělávacích (a samozřejmě i celé řady jiných) institucí je dlouhodobě utvářen mnoha vlivy. Některé z nich jsou relativně snadno exaktně popsitelné či měřitelné, to je případ legislativního zakotvení ve struktuře státu či systému vědy a analogicky je to i otázka vnitřních předpisů pro fungování těchto institucí. Jiné vlivy jsou naopak postižitelné přece jen složitěji. Mezi takové bychom mohli zařadit události „velkých“ politických dějin, přičemž stejná událost se může v různých institucích projevit s rozdílnou intenzitou, s určitým fázovým posunem a tyto projevy se navíc mohou vzájemně lišit. Dalším vlivem, který také patří mezi ty pracně a nesnadno popsitelné, jsou zaměstnanci. A mluvíme-li o zaměstnancích, míníme tím skutečně všechny pracovníky s různým pracovním zařazením, dnešní terminologií řečeno od vrcholového managementu a pracovníků se špičkovou odbornou specializací až po ty vykonávající nekvalifikované činnosti. Právě odborná či řemeslná erudice zaměstnanců, jejich pracovní nasazení a invenční či osobní i profesní kontakty spoluutvářejí charakter dané instituce v určité době.

Cílem tohoto textu je analyzovat při vědomí všeho výše řečeného vzájemné vztahy mezi největší českou paměťovou institucí, tedy Národním muzeem, a Karlo-Ferdinandovou univerzitou v Praze, resp. po rozdělení v roce 1882 českou univerzitou.³ Tato provázanost samozřejmě existuje až do dnešních dnů, pro tento výklad jsme si ovšem vymezili období prvních 120 let vzájemného prolínání, stýkání a někdy snad i potýkání, tedy období mezi lety 1818 a 1938. Následující doba totiž přinesla do vzájemného vztahu univerzity a muzea nejrůznější (de)formující vlivy v podobě dvou totalitárních režimů a cesty vzdělávacích a paměťových institucí se také začaly vlivem rozvoje jednotlivých odborných paradigmat od sebe daleko výrazněji vzdalovat. Po druhé světové válce, resp. po postátnění Národního muzea v roce 1949 se také výrazně změnila pravidla pro jeho pracovníky a souběh více zaměstnání začal být mnohem komplikovanější nežli v předchozí době.

Zaměstnanci Národního muzea jako svébytná skupina a samostatné téma dosud nevzbudili v odborné literatuře výraznější pozornost. Důvodů je hned několik. Jednak nebyla již poměrně dlouhou dobu soustředěná pozornost na dějiny Národního muzea jako takového. V tomto ohledu se snad v posledních letech začalo blýskat na lepší časy a v některých vycházejících monografických publikacích je věnována pozornost také pracovníkům jednotlivých oddělení a jejich životním i pracovním osudům.⁴ Určitou překážku může představovat také poměrně roztržštěná pramenná základna k tomuto tématu. V prvním století

³ Vzájemné styky s německou univerzitou jistě také existovaly, nicméně oproti české univerzitě byly spíše okrajové. Tato skutečnost byla dána převažujícím českým charakterem muzea, přičemž tento text si v žádném případě neklade ambici se věnovat problematice formování českého charakteru muzea či vzájemným vztahům českého a německého živlu v jeho rámci.

⁴ Pro starší období muzejních dějin připomeňme rozsáhlou monografii Josefa HANUŠE, *Národní museum a naše obrození*, II, Praha 1923. Jeho dílo však z muzejních dějin pojednává pouze první období, léta 1818–1841. Konkrétně zaměstnancům jsou věnovány s. 205–219. Později významně přispěl k poznání tohoto tématu vedoucí Archivu NM Aleš CHALUPA, *Zaměstnanci Národního muzea v letech 1818–1968*, Časopis Národního muzea 1968, s. 51–101, a vytvořil tak základní a v zásadě spolehlivou bázi dat, kterou můžeme dnes dále rozšiřovat a dále s ní pracovat. Na jeho práci navazuje veřejně dostupná databáze Zaměstnanci Národního muzea v letech 1818–1918 (dostupné na <<https://zamestnancimuzea.nm.cz/>> [2. 10. 2025]). Komplexní soupisy svých zaměstnanců mají i Náprstkovo muzeum a Archiv Národního muzea (Klára WOITSCHOVÁ a kol., *Dějiny Náprstkova muzea*, I, Praha 2023, seznam na s. 506–515; Milena BĚLIČOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ, *Archiv Národního muzea 1846–2016*, Praha 2024, s. 369–374).

existence NM jsou informace k jeho zaměstnancům roztroušeny v muzejní registratuře a každý jednotlivý údaj je třeba zvlášť hledat v dokumentech v podstatě chronologicky uspořádaných. Teprve ve 20. a 30. letech 20. století začaly být písemnosti NM ukládány podle propracovanějšího schématu signatur, v nichž byla zaměstnancům věnována pozornost (konkrétně pod signaturou O, která se dále členila na jednotlivé dílčí agendy). Patrně až v polovině 30. let v souvislosti s pozemštěním NM se personální záležitosti vyčlenily a vznikly osobní spisy tak, jak je známe dnes.⁵ Vzhledem k tomu, že hlavní pozornost našeho textu se upírá na odborné muzejní pracovníky, ještě zmiňme další zajímavý (byť nepřilíživě rozsáhlý) archivní fond, Spolek vysokoškolských odborných úředníků Národního muzea v Praze. V něm se totiž sdružovali odborní pracovníci muzea a snažili se hájit zájmy odborných pracovníků, zjednodušeně řečeno, proti výboru Společnosti Národního muzea jako jim nadřazenému orgánu.⁶ Se zvyšujícím se počtem muzejních zaměstnanců se také zvyšují nároky na pramennou rešerši, přičemž relevantní prameny mohou být často rozmístěny po celé republice.

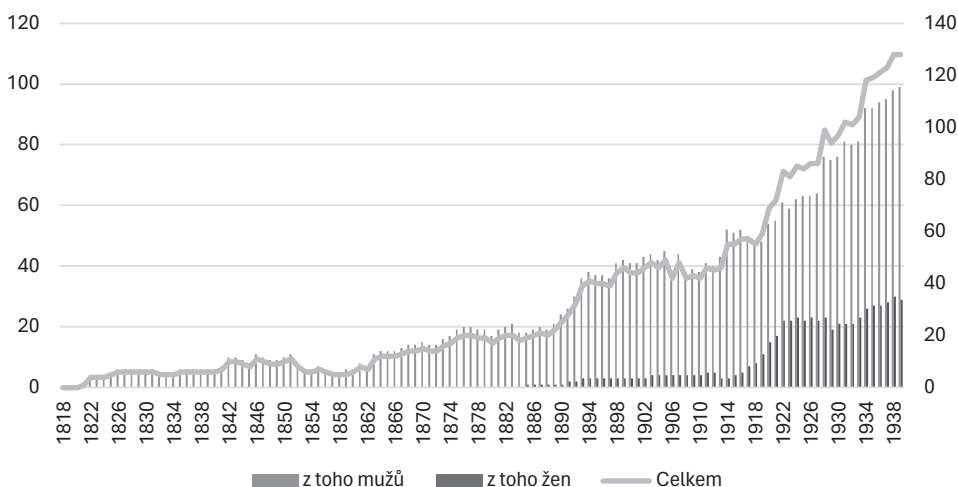
Zaměstnanci Národního muzea v letech 1818–1938

Podívejme se nejprve na muzejní zaměstnance ve vymezeném období. Na samém počátku je nutno upřesnit, že se *sensu stricto* nejednalo o zaměstnance muzea samotného, protože zaměstnavatelem byla prakticky až do roku 1919 (a v některých případech i později) Společnost Národního muzea, která muzeum provozovala a díky příspěvkům svých členů také disponovala prostředky (jakkoli spíše skromnými) k výplatě zaměstnanců. Po svém založení v roce 1818 muzeum žádného zaměstnance nemělo, první, administrativní síla Antonín Wolf, se objevuje až se vznikem zmíněné Společnosti NM v roce 1822. Brzy přibýlo i několik odborných sil, tak zvaných kustodů sbírek (pozdější terminologií bychom je nazvali správci či přednostové sbírek, dnes se termín kustod používá v muzejním prostředí ve zcela odlišném smyslu slova),⁷ nicméně ještě téměř další dvě desetiletí trvalo, než počet muzejních zaměstnanců poprvé překročil desítku. Stovku pak překonal až v roce 1931.

⁵ Jsou součástí muzejní registratury, srov. Archiv Národního muzea (dále ANM), f. Registratura Národního muzea (dále RNM) – osobní spisy.

⁶ Vztahy mezi výborem a zaměstnanci nebyly vždy ideální, zájmy obou skupin byly přece jen mírně odlišné. Odborným pracovníkům šlo především o správu sbírek a někdy nedostatečně reflektovali praktické okolnosti fungování muzea, nanejvýš nedostatek financí. Výboru Společnosti šlo samozřejmě o nejlepší zájmy muzea a jeho sbírek i pracovníků, byl však v tomto pojetí věci prodlouženou rukou orgánů správy i samosprávy a jeho rozhodnutí byla zmíněnými praktickými okolnostmi silně ovlivňována. ANM, f. Spolek vysokoškolských odborných úředníků Národního muzea (1899)1908–1949(1958).

⁷ Prvním angažovaným kustodem byl Václav Hanka (1791–1861), kustodem knihovny, ale také archivářem a kustodem numismatické sbírky byl v letech 1823–1860; František Xaver Zippe (1791–1863) byl kustodem sbírky mineralogické (v letech 1824–1835), Karel Bořivoj Presl (1794–1852) spravoval sbírku botanickou a zoologickou (v letech 1823–1835 obě sbírky, později do roku 1846 již jen sbírku botanickou). August Josef Corda (1809–1849) po něm pak převzal v roce 1835 právě zoologickou sbírku. Pouze dočasnou povahu mělo angažmá Josefa Burdeho (1779–1848) ve sbírce etnografické a sbírce starožitností (v letech 1826–1831). Z této první generace muzejních kustodů pouze Karel Bořivoj Presl byl napojen na Karlovu univerzitu a byl jejím absolventem a později i profesorem.

Graf 1: Postupný nárůst počtu zaměstnanců Národního muzea v letech 1818–1938 včetně podílu žen⁸

Graf ukazuje dynamiku postupného přibývání počtu pracovníků. Sledujeme-li přesná čísla, vidíme, že k nárůstu docházelo vždy po určitém čase po deseti či dvaceti, většinou se tak stalo v případě, že Společnost se nemusela spoléhat pouze na své finanční zdroje, ale dostalo se jí silného finančního impulsu (či alespoň jeho příslibu). Nejčastěji se jednalo o podporu země České, která samozřejmě „své“ zemsky založené muzeum měla snahu do jisté míry podporovat.⁹ Blízká spolupráce zemské správy a samosprávy se nakonec zúročila v roce 1919, kdy země převzala náklady na financování všech odborných pracovníků. Prolínání země České a Národního muzea se pak na novou úroveň posunulo pozemšťením Národního muzea v roce 1935, tedy předáním sbírek i všech pracovníků do zemských rukou. Tento akt zabezpečil napříště muzeu alespoň rámcovou finanční stabilitu (nikoli však hojnost), na druhou stranu se museli muzejní pracovníci smířit s přísnějšími pravidly zemské služby. Jak ukazuje srovnání vnitromuzejních norem a dobové legislativy, zemská služba byla derivátem státní služby, pravidla platila v obou těchto službách obdobná.¹⁰ Z nich následně vznikala individuální pravidla pro službu v muzeu (či podobně v jiných zemských institucích). Pro naše téma není většina předpisů zemské služby relevantní, s výjimkou dvou ustanovení. Nebylo možné, aby muzejní úředník zároveň zastával jiné stále placené místo, konkrétně se přímo v ustanovení mluví o pozicích řádného středoškolského a vysokoškolského vyučujícího. Na pedagogické působení mimořádné se

⁸ Zpracováno na základě vlastní analýzy souboru zaměstnanců v letech 1818–1938.

⁹ Asi nejvýraznějším vnějším projevem spolupráce země jako samosprávné jednotky a muzea bylo postavení nové muzejní budovy v horní části dnešního Václavského náměstí. Země Česká byla v tomto případě hlavním investorem a díky tomu jí také budova patřila a mohla s ní do jisté míry volně nakládat.

¹⁰ Srv. např. *Služební řád pro úředníky a zřízence země České*, Praha 1937, a Karel KOUKAL, *Služební pragmatika, výklad ustanovení služební pragmatiky úřednické se zřetelem k platovému zákonu ze dne 24. června 1926*, Praha 1928.

toto ustanovení nevztahuje, jak je dále v textu upřesněno.¹¹ Druhý zcela zásadní bod pak uvádí, že úředník musí být přítomen na svém místě a výhradně se věnovat úřední činnosti pět hodin denně.¹² Tato doba nebyla ve vnitroustavní normě nijak specifikována, nicméně jak ukazovala praxe, implicitně se mínilo vždy, že se bude jednat o pět hodin dopoledne, resp. přibližně od osmi hodin do jedné. To bylo v situaci, kdy dotyčný zaměstnanec chtěl kromě muzea mít ještě jiné zaměstnání, zcela zásadní. Výbor muzejní společnosti a později i zemský úřad tak většinou úředníkům povolovali vykonávat ještě druhé zaměstnání právě v odpoledních hodinách. Možností, kam se odpoledne ubíraly kroky muzejníků, bylo více. Nejčastěji se jednalo o pedagogické působení na některé z pražských škol, vedle univerzity to mohla být ještě technika, po vzniku Československa často odborníci z muzea vyučovali na Státní škole knihovnické či Státní škole archivní (ovšem pouze v režimu mimořádných pedagogů, jak jsme uvedli výše). S mimopražskými institucemi nebyl takový souběh z časových důvodů většinou možný. Jiní působili v redakcích různých periodik.

Jistě by bylo zajímavé sledovat plnění tohoto nařízení v praxi. Některé zmínky v denících knihovníka a později ředitele knihovny Národního muzea Josefa Volfa napovídají, že porušování pracovní doby bylo (alespoň v knihovně) poměrně běžné,¹³ ale pokud na pracovišti panovaly dobré kolegiální vztahy, pak mohlo zůstávat dlouhodobě přehlížené. Nařízení o době, v níž se pracovníci mají věnovat pouze úřední agendě muzea, se však dalo obcházet i méně okatě. Svě o tom věděli kromě zmíněných knihovníků například muzejní archiváři: Václav Hrubý ještě po letech vzpomínal, jak někdejší přednosta archivu Václav Schulz vždy upozorňoval své mladší podřízené hlasitým dupáním po schodech na to, že se blíží, aby měli dostatek času schovat vlastní rozdělanou odbornou práci pod muzejními spisy, jimž se výhradně měli v úředních hodinách věnovat.¹⁴

Vraťme se ještě krátce k dopadům aplikace pravidel zemské služby v muzeu. Jeho druhým, tentokrát však nepříliš pozitivním momentem, bylo přísné dodržování tzv. systemizace, tedy přesného počtu kvót na různé typy zaměstnanců. Příznějme, že tato okolnost často muzejní prostředí poškozovala a bránila dynamičtějšimu rozvoji odborných i méně specializovaných muzejních agend.

Analytický pohled

Zaměstnance Národního muzea můžeme jistě posuzovat z mnoha různých hledisek. Jedno z těch dnes hojně sledovaných je hledisko genderové. Celkem se ve sledovaném období 1818–1938 zatím podařilo identifikovat 356 pracovníků, z nichž 299 bylo mužů a pouze 57 žen.¹⁵ První žena se vyskytuje v muzejních službách až v roce 1885, nikoli pře-

¹¹ ANM, f. RNM, kniha č. 82, nefoliováno, umístěno za protokolem ze zasedání výboru Společnosti 30. 4. 1901, § 2.

¹² Tamtéž, § 10.

¹³ ANM, f. Volf Josef, deníky z let 1903–1937, průběžně. Volfovy zmínky se týkají poměrně často (nikoli však zdaleka výhradně) chabé docházky kolegů, knihovníka Františka Khola a Čenka Zíbrta, jeho předchůdce na pozici ředitele knihovny, jehož absence však jistě nebyly zapříčiněny pouze přednášením na filozofické fakultě.

¹⁴ Tuto Hrubého vzpomínku zachoval ve svých pamětech jiný z legendárních muzejních archivářů, Karel Stloukal: Karel STLOUKAL, *Historie mého života. Skutečnost poněkud zbabšněná*, Praha 2012, s. 288.

¹⁵ K této analýze byly použity následující podklady: ANM, f. RNM – osobní spisy, kartotéka zaměstnanců NM vedená v ANM, a A. CHALUPA, *Zaměstnanci Národního muzea*, s. 51–101, a taktéž výše citovaná internetová databáze Zaměstnanci Národního muzea v letech 1818–1938. Není vyloučeno, že soupis zaměstnanců se ještě

kvapivě se jednalo o nekvalifikovanou pracovníci, uklízečku Kateřinu Valešovou a poté ji následovalo několik dalších nekvalifikovaných ženských sil na obdobných pozicích. První administrativní pracovníce Božena Čermáková nastoupila v roce 1903 do knihovny (kde obecně bylo ve sledovaném období vždy žen více než jinde v muzeu) a na první odbornou pracovníci si Národní muzeum muselo počkat až do roku 1903, kdy do knihovny nastoupila Božena Polívková. Žen ovšem přibývalo jen pomalu (v roce 1938 jich bylo pouze 29 vůči 99 mužům). Nikoli překvapivě mezi nimi převažovaly administrativní pracovníce. O dalších ženách v muzeu, především odborných pracovnících, se ještě zmíníme níže. Samostatnou kapitolou bylo pak vedení Společnosti Národního muzea, v němž se v daném období neobjevila žena ani jediná.

Při analýze skupiny muzejních pracovníků jsme se také pokusili prozkoumat četnost různých stupňů odbornosti. V muzeu se tradičně a v souladu se zmiňovanými pravidly zemské služby rozeznávaly pouze dvě skupiny zaměstnanců, a sice kvalifikovaní a nekvalifikovaní. V různých dobách byly tyto kategorie nazývány různě, zpočátku se odborní pracovníci nazývali kustodi a nekvalifikovaní sluhové, později se nomenklatura proměnila na úředníky a zřízence. Pro naše účely jsme ovšem zvolili kategorizaci trojstupňovou, do níž byla zařazena mezi obě zmíněné ještě jedna „střední“ kategorie, kam započítáváme administrativní pracovníky muzea a pracovníky s nižší odborností, které však nelze považovat za nekvalifikované.

Síla jednotlivých skupin se co do počtu dobově proměňovala. Při skromných počátcích muzea převažovali správci sbírek, tedy ti nejodbornější pracovníci, administrativní aparát byl pouze nepočtený, neboť pro nekvalifikované práce v muzeu nebylo mnoho příležitostí, a to především z toho důvodu, že bylo otevřeno pouze zřídka a nebylo tedy nutno zabezpečovat dozor ve sbírkách atd. To se změnilo po přestěhování muzejních sbírek i pracovníků do nové budovy na Václavském náměstí: její údržba vyžadovala mnohem více sil (topiči, truhláři, sluhové v jednotlivých sbírkách, uklízečky atd.) a také návštěvníkový provoz postupně narůstal (bylo nutno najímat větší množství hlídačů). Po roce 1895 tedy počet nekvalifikovaných pracovníků předčil počet těch odborných, a tak to zůstalo s drobnými výkyvy až do konce sledovaného období. Od konce 19. století se také pomalu začal zvyšovat počet administrativních pracovníků, když si to vyžadovala čím dál rozsáhlejší úřední činnost, která narůstala jednak v souvislosti s prosazováním modernějšího způsobu správy celé instituce (a jejího těsnějšího napojení na zemskou správu a samosprávu) i následkem nárůstu počtu pracovníků muzea. Jen podotkneme, že v této skupině zaměstnanců postupně narůstal podíl žen, do konce sledovaného období, tedy do roku 1938 jejich podíl dosáhl téměř poloviny a v následujícím období jich i nadále přibývalo.

Mezi univerzitou a muzeem

O tom, že vztahy mezi pražskou univerzitou a Národním muzeem existovaly již od samého počátku jejich souběžné existence, jistě není třeba vůbec pochybovat. V obou případech

v budoucnosti rozšíří, avšak bude se jednat již pouze o jednotlivce, kteří byli v NM angažováni pouze krátkodobě či s jiným statutem, nežli byli stálí zaměstnanci. U jednotlivých pracovníků bylo sledováno jejich vzdělání, zaměstnání před nástupem do Národního muzea, průběh jejich kariéry zde a následně (bylo-li to možné) i jejich další osudy.

se jednalo o instituce, v nichž se koncentrovaly osoby spojené obdobnými vědeckými zájmy a muzeum a univerzita se nadmíru dobře doplňovaly především v tom ohledu, že muzeum vytvářelo rozsáhlé studijní sbírky,¹⁶ jejichž využívání představovalo nezbytnou okolnost při přípravě budoucích odborných pracovníků (v oblasti přírodních i společenských věd), kteří pak často hledali své uplatnění právě v Národním muzeu při odborné správě jeho sbírek. Tento koloběh osobních provázaností obou institucí se pak navenek projevoval při nejružnějších příležitostech – prezentačních, publikačních, vzdělávacích i (použijme staršího, dnes již téměř zapomenutého termínu) osvětových.

V tuto chvíli nás zajímají především možné konkrétní průběhy kariér muzejních pracovníků v souvztáznosti s jejich působením na pražské univerzitě. Tím je dáno, že naše pozornost se nadále soustřeďuje především na ty pracovníky muzea, kteří při své odborné přípravě byli studenty Univerzity Karlovy. Při hromadné analýze profesních osudů zaměstnanců Národního muzea se v zásadě objevily tři možné průběhy kariéry, pochopitelně s drobnými odchylkami.

Model první

Student některé z fakult pražské univerzity se stal pracovníkem Národního muzea již v době svých studií (či nepříliš dlouho po jejich dokončení), nejčastěji jako bezplatný dobrovolník či jako vědecká pomocná síla a později po absolutoriu pokračoval výhradně jako standardní muzejní zaměstnanec s kariérním postupem v muzejní hierarchii.

Nejvíce takových zájemců přicházelo zprvu pochopitelně z filozofické fakulty, na níž se vyučovaly nejrůznější obory zastoupené ve „společenskovědních“ muzejních sbírkách, tedy archeologie a historie, ale i obory přírodovědné, jejichž sbírky (botanická, zoologická, mineralogická, paleontologická) zažívaly již od počátků v muzeu velmi dynamický rozvoj. Po vzniku samostatné přírodovědecké fakulty na univerzitě v roce 1920 se pochopitelně odborní pracovníci příslušných oborů rekrutovali již odtud. Studenti lékařství či práv nacházeli cestu do muzea o poznání méně často, i když i s nimi se setkáme.

Poznamenejme ještě, že dobrovolná, tedy zcela nehonoraná práce či jen symbolicky placené posty vědeckých pomocných sil byly mladými pracovníky, tedy vysokoškolskými posluchači či čerstvými absolventy hojně využívány v počátcích kariéry, v žádném případě však nemohly zabezpečit důstojné živobytí. Jen málo vyvoleným se pak dostalo možnosti vstoupit do složitého systému kariérního postupu v rámci Národního muzea, přičemž tato možnost nebyla často nutně závislá pouze na odborných kompetencích dotyčného, ale spíše na aktuálně příznivé personální situaci ve svázaném prostředí systemizovaných míst.

K tomuto průběhu univerzitní a muzejní kariéry uveďme dva příklady. První z nich ilustruje nad jiné posledně konstatovaný fakt, že systemizace míst byla často pro muzeum nevýhodná a brzdila jeho odborný rozvoj. Jedná se o v podstatě unikátní případ RNDr. Jiřího Bauma, absolventa přírodovědecké fakulty pražské univerzity. Tento významný cestovatel, fotograf a zoolog započal svoji muzejní kariéru jako mnoho jiných mladých badatelů

¹⁶ V určitém okamžiku tak začalo doplňovat a později i v některých oborech předčilo dosud existující univerzitní sbírky, některé z nich si ovšem svůj význam udržely i nadále, jak dokládá např. Hrdličkovo muzeum člověka při Přírodovědecké fakultě UK.

také jako bezplatný asistent, nicméně na rozdíl od všech ostatních jím také zůstal po celý svůj život. Přísně vzato nebyl zaměstnancem muzea, byl s ním však prostřednictvím tohoto titulu doživotně spjat a s písemnostmi, které se týkají jeho aktivit, se běžně v muzejní registratuře setkáváme a měl i svůj (byť jen skromný) osobní spis. Prostředky k živobytí získával jiným způsobem, na působení v muzeu tedy nebyl existenčně závislý (a ovšem nemohl ani využívat některých výhod zaměstnaneckého vztahu, např. penzijního pojištění), statut čestného či dobrovolného asistenta významného muzea se mu však do jisté míry úročil při jeho cestách do zahraničí i při přístupu k některým dotacím. Ostatní pracovníci zoologického oddělení (včetně jeho vedoucího, významného entomologa Jana Obenbergera¹⁷) jeho odborné aktivity respektovali a využívali k obohacování muzejních sbírek. Přesto však vzájemný vztah nebyl vždy prost určitých nesnází a drobných osobních křivd, jako např. ve zdánlivé drobnosti, která však podtrhovala jeho nerovnoprávnost s ostatními, a sice že Baum nikdy nezískal klíče od muzejní zoologické pracovny.¹⁸ Rozvoji další plodné spolupráce mezi Baumem a Národním muzeem však učinily přítrž události druhé světové války, během níž Jiří Baum zahynul v koncentračním táboře ve Varšavě, který vznikl na troskách někdejšího varšavského ghetta jako pobočka osvětimského koncentračního tábora.

Tento model kariéry, tentokrát ovšem úspěšně završený vstupem do řádné muzejní služby, reprezentuje také mineraložka Ludmila Slavíková-Kaplanová. Absolvovala lyceum v Českých Budějovicích a filozofickou fakultu dokončila doktorátem v roce 1914. Její cesta do muzejního mineralogického oddělení nebyla úplně přímá, po dokončení vysokoškolských studií působila jako středoškolská pedagožka v Pardubicích a Praze, neboť měla aprobaci pro výuku přírodopisu, matematiky a fyziky. V roce 1920 nastoupila do oddělení mineralogie, na čemž měl podíl i její manžel, rovněž mineralog František Slavík, který ji zkontaktoval s tehdejším ředitelem mineralogických a petrografických sbírek Karlem Vrbou (který mimochodem sám absolvoval univerzitně-muzejní kariérní postup), jehož kariéra se již naopak pomalu uzavírala. Po jeho smrti v roce 1922 se pak stala Ludmila Slavíková jeho nástupkyní v čele sbírek. Její působení zde bylo plné aktivní sběratelské i vědecké činnosti a organizační práce, nicméně i v tomto případě do životního běhu ještě mladé badatelky zasáhly události velkých dějin. Ludmila Slavíková odešla z muzejní služby již v roce 1939, a sice dle úsporného vládního nařízení, které prakticky znemožňovalo státní/zemskou službu vdaným ženám.¹⁹ Později se zapojila spolu se svým manželem a některými dalšími mineralogy působícími v Národním muzeu do odbojové činnosti. Zatímco profesor František Slavík pobyt v několika koncentračních táborech přežil, jeho manželka bojující již před válkou s nepevným zdravím, zahynula 17. února 1943 v koncentračním táboře Osvětim.²⁰

¹⁷ Někdy osobně poněkud komplikovaného Obenbergera zde nezmiňujeme náhodou, při studiu osobních spisů pracovníků zoologického oddělení bylo např. zjištěno, že doporučoval Jiřího Bauma na místo ředitele pražské ZOO. ANM, f. RNM – osobní spisy, spis Václava Jana Staňka.

¹⁸ Osobnosti a činnosti Jiřího Bauma se dlouhodobě věnuje Libor Jůn, naposledy srov. „*Fotografování zvířat má zvláštní pŕvab...*“, Praha 2024; k těmto peripetiím srov. především s. 137–142.

¹⁹ Vládní nařízení ze dne 21. 12. 1938 o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě, oddíl III., §§ 6 a 7. Vydání tohoto úsporného nařízení bylo přímým důsledkem Mnichovské dohody, kdy se náhle na pracovním trhu ocitlo mnoho nezaopatřených mužů – živitelů rodin a bylo třeba pro ně zabezpečit pracovní příležitosti. U vdanců žen bylo možno předpokládat, že je zaopatří jejich manželé.

²⁰ K jejím životním osudům srov. např. Petra BURDOVÁ, *Dr. Ludmila Slavíková – badatelka s odvážnou duší: Ludmila Slavíková-Kaplanová (1890–1943)*, Bulletin mineralogicko-petrologického oddělení Národního muzea v Praze 14/15, 2007, s. 270–273, či Dalibor VELEBIL, *Národní muzeum a mineralogové v době nacismu*, II,

Na příběhu Ludmily Slavíkové stojí za pozornost ještě jedna věc. Bylo to poprvé, co v Národním muzeu dosáhla žena takto významného postavení správce sbírek. A jak počet žen na pozicích odborných pracovníků naznačuje, tento trend se měnil jen velmi pomalu. A kromě Drahomíry Stránské, jejíž kariéra se odvíjela podle druhého z uvedených schémat, kariéra všech se podobala průběhu zaměstnání Ludmily Slavíkové.

Model druhý

Druhý případ průběhu kariéry je obdobný, avšak dotýčný si i nadále po svém absolutu-riu udržoval aktivní napojení na svoji alma mater při pedagogickém působení a získávání dalších gradů. Takový souběh muzejní předpisy, jak jsme viděli v obecném výkladu výše, za určitých okolností umožňovaly. Pokud však takto pojatá kariéra probíhala dobře a byla úspěšně završena jmenováním řádným profesorem, končila nutně opuštěním muzejních služeb. Před vznikem samostatného Československa vedly v takovém případě kroky muzej-ních pracovníků vždy zpět na pražskou univerzitu. Po vzniku republiky se pak otevřely i nové možnosti v podobě Masarykovy univerzity v Brně (1919) či Univerzity Komen-ského v Bratislavě (1919). I v případě, že se jednalo o mimořádné profesury, nebyl souběh s angažmá v muzeu v takových případech většinou možný z časových důvodů. Žádná ome-zení naopak neměli muzejní odborníci, pokud působili na Státní škole knihovnické či Státní škole archivní, protože obě měly zvláštní status.²¹

Pro druhý typ kariéry bychom jen těžko hledali signifikantnější příklad, nežli bylo angaž-má Antonína Friče, který v muzeu působil takřka neuvěřitelných 65 let, od roku 1849 do roku 1912. Toto dlouhé, takřka celoživotní spojení bylo možné díky tomu, že Frič začal působit jako dobrovolník v muzeu ještě jako student staroměstského akademického gymná-zia a po maturitě byl v roce 1852 přijat jako asistent do zoologického oddělení, které tehdy vedl Max Dormitzer, jenž ovšem zemřel již v roce 1853 a Frič nastoupil v následujícím roce na jeho místo. O deset let později A. Frič dosáhl habilitace pro srovnávací anatomii a fysio-logii a o rok později přidal ještě habilitaci na technice v oboru zoologie a paleontologie. Věnoval se tedy zároveň výuce i správě sbírek a tato symbióza byla dlouhou dobu užitečná pro obě strany. Antonín Frič profitoval ze svého angažmá v muzeu různými způsoby: bydlel až do uzavření svého prvního sňatku 1869 v budově muzea (to nebylo neobvyklé, podobně měl v tehdejším sídle muzea v Nostickém paláci Na Příkopě byt před ním třeba i Václav Hanka), vybudoval zde preparátorskou dílnu, které se přezdívalo rasovna, kde vytvářel vycpaniny nejen pro Národní muzeum, ale i pro svůj soukromý obchod. Zároveň si mezi svými studenty vybíral asistenty, z nichž někteří nepřekonali při svém působení v muzeu stádium bezplatných asistentů, jiní zde ale zůstali dlouhodobě (např. Alfréd Slavík). V jeho osobě univerzitní a muzejní působení natolik splývalo, že je takřka nelze od sebe rozeznat. Pro začínající vědce byla velmi přitažlivá jak osobnost jejich učitele, tak také prostředí

Muzeum 3000. Zpravodajský portál Národního muzea pro 3. tisíciletí, 2015 (dostupné na <<http://muzeum3000.nm.cz/veda/narodni-muzeum-a-mineralogove-v-dobe-nacismu-ii>> [13. 11. 2018]).

²¹ Na Státní archivní škole se velmi aktivně angažoval již zmiňovaný knihovník a později dlouholetý ředitel muzejní knihovny Josef Volf, na archivní škole bychom našli v letech 1934–1937 mezi pedagogy např. přednostu muzejních sbírek historické archeologie a významného archeologa Karla Gutha, archeologa Josefa Schránila a numismatika Gustava Skalského.

muzejních sbírek, které jim zprostředkoval, a mnozí na své zážitky vzpomínali ještě po letech, jak je zřejmé z jubilejního sborníku k Fričovým 70. narozeninám.²² O tom, jak magické prostředí mohly muzejní sbírky pro studenty představovat, svědčí i vyznání jednoho ze studentů, pozdějšího významného cestovatele Josefa Kořenského: „Žítí uprostřed sbírek přírodovědeckých, tak někde v Českém muzeu, bylo mou tužbou, a sloužiti musám přírodním třebaš jako nejposlednější učedník, bylo mým vroucím přáním.“²³

Pro univerzitu bylo jeho působení přínosné tím, že Fričovi studenti získali přístup k rozsáhlým zoologickým a paleontologickým sbírkám. Tato okolnost se stala obzvláště důležitou zejména v momentu rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou v roce 1882, při němž připadly školní sbírky německé univerzitě. Nově vzniklá katedra zoologie české filozofické fakulty (kterou také Frič vedl) se pak mohla soustředit na budování nové zoologické laboratoře.²⁴

Případ Antonína Friče je i v muzejních poměrech dosti mimořádný délkou jeho angažmá, které se asi již nikomu nepodaří překonat. Můžeme obdivovat Fričovu loajalitu vůči muzeu i univerzitě (kde působil také obdivuhodných 40 let), na druhou stranu jeho dlouhé působení v muzejních sbírkách časem v podstatě znemožnilo kariérní postup mladších Fričových kolegů, kteří tuto situaci jistě vnímali úkorně. Zároveň nebyl výhodný ani setrvalý konzervativní přístup postupně stárnoucího profesora Friče.

Mezi odbornými pracovníky Národního muzea bychom jistě našli i další významné osobnosti, které procházely analogickým kariérním postupem, a to jak mezi přírodovědci, tak mezi badateli společenskovědních oborů. A procházíme-li seznam odborných pracovníků muzea ze zkoumaného období, vidíme, že celá řada z nich byla vskutku zakladatelskými osobnostmi svých oborů. Z přírodovědců zmíníme botaniky Ladislava Čelakovského a Edwina Bayera, mineraloga Alfréda Slavíka. Z těch druhých můžeme zmínit např. Drahomíru Stránskou, neopominutelnou osobnost českého a československého národopisu, jejíž aktivity na pražské univerzitě i v muzeu formovaly celé generace etnografů. Podobně i Čeněk Zíbrt, který v muzeu působil jako ředitel knihovny, byl na fakultě prvním přednášejícím oboru kulturních dějin. Z oboru prehistorie byli podobně rozkročení mezi univerzitu a muzeum Josef Ladislav Píč, Albin Stocký a Josef Schráníl.

Třetí model

Poslední typ kariéry představuje téměř vždy časově poměrně omezené angažmá univerzitních studentů jako pracovníků v muzeu, nejčastěji ještě během studií či někdy i krátce po jeho dokončení. Již jsme narazili na to, že posty dobrovolníků či asistentů nestačily k obživě a již vůbec nevytvářely dostatečné podmínky pro případné založení rodiny. Kam pak vedly kroky těch, kteří opustili i univerzitu i muzeum? Asi nejčastěji na ně čekalo

²² Antonín Frič. *Vzpomínky k sedmdesátým narozeninám*, Praha 1902, mezi jehož autory najdeme několik jeho významných žáků: Karel Choudounský, Josef Kořenský, Václav Vávra, Bohumil Bauše, Jan V. Diviš, František Nekuta, Jaroslav Perner, František Bayer, Emanuel Pecka, Josef Kafka.

²³ Josef KOŘENSKÝ, *Před čtyřiceti lety. Musejní vzpomínky Josefa Kořenského*; in: Antonín Frič. *Vzpomínky k 70. narozeninám*, Praha 1902, s. 13–18, zde s. 13.

²⁴ K tématu paralelního univerzitního a muzejního působení A. Friče srovnej nejnověji Nina MILOTOVÁ, *Učenec ve své pracovně. Místa vědění spjatá s Antonínem Fričem (1832–1913)*, Muzeum 62/2, 2024, s. 26–45.

povolání středoškolských profesorů či časem i ředitelů středních škol, v některých případech se uplatnily tyto osoby v novinářské profesi či komunální politice (či případně různé kombinaci nastíněných možností). Na druhou stranu tato skupina se mapuje nejobtížněji, neboť často z pramenů zcela mizí.

Jednalo se většinou o mladé nadějně studenty či absolventy, kteří často pod vlivem svých pedagogů působících také v Národním muzeu, směřovali své první profesní kroky právě sem. Výše jsme zmiňovali dlouhou pedagogickou kariéru Antonína Friče, a právě z kroužku jeho studentů se rekrutovala jedna ze skupinek reprezentantů tohoto typu kariéry muzejních pracovníků. I muzejní prameny dokládají, že v tomto případě je často hranice mezi muzeem a univerzitou vlastně zcela nezřetelná. Mnoho Fričových studentů získávajících ostruhu na muzejních sbírkách není v seznamech pracovníků vůbec vedeno a pravděpodobně zde působili jako bezplatní dobrovolníci či právě v rámci praktické výuky na univerzitě. Někteří z nich však přece jen zakotvili na delší dobu a získali pozice amanuensů či asistentů (tedy nejnižší pozice v hierarchii muzejních úředníků), po několika málo letech však nakonec „líheň“ a svého učitele opustili a začali budovat svoji vlastní kariéru jinde. Příčinou nebyla jejich odborná nedostatečnost, ale důvody se skrývaly ve velmi omezených možnostech Národního muzea zabezpečit svým pracovníkům kromě více či méně honosných titulů také odpovídající finanční ohodnocení. O omezených možnostech a limitech (nejen těch finančních, i když právě ty sehrávaly při rozhodnutí opustit muzeum velmi silnou roli) muzea jako zaměstnavatele jsme se již výše zmínili v předcházející části tohoto textu.²⁵

Představitelem takového životního osudu může být Václav Křížek, který si původně zvolil dráhu duchovního, nicméně později vystudoval na pražské univerzitě dějepis, zeměpis a klasickou i slovanskou filologii. Do muzea byl přijat jako asistent archeologických sbírek a archivu 1. května 1854, nicméně jeho služba netrvala déle než do ledna následujícího roku. Poté získal místo suplujícího (a později i řádného) profesora v chorvatském Varaždíně. V roce 1862 se vrátil do Čech a stanul v čele táborského reálného gymnázia a zapojil se i do komunální politiky. Podobně probíhalo i angažmá jednoho z jeho následovníků, Františka Kozla, který po několika měsících opustil archivní službu v muzeu, aby posléze vystřídal několik gymnázií v Čechách i na Moravě.²⁶

Z přírodovědců, které do muzea přivedl Frič, se jednalo například o Valentina Weinzettla, který vyměnil pražské muzeum za třeboňské gymnázium, kde vyučoval matematiku a geologii a později byl i ředitelem tohoto vzdělávacího ústavu.²⁷

²⁵ Mluvíme-li o tituluře, zmiňme specifickou situaci, kdy dotyčný úředník měl podle služební pragmatiky s ohledem na odsloužená léta právo na postup do vyšší kategorie úřednictva, byl mu případně i udělen příslušný nový titul, nicméně z finančních důvodů musel čekat na dorovnání platu do té doby, až muzeum posílilo svůj rozpočet. Ne každý si ovšem mohl dovolit luxus takového vyčkávání.

²⁶ Oba jmenovaní a především F. Kozel představují takové osobnosti, jejichž životní osudy „po muzeu“ se rekonstruovaly poměrně velmi obtížně a v Kozlově případě se nepodařilo ani přes maximální snahu dohledat jeho pozdější životní osudy. Jejich životopisy srov. M. BĚLIČOVÁ – K. WOITSCHOVÁ, *Archiv Národního muzea 1846–2016*, s. 82, 83, 94 a 95.

²⁷ Zde můžeme jako perličku uvést, že dalším z jeho soupeřníků z fričovského kroužku byl budoucí profesor mykologie Josef Velenovský (asistent v paleontologii 1879–1881, asistent v botanice 1881–1883, později profesor mykologie), který po Weinzettlovi, jenž mu opatřil mnoho vzorků hub, dokonce pojmenoval jeden z jím popisovaných druhů Weinzettlovka červená (*Wenzettlia rubescens*). Takových případů pojmenování podle odborných soupeřníků bychom však jistě našli nejen v univerzitně-muzejním světě více.

Závěr

V období, které jsme si vymezili pro tento text, tedy mezi lety 1818 a 1938, byly pražská univerzita a Národní muzeum propojeny spleťtou sítí tvořenou společnými obory i osobnostmi, které je pěstovaly. Jednalo se o převratné období formování moderních vědeckých disciplín a pro obě instituce to byla zároveň doba velkého budování vlastní identity, také v oblasti vymezování vůči národnostně německé vědě a kultuře v dobách monarchie i republiky. Svá paradigmatata vytvářely či redefinovaly i jednotlivé obory pěstované v obou institucích, při čemž se v často i vyhrocených diskusích zvažovalo univerzální či naopak na domácí prostředí zaměřené bádání.²⁸ Muzeum a jeho sbírky v této době nezůstávaly za univerzitním prostředím nijak pozadu a byly pro něj rovnocenným partnerem.

Analyzujeme-li skupinu odborných pracovníků Národního muzea, můžeme v průběhu jejich kariér rozeznat tři různá schémata: brzké odpoutání muzejníků od své alma mater a další působení jen na muzejní půdě, dlouhodobý souběh obou kariér, akademické i muzejní, a konečně ve třetím případě opuštění obou prostředí brzy po dokončení studia a muzejní praxe. Pokusili jsme se také ukázat, že v tom, jakou cestou se konkrétní kariérní život jednotlivých aktérů ubíral, často nehrály roli pouze jejich odborné kompetence, ale ovlivňovaly jej i jiné faktory, především nejprve velmi limitované finanční možnosti muzea, později jen o něco méně limitované možnosti země České.

Po důkladné analýze můžeme říci, že za 120 sledovaných let se modus vivendi mezi univerzitou a muzeem příliš nezměnil, jen se postupně zvyšoval počet osob, které se jednou ze zmíněných cest vydávaly a přibývaly mezi nimi i ženy. Doba velkých změn měla teprve přijít. Pomineme-li léta druhé světové války, kdy byly všechny zdejší vysoké školy uzavřeny a muzeum tak do jisté míry tajně suplovalo i jejich vzdělávací úlohu, vzájemné poměry se začaly výrazně měnit po skončení války. Začalo pomalu ubývat případů souběhu muzejního a univerzitního působení, a naopak se začaly objevovat nové formy spolupráce, jen připomeňme nejrůznější kurzy, a nakonec i zřízení společného muzeologického studia (v letech 1967–1981), jehož prapočátky bychom našli ještě těsně v předválečném období.²⁹ Průběh vztahů Národního muzea a Univerzity Karlovy v poválečné době je však již samostatným tématem, které si vyžádá další analýzu.

Grantová podpora

Práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2024–2028/15.I.c, 00023272).

²⁸ Tyto diskuse se týkaly přírodovědných (konzervativní přístup zastávaný např. stárnoucím prof. A. Fričem, který zastával stanovisko přírodních věd soustředěných na domácí prostředí, zatímco mladší badatelé směřovali spíše k univerzálnímu pojetí přírodních věd) i společenskovědních oborů (připomeňme spor o pravost rukopisů či spor Gollovy školy s konzervativní muzejní historií a archeologií). Tyto spory jsou zajímavé i díky onomu pevnému personálnímu propojení obou institucí.

²⁹ Václav VOŘÍŠEK, *K organizaci našich městských archivů a muzeí*, Zprávy památkové péče 1939, s. 4–8.

Zwischen Nationalmuseum und Karlsuniversität. Zu den Karrierestrategien der Universitätsabsolventen und den Museumsmitarbeitern in den Jahren 1818–1938

ZUSAMMENFASSUNG

Die Beziehungen der Karlsuniversität (damaliger Name Karl-Ferdinands-Universität) und des Nationalmuseums waren gleich zu Beginn seiner Gründung 1818 sehr intensiv und sind es bis heute, wobei die Obergrenze für den Zweck dieser Studie das Jahr 1938 darstellt. Grundlage dieser Studie ist die Analyse einer Gruppe von Museumsangestellten, bei der festgestellt wurde, dass in dem untersuchten Zeitraum das Museum allmählich über 356 Angestellte verfügte (davon 57 Frauen), wobei die Zahl der ersten hundert Beschäftigten erst 1931 erreicht wurde. Die erste Frau im Museum wurde 1885 angestellt, und zwar in unqualifizierter Position als Reinigungskraft. Die erste Fachangestellte wurden erst 1903 eingestellt. Die Struktur der Museumsangestellten änderte sich verschiedentlich, je nach ihrer Qualifikation; anfangs überwogen Fachkräfte, die die Sammlungen verwalteten, später begannen Angehörige unqualifizierter Berufe und Verwaltungskräfte zu überwiegen. Der Beschäftigungsverlauf im Museum war durch die Rahmenbedingungen des Staats- bzw. Landesdienstes und den daraus abgeleiteten internen Museumsnormen vorgegeben, die es unter bestimmten Umständen ermöglichten, auch für einen zweiten Arbeitgeber zu arbeiten. Gerade dieser Umstand ermöglichte es den Fachkräften des Museums, ihre Karriere auch außerhalb ihrer Mutterinstitution aufzubauen, am häufigsten gerade an der Prager Universität.

Im Verlauf der Analyse gelang es, drei mögliche universitär-museale Karriereverläufe zu charakterisieren: 1. Der Student oder Universitätsabsolvent arbeitete bereits während seines Studiums oder unmittelbar nach Studienabschluss auf freiwilligen Positionen, hielt später die bereits formalen Beziehungen zu seiner Alma Mater nicht aufrecht und widmete sich vollends der Museumslaufbahn (so beispielsweise der Zoologe und Reisende Jiří Baum oder die Mineralogin Ludmila Slavíková); 2. der Student oder Absolvent arbeitete bereits während des Studiums oder kurz nach dem Absolutorium im Museum und begann seine Karriere sowohl im Museum als auch an der Universität (beispielsweise der Zoologe und Paläontologe Antonín Frič, doch auch viele andere wie Drahomíra Stránská, Ladislav Čelakovský, František Ladislav Píč, Čeněk Zíbrt, Albín Stocký und weitere); 3. die zweispurige Beschäftigung dauerte nur während des Studiums oder eine kurze Zeit nach Studienabschluss und ihre weitere Laufbahn begannen die Betreffenden dann anderswo, am häufigsten als Mittelschullehrer, Kommunalpolitiker oder Publizisten (die Archivare Václav Křížek oder František Kozel, von den Naturwissenschaftlern beispielsweise Valentin Weinzettel). Die Beziehungen beider Institutionen zueinander wurden dann durch den 2. Weltkrieg unterbrochen (Schließung der Universität) und nach Kriegsende auf eine neue Grundlage gestellt. Auch neue Formen ihrer Beziehungen, wie etwa gemeinsame Lehrprojekte, können beobachtet werden.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

*PhDr. Klára Woitschová, Ph.D.
Archiv Národního muzea, Praha
klara.woitschova@nm.cz*

Recenze a zprávy

Michal Dragoun (ed.), Knihovna mistra Křišťana z Prachatic
Národní knihovna ČR, Praha 2024, 538 s., ISBN 978-80-7050-815-2

Poměrně objemná kniha o mistru Křišťanovi je významným příspěvkem k dějinám univerzity i kultury vůbec. Jádrem publikace tvoří a největší objem zaujímá Katalog knihovny mistra Křišťana. Text M. Dragouna, který mu předchází, není však jenom úvodem k soupisu. Na 70 stranách pojednává o této významné postavě husitského období pražské univerzity i o fungování a osudech samotné školy.

Celý život mistra Křišťana byl spojen s pražskou univerzitou, kde vystudoval a posléze i přednášel a měl účast na správě školy. Vedle toho držel církevní benefícia, a jak zdůrazňuje autor knihy, obsah jeho knihovny potvrzuje, že péči o svěřené věřící nezanedbával. Vlastnil poměrně početné pastorační příručky i kazatelskou literaturu. Hlavními obory Křišťanova zájmu byla medicína a astronomie, obory, které přednášel i na univerzitě a zároveň je mohl uplatnit také v praxi.

Zajímavost osobnosti Křišťana z Prachatic zvyšuje obecný kontext, v němž působil – jeho zapojení do reformního hnutí, spojení s Janem Husem (včetně návštěvy v Kostnici), zastupování univerzity za husitství (účast na jednáních s basilejskými legáty) i činnost v rámci utrakvistické církve po kompaktátech. Vydavatel proto pojednává také o fungování univerzity v prvních desetiletích 15. století a přináší pěkné shrnutí jejich dějin v husitské době.

Druhá kapitola úvodu se věnuje Křišťanově literární činnosti, která už má svůj soupis a věnovali se jí i další autoři při své ediční práci. M. Dragoun shrnuje aktuální stav poznání Křišťanova díla, aby dokreslil obraz sledovaného protagonisty. Jeho spisy se týkají medicíny (pouštění žilou, morová problematika), matematiky, astronomie (mj. stavba astrolábu, ale také kalendáře a astrologie), botaniky (herbář a antidotář) a kazatelství. Přehled Křišťanovi připisovaných děl je pojat kriticky a upozorňuje na několik případů, kde je jeho autorství značně nejisté. Uvedení jeho jména u některých textů bylo podníceno většinou jeho osoby. Na druhé straně vydavatel doplňuje dva dosud neevidované rukopisy s recepty a herbářem. K dochovaným písemnostem Křišťana patří i úřední spisy a korespondence.

Třetí kapitola se věnuje Křišťanově knihovně. Shrnuje zjištěná fakta o rukopisech, které byly identifikovány jako její součást. Jen některé kodexy (pouhých deset) obsahují vlastnické poznámky, častěji je nutno vycházet ze vzhledu knih a signatur psaných na jejich ořízce. Skládají se z písmene C (Christianus) a čísla. Podle těchto čísel je možno odhadnout, že knihovna měla jistě nejméně 150 svazků, z nichž se dochovala asi pětina (editor pracuje s 35 kusy, z nichž několik málo je nejistých). Na základě údajů sebraných k jednotlivým rukopisům, uvedených v katalogu, se autor zamýšlí nad chronologií a způsoby získávání rukopisů (vč. cen), jejich osudy (naprostá většina se posléze stala součástí knihovny koleje Národa českého) a obsahem. V kodexech se nacházejí Křišťanovy přípisky i vlastnoručně opsané texty. Úprava rukopisů působí jako praktická a jednoduchá, výzdoba je minimální.

Křišťan evidentně s rukopisy pracoval, potřeboval je jako pomůcky, nikoli coby předmět potěšení a estetického uspokojení nebo reprezentace. Text knihy doprovází řada reprodukcí, které dokládají vnější vzhled kodexů i písmo a úpravu stránek.

Křišťanova knihovna obsahovala velké množství homiletiky i spisy patristické, na dalším místě pak stojí přírodní vědy. Ostatní tematické skupiny, které M. Dragoun sumárně charakterizuje, jsou menší. Autor zdůrazňuje význam Křišťana pro výuku na univerzitě. Jeho zaměření na medicínu, astronomii a matematiku se týkalo méně frekventovaných oborů zastiněných ve své době teologií a věroučnými polemikami husitské doby. Křišťan sám si byl vědom významu univerzity (s. 55). Druhým jeho působištěm byla fara sv. Michala, kde se odehrála řada jednání týkajících se vznikající utrakvistické církve i širší náboženské politiky 10.–30. let 15. století, i několik konfliktů vyvolaných nesouhlasem radikálů s umírněnými postoji mistra Křišťana.

Aby mohl autor zasadit fakta známá o Křišťanově knihovně do širších souvislostí, věnuje se ve čtvrté kapitole knihovnám mistrů a studentů pražské univerzity. Charakterizuje co do počtu a obsahu knihy 28 mistrů. Jen výjimečně se mezi nimi najdou vlastníci knihoven rozsáhlejších, než byla ta Křišťanova. Autor připomíná i kodexy, které prozrazují místo svého vzniku a písarskou aktivitu pražských studentů. Zajímavé je konstatování (s. 74), že boom opisovačské činnosti a kvas v oblasti pořizování knižních celků je utlumen v poslední třetině 15. století. Tehdy jak víme, začíná také klesat počet promovaných, a zřejmě též imatrikulovaných studentů i počty pedagogicky působících mistrů.¹

Závěrečné shrnutí znova zdůrazňuje politický význam univerzity v husitské i pohusitské Praze a úzké spojení konzervativce Křišťana s ní. Svoje síly věnoval i utrakvistické církvi, v jejímž čele krátce stál jako administrátor. Podle dnešních znalostí lze říci, že tento učený muž, zabývající se o širokou škálu lidského vědění, nashromáždil druhou největší osobní knihovnu mezi mistry pražské univerzity. Před ním stojí jen mistr Jan Šindel s 200 známých svazků. Křišťan knihy kupoval i psal, resp. nechával opisovat, opatroval je rejstříky nebo obsahem, sbírky textů ve volných složkách pořádal a dával svázat.

Detailní informace o jednotlivých kodexech přináší katalog známých rukopisů Křišťana z Prachatic na stranách 84–460. Každé heslo obsahuje kodikologický popis i podrobný rozpis obsahu. Autor se řídil zásadami pro popis rukopisů (Jiří Pražák 1983). Používání Katalogu usnadňuje deset různých rejstříků, které se vztahují k rukopisům i k textům knihy.

Prezentovaná publikace je výsledkem dlouhého, velmi pracného badatelského výzkumu. Nabízí uživatelům řadu zajímavých a důležitých údajů, které jistě najdou využití při dalších badatelských počinech. Někdejšího vlastníka sledovaných rukopisů poznáváme z trochu jiného úhlu, než jaký byl uplatněn v dosavadních pracích o něm. Publikace rozšířila představu o zájmech a schopnostech mistra Křišťana z Prachatic, vzdělaného muže, který patří mezi velmi zajímavé a důležité osobnosti pražské středověké univerzity.

Blanka Zilýnská

DOI: 10.14712/23365730.2026.18

¹ Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ a kol., *Profesoři pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622)*, Praha 2022, s. 35; František ŠMAHEL – Miroslav TRUC, *Studia k dějinám Univerzity Karlovy v letech 1433–1622*, in: F. Šmahel, *Alma mater Pragensis*, Praha 2016, s. 411–458; Jiří PEŠEK, *Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období (1471–1526)*, AUC-HUCP 18/1, 1978, s. 129–171, zde s. 141–151.

Alena Císařová Smítková (ed.), Libri boni semper amici fidi erunt...: kolektivní monografie k životnímu jubileu PhDr. Milady Svobodové
Národní knihovna České republiky, Praha 2023, 268 s.,
ISBN: 978-80-7050-780-3

Kolektivní monografie vydaná u příležitosti jubilea dlouholeté pracovnice Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny sestává z několika spíše kratších textů, jejichž pojítkem je vztah člověka ke knihám. Texty shromážděné ve svazku jsou rozděleny do čtyř větších celků. První celek, nazvaný „Knihy ve středověku neboli Na počátku bývá přátel poskrovnu“, uvádí spíše materiálově pojatá studie Michala Dragouna o třech soupisech knih v rukopisech Národní knihovny. Konkrétně se jedná o knihovnu pana „B“, knižní zápůjčky rektora školy v Čáslavi a soupis knih při kostele v jihočeském Soběnově. Text Marie Bláhové Laicizace historiografie v pozdně středověkých Čechách se zaměřuje na anonymní Kroniku Čechů (Chronicon Bohemorum), která má svůj původ v prostředí pražských křižovníků s červenou hvězdou, ovšem v mladších redakcích, které již vznikaly mimo církevní kruhy, došlo k vynechání řady událostí, týkajících se církevních záležitostí. Jedná se ve své podstatě o přípravnou studii, neboť v roce 2024 vydala Bláhová rozsáhlejší text o téže kronice monograficky.¹ Konvolutem inkunábulí z knihovny norimberského právníka Christopha Scheurla se zabýval Kamil Boldan. Tyto knihy s pohnutým osudem se do Národní knihovny dostaly koupí od mělnicko-hořínských Lobkowiczů, většina Scheurlových knih je dosud v držbě jeho potomků. První oddíl knihy pak uzavírá Lucie Heilandová, která sledovala osudy knihovny učence žijícího na sklonku středověku a někdejšího studenta vídeňské a patrně i ferrarské univerzity Ladislava Černožského z Boskovic. Knihovna uložená původně na zámku v Moravské Třebové byla v průběhu staletí rozptýlena mezi rozličné osoby i instituce a její největší část je uchována v knihovně rajhradského kláštera.

Druhý oddíl knihy nazvaný „Není kniha jako kniha, a proto Své věrné přátele si hýčkáme“ zahajuje Hana Pátková pátráním po obsahu středověkého tepelského nekrologia v novověkých rukopisech z klášterů v Chotěšově a Doksanech. Následuje přehled zobrazování Fortuny (Šťěstěny) v raně novověkých památkách od Marie Ryantové a jediná studie v knize, která není v českém jazyce. Vratislavská knihovnice Weronika Karlak se v ní zaobírá královéhradeckým učencem Adamem Levhartickým z Levhartic a zejména jeho přípisky v knize Hortus sanitatis.

Prvním textem třetího oddílu knihy „Osobní knihovna novověku aneb Jak stárneme, přátel přibývá“ je rekonstrukcí knihovny Ulricha Desideria Pruskovského z Pruskova od Jaroslavy Kašparové, která se o rekonstrukci pokusila na základě torzovitě dochovaného materiálu a zejména knižního odkazu Pruskovského vdovy klementinským jezuitům. Alena Císařová Smítková zaměřila svou pozornost na dochovaný zlomek knihovny doktora Mikuláše Franchimonta z Frankenfeldu, několikanásobného děkana pražské lékařské fakulty a dvojnásobného univerzitního rektora (v akademických rocích 1656/1657 a 1666/1667). Fragment jeho knihovny uchovává Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny. Třetí oddíl uzavírá text Jany Vacářové o matematickém oddělení knihovny Ignáce Karla hraběte ze Šternberka, k němuž se dochoval katalog. Čtvrtý a závěrečný oddíl „Malé i velké knihovny dnes čili Nakonec máme přátele všude“ sestává ze tří studií. Miroslava Fůrová se soustředila

¹ Marie BLÁHOVÁ, *Dvě studie k pozdně středověké historiografii*, Praha 2024.

na drobnou knihovnu starých tisků evangelického faráře Josefa Martínka z Telecí u Poličky. Petr Mašek se zaměřil na zámeckou knihovnu v Boskovicích s důrazem na provenienci knih a celkový charakter knižního fondu. Závěrečná studie Aleny Richterové sleduje britské a americké návštěvníky Klementina v letech 1782–1958 ve světle návštěvních knih.

Přestože kniha netvoří jednotný organický celek a je spíše shlukem rozličných, mnohdy materiálově zaměřených studií, lze ji doporučit zájemcům o dějiny vzdělanosti a vzdělávání, neboť každý si v ní najde téma pro něj zajímavé a obohacující.

Jan Boukal

DOI: 10.14712/23365730.2026.19

Barbora Kocánová, Meteorologie a předpovídání počasí ve vzdělanosti středověkých Čech a Moravy

Academia, Praha 2025, 310 s., ISBN 978-80-200-3534-9

Dějiny přírodních věd ve středověku nejsou v českých zemích příliš frekventovaným badatelským tématem, proto lze velice ocenit zaměření nové práce Barbory Kocánové. Autorka působí aktuálně jako vedoucí Kabinetu pro klasická studia při Filosofickém ústavu Akademie věd České republiky a navazuje na své dřívější kvalifikační práce i svůj dlouhodobý zájem o středověkou meteorologii. Tak jako u jiných vědních oborů, i v případě vědy o počasí se středověk odkazoval k Aristotelovi, a to zejména jeho spisu *Meteorologica*. Autorka věnuje značnou pozornost výuce meteorologie na pražské univerzitě, konkrétně artistické fakultě, kde se tomuto tématu věnovali například Jan z Borotína nebo Petr ze Sepekov. Zdrojem jejich analýz jsou jak rukopisy meteorologických spisů dochované v českých knihovnách, často s poznámkami o bývalých majitelích, tak i kvodlibetní dispute. Právě otázky z kvodlibetů odhalují nejen teoretické znalosti účastníků, ale i drobné postřehy o lidovém chápání přírodních jevů. Kocánová se soustředila zejména na konkrétní fenomény, jako je déšť, vítr, duha či tzv. ohnivé úkazy. Další část práce se zaměřuje na výskyt meteorologických témat v encyklopedických textech domácí proveniencie, například u Klareta nebo Pavla Žídky, stejně jako ve staročeské literatuře. Samostatnou kapitolu pak autorka věnuje otázkám předpovědi počasí, včetně způsobu, jakým byly vnímány poznatky převzaté z arabských a latinských děl. Závěrečnou kapitolu pak věnuje Kocánová, mimo jiné spoluautorka Slovníku středověké latiny v českých zemích, otázkám jazykovým, tj. slovní zásobě, kterou zájemci o počasí ve středověku užívali, a to jak v latině, tak i ve staré češtině. V této souvislosti je trochu škoda, že se autorka nesoustředila i na meteorologickou terminologii ve staré němčině, která byla v prostředí středověkých vzdělanců v českých zemích rovněž užívána, na univerzitě přinejmenším do secese studentů a mistrů po vydání kutnohorského dekretu. Celkově se však jedná o práci průkopnickou, která seznamuje zájemce s tím, kterak si středověcí učenci vysvětlovali meteorologické jevy, jaké byly zdroje jejich poznání a zda dovedli počasí alespoň částečně předpovídat. Lze doufat, že se autorka bude tématu nadále věnovat. Tato její monografie se nepochybně může stát inspirací pro zpracování počátků dalších vědních oborů v našich zemích, jimž nebylo dosud věnováno tolik pozornosti.

Jan Boukal

DOI: 10.14712/23365730.2026.20

Petr Čornej, Pekařův Žižka: k 90. výročí dokončení přelomového historiografického díla a k 600. výročí Žižkovy smrti

Pekařova společnost České ráje, z. s., Turnov 2024, 84 s.,
ISBN: 978-80-11-04940-9

Rozsahem útlá, ovšem obsahově hutná publikace navazuje na autorovu přednášku pronesenou 18. května 2022. Čornej si v první řadě všímá žižkovských oslav v jubilejním roce 1924, kdy se česká veřejnost, včetně obce historiků, připravovala na velkou výstavu s žižkovskou tematikou a související publikační výstupy. Tyto události nechávaly Pekaře, jehož badatelské zájmy byly jinde, poněkud chladným, stejně tak se ani příliš neztotožňoval s masarykovským pojmáním husitství, které bylo v uvedené době protežováno. Jakožto redaktor Českého časopisu historického ovšem nemohl uvedené výročí zcela opomenout a marně se snažil přemluvit své kolegy (zejména Kamila Kroftu), aby mu do časopisu napsali k Žižkovi alespoň kratší text. V důsledku jejich nezájmu nebo zaneprázdněnosti se ovšem Pekař pustil do díla sám a nemohl se od něj odtrhnout, přičemž z původně jednoho zamýšleného článku postupně vznikaly další práce, završené čtyřmi knihami. Čornejovou výhodou při zpracování tématu bylo, že během vzniku monumentálního „Žižky“¹ pracoval se stejnými prameny jako Pekař, a tudíž se dokázal vcítit do jeho tvůrčích procesů. V závěru ostatně sám přiznává, že se s Pekařovým pojetím Žižky celkem ztotožňuje a oceňuje jeho analytické schopnosti. Souběžně má ovšem Čornej i bohaté zkušenosti s prací historiografickou.² Obojí se kladně projevuje na podobě knihy, kdy před čtenářem doslova vystává profesor Pekař, jednak přemítající nad interpretací středověkých pramenů, ale souběžně polemizující se svými názorovými oponenty nejen v rámci „sporu o smysl českých dějin“ a prožívající i svůj akademický i soukromý život.

Přestože Pekařovo dílo formovalo práci historiků následujících generací, ať již v podobě návaznosti na něj či jeho odmítnutí, Čornej neopomněl ani vliv tohoto Pekařova díla na jinou než odbornou literaturu, například Čapkovu noetickou trilogii. Vhodně je zvolen i dovětek, týkající se budování Žižkova pomníku na Vítkově, neboť do diskusí o jeho podobě byl Pekař zapojován, ovšem výsledná podoba pomníku, dokončeného až 13 let po Pekařově smrti, odpovídá pojetí husitství, proti kterému se vymezoval.

V případě anotované knihy je nutno zmínit, že se nejedná o první pokus o vyličení procesu vzniku Pekařovy knihy. Již dříve se například snažili nahlédnout do pozadí vzniku neméně proslulé *Knihy o Kostí Marie Ryantová* nebo *Jaroslav a Jana Čechurovi*.³ Čornejova práce však nad uvedenými texty vyniká jak svou formou, tak i obsahem, a lze doufat, že se stane inspiračním zdrojem pro poznávání procesu vzniku jiných významných děl české historiografie.

Jan Boukal

DOI: 10.14712/23365730.2026.21

¹ Petr ČORNEJ, *Jan Žižka: život a doba husitského válečníka*, Praha 2019.

² Např. Petr ČORNEJ, *Historici, historiografie a dějepis: studie, črty, eseje*, Praha 2016.

³ Texty o procesu vzniku *Knihy o Kostí Marie* shrnula a cituje Marie RYANTOVÁ, *Nad knihou Jaroslava Čechury a Jany Čechurové o Pekařově Příběhu Knihy o Kostí*, Český časopis historický 104/4, 2006, s. 910–914.

Útlý svazek, který vznikl jako výstup olomouckého Centra pro výzkum cestopisu a dějin písemných reprezentací mezikulturních kontaktů při Univerzitě Palackého, sestává ze dvou větších celků. Tím prvním je úvodní studie z pera Vladana Marenčíka (s. 7–40), která se věnuje postavě Šimona Aloise Tudecia de Monte Galea (1633–1700), lékaře a děkana pražské lékařské fakulty v letech 1687 a 1690, a tvůrce cestopisu, který sepsal na základě svého dřívějšího putování ve službách Jindřicha Kazimíra z Kielmansegg, jemuž sloužil coby hofmistr. Úvodní studie se snaží podchytil stav dosavadního bádání, věnuje se prostředí, které je v cestopise popisováno, totiž Středomoří pod nadvládou Osmanské říše, ale též shrnuje zjistitelné biografické údaje o Tudeciovi a samotném rukopisu, v němž je cestopis obsažen. Nejen postava budoucího fakultního děkana, ale i rukopis, v němž je text uchován, je pozoruhodný pro zájemce o univerzitní dějiny. Je totiž uložen ve Strahovské knihovně mezi statuty pražské lékařské fakulty. Nutno podotknout, že Tudecius a jeho cestopis nejsou zcela neznámí. Zhruba třetina textu byla již v minulosti zpřístupněna formou výboru přeloženého do češtiny (originál je německý, obsahuje však i pasáže v latině a italštině).¹ Základní informace o jeho působení na univerzitě jsou shrnuty v Biografickém slovníku pražské lékařské fakulty, z něž autor úvodní studie hojně čerpá.² Nad možnými místy narození Tudecia polemizuje však pouze na základě literatury, aniž by šel v tomto směru „ad fontes“. Matrika M22 v Archivu Univerzity Karlovy poukazuje na Tudeciův původ přípisem „*Silesius Lesnicensis*“, čímž se prakticky vylučuje, že by mohl pocházet z Lehnice, současně se ovšem zdá méně pravděpodobná i varianta, která počítá s velkopolským Leśnem. Za nejpravděpodobnější možnost bych považoval Leśnicu u Vratislavi, na niž ukázal již Josef Polišenský.³

Samotný cestopis, jehož kompletní český překlad tvoří druhou polovinu knihy (s. 43–96), je poměrně stručný a autor v něm popisuje svou plavbu na papežské galérie a posléze pozemní putování. Tvůrce úvodní studie v souvislosti s cestopisem konstatuje, že do budoucna může být text zdrojem informací zejména pro výzkum vnímání středomořské mentality očima Středoevropana, s čímž lze souhlasit. Zpřístupnění Tudeciova cestopisu je chvályhodným počinem, který má význam i pro univerzitní dějiny: dozvídáme se více o životě budoucího raně novověkého učenice v době před jeho vstupem do univerzitního prostředí. Tudeciův spis končí právě jeho vstupem na pražskou univerzitu, který i sám považuje za jakési symbolické završení své cesty za poznáním.

Jan Boukal

DOI: 10.14712/23365730.2026.22

¹ Simona BINKOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha cestovatelská: cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989, s. 226–244.

² Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, II, L–Ž, Praha 1993, s. 60.

³ AUK, fond Matriky, k. 5, sign. M22, s. 71, srovnej s informacemi na s. 20 anoncované knihy.

Daniela Lunger Štěrbová, Co jest k pravému porozumění architektury třeba. Johann Ferdinand Schor a jeho přednášky na pražské Stavovské inženýrské škole / Was zur wahren Einsicht in die Bau-Kunst erfordert werde. Johann Ferdinand Schor und seine Vorlesungen an der Ständischen Ingenieurschule in Prag

Univerzita Karlova – Katolická teologická fakulta / Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2024, 300 s., ISBN 978-80-7422-962-6

Postava Johanna (též počestně Jana) Ferdinanda Schora (1686–1767) není zájemcům o dějiny vzdělávání, architektury a umění zcela neznámá. Rodák z Innsbrucku a profesor působící na pražské Stavovské inženýrské škole jakožto nástupce Christiana Josefa Willenberga proslul vedle svého pedagogického působení zejména realizací vodních staveb a zámeckých parků. Autorka anoncované knihy má technické i uměnovědné vzdělání a působí na Ústavu dějin křesťanského umění při Katolické teologické fakultě. Díky své vědecké akribii má ty nejlepší předpoklady pro pochopení Schorových textů a rozhodla se odbornou i laickou veřejnost seznámit s pedagogickým působením Schora prostřednictvím edice jeho dochovaných přednášek. Výsledek její práce vyšel jako 37. svazek ediční řady *Historia et historia artium*. V úvodu autorka představuje samotného Schora, jeho pojmání architektury a požadavky na výkon architekta povolání (včetně znalosti prací svých předchůdců, schopnosti práce s matematikou, ale i estetické citění). Nechybí ani důkladnější rozbor samotných přednášek. Zde autorka zejména odhaluje, jaké byly Schorovy inspirační a informační zdroje. Značnou část knihy pak tvoří edice přednášek (s. 77–195), která je ponechána v původním jazyce, tedy němčině. Edice je vydána dle Šťovíčkových zásad pro vydávání novověkých textů, přičemž před samotnou edicí autorka zdůrazňuje některá jazyková specifika vydávaného textu. Na edici navazuje několik stran obrazových příloh, zachycujících návrhy a díla samotného Schora i jeho současníků. Zbytek celého svazku pak tvoří kompletní německý překlad úvodní studie, což je koncepčně poněkud zvláštní, neboť by se na tomto místě dalo očekávat spíše resumé (např. v angličtině) a německá verze komentáře k edici mohla navazovat na českou. To však nijak neubírá knize na kvalitě a jako celek je cenným příspěvkem k poznávání dějin technického vzdělávání v evropském kontextu i střípkem do mozaiky poznávání nejstarší historie předchůdců Českého vysokého učení technického.

Jan Boukal

DOI: 10.14712/23365730.2026.23

Tomáš Gecko – Kristýna Kaucká (edd.), „Hrad“ ve světě lobbingu a financí. Jaroslav Preiss v korespondenci s T. G. Masarykem a Přemyslem Šámalem
Masarykův ústav a Archiv AV ČR a NLN, Praha 2024, 526 s., ilustrace, portréty, faksimile, ISBN: 978-80-7422-875-9

Publikace *„Hrad“ ve světě lobbingu a financí, Jaroslav Preiss v korespondenci s T. G. Masarykem a Přemyslem Šámalem* nese číslo třicet šest v rámci ediční řady *Ego. Paměti, deníky, korespondence*, vydávanou Masarykovým ústavu a Archivem Akademie věd ČR ve spolupráci s Nakladatelstvím Lidové noviny. Edice korespondence mezi jednou z nejvýraznějších osobností meziválečného československého finančního a průmyslového prostředí a „Hradem“ umožňuje vhled do zákulisí špiček první Československé republiky. I přes zaměření na styčné body a třetí plochy mezi soukromým podnikáním a politickou reprezentací zprostředkovává rovněž výpověď o univerzitním prostředí a jeho významu.

Kniha se skládá ze dvou studií, ediční poznámky a vlastní korespondence. Nechybí rejstříky (osobní, podnikový, věcný), seznamy (pramenů a literatury, editovaných dokumentů, obrazových příloh, tabulek, grafů a diagramů) a resumé. Studie i samotná edice korespondence jsou proloženy dobovými fotografiemi spolu s dokumenty, které uvedené skutečnosti nejen dokládají, ale též oživují. Studie *Pražský hrad a Živnostenská banka – shluk sociálních a mocenských sítí* představuje hlavní aktéry korespondence v historicko-spoločenském kontextu. Kromě medailonků aktérů korespondence zahrnuje popis vztahu a zájmů obou zainteresovaných stran, tedy Jaroslava Preisse a Tomáše G. Masaryka spolu s Přemyslem Šámalem. Studie *Korespondence v proměnách času a prostoru* přináší bližší informace o samotném médiu korespondence. Věnuje se tematické a chronologické konceptualizaci, její rekonstrukci z archivních fondů, periodizaci a účelu. Na proměnách korespondence v čase je možné sledovat tematické okruhy stejně jako intenzitu kontaktů. Ediční poznámka má čtenáři pomoci při orientaci v publikovaných dopisech. Korespondence je rozdělena do dvou bloků. Pisemný styk mezi Preissem a Tomášem G. Masarykem zahrnuje 62 dopisů z let 1919 až 1937 a končí smrtí prvního československého prezidenta. Komunikace mezi Preissem a Šámalem čítá 418 dopisů s časovým záběrem 1919 až 1938 a konec jí učinila Šámalova rezignace na post kancléře prezidenta republiky a následné Šámalovo stáhnutí se do ústraní v důsledku politických změn. Edici dopisů doprovází rozsáhlý poznámkový aparát, který vysvětluje a doplňuje kontext jednotlivých sdělení.

Kromě zpřístupnění samotné korespondence má edice také zprostředkovat „vzájemnou provázanost špiček meziválečné společnosti, propojenost jejich politických, hospodářských a kulturních zájmů.“¹ Tím se snaží ukázat vztahy mezi aktéry různých sfér jako standardní, aniž by docházelo k adoraci jedné nebo demonizaci druhé strany. Korespondence se vydání nedočkala poprvé. Již v roce 1953 byla publikována část dopisů v práci *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*.² Jak název a rok uveřejnění díla napovídají, práce byla silně ideologicky zatížená. Vzhledem ke generačnímu rozdílu a jisté asymetrii ve společenském postavení mezi Masarykem a Preissem se korespondence nese ve formálním

¹ Tomáš GECKO – Kristýna KAUCKÁ (edd.), *„Hrad“ ve světě lobbingu a financí. Jaroslav Preiss v korespondenci s T. G. Masarykem a Přemyslem Šámalem*, Praha 2024, s. 11.

² František NEČÁSEK – Jan PACHTA – Eva RAISOVÁ, *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*, Praha 1953.

duchu, kdy společnými tématy jsou především politika, žurnalistika a hospodářství.³ Proti tomu stojí rozsáhlá komunikace mezi Šámalem a Preissem, kteří byli generačními „soutníky“ a osobními přáteli.⁴ Dynamiku vztahu lze popsat následovně: „*Zatímco Preiss skrze Šámala opakovaně usměrňoval státní hospodářskou politiku a ovlivňoval kandidatury na ministra financí (nejednou o tuto funkci sám projevil zájem), Šámál lobbboval u Preisse za nejruznější spřízněné osobnosti. Preiss zajišťoval prezidentovi finanční zdroje ze soukromého sektoru a dodával exkluzivní informace z politických a průmyslových kruhů.*“⁵ Zaměření dopisů doznalo v čase vývoje: z počátku se jednalo o zásadní hospodářsko-politická témata, která vystřídalo řešení okrajových problémů a rodinných záležitostí.⁶

Propojení špiček Československé republiky s českou pražskou univerzitou není žádným tajemstvím. Pražskou univerzitu tak lze vnímat jako prostředí, které položilo základy pro důležité budoucí sociální vazby, pro které je možné užít označení sociální kapitál, jak ho definoval Pierre Bourdieu. Tyto vazby byly v čase formování a fungování první republiky neocenitelně nápomocné. Masaryk již od rozdělení pražské univerzity (1882) působil na té české jako mimořádný profesor filozofie. Šámál studoval na české právnické fakultě od zimního semestru 1885/1886 a absolvoval 13. dubna 1891. Jaroslav Preiss rovněž studoval na české právnické fakultě, a to od zimního semestru 1889/1890 a absolvoval 7. října 1898. Na tuto společnou zkušenost z dob studií se Preiss nebál odkázat při své komunikaci s Masarykem v roce 1930.⁷ Ačkoliv Šámál ani Preiss nebyli aktivními členy akademické obce, díky jim blízkým osobám na tuto sféru byli napojeni. U Preisse se jednalo např. o Josefa Pekaře a u Šámala např. o Miladu Paulovou. I přes jiné hlavní zaměření korespondence je možné v ní nalézt vysokoškolskou problematiku. Díky ediční poznámce k odpovědi Preisse na účast Masaryka u něj na večeri v listopadu 1927 víme, že na programu byly otázky financování univerzitních oborů v Československu, vnitřní management univerzit a kvalita vysokých škol zřízených po roce 1918.⁸ Přímou je pak zmíněna v dopise Šámala Preissovi z března 1929, kdy se jednalo o bulharské studenty zapsané na českých technických školách a jejich budoucí využití pro podporu československého průmyslu směrem k Bulharsku.⁹

Edice korespondence mezi Preissem a Masarykem a Preissem a Šámalem je velice zdařilá. Obě úvodní studie jsou velmi dobře řemeslně napsané a editoři si dali velkou práci, aby publikované dopisy co možná nejvíce doplnili o informace a kontext z dalších zdrojů. Kniha tak přispívá nejen k poznání zákulisí velké politiky Československé republiky, ale rovněž k sociálním interakcím mezi elitami první republiky.

Andrea Veverková

DOI: 10.14712/23365730.2026.24

³ T. GECKO – K. KAUCKÁ (edd.), „Hrad“, s. 18

⁴ Tamtéž, s. 19.

⁵ Tamtéž, s. 28.

⁶ Tamtéž, s. 51.

⁷ Dopis č. 40 JP – TGM, Praha, 6. března 1930, a dopis č. 45 JP – TGM, Praha, 21. prosince 1930. Viz tamtéž, s. 137–138 a s. 141.

⁸ Pozn. č. 1 k dopisu č. 25 JP – TGM, Praha, 16. listopadu 1927. Viz tamtéž, s. 126–127.

⁹ Dopis č. 207 PŠ – JP, Praha, 4. března 1929. Viz tamtéž s. 328–329.

Vlasta Mádlová, Stálé vojsko vědecké. Česká akademie věd a umění 1891–1952

Academia, Praha 2024, 664 stran, ISBN 978-80-200-3464-9

Velice obsáhlá kniha Vlasty Mádlové zaměřená na historii České akademie věd a umění (dále jen ČAVU),¹ která byla v našem geografickém prostoru nejdůležitější mimouniverzitní vědeckou institucí první poloviny 20. století a jednou z předchůdkyň dnešní Akademie věd České republiky (dále jen AV ČR), je úctyhodným badatelským výkonem jednotlivce. To je třeba vyzdvihnout hned v úvodu recenze, a to i v porovnání s dějinami Československé akademie věd založené v roce 1952, na jejichž dosud vydaných svazcích pracoval vždy velice početný autorský tým² a které vyšly ve stejné reprezentační řadě Masarykova ústavu a Archivu AV ČR s názvem *Dějiny Akademie věd* jako recenzovaná publikace. Její trefný a originální název je vzat z textu Jana Evangelisty Purkyně, který již v roce 1863 požadoval zřízení české vědecké akademie, o níž mluvil takto: „*Akademie však národní jest založena na celém národu, jest jeho dílo, jeho čin, stálé vojsko vědecké.*“³

Monografie má nesporně plus v tom, že zachycuje dějiny ČAVU v úplnosti, a to v pozoruhodně širí a často v detailech. Jedná se dosud o nejobsáhlejší syntézu k této vědecké instituci. Tato výhoda je však na druhou stranu i trochu negativem, jelikož v porovnání s popularizačním dílem Jiřího Pokorného⁴ se text nedá číst jedním dechem. Na to jsou pasáže obsahující podrobnosti, líčící například personální složení tříd ČAVU nebo její udělované roční ceny a podpory, čtenářsky málo vděčné. Knihu je proto třeba vnímat především jako příručku, která má sloužit právě jako bohatý zdroj ověřených údajů, k nimž by čtenář jinak ve většině případů dospěl leda zevrubným studiem pramenů. Dle mého názoru by bylo možné řadu těchto informací zpracovat v tabulkách či přílohách, kam bych například přesunul jména hodnostářů a členů jednotlivých tříd nebo udělené finanční ceny. Tyto údaje by pak bylo možné okomentovat jednak výběrově a jednak všeobecně kvantitativně pomocí metod historické prosopografie⁵ a statistiky.⁶ Tyto metodologické přístupy jsou v práci V. Mádlové sice jasně patrné, ale vzhledem ke zvolené formě, kdy třeba biografické

¹ V počátečním období (1891–1918) byl její oficiální název *Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*.

² Martin FRANC – Věra DVOŘÁČKOVÁ a kol., *Dějiny Československé akademie věd*, I, 1952–1962, Praha 2019 (18 autorů); TITÍŽ a kol., *Dějiny Československé akademie věd*, II, 1963–1970, Praha 2024 (19 autorů).

³ Jan Evangelista PURKYNĚ, *O zřízení České národní Akademie vědecké ve spojení s Českým národním Museem*, *Živa* 11/2, 1863, s. 126–127, zde s. 127.

⁴ Jiří POKORNÝ, *Česká akademie*, in: týž, Odkaz Josefa Hlávky: historie České akademie věd a umění, Hlávkových studentských kolejí, Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, jakož i Národohospodářského ústavu, Praha 2005, s. 21–93.

⁵ K prosopografii jako historické metodě spočívající v systematickém výzkumu určité množiny osob (s ohledem na jejich kariéry, původ atd.) viz alespoň Lawrence STONE, *Prosopography*, *Daedalus* 100/1, 1971, s. 46–71; Werner ECK (ed.), *Prosopographie und Sozialgeschichte. Studien zur Methodik und Erkenntnismöglichkeit der kaiserzeitlichen Prosopographie*, Köln 2003; Jiří STOČES – Jana BOROVIČKOVÁ, *Nové metody – prosopografie*, in: Ludmila Sulitková – Hana Barvíková – David Pazdera (edd.), *Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí*, Praha 2002, s. 47–61.

⁶ K historické statistické metodě viz např. Jan HAVRÁNEK – Josef PETRÁŇ, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963; Pierre CHAUNU, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Paris 1978; Jana BOROVIČKOVÁ, *Počítačové zpracování univerzitních matrik – program Paradox a prosopografie pražské právnické univerzity*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 7, 2000, s. 201–231.

medailony členů ČAVU či udělené roční ceny jsou zapracovány do vlastního textu, nakonec nemohly být využity v plné šíři.

Chronologická struktura se mi jeví jako vhodně zvolená. Kniha je rozdělena do čtyř velkých kapitol (*Česká akademie v období rakousko-uherské monarchie, Česká akademie věd a umění v období první republiky, Česká akademie věd a umění v období protektorátu*,⁷ *Česká akademie věd a umění v období 1945–1952*), vnitřní mezníky tedy představují obě světové války, v jejichž důsledku došlo k zásadním celospolečenským změnám. Stejně tak i další vnitřní dělení do tematických analogických podkapitol pokládám za velice přehledné a logické. Sledován je vždy celkový kontext, obecný vývoj, struktura akademie a její funkcionáři, členská základna, vědecká činnost, zahraniční spolupráce a finanční zajištění. Čtenář zajímavící se jen o určité časové období či tematický segment dějin ČAVU tak nemusí číst celou knihu. Velkým plusem publikace je i stejná proporcionální vyváženost jednotlivých kapitol a podkapitol z hlediska jejich rozsahu. Autorka se tak vyvarovala časté chyby u dějin vědeckých institucí, kdy historici zpracují určité období či téma podrobněji a jinému věnují jen velmi malou pozornost.

Rozsáhlý vlastní text knihy doplňují dvě podrobné přílohy zaměřené na jádro faktické činnosti ČAVU. První popisuje její odborné komise a druhá se týká jednotlivých fondů a nadací ČAVU, přičemž u každého finančního nadání je vždy uvedeno, kdo ho založil, dále jeho celkové jmění, účel a výběrově jsou vypsáni držitelé odměn z něj. V rámci komisi (z těch nejvýznamnějších jmenujme alespoň archeologickou, historickou či lexikografickou a dialektologickou) je u každé z nich pak podrobně popsán její účel a vlastní fungování. V rámci obsahu knihy je nutné ještě zmínit, že kniha má opravdu velmi povedenou a bohatou obrazovou přílohu zahrnující nejčastěji portréty členů ČAVU (včetně jejich karikatur) či ukázky z pramenů. V tomto ohledu jen upozorním, že na stranách 251 a 252 (vyobrazení č. 123) je špatná ukázka z pramene. Nejedná se totiž o memorandum iniciované Zdeňkem Bažantem požadující v rámci ČAVU založení samostatné technické třídy (ze dne 25. 2. 1921), ale o dokument s názvem *Pamětní spis o potřebě zřídit „České Nejvyšší Ústředí pro inženýrskou vědu i práci*, který sice žádá totéž, ale je však už ze dne 9. 11. 1917. Na jeho vzniku se podíleli Albert Vojtěch Velfík a František Klokner. Jedná se tak o duplicitní obrázky (vyobrazení č. 32), které lze v knize poprvé najít na stranách 88 a 89.

Autorka svůj výzkum, který předkládá v recenzované monografii, staví jednak na dosavadní literatuře, kterou však používá spíše výběrově, především ale na vlastním dlouholetém podrobném pramenném výzkumu. Z mého pohledu autorka mohla lépe využít dostupnou literaturu k dějinám české vědy v druhé polovině 19. a první polovině 20. století vydanou zejména v posledních letech (cca po roce 2010), a to někdy i přímo tu vztahující se k dějinám ČAVU, například práce Marka Ďurčanského,⁸ Adély Jůnové-Mackové⁹ či Martina France,¹⁰ mají-li být uvedeny alespoň některé příklady za všechny. Na druhou stranu je třeba říci, že jejich zohlednění by nezměnilo vyznění tezí knihy. Zahraniční literatura

⁷ Zahrnuje i etapu tzv. druhé republiky, tj. od 1. 10. 1938 do 15. 3. 1939, tedy období od Mnichovské dohody do obsazení Čech a Moravy německým vojskem.

⁸ Marek ĎURČANSKÝ, *Jaroslav Bidlo jako člen Královské české společnosti nauk a České akademie věd a umění*, *Dějiny věd a techniky* 53/3, 2020, s. 131–151, zejména s. 144–151.

⁹ Adéla JÚNOVÁ-MACKOVÁ, *Státní vědecké ústavy, vědecké společnosti a habitus vědce*, in: Martin Franc a kol, *Habitus českých vědců 1918–1968. Příklad dvou generací*, Praha 2021, s. 252–277.

¹⁰ Martin FRANC, *Zpráva o české vědě z bodu nula? Materiál Mojžíra Vaňka Organizace vědy z archivního fondu dr. Edvarda Beneše*, *Práce z dějin Akademie věd* 9/1, 2017, s. 85–99.

k dějinám vědy pak není v knize reflektována téměř vůbec, byť by bylo možné využít alespoň tu, jež se vztahuje k jiným evropským akademiím věd. V tomto ohledu jsou dějiny ČAVU srovnávány jen okrajově s polskou akademií (*Polska Akademia Umiejętności*),¹¹ s níž má řadu shodných prvků. Komparační rozměr knize proto tak trochu chybí.

Na druhou stranu jistě nedostatky v literatuře zcela vynahrazuje velmi precizní práce s prameny. Je třeba uvést, že autorka prošla opravdu úctyhodný korpus archiválií, přičemž využila nejen archiválie z vlastního fondu ČAVU (zejména protokoly ze schůzí valného shromáždění, jednotlivých tříd a komisí, účetní materiál, její úřední tisky a korespondenci), ale i prameny „z druhé strany interakce“, tj. z osobních fondů jednotlivých členů ČAVU a institucí, s nimiž byla ČAVU v úředním styku.

Při čtení knihy mi vadilo opakované používání dlouhých citací (často několik odstavců), které navíc nejsou bohužel v kurzívě či jinak viditelně zvýrazněny (to je ale dáno grafickou úpravou nakladatelství), což dle mého názoru místy velice ztěžuje četbu. Lepší by jistě bylo více používat parafráze či citovat výstižněji, krátce a přímo, jelikož kniha není založena na rozborech a srovnávání textů. Uvědomuji si, že používání dlouhých citací, kdy necháváme vlastně mluvit prameny, je subjektivní záležitost práce každého historika. Nicméně osobně vnímám naddimenzované používání citátů spíše jako nešvar.

I přes drobné výše uvedené výhrady knihu pokládám za velice zdařilý počín, na němž budou stavět budoucí generace historiků, kterým poskytne verifikovaná data o ČAVU. Například se může stát velmi dobrým odrazovým můstkem pro badatele, kteří se budou zabývat dílčími biografiemi akademiků činných v ČAVU. Závěrem bych uvedl, že z hlediska stavu bádání o ČAVU monografie nejen shrnula dosavadní výsledky, ale poznání i významně prohloubila a přinesla řadu nových informací o fungování ČAVU, a to zejména v oblasti ekonomického zázemí této instituce.

Marek Brčák

DOI: 10.14712/23365730.2026.25

Michal V. Šimůnek, Narušená kontinuita. Česká věda, německá hegemonie a totální válka, 1939–1945

Academia, Praha 2025, 493 s., ISBN 978-80-200-3606-3

Michal Šimůnek opět zúročil dlouhá léta intenzivního archivního výzkumu, teoretického a metodologického promýšlení a publikace dílčích studií nebo syntéz o příbuzných tématech v další syntetické práci na téma organizace vědy v českých zemích v období nacistické nadvlády jak v politické, tak ideologické oblasti. Termín „organizace“, jak uvidíme, je v kontextu práce o nejtěžším období českých dějin zastřešujícím a navíc silně eufemickým označením pro řadu procesů a metod uplatňovaných v období nacistického režimu jak ve vlastním Německu, tak v jím ovládaných zemích, včetně Protektorátu Čechy a Morava.

Východiskem práce je dle autora polemika s dobovým tvrzením (1945), podle kterého bylo období let 1939–1945 „vyškrtáno z dějin naší vědy“. Cílem autora tedy bylo hledat

¹¹ Nevyužita tak byla například zásadní práce k ní: Piotr HÜBNER, *Síla przeciw rozumowi... Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach II. Rzeczypospolitej*, Kraków 1998.

limity a přetrvávající možnosti, s jejichž pomocí česká věda nadále – i když všemožně omezoována – fungovala v rámci „narušené kontinuity“, jak zní výstižný titul monografie. Na základě dokonalé znalosti odborné literatury i vlastního archivního výzkumu k obecnějším aspektům dějin vědy a fungování vědeckých komunit v rámci nacistického režimu a v podmínkách druhé světové války (ještě širše pak totalitních režimů a válek vůbec) představil v úvodu své práce základní metody a východiska aplikovaná na analýzu „českého případu“. Vedle periodizace (sledující jak vývoj nacistického režimu a války, tak některá česká specifika) definoval základní roviny své analýzy i metody uplatňované v „řízení“ vědy v okupovaných zemích. Periodizace, roviny i metody se pak staly základem členění práce na jednotlivé kapitoly a podkapitoly. Hlavní cíl práce definoval jako „analýzu německé vědecké politiky [...], která oblast české vědy a výzkumu v protektorátu zásadním způsobem ovlivnila [...],“ a její komparaci s jinými, srovnatelnými národními komunitami. Zatímco první hlavní cíl naplnil vrchovatě, komparační rovina se objevuje především ve srovnání s německým (případně rakouským) prostředím, v ostatních případech méně a spíše jen implicitně, jako východisko pro další bádání.

Neocenitelnou součástí úvodu jsou neobyčejně rozsáhlé poznámky pod čarou doprovázející obecné uvedení do tématu nacistické vědní politiky, které dokládají masivní objem autorových znalostí tématu, podobně jako skromnější odkaz na základní fondy v českých i zahraničních archivech, jejichž rozsah se projeví teprve v rámci odkazů na příslušné archivy v následujícím textu.

V první kapitole autor analyzuje poměr, tj. zejména rostoucí antagonismus, mezi českou a německou vědou (institucemi i vědeckými komunitami) v rámci meziválečného demokratického Československa a poté ve vyostřených poměrech 2. republiky, včetně předzvěstí nadcházejících zvratů (arizace, exil). Již v této kapitole se objevuje charakteristický rys práce, tj. výrazné prohloubení znalostí o jinak poměrně dobře známých událostech (zde například otázka přesunu německých vysokých škol do pohraničí v roce 1939 nebo konflikt mezi pražskými lékařskými fakultami v období mnichovské krize).

Podobně výrazné prohloubení na základě nové pramenné základny přináší k některým již dobře známým problémům autor ve druhé kapitole *Od „restituce“ k represí: 1939–1940*. Koncept „restituce“ je použit zejména pro změny v oblasti německého vysokého školství v Praze a v Brně po okupaci českých zemí, sledované autorem na ose „od improvizace ke koncepci“. Termín „represé“ je pak vztažen především k již dříve poměrně dobře zpracovaným osudům uzavřených českých vysokých škol v podkapitole s podtitulem *Komisaři*. Od této kapitoly se objevuje výrazný jev autorova stylu, kdy poměrně známé i dosud méně známé události nebo procesy jsou charakterizovány v příslušných podkapitolách již výstižnými nadpisy, které jsou kombinací krátkých citátů dobových pramenů a základních termínů nebo konceptů charakterizujících příslušné, stále radikálnější proměny. Dalším výrazným prvkem autorova přístupu k tématu objevujícím se od této kapitoly nadále pravidelně, je důkladná analýza „aktérů“ řízení (tj. škály opatření od glajchšaltování k represím a exploataci) vědy v protektorátu, tj. úřadů a institucí – importovaných z Německa, proměněných „domácích“ německých, civilních i vojenských, i autonomních českých. Ve spleti jejich kompetencí v rámci polyarchie nacistického režimu se autor snaží orientovat čtenáře velmi podrobnými analýzami jejich organizačních struktur i personálního obsazení.

Kapitola *Čas bez naděje: 1941–1942* sleduje především osudy „českých vzdělanců v zabrané vlasti“ od personálních přesunů ze zrušených nebo uzavřených institucí do

alternativních pozic a proměny jejich statusu v souvislosti s protičeskou okupační politikou, zamířenou zejména na národní elity, včetně intelektuálních. V rovině institucionálních změn vědecké infrastruktury pro toto období autor rozebírá mj. důsledky zásadních administrativních změn v protektorátní správě na přelomu let 1942/43, které se odrazily například v osudu uzavřených českých lékařských fakult, které si dosud (a v menší míře i nadále) uchovávaly určité možnosti vědecké činnosti v rámci svých klinik.

Dosud nejméně prozkoumané sféry proměn vědecké infrastruktury a vědecké obce v českých zemích v letech okupace jsou představeny, opět na základě výsledků neuvěřitelně důkladných archivních výzkumů, v kapitole *Tvoření a ničení: 1943–1945*. Autor v ní předkládá důvody obratu v nacistické politice (nejen) ve sféře vědy a výzkumu a jejich aplikace v podmínkách „totální války“. V úzké návaznosti na proměny v rámci celé Třetí říše sleduje paralelní proměny v protektorátu. K nim patřily zejména jevy jako využití vědeckých a výzkumných kapacit pro zbrojní průmysl (a vice versa – zbrojní průmysl jako sféra poskytující kapacity pro výzkum a vývoj též českým odborníkům), s tím související procesy expanze, koncentrace a konverze průmyslových podniků, respektive jejich přesuny z Německa do protektorátu (a jejich odvrácená strana – exploatace zdrojů protektorátu), s tím související zapojení techniků, inženýrů nebo konstruktérů (včetně českých) do válečného úsilí a konečně plány na zničení těchto produkčních i výzkumných kapacit na konci prohrávané války. Samostatné podkapitoly v této části sledují velmi podrobně řídicí roli armádních a zpravodajských složek v procesu exploatace zdrojů protektorátu. Tato kapitola je jednou z nejnovativnějších částí práce.

Některé nejdůležitější aspekty poválečného vyrovnávání se s protektorátním obdobím představuje závěrečná kapitola *Konec... a začátek: 1945*. V návaznosti na předchozí kapitolu patří k nejoriginálnějším podkapitolám o využití duševního vlastnictví zanechaného okupační mocí na území bývalého protektorátu vítěznými spojenci. Podstatnému prohloubení klasických témat české historiografie vědy a vzdělanosti v letech 1939–1945 a těsně poté se autor věnoval zejména v podkapitolách o prohřešcích německé vědy a členů národního společenství (Čechů) z řad vědců. Podobně, jako je tomu pravidlem v recentních publikacích o dějinách vědy v období nacismu u zahraničních autorů, je závažnou částí recenzované práce též podkapitola o komemoraci obětí nacistického režimu. Poslední podkapitola o „krásných plánech“ na přeměnu, přestavbu a reformy vědeckého provozu v obnoveném Československu by bývala zasloužila alespoň mírné doplnění, minimálně o odkazy na existující celkem novou českou literaturu.

Velké množství nových, zásadních a utříděných informací je ve všech kapitolách kromě textu předkládáno v tabulkách, grafech, seznamech, ať již původně sestavovaných různými úřady či komisemi, nebo vyhotovenými autorem z autentických podkladů. Styl práce je čistě odborný. Jeho ozvláštňením je množství citátů. Kratší jsou hojně využívány jako výstižné tituly kapitol a podkapitol, obsáhlejší tvoří úvodní pasáže charakterizující obsah kapitol, nejobsáhlejší pak tvoří organický doprovod vlastního textu. Publikaci doplňuje vzorný vědecký aparát: precizní poznámky pod čarou s odkazy na prameny a literaturu, seznam použitých pramenů a literatury, seznam zkratk, jmenný a místní rejstřík, anglická verze Závěru (*Conclusions*). Průběžně je zařazen dosti obsáhlý obrazový doprovod.

Petr Svobodný

DOI: 10.14712/23365730.2026.26

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2026

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LXVI, Fasc. 1

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz
Praha 2026
Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
ISSN 0323-0562 (Print)
ISSN 2336-5730 (Online)
MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin UK a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz